

ÁLLAMOK, NYELVEK, ÁLLAMNYELVEK

**Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén
(1867–2010)**

Csernicskó István

**ÁLLAMOK, NYELVEK,
ÁLLAMNYELVEK**

**Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén
(1867–2010)**

Gondolat Kiadó
Budapest

A kötet az MTA Domus Kuratórium és a Határon Túli Magyar Ösztöndíjprogram támogatásával készült.

Lektorálta:

Bárányné Komári Erzsébet, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Borbély Anna, CSc.

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Fedinec Csilla, PhD

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Gönczi Andrea, PhD

Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Nádor Orsolya, dr. habil.

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolása kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu

gondolatkiado.blog.hu

facebook.com/gondolatkiado

twitter.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István

Szöveggondozó Gál Mihály

Műszaki szerkesztő Beregszászi Eleonóra

Tördelő Hires-László Kornélia

ISBN 978 963 693 253 4

TARTALOM

Előszó	9
I. Bevezetés	15
1. A probléma felvetése	17
2. Tények, adatok a kárpátaljaiak nyelvtudásáról	25
II. Nyelvpolitikai célok és törekvések a mai Kárpátalja területén (1867–1991)	51
1. A nyelvpolitika fogalma	53
1.1. Mi a nyelvpolitika?	53
1.2. Szükség van-e nyelvpolitikára?	57
1.3. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén	59
2. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig	61
2.1. Nyelv- és nemzetiségpolitika a korabeli Magyarországon	61
2.2. A helyi szláv lakosság nyelvi problémái	75
2.3. Galícia és Bukovina példája	107
3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)	111
3.1. Politikai háttér	111
3.2. Nyelvi irányzatok	134
4. Nyelvpolitika a területi revízió idején: a Kárpátaljai Kormányzóság időszaka (1939–1944)	157
4.1. A hivatalos kétnyelvűség	157
4.2. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése	175
5. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)	193
5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában	193
5.2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai	212
III. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései	235
1. Nyelvi helyzet Ukrajnában	237
2. Nyelvpolitikai aspektusok	257
3. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei	281
3.1. A szomszédságpolitikai kényszer	281
3.2. A nyelvhasználatot szabályozó nemzeti jogi környezet	282
3.3. Az igazságszolgáltatás	284
3.4. A közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek	287
3.5. Tömegtájékoztatási eszközök	291
3.6. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények	292
3.7. A gazdasági és társadalmi élet	293
3.8. Az oktatáshoz való jog	294

4. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai és nyelvpolitikai vonatkozásai	299
5. A ruszinok és a ruszin nyelv kérdése	323
6. Esélyek és lehetőségek a kisebbségi nyelvek státusának rendezésére az ukrán nyelvpolitika kontextusában	331
7. Az autonómia esélye	347
IV. A nyelvpolitika hatása a nyelvoktatásra, nyelvelsajátításra	353
1. Nyelvpolitika és nyelvoktatás	355
2. Az ukránnyelv-oktatás körülményeinek javítására tett kísérletek	391
2.1. A tágabb nyelv- és oktatáspolitikai kontextus	391
2.2. Lépések a nyelvoktatás színvonalának javítása érdekében	397
3. Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás	411
4. Mi áll az ilyen nyelv- és oktatáspolitikai háttérben?	425
V. A kárpátaljai nyelvpolitika tágabb kontextusa	431
1. A nyelvek státusa Kárpátalján a különböző korszakokban	433
2. Közös vonások a különböző államok nyelvpolitikai törekvéseiben	437
3. A kárpátaljai magyar közösség nyelvpolitikai helyzete más kisebbségi magyar közösségeivel összevetve: párhuzamosságok és különbségek	443
3.1. Általános kérdések	443
3.2. A kisebbségi magyar közösségek nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzete	444
3.3. Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások	445
3.3.1. Hasonlóságok és eltérések	445
3.3.2. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája	447
3.3.3. Magyar kisebbségi nyelvpolitikák	449
3.3.4. A magyarországi nyelvpolitika	450
3.3.5. Az összehangolt nyelvpolitikai koncepció kérdése, illetve a <i>laissez faire</i> nyelvpolitika következményei	456
3.4. Tanulságok	466
VI. Esélyek és lehetőségek a kárpátaljai magyar nyelvi helyzet befolyásolására	473
1. Célok és feladatok	475
2. Integráció, asszimiláció, szegregáció	481
3. Kihívások, problémák, feladatok	487
3.1. A demográfiai tényezők	487
3.2. A magyar nyelvű képzés hitelessége, presztízse	489

3.3. A homogén szemlélet dominanciája, a differenciált megközelítés elsikkadása	492
3.4. Az oktatás lehető legteljesebb spektrumának kialakítása	493
3.5. A képzés minőségének biztosítása	493
3.6. A vertikális és horizontális mobilitás lehetőségeinek, illetve az esélyek egyenlőségének biztosítása	496
3.7. Az egyes oktatási struktúrák közötti átjárhatóság biztosítása	498
VII. Összefoglalás	503
Irodalom	531
Név- és tárgymutató	559

Előszó

Egyik barátom legalább két regényt írt arról, hogy regényt írni márpedig lehetetlen. Miközben készült ez a kötet, nekem is többször eszembe jutott, hogy ezt a könyvet nem lehet megírni. Nem lehet, mert a tárgya mind térben, mind időben, mind a kapcsolódó tudományterületeket illetően zabolázhatatlanul szerteágazó. Ahhoz, hogy mégse hagyjak fel a könyv megírásával, kötnöm kellett néhány kompromisszumot. Elsősorban önmagammal, de egyben a majdani, reménybeli olvasóimmal is; szeretném hinni, hogy nem hiába.

Amikor már csaknem másfél évtizede foglalkoztam Kárpátalja nyelvi helyzetével, a kárpátaljai magyarok nyelvi jogainak kérdéskörével, az ukrainai nyelvpolitikai eseményekkel, rendre rá kellett jönnöm, hogy az ukrainai nyelvpolitika legtöbb lépése csak valamihez képest, leggyakrabban a múltbéli történésekhez viszonyítva értelmezhető. A napi nyelvpolitika nyomon követése mellett egyre inkább elkezdtek hát érdekelni az előzmények.

Előbb, mint közvetlen előzményre, csak a Szovjetunió nyelvi jogi helyzetére tekintettem vissza. Ám hamar kiderült, ahhoz, hogy értelmezni lehessen az egykori szovjet birodalom e nyugati csücskében folytatott nyelvpolitikát, vissza kell nyúlnom az előző korszakok eseményeihez is. Ekkor jött az ötlet: meg kellene írnom annak a vidéknek a 20. századi nyelvpolitika-történetét, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk. Amikor – nem függetlenül egyik kollégám felkérésétől és biztatásától – erre az elhatározásra jutottam, először megnyugodtam: most aztán helyére kerülnek a dolgok, és végre előzmény és következmény egymás mellé kerül, láthatóvá válnak a folyamatok, tendenciák, kiderül, mi mivel függ össze és van kapcsolatban. Aztán alig telt el egy kis idő, és nagyon elment a kedvem az egésztől. Kiderült ugyanis, hogy lehetetlen úgy megírni ennek a régióknak a nyelvpolitika-történetét, hogy nem tekintünk vissza a 19. századra. A 20. század elejének nyelvi jogi helyzetét ugyanis elsősorban olyan törvények határozták meg, melyek még az előző évszázadban születtek. Ekkor döntöttem úgy, hogy kutatásaim időkeretét egészen 1867-ig, az osztrák–magyar kiegyezésig tágítom. Csakhamar rá kellett azonban jönnöm, hogy – bár közigazgatási értelemben csak a huszadik század elejétől létezik Kárpátalja – ha az erre a régióra vonatkozó nyelvpolitikai eseményeket szeretném összefoglalni, akkor igazából még messzebb kellene visszanyúlnom az időben: az 1848–1849-es forradalom és

szabadságharc idején kibontakozó nemzetiségi mozgalmakig; onnan aztán még tovább, egészen a magyar reformkorig, és így lépésről lépésre, ki tudja, meddig még. De egy kutatónak és egy kötetnek bizony vannak korlátai, ezt nekem is be kellett látnom. Itt kellett megkötnöm az első kompromisszumot saját magammal. Úgy határoztam, hogy könyvemben csak a dualista Monarchia létrejöttéig, azaz 1867-ig, tehát addig az időszakig nyúlok vissza az időben, amely közvetlenül meghatározta a régióban releváns nyelvpolitikát a huszadik század első két évtizedében, és a korábbi eseményeket csak említészerűen érintem, s csupán akkor, ha ezt mindenképp elkerülhetetlennek ítélem.

Nos, azt már tudtam, meddig nyúlok vissza az időben. Már csak azt kellett eldöntennem, meddig nyújtom a kéziratot: hol, mikor, melyik eseménynél zárom le a kötet anyagát. Eredetileg arra készültem, hogy 2012-vel fejezem be az események követését, s az elmúlt korszakok főbb nyelvpolitikai történéseinek áttekintése után a mai Ukrajna nyelvpolitikai helyzetét is jellemzem. El is kezdtem a munkát, csaknem háromszáz oldalnyit írtam már meg, amikor 2012 nyarán az ukrán parlament új nyelvtörvényt fogadott el. A törvény sorsa ma még bizonytalan ugyan, de az már bizonyos, hogy ez az esemény valamiféle korszakhatár lesz az ország nyelvpolitika-történetében. Azt persze nem látjuk előre, hogy kisebb vagy nagyobb jelentőségű cezúra lesz, de az biztos, hogy az eddigi status quo felborul. A törvény elfogadása körüli és az azt követő hercehurca láttán arra is rádöbbsentem, hogy Ukrajnában most épp oly mértékben változóban, alakulóban van a nyelvpolitikai helyzet, hogy képtelenség tisztán látni. S bármennyire is csábító volt, hogy napi krónikása legyek a nyelvtörvény körüli eseményeknek, ismét kellett kötnöm magammal egy fájó kompromisszumot. Lemondtam hát arról, hogy a mai Ukrajna nyelvi, nyelvpolitikai helyzetét, ezt a zavaros időszakot is belezsúfoljam ebbe a könyvbe. Hosszas mérlegelés után úgy döntöttem, hogy azzal zárom a kötetet, hogy a naranccsok vezére, Viktor Juscsenko átadja a hatalmat és a nyelvpolitika fölötti ellenőrzést Viktor Janukovicsnak. Egy korszak mindenképp lezárult akkor, 2010-ben, és ami utána jön, az talán már egy másik kötet tárgya lesz. Mert már ma, az előszó fogalmazásakor azzal biztatom magam, hogy a 2010-zel lezárt szílat hamarosan ismét felveszem, és összefoglalom a 2010 utáni ukrán nyelvpolitika jellemzőit is. Ezzel a kompromisszummal könyvem a múlt elemző áttekintése lett, mely reményeim szerint segíthet abban is, hogy könnyebben értelmezhesük a jelenben zajló eseményeket. Mert mindaz, ami ma Kárpátalján a nyelvpolitikában történik, valamilyen formában összefügg mindazzal, amiről ez a kötet szól, a mai események következményei az előzményeknek.

Mielőtt azonban e döntés után elégedetten hátradőlhettem volna fotelomban, a földrajzi korlátokkal szintén szembe kellett néznem. Mert az rendben

van, hogy eldöntöttem, milyen periódusra terjesztem ki vizsgálódásaimat, de abban is határoznom kellett, hogy milyen területet vonjak kutatás alá. A *Kárpátalja* ugyanis tipikusan olyan terminus, amelynek számos értelmezése lehetséges. A mai értelemben vett Kárpátalja területe egybeesik ugyan azzal a régióval, amit Ukrajna a Szovjetuniótól örökölt 1991-ben, de nem teljesen azonos az 1939–1944 közötti Kárpátalja területével, s nem felelnek meg egy az egyben határai az 1939-es Kárpáti Ukrajna, a Csehszlovák Köztársaságban létezett Podkarpatszka Rusz határaival, vagy éppen az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területével sem. Ezen a problémán azonban viszonylag gyorsan túlléptem: úgy határoztam, hogy minden érintett történelmi korszakban arra a területre összpontosítom a figyelmemet, mely nagyjából megfeleltethető a mai Kárpátaljának, többé vagy kevésbé a mai értelemben vett régió „előzményének” tekinthető.

Gyorsan kiderült azonban, hogy a földrajzi dilemmának egy másik vonatkozása is van. Bármely állam kötelékébe tartozott is ez a vidék, az adott országnak a centrumtól távol eső, periférikus régiója volt. Ennek ellenére az itteni nyelvpolitikai események nem szakíthatók ki az adott állam releváns nyelvpolitikai törekvéseinek kontextusából. Azaz: a mai Kárpátalja területére vonatkozó nyelvpolitikát csak úgy lehet érdemben bemutatni és értelmezni, ha tekintettel vagyunk az adott állam egészének nyelvi helyzetére, nyelvpolitikai céljaira és törekvéseire. Ugyanakkor az is nehezen kivitelezhető, hogy közben szót sem ejtünk az épp aktuális szomszédos államok és régiók azon nyelvpolitikai történéseiről, melyek közvetve vagy közvetlenül hatással voltak erre a vidékre, az itt használatos nyelvekre és beszélőik életére. Bár térben és időben erősen szűkíteni igyekeztem tehát kutatásaimat, ezzel párhuzamosan nem tudtam magam kivonni a szélesebb történelmi, geopolitikai kontextus összefüggései érzékeltetésének kényszere alól. Ez volt a következő kompromisszum.

Egy újabb dilemmával akkor kerültem szembe, amikor rájöttem: olyan könyvet sikerült írnom, amely sem nem történelmi, sem nem klasszikusan nyelvészeti munka, ezért nagy az esélye, hogy a történészek és a céhbeli nyelvészek egyaránt hiányérzettel olvassák majd (ha olvassa valaki egyáltalán). Fontos azonban leszögezmem: célom nem egy történelmi monográfia összeállítása volt, és nem is egy filológiai értelemben vett nyelvészeti szakmunka szerkesztése. Olyan könyvet próbáltam írni, amely a szociolingvisztika (társasnyelvészet) elméleti keretébe helyezve foglalja össze mindazokat az eseményeket, történéseket és törekvéseket, melyek a régióban releváns nyelvpolitika szempontjából szerintem meghatározók voltak az elmúlt csaknem másfél évszázadban, s amelyek máig hatóan befolyásolják Kárpátalja nyelvi, nyelvi jogi helyzetét.

Sorrendben az utolsó kompromisszum bizonyult a legnehezebbnek... Karinthy Frigyes az alábbi anekdotával indítja az *Így írtok ti* című irodalmi paródia-kötetét:

„Célozni tanulnak a katonák egy káplár vezetése mellett. Nem valami fényesen megy a dolog. A káplár dühösen szidja regrutáit, aztán kikapja a puskát egyiknek a kezéből, mikor éppen megint elhibázza.

– Szamarak, – kiabál a káplár, – tudtok ti löni! Adjátok ide azt a puskát! Ide nézzetek!

Céloz és hetykén lő. De nem talál. Egy percre zavarba jön. Aztán ráfordul az egyik katonára:

– Így lősz te!

Megint céloz. Nem talál. Egy másikhoz fordul:

– Így lősz te!

És így tovább. Végre kilencedszer talál. Mellére üt:

– És így lövök én!”

Nos, az elején én is azt képzeltem, hogy összefoglalom, milyen nyelvpolitikát folytattak a mai Kárpátalja területén a különböző államalakulatok, s a végén levonom a következtetéseket: mit csináltak jól, hol követtek el hibákat elődeink („*Így lősz te!*”), majd a végén felvázolom, szerintem hogyan lehet(ne) jó, eredményes, minden itt élő nemzetiség, nyelvi közösség szempontjából toleráns és igazságos nyelvpolitikát folytatni („*És így lövök én!*”). Kiderült azonban, hogy a könyv megírásának végére sem bukkantam a bölcsek kövére, és csak elképzeléseim vannak arról, milyen nyelvpolitika lehetne eredményes a mai Kárpátalján.

Karinthy így zárja talán legnépszerűbb és legismertebb kötete előszavát: „A kilencedik lövés még késik. A káplár keze még reszket, de szemei egy árnyalattal talán már tisztábban látják a célt.” Így vagyok ezzel én is: azt remélem, a könyv megírásával már tisztábban látok. Bízom benne, hogy a kötet elolvasását követően Olvasóim között is lesznek olyanok, akik hasonlóképp éreznek majd. De le kellett tennem arról a szándékomról, hogy a régió nyelvpolitika-történetének összefoglalása, történeti, földrajzi és geopolitikai kontextusba helyezése után, a tapasztalatokra és következtetésekre alapozva felvázolok egy olyan nyelvpolitikai modellt, amely Kárpátalja minden (vagy a legtöbb) nyelvi, nyelvhasználati, nyelvpolitikai problémájára megoldással szolgálhat. Ha az Olvasó elolvasta a könyvet, talán kiderült, hogy egyre előrébb jutva a kötet megírásának folyamatában miért csökkent fokozatosan annak az esélye, hogy ez a szándékom megvalósítható lehet.

Látva azt a helyzetet, amely a tágabb régió (és ezen belül Kárpátalja) mai közéletét, politikai kultúráját, nyilvános közbeszédjét jellemzi, eleve lehetet-

lennek tűnik olyan jövőkép felvázolása, amely nem találna elutasításra több (vagy minden) oldalról. Abban a kelet-közép-európai térségben, ahol Kárpátalja is található, gyökeresen ellentétes történeti kép él az egymás mellett élő népek kollektív tudatában. Ami az egyik nemzetnek fényes és dicső múlt, azt a másik a sötét elnyomás időszakaként éli meg. S ez a nemzeten belüli csoportokra is igaz: amit az egyik tábor így értelmez, azt a másik egészen biztosan amúgy. A párt-politika, a napi politikai érdekek szövevénye uralja a hétköznapokat, tematizálja a nyilvánosságot, kisajátítja a történelmi események értelmezését, háttérbe szorítva a tudományos-szakmai közbeszédet, az értelmiségi diskurzust. Ez a helyzet egyre kiélezettebbé válik. Létrejött a *vagy-vagy* megosztó, kirekesztő kényszere: valami *vagy fehér, vagy fekete*; valaki *vagy a mi, vagy pedig az ők* kategóriájába tartozik; valaki *vagy velünk van, vagy ellenünk*. S ha a múlt megítélése nem hozható közös nevezőre, ha a jelenről alkotott képünk ennyire ellentétes, hogyan lehetne konszenzusos jövőkép alkotásában reménykedni?

Könyvem megírása során sokan és sokat segítettek. Nevük nyilvános felsorolásától itt és most eltekintek, ehelyett egy-egy példányt szeretnék majd átnyújtani nekik a kötetből hálám jeléül, így köszönve meg személyesen támogatásukat, szakmai és emberi tanácsaikat, biztatásukat, javaslataikat, kritikáikat. Nem rajtuk múltott, ha könyvemben hibákra, hiányosságokra bukkan az olvasó, de nem kis részben az ő érdemük is, ha legalább részben hasznos, érdekes olvasmányra találnak benne. Ennyi telt tőlem. Kötetemet innen már az Olvasó jóindulatára bízom.

Beregszász, 2012. szeptember 22.

A szerző

I. Bevezetés

← Munkácsi életkép a „békebeli” Monarchiából: a képeslapon magyar és német nyelvű felirat

↑ Nagydobronyi pillanatkép, 2012; a háttérben ukrán és magyar nyelvű felirat a községháza homlokzatán

1. A probléma felvetése

Annak a közigazgatási egységnek a területe, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, száz évvel ezelőtt még sem földrajzi, sem geopolitikai alakulatként nem létezett. A 20. század folyamán több államhoz tartozott (1. táblázat).

A mai Kárpátalja területe évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén régió (vö. Győrffy 1987, Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, Kocsis 2001). Igaz ez a megállapítás a 19–20. század fordulójára, illetve az egész 20. századra. Erre utalnak a vidék etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó demográfiai adatok (2. táblázat).

Az adatsort áttekintve feltűnő, hogy a 2. táblázatban több üres cella is van. Látható például, hogy a ruszinok 1959-re eltűnnek a statisztikákból, feltűnnek ellenben az ukránok és az oroszok. Ennek okait az alábbiakban kell keresnünk. Az oroszok a mai Kárpátalja területén jelentős számban csak a második világháborút követően jelentek meg. A régió többségét alkotó szláv lakosságot a terület Szovjetunióhoz csatolása előtt rendszerint *ruszinként*, *ruténként*, *ruthénként*, *rusznákként*, *magyar-oroszként*, *kárpátoroszként*, később *kárpátukránként* stb. tartották számon. A szovjet hatóságok a ruszin etnonimát eltörölték, és a korábban ruszinként rögzítetteket ukránként tartották nyilván, s ezt a gyakorlatot követi az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna is, tagadva a ruszin nemzetiség és nyelv létezését; a ruszinokat az ukránok egyik néprajzi csoportjaként, nyelvváltozataikat pedig az ukrán nyelvjárásaiként tartják számon az országban (Melnik–Cserniczkó 2010a: 100–103). A zsidókat külön etnikumként csak az 1921-es csehszlovák népszámlálással kezdődően tartják nyilván, előtte anyanyelv alapján sorolták be őket.¹ A 2. táblázatból látszik azonban, hogy a mai Kárpátalja területe etnikailag és nyelvileg is színes régió.

¹ Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás során is az anyanyelvet vették alapul. Az adatfelvételkor követett módszertani útmutató szerint: „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól menten, a valóshoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall, s amelyen legjobban és legszívesebben beszél. Ennél fogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint anyjáié, különösen, ha a gyermek kisedővódában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. [...] Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó

1. táblázat. A régió politikai-közigazgatási státusa 1867–2011 között

Összeállítva Fedinec (2002), Fedinec–Vehes szerk. (2010), Vehes–Fedinec szerk. (2010), Levenec és mtsai szerk. (2008), Vehes és mtsai szerk. (2011: 258–265) alapján.

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Osztrák–Magyar Monarchia	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió; a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy önálló vármegyéje.
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	Ruszka Krajna (1918. XII. 25.); Hucul Köztársaság (1919. I. 8.); Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye	A Ruszka Krajna elnevezésű ruszin autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. A Kőrösmezőn kikiáltott Hucul Köztársaság a vidék keleti részét érintette, de a román hadsereg gyorsan felszámolta. Ekkor a régió még nem egységes és nem önálló közigazgatási egység.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1938–1939	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).
Kárpáti Ukrajna	1939. III. 14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944. XI. 26.–1946. I. 22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Átmeneti államalakulat, nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) a független Ukrainán belül.

vallású egyéneknek tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni.” Idézi Varga (1992: 15–16).

2. táblázat. Az etnikai-nemzetiségi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban)²

Összeállítva az alábbi munkák alapján: Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998; Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.; Iltyo szerk. (2003).

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,6	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,3	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

Az olyan etnikailag és nyelvileg vegyes lakosságú területeken, mint a ma Kárpátaljaként ismert közigazgatási egység, törvényszerű a különböző etnikumú és nyelvű lakosság közötti érintkezés, s rendszerint létrejön a két- vagy többnyelvűség valamilyen változata.³ Az ilyen két- vagy többnyelvűség az adott társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági, vallási és természetesen nyelvi helyzet függvényében alakul. Az említett tényezők együttesen alakítják a létrejövő két- vagy többnyelvűség kiterjedését, intenzitását, típusát. A kétnyelvűséggel foglalkozó szociolingvisztikai szakirodalomban ugyanis konszenzus van a tekintetben, hogy nincs általában vett kétnyelvűség, csak konkrét kétnyelvűségi helyzetek vannak, melyek minden esetben az adott nyelvi helyzet függvényében alakulnak, változnak (Lanstyák 1998: 68, Bartha 1999, Borbély 2006).

² A táblázat címében nem véletlenül szerepel az „etnikai-nyelvi” megjelölés: a különböző népszámlálások ugyanis más-más időben, szemlélet és módszertan szerint, illetve különböző kérdések alapján készültek. Egyes censusok során például a nemzetiséget, máskor az anyanyelvet vették figyelembe, de arra is van példa, hogy mindkettőre rákérdeztek.

³ A kétnyelvűségről, annak típusairól lásd pl. Bartha (1999), Borbély (2006), Grosjean (1982), Hoffmann (1991). A kárpátaljai kétnyelvűségről és típusairól lásd pl. Cserniczkó (1998a), Cserniczkó szerk. (2003, 2010a).

vármegye és község (lj. vagy rt. város) megnevezése:

SZÁMLÁLÓLAP.

Kitöltendő az 1910. évi VIII. törvénycikk alapján minden jelenlevő egyénről. tekintet nélkül a nemre és korra, tehát a csecsemőről is.

Városrész, kerület:

Utca, út, tér és házszám:

Pusztá, telep, tanya, stb.:

A 3., 5. d., 9., 10., 11., 14. és 15.–25. kérdésekre a megfelelő *dátum* szedési szó (szavak) alkalmazásával kell válaszolni.

Kérdés	Felelet
1. Vezeték- és keresztnéve? (Családi és utóneve?)
2. Születésének éve, hónapja, és napja? év, hó, nap.
3. Neme és családi állapota?	<i>férfi (fiú), — nő (leány), nőtlen (hajadon), — házas, — özvegy, — törvényesen elvált.</i>
4. Gyermekének száma? (Csak házas, özvegy és elvált egyéneknél.)	Összesen született:; ebből életben van
5. Foglalkozása, keresete, munkája, állása, stb.	a) a foglalkozás <i>ág</i> (házas megnevezése (napszámoknál a keresetig, nyugdíjasoknál a minőségnek s a korábbi állásnak és foglalkozásnak is kitérítéssel).)
	b) a foglalkozás viszony megjelölése, (hogy önálló-e vagy tisztviselő, segéd, tanoncz, munkás, családi kivétel, cseléd, szolga stb.)
6. Ha mint tisztviselő, segéd stb. alkalmazva van vagy alkalmazva szokott lenni:	a) az alkalmazó (munkaadó) föld-birtokos, iparos, kereskedő, vagy más egyén, illetőleg gazdaság, vállalat, részvénytársaság, intézet, hivatal, halászság stb. vagy a család-tartó gazdaság:
	b) mennyi idő óta van családi munkaadónál alkalmazva?
7. Van-e valami állandóan vagy az év egy részében rendszerint ügött mellette foglalkozása? (A felelet éppoly tákos legyen, mint az 5. el. b) és c) s a 6. el. kérdéseknél.)	c) ha jelenleg nincs alkalmazva, mennyi idő óta van hely nélkül?
	neve (cége)? foglalkozása (vállalata)? székhelye?
8. Ha semmi foglalkozása nincs, vagy csak mellékes vagy olyan van, mely keresetet nem ad (tanuló, háztartásbeli nő): ki az eltartója (atyja, értje stb.) és mi annak foglalkozása? év, hónap, nap óta. év, hónap, nap óta.
9. Van-e háza, földje, földbirtoka vagy részes földje? (A feleségnek és családtagoknak a férjrel, családjával közös háza és földbirtokát csak a férj, illetőleg családfeje lapján kell kimutatni s a más háztartásban, sőt a külföldön levő ház- és földbirtokot is tekintetbe kell venni.)	<i>háza van, — háza nincs, — földje nincs, földtulajdonos (..... kat. hold, □-öl), földbirtó (..... kat. hold, □-öl), részes (feles, harmados) földje van (..... kat. hold, □-öl).</i>
10. Níveltisége? (Lásd az utasítás megfelelő pontját.)	legalább a középiskola 8, — 6, — 4, — osztályát végezte vagy ezzel egyenlő fokú intézetet; 4 elemi, — 6 elemi osztályt végezett; <i>ír-olvas, — csak olvas, — sem ír, sem olvas.</i>
11. Vallása? (Lásd az utasítás megfelelő pontját.)	<i>r. kath., — g. kath., — reform., — ágostai hitv. ev., — g. hel., — unitárius, — izr., — vagy:</i>
12. Anyanyelve (nyelvi anyanyelvé, melyet anyanyelvi és legjobban és leggyakrabban beszél)?
13. Anyanyelvén kívül mely más nyelven beszél még?
14. Állampolgársága, illetősége? (Lásd az utasítás megfelelő pontját.)	<i>magyarorsz. — horv.-szlav. magyar állampolgár — boszniai; osztrák (..... koronatarat;); egyéb külföldi:</i>

Az 1910-es magyarországi népszámlálás során használt adatlap első oldalának részlete

A fennálló két- vagy többnyelvűség⁴ típusa, az egymással érintkező nyelvek közötti kölcsönhatás alapvetően a következő tényezőktől függ:

a) a nyelvi kapcsolatok történetiségétől (a hosszú ideje fennálló kontaktus hatása rendszerint erősebb nyomot hagy, mint az új keletű érintkezés);

⁴ A „kétnyelvűség” fogalmába a többnyelvűséget, azaz nemcsak két, hanem két vagy több nyelv váltakozó használatát is beleértjük (erre lásd pl. Mackey 1970: 555, 1987, Bartha 1999: 38, Borbély 2006: 595).

Виступає в якості юридичної заповненої перелісної документації забороняється вивертити зруй-ому. Ці дані використовуються лише для статистичних цілей у зведеному зведеному вигляді.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ 2001 року
ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТ

Форма 2С
ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Держкомстату
України
30.03.2001 № 175
Зразок навісненого мітка

№ перелісного відділу	№ інструкторської дільниці	№ дільничної дільниці	№ прив'язки у місці в'їзду дільниці	співець проживаючих у прив'язці члена домогосподарства №	№ д.п. особи у мірці домогосподарства	№ бланка у мірці портфеля	№ портфеля	Резерв
2С	00	00	00	00	00	00	00	1 2 3
Прізвище та ініціали _____								

<p>1. Ваші родинні стосунки з особою, що записана першою у домогосподарстві</p> <p>1 ☐ зять державного підприємства, записаний першим</p> <p>2 ☐ дружина чоловіка</p> <p>3 ☐ дочка, син</p> <p>4 ☐ мати, батько</p> <p>5 ☐ сестра, брат</p> <p>6 ☐ навісний, яєць</p> <p>7 ☐ сестручка, плідка, теща</p> <p>8 ☐ баба, дід</p> <p>9 ☐ сусід, сусідка</p> <p>10 ☐ інший ступінь спорідненості на свій вибір</p> <p>11 ☐ не родич</p> <p>Не матері (батька) _____</p> <p>2. Ваша стать 1 ☐ чоловік 2 ☐ жінка</p> <p>3. Тимчасово 1 ☐ відсутній 2 ☐ проживаючий</p> <p>4. Ваша дата народження</p> <p>число _____ місяць _____ рік _____</p> <p>світлий заповнений диск</p> <p>5. Ваше місце народження (вказати: Автономна Республіка Крим, республ. н.м. Київ, Севастополь, інші держави — назва) _____</p> <p>6. Ваше етнічне походження (вказати: національність, народність) або етнічну групу _____</p> <p>7. Ваші мовні ознаки</p> <p>а) рідна мова (вказати) _____</p> <p>б) якщо Ваша рідна мова не українська, то вкажіть чи володієте ви іншою українською мовою 1 ☐ так 2 ☐ ні</p> <p>в) інша мова, якою ви вільно володієте (вказати) _____</p>	<p>10. Ваша освіта (для осіб віком 6 років і старших)</p> <p>1 ☐ повна вища (вища)</p> <p>2 ☐ базова вища</p> <p>3 ☐ повна середня (середнь-спеціальна)</p> <p>4 ☐ незакінчена вища (для осіб, які закінчили навчання в 1988 році) (рідна)</p> <p>5 ☐ повна загальна середня (загальна)</p> <p>6 ☐ базова загальна середня (базова)</p> <p>7 ☐ професор загальна (загальна)</p> <p>8 ☐ не має початкової загальної</p> <p>9 ☐ неписьменний (на)</p> <p>Начальний звання, військ зазначити) обсяги класів (курсів), в якому році _____</p> <p>11. Ви закінчили професійно-технічний навчальний заклад (для осіб віком 15 років і старших)</p> <p>1 ☐ так 2 ☐ ні</p> <p>12. Тип навчального закладу, в якому Ви навчаєтесь (для осіб віком 6 років і старших)</p> <p>1 ☐ вища 2 ☐ загально-освітня 3 ☐ інше навчальне</p> <p>4 ☐ професійно-технічний заклад (російськ)</p> <p>5 ☐ інший навчальний заклад (російськ)</p> <p>Для осіб віком до 7 років, які не відвідують школу, вказати, чи відвідують дшкільний заклад 6 ☐ так 7 ☐ ні</p> <p>13. Ваші джерела засобів існування</p> <p>1 ☐ робота на підприємстві, в організації, установі, підприємстві (фермерському) господарстві</p> <p>2 ☐ робота у сфері громадськості</p> <p>3 ☐ робота на власному підприємстві</p> <p>4 ☐ робота на індивідуальній основі</p> <p>5 ☐ робота у власному селянському (фермерському) господарстві</p> <p>6 ☐ робота на сімейному підприємстві без оплати праці</p> <p>7 ☐ робота в особистому домашньому господарстві</p>
--	--

A 2001-es ukrajnai népszámlálás során használt adatlap első oldalának részlete

b) a nyelvi kapcsolatok intenzitásától, kiterjedésétől (széles körű, tömeges kétnyelvűség vagy csak szűk körű, elit kétnyelvűség);

c) az érintkező nyelvek típusától (a rokon nyelvek, ill. a tipológiailag közeli nyelvek közötti strukturális, szerkezeti kölcsönhatás könnyebben jön létre);

d) a demográfiai tényezőktől (a kompakt tömbben élő, nagy lélekszámú közösségek körében kevésbé szükséges a kétnyelvűség széles körű kialakulása és elterjedése, mint a kis demográfiai súlyú, szétszórtan élő közösségek esetében);

e) az érintkező nyelvek és a nyelvet használó közösségek szociológiai és politikai státusától (a szociológiai értelemben vett többség nyelve általában

nagyobb hatást gyakorol a hatalmi szempontból kisebbségi közösség nyelvére, mint fordítva, illetve az államszervező nemzetnek rendszerint szélesebb nyelvi jogai vannak, mint a kisebbségi közösségek tagjainak);

f) az érintkező közösségek kulturális és felekezeti orientációjától;

g) a modern korban az adott régiót irányító állam nyelv- és oktatáspolitikai törekvéseitől (a két- és többnyelvűséget, a nyelvi sokszínűséget, vagy inkább a nyelvi homogenizációt támogatja-e az állami politika) stb.

Ha a mai Kárpátalján élő etnikai és nyelvi közösségek szempontjából szemléljük a helyzetet, akkor a felsorolt faktorok más-más hatással voltak vagy vannak az egymástól eltérő helyzetben lévő csoportokra. Az említettek közül bizonyos tényezők az egyes csoportok kétnyelvűségének, mások inkább az egy nyelvűségnek kedveztek/kedveznek. A különböző nyelvű etnikai csoportok érintkezésének hosszú időre visszanyúló történetisége például a többnyelvűségnek kedvez. A magyar és a vele a régióban érintkező indoeurópai nyelvek genetikai és tipológia távolsága⁵ azonban valamelyest nehezítik a magyar nyelv kontaktusba kerülését ezen nyelvekkel.

Az egyes kárpátaljai népcsoportok népességföldrajzi jellemzői is ambivalens módon hatnak a közösség nyelvtudására. A többségében keleti keresztény ukránok, ruszinok, oroszok és románok, illetve a jellemzően nyugati keresztény magyarok, németek és szlovákok közötti vallási különbségek vagy hasonlóságok is különbözőképpen hatnak az egyes etnikumok és nyelvek közötti kapcsolatokra.

A 20. század során a régióban élő egyes nemzetiségek közül néhánynak a szociológiai státusa számos alkalommal változott: államszervező többségi nemzetből kisebbséggé, majd ismét többségi nemzetté válhattak, hogy aztán megint kisebbségi sorba kerüljenek.

A régió az elmúlt évszázadban osztozó különböző államalakulatok nyelv- és nemzetiségpolitikai céljai és szándékai és ezek elérése érdekében kifejtett politikai törekvései is más-más irányúak voltak az utóbbi közel 150 évben. Mindezek a tényezők együttesen gyakoroltak hatást a mai Kárpátalján élő nemzetiségek közötti kétnyelvűség kiterjedésére, az egyes közösségek nyelvtudására, így természetesen a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségére is.

Az alábbi összefoglaló egyrészt megvizsgálja, miképpen jellemezhető a kárpátaljaiak nyelvtudása. Célunk továbbá, hogy elemezzük, miként alakult ki az a – látszólag – paradox helyzet, hogy az etnikailag, kulturálisan és nyelvileg oly

⁵ A magyar az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó agglutináló nyelv, ezzel szemben a magyar mellett a mai Kárpátalján beszélt ukrán/ruszin, orosz, román, német, cigány, szlovák indoeurópai nyelvek.

színes régióban ennyire magas a (relatív) egynyelvűek aránya, többek között a kárpátaljai magyarok körében is.

A kutatás során külön-külön elemezzük a mai Kárpátalja területén osztozó különböző államalakulatok nyelvpolitikai törekvéseit, majd a közöttük megfigyelhető hasonlóságok és különbségek meghatározásával és leírásával próbálkozunk, s felhívjuk a figyelmet a nyelvpolitikának a nyelvoktatásra és az egyes nyelvek elterjedtségére gyakorolt hatására. A kutatás aktualitását egyrészt az adja, hogy az önálló közigazgatási egységként csak a 20. század elején kialakult, etnikailag és nyelvileg vegyes lakosságú terület afféle kísérleti laboratóriuma lehet annak, hogyan befolyásolja az egyes államok nemzetiségi és nyelvpolitikája az egyes közösségek és nyelvek helyzetét, a nemzetiségek egymáshoz és a különböző nyelvekhez való viszonyát, a kultúrák közötti átjárást és kapcsolatot, valamint az egyes nyelvek elsajátítását, ismeretét, elterjedtségét, megtartását vagy a nyelvcserét. Véleményünk szerint az etnikai és nyelvi sokszínűség mellett kulturálisan és vallásilag is tarka Kárpátalja jellemzőinek leírása, s az itt folyó nyelvpolitika és következményeinek elemzése tanulságokkal szolgálhat a szélesebb térség (Kárpát-medence, Közép-Európa) hasonló folyamatainak elemzéséhez és megértéséhez. A többnyelvű és színes kultúrájú Európa egy több szempontból periférikus – ugyanakkor azonban a keleti és nyugati kultúra választóvonalán fekvő s mindkét irányba számos kapcsolódási ponttal rendelkező – régiójának ilyen helyzetleírása reményeink szerint szélesebb kontextusban is érdeklődésre tarthat számot.

Másrészt azért aktuális ez a kutatási irány, mert az úgynevezett „narancsos forradalom” (2004) után hatalomra került ukrainai politikai elit oktatáspolitikája az államnyelv magas szintű ismeretét a társadalmi érvényesülés, a felsőoktatásba kerülés egyik legfontosabb feltételének tekintette, az ukrán nyelvet pedig az államiság kiemelt szimbólumaként kezelte. Gyakorlati intézkedései (a kötelező ukrán nyelv és ukrán nyelvű érettségi bevezetése, a kéttannyelvű oktatás erőteljes támogatása stb.) és az államnyelv társadalmi pozícióinak erősítésére vonatkozó erőteljes lépései következtében az államnyelv ismeretének fontossága különösen élesen vetődik fel Kárpátalján (erről lásd Cserniczkó 2008c, 2009a, 2009d, 2011a, 2011b stb.).

Maitz Péter a *Magyar Nyelvben* megjelent írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a „történetileg megragadható nyelvi diszpozíciók, attitűdök és mentalitások megismerése, s általában a nyelvről való gondolkodás történetének szisztematikus feltárása azért (is) lenne fontos feladata a történeti nyelvészetnek, mert mindezeket a mentális, illetve kognitív tényezőket bizonyítottan kauzális viszony fűzi magához a nyelvi viselkedéshez” (2006: 308). Weinreich, Labov és Herzog (1968) klasszikus tanulmányának klasszikus meg-

állapítása szerint nincs okunk feltételezni, hogy a már lezárult és a jelenben zajló nyelvi változások eltérő mechanizmusok szerint működnek. Mindennek alapján úgy vélem, a kortárs nyelvpolitikai folyamatok mögöttes céljainak, szándékainak, ideológiai hátterének feltárása révén közelebb juthatunk a múlt nyelvpolitikai eseményeinek értelmezéséhez. Illetve: a korábbi korok nyelvpolitikai eseményeinek bemutatása és elemzése révén talán feltárható, milyen hagyományban gyökereznek vagy milyen tradíciók ellenében hatnak a mai nyelvpolitikai történések.⁶

A mai, jól dokumentált nyelvpolitikai események részletes elemzése révén talán sikerülhet úgy bemutatni az elmúlt közel 150 év nyelvpolitikai történéseit, hogy a különböző államalakulatok nyelv(politika)i törekvéseit ne sérelem-történetekként értelmezzük. Azzal pedig, hogy egy korszak nyelvpolitikáját az általános társadalmi-politikai célok és nyelvi ideológiák vonatkozásában vizsgáljuk, talán sikerül a nyelvi viselkedést, a nyelvi helyzetet meghatározó eseményeket tudományos szemszögből vizsgálni, s így a nyelv, a nyelvhasználat témakörét a gyakran a történelmi sérelmekre koncentráló, elfogult tárgyalásmódot elhagyva értelmezni. Célunk nem az egyes politikai korszakok nyelvpolitikájának el- vagy megítélése, nem nemzeti és nyelvi sérelmek, tragédiák kibeszélése, hanem annak bemutatása, miként alakította a nyelvekhez fűződő nyelvpolitikai viszony, a hatalmi központok nyelvpolitikája éppen olyanná a mai Kárpátalja nyelvi helyzetét, amilyennek azt ma ismerjük.

⁶ Idevonatkozóan lásd még például: „A nyelvi változás valóságos működésének megértéséhez a legnagyobb mértékben talán a ma élő nyelvi közösségek részletes szociolingvisztikai vizsgálata járul hozzá” (Bynon 1997: 184). Labov (1972, magyarul 1975) sokat idézett tanulmányában szintén abból az elvből indul ki, „amely szerint a körülöttünk zajló változásokban ugyanazoknak a mechanizmusoknak a működése figyelhető meg, amelyek létrehozták a múlt változásait” (1975: 257). Azaz: a mai nyelvi, nyelvpolitikai folyamatok feltárása és megértése segítségünkre lehet a múlt eseményeinek elemzéséhez.

2. Tények, adatok a kárpátaljaiak nyelvtudásáról

A 21. századi Európában alapkövetelménynek tekinthető egynél több nyelv ismerete. Az Európai Unió ajánlásaiban az szerepel, hogy a felnőtt lakosságnak az anyanyelve mellett két idegen nyelven kell(ene) tudnia kommunikálni.⁷ 2002 márciusában az Európai Unió Barcelonában üléselő állam- és kormányfői⁸ legalább két idegen nyelv egészen korai életkorban kezdődő tanulását tűzték ki célul. A Bizottság hosszú távú célkitűzése az egyéni többnyelvűség mértékének fokozása, hogy valamennyi polgár anyanyelvén kívül legalább két nyelven gyakorlati készségekkel rendelkezzen.⁹

Az EU ajánlásának egyes tagállamok jobban, mások kevésbé felelnek meg. Egy 2005-ben végzett felmérés adatai szerint az Európai Unió állampolgárainak több mint fele (56%-a) tudott anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven megszólalni (1. ábra). Luxemburgban, Máltán, Lettországon és Hollandiában ez az arány 90% fölötti volt, míg például Portugáliában, Olaszországban, Spanyolországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon nem érte el a 40%-ot (2. ábra). A 243. Eurobarométer felmérése szerint az európaiak legnagyobb része az iskolában, és jelentős hányada kizárólag a szervezett iskolai nyelvoktatás keretében tanul nyelveket.

Amint azt az alábbiakban láthatjuk, Kárpátalja azonban nagyon messze van az európai uniós irányelvektől, többek között a nyelvismeret/nyelvtudás tekintetében is.

Pontos adataink sajnos nincsenek a kárpátaljaiak nyelvtudásáról, ám első sorban a népszámlálások, továbbá egyes szociológiai és szociolingvisztikai kutatások, illetve bizonyos állami felmérések, elemzések révén alkothatunk némi képet a régió lakosságának nyelvtudásáról.

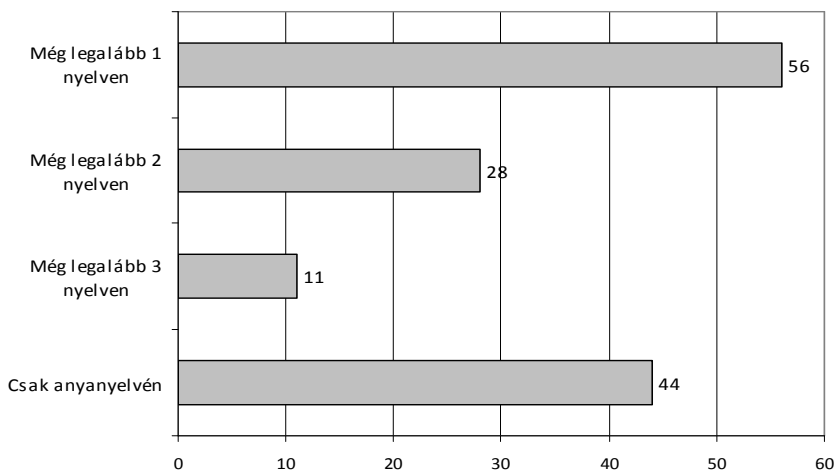
⁷ *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.

⁸ Barcelonai Európai Tanács, 2002. március 15. és 16., elnökségi következtetések, I. rész, 43.1.

⁹ COM (2003)449: A nyelvtanulás és a nyelvi sokféleség ösztönzése: cselekvési terv 2004–2006; COM (1995)590: *Tanítás és tanulás* című fehér könyv.

Elemzésünkben a legfőbb forrásnak a censusokat tekintjük. Annak ellenére is így van ez, hogy tudjuk: a népszámlálások eredményei nem minden szempontból tekinthetők pontos és megbízható forrásnak. Ennek több oka van:

1. ábra. Az anyanyelvén kívül más nyelven is kommunikációképes EU-s állampolgárok százalékos aránya az Eurobarometer 2006 alapján¹⁰

a) Kárpátalja mint önálló földrajzi és politikai fogalom csak 1918-ban jött létre, korábban tehát nem készülhettek konkrétan erre a területre vonatkozó statisztikai, demográfiai felmérések.

b) 1918 és 1991 között a mai Kárpátalja területén élő lakosság több államfordulatot ért meg, s az egyes államok népszámlálási adatai – az eltérő szemlélet és módszerek következtében – csak bizonyos fenntartásokkal hasonlíthatók össze.

c) Az államfordulatokkal a ma Kárpátaljaként ismert közigazgatási egység területe is többször változott.

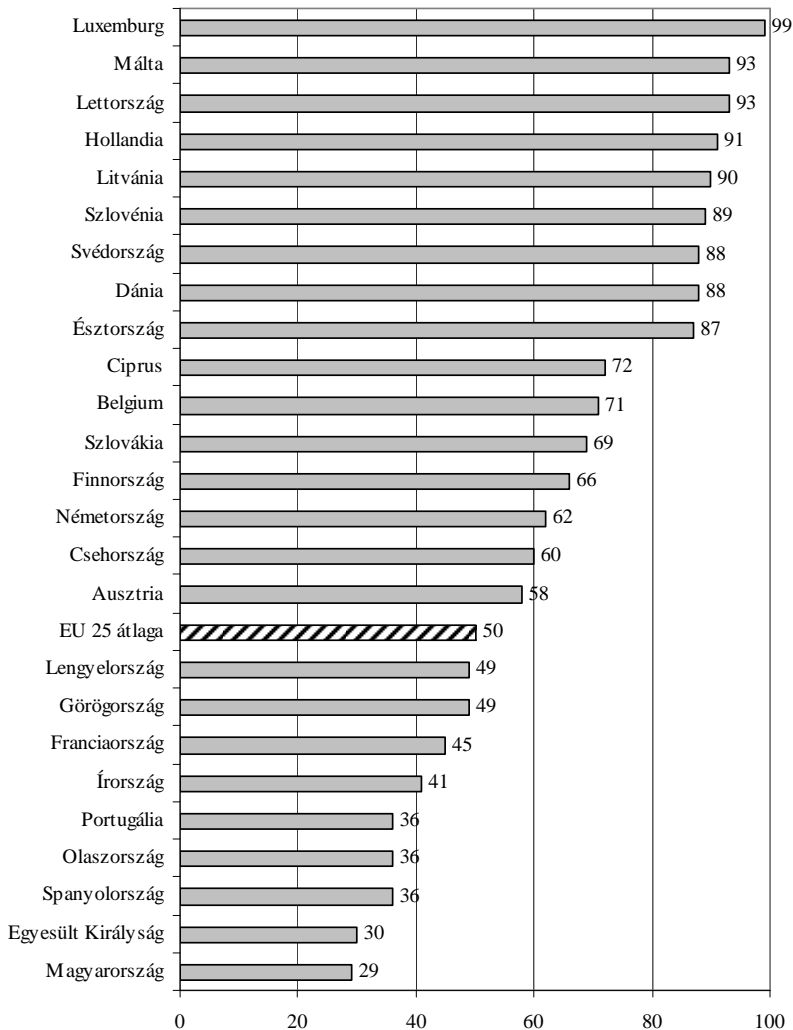
d) Az egyes államok saját érdekeiknek megfelelően manipulálták a demográfiai adatokat, ezért azok nem mindenben tükrözhetik a valós helyzetet.

e) A fentiekkel magyarázható, hogy a különböző forrásokból származó adatok gyakran ellentmondásosak.

¹⁰ Forrás: a 243. Eurobarometer külön felmérése: „Az európaiak és nyelveik”.

f) A volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Ezt a bürokratikus szemléletet sajnos Ukrajna is örökölte (vö. Dupka 1994: 168).

2. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelven is társalogni tudó válaszadók %-os aránya az EU tagállamaiban (2005)¹¹

¹¹ Forrás: *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.

A mai Kárpátalja területére vonatkozó legkorábbi nyelvi adatokra az 1495-ös adóösszeírás alapján következtethetünk. Kocsis Károly számításai szerint a 15. század végén a mai Kárpátalja területére átszámítva a lakosság nagy többsége (63,2%-a) volt magyar ajkú, körülbelül egyötöde (22,0%-a) ruszin nyelvű, a román (8,6%) és a szlovák (6,2%) anyanyelvűek aránya ennél jóval kisebb lehetett (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, Kocsis 2001, Molnár D. 2009: 164–165).

A 18. század végi ugoicsa megyei urbáriumok tanúsága szerint a helyi szláv lakosság nagy része értette a magyar nyelvet (Szabó 1937/1994: 106–109, 117). Lehoczky Tivadar (1881–1882/1996: 327) Bereg vármegye vegyes lakosságú települései kapcsán arról tudósít, hogy „oly helyeken, hol a magyar az orosz¹² vegyesen lakik, a két különböző népfajbeliek tartózkodólag érintkeznek egymással; elsajátítják ugyan egymás nyelvét, azonban valamint a magyar az orosz¹², úgy viszont ez amazzal ritkán lép szorosabb rokoni kötelékbe. (...) Ellenben azon tájakon, hol a magyarság túlnyomóbb számban lakik, a tisztán magyar helységek közé ékelt orosz és tót telepítvényesek hamar megmagyarosodnak”. Hasonló megállapítást tesz Lehoczky Munkács és Beregszász vonatkozásában is, amikor megjegyzi, hogy Bereg vármegye e két meghatározó városában „a római katolikusok és protestánsok a magyar, az oroszok a szláv s a zsidók a német elemet képviselik, aminthogy egyházi és családi köreikben is nyelveiket így használják, jóllehet a zsidók kivételével nagyobb részt a magyar nyelvnek mindnyájan birtokában vannak”.¹³

A 19–20. század fordulójáról már népszámlálási adatokkal rendelkezünk a nyelvtudásról. Az 1890., 1900. és 1910. évi magyar népszámlálások során használt kérdőívben szerepelt a következő kérdés: „Mi az anyanyelve? Azon kívül mely hazai nyelveket beszél még?”¹⁴

Az említett censusok adataiból megtudhatjuk, hogy Ung, Bereg, Ugoicsa és Máramaros megyék nem magyar anyanyelvű lakosainak mekkora hányada vállalta azt, hogy anyanyelvén kívül beszél a magyar nyelvet (3. táblázat).

S bár a négy említett vármegye összterülete nagyobb, mint a később Kárpátaljaként ismert régió, a táblázatban szereplő adatokból a mai területre is következtethetünk. A táblázat alapján, összevetve az 1880-as és 1910-es népszámlálás eredményeit, megállapítható, hogy:

¹² Értsd: a helyi szláv lakossággal (ruszinokkal/ukránokkal).

¹³ Ehhez lásd még pl. Udvari (1994).

¹⁴ *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam I. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1893, 7. old.

3. táblázat. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megye nem magyar anyanyelvű lakosságának magaryelv-tudása, százalékban

Cenzus éve	Megye	Nem magyar anyanyelvűek aránya	A nem magyar anyanyelvűek közül beszél magyarul	Magyarul beszél összesen
1890	Bereg	57,6	14,6	50,8
1900		55,4	7,3	49,2
1910		52,2	30,1	63,5
1890	Ung	72,5	10,1	34,8
1900		70,0	12,9	39,0
1910		67,0	23,1	48,6
1890	Máramaros	87,5	7,1	18,8
1900		86,3	6,9	19,5
1910		85,2	10,9	24,1
1890	Ugocsa	61,8	18,1	49,4
1900		57,1	20,1	54,2
1910		53,5	23,5	59,1

1. A nem magyar anyanyelvűek a 19–20. század fordulóján abszolút többséget alkotnak mind a négy vármegyében, a magyar anyanyelvűek kisebbségben vannak.

2. Ennek ellenére fokozatosan növekszik a magyar anyanyelvűek aránya, ill. csökken a nem magyar anyanyelvűeké. A nyelvi asszimiláció fő iránya tehát ebben a korszakban a magyar nyelv.

3. A nem magyar anyanyelvűek körében, s ezzel az összlakosság soraiban is fokozatosan nő a magyar nyelvet (tehát az ország államnyelvét) beszélők aránya (3. ábra).

4. A nem magyar anyanyelvűek körében sehol sem éri el az 50%-os határt a magyarul beszélők aránya. A nem magyarok többsége tehát a korszakban nem beszél magyarul.

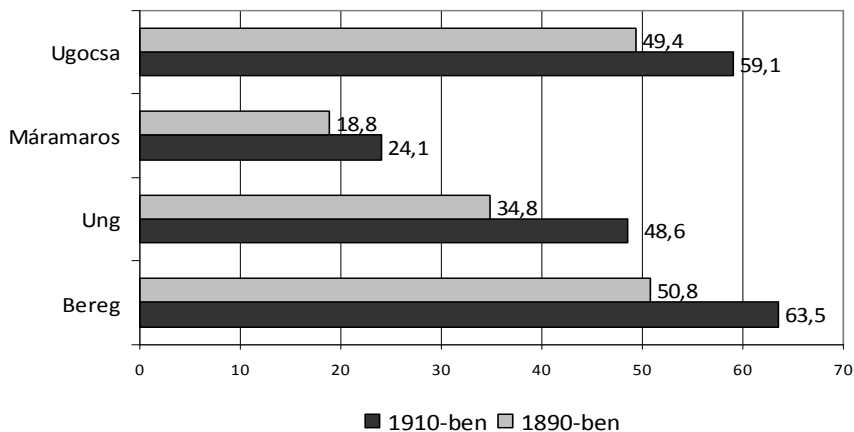
5. 1910-re csak Bereg és Ugocsa vármegyében (ahol a magyar ajkúak aránya a legmagasabb) beszélte a magyar nyelvet a lakosság abszolút többsége. Máramarosban és Ungban még 1910-ben is magasabb volt azok aránya, akik nem beszéltek az államnyelvet.

A kárpátaljaiak nyelvtudására vonatkozó népszámlálási adataink ezt követően csak a 20–21. század fordulójáról származnak az 1989. évi utolsó szovjet, illetve a 2001. évi első ukrán cenzus eredményeiből.

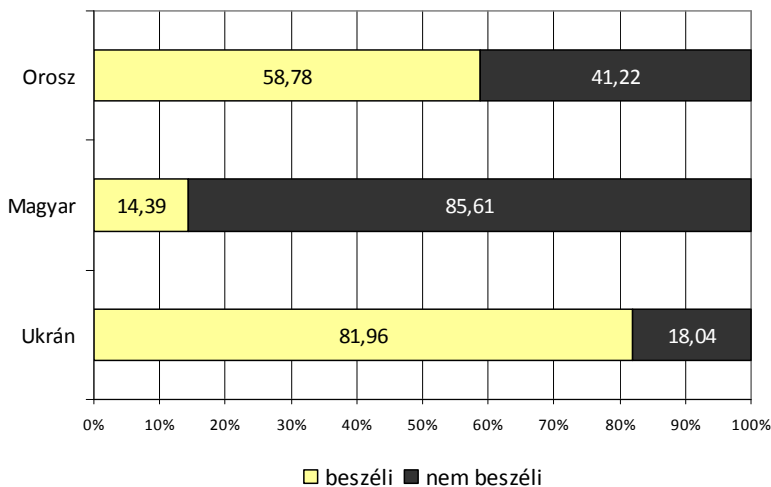
Az 1989-es népszámlálás adatai szerint (4. és 5. táblázat) Kárpátalja 1 245 618 lakosa közül 514 516 (41,3%) csak egy nyelven kommunikációképes.

A legelterjedtebb nyelv az ukrán a régióban (a lakosság 81,96%-a ismeri), aztán az oroszul beszélők következnek (58,78%), a magyart 14,39% ismeri (4. ábra).

3. ábra. A magyar nyelven beszélők százalékos arányának változása Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék összlakossága körében 1890 és 1910 között a népszámlálások adatainak tükrében

4. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján az 1989-es census adatai alapján

4. táblázat. Kárpátalja lakossága 1989-ben (abszolút számokban)

Forrás: Склад населення по окремих національностях і рідній мови за даними перепису населення 1989 року. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистиці, 1990; Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990, 1–16.; Botlik–Dupka (1993: 284).

Nemzetiség	Fő	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Anyanyelve és nemzetisége nem azonos, ebből anyanyelve:			Anyanyelve mellett beszél:		Csak anyanyelvén beszél
			Ukrán	Orosz	Magyar	Oroszul	Ukránul	
Ukrán	976 749	961 489	—	9 333	4 605	57 5627	—	392 031
Magyar	155 711	151 384	3 200	991	—	65 718	17 723	72 178
Orosz	49 458	47 378	1 871	—	172	—	21 813	26 125
Cigány	12 131	2 491	1 487	119	7 973	3 440	1 265	7 412
Román	29 485	28 964	198	153	73	15 056	994	11 809
Szlovák	7 329	2 555	2 433	388	1 890	3 781	2 081	1 457
Német	3 478	2 576	641	212	36	1 333	1 580	560
Zsidó	2 639	663	365	1 307	298	853	1 079	669
Egyéb	8 638	4 531	1 143	2 629	269	4 239	1 571	1 275
Összesen	1 245 618	1 202 031	11 338	15 132	15 316	670 046	48 106	514 516

5. táblázat. Kárpátalja lakossága 1989-ben (százalékban)

Nemzetiség	Aránya	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Anyanyelvén kívül beszél		Csak anyanyelvén beszél
			Oroszul	Ukránul	
Ukrán	78,41	98,4	58,9	—	40,1
Magyar	12,50	97,2	42,2	11,3	46,3
Orosz	3,97	95,7	—	44,1	52,8
Cigány	0,98	20,5	28,3	10,2	61,0
Román	2,36	98,2	51,0	3,3	40,0
Szlovák	0,58	34,8	51,5	28,3	19,8
Német	0,27	74,0	38,3	45,4	16,1
Zsidó	0,21	25,1	32,3	40,8	25,3
Egyéb	0,69	52,4	49,0	18,1	14,7
Összesen	100	96,5	53,7	3,0	41,3

A 2001-es census adatai szerint (6. és 7. táblázat) Kárpátalján anyanyelvük mellett a legtöbben a magyar (36 ezren) és az orosz (31 ezren) nyelvet beszélik második nyelvként. Magyarul az ukrán nemzetiségűek, oroszul pedig az ukrán és magyar nemzetiségűek közül beszélnek a legtöbben. A kárpátaljaiak csaknem kétharmada (63%-a) csak anyanyelvén beszél.

6. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők száma Kárpátalján nemzetiségenként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (fő)

Forrás: Molnár–Molnár (2005: 50).

Nemzetiség	Az anyanyelven kívül az adott nyelven beszélők aránya, fő								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
ukránok	6 647	–	31 352	66 330	6 363	3 306	864	11 342	695 425
magyarok	2 518	68 896	–	46 098	973	537	132	1 342	62 555
románok	91	7 770	218	12 063	2	3	27	48	15 791
oroszok	1 613	23 088	1 198	–	1 078	410	50	688	5 871
cigányok	83	4 606	1 157	1 634	0	1	0	83	7 927
szlovákok	1 260	3 114	1 252	1 724	90	41	4	123	694
németek	558	2 019	675	1 151	30	–	6	98	621
beloruszok	140	1 004	31	489	22	14	0	30	255
egyebek	385	2 555	293	1 775	132	56	8	199	1 206
összesen	13 295	13 052	36 176	31 264	8 690	4 368	1 091	13 953	790 345

7. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (%)

Forrás: Molnár–Molnár (2005: 51).

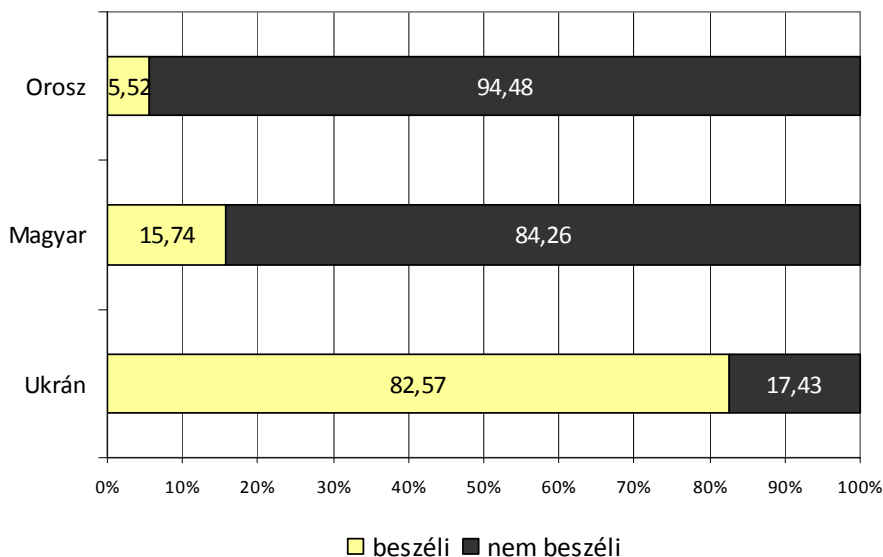
Nemzetiség	Az anyanyelven kívül az adott nyelven beszélők aránya, %								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
ukránok	81,7	–	3,1	26,5	0,63	0,33	0,09	1,1	68,8
magyarok	56,5	46,7	–	30,5	0,64	0,35	0,09	0,9	41,3
románok	29,7	24,3	0,7	37,6	0,01	0,01	0,08	0,1	49,1
oroszok	63,1	80,9	3,9	–	3,48	1,32	0,16	2,2	18,9
cigányok	0,7	39,5	22,0	11,7	0,00	0,01	0,00	0,6	56,6
szlovákok	39,2	93,5	24,8	31,1	1,58	0,72	0,07	2,2	12,2
németek	31,5	93,3	19,7	33,8	0,84	–	0,17	2,7	17,3
beloruszok	14,5	79,9	2,0	55,9	1,43	0,91	0,00	1,9	16,6
egyebek	12,0	69,8	6,1	47,2	2,64	1,12	0,16	4,0	24,1
összesen	37,2	47,4	3,3	27,2	0,69	0,35	0,09	1,1	63,0

A régióban az ukrán a leginkább elterjedt nyelv, a lakosság 82,57%-a beszél; magyarul a kárpátaljaiak 15,74%-a beszél, oroszul pedig 5,52% (5. ábra).

Tanulságos az 1989-es és 2001-es census adatainak összevetése. 1989-hez képest 2001-re minden kárpátaljai nemzetiség körében visszaesett az oroszul beszélők aránya, és jelentősen nőtt az ukránul tudóké (6. ábra). A két népszám-

lálás közötti időszakban az orosz második nyelvként ismerők aránya a felére (53,7%-ról 27,2%-ra) csökkent, az ukránt második nyelvként beszélőké ellenben megsokszorozódott (3%-ról 47%-ra nőtt).

5. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján a 2001-es census adatai alapján

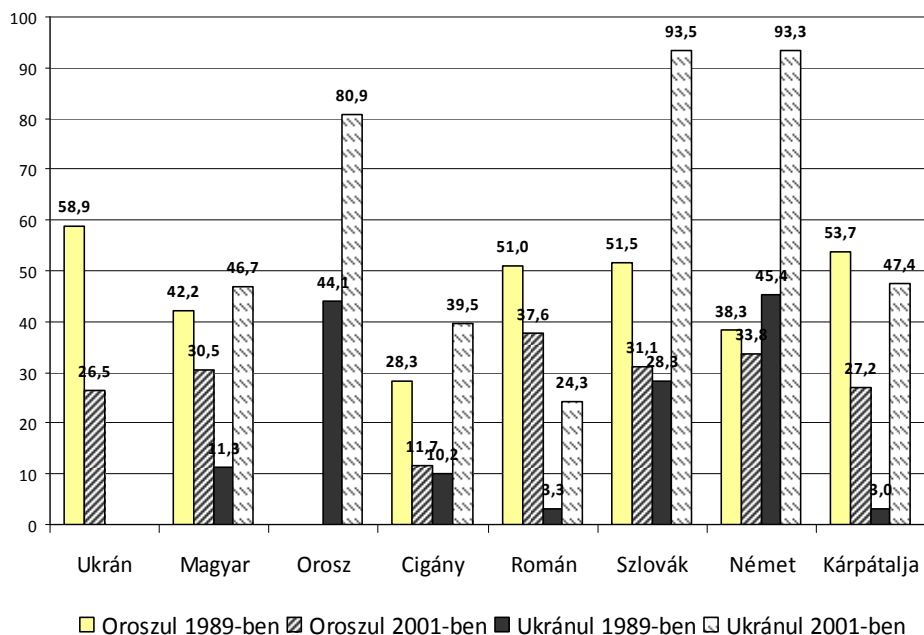

Ez a változás nagy valószínűséggel csak részben magyarázható azzal, hogy a Szovjetunió 1991-es széthullása, illetve a független Ukrajna megalakulása után az orosz nyelv kikerült az iskolák tanrendjéből, az ukrán nyelv oktatása viszont kötelezővé vált. Ennél valószínűbb, hogy az országváltás, az ukrán állami nyelvi státusba emelése átrendezte a két nyelv presztízviszonyait.

Érdekesen alakult a csak egy nyelven beszélők aránya is a két census közötti időszakban. 1989-ben a kárpátaljaiak 41%-a beszélt csupán egyetlen nyelven, 2001-re azonban ez az arány 63%-osra nőtt. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy az 1991 után a többségi nemzet státusába került, és Kárpátalján is abszolút többséget alkotó ukránok körében 40%-ról 69%-ra ugrott a csak egy nyelven beszélők aránya. A csupán anyanyelvükön beszélők aránya az ukránok mellett a románok és kismértékben a németek körében emelkedett, a többi nemzetiség körében azonban csökkent. 1989-ben a cigányok és a Szovjetunióban kiemelt helyzetet élvező oroszok körében volt a legmagasabb az egy-

nyelvűek aránya, 2001-ben viszont már egyértelműen az ukránok között volt a legtöbb egynyelvű (7. ábra).

6. ábra. Az anyanyelvük mellett ukránul, illetve oroszul tudók százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján

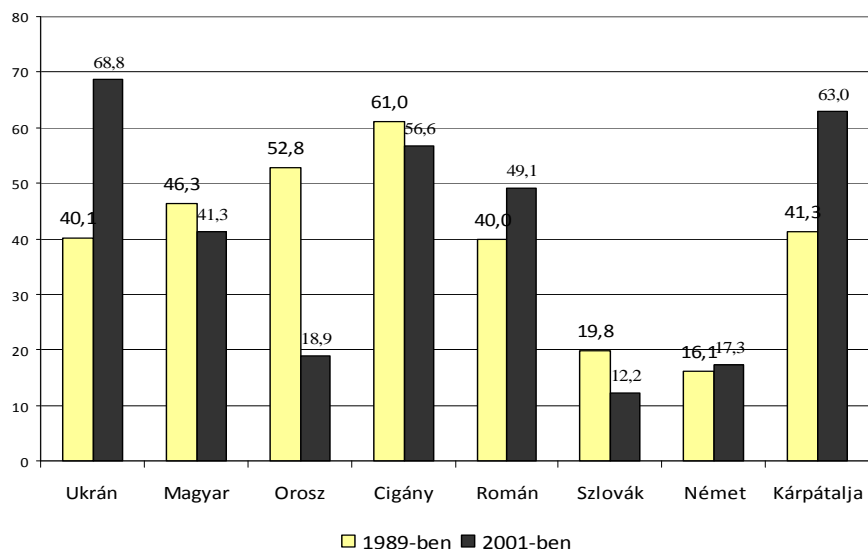
1989-ben anyanyelvként beszélt az ukránt a kárpátaljaiak 78,10%-a, a magyart 13,38%-a, az oroszot 4,99%-a. Második nyelvként az ukránt 3,86%, a magyart 1,00%, az oroszot pedig 53,79% beszélt a kárpátaljaiak közül. Ukránul összesen a lakosság 81,96%-a, magyarul 15,74%-a, oroszul pedig 58,78%-a beszélt Kárpátalján. 2001-re ezek az arányok némileg megváltoztak. A legfőbb változás az orosz nyelv ismerete terén mutatkozik. 2001-re az oroszot beszélők aránya drasztikusan visszaesett az előző censushoz képest: 731 ezer főről 69 ezerre, illetve csaknem 59 százalékról 5,5 százalékra. Alig észlelhetően nőtt ugyanezen időszak alatt az ukrán nyelvet ismerők száma és aránya, s nem sokkal emelkedett azoké sem, akik beszélik a magyar nyelvet (8. és 9. táblázat, 7. és 8. ábra).

8. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (fő)

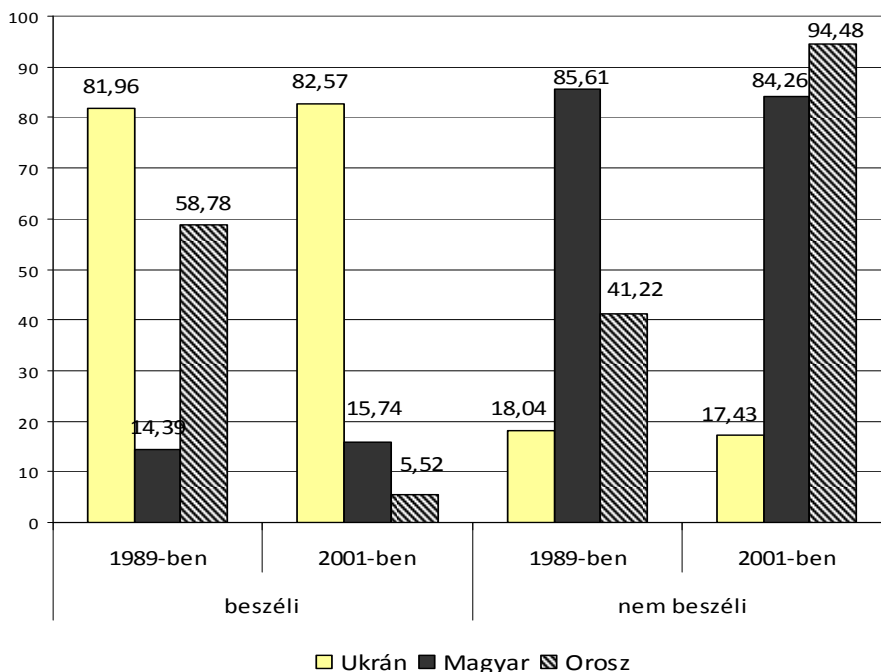
Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	97 2827	1 016 268	48 106	19 699	1 020 933	1 035 967	224 685	218 647
Magyar	166 700	158 729	12 500	38 694	179 200	197 423	1 066 418	1 057 191
Orosz	62 150	36 412	670 046	32 877	732 196	69 289	513 422	1 185 325

9. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

7. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján

8. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es census adatai alapján

Mindegyik történelmi korszakra érvényes megállapítás, hogy a hatalmon lévő etnikum képviselői körében a legmagasabb az egynyelvűek aránya. Ugyanakkor az adott időszak államnyelvét sokan beszélik. Ez az állítás a 20. század elejére éppen úgy érvényes, mint a 20. század végére, 21. század elejére (10. táblázat).

10. táblázat. Az államnyelvet beszélők aránya a régió összlakossága körében a népszámlálási adatok alapján (%-ban)

államnyelv	1910-ben		1989-ben		2001-ben	
	beszéli (%)		államnyelv	beszéli (%)	államnyelv	beszéli (%)
magyar	Ung	48,6	orosz	58,8	ukrán	82,6
	Bereg	63,5				
	Ugocsa	59,1				
	Máramaros	24,1				

A népszámlálási adatok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, lakóhelytől, iskolázottságtól és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. A legutóbbi, 2001-es census adatai szerint Kárpátalján egyértelműen az ukrán a legelterjedtebb nyelv: a lakosság 82,57%-a (több mint egymillió ember) beszéli. A kárpátaljaiak 17,43%-a (kétszázezernél is több ember) azonban nem beszél ukránul.

A népszámlálások nyelvtudásra vonatkozó adatai kapcsán azonban szólnunk kell a censusok lebonyolítási módjáról, az adatlapokon a nyelvismeretre vonatkozó kérdésekről, mert valószínű, hogy ezek hatással vannak az eredményekre.

Az 1989-ben Ukrajna területén végzett legutóbbi (még szovjet) népszámlálásnál használt kérdőív 9. kérdése az anyanyelv mellett arra a szovjetunióbeli nyelvre is rákérdezett, amelyet az adatközlő saját bevallása szerint szabadon bírt (folyékonyan beszélt). A népszámlálás során használt kérdőívben az eredeti kérdés szövege a következő volt: „9 Родной язык. Указать так же другой язык народов СССР, которым свободно владеет.”¹⁵ A szovjet népszámlálások tehát elvileg nem vették figyelembe azok nyelvtudását, akik nem bírták szabadon a másik nyelvet, azaz saját bevallásuk szerint nem tudtak „szabadon beszélgetni ezen a nyelven” (свободно разговаривать на этом языке), de olvasnak és értenek ezen a nyelven (vö. Hanazarov 1982: 155). A népszámlálási biztosok számára készült instrukcióban az az utasítás állt, hogy azon adatközlők esetében, akik anyanyelvükön kívül több szovjetunióbeli nyelvet bírnak szabadon, csak azt az egy nyelvet kell feljegyezni, amelyet a megkérdezett a legjobban bír (vö. Hanazarov 1982: 155).¹⁶ Persze arról nincsenek adataink, hogyan értelmezték pontosan a megkérdezettek és a számlálóbiztosok a „szabadon beszél” kritériumot.

A 2001. évi ukrainai népszámlálás során használt adatlap 7. kérdése vonatkozott a nyelvi hovatartozásra és nyelvtudásra. A kérdés szövege a következő volt: „7 Ваші мовні ознаки: а) рідна мова (вказіть); б) якщо Ваша рідна мова не українська, то вказіть, чи володієте вільно українською мовою (так/ні); в) інша мова, якою Ви вільно володієте (вказіть)”.¹⁷

¹⁵ Saját fordításomban: „Anyanyelv. Feltüntetni továbbá annak a Szovjetunióbeli népnek a nyelvét is, melyet szabadon bír.” Vö. *Переписный лист. Всесоюзная перепись населения 1989 г.* Государственный комитет СССР по статистике.

¹⁶ Lásd még: *Всесоюзная перепись населения – всенародное дело.* Moskva, 1969., 46. old.

¹⁷ Lásd Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának honlapján: <http://www.ukrstat.gov.ua/> Magyar fordításban: „7. Az Ön nyelvi ismérvei: a) anyanyelve (nevezze meg); b) ha az Ön anyanyelve nem az ukrán, jelölje be, szabadon beszéli-e az ukrán nyelvet (igen/nem); c) más nyelv, melyet Ön szaba-

Az ukrán census tehát már nem csupán az anyanyelvre és az anyanyelv mellett beszélt egyetlen nyelvre kérdezett rá, hanem egy harmadik nyelv megjelölésére is lehetőség nyílt, ám mind az államnyelv, mind pedig a harmadik ismert nyelv esetében ott szerepel az adatlapon a „szabadon bírja” kitétel.

A csak anyanyelvükön beszélők magas száma kapcsán a fentieket mindenképpen figyelembe kell tehát vennünk.

A népszámlálások mutatta képhez viszonyítva minden bizonnyal árnyaltabb a kárpátaljaiak nyelvtudása. A nyelvtudás szintje eleve nehezen körülírható.

Az ma már nyilvánvaló, hogy a laikus értelmezés szerint „klasszikus” kétnyelvűség¹⁸, azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére nem jellemző, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet (vö. Gal 1979: 12, Crystal 1998: 451).¹⁹ A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategóriai figyelhető meg. Kiss Jenő (1995: 217) sorai nyilvánvalóan a kárpátaljai magyarokra is érvényesek: „A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélnek, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélnek”.

A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezik, amelynek két végpontja: egynyelvűség az egyik nyelven, ill. a másikon, a középpontban pedig a „klasszikus” kétnyelvűség áll, s az egyes beszélők a kontinuum különböző pontjain találhatóak, sőt: helyzetük – nyelvtudásuk változásának függvényében – elmozdulhat az egyik vagy a másik irányba. „A kétnyelvű interakciók vizsgálata számos különbségre derített fényt a kétnyelvű beszélők nyelvtudás-szintjével kapcsolatban. Sok kétnyelvű beszélő például képtelen anyanyelvi szinten elsajátítani akár az egyik nyelvet is. Mások csak az egyik, a »preferált« vagy »domináns« nyelvet beszélnek ilyen szinten. A kutatók ezért napjainkban a

don beszél (nevezze meg).” A népszámlálási ív magyar fordítását közli Molnár–Molnár (2005: 117–119).

¹⁸ A „klasszikus” kétnyelvűségre lásd pl. ÉKsz.: „Két nyelvet egyformán jól használó”. Vö. még Bloomfield (1933: 56), Avrorin (1960: 15). Lásd azonban az ÉKsz.² *kétnyelvű* címszavát, ill. vö. még a *kétnyelvűség* címszóval.

¹⁹ A kárpátaljai Rot Sándor a szakirodalomra hivatkozva ismerteti ezt a megközelítést (Rot 1968: 161).

két nyelven beszélés képességére inkább mint egy kontinuumra gondolnak: a kétnyelvű beszélők ennek a kontinuumnak különböző pontjain helyezkednének el. Csupán egy kisebbség rendelkezik mindkét nyelv ideálisan tökéletes, kiegyensúlyozott tudásával, a többség azonban ettől némileg távol van, néhányan pedig csak igen korlátozott képességekkel rendelkeznek” – írja például Crystal (1998: 452; lásd még pl. Kontra 1981: 8, Göncz 1985: 14; Haugen 1953, Bartha 1999: 90 stb.).

Elképzelhető például, hogy valaki, aki családi, baráti körben csak magyarul beszél, a munkahelyén kizárólag a többségi nyelvet használja. Az általa használt nyelvek közötti „munkamegosztás” rendszerint a nyelvtudásban is megmutatkozik: vannak témák, amelyekről könnyebben és szívesebben beszél magyarul, illetve más helyzetek, amelyekben inkább a többségi nyelvet használja.

Zelei Miklós (2000: 16–17) *A kettézárt falu* című riportkötetében az egyik interjúalany így nyilatkozott erről: „Nem tudok oroszul. (...) Beszélni tudok, értek is, de nem beszélek helyesen, nem tudok ragozni. (...) A traktoralkatrészek nevét meg magyarul nem tudom”. Vagyis könnyen elképzelhető, hogy az a beszélő, aki nagyon jónak tartja ukrán vagy orosz nyelvi kompetenciáját, olyan helyzetekben, amelyekben általában magyarul szokott beszélni, nehezen boldogul a többségi nyelven, és fordítva: magyar domináns kétnyelvűek sokasága számára nehéz az államnyelven elsajátított szakterminusokat magyarul használni. Ezt példázza az alábbi interjúrészlet is, melyet 1996-ban rögzítettünk egy a zenei szaknyelvet ukrán nyelven elsajátított városi értelmiségivel:

„Egy nyelv inkább szokás, mint tudás. És a szakmai szinten ez megjelentkezik. Mondjuk hit terén, vallásos, vallás terén, vallási szférába jobb a magyar. Ööö... ilyen hétköznapi szférába, mondjuk filológiai szférába, de mondjuk zenei, a zenei szakmát ukránul sajátítottam el, így mondjuk ott, mondjuk a szakterminusokat... Mer magyarul nem kicsinyített szeptakkord, hanem szűkített szeptakkord, oroszul viszont kicsinyített, tehát gondolkodnom kell, hogy ne-hogy tükörfordítást alkalmazzunk, és ilyen téren néha az ember megáll, hogy elgondolkozzon, hogy mit használjon. Ez, ez előáll.”

Amint az alábbi, szintén 1996-ban egy falusi értelmiségivel készített interjú részletéből is látszik, a nyelvtudás hiányossága természetesen a többségi nyelvben is jelentkezhet:

„KUTATÓ: Tehát ott tartottunk, hogy orvosnál, bár sose kelljen, de milyen nyelvet használnál? (...) És mondjuk, ha oroszul, oroszul el tudod mondani, hogy mi a bajod, ez nem okoz nehézséget?

ADATKÖZLŐ: Hát látod, ha ilyen területekre kerül a társalgás, akkor már nagyon nehéz megfogalmazni, hogy, hogy mit akarsz, vagy hogy mi fáj, vagy... El-

mutogatja az ember, hát ezér van a keze. Vagy ha végigtapogat, akkor jajgatsz nagyokat, és akkor úgyis észreveszi.”

A kétnyelvűség tehát nem a nyelvtudásra, nem a nyelvismeret fokára vonatkozó fogalom, hanem a társadalmi körülményekre.

A kárpátaljai magyarok nyelvtudásának változatosságát igazolják azok a szociológiai, szociolingvisztikai kutatások is, melyek érintik ezt a kérdést. Ám érdekes módon szinte csak a Kárpátalján élő magyar közösség vonatkozásában vannak idevonatkozó adataink, más etnikumok nyelvismeretéről nem rendelkezünk kutatásokból származó adatokkal.

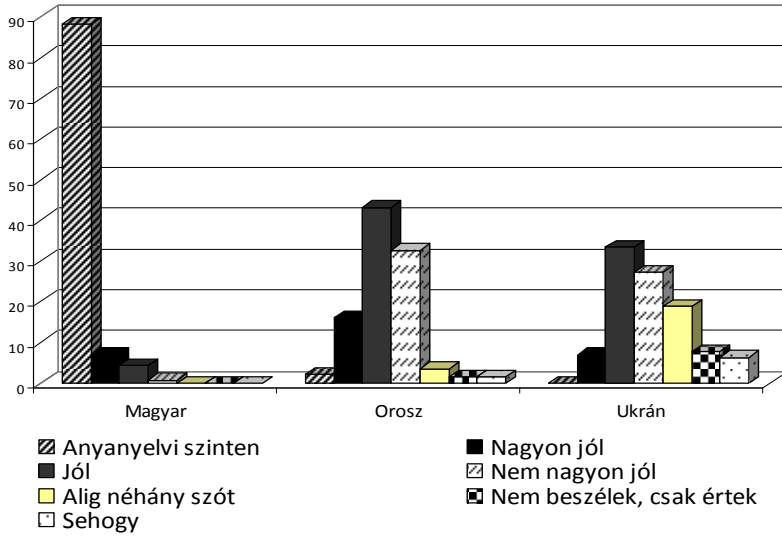
1996 nyarán *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során (vö. Kontra 1996, Cserniczkó 1998a) a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Négy település-típusban összesen 144 felnőtt, magát magyarnak valló adatközlő válaszolt arra a kérdésre, hogy *saját bevallása szerint* milyen fokon beszél magyarul, oroszul és ukránul. Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon jónak* vagy *anyanyelvi szintűnek* ítélte. Orosztudását a megkérdezettek túlnyomó többsége (91%) a *nem nagyon jótól a nagyon jóig* terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak a válaszadók kétharmada (67%) ítélte ilyennek. A magyarok oroszudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,7% (lásd 11. táblázat és 9. ábra).

Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy magyarul írni és olvasni, 3%-a csak olvasni tud. Az oroszul írók és olvasók aránya közelebb az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul sokkal ritkább: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud (vö. 10. ábra).

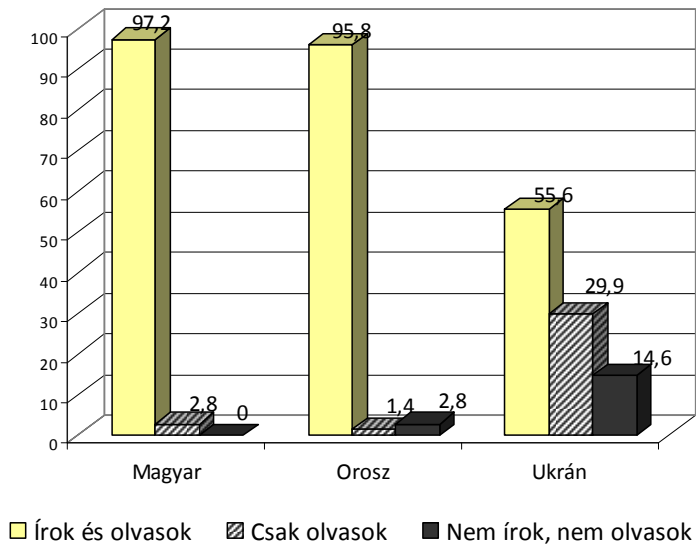
**11. táblázat. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása
(Terepadatok 1996; N = 144; önértékelés alapján)**

	Magyar		Orosz		Ukrán		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anyanyelvi szinten	127	88,2	3	2,1	–	–	–	–
Nagyon jól	10	6,9	23	16,0	10	6,9	–	–
Jól	6	4,2	62	43,1	48	33,3	4	2,8
Nem nagyon jól	1	0,7	47	32,6	39	27,1	5	3,5
Alig néhány szót	–	–	5	3,5	27	18,8	4	2,8
Nem beszélek, csak értek	–	–	2	1,4	11	7,6	1	0,7
Sehogy	–	–	2	1,4	9	6,3	130	90,3

**9. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása
(Terepadatak 1996; N = 144, %-ban; önértékelés alapján)**

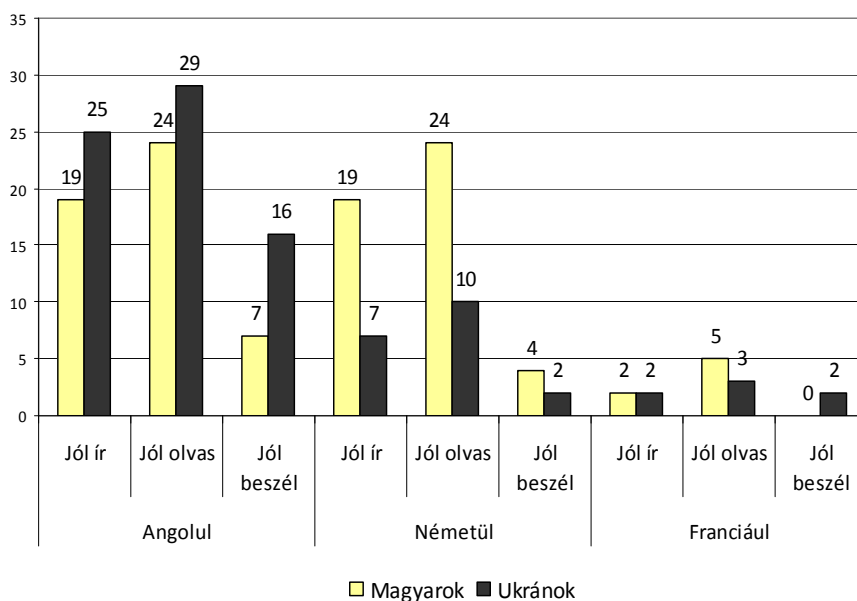

**10. ábra. Írni és olvasni tudás magyar, orosz és ukrán nyelven Kárpátalján
(Terepadatak 1996; N = 144; %-ban; önértékelés alapján)**

A Mozaik 2011 című Kárpát-medencei kutatás keretében 500 magyar, illetve 300 ukrán 15 és 29 év közötti kárpátaljai fiatal töltött ki egy kérdőívet (a kutatásról lásd Szabó és mtsai szerk. 2002). A vizsgálat többek között a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok nyelvtudására is rákérdezett (Hires–Márku 2003: 131–132). Az adatok szerint a többségi fiatalok körében valamivel többen ismerik az angol, a magyarok körében pedig a német nyelvet (11. ábra).²⁰

11. ábra. 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar (N = 500) és ukrán (N = 300) fiatalok idegennyelv-tudása

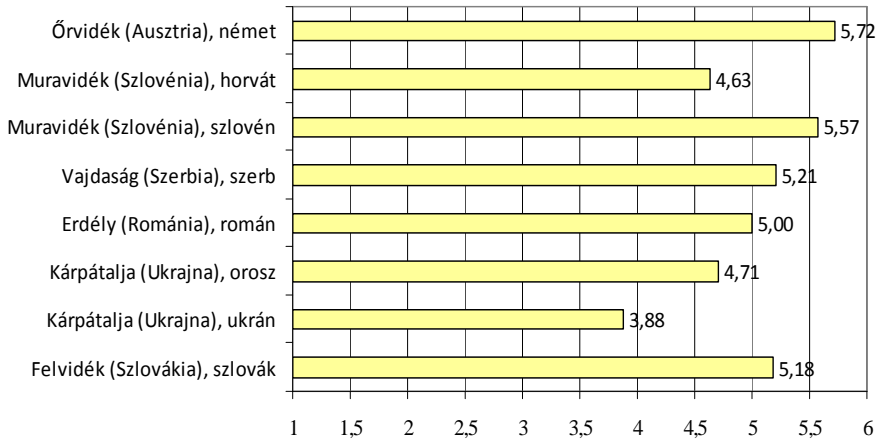
Ha „nemzetközi” összehasonlításban vizsgáljuk a kárpátaljai magyarok nyelvtudását ugyanezen 1996-os, illetve egy 2007-es (lásd Papp–Veres szerk. 2007, Ferenc 2012) kérdőíves kutatás adataira alapozva, valamint egy összehasonlító vizsgálat eredményeit tekintve (Dobos 2011), akkor kiderül, hogy más államok kisebbségi magyar közösségeihez mérten a Kárpátalján élő magyarok alacsonyabb szinten beszélik az államnyelvet, mint más régiók magyar kisebbségei (12., 13. és 14. ábra).²¹

²⁰ A kárpátaljai magyar fiatalok nyelvtudásáról lásd még Márku (2008: 43–50).

²¹ A vajdasági és muravidéki magyarok államnyelvi ismeretéről lásd továbbá Gleb Pilipenko (2011) elemzését.

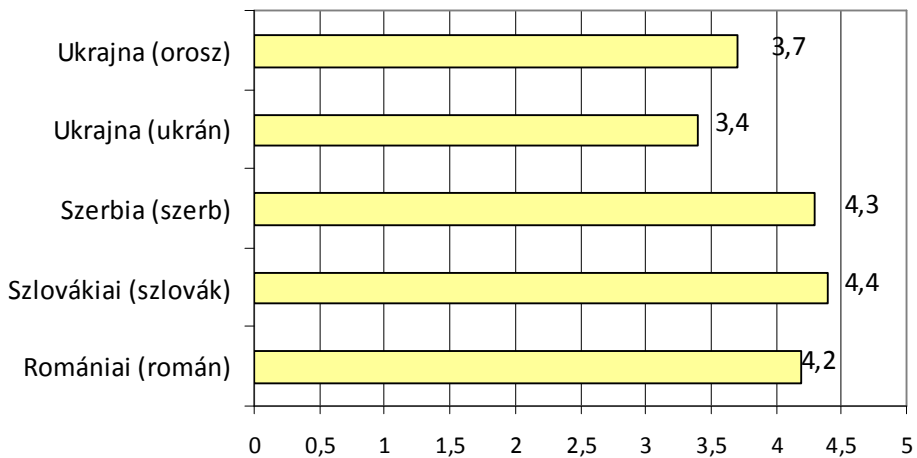
**12. ábra. Kisebbségi magyarok nyelvismeretének foka 1996-ban
(átlagok, önbevallás)**

7: anyanyelvi szinten, 6: nagyon jól, 5: jól, 4: nem nagyon jól, 3: alig néhány szót, 2: nem beszélek, csak értek, 1: sehogy

**13. ábra. Kisebbségi magyarok nyelvismeretének foka 2007-ben
(átlagok, önbevallás)**

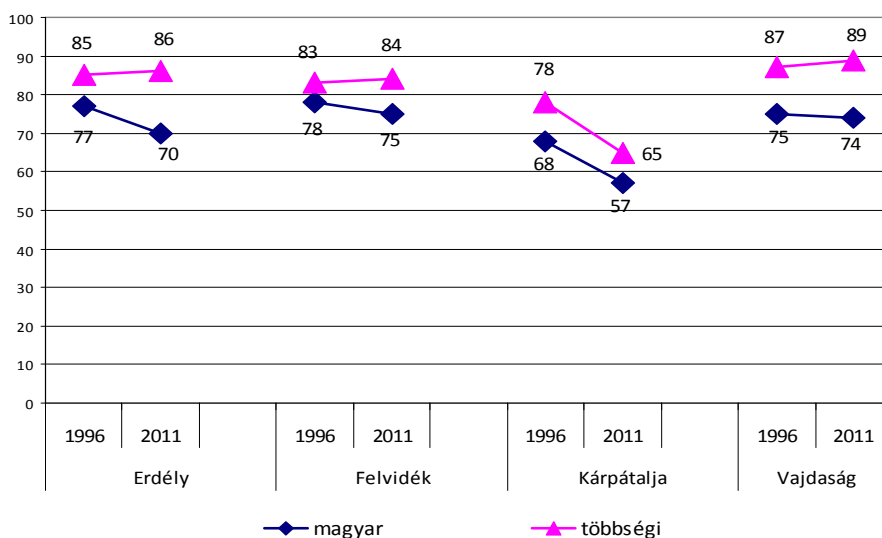
5: anyanyelvi szinten, 4: nagyon jól, ... 1: sehogy

Budapesti kutatók 1996-ban és 2011-ben négy ország magyar közössége (Erdély, Felvidék, Vajdaság és Kárpátalja) körében végeztek kérdőíves szociológiai kutatást, melynek keretében – többek között – a többségi nyelv ismeretének fokát vizsgálták. A 14. ábra régióként mutatja be azoknak az adatközlőknek az államnyelvtudását (önbevallás alapján), akiknek gyermekei *a*) magyar, illetve *b*) többségi nyelvű iskolába jártak/járnak (1-es érték: egyáltalán nem beszél, 100-as: nagyon jól). Az eredmények azt mutatják, hogy – ahogyan az előzőekben bemutatott vizsgálatok esetében is – mindkét csoporton belül a kárpátaljai közösségben a legalacsonyabb az államnyelv ismeretének foka. Azt is érdekes megfigyelnünk, hogy ebben a régióban mindkét csoportban alacsonyabb szintűnek ítélték nyelvtudásukat az adatközlők, mint másfél évtizeddel korábban: 1996 és 2011 között a gyermekeiket magyar tannyelvű oktatási intézménybe járató szülők esetében 68-asról 57-esre, az utódaikat többségi nyelven iskolázóknál pedig 78-asról 65-ösre esett vissza az államnyelv ismeretének szintje (lásd Dobos 2011: 42).

14. ábra. A gyermekeiket magyar, illetve többségi tannyelvű iskolába járató szülők államnyelvismeretének szintje négy ország magyar lakossága körében 1996-ban és 2011-ben (önbevallás)

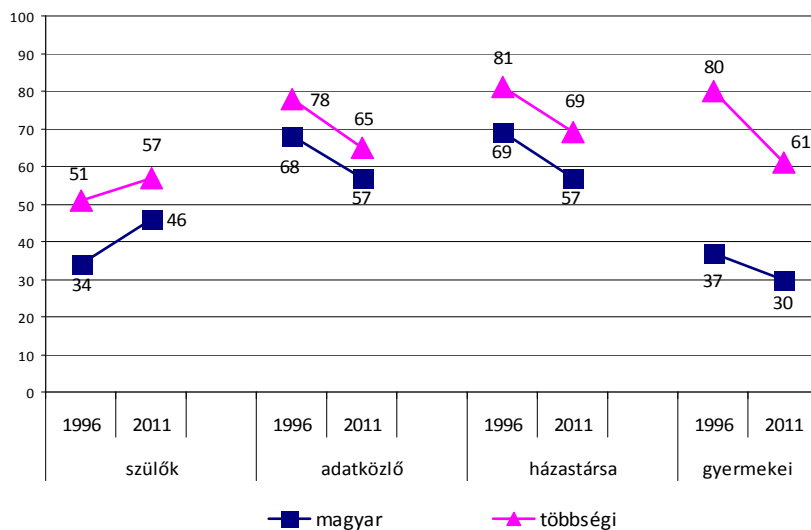
*1: egyáltalán nem beszél; 100: nagyon jól beszél
Dobos (2011: 42) alapján*

A 15. ábrán azt foglaltuk össze, hogyan értékelik az imént említett kutatás kárpátaljai adatközlői: *a) szülei, b) saját maguk, c) házastársuk és d) gyermekeik* államnyelvtudásának szintjét (az 1-es továbbra is: egyáltalán nem beszél, a 100-as: nagyon jól).²² A három különböző generáció (1.: az adatközlők szülei, 2.: az adatközlő és házastársa, 3.: az adatközlő gyermekei) nyelvismeretének fokát ábrázoló adatokból látható, hogy:

15. ábra. Három nemzedék államnyelvismeretének szintje az adatközlők vélekedése szerint Kárpátalján 1996-ban és 2011-ben

*1: egyáltalán nem beszél; 100: nagyon jól beszél
Dobos (2011: 42–43) alapján*

- a 2011-es adatközlők magasabbra értékelték saját szülei államnyelvismeretének fokát, mint az 1996-ban megkérdezettek;
- 1996-hoz képest 2011-ben alacsonyabb szintűnek ítélték meg saját, illetve házastársuk nyelvtudását;
- 15 évvel korábban az adatközlők úgy vélték, gyermekeik magasabb szinten beszélnek a többségi nyelvet, mint 2011-ben;

²² A kutatási beszámoló külön adja meg a gyermekeiket magyar, illetve többségi nyelvű iskolába járató adatközlők eredményeit, ezért mi is külön kezeljük a két csoportot.

– mind 1996-ban, mind pedig 2011-ben saját generációjuk (azaz önmaguk és házastársuk) nyelvtudását magasabb szintűként értékelték az adatközlők, mint szüleik, illetve gyermekeik nyelvismeretét.

Az eddig bemutatott, önbevallásra alapuló vizsgálatok az orosz nyelvnek az ukránnál magasabb tudásszintjét rögzítették (lásd pl. Beregszászi 2004, Cserniczkó 1998a, 2009c, 2010a, Cserniczkó szerk. 2003: 39–41, Cserniczkó–Soós 2002, Papp–Veres szerk. 2007, Ferenc 2012). Egy 2003-ban a kárpátaljai magyarok 593 fős, reprezentatív mintáján végzett kérdőíves vizsgálat adatai azonban már azt mutatják, hogy az orosz és ukrán nyelv ismeretének átlagos foka kiegyenlítőddött, sőt – egyelőre (?) csupán elenyésző mértékben – az ukrán nyelvtudás szintje enyhén meghaladja az orosz nyelv ismeretének fokát (12. táblázat és 16. ábra; lásd még Cserniczkó szerk. 2010b: 90).

12. táblázat. Kárpátaljai magyarok válaszai a *Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken?* kérdésre (N = 593)

	Magyarul		Ukránul		Oroszul	
	fő	%-ban	fő	%-ban	fő	%-ban
Anyanyelvi szinten	553	93,3	59	9,9	40	6,7
Nagyon jól	23	3,9	77	13,0	92	15,5
Jól	11	1,9	116	19,6	164	27,7
Nem nagyon jól	3	0,5	154	26,0	95	16,0
Alig néhány szót	1	0,2	87	14,7	74	12,5
Nem beszélek, csak értek	–	–	27	4,6	30	5,1
Sehogy	–	–	50	8,4	72	12,1
Nem válaszolt	2	0,3	23	3,9	26	4,4

Az önbevallásra alapozó népszámlálási és szociolingvisztikai adatsorok mellett a kárpátaljai magyarok nyelvtudásának alacsony szintjét támasztja alá Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának értékelése is. Viktor Juscsenko elnök kabinetjének oktatási minisztere, Ivan Vakarczuk például így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében az államnyelv oktatásának eredményességéről a nemzetiségek nyelvén oktató iskolákban: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nemritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.”²³ A tárca által a 2008–2011. évek-

²³ A tárcavezető nyilatkozatát lásd a minisztérium honlapján: http://www.mon.gov.ua/new-stmp/2008/05_03/doc.doc.

re elfogadott, az ukrán nyelv oktatásának javítását célzó cselekvési programja²⁴ szerint a nemzetiségi tannyelvű iskolák végzőseinek államnyelvi tudásszintje alacsony, nem teszi konkurenciaképesé őket a felsőoktatási intézményekbe való bejutás során, akadályozza az ukrán társadalomba történő sikeres integrációjukat.²⁵

A kárpátaljai magyarok ukránnyelv-ismeretének fokára következtetni engednek a 2008-tól a felsőoktatásba jelentkezők számára kötelezővé tett ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgák eredményei is. A független tesztközpontokban letett vizsga 2008-as eredményeit elemezve Orosz Ildikó arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek átlagát. Például matematikából, biológiából, fizikából jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kortársaikhoz képest (Orosz és mtsai 2008). Kirívóan rosszak ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatási szakra jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi érettségén. Miközben 2008-ban országos átlagban a maturalók 8,38%-a bukott meg az ukrán érettségén²⁶, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% volt.²⁷ 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont az összes vizsgázó 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szeretne volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább (17. ábra).²⁸

²⁴ A dokumentum eredeti címe: *Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки*. Затверджена наказом міністра освіти і науки № 461 від 26.05.2008 р.

²⁵ Érdekes adalék lehet a kárpátaljai magyar nyelvközösség nyelvtudásának kérdéséhez Kovács Miklós véleménye. A kárpátaljai magyar politikus 2012 júliusában egy országos hírportálnak (<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1371567-korrespondent-sprosil-predstavitelej-nac-menshinstv-cto-daet-im-zakon-o-yazykah>) és a *Корреспондент* című orosz nyelvű hetilapnak (2012. július 13., 27. szám) adott nyilatkozatában kifejtette: a helyi magyarok a nyelvtudás hiányosságai miatt még az ukrán maffiában sem tudnak előkelő pozíciókat kivívni.

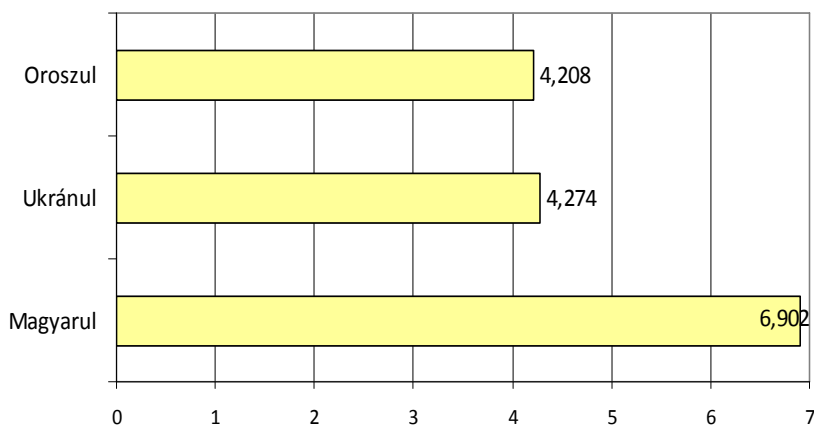
²⁶ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

²⁷ Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2008. június 6., 5. lap.

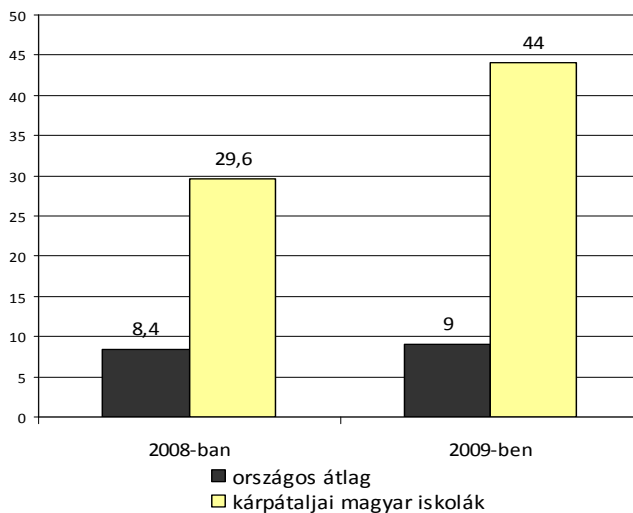
²⁸ Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2009. július 24., 13. lap. Tegyük azonban hozzá, hogy ezek a mutatók nem (feltétlenül csak) a magyar tannyelvű iskolákban folyó ukránnyelv-oktatás alacsony színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére szolgálnak bizonyítékkul (erről részletesen lásd Cserniczkó 2008c, 2009a, 2009d, 2010a, Ferenc 2009a, Orosz 2009, Tóth 2008).

16. ábra. Kárpátaljai magyarok válaszai a *Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken?* kérdésre (N = 593, átlagok)

7: anyanyelvi szinten, 6: nagyon jól, 5: jól, 4: nem nagyon jól, 3: alig néhány szót, 2: nem beszélek, csak értek, 1: sehogy

17. ábra. Az ukrán nyelv és irodalom központi érettségi/felvételi teszten megbukott diákok százalékos aránya Ukrajnában, illetve a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák végzősei körében (2008 és 2009)

Akárhogyan is szemléljük a népszámlálási és szociolingvisztikai adatso-
rokat, az nyilvánvaló, hogy:

(a) a kárpátaljaiak nyelvtudása nagy változatosságot mutat (vannak, akik viszonylag magas szinten beszélnek anyanyelvükön kívül más nyelvet, nyelveket is, ugyanakkor sokan csupán anyanyelvükön kommunikációképesek, és a két szélső pont között számtalan átmeneti kategória figyelhető meg);

(b) a régió – lakosságának etnikai és nyelvi sokszínűsége ellenére – nem a magas szintű két- vagy többnyelvűséghez, hanem az egynyelvűséghez áll valami-
mivel közelebb (hiszen a lakosság jelentős része csupán anyanyelvén kommuni-
kációképes).

A következő részben annak próbálunk utánajárni, milyen nyelvpolitikai, il-
letve nemzetiség- és oktatáspolitikai vonatkozások áll(hat)nak mindennek a
háttérében.

II. Nyelvpolitikai célok és törekvések a mai Kárpátalja területén (1867–1991)

← Három nyelvű (cseh, ruszin és magyar) felirat a beregszászi városi könyvtár bejárata fölött, 1920-as évek vége

↑ Magyaros ételeket kínáló ukrán és magyar nyelvű utcai „étlap” Beregszász központjában

1. A nyelvpolitika fogalma

1.1. Mi a nyelvpolitika?

A politika valamely állam, párt vagy szervezet bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális stb. célok elérése érdekében kifejtett tudatos, tervezett tevékenysége. Az állami politika a mai társadalmak szinte minden területét érinti: befolyásolja a gazdasági életet, a kultúrát, a népesség mozgását, foglalkoztatását, az oktatást stb. Ennek megfelelően a politikának számos válfaját különböztethetjük meg: társadalompolitika, gazdaságpolitika, kultúrpolitika, oktatáspolitikai, népességpolitika stb.

Az államok rendszerint a területükön használt nyelvek vonatkozásában is kifejtnek bizonyos politikát. Ez a nyelvpolitika. Vagyis: a nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet²⁹ befolyásolása céljából kifejtett tudatos tevékenység.

A nyelvpolitika tehát az államnak az a tevékenysége, amelyet annak érdekében fejt ki, hogy a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a fent említett tényezők némelyikét (vagy akár mindegyikét).³⁰ A nyelvpolitika (és a vele szoros kapcsolatban álló nyelvi tervezés³¹) határozza meg például, hogy mely nyelvek szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az alap-, közép- vagy felsőfokú oktatásban, a társadalmi élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata. „A nyelvpolitika egyik eszköze az iskolai nyelvpolitika, amin a nyelveknek

²⁹ A nyelvi helyzet azoknak a demográfiai (hány beszélője van az egyes nyelveknek), társadalmi (milyen szociális helyzet jellemzi az egyes nyelvek beszélőit), jogi (vannak-e a nyelvhasználatra jogai a beszélőknek), gazdasági (gazdaságilag előnyös-e egy nyelv használata), oktatási (szerepel-e a nyelv az oktatás különböző szintjein) és kulturális (milyen kulturális értékek kapcsolódnak az adott nyelvhez) tényezőknek az összessége, melyek együttesen meghatározzák az adott társadalomban használatos nyelvek jelenét és jövőjét. Ezeket összefoglalóan nyelvökölógiai vagy nyelv-környezeti tényezőknek nevezik (lásd Haugen 1972: 325).

³⁰ A nyelvpolitika fogalmának számos definícióját, értelmezését lásd pl. Szépe–Derényi szerk. (1999), Spolsky (2004).

³¹ A nyelvi tervezés nem más, mint „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy egy nyelvi változatba” (Wardhaugh 1995: 312). Bővebben lásd Haugen (1972), Garvin (1998), Tolcsvai Nagy szerk. (1998), Szépe–Derényi szerk. (1999) stb.

az oktatáson keresztüli elterjesztésére és támogatására irányuló mindenfajta politikát értjük, függetlenül attól, hogy gyermekek, fiatalok vagy felnőttek oktatásáról van-e szó” – írja Herbert Christ (1999: 197), majd így folytatja: „Az iskolai nyelvpolitika része a tanítás nyelvének (nyelveinek) megválasztása, és hozzá tartozik az oktatással közvetítendő második-, illetve idegen nyelvek kijelölése is”. Vámos (2011: 38–39) szerint „Alapmeghatározás, hogy a nyelvpolitika az állam azon intézkedéseinek az összessége, amely a nyelv általános használatára vonatkozik a kultúra különböző területein, a nyelvek egymáshoz való viszonyára, a nyelvek elterjedtségére, a nyelvi jogokra stb., azért, hogy általa a társadalomra vagy annak bizonyos csoportjaira hatást gyakoroljon. A tannyelvpolitika a nyelvek tannyelvként való oktatásával kapcsolatos döntés és kompetenciák kihelyezésének szabályozásával foglalkozik azért, hogy közvetlenül hasson bizonyos csoportok nyelvi, kulturális jellemzőire.”

Mások azt a területet, melyet Christ (1999) a nyelvpolitika felségterületének tart, a nyelvi tervezés hatáskörébe utalják. A nyelvi tervezés két ágát, a státustervezés és a korpusztervezés kettőjét – melyek számos ponton összefüggenek egymással – kiegészítik egy harmadik nyelvi tervezési tevékenységformával, az oktatástervezéssel vagy elsajátítás-tervezéssel (vö. Cooper 1989). Ezt azért is célszerű a nyelvi tervezés harmadik ágaként értelmezni, mert az oktatástervezés folyamata státustervezési és korpusztervezési döntéseket egyaránt megkíván. Elsajátítás-tervezés esetén „annak szabályozásáról van szó, hogy az oktatás terén milyen nyelvet/nyelveket milyen nyelvhasználói csoportoknak tanítsanak és hogyan” (Bartha 1999: 198). Az oktatástervezésnek, a különböző oktatási stratégiáknak különösen hangsúlyos szerepe van a kisebbségi közösségek életében, ugyanis „A kisebbségi oktatás olyan társadalmilag időszerű és politikailag ellentmondásos téma, amely a világ legtöbb államában sürgető fontossággal bír” (Skutnabb-Kangas 1997: 5).

Az oktatástervezés az egyik legcélravezetőbb „járható útja” annak, hogy a státustervezés és a korpusztervezés során megfogalmazott (leginkább politikai, hatalmi) célok belátható időn belül a közösség minél szélesebb rétegére kiterjesztve, az oktatási folyamat úgynevezett rejtett tantervébe beépítve, tervszerűen megvalósuljanak (vö. Skutnabb-Kangas 1997). „A nyelv, az oktatás és az emberi jogok szorosan összefüggenek egymással” – írja Kontra Miklós (2001: 125), majd megfogalmazza, hogy a többnyelvű országokban az egyes (többségi, illetve kisebbségi) közösségek oktatáspolitikusainak sokféle, és igen eltérő, az adott közösségek és nyelveik jövőjét meghatározó céljaik lehetnek. Így válhat az oktatás például egyes közösségek asszimilációjának vagy megtartásának, elnyomásának vagy támogatásának eszközévé (lásd pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998, Kontra 2001, 2006c, 2010a, 2010b).

A nyelvpolitikának és a nyelvi tervezésnek különösen az olyan heterogén (nemzetiségileg és nyelvileg színes) régiókban van jelentős szerepe, mint amilyen a mai Kárpátalja területe. Az ilyen vidékeken a nyelvpolitika tolerálhatja (eltűrheti), támogathatja vagy éppen tilthatja egyes nyelvek használatát, s ezzel jelentős szerepe lehet egyes nyelvek helyzetének, sőt: jövőjének a meghatározásában.

A nyelvpolitika határozza meg azt is, hogy mely nyelv milyen jogi státussal rendelkezik.³² Egy nyelv lehet:

- *államnyelv* (egy adott állam hivatalos nyelve, amely az ország egész területén a törvények, rendeletek, az állami és hivatalos ügyintézés, a nyilvános tevékenység nyelve);

- *hivatalos nyelv* (olyan nyelv, melynek a hivatalos életben való használatát törvények engedélyezik vagy írják elő; az államnyelv szükségszerűen rendelkezik a hivatalos nyelv státusával, de nem minden hivatalos nyelv államnyelv);

- *kisebbségi nyelv* (egy adott állam olyan polgárainak nyelve, akik az ország összlakosságához mérten demográfiaileg és/vagy politikailag, szociológiailag kisebbséget alkotnak; elvileg egy kisebbségi nyelv is lehet államnyelv vagy hivatalos nyelv);

- az is előfordul, hogy bizonyos nyelveket (vagy nyelvváltozatokat) nyelvpolitikai okokból *el sem ismernek önálló nyelvként*, hanem csupán valamely más nyelv nyelvjárásnak tekintik őket.

Az *államnyelv*, a *hivatalos nyelv* és a *kisebbségi nyelv* fogalmának a nemzetközi jogban nincs általánosan elfogadott meghatározása. Közép-Kelet-Európában azonban rendszerint az állam többségi nemzetének nyelvét tekintik államnyelvnek, ami egyben az adott országban a hivatalos nyelv funkcióit is betölti (Szarka 2003). Az is nyelvpolitikai probléma, hogy egy-egy állam vagy régió területén hány állam- vagy hivatalos nyelv használható (lásd Bartha 1999: 47–58, Barbour 2004: 291–294).

A nyelvpolitika egyik legfőbb céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi vagy nyelvészeti eredetűek: ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll (Kontra 2010a).

A nyelvpolitikát alapjában jelentősen befolyásolják a nyelvi ideológiák. A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvel (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított hely-

³² A nyelvek státusának fogalmáról lásd pl. Kloss (1967b), Macjuk (2009: 23).

zetével, a nyelven belüli változatokkal, a beszélőközösségekkel) kapcsolatos tények, vélemények, cselekedetek magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re/nyelvhasználatra/nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek háttérében állnak, befolyásolják a nyelvpolitikát, oktatáspolitikát, s valójában gazdasági, politikai és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük. A nyelvi ideológiák a nyelvet a társadalmi csoportok értékein és érdekein keresztül jelenítik meg, befolyásolják a nyelv(ek)ről, nyelvváltozatokról és beszélőikről alkotott társadalmi képet.³³

A szociolingvisztikában számos nyelvi ideológiát különböztetnek meg. Ezek között néhány a nyelvek közötti viszonyokat, mások a nyelveken belüli nyelvváltozatokat, a nyelvi változatosságot érintik. A 13. és 14. táblázatban külön foglaltuk össze a nyelvi sokszínűsége, illetve a nyelven belüli heterogenitásra irányuló legfontosabb nyelvi ideológiákat (Cobarrubias 1983 és Sándor 2006 alapján).

13. táblázat. A nyelvi sokszínűség és a homogenizáció mögött álló nyelvi ideológiák

Nyelvi változatosság kontra homogenizáció			
Az egynyelvűséget támogatja.		A többnyelvűséget segíti.	
Asszimiláció (nacionalizmus, homogenizmus)	Internacionalizmus	Vernakularizáció	Pluralizmus
Egy államon belül nemkívánatos több nyelv használata, mert veszélyezteti a nemzeti egységet és a társadalmi békét, a gazdasági fejlődést, valamint a politikai stabilitást. Az „egységes és közös” nemzeti nyelv a nemzeti identitás és az államiság legfőbb szimbóluma.	A modernizáció, globalizáció és a gazdaságosság okán célszerűbb a világnyelvek bevezetése a kis, szűk hatósugarú helyi nyelvek helyett.	A helyi, lokális nyelvek támogatása a nagy nemzetközi nyelvekkel szemben. Szolgálhatja az egynyelvűséget (ha más nyelvek kizorításával jár) és a többnyelvűséget egyaránt (ha 1 + 1 alapon történik a helyi nyelv támogatása).	A többnyelvűség, több nyelv egymás mellett élésének támogatása, más nyelvek elsajátításának elősegítése. A nyelvi diverzitás olyan értéként való kezelése, mint a biológiai sokféleségé. A veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek „mentése”.

³³ A nyelvi ideológiákról lásd pl. Woolard–Schieffelin (1994), Gal (2002), Maitz (2006), Sándor (2006), Laihonon (2011), Lanstýák (2009) stb.

Egy-egy állam, intézmény nyelvpolitikáját egyidejűleg több nyelvi ideológia is befolyásolhatja. A politikai érdekek változásával változhatnak a nyelvpolitika háttérében álló nyelvi ideológiák is. Ugyanazt a nyelvi (vonatkozású) tényt a különböző nyelvi ideológiákon át szemlélve akár gyökeresen eltérő következtetésre, álláspontra juthatunk (erről lásd pl. Lanstyák 2011). Amikor egy-egy nyelvi problémát a felek eltérő nyelvi ideológia felől közelítenek, konfliktus merülhet fel.

14. táblázat. A nyelven belüli változatosság és nyelvi egységesítés mögött álló nyelvi ideológiák

Nyelven belüli változatosság kontra egységesítés			
A nyelvi egységesítést szolgálja.		A nyelvi változatosságot segíti.	
Sztenderdizmus	Purizmus	Konzervativizmus	Pluralizmus
A nyelvi egységesség, homogenitás szorgalmazása, a sztenderd nyelvváltozat valamennyi más nyelvváltozat fölé emelése a nyelvi változatosság kárára.	A „nyelvtisztaság” kiemelten kezelése, az idegen nyelvi hatások elleni küzdelem, a „nyelv eredeti tulajdonságainak”, „sajátos vonásainak” védelmezése.	Egy valaha volt, értékeőbb, romlatlanabb nyelvállapot iránti nosztalgia, az ideális nyelvállapot keresése. Szolgálhatja a nyelvi egységesítést (a státus- vagy identitásjelölő nyelvi elemek elítélése) és a nyelvi változatosságot (a „tisztá”, „romlatlan” népnyelv értékeinek megőrzése) egyaránt.	A nyelv változatosságának elfogadása, támogatása, a nyelvváltozatok értékességének hirdetése.

1.2. Szükség van-e nyelvpolitikára?

Felmerülhet a kérdés: miért kell egy államnak feltétlenül nyelvpolitikát kifejtenie? Nem volnának-e elkerülhetők azok a nyelvi alapú jogsértések, melyek a nyelvpolitika révén érik a kisebbségeket, ha az államok felhagynának azzal, hogy törvényekkel, jogszabályokkal vagy egyéb módon mesterségesen befolyásolják a nyelvek használatát?

Will Kymlicka kanadai filozófus, akinek kutatásai középpontjában a kisebbségi jogok állnak, egyik interjújában meggyőzően érvel amellett, hogy a modern államok nem tudják elkerülni, hogy nyelvpolitikai döntéseket hozzanak. „Egész

sor olyan állami döntés létezik – mondja Kymlicka –, amelyet szerintem az államnak meg kell hoznia, és amely meghatározó lehet arra nézve, hogy melyik etnokulturális csoport marad fenn, prosperál és növekszik, és melyik fog az állami támogatás hiányában elhalni” (Kymlicka–Krizsán 1997: 43). Az állam etnokulturális és nyelvi „semlegességének” lehetetlenségét, azaz az etnopolitika és nyelvpolitika szükségszerűségét a következő példával igazolja: „Vegyük a legegységesebbet, az iskolázott nyelvét. A mai modern, industrializált világban nagyon nehéz fennmaradni egy olyan nyelvnek, amely nem használatos a közéletben. A standardizált oktatási rendszer terjedése, az írástudásra való munkahelyi igény erősödése és a közintézményekkel való kommunikáció egyre nagyobb gyakorisága miatt minden »közhasználaton kívüli« nyelv marginalizálódik, egy szűk elit használatában marad fenn csupán, esetleg ritualizált formában, nem pedig mint egy prosperáló kultúra élő és fejlődő nyelve. Ez azonban azt jelenti, hogy egy nyelvi csoport képessége a túlélésre és a prosperálásra nemcsak az egyéni választásokon múlik, hanem az állam támogatásán is. Például ha egy csoport nem rendelkezik államilag támogatott, anyanyelvű oktatási intézményekkel – és ez nemcsak az alapszintű oktatásra vonatkozik, hanem a felsőfokúra is –, nagyon nehezen tud fennmaradni az idők során. Más esetben a csoport nyelve megszűnik modern környezetben használatos élő nyelv lenni, és elavulttá válik. Ide kapcsolódik még az állami szolgáltatások nyelve, a közalkalmazotti állások nyelve. Ez igen fontos kérdés, mivel a legtöbb modern országban a direkt és indirekt állami költségek teszik ki a nemzeti össztermék jelentős részét. Ha minden állami szolgáltatás és program, a törvényhozás, a bíróságok, a közigazgatás nyelve a többségi nyelv, ez hatalmas előnyt jelent a többségi csoportnak” (Kymlicka–Krizsán 1997: 43).

Adódik tehát a következtetés: „az etnokulturális csoportok hosszú távú fennmaradása nagymértékben függ a kormánynak az oktatás nyelvével, a közszolgálatok és a közalkalmazotti állások nyelvével, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos döntéseitől. [...] Minden államnak meg kell határoznia a közigazgatás nyelvét, a jóléti intézmények, az egészségügy és a közlekedési táblák nyelvét. Mivel az államnak el kell döntenie, hogy a kormányzati élet mely területén melyik nyelv lesz használatban, nem maradhat igazán semleges a különböző nyelvekkel szemben. Az állam nem teheti meg azt, hogy etnokulturális semlegessége nevében egyik nyelvet sem alkalmazza” (Kymlicka–Krizsán 1997: 44). Álláspontja szerint tehát az állam etnokulturális és nyelvpolitikai semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, hanem egyben nemkívánatos is (Kymlicka–Krizsán 1997: 44).

A liberális kanadai filozófus szerint az értelmiség egyik feladata és felelőssége éppen az, hogy megtalálja a megoldást arra, „hogyan lehetne igazságos-

sági szempontokat figyelembe venni az államok nyelv- és kultúratámogatási politikájában, vagyis hogyan lehetne kiegészíteni a többségnek jutó elkerülhetetlen állami támogatást egy, a kisebbség jogait magyarázó elmélettel” (Kymlicka–Krizsán 1997: 45).

Vannak azonban, akik mégis úgy vélik, a nyelvek piacán folyó küzdelemben főlegesen beavatkozni. Felelős értelmiségiek azonban nem lehetnek közömbösek a nyelvi és társadalmi folyamatok iránt. Ezt egyrészt már csak azért sem engedheti meg magának egyetlen olyan nyelvész sem, akit társadalmi problémák (is) foglalkoztatnak, mert a társasnyelvészet talán egyik legismertebb alakja, William Labov (1982) két fontos elvet fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről. Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adóságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára.

Az elmúlt közel 150 év kárpátaljai nyelvpolitikájának kutatása során számos olyan nézettel találkoztunk, melyekről szólnunk kellett. Másrészt azért is fontosnak tartjuk a nyelvpolitikai folyamatok elemzését és bemutatását, hogy felhívjuk a figyelmet arra: ha nincs explicit, tudományos kutatásokon alapuló nyelvpolitikai stratégiánk, az nem jelenti azt, hogy nincs nyelvpolitikánk sem. Az csupán azt jelenti, hogy a *laissez faire* nyelvpolitikának adunk teret. Azonban azt látnunk kell, hogy „a *laissez faire* nyelvpolitika szinte mindig a többségi nyelvek térnyeréséhez és a kisebbségiek térvesztéséhez vezet” (lásd Phillipson 2003: 1–23), illetve „a nyelvi be-nem-avatkozás nyelvi szociáldarwinizmust eredményez, s mint ilyen, az emberi jogokkal ellentétes” (Kontra 2010b: 28).

Az alábbiakban a különböző államoknak a mai Kárpátalja területe vonatkozásában releváns nyelvpolitikai törekvéseit próbáljuk röviden összefoglalni, különös tekintettel a nyelvoktatásra és a kétnyelvűségre.

1.3. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén

A mai Kárpátalja területére vonatkozó rövid nyelvpolitikai áttekintés történelmi korszakhatárait nem könnyű meghatározni. Bár a régió 20. századi történetére koncentrálnunk, kénytelenek vagyunk visszakanyarodni a 19. század eseményeihez is, hiszen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéstől az első világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező Magyar Királyság kötelékébe

tartozó régióban a 20. század elejének nyelvi, nyelvpolitikai irányát meghatározó törvények nagy részét még az 1800-as években fogadták el.

Azzal is szembe kell néznünk, hogy a régió a 20. század során több államhoz is tartozott (volt időszak, amikor a mai Kárpátalja egyes részei egyik, míg más területei másik ország fennhatósága alatt álltak), s mindegyikük saját nyelvpolitikát folytatott, természetesen saját céljainak megfelelően. Igyekszünk rávilágítani arra, hogy az itt élő népek és az általuk beszélt nyelvek milyen, gyakran egymással gyökeresen ellentétes nyelvpolitikai törekvések közepette formálódtak. A nyelvpolitikai történések tárgyalása során nem tekinthetünk el azoktól a kitérőktől, melyek egy egész állam nemzetiségi, nyelvi, illetve nyelvpolitikai törekvéseit jellemzik, hiszen csak ritkán számolhatunk be specifikusan, kizárólag Kárpátaljára vonatkozó ilyen jellegű tevékenységről.

Bár a szakirodalomban alaposan tárgyalják a régió politikai eseményeit, az államhatalmi változásokat, a vidék lakosságának nemzetiségi, nyelvi összetételét, oktatási helyzetét stb., ahol feltétlenül szükségesnek ítéltük, röviden utalunk a nyelvpolitikát befolyásoló, azt meghatározó politikai, történelmi vonatkozásokra, azok hátterére, illetőleg arra, miként volt hatással épp a nyelvpolitika például a régió etnikai vagy nyelvi viszonyaira, az oktatásra. Kiindulásunk ugyanis szociolingvisztikai: a nyelv társadalmi jelenség, és soha nem szakítható ki abból a társadalmi kontextusból, melyben beszélői használják.

Törekedtünk arra, hogy a régióban élő egyes nemzetiségek, illetve az általuk beszélt nyelvek megnevezését az adott korszakban használatos módon (is) említsük. Így például – annak ellenére, hogy a mai hivatalos ukrainai állami nemzetiség- és nyelvpolitika nem ismeri el a ruszin nép és nyelv létezését – az 1945 előtti időszak vonatkozásában használjuk a *ruszin/rutén* és *magyarorosz* terminust. S természetesen a szovjet korszaktól fogva az *ukrán* népről és nyelvről beszélünk (írunk).

Áttekintésünkben megpróbáltuk követni a mai Kárpátalja 20. századi történetének történettudományi periodizációját. Az egyes korszakokat tárgyaló részekben belül előbb az adott állam egésze vonatkozásában foglaljuk össze vázlatosan a legfontosabb nyelvpolitikai vonatkozásokat, majd a mai Kárpátaljára fordítjuk figyelmünket. Ezen áttekintésben egyik legfontosabb forrásunk a 2010 végén magyar és ukrán nyelven *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra* címmel magyar és ukrán nyelven megjelent kötet (Fedinec–Vehes szerk. 2010, ill. Vehes–Fedinec szerk. 2010) nyelvpolitikai fejezete volt.

2. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig³⁴

2.1. Nyelv- és nemzetiségpolitika a korabeli Magyarországon

A mai Kárpátalja területe alapvetően a történelmi Magyarország négy egykori vármegyéje: Bereg, Máramaros, Ugocea és Ung legnagyobb részét, valamint Zemplén, Szabolcs és Szatmár vármegye néhány települését foglalja magába (1. térkép).

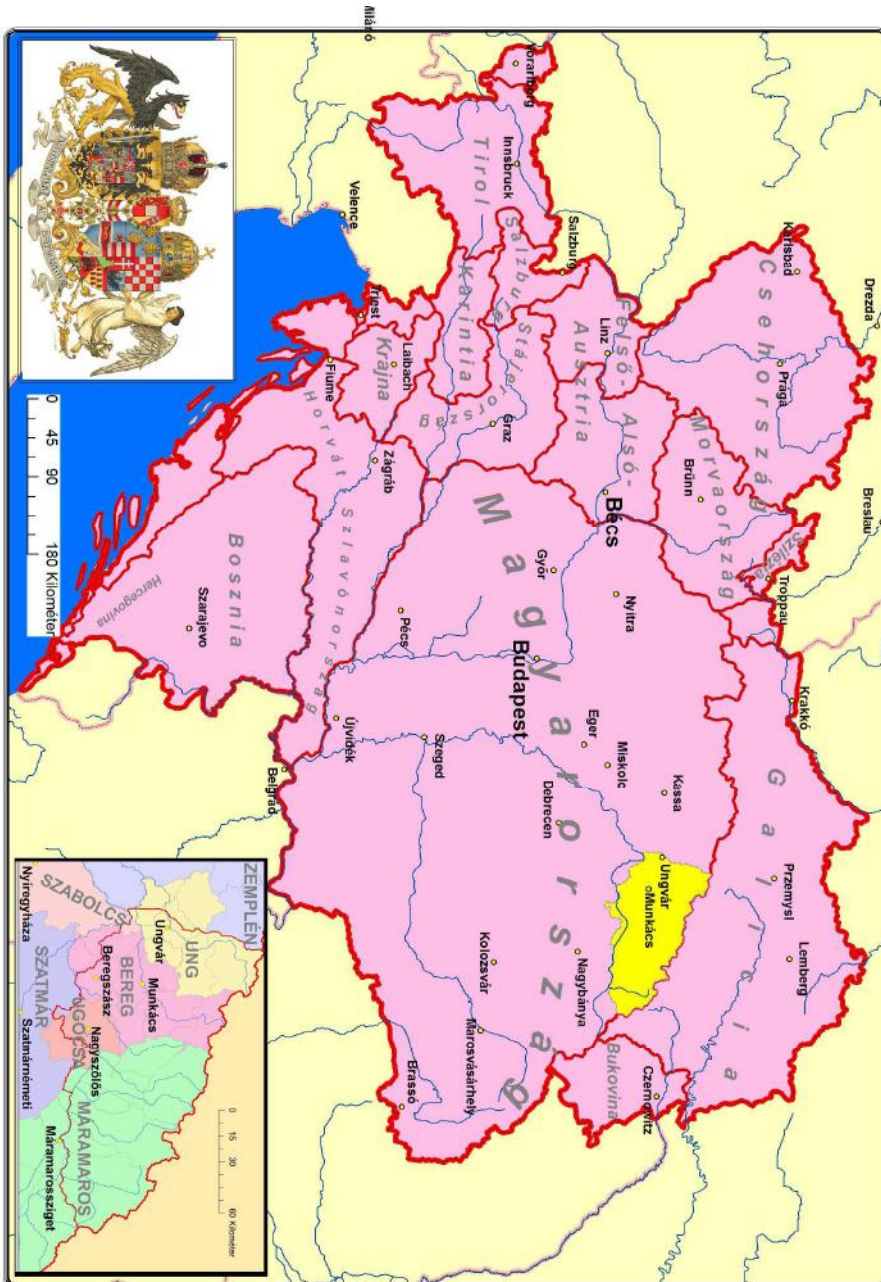
A nagyobb részt hegyvidéki környezetben a ruszin/rutén/ruthén nemzetiség képviselői voltak etnikai és nyelvi többségben (2. térkép).

Életkép a „békebeli” Magyarországról: a képeslapon német és magyar nyelvű felirat

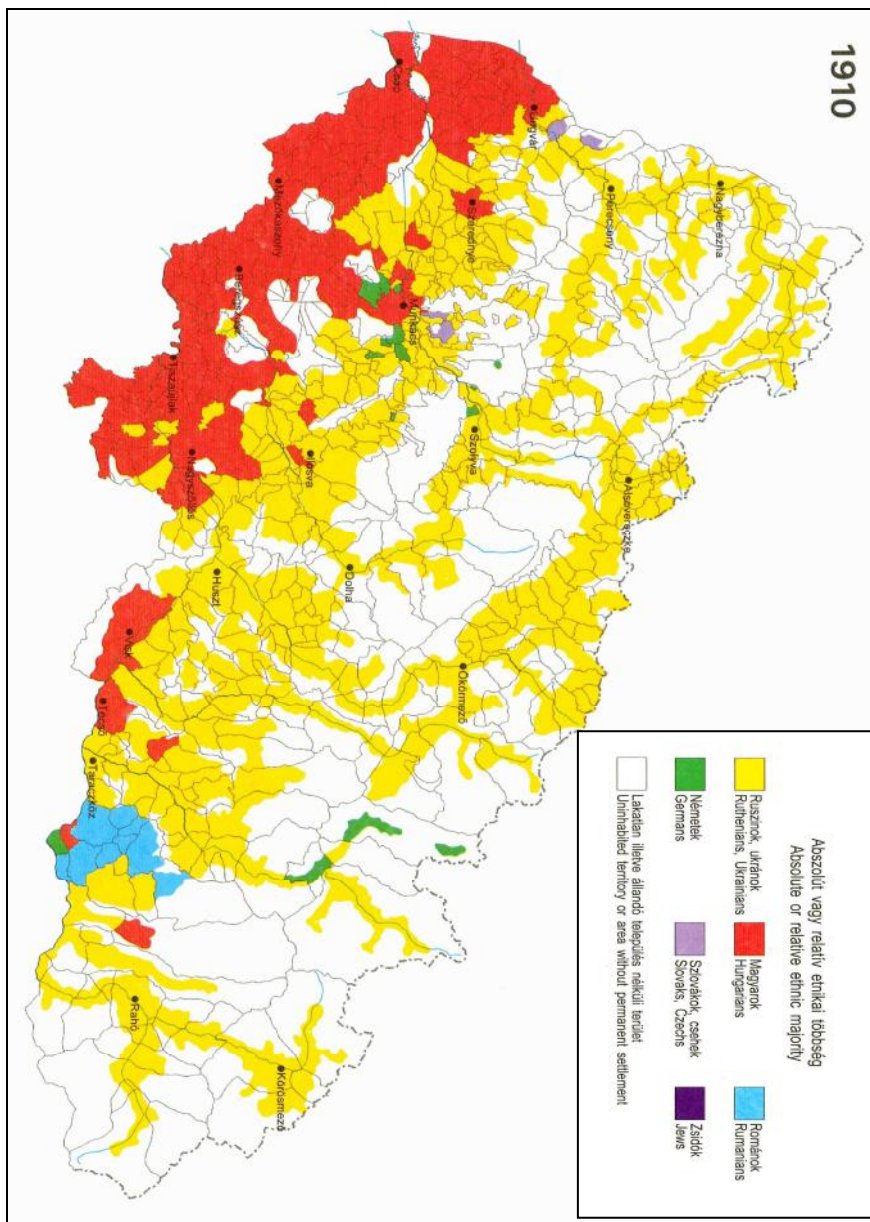
³⁴ Ezt a részt elsősorban Fedinec–Gönczi (2010) munkájára alapozva foglalom össze.

1. térkép. A mai Kárpátalja területe az Osztrák-Magyar Monarchián belül

2. térkép. A mai Kárpátalja területének etnikai térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján

Forrás: Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998: 90).

A magyar – hosszú folyamat eredményeként³⁵ – az 1844:II. tc. által vált a törvényhozás, a hivatalok, a közigazgatás, a bírászkodás és az oktatás hivatalos nyelvén Magyarországon (Nádor 2002: 67, Bindorffer 2010: 14–15). A kiegyezést (1867) követően létrejött a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia, melynek Magyar Királysághoz tartozó részében az államszervező magyarság nem volt abszolút többségben (15. táblázat). Az 1880. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország lakosságának (Horvát-Szlavónország nélkül) csak 44,8%-a volt magyar ajkú (Romsics 2010: 49). A politikai gondolkodásban azonban fontossá vált a magyarság számbeli fölényének biztosítása, akár az asszimiláció erőltetése révén. A 19. század vége felé például – az Európa nagy részéhez hasonlóan Magyarországon is ekkor kiteljesedő állami közoktatás révén – egyre erősebbé vált az állami kontroll a nemzetiségi oktatásügy fölött, s ezen keresztül a nemzeti nyelv és ideológia terjesztése is új fórumhoz jutott. Az asszimilációt célzó oktatásügyi átalakításokat azzal indokolták, hogy Magyarország minden polgárának elemi érdeke az államnyelv, azaz a magyar elsajátítása, hisz ez elősegíti a társadalmi érvényesülést, a nemzet testébe való integrációt (lásd pl. Bánffy 1903).³⁶

³⁵ A magyar nyelv államnyelvvé válásához vezető hosszú út fontosabb állomásai a következő törvények: az 1792. évi VII. tc. (a magyar nyelv oktatásának bevezetése Magyarországon rendes, a kapcsolatos részeken rendkívüli tárgyként); az 1805. évi IV. tc. (az országgyűlési felterjesztéseket a latin mellett magyarul is meg kell fogalmazni, a törvényhatóságok magyarul levelezzenek); az 1830. évi VIII. tc. (a közhivatalokban szolgálatot teljesítőktől elvárja a magyar nyelv ismeretét); az 1836. évi III. tc. (az anyakönyvek magyar nyelvű vezetése a magyar szertartási nyelvű gyülekezetekben, illetve a királyi ítélőtábla pereinek magyar nyelvűsége); az 1840. évi VI. tc. (az anyakönyveket mindenütt magyarul kell vezetni, a lelkészeknek ismerniük kell a magyar nyelvet, továbbá a feliratok és felterjesztések nyelve is a magyar). A magyar államnyelv előzményeiről lásd: Szekfű (1926), Katus (1993), Nádor (2002). A magyar nyelvi jogi szabályozás hagyományai között figyelemre méltó továbbá az 1849. július 28-án elfogadott nemzetiségi törvény, mely fenntartotta a magyar nyelv államnyelvi státusát (a magyar az országgyűlés, a törvénykezés és a közigazgatás nyelve), de községi, iskolai, egyházi és anyakönyvezési szinten engedélyezte a nemzetiségi nyelvek használatát. A törvény végrehajtására azonban már nem kerülhetett sor.

³⁶ A magyarországi nemzetiségek fokozatos, erőszakmentes asszimilációjának gondolata természetesen nem előzmények nélküli a magyar politikai gondolkodásban. Már az egymással számos ponton ellentétes álláspontot képviselő Kossuth Lajos és Széchenyi István is úgy vélte, hogy a közszférát a magyar nyelvnek kell uralnia. Kossuth a magyar nyelv terjesztését a latinnal és a némettel szemben, illetve a Habsburgokkal folytatott nemzeti harc egyik eszközeként tartotta fontosnak. „Magyarhonban a közigazgatás, vagyis a közélet nyelve, élő nyelvek közül más soha sem lehet, mint a magyar” – vélte (idézi Gyurgyák 2007: 39). A nemzetiségi nyelveket azonban nem akarták teljesen kiszorítani, ám használati körüket meglehetősen szűkre szabták, jórészt csupán a csoporton belüli kommunikációban tartották természetesnek. A 19. század két nagy magyar politikusa szerint a magyar nyelvet az oktatás révén el kell terjeszteni a nemzetiségek körében, és előbb vagy utóbb a nemzetiségek érdekből és önkéntesen elmagyarosodnak, s ezt a folyamatot nem szabad erőltetni, mert az igekezetet a visszajára

15. táblázat. A magyar anyanyelvűek száma és aránya Magyarországon (Horvát-Szlavónia nélkül) 1880 és 1910 között

Forrás: Romsics (2002: 49).

	1880-ban		1900-ban		1910-ben	
	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	6 165 455	44,8	8 651 520	51,4	9 944 627	54,4
Német	1 799 232	13,1	1 999 060	11,9	1 903 357	10,4
Szlovák	1 790 485	13,0	2 002 165	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 323 794	16,9	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Ruszin	342 354	2,5	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát és szerb	613 394	4,5	629 169	3,7	656 324	3,6
Egyéb	714 889	5,2	333 008	2,0	401 412	2,3
Összesen	13 749 603	100	16 838 255	100	18 264 533	100

A következő fontos állomás 1868-ban a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született XLIV. tc. elfogadása volt, amely szerint – hiszen „A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén” – a törvényhozás és a legfelső hatóságok nyelve a magyar, de a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett tenni (1. §). A 21. § kimondta: „A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.” A 23. § szerint „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.” A törvény bevezető formulájában megfogalmazott alapelve a következő: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja” (vö. Nádor 2002: 77). A 27. § szerint az egyenjogúságot az állami tisztviselők esetében is alkalmazni kell: „A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván

fordulhat. „Nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetően állásba jutottunk; őrizzük ezt, de tovább a családi élet köreibe – ha magától jó, hála az égnek – ne kényszerítsük tüzzel vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tüzzel vassal ismét visszaverettessünk s megsemmisíttessünk. Várjunk valamit az időtől is” – írta Széchenyi (idézi Gyurgyák 2007: 50). Ebben a politikai magatartásban benne volt „a nyelvhatár kitolásának igénye – legalábbis a szélesen értelmezett közélet szintjén – lehetőleg az államhatárig. Ugyanakkor ebből a liberális nacionalista érvelésből teljes mértékben hiányzott a hatalmi önkény gondolata, valamint az erőszakos asszimiláció kívánalma” (Gyurgyák 2007: 40).

irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.”

Azonban a törvény kisebbségi nyelvek használatáról szóló passzusait ritkán alkalmazták a gyakorlatban (Szova 1937: 298, Ács 1984: 271–273, Nádor 2002: 78, Levenec és mtsai szerk. 2008: 150–154, Plišková 2008: 34). Olyan kutatói véleményekkel is találkozhatunk, melyek szerint a XLIV. tc. „lényegét tekintve a nyelvhasználatot szabályozó törvény lett; döntően arról szólt, hogy hol kötelező a magyar nyelvet, és csak kisebb részben arról, hogy hol lehet a kisebbségi nyelveket használni” (Bindorffer 2010: 19). Gyurgyák (2007: 78) is úgy látja, hogy a jogszabály „sokkal inkább megfelelt egy nyelvtörvénynek, mintsem egy általános nemzetiségi törvénynek”. „A törvény az egy politikai nemzet eszméjéből és a magyarnak mint egyedüli államnyelvnek az elvéből indult ki” – értékeli Romsics Ignác (2008: 207).

A magyarországi nemzetiségek nem fogadták kitörő lelkesedéssel az 1868-as nemzetiségi törvényt és az abban megfogalmazott magyar politikai nemzet fogalmát – hisz ekkorra már a nemzetiségek is elindultak a nemzetté válás útján –, s különösen azt nem, hogy a 19. század végén, a 20. század elején a magyar politikai elit fokozatosan igyekezett szűkíteni a jogszabályban foglalt alkalmazását (Szova 1937, Katus 1993, Nádor 2002, Magocsi 2007b: 63–64, Gyurgyák 2007: 22–24, 72–82).

A közoktatásügyet az Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta. Az 58. § többek között kimondta: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.” A törvény biztosította a felekezeti iskolák alapításának és fenntartásának jogát, amelynek révén egyebek között a ruszin gyermekek számára nemzeti egyházuk, a görög katolikus felekezet gondoskodott az elemi oktatási rendszer létrehozásáról. Ugyanakkor e törvény nyomán nyílt meg a lehetőség az állami népiskolák rendszerének kiépítésére. A magyar államnyelvet ebben az időszakban az elemi iskolákban tantárgyként sem kellett kötelezően oktatni (Levenec és mtsai szerk. 2008: 154, Bindorffer 2010: 20, Nádor 2011a: 37). A kultusztárca 1868 és 1873 között hét nyelven – közte ruszinul – jelentetett meg folyóiratot a népiskolai tanítók számára; 1874-től azonban már csak magyar nyelven jelent meg a lap.

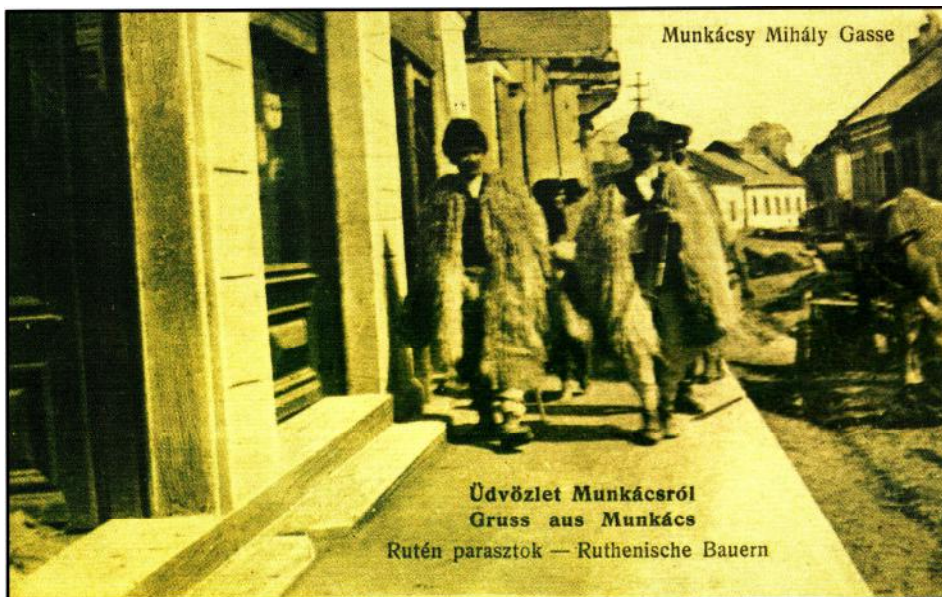
A Trefort Ágoston kultuszminiszter által előkészített 1879: XVIII. tc. a magyar államnyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben minden magyar-

országi népiskolában kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, valamint a magyar nyelven folyó tanításhoz megfelelő szintű ismeretét a tanítók számára (Romsics 2010: 85, Nádor 2002, 2011a). A törvény indoklásában a miniszter kifejtette, hogy a jogszabály egyik fő célja, hogy „ha az állam összes polgárai közt a kölcsönös érintkezés és megértés közegéül az országban dívó nyelvek valamelyikét választani kell, az csak az állam s a többség nyelve: a magyar lehet” (idézi Nádor 2002: 78). Trefort arra is kiért, hogy bár az államnak nem célja „a nemzetiségeket saját nyelvök használatától megfosztani, vagy abban csak korlátozni is”, a kisebbségek saját érdeke az államnyelv elsajátítása (Nádor 2002: 78–79, 2011a: 38–39).

Az 1883:XXX. tc. a nemzetiségi középiskolákban tette kötelezővé a magyar nyelv oktatását, és bevezette a magyar irodalom mint fontos ideológiai tárgy tanítását is. Az 1891:XV. tc. pedig az óvodákban írta elő, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekeket meg kell ismertetni a magyar nyelvvel (Ács 1984: 279, Gyurgyák 2007: 82–83, Levenec és mtsai szerk. 2008: 156, Bindorffer 2010: 20, Romsics 2010: 85, Nádor 2002, 2011a).

1907–1908-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszterről Lex Apponyinak elnevezett iskolai törvénycsomagot fogadtak el Magyarországon. Ezek közül a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól szóló 1907:XXVII. tc. váltotta ki a legtöbb vitát. A törvény egybekapcsolta az állami szerepvállalást az állami befolyásolás és az állami ellenőrzés eszközeivel. A 17. § a következőket mondja ki: „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segínyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell.”

A törvény egyfelől garantálta a minimálbért minden tanítónak, „ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása” a minisztérium előírásainak megfelelően folyik (20. §), de elvárta, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (19. §). Abban az esetben, ha a felekezeti iskolák nem tudták végrehajtani a törvényt, az állami támogatásuk csökkent, az ellenszegülő tanítót pedig dorgálással, pénzbírsággal, vagy súlyos esetben állásából való felmentéssel sújthatták. A tanítójelölteket az oktatási minisztériumnak jóvá kellett hagynia, ez megfosztotta a nemzetiségi iskolákat a szabad tanítóválasztás lehetőségétől.

Rutén parasztok Munkácson 1910-ben: a képeslap felirata magyar és német nyelvű

A törvény 18. §-a módot adott arra, hogy „ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható” (Nádor 2002: 79–80, Bindorffer 2010: 20–21). Romsics (2010: 85) értékelése szerint „Apponyi szeme előtt egy olyan többnyelvű, de kulturálisan integrált ország képe lebegett, amelyben a magyart mindenki értette, sőt a jövő értelmisége *lingua franca*ként használta volna”.

A Lex Apponyi és az 1908. évi 120000. sz. rendelet voltaképpen kéttannyelvűvé alakította át a magyarországi nemzetiségi iskolákat azzal, hogy előírta az úgynevezett „hazafias tárgyak” (történelem, földrajz, állampolgári ismeretek) magyar nyelven való oktatását (Magocsi 2007a: 390). Az említett rendeletben az is szerepel, hogy a tanulóknak már nem a törvényben előírt hatodik, hanem negyedik osztály végére kellett elérniük magyar nyelvből a meghatározott tudásszintet (Nádor 2011a: 41–42).

Rutén parasztok a munkácsi villanytelepen 1910-ben: a képslapon magyar és német nyelvű szöveg

Wlassich Gyula minisztersége idején³⁷ az úgynevezett millenniumi iskolaakció keretében nagy számban hoztak létre magyar tannyelvű állami iskolákat, különösen a nemzeti szempontból „veszélyeztetettnek” minősített nyelvhatárokra. Az ezeréves államalapítás, a millenniumi ünnepek éveiben általánossá vált az a meggyőződés, hogy a magyar tannyelvű állami iskolák tudatos telepítésével lehet a leghatékonyabban szolgálni a magyar nemzet- és állameszme egyre inkább asszimilációs törekvésekhez kötődő célkitűzéseit. „A nyelvi egység megteremtésének legerősebb eszköze általában a közoktatás teljes magyarsága” – írta 1903-ban kiadott könyvében a közoktatás államosítását sürgető Bánffy Dezső (1903: 121) korábbi miniszterelnök. 1880 és 1913 között csaknem duplájára nőtt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma, s ugyanilyen arányban esett vissza a nem magyar tannyelvűeké. A leggyorsabban a ruszin és a szlovák nyelvű iskolák száma csökkent (Romsics 2010: 86). Az ország északkeleti részén 1874-ben még 571 ruszin nyelvű népiskola működött, melyek az 1907-es törvény nyomán kéttannyelvűekké váltak. Ám ezeknek az oktatási intézményeknek a száma is fokozatosan csökkent. 1896-ban 255, 1913-ban viszont mindössze 34 ilyen iskola működött (Magocsi 2007a: 390).

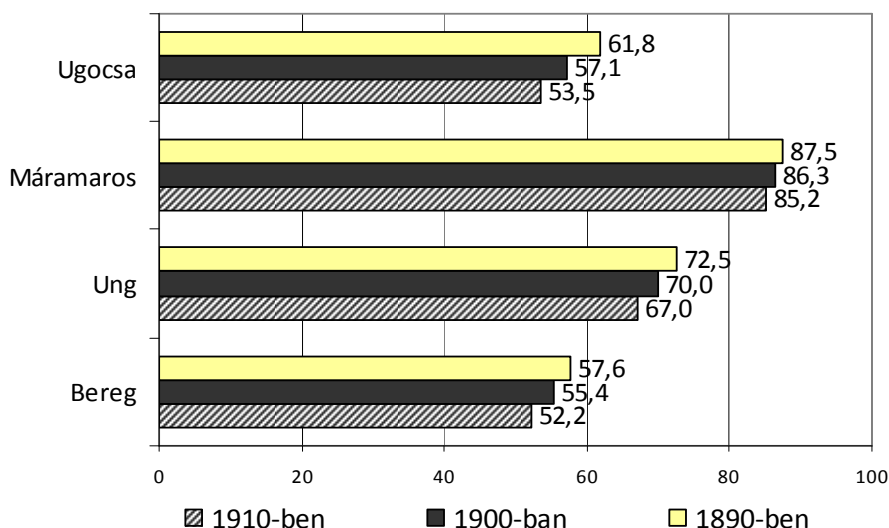
³⁷ Wlassich Gyula 1895 és 1903 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszter tisztjét.

Az oktatáspolitikai nyelvpolitikai vonatkozásainak eredményeit jól tükrözik a népszámlálási adatok. 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvűek száma 6,1 millióról 9,9 millióra, arányuk 44,8%-ról 54,5%-ra emelkedett Magyarországon (Romsics 2010: 49, 86). A növekedés mértékét a természetes szaporulat mellett nyilvánvalóan a nemzetiségek nyelvi asszimilációja is fokozta, valamint a nemzetiségek számát a csökkenő kivándorlás (Katus 2009: 389).

A magyar anyanyelvűek aránya a korabeli Északkelet-Magyarországon (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben) is fokozatos nőtt, s ezzel párhuzamosan csökkent a magyart nem anyanyelvként beszélők aránya. 1890 és 1910 között mind a négy megyében csökkent a nem magyar nyelvű lakosság aránya (18. ábra).

18. ábra. A nem magyar anyanyelvűek arányának változása 1890 és 1910 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben (százalékban)

Csernicskó (1998a: 164) alapján.

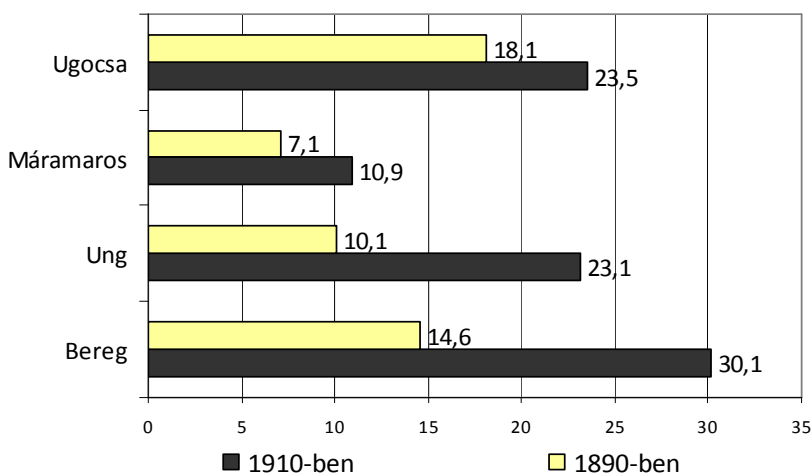
A kötelező magyarnyelv-oktatás eredményeképpen fokozatosan emelkedett az államnyelvet beszélők aránya is a nem magyar ajkúak körében. „A magyar nyelv ismeretét előíró iskolapolitika következtében nőtt a kétnyelvűek száma. 1880-ban az összlakosság 14%-a tudott magyarul és legalább még egy nyelven. 1910-ben viszont már 23%-a, azaz a nemzetiségi lakosság közel fele” –

írja Romsics Ignác (2010: 86). Húsz esztendő alatt, 1890 és 1910 között Ungban és Beregben gyakorlatilag megduplázódott azoknak a nem magyaroknak a száma, akik beszélték az államnyelvet, de Ugocsában és Máramarosban is számottevően nőtt a magyarul beszélők aránya (19. ábra).

1890-ben az ország összlakosságának 44,5%-a tudott írni-olvasni, ezen belül a magyarok 53,6%-a, illetve a ruszinok 9,7%-a. 1910-ben a ruszinoknak még mindig mintegy háromnegyede írástudatlan volt (Hanák főszerk. 1978). A szűk ruszin értelmiségi réteg abszolút többsége papokból és tanítókból állt. Az iskolázottabb, a műveltebb ruszinok nagy része már a 18–19. század fordulójára elmagyarosodott.³⁸

19. ábra. A magyarul beszélők százalékos arányának változása a nem magyar anyanyelvűek körében az 1890. és 1910. évi népszámlálás adatai alapján Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben

Csernicskó (1998a: 164) alapján.

A 19. és 20. század fordulóján Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény (Levenec és mtsai szerk. 2008: 156–157). Az 1895/1896-os tanévben Magyarország területén három közép-fokú in-

³⁸ Bacsinzky András, a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke már 1798-ben azt írja, hogy papjai nagy része a szláv nyelvet nem bírja, s csak magyarul beszél (Ács 1984: 249, Plišková 2008).

tézményben folyt ruszin nyelvoktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban rendkívüli tárgyként, valamint az eperjesi és ungvári királyi főgimnáziumban ugyancsak rendkívüli tárgyként heti 8, illetve 2 órában. Az ungvári görög katolikus kántortanítóképzőben az oktatás 1883-tól lett magyar tannyelvű. A 20. század elejéig a régió összes középiskolájában Szabó Kirill „Грамматика письменного русскаго языка” [Az orosz irodalmi nyelv grammatikája] című, helyi nyelvjárási elemekkel dúsított ruszofil munkáját használták nyelvkönyvként (Bonkáló 1935: 51, Ljavinec 2008: 7).³⁹ A nyelvtan által rögzített nyelvváltozat volt az alapja az 1871–1872 között megjelenő *Новуї Свѣтъ* [Új Világ(osság)] című folyóirat publikációinak (Plišková 2008: 25).

A Monarchia bankóin tíz nyelven tüntették fel a névértéket: az előoldalon németül és nyolc nemzetiségi nyelven, valamint a hátoldalon magyarul

A korszak magyar nemzetiségi politikájának lényegét Réz Mihály, Tisza István tanácsadója így foglalta össze: „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia” (idézi Romsics 2001). S hiába állapított meg az 1868. évi nemzetiségi törvény a korabeli állapotok szerint vi-

³⁹ Szabó Kirill (Сабовъ Кириллъ): *Грамматика письменнаго русскаго языка*. Унгарь: Карлъ Iегеръ, 1865.

szonylag széles jogokat a nemzetiségi nyelvek használata terén,⁴⁰ ha a magyar politikai közgondolkodás formálásában jelentős szerepet játszó személyiségek közül többen is úgy vélték, hogy ezzel a törvénnyel túl sok jogot nyertek a nemzetiségek. Nem véletlen, hogy Bánffy Dezső (1903: 33) szerint az 1868: XLIV. tc. utáni magyar jogalkotás fő iránya és célja „lehetővé tenni, hogy a nemzeti nyelv használata a közéletben, szemben azon törvény intézkedéseivel, egységesen kötelezővé tétessék. Gondoskodás történt mindenekfelett arról, hogy az állam hivatalos magyar nyelvét ne csak mindenki megtanulhassa, de kötelezően meg is tanulja”. A báró ennél is tovább megy: „Ha az országban, mint az a törvény értelmében mindenkinek kötelessége, mindenki fog tudni magyarul, nem lesz szükséges, méltányossági tekintetből sem, a szóban forgó törvény nyelvhasználatra vonatkozó, a nemzetiségeknek biztosított kedvezményekről beszélni” (Bánffy 1903: 33).

A Monarchia bankóin tíz nyelven tüntették fel a névértéket: a hátoldalon magyarul

A Bánffy által célként tekintett „egynyelvű egységes magyar nemzeti állam” megteremtéséhez vezető úton – a közoktatás államosítása és fokozatos

⁴⁰ A törvényben foglalt széles körű, az akkori Európában példa nélküli nyelvhasználati jogokat a korszak magyar nemzetiségi politikáját erős kritikával illető ukrán történészek is elismerik (lásd pl. Levenec és mtsai szerk. 2008: 152–153).

magyarosítása mellett – a magyarosító politika eszköztárába tartozott az idegen személy- és helynevek megváltoztatása is (Kozma 2000, Levenec és mtsai szerk. 2008: 156). Az 1894: XXXIII. tc. 20. §-a azt írta elő, hogy bármilyen anyanyelvűnek vallja is magát valaki, csak magyar hangzású utónevet anyakönyveztethessen. S bár 1895-ben egy belügyminiszteri rendelet engedélyezte, hogy az anyakönyvbe a magyar mellett nemzetiségi nyelven is bejegyezzék az újszülött nevét, „a születési anyakönyvekbe bevezetett magyar hangzású utónév az illetőnek hivatalos és közéleti vonatkozásokban a tényleges neve” (Bánffy 1903: 149). Bánffy Dezső miniszterelnöksége (1895–1899) alatt a kormány egyre közvetlenebb nyomást gyakorolt a névmagyarosításokra, különösen az állami alkalmazottak körében. A kormányfő úgy vélte, „a magyar nemzeti társadalom meg kell, hogy értse, hogy az idegen neveket viselőktől követelnie kell a magyar hangzású nevek felvételét, mint egyik eszközét az egységes magyar nemzeti állam megalkotásának” (Bánffy 1903: 50). Bukása után a névmagyarosítási hullám utóda, Széll Kálmán idejében alábbhagyott.

A településnevek magyarosítása a települések egységes törzskönyvezéséről szóló 1898:IV. tc. elfogadásával kezdődött el. A törvény azt is előírta, hogy a hivatalos szövegekben, függetlenül azok nyelvétől, csak a hivatalos magyar helységnevet szerepelhetett.

A magyarosító állami törekvések ellen a nemzetiségek folyamatosan tiltakoztak, s a nemzetközi közvélemény figyelmét is felkeltette a magyar nemzetiségi politika (Gyurgyák 2007: 85–88). Az 1870-es évektől, de különösen az 1890-es évektől az egyes nemzetiségek politikai képviselői szolidaritást is vállaltak egymással. A nemzetiségek együttműködésének kiemelkedő eseménye volt 1895 augusztusában a budapesti nemzetiségi kongresszus, amelyen a nyelvhatároknak megfelelően kialakított megyéken alapuló nemzeti önrendelkezés megvalósítását javasolták. A nemzetiségi kongresszuson megalakított végrehajtó bizottság 1896-ban a millenniumi ünnepségek ellen tiltakozott. „A századforduló időszakában mind nagyobb lett a szakadék a politikailag kultivált nemzetfogalom és a nem magyar nemzetiségűek nemzetfogalma között. A nem magyar nemzetiségűek több jogot, területi autonómiát akartak. Ha politizáló elitjeik körében nem is volt általános az önálló nemzetállam célja, egyre kevésbé volt elfogadható számukra a magyar politikai nemzet gondolata. A magyarok és a nemzetiségek között erőteljes választóvonalnak bizonyult, hogy a magyarok nemzettudatában meghatározó szerepet játszott az ezeréves magyar államiság, míg a nem magyarokból értelemszerűen hiányzott a saját államiság mozzanata. A nemzetiségek elitje mindinkább realitásként számolt a saját nemzetállammal” – állapítja meg Szabó Ildikó (2006).

2.2. A helyi szláv lakosság nyelvi problémái

A 19–20. század fordulójától a magyarosító törekvések fokozatosan szorították vissza a mai Kárpátalja területén a szláv lakosság nyelvének használatát az oktatásban (Ács 1984: 280–281, Levenec és mtsai szerk. 2008: 162–164). „Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. A kulturális homogenizációt a modern állam hatékony működtetésének és egyben a társadalmi felemelkedés elengedhetetlen előfeltételének tartották” – állapítja meg a korszak nemzetiségi problémáit elemezve Romsics Ignác (2010: 84) történész. Ugyanakkor a lakosság többségét alkotó helyi szláv közösségnek és szűk értelmiségi rétegének nem voltak egységes elképzelései nyelvük további fejlődéséről. Egyes irányzatok az orosz nyelvet tekintették a helyi szláv közösség irodalmi nyelvének, néhányan pedig a helyi dialektusokat az egyházi szláv nyelvvel ötvözve kívántak regionális irodalmi nyelvet (sztenderd nyelvváltozatot) kialakítani.

Az ukrán nyelv irodalmi nyelvként (sztenderd változatként) való használata és az erre való törekvés nem volt jellemző az e részben tárgyalt korszakban. Ennek egyik fő oka az, hogy a Kárpátok túloldalán élő szláv közösség körében is csupán a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az „ukrán” [український] etnonima használata a korábbi „ruszin” [русин] vagy „orosz” [руський], illetve „kisorosz” [малорос] stb. helyett, bár egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták (vö. Magocsi 2007a: 377, Nahorna 2008: 154–155).⁴¹ Yekelchik (2007, 2010: 64, 94–95) szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak sokára vált dominánssá. Mihajlo Hrusevszkij (1913), az ukrán nemzeti történetírás és az ukrán nemzeti politikai eszme és ideológia egyik megalapozója az ukrán történelmet tíz kötetben összefoglaló művének első kötete bevezető részében munkája tárgyaként annak a népnek a történetét jelöli ki, melyre „ma ukrán nép néven gondolunk”, s melyet más néven „kisorosznak” („малоруським”), „dél-orosznak” („південно-руським”), „egyszerűen oroszoknak vagy ruszinoknak” (просто „руським” або „русинським”) neveznek. Az ukrán értelmiségi körökben politikusként és történészként egyaránt nagyra tartott szerző

⁴¹ Erre utal például több olyan nyelvtan címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például: Joseph Lewicki: *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*. Przemysl, 1834.

szerint az *ukrán* („український”) népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részekben (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a *руський* [ruszin] etnonima (Hrusevszkij 1913, Shevelov 1987b: 51, Csucska 1993b, Yekelchuk 2007, 2010).⁴² Volosin (1921) például egyik 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb költőjének”, „orosz Petőfinek” nevezte azt a Tarasz Sevcsenkót, akit ma az ukrán irodalmi nyelv megalapozójának tekintenek (lásd pl. Moser 2012).⁴³

Bonkáló Sándor (1940/1996: 58) a következőképpen fogalmaz *A rutének (ruszinok)* címmel először 1940-ben megjelent kötetében: „A magyar közönség és a magyar oklevelek egész a XVIII. sz. végéig csak a kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosait nevezik oroszoknak. A moszkvai fejedelemség lakosainak muszka, moszkovita a neve.

A kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosai magukat továbbra is ruszinoknak, a moszkvaiak rendszerint *ruszskijnak* nevezték. 1667-ben Kisoroszország nagyobbik része Nagyoroszországhoz került, mire az Oroszországban élő ruszinok, hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve *ruszskije*-től, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi és a magyarországi kisoroszkok maradtak ruszinok. Mivel pedig az ukránizmus a múlt században Gácsországban is tért hódított, a halicsi ruszinok a század végén szintén elvetették a ruszin nevet és ennek latinósított alakját, a rutént. Így századunkban már csak a kárpátaljai kisoroszkok nevezik magukat ruszinoknak, latinul és magyarul ruténeknek.”

Az önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nyelv „*ukrán nyelv*”-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [руська мова], *kisorosz nyelv* [малороська мова] megnevezést váltotta fel. Korábban – de ez a 19. század végén is megfigyelhető – a Kárpátok mindkét oldalán *ruszin nyelv*-ként [руська мова] – vagy Dél-Oroszországban *kisorosz nyelvként* [малороська мова] – emlegették saját nyelvváltozataikat a helyi

⁴² Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovszkij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«. Lásd: *Magyar–ruszin szótár. Мадярсько-руський словарь*. Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula, Brascsajkó Mihály. Egy Lembergben 1904-ben megjelentetett helyesírás és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

⁴³ „Найбільший поет русинов, руський Петевфі” – írja Volosin Sevcsenkóról.

szlávok, s a Magyarországhoz tartozó területeken (azaz voltaképpen a mai Kárpátalján) ez a szóhasználat tovább, egészen a 20. század közepéig, maradt fenn, mint a galíciai, bukovinai oldalon. A 19. század derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence peremén élő keleti szlávoknak az oroszoktól,⁴⁴ illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus.⁴⁵ A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népeiséget és nyelvüket (Yekelchyk 2007, 2010).

Említett műve első kötetének bevezető fejezetében, az alapfogalmakat és terminusokat tisztázó részben Hrusevszkij (1913) arról értekezik, hogy az ukránnak az orosz és lengyel nyelvhez való hasonlatossága mindkét nagy szomszédos népnek alapot szolgáltatott ahhoz, hogy vitassa az ukránok kulturális és politikai önállóságának tényét. A nyugati és északkeleti szomszéd államok gyakran úgy tekintettek az ukránságra, mint a lengyel vagy orosz nemzet provinciális etnográfiai csoportjára, s ezen nézetüket nemritkán tudományos, mégpedig nyelvészeti érvekkel igyekeztek alátámasztani. Különösen Oroszországban jellemző, írja Hrusevszkij (1913), hogy az ukránt csupán az orosz nyelvjárásaként („наречіє русского языка”) tartják számon, s amellet érvelnek, hogy az ukránoknak „az oroszország, azaz a nagy orosz irodalmi nyelv” („общерусского, себ то великоруського літературного языка”) normáihoz kellene igazodniuk.

A 20. század eleji magyar nyelvészeti álláspontot Bonkáló Sándor munkái tükrözik. A ma Kárpátaljához tartozó Rahón született nyelvész a következőképpen látta a kérdést: „Az orosz nyelvnek három fő dialektusa van, u. m.: a nagy orosz, fehér orosz és kisorosz. – A kisorosz nyelvet Oroszország déli részén, Bukovinában, Galiciában (Lembergig) s Magyarországnak Galiciával határos északkeleti felvidékén körülbelül 25 millió ember, hazánkban csaknem félmillió ember beszéli. Ez a kisorosz nyelv (hivatalos néven rutén) megőrizte az orosz típust, mégis sokban eltér a galíciai és ukrainai kisorosztól. Különböző rokon (tót, lengyel) és idegen (magyar, német) nyelvek hatása alatt fejlődött évszázadokon keresztül s ennek folytán több oly sajátosságot mutat fel, amely elválasztja az ukrainai s galíciai kisorosztól, de viszont meg is őrzött egy pár archaisztikus vonást, amelyet hiába keresnénk más szláv nyelvekben” (Bonkáló 1910: 3).

⁴⁴ Korabeli magyarországi megfogalmazásban: a *muszkáktól* (lásd még: ukr. *мацкаль*).

⁴⁵ Lásd pl. Pavlovskij A. klasszikus nyelvтанát. Павловский А. П.: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніє существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіє отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаниями и сочинѣніями*. Санктпетербургъ, 1818.

A Magyarország északkeleti perifériáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak önálló, azoktól különböző nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya (...) nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti” – írja Bonkáló (1915: 81).

A magyar állam ekkori magyarosító nemzetiség- és nyelvpolitikai törekvései nem találtak elfogadásra a régió szláv lakossága körében, az állam erősödő homogenizációs politikája fenntartásokat ébresztett. Ugyanakkor az is tény, hogy a Magyarországon élő keleti szlávok nemzeti mozgalmi ekkoriban nem érték el azt a szervezettséget, mint például a szlovákok vagy románok hasonló irányú törekvései (Ács 1984, Romsics 2010).⁴⁶

A gazdaságilag rossz körülmények között élő ruszinság kulturális felemelkedését az is nehezítette, hogy a magyar nemzetállam építésének korszakában azoknak, akik az északkeleti végeken élő szlávok kulturális életének fellendítésén dolgoztak, gyanúsítgatásokkal kellett szembenézniük. Sztripszky Hiador, a régió neves tudósa egy 1914. április 29-én Budapesten tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy amint valaki a ruszin nyelv és kultúra érdekében tevékenykedik, „arra rögvest a hazafiatlanság árnya vetül”. Az előadó szerint a ruszin kérdésben a megoldás egyértelmű: „Teremteni kell népkultúrát, ami csak a nép nyelvén, ruténul mehet. Nevelni kell rutén intelligenciát. A papságot fel kell szabadítani azon lidércnyomás alól, hogy az mindjárt muszka, mihelyt rutén nyelvű népkultúrát terjeszt. A papságnak meg kell tanulnia magának is a nép nyelvét. Teremteni kell rutén iparos osztályt s általában mindent megtenni, ami a ruténség gazdasági talpraállításához szükséges. (...) A rutén nép intelligenciájának pedig politikai érvényesülést kell engedni, hogy ezt a nép mindenféle érdekében felhasználhassa” (idézi Gönczi 2007: 83).

A ruszinokkal – azaz a Magyarország északkeleti területein élő keleti szlávokkal – kapcsolatos magyar nyelvpolitika szoros összefüggésben van a ruszinok egyházának is tekintett görög katolikus egyházzal szemben tanúsított állami politikával.

A 17. században kibontakozó ruszin írásbeliség Magyarországon elsősorban a görög katolikus egyházhoz kapcsolódik (Dezső 1989). Az Ungvár székhelyű

⁴⁶ A 19–20. század fordulójának kulturális törekvéseiről, irányzatairól lásd Mayer (1977).

Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az Ungváron 1776-ban létrehozott görög katolikus papnevelde alapozta meg a helyi szláv nyelvváltozatok írásos megjelenését. A vidéken az *egyházi szláv nyelvváltozat* [церковнословянский язык] regionális elemekkel elegyített, kodifikálatlan változata volt használatos a liturgiában, oktatásban (Bonkáló 1935, Plišková 2008: 12–13, Moser 2008).

Ezt a változatot Lutskey Mihály 1830-ban Budán megjelent latin nyelvű nyelvtana⁴⁷ *Slavo-Ruthenának* nevezi (Zoltán 2010, Plišková 2008: 16). Kötete VIII. oldalán ugyanakkor *карпато-русская*-ként említi a grammatika tárgyát. Azt is nevesíti a szerző, hol beszélik ezt a nyelvváltozatot. A felsorolásból kiderül, hogy Lutskey nem különítette el a Magyarországon beszélt ruszin nyelvváltozatokat a Galíciában, Lodomériában (Volhíniában), Bukovinában használt dialektusoktól (lásd Danylenko 2009: 202–203). Ennek ellenére a munka mégsem egyértelműen orosz vagy egyházi szláv nyelvtan, hiszen sok tekintetben a helyi nyelvváltozatok leírásának tekinthető (Fejercsak (1888: 14–15, Nyimcsuk 2000b: 176, Danylenko 2009: 203).

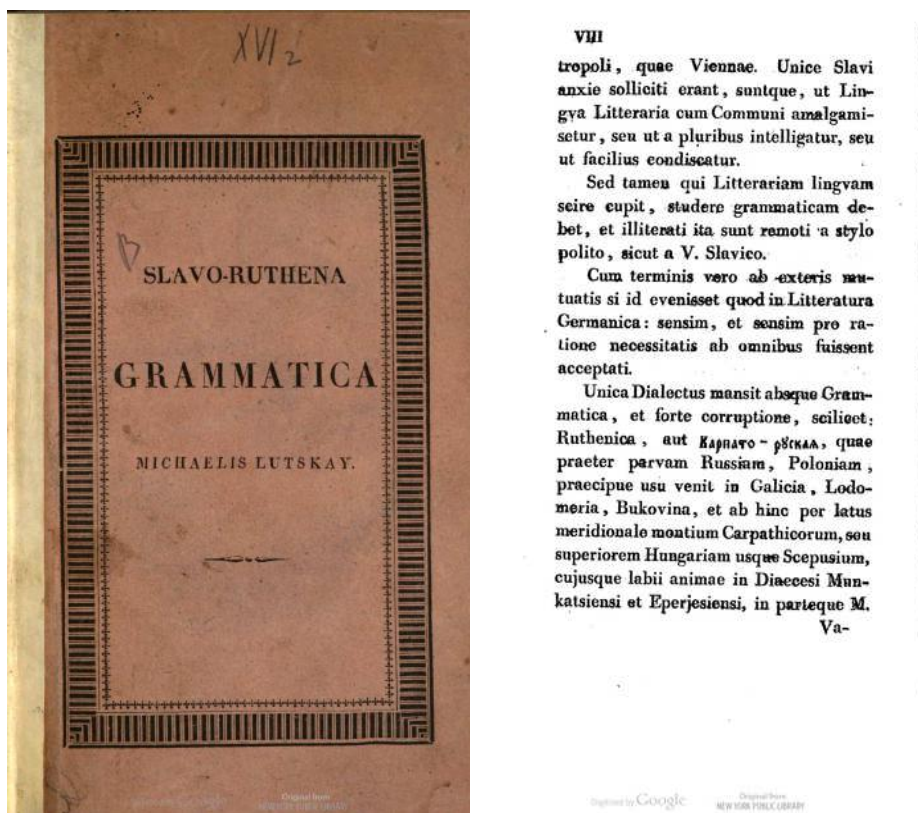
Danylenko (2009: 204) elemzése szerint Lutskey nyelvtana jelentősen hozzájárult a szláv nemzeti romantika felélénküléséhez. Többek között azzal is, hogy – munkájának XII. oldalán – elkülönítette nyelvtana tárgyát más szláv nyelvektől: a lengyeltől, a nagyorosztól és a csehtől („a Polonica, Russica et Bohemica diversam linguam”). Ugyanakkor a 19. századi grammatikáiról az egységes szláv nyelvi orientáció híve volt, hiszen sajnálkozva állapította meg, hogy az egészen kis szláv népek is a helyi vernakuláris (azaz népi) nyelvváltozatokra alapozott irodalmi nyelv teremtésén fáradoznak, ami ahhoz vezethet, hogy ezek a kis nyelvek felszívódnak a nagyobb nyelvekbe.⁴⁸ Lutskey úgy vélte, a Biblia nyelve, azaz az egyházi szláv nyelvváltozat a normaadó, s nyelvtanának célja, hogy bemutassa saját nyelvjárása és az egyházi szláv közötti hasonlóságokat. Következtetése szerint a helyi ruszinok/rutének számára az egyházi szláv az irodalmi nyelv, annak ellenére, hogy a helyi nyelvjárások némileg eltérnek a követendő normától.⁴⁹ A lokális nyelvjárásokat azonban Lutskey nem kezelte külön rendszerként (Danylenko 2009: 209).

⁴⁷ Michaelis Lutskey: *Grammatica Slavo-Ruthena, seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae*. Budaë: Reg. Universitatis Pestiensis, 1830. Címe magyar fordításban megközelítőleg így adható vissza: Szláv-rutén grammatika: avagy ószláv és annak a Kárpátok hegyei közt elterjedt kisorosz dialektusa. A nyelvtant 1979-ben Olexa Horbatsch közreadta Münchenben, 1989-ben pedig Petro Lizanec szerkesztésében ukrán fordításban jelent meg Kijevben.

⁴⁸ Lásd a nyelvtan VI–VII. oldalán. Lásd még Danylenko (2009: 206).

⁴⁹ Lásd a nyelvtan IX. oldalát. Lásd még Danylenko (2009: 207).

A Bacsinszky András (1732–1809) püspök vezette görög katolikus püspöki hivatal a cirill írásrendszerű egyházi szláv nyelvet használta körleveleiben és az anyakönyvezésben is (Plišková 2008: 15), és a 19. század elejéig az ungvári papnevelde tannyelve is ez a nyelv(változat) volt (később azonban már a latin volt a tannyelv a szemináriumban).

Lutskay 1830-as nyelvтанának borítója, illetve a grammatika VIII. oldala

A 18. század végén, 19. század elején a szűk ruszin intelligencia (mely elsősorban görög katolikus papokból állt) az egyházi szláv nyelvet a helyi ruszin nyelvjárásokhoz közelebb tartotta⁵⁰, s részben ezért sem törekedtek saját

⁵⁰ Az egyházi szláv nyelvváltozaton alapult Arszenyij Kocak először 1768-ban (majd 1788-ig többször is) *Граммати́ка русская сирѣчь правила извъщательная и наставительная о сло́во-сло́женіи слова́ языка́ славенского или русскаго* címmel kiadott nyelvтана is (Ljavinec 2008: 7). Pályája elején Duchnovics is úgy vélte, hogy a Galíciában és Magyarországon beszélt ruszin közeli

sztyenderd változat kodifikálására (Kusko 2007: 38). Bár már az 1800-as évek elején is jelentek meg helyi szerzők tollából ruszin grammatikák, ezek is az egyházi szláv nyelvet tekintették mintának, illetve ennek helyi regionalizmusokkal tarkított változatát – az úgynevezett *язычие*-t – használták, s úgy vélték, ezt a változatot célszerű irodalmi nyelvként használni (Plišková 2008: 17, Belej 2010: 6).⁵¹

Az 1848 és a dualista állam megalakulása közötti időszakban kiteljesedő ruszin nemzetiségi mozgalmat a historiográfia az „ébredés”, a „nemzeti újjászületés”, a „nemzetépítés” időszakának nevezi (lásd pl. Nedzelszkij 1932: 128). A ruszin lakosság zömmel a legalsó társadalmi réteghez tartozott, értelmiségét javarészt a görög katolikus papság képezte. Ám a cári orosz seregek átvonulása a mai Kárpátalja területén, illetve a régióból a 18. század végétől Oroszországba távozott értelmiségiek (mint például Orlay János⁵², Balugyánszky Mihály, Jurij Venelin-Huca stb.) oroszországi karrierjének híre, továbbá az orosz propaganda felkeltette, erősítette az orosz kultúra és nyelv iránti érdeklődést a helyi szláv intelligencia körében (Sztripszky 1913, Nedzelszkij 1932, Gönczi 2007: 18, Magocsi 2007a: 348). Különösen Orlay és Venelin-Huca nyelvi vonatkozású munkái, levelezése a hazai értelmiségiekkel volt hatással a ruszofil nyelvi irányzat megerősödésére (Arisztov 1928/1995: 15–30).⁵³

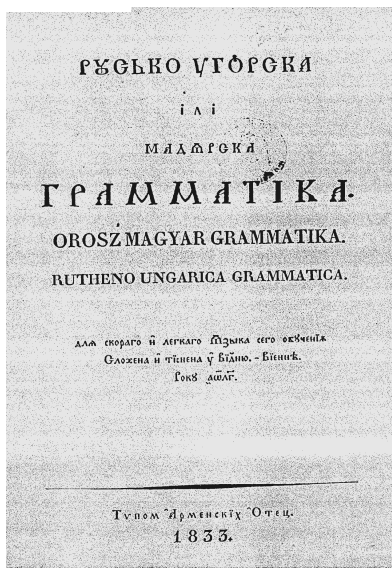
az egyházi szlávhoz, s szintén ezen a véleményen volt Luts kay, valamint Fogarassy is (Plišková 2008: 20).

⁵¹ Ilyen volt például Luts kay Mihály latin nyelvű munkája: Luts kay, Michaelis: *Grammatica Slavico-Ruthena, seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, ceu dialecti vigentis linguae*. Buda: Reg. Universitatis Pestiensis, 1830. (Újrakiadása: Лучкай Михайло: *Грамматика слов'яно-руська*. Київ: Наукова думка, 1989.) De idesorolható Ivan Fogarassy nyelvtana is: Иван Фогоросць: *Русько угорска ілі мадярска граммати́ка для скорого и легкаго сего обучения / Orosz magyar grammatika / Rutheno Ungarica Grammatica*. Bécs, 1833.

⁵² A mai Kárpátalja területén magyar nemesi családba született Orlay orosz források szerint magát kárpát-ruszinaként jellemezte (1804-ben publikált is egy orosz nyelvű tanulmányt a kárpát-ruszinok történetéről), ám azt is tudjuk róla, hogy – I. Sándor cár egyik orvosaként – sokat utazott Oroszországban. Járt Lappföldön, Finnországban, az Ural vidékén, a Kaukázusban is, s ezen utazásai során a magyarok eredetét, nyomait kutatta (Sándor 2011: 404–405). Orlayról lásd még: Bajcura (1977).

⁵³ Az Oroszországban dolgozó, de a mai Kárpátaljáról származó tudósok hazaiakkal folytatott levelezéséről némi képet ad például az, hogy I. Szvincickij 1905-ben Lembergben kiadott kötetében (И. Свѣнцицкій: *Матеріалы по історіі Карпатської Русі. Сношенія Карпатської Русі съ Россією въ 1-ой половині XIX века*. Львовъ: Печатня Ставропигійскаго Института, 1905) közli az Ivan Berezsanyin álnevet használó Fogarassy Orlaynak írott levelét (46–56. old.), melyben Fogarassy többek között arról ír, hogy a kárpát- vagy magyar-oroszok kisorosz eredetűek, s nyelvjárásuk az egyházi szlávtól, a nagyorosztól és a kisorosztól is különbözik az erős nyelvi kontaktusok következményeként, ám ez nem jelenti azt, hogy külön nyelvről van szó. Ebben a kötetben jelent meg (86–120. old.) Venelin-Huca *Несколько слов о россиянах венгерских и также одно слово историческое о православной греко-восточной церкви в Венгрии* [Néhány szó a magyar oroszokról és szintén néhány történelmi szó a pravoszláv görög keleti egyházzal Magyarországon]

A helyi szláv (ruszin) nemzeti ébredés megteremtésében alapvető szerepet játszott Alekszandr Duchnovics (1803–1865), aki többször is tiltakozott a magyarosító törekvések, illetve a görög katolikus egyház latinizálása ellen (Levenec és mtsai szerk. 2008: 138–142). A helyi nyelvváltozatokat elsőként ő kezdte használni népszerűvé vált irodalmi műveiben. A nemzeti romantika jegyében született verseire – *Я русин был, есмь і буду* [Ruszin voltam, vagyok, leszek], *Подкарпатскіі Русини* [Kárpátaljai ruszinok] – ruszin himnusként tekintenek ma is a ruszin mozgalom hívei (Levenec és mtsai szerk. 2008: 138–139).⁵⁴

Fogarassy 1833-as grammatikájának címlapja

Duchnovics Budán 1847-ben megjelent olvasókönyve⁵⁵ a helyi beszélt változatokon és az egyházi szláv nyelven alapult (Plišková 2008: 19), s bár nem tudta kivonni magát az orosz nyelv hatása alól, a ruszin nyelvi irányzat számára

című munkája is, ami arra utal, hogy az említett értelmiségiek hatása nemcsak a mai Kárpátalja területére, hanem a Kárpátok túloldalára is kiterjedt.

⁵⁴ A kárpátaljai megyei tanács elé 2011-ben olyan határozattervezetet nyújtottak be, amely Duchnovics utóbbi művét tenné meg Kárpátalja himnuszává. A tanács – a jobboldali ukrán politikusok tiltakozásának hatására – nem tűzte napirendjére a megye himnuszának kérdését. Duchnovics *Подкарпатскіі Русини* c. szövege a „csehek alatt” (a kárpátaljai magyar köznyelv így emlegeti az 1919–1938 közötti időszakot) a helyi ruszinok nem hivatalos himnusza volt (Fejercsak 1888, Arisztov 1928/1995, Levenec és mtsai szerk. 2008: 139).

⁵⁵ *Книжиця читалная для начинающихъ*. [Olvasókönyv kezdőknek] Buda, 1847.

jelentett mintát. *Сокращенная грамматика письменного рускаго языка*⁵⁶ [Az orosz irodalmi nyelv rövid nyelvtana] címmel 1853-ban Budán kiadott nyelvkönyve eredetileg szintén az olvasókönyv nyelvezetében készült, ám a kéziratot szerkesztő Rakovszky az orosz norma irányába módosította (Volosin 1921, Bonkáló 1935: 50, Brosztyanik 1943: 286, Levenec és mtsai szerk. 2008: 142). A kötet nyelvtani része a 3. oldaltól a 44.-ig tart. Az úgynevezett kárpátorosz nyelvről (карпаторуский язык) csupán egy-két megjegyzésben esik szó (Brosztyanik 1943: 286). Amint azt Brosztyanik (1943: 287) megjegyzi, Duchnovics úgy vélte, hogy a kárpátaljai nyelvváltozatok ismerői könnyen elsajátíthatják az orosz nyelvet. Ám az 1853-as nyelvtanról írott ismertetőjében Brosztyanik (1943: 287) leszögezi, hogy ez nem így van, mert „a két nyelvnek mind a lexikai, mind a grammatikai szabályai olyannyira eltérők, hogy az egyikből a másikat megtanulni nem oly könnyű. Nagy különbség van köztük.”

Alekszandr Duchnovics 1847-ben kiadott olvasókönyvének címlapja

Duchnovics volt az, aki korai munkáiban igazolta, hogy lehetséges a helyi nyelvváltozatokra alapozva írni, szépirodalmi műveket alkotni. Ugyanakkor

⁵⁶ Megjelent Budán, 1853-ban. Újrakiadása: Духнович, Олександр: *Сокращенная грамматика письменного рускаго языка*. In: Олександр Духнович: *Твори*, 3 тт. Братіслава–Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1968. Т. 2: 321–371.

Duchnovics egyértelműen a galíciaiakkal való rokonság mellett foglalt állást.⁵⁷ Az 1850-es évektől – elsősorban az orosz hadsereggel történt 1849-es találkozás hatására⁵⁸ (lásd Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Yekelchik 2010: 74) – nagyorosz nyelven kezdett írni, s így válhatott később a ruszofil irányzatnak is emblemikus alakjává. 1852-ben a *Зоря галицка* [Galíciai csillag] című periodikában megjelent írásában úgy vélte, hogy az európai nagy és művelt nemzetek – mint például a németek, a franciák és az angolok – egyike sem ír az egyszerű nép nyelvén (Duchnovicsot idézi Kusko 2007: 38). Ennek megfelelően Duchnovics az orosz nyelvet a helyi ruszinok legmegfelelőbb irodalmi nyelvváltozatának tekintette (lásd még Francev 1931: 7–8, Moser 2008). Ruszofil irányultságát jelzi az is, hogy az 1860-as években többször is kritikával illette a galíciai népi mozgalmat (*narodovci*), mely az oroszral szemben a helyi (ukrán) irodalmi nyelv használatát preferálta (Francev 1931, Magocsi 1978: 51, Moser 2008: 227).

Francev (1931: 9–10) szerint a ruszin irodalom nagyjaként tisztelt Duchnovics az egyszerű nép okítása céljából támogatta ugyan a népnyelv használatát bizonyos kiadványokban, ám ezt nem tekintette minőségi irodalomnak. Könyvecskéjében Francev (1931: 10) idézi a *Церковная Газета* [Egyházi Újság] című lap egyik 1857. évi számát, amely Duchnovics kapcsán a következőket írja: „A mi érdemes írónk, fokozatosan oktatni akarván a népet az orosz irodalmi nyelvre, saját műveiben igyekszik részben az egyházi szláv, részben a népi orosz nyelvet használni” (lásd még Francev 1931: 31). A kötet Duchnovics olyan szavait is idézi, melyekben kifejezetten az egységes orosz nyelv mellett, a formálódó galíciai „népi nyelv” ellen foglal állást (lásd Francev 1931: 10–11).⁵⁹

⁵⁷ Az ukranofil irányzat gyakran idézi Duchnovics „за горами – не чужие” [a hegyeken túl nem idegenek vannak] verssorát (vö. Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Plišková 2008: 18).

⁵⁸ A helyi értelmiségnek az orosz tisztikarral való találkozásának kulturális és nyelvi hatásáról lásd: Fejercsak (1888: 24), Scsegolev (1912: 551), Levenec és mtsai szerk. (2008: 122–150), Moser (2008). Volosin (1921) így ír erről: „ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovcsinán kívül más orosz világot. Nagyorosz minta alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek őseink régi példáját követni”.

⁵⁹ A *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 16. számában (167–168. old.) azonban azt olvashatjuk egy Ю. К-шъ. szignóval jegyzett rövidke írásban, hogy Duchnovics kapcsán sokan írnak arról, hogy a 19. századi alkotó az egyszerű népek szóló műveiben „provinciális kárpátorosz jellegzetességeket” használt, ám az értelmiségnek készült munkáiban „a tiszta irodalmi nyelvet” használta. A szerző ezzel szemben cikke végére arra a következtetésre jut, hogy Duchnovics nem is tudott (jól) oroszul, és azt állítja, hogy a Duchnovicsnak tulajdonított orosz nyelvű művek valójában más szerzők alkotásai. Hasonlóan vélekedik a *Литературна Недѣля* 1943. évi évfolyamában Brosztyanik (1943: 286–287) is. Lásd még: Szjuszko (2003).

Duchnovics szobra az ungvári színház előtti téren

Duchnovics munkásságát áttekintve Moser (2008) hasonló következtetésre jut. Úgy véli, a ruszin nemzeti ébredés ikonikus alakjának tartott személy valójában nem a mai értelemben vett ruszin, hanem a korabeli magyarosítás ellen fellépő szláv öntudat ébresztőjének tekinthető (Moser 2008: 232). A régió 19. századi szláv kulturális életének központi alakja által kiadott írások nyelvezetét elemezve a bécsi kutató arra a következtetésre jut, hogy Duchnovics akkor közelítette munkáinak nyelvét a helyi beszélt nyelvhez, amikor a tanulatlan rétegekhez akart szólni, ám amikor a művelt közönséghez intézte sorait, a nagyorosz normákat tartotta szem előtt.⁶⁰ A Duchnovics által használt nyelvváltozat a régióban nagy hagyományokkal rendelkező egyházi szláv nyelvváltozaton nyugvó, a korabeli nagyorosz irodalmi nyelvhez közeli volt, s sehol sincs utalás arra, hogy a szerző célja egy regionális irodalmi nyelv kidolgozása lett volna (Moser 2008: 234). Duchnovics szövegeinek nagyorosz normától eltérő vonásait Moser (2008: 224, 226, 228, 233) olyan regionalizmusoknak tekinti, melyek az orosz irodalmi nyelv hiányos ismeretére, illetve a szerző alapnyelvének (azaz a helyi nyelvjárássok) regionalizmusaira vezethetők vissza, s ezek előfordulása nem tekinthető tudatos normaalkító szándéknak (Moser 2008: 229).

⁶⁰ Francev (1931: 10) és Moser (2008: 226) is idézi Duchnovics egyik saját, népi nyelven (tehát nem az orosz irodalmi nyelven) írott szépirodalmi művének példányára kézzel írott megjegyzését, mely szerint ebben a kötetben ne keressen az olvasó rendszert vagy helyesírást, mert az a nép számára, s nem az irodalomnak készült.

Duchnovics már nem érte meg annak az 1866–1871 között működő Szent Bazil Társulatnak⁶¹ a megalapítását, melynek létrehozásán sokat fáradozott. Ez a Társulat a ruszofil irányzat egyik erőteljes támogatója volt a régióban. Amint az a *Свѣтъ* [Világ(osság)] című folyóirat 1867. évi 1. számából kiderül, a Társaság ügyviteli nyelve is az orosz volt (Levenec és mtsai szerk. 2008: 143–144).

Az 1848–1949-es forradalom és szabadságharc a magyarországi ruszinok számára valamiféle nemzeti ébredéssel is járt. Az orosz haderő magyarországi tartózkodása felerősítette a magyarországi keleti szlávokban a nagy orosz néppel való rokonság tudatát (Levenec és mtsai szerk. 2008: 122–150, Moser 2008). Plišková (2008: 20) úgy véli, ettől az időszaktól tarthatjuk számon az északkelet-magyarországi ruszinok körében a ruszin, illetve (nagy)orosz nyelvi irányzat vetélkedését. Scsegolev (1912: 551) szerint a forradalom és szabadságharc időszakát követő két évtized meghatározó volt az orosz nyelvi és kulturális irányzat megerősödésében a régió értelmiségi köreiből. Ugyanakkor még a 20. század elején is – mind a mai Kárpátalján, mind pedig Galíciában és Bukovinában – jelen volt az a nyelvváltozat is, melyet a szláv szakirodalomban *язычие*-ként emlegetnek, s melyet az egyházi szláv, a (nagy)orosz és a szerb nyelvi elemeknek a helyi nyelvjárásokkal való keveredéseként jellemeznek (Zsovtobruh 1970: 302, Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Moser 2008).

S bár a pánszláv eszmék, valamint az orosz kulturális hatás miatt a (nagy)orosz irányzat csakhamar vezető szerepre tett szert, részben a helyi nyelvváltozatoknak az oktatásban való használatát támogatta Vrabely Mihály olvasókönyve (Belej 2010: 6).⁶² A szerző az orosz irodalmi nyelvet próbálta közelíteni a régióban beszélt nyelvjárásokhoz (Nedzelszkij 1932: 269), s ezzel is azt kívánta támogatni, hogy a helyi lakosság minél jobban elsajátíthassa az orosz irodalmi nyelvet.

A helyi nyelvváltozatok oktatásba való bevezetésén fáradozott a 20. század első két évtizedében még Avgusztin Volosin is,⁶³ aki a későbbiekben az ukrán irányzat egyik legjelentősebb politikai képviselője lett.⁶⁴ Volosin 1899-ben,

⁶¹ Общество святого Василя Великого.

⁶² Врabelь, Михаилъ: *Букварь*. [Ábécéskönyv] Унгварь: Издание О-ва св. Василя Великаго, 1898.

⁶³ Volosin egy 1908-ban megjelent írásából Magocsi (1994: 214) még olyan szövegrészt idéz, melyben Kárpáti Ukrajna későbbi kikiáltója és elnöke az ukrán irányzat szörnyű járványáról, radikalizmusáról ír (lásd Plišková 2008: 30). A galíciái „ukránizmust” (вікраїнізм) élesen elítélő, 1909-ben publikált szavakat idéz Volosin tollából Nedzelszkij (1932: 247–248) is. Volosin ruszinból ukránba forduló orientációjáról lásd még Bircsak (1924: 15), Csucska (1993b: 32), Juszip (1993: 338), Magocsi (2007a: 390), Levenec és mtsai szerk. (2008: 158–159), Dumncics (2009: 9), Belej (2010). Volosin 1906-ban kijelentette: „távol tartom magam mind az ukrán, mind az orosz irodalmi irányzattól” (idézi Levenec és mtsai szerk. 2008: 159).

⁶⁴ Erről lásd alább.

1901-ben, 1906-ban, 1913-ban, illetve 1919-ben kiadott iskolai tankönyveinek nyelvét – az MTA jóváhagyásával – a helyi nyelvjárásokra⁶⁵ alapozta.⁶⁶ Volosin tollából 1907-ben *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan* címmel kisebb magyar nyelvű ruszin grammatika is megjelent.⁶⁷ S bár az 1920-as évektől, de főként az 1930-as esztendőkből Volosin már egyértelműen az ukrán irányzat legjelentősebb szellemi és politikai vezetői közé tartozott, Bonkáló Sándor (1935: 59) úgy tartja őt számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért”, nyelvtanáról pedig megjegyzi, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténül tanulni akaró magyar közönségnek”.⁶⁸ Egykori tanítványa és 1939-ben a magyar kormány kárpátaljai megbízottja, Marina Gyula szerint Volosin „az Azbuka megírásával és grammatikájával a ruszin nyelv egyik megalkotójának tekinthető” (Marina 1977/1999: 86). Kozma Miklós így jellemzi Volosint és nyelvtanírói munkásságát *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című írásában: „Volosin (...), aki önmaga kegyelméből néhány napig Ukrajna köztársasági elnöke volt (...) görög katolikus lelkész volt, egyébként tőle származik két határozottan legjobb igazi népi rutén nyelvtan”.⁶⁹ 1941-ben kiadott grammatikája előszavában Harajda is azt írja, hogy Volosin 1907-es nyelvtana „az élő népi nyelven” íródott.⁷⁰

⁶⁵ Marina Gyula (1977/1999: 63) értékelése szerint Papp Antal – aki az Ungvár székhelyű munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke volt 1912-től 1924-ig – „a népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan alapján”.

⁶⁶ Volosin A.: *Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ*. Ungvár, 1899; *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ. Материаль II-го класса народной школы*. Ungvár: Szt. Bazil Társulat, 1901; *Азбука угро-русского и церковно-славянского чтения*. Унгарь: Уніо, 1906; *Азбука и перва чытанка для первого класа народніх школ на русском язиці*, 1913; Volosin A.: *Методическая грамматика карпато-русского языка для народных школ. Для I и II классов народной школы*. Ungvár: Unio Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919. Az 1906-os abécéskönyvét az Egyesült Államokban fűzött példányokban újra kiadták az 1910-es években, nyilván a kivándoroltak számára. Az Azbuka egy 1917-ben, az R. Strassburger Publisher által 1917-ben kiadott, fűzött példányáért 60 centet kértek.

⁶⁷ Volosin A.: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár: Unio Könyvnyomda Részvénytársaság, 1907. Shevelov (1987b: 54) szerint ennek célja az lehetett, hogy a magyar nyelven iskolázott ruszinoknak lehetőséget teremtsen arra, hogy megismerkedjenek anyanyelvük nyelvtanával.

⁶⁸ Maga Volosin (1921) saját nyelvtana kapcsán megjegyzi, hogy – bár „nem érte el a teljesen tiszta kisorosz irodalmi nyelvet, de határozott lépést tett a népi stílus felé”. Büszkén tudatja azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a kor jeles szlavistája, Asbóth Oszkár javaslatára – a kisorosz nyelv első magyarországi grammatikájának értékelte és pénzjutalommal díjazta a munkát (Volosin 1921).

⁶⁹ Kozma írását közli Brenzovics (szerk. 2009: 247–254); az idézett rész a 250–251. oldalon olvasható.

⁷⁰ Lásd az előszót Harajda nyelvtanában. Az említett rész a 6. oldalon található. Lásd még: Ljavnec (2008: 7).

Volosin tankönyveit elemezve Nedzelszkij (1932: 245) megjegyzi, hogy a kötetekben nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat” is bőven találhatunk. Sztripszkyt idézve kifejezi, hogy szerinte Volosin ezen munkái meg akartak felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarja különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől (Nedzelszkij 1932: 245–246). Azt is Volosin szemére veti, hogy amikor 1916-ban a magyar kormányzat a latin írásrendszer bevezetését erőltette, Azbukáját latin betűs változatban is megjelentette (Nedzelszkij 1932: 246).⁷¹

Volosin első – 1899-ben és 1901-ben kiadott – nyelvtanainak nyelvezetét és terminológiáját elemezve Misanics és Csucska (szerk. 1995: 5–36), valamint Belej (2010) is arra a következtetésre jut, hogy ezek a munkák e tekintetben közel álltak az orosz nyelvhez, s ezzel a szerző elődei (Alekszandr Duchnovics) és tanára (Szabó Eumén) példáját, valamint szerkesztője, Alekszandr Mitrák útmutatását követte, ám a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus.

Ugyanakkor Volosin munkái kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy maga a szerző nem tekintette önálló népnek a helyi szlávokat, illetve nem minősítette külön nyelvnek a helyi szláv nyelvváltozatokat, csupán konstataulta azt a tényt, hogy a Magyarországon és azon kívül élő kisoroszok más-más nyelvjárást, helyesírást és nyelvtant használnak. Határozottan elkülönítette viszont a kisorosz/ruszin nyelvet a nagyorosztól. 1907-es Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanának 1920-ban újra megjelentetett kiadásához írott előszavában a következőket olvashatjuk:

„A kárpátalji ruszin országban, (a régi Magyarország északkeleti felvidékén) Galicia keleti felében, Bukovinában és Oroszország déli részén laknak a kisoroszok, kik magukat »ruszin«-oknak (русинъ) nevezik, s kiknek számát a statisztika átlag összesen 25 millióra teszi.

A Podkarpatska Rusban több mint egy félmillió kisorosz lakik, kiket a statisztika a német 'Ruthén' szó után, mely ismét a hasonló hangzású görög szóból vette eredetét, ruténoknak nevezett el.

A hazai kisoroszok nyelvének megtanulására mindeztideig még nem volt alkalmas gyakorlati nyelvtanunk, mert az eddig megjelent orosz nyelvtanok csak a nagyorosz irodalmi nyelv szabályait követték, s a kisorosz népnyelv sajátosságait csak alig, vagy egyáltalán nem vették figyelembe.

Pedig a kisorosz nyelv nagyon sok alaktani és mondattani tulajdonsága által eltér a nagyorosz nyelv irodalmiétól [sic!].

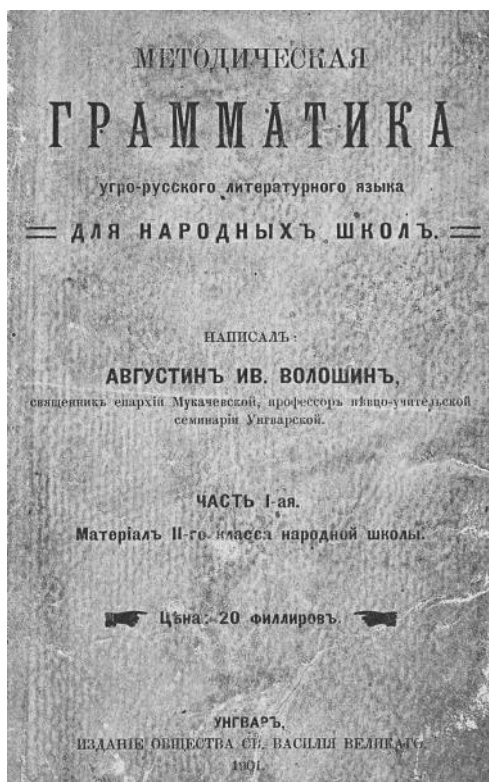
Az orosz nyelvnek három fő nyelvjárása van u. m. *nagyorosz* (Közép-Oroszországban), *fehér-orosz* (nyugaton) és *kisorosz* (Dél-Oroszországban). (...)

⁷¹ Volosin csehszlovák korszakban megjelent további nyelvtanairól lásd alább.

A nagy-orosz irodalmi nyelv hatással volt a galíciai és kárpátalji kisoroszok nyelvére is, s különösen 1848 után csaknem általánosan a nagy-orosz irod. nyelv utánzása vált divattá, mindazonáltal a köznéppel való érintkezés érdeke csakhamar szükségessé tette a népies, tehát az eredeti kis-orosz nyelv használatát az irodalomban. Sőt ujabban egyes galíciai és ukrainai kis-orosz írók a népnevelés megkönnyítése végett elvetették az etimológiai alapot – melyre pedig a kis-orosz nyelvnek, mivel ismét több tájszólásra oszlik, oly nagy szüksége van – és fonetikai vagyis a kiejtés szerinti írást vezették be, miáltal az ukrainai tájszólást irodalmi fokra emelték s ezzel nemcsak a nagy-orosz nyelvtől, hanem a kis-orosznak több tájszólásától is elváltak. Ezért az ukrainai és galíciai kis-orosz beszéd legujabb u. n. fonetikai nyelvtana nem felel meg a kárpátalji kis-oroszok nyelvének sem, mert itt a kis-oroszok alig egyötöd részben beszélnek a galíciai vagyis déli kis-orosz nyelvjárást.”

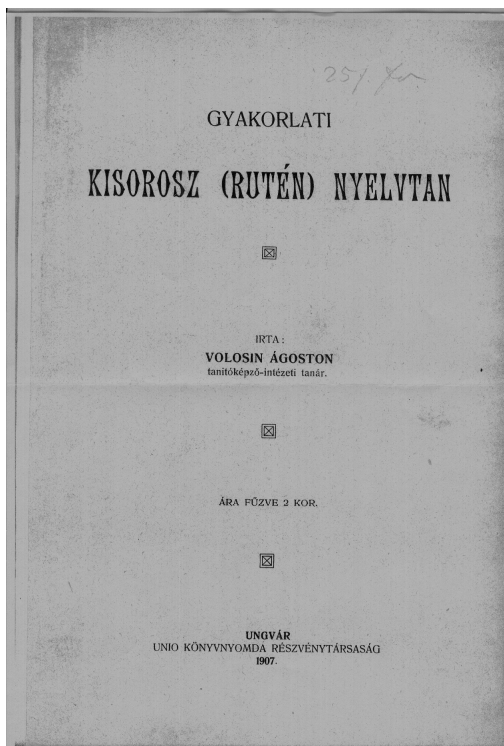
Munkács főutcája a 20. század elején

Volosin 1901-es nyelvtanának fedőlapja

A 19. század közepétől egyre inkább a (nagy)orosz nyelv vált a helyi szláv irodalmi, kulturális és közélet nyelvévé. A ruszofil irányzat ekkortól válik egyértelműen vezető irányzattá a régióban. A *Свѣтъ* [Világ(osság)] című ruszofil lap 1867. évi 7. száma 4. oldaláról idézi Bonkáló (1935: 44–45) az alábbi sorokat: „Nekünk nem kell irodalmat teremteni, mint azt magyar testvéreink cselekedték, nekünk csak meg kell tanulni a meglévőt. (...) Arra kell törekednünk ezután, hogy elsajátítsuk a már kész orosz irodalmat” (lásd még Volosin 1921).

Az orosz pozícióit a mai Kárpátalja területén a földrajzi közelség mellett erősítette az orosz és a helyi nyelvváltozatok fonetikai, grammatikai, lexikai és ortográfiai hasonlósága, valamint az orosz kulturális presztízse, továbbá Oroszország pánszláv politikai törekvései is, melyek az orosz nyelvet valamiféle közös szláv nyelvként állították be (Sztripszky 1913, Plišková 2008: 21–22).

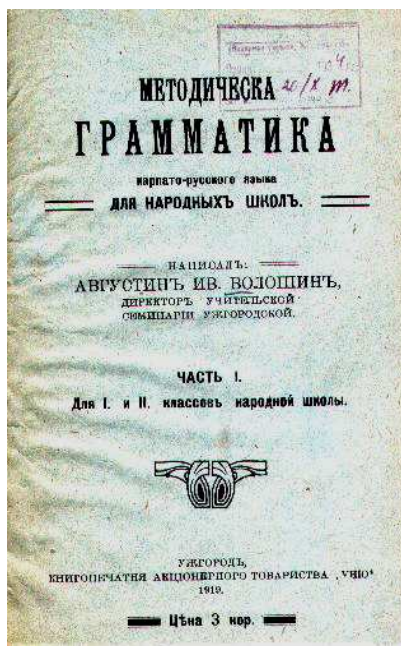
Volosin 1907-es Kisorosz (rutén) nyelvtanának címlapja

A ruszofil irányzat politikai programja Adolf Dobrjanszky tollából származik, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette (Levenec és mtsai szerk. 2008: 146, Magocsi 2007a: 356).⁷² Dobrjanszky az ausztriai és magyarországi nem magyar nemzetiségek jogainak védelmében javaslatot tett Ausztria és Magyarország föderalizálására (Nedzelszkij 1932: 132–145, Levenec és mtsai szerk. 2008: 153–154, Magocsi 2007b: 57).⁷³ 1871-es politikai programjában sorra veszi, hol élnek az orosz nép (русский народъ) képviselői (4–6. old.). A részletes felsorolásban szerepelnek „a Kárpátok túloldalán, a Magyar Királyságban” élő oroszok is. A lista szerint Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Borsod, Szat-

⁷² Lásd *Проектъ политической программы для Руси австрийской* című, 1871-ben Lembergben megjelent munkáját. Dobrjanszky az 1864-ben alapított Szent Bazil Társulat elnökeként is a pánszláv ruszofil irányt támogatta (Bonkáló 1935: 44–45, Kondratovics 1924: 92).

⁷³ Dobrjanszky politikai tevékenységéről, műveiről, az 1849-ben Magyarország területére lépett cári orosz hadsereg körüli munkájáról lásd: Fejercsak (1888: 24–26), Arisztov (1928/1995: 36–40).

már és Szabolcs vármegyében élnek ruszinok (5–6. old.). A mai Kárpátalja területén élő szlávokat tehát egyértelműen az „oroszlép” részeként tartja számon, annak ellenére is, hogy – a korabeli terminológia ismeretében természetes módon – helyenként ruszinként említi őket.

Volosin 1919-es grammatikájának címlapja

A nyelvi kérdésben az volt Dobrjanszky meggyőződése, hogy az ausztriai és magyarországi ruszinoknak el kell sajátítaniuk az orosz irodalmi nyelvet. Politikai programjában kifejti azt az elvét, hogy az iskolai oktatás kezdeti szakaszában a nép nyelvét (людове нарѣчіе) kell tannyelvként használni, de oktatni kell az ószláv nyelvet, kisorosz kiejtéssel (языка старославянскаго по выгоруру малорусскаму), a gimnáziumokban pedig az orosz nyelvet is tanítani kell (8. old.). A 9. oldalon kifejezetten a magyarországi ruszinok nyelvi helyzetére is kitér. A magyarországi Ruszban az orosz nyelvtant és szókészletet használják irodalmi nyelvként, állapítja meg Dobrjanszky, és úgy véli, továbbra is fenn kell tartani azt a helyzetet, hangsúlyt fektetve az orosz irodalmi nyelv pontos elsajátítására.⁷⁴

⁷⁴ Добрянский Адольф: *Проектъ политической программы для Руси австрійской*. Львовъ, 1871.

Adolf Dobrjanszky hatása többek között azért is jelentős volt a ruszofil irányzat megerősödésében, mert az 1849–1849-es forradalom és szabadságharc leverése és az 1867-es kiegyezés közötti időszakban a ruszinok kultúrája politikai támogatást nyert Bécstől, több ruszin származású – köztük maga Dobrjanszky is – magas állami hivatalt kapott (Szova 1937: 288–290, Yekelchik 2007, 2010, Magocsi 1978, 1994, 1995b, 2007a: 356).

— 30 —

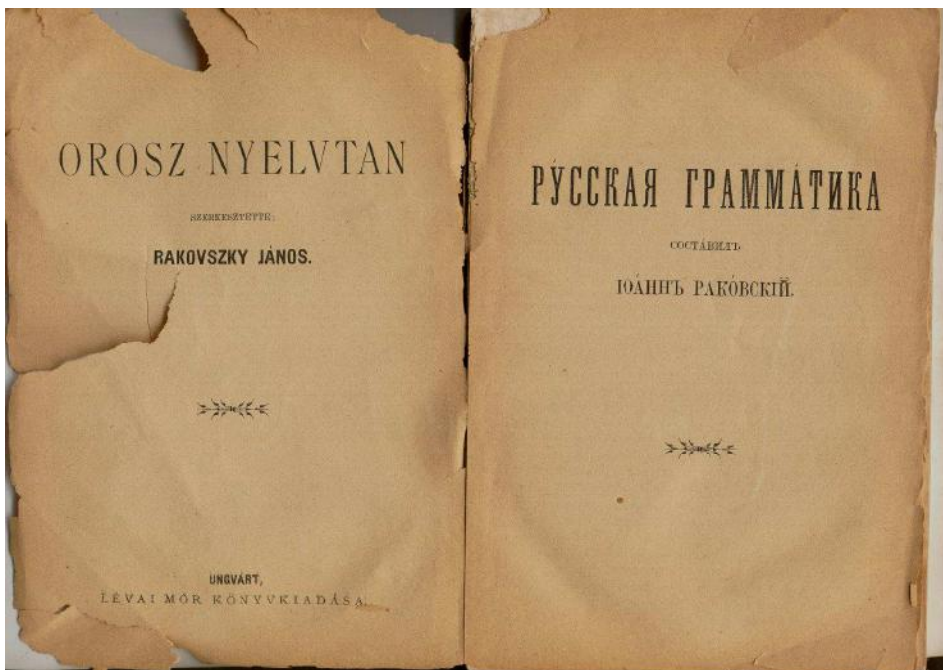
templomi betűk Буквы де ркони.	Polgári betűk Буквы граждан.	Magyar kiejtés Угорскій выговоръ	A betű neve Имя буквы
Щ, ш	Щ, щ	scs, pld. щедрота=cscedrotá (kegyesség)	Ща
Ъ, ъ	Ъ, ъ	keményítő jel pl. конъ=szon (álom)	Ерь
Ы, ы	Ы, ы	ö (mélyítve) pl. быкъ=bök (ökör)	Еры
Ь, ь	Ь, ь	lágnyító jel pld. конь=kony (ló)	Ерь
Ъ, ъ	Ъ, ъ	a szótag elején: j " közöttben: i	Ять
Ю, ю	Ю, ю	ju	Ю
Я, я	Я, я	já	Я
О, о	—	a, pld. Іосифъ=Jaszif (József)	О
Х, х	—	x, (latin) péld. Алекѣй=Álekszij (Elek)	Хси
П, п	—	psz, (görög), pld. Псаломъ=pszálom (zsoltár)	Пси
М, м	М, м	ftm, pld. Матей=Mathej (Máté)	Мята
В, в	В, в	i, ű, v, pld. вѣнокъ=вѣнокъ (templomi ének), вѣро=miro (bérmaolaj)	Иница
Э, э	Э, э	e, ha a szótag elején „e“-t és nem „je“-t hangoztatunk, akkor ezt a betűt használjuk pld. эротъ=etot (ez)	Ета

Nyelvgyakorlatok.

Kiké?	urak	= нан-ы	asszonyok	= жен-ы
Kiké?	uraké	= нан-ык	" -é	= жен-ы
Kiknek?	uraknak	= нан-ым	" -nak	= -ым
Kiket?	urakat	= нан-ык	" -at	= -ы
Kikkel?	urakkal	= нан-ым	" -kal	= -ым
Kikről?	urakról	= о нан-ых	" -ról	= -ых

Kiké?	tolvajok	зловъ-и	Miké?	fiúk	дерево-а
Kiké?	" -é	" -ык	Miké?	" -é	" -ы
Kiknek?	" -nak	" -ым	Miknek?	" -nak	" -ым
Kiket?	" -at	" -ык	Miket?	" -at	" -ы
Kikkel?	" -kal	" -ым	Mikkel?	" -kal	" -ым
Kikről?	" -ról	" -ых	Mikről?	" -ról	" -ых

Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanának egyik belső oldala

Rakovszky 1867-ben magyar nyelven kiadott orosz nyelvtanának belső címlapja

A ruszofil irányzat irányadó nyelvtanát a meggyőződéses ruszofil Ivan Rakovszky (1815–1885) alkotta meg magyar nyelven *Orosz nyelvtan* [*Русская грамматика*] címmel⁷⁵, amely azonban igen távol állt a kárpátaljai beszélt nyelvtől (Bonkáló 1935: 46). Rakovszky meggyőződése volt, hogy a (nagy)orosz nyelv valamennyi (keleti) szláv nép közös kincse (Levenec és mtsai szerk. 2008: 142–143, Arisztov 1928/1995: 35–36, Francev 1931: 4–6).⁷⁶ Sajnálkozását fejezte ki Rakovszky amiatt, hogy a délszláv és nyugati szláv népek ragaszkodnak saját irodalmi nyelvük megteremtéséhez. Az ausztriai és magyarországi ruszinok kapcsán azon a véleményen volt, hogy a birodalom területén annyi nyelvjárást beszélnek, hogy ezek egységesítésének fáradságos munkája helyett az orosz irodalmi nyelv használata az egyetlen helyes megoldás (vö. Francev 1931: 32–33). Orosz nyelvi elkötelezettségében nyilván az is közrejátszott, hogy ortodox (pravoszláv), azaz keleti rítusú és orientációjú rópa volt.

⁷⁵ Rakovszky János / Раковскій, Юаннь: *Orosz nyelvtan / Русская грамматика*. Ungvár: Lévai Mór Könyvkiadása, 1867. Ez volt az első magyar nyelvű orosz grammatika (Bonkáló 1935: 47).

⁷⁶ Rakovszky nyelvi meggyőződéséről lásd pl. a *Свѣтъ* című lap 1868. évi, 43. számában közölt szavait. Idézi Arisztov (1928/1995: 36). Lásd még Fejercsak (1888: 27).

Kisebb-nagyobb mértékben a helyi nyelvjárásokhoz igazított orosz irányú nyelvtanok jelentek meg a korszakban Szabó Kirill⁷⁷ és Szabó Eumén⁷⁸ munkája nyomán is. Orosz nyelvi irányú volt Alekszandr Mitrák⁷⁹ és Emil Kubek⁸⁰ szótára is (lásd Plišková 2008: 26).

Dobránszkynek és Rakovszkynek nagy hatása volt arra is, hogy a ruszin nemzeti költőként indult Duchnovics is a ruszofil nyelvi irányzat hívévé vált (Bonkáló 1935: 47). Mint ahogyan abban is nagy szerepe volt Rakovszkynek, hogy a magyar fővárosban kiadott törvények fordítójaként azok – köztük az 1868-as nemzetiségi törvény – valójában nem a helyi beszélt nyelvváltozaton, hanem oroszul jelentek meg (Francev 1931: 20, S. Benedek 2003: 38, Levenec és mtsai szerk. 2008: 142). Az 1859-től haláláig a Huszthoz közeli Iza község görög katolikus parókusaként tevékenykedő Rakovszky jelentős szerepet játszott abban is, hogy épp Iza vált a kárpátaljai skizmatikus mozgalom (azaz a ruszin görög katolikusok pravoszláv hitre térése) egyik központjává (Gönczi 2007, Levenec és mtsai szerk. 2008: 143).⁸¹

Rakovszky és Mitrák munkája egyaránt azzal a nem titkolt céllal készült, hogy a jelentős részben elmagyarosodott, ősei nyelvét már nem beszélő ruszin származású értelmiségieknek lehetőségük legyen az orosz nyelv elsajátítására (Arisztov 1928/1995: 34–35, Nedzelszkij 1932: 208). Ennek megkönnyítése érdekében Mitrák a magyar szavak értelmezése során helyenként nem csupán az orosz, hanem az úgynevezett kárpátorosz (azaz helyi nyelvjárási) megfelelőt is megadja.

A helyi szláv nyelvváltozatok azonban jelentősen eltértek a nagyorosz irodalmi normától, s a helyi lakosság nagyobb része számára érthetetlen volt az orosz nyelv.

⁷⁷ Сабовъ Кирилль А.: *Грамматика письменнаго русскаго языка*. [Az orosz irodalmi nyelv grammatikája] Ужгородъ: Карль Iерерь, 1865. Ezt a nyelvtant használták a 19–20. század fordulójáig a legtöbb középkorban a régióban (Ljavinec 2008: 7).

⁷⁸ Сабовъ Евменій: *Русская грамматика и читанка литературнаго языка Угоро-русскихъ*. [A magyar-oroszok irodalmi nyelvének orosz nyelvtana és olvasókönyve] Ungvár: a szerző kiadása, 1890.

⁷⁹ Митракъ Александръ (Mitrák Sándor): *Русско-Мадьярскій словарь*. [Orosz–magyar szótár] Унгваръ: a szerző kiadása, 1881. Mitrák szótárának kiadását a Magyar Tudományos Akadémia azaz az érvvel utasította el, hogy az túlzottan ruszofil (Nedzelszkij 1932: 208). A szótár párja *Мадьярско-Русскій Словарь* [Magyar–orosz szótár] címmel csak 1929-ben jelenhetett meg Ungváron az Unio Kiadónál. A kötetben azonban az 1921-es év szerepel, mert ekkor kezdődtek a kiadási munkálatok (Nedzelszkij 1932: 209).

⁸⁰ Kubek, Emil: *Ó-szláv-, magyar-, ruthén (orosz), német szótár / Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь*. Ungvár: Unio, 1906.

⁸¹ A vallásos köntösbe bújtatott skizmamozgalom révén jelentősen nőtt az orosz befolyás a régióban. A magyar kormányzat hazaárulásként kezelte a skizmát (Gönczi 2007, Romsics 2010: 87).

Bonkáló (1935: 52) a *Свѣтъ* című lap 1868. évi I. számából idéz egy olvasói levelet, melyben arról panaszkodik a *Верховинець* [Verhovinai] álnévet használó, hogy a folyóirat „érthetetlen nyelven ír”, a szerkesztők „nem a mi beszélt nyelvünket használják és nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül is megért”.⁸² A folyóirat 1869. évi 30–35. számaiban *Какъ имѣем писаму?* [Hogyan kell írunk?] címmel megjelenő cikksorozatban A. Kralickij amellelt érvelt, hogy az olvasók számára az iskolából már ismert egyházi szláv nyelvváltozatot kell ötvözni a helyi nyelvváltozatok elemeivel (Sztatejeva 1993: 289–290).

Az 1885-ben indított *Листокъ* [Lap] című folyóirat kezdetben szintén orosz nyelven jelent meg⁸³, ám később egy „kompromisszumos” nyelvváltozatot használva adta ki Jevhen Fencik (Levenec és mtsai szerk. 2008: 144). Szerkesztési elveit a lap első számának 1. oldalán a szerkesztő a következőképpen foglalta össze: „Mi úgy véljük, hogy folyóiratunknak orosznak kell lenni, orosz nyelven kell kiadni”. Az első évfolyam 5. számában (a 86. oldalon) pedig azt olvashatjuk, hogy az orosz nyelv – mely rokon az egyházi szlávval és melyet magáénak érznek a vidék lakói – hozzájárul ahhoz, hogy a helyiek érthessék az egyházi könyveket (Sztatejeva 1993: 290). Az 1903. évi 22. számban így indokolta Fencik a folyóirat szerkesztése során követett elveit: „Az a célunk, hogy a mi magyar-orosz nyelvünket minél közelebb hozzuk az orosz irodalmi nyelvhez. Ez annál is inkább szükséges, mert a szomszédban erősen fejlődik az ukranofilizmus” (idézi Bonkáló 1935: 53).

Az 1873–1885 között kiadott *Карпатъ* című lapban azt olvashatjuk, hogy a szerkesztőség azért ragaszkodik az orosz nyelvhez, mert nem akart „lealacsonyodni a kanászok és a pásztorok nyelvéhez” (idézi Bonkáló 1935: 53). S hiába javasolta a folyóirat szerkesztőinek Mihajlo Dragomanov, hogy írjanak „a szolgák nyelvén”, ezzel nem értettek egyet, mert „az irodalom mindenhol az urak számára íródik” (idézi Sztatejeva 1993: 290–291). Ám – elődeihez hasonlóan – ez a lap sem a nagyorosz irodalmi nyelven jelent meg (Sztatejeva 1993: 290–291).

Az orosz nyelven kiadott folyóiratok előfizetőinek száma évről évre csökkent az olvasók számára idegen nyelv miatt (Volosin 1921, Sztatejeva 1993). A szerkesztők egy ideig ellenálltak az olvasói igényeknek, ám később be kellett látniuk, hogy az olvasók elmaradnak, ha ragaszkodnak az orosz nyelvhez. Ezért a régió ruszofil grammatikaszerzői, elsősorban fonetikai téren (azaz a helyi

⁸² Lásd még Volosin (1921), Sztatejeva (1993: 289), Plišková (2008: 24).

⁸³ A szerkesztői beköszöntőben ezt olvashatjuk: „Nyelvünk az általánosan elfogadott orosz irodalmi nyelv, mely az egyházi szlávól fejlődött ki.” Idézi Bonkáló (1935: 54–55).

kiejtést tükröző írásmódban), a helyi nyelvhasználathoz igazították orosz nyelvtanaikat, kiadványaikat.⁸⁴

A 19. század vége és az első világháború befejezése között született ruszin-orosz nyelvtanokat Kusko (2007: 39) úgy jellemzi, mint amelyek afféle egyvelegét adják az egyházi szláv, a nagyorosz és a helyi nyelvjárási normának. Sztripszky (1913: 287) úgy véli, „majdnem minden magyar-rusznák nyomtatvány nyelve se nem muszka, se nem rusznák, se nem tót, hanem e háromnak valami olyan furcsa zagyvaléka, a mivel a paraszt fejletlen eszét még inkább begobozza, nem hogy ismeretekre vezetné”.

A korabeli változatos szláv nyelvhasználatot jellemzik Gönczi Andrea (2007: 8) történésznek a 20. század eleji ruszin írásbeliségről írott alábbi sorai: „A beregszászi levéltár forrásai között különös »csemegét« jelentettek azok a levelek, amelyeket egy-egy hívő közösség tagjai küldtek a püspökhöz vagy valamely hivatalhoz. Ezekben napvilágra kerül a ruszin kultúra sokszínűsége és zártsága például azáltal, hogy a különböző falvakban fogalmazott levelekben mennyire eltérő nyelvezetet használtak, sőt a ruszin ábécé betűit sem egyformán alkalmazták”.

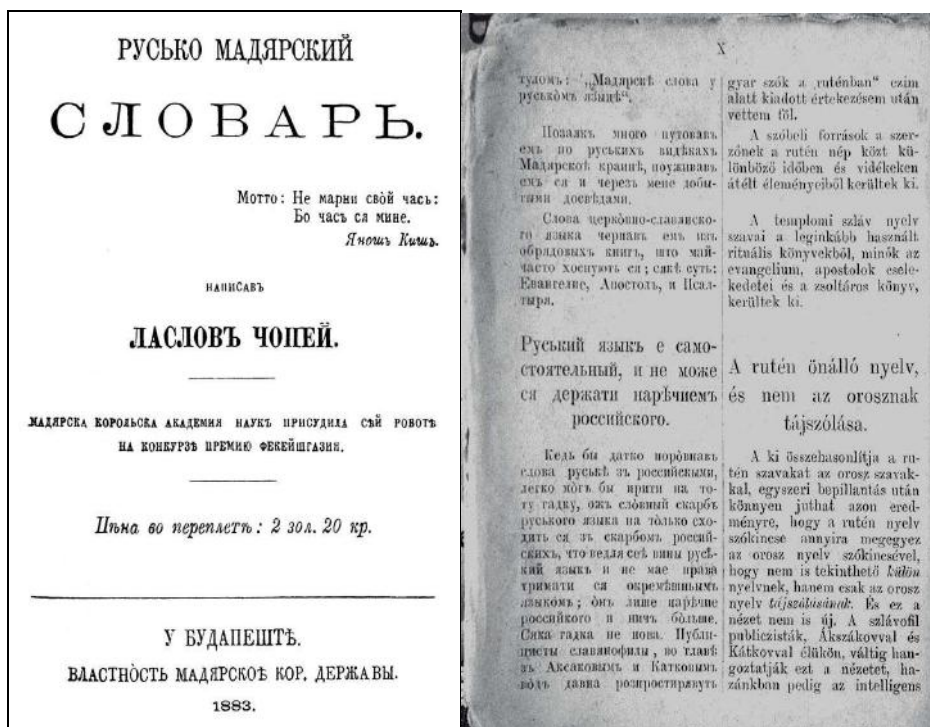
A hazai ruszinok/rutének összetett, változatos, „zavaros” (vö. Plišková 2008: 26–27) nyelvi viszonyainak rendezése céljából a Vallás- és Közoktatási Minisztérium azzal bízta meg 1881-ben Csopey Lászlót, hogy a nép számára érthető nyelvű iskolai tankönyveket szerkesszen (Bonkáló 1935: 59). A kötetek szerkesztője egyik munkájában azt írja, hogy Magyarországon 1881-ig (tehát megbízása előtt) „szorosan vett ruszin nyelven nem írtak”, hanem csak oroszul, és „a népiskolai tankönyvek is ily szellemben voltak szerkesztve”, ám Csopey „minden gondja oda volt irányozva, hogy a népiskolák a nép által is érthető könyveket kapjanak” (Csopey 1883: XLIV). Ezt a kormányzati törekvést egyes kutatók úgy értékelik, hogy a magyar nyelvpolitika szándéka ezzel a lépéssel az orosz hatást kívánta ellensúlyozni (Plišková 2008: 31). Mások úgy látják, hogy Csopey munkái a magyarosítást szolgálták (Nedzelszkij 1932: 239–241). Csopey 1890-ben *Руська читанка* [Orosz olvasókönyv] címmel kiadott munkájának nyelvezetét Nedzelszkij (1932: 240–241) magyar kölcsönzőkkel és számos helyi nyelvjárási elemmel tarkított, helyi nyelvjárási norma, grammatika alapján szerkesztett, de orosz betűkkel írott nyelvváltozatként jellemzi. Szabó Eumén úgy értékelte, hogy Csopey tankönyvei az elmagyarosodott Beregszász környéki nyelvjárási nyelvallapotát rögzítik (idézi Nedzelszkij 1932: 241).

⁸⁴ Szabó Eumén egyik 1925-ben megjelent írásában úgy fogalmaz, hogy az 1860-as, 1870-es években Eperjesen eperjesi, Ungváron ungvári változatában használták az orosz nyelvet (idézi Plišková 2008: 23).

1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán Csopey egy ruszin–magyar szótárral⁸⁵ elnyerte a Fekesházy-díjat. Amint a szótár előszavából megtudhatjuk, az MTA kikötése az volt a pályázat meghirdetésekor, hogy „Készíttessék egy rutén–magyar szótár, a mely a magyar szók- és szólások értelmezésében leginkább a magyarországi rutén népnyelvre van tekintettel, s mely az ezen nyelvben elfogadott magyar szókat sem mellőzi” (Csopey 1883: VIII). A szerkesztő céljai a következők voltak: „1) a rutén szókból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) a templomi szláv nyelvből fölvenni a gyakrabban használt szókat; és 3) több orosz szót is fölvenni” (Csopey 1883: VIII). A szótár szerkesztője élesen megkülönbözteti egymástól az orosz (российский) és a rutén (руський) nyelvet, s egyértelműen amellet foglal állást, hogy „A rutén önálló nyelv, és nem az orosznak tájszólása” (Csopey 1883: X). Ugyanakkor az előszóból az is kiderül, hogy Csopey – akárcsak a korábban említett Luts kay vagy Duchnovics – nem tett különbséget a Kárpátok magyarországi, illetve galíciai oldalán beszélt rutén nyelv között.⁸⁶ A szótárban arra is felhívja a figyelmet, hogy „Hazánkban szorosán véve egységes rutén nyelv nincs; minden vidék bizonyos önállóságot mutat fel a szóképzésben és a kiejtésben: ebből magyarázható meg, hogy egyes fogalmakra négy-öt elnevezés is van. Ha hazai ruténjainkkal megértetni akarjuk magunkat, úgy kell írunk, hogy munkánkban a különböző vidékek azonos szavai jussanak érvényre, a nagyos [sic!] is egyéni sajátosságok pedig a közös sajátosságoknak áldoztassanak föl” (Csopey 1883: XXXIII–XXIV). Azaz a szótár szerkesztője egyrészt konstatálja, hogy a hazai rutének/ruszinok nyelvváltozatai változatosak, nincs kodifikált sztenderd változat, és kifejezi egy ilyen egységes nyelvváltozat kialakítása iránti igényét. Munkájában elsősorban a síkvidéki ruszin nyelvjárási normát helyezte előtérbe (Plišková 2008: 31).

⁸⁵ Чопей Ласловъ: *Русько мадярський словарь*. Budapest, 1883.

⁸⁶ Mint ahogyan a túloldalon élők is úgy tekintettek a Magyarországon élő ruszinokra, mint akik ugyanazt a nyelvet beszéltek, mint ők. Az 1833–1837 között Galíciában *Руська триїця* néven működő irodalmi csoportosulás tagjai közül Jakiv Golovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában írta: „a lakosság a Beszkidek mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben” (idézi Zadorozsnij 1993: 169). A bukovinai ruszofil Kupcsanko például így ír 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) [говоръ (языкъ) угоро-русского народа] egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvél) [подобный до галичского и буковинского русского говора (языка)]. De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátosságosan magyar-orosz és egyáltalában nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó” (Kupcsanko 1897: 47). Lásd még pl. Dragomanov (1876), Hrusevszkij (1913), Scsegolev (1912) stb.

Csopey László szótárának címlapja és a bevezetés egy oldala

A 19. század végén Csopey mellett mások is amellett érveltek, hogy a magyarországi ruszinok nyelve azonos a Kárpátok túloldalán élő testvéreikével. A *Kelet* című folyóirat főszerkesztője, Jurij Zsatkovics a lap 1897. április 15-i számában fejtette ki azon álláspontját, hogy a ruszinság a kisorosz nép része, s ennél fogva irodalmi nyelvként a galíciaiak kisorosz nyelvét kellene használniuk (Plišková 2008: 29). A *Budapesti Szemle* 1913. évi évfolyamában *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok* címmel megjelent írásában Sztripszky Hiador is amellett foglal állást, hogy „rutén, kisorosz, rusznák és ukrainai egy és ugyanazon népek négyféle neve” (Sztripszky 1913: 278), s leszögezi: a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem oroszok, hanem külön népet alkotnak: a kisoroszt vagy rutént (lásd még Bonkáló 1910, 1915).⁸⁷

⁸⁷ Lásd még: „A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli” (Bonkáló 1940/1996: 58).

Az 1848–1849-es szabadságharc egyik győztes ütközetének helyén állított obeliszk és magyar–ruszin nyelvű felirata a Munkács melletti Podhering határában

A fentebb már említett Mihajlo Hruszevszkij (1913) nagyjából ezzel egy időben kiadott grandiózus művének első kötetében szintén amellet foglal állást, hogy az ukrán nyelvet három államban (Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon) beszélik. Az ukrán tudományosságban máig nagy tekintélyű szerző azt is megfogalmazza, hogy akár nyelvnek (язик), akár nyelvjárásnak (напечіє) tekintjük az ukránt, az tény, hogy nyelvváltozatai alapján elvonatkoztatható valamiféle nyelvi egység, melynek szélső változatai kétségtelenül nagyon közeliek a szomszédos szláv nyelvekhez: a szlovákhoz, a belaruszhoz, a lengyelhez és az oroszhoz, ám központi változatai egy sor fonetikai, morfológiai és szintaktikai jegyben térnek el ezen nyelvektől.

Idézett munkájában Sztripszky Hiador (1913) azt is megjegyzi, hogy a Magyarországon élő ruszinokra kétféle erő hat: egyrészt a nagyorosz, másrészt az ukrán, s ezek közül a „muszka” irányzat veszedelmes, amely ellen védekezni kell. A szerző szerint magyar nemzeti szempontból a megoldás az lehet, hogy a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén” kell szólni. „Minthogy pedig ez a parasztnyelv sajtáságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egyebet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont törvények alapján egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban,

hogy a miképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától” (Sztripszky 1913: 294). A helyi szláv nyelvjárások közötti különbségeket szerinte úgy lehet feloldani, hogy a köztesnek tekintett beregi dialektust kell „ezután a paraszti irodalomban használni” (Sztripszky 1913: 296).

A Munkácson született Sztripszky tanulmányában már megjelenik az a magyar nyelvpolitikai gondolat, mely aztán 1939 és 1944 között kap teljes politikai és anyagi támogatást. De már ez a helyi szlávok elkülönítéséről szóló, formálódó magyar nyelvpolitikai szemlélet jelenik meg a későbbi Károlyi-kormány ruszin miniszterének szavaiban is. „A hely, a viszonyok s hosszú idők történelmének eseményei oly átalakító hatással voltak” a helyi ruszinokra, vallja 1913-ban *A magyar oroszokról (Ruthétek)* címmel a Nemzetiségi Ismertető Könyvek sorozatban megjelent monográfiájában Szabó Oreszt (1913: 12), hogy „a nyelvbeli és vallásbéli nagy hasonlóságokon kívül egyáltalában nem maradt más kapocs, mely e népet északi rokonaival összekötné”. A „földrajzi fekvés teljesen izolálja az oroszokat a Kárpátokon túl lakó testvéreitől, mert egész élete és működése a vízvázlatzó hegyeken innen terjed, a folyókon lefelé, be az országba s nem a határok felé és azon túl!” (Szabó 1913: 251). Az északkelet-magyarországi és galíciai szlávok nyelve között Szabó egyértelmű hasonlóságokat fedez fel, ám ez szerinte „nem azt jelenti, mintha a magyarországi kisorosz nyelv csak a galiciainak egyik tájszólása lenne”.

Szabó az első világháború előtt kiadott kötetében úgy véli, hogy az ukrán irányzat az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt, majd onnan hazatért szlávokkal erősödött meg a régióban (Szabó 1913: 251–253, lásd még Gönczi 2007: 67). Kétségtelen, hogy a 19. század végének, 20. század elejének nagy kivándorlási hulláma a mai Kárpátalja területét is érintette (Levenec és mtsai szerk. 2008: 166–168). A kivándorlók számáról, nemzetiségi-anyanyelvi összetételéről nem rendelkezünk pontos adatokkal.⁸⁸ Azt viszont tudjuk, hogy az elsősorban Amerikába folyó kivándorlásban főként a nem magyar lakosság vett részt. A magyarországi kivándorlók nemzetiségi összetételéről Ács Zoltán (1984: 304) megjegyzi, hogy „Amerikába a [19.] század végéig mintegy 80 százalékban szlovákok és kárpát-ukránok vándoroltak ki, elsősorban a sokgyermekes családok nehéz helyzete, másrészt lakóhelyeik elmaradott gazdasági fejlettsége miatt. A kivándorlás első korszakában ezer lakos közül évi átlagban 10 szlovák, 8 rutén, 7 német, 5 délszláv, 4 román és 2 magyar hagyta el az országot, hogy másutt keressen szerencsét.” Ha elfogadjuk, hogy országos méretekben ilyen magas a

⁸⁸ Magocsi (2007b: 61) úgy tudja, hogy a régióból az 1880-as évek és 1914 között 225 ezren vándoroltak ki Amerikába.

ruszin etnikumú kivándorlók aránya, a mai Kárpátalján belül arányuk ennél lényegesen nagyobb lehetett.⁸⁹ A visszatelepülés mértékéről nincsenek adataink, az azonban bizonyos, hogy a kivándorlók nagy része elutazáskor ideiglenes távozásra gondolt, s sokan rövid időn belül vissza is tértek Kárpátaljára. Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában maradt ruszin emigráns közösségek aztán jelentős szerepet játszottak abban, hogy az első világháború után a régió Csehszlovákiához került (Kondratovics 1924: 108–109, Magocsi 2007a: 444–445, Levenec és mtsai szerk. 2008: 215–217, Vidnyánszky 2010a: 41, 2010b: 47).

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az sem, hogy az ukrán irányzat már a 19. század végén jelentkezett a mai Kárpátalján. Az 1870-es években Mihajlo Dragomanov⁹⁰, a következő évtizedben Ivan Franko fordult a Kárpátok déli oldalán élő szlávok felé (Misanics 1999). Az ukrán kulturális élet nagyjai kapcsolatokat is teremtettek a vidék szláv értelmiségének képviselőivel. Ekkoriban egyre több magyarországi ruszin publikál galíciai lapokban, folyóiratokban, s ez azt is jelenti, hogy a személyes kontaktus mellett az ukrán orientációjú sajtó is formálni kezdte a helyi szlávok öntudatát (Levenec és mtsai szerk. 2008: 158).

A magyar kormányzatnak az ország északkeleti végein élő ruszinokkal kapcsolatos nyelvpolitikájának irányát jelzi, hogy 1873-ban és 1880-ban kísérlet történt a cirill ábécé latin betűsre cserélésére (Levenec és mtsai szerk. 2008: 162). Majd 1898-ban a kormányzat levélben javasolta a munkácsi és eperjesi görög katolikus egyházmegyének: a cirill betűs írásról térjenek át a latin alapú ábécé használatára (Plišková 2008: 26). A két ruszin egyházmegye vezetése azonban a sok évszázados hagyományra hivatkozva elutasította a javaslatot. Ennek ellenére már 1890-ben és 1906-ban kénytelenek voltak latin betűs ruszin nyelvű görög katolikus imakönyvet megjelentetni, mivel az iskolában nagy számban csak magyarul tanuló ruszinok egy része nem ismerte a cirill írásrendszert. A ruszin nyelv és a cirill betűs ábécé védelmében folytatott harc a Monarchia széthullásáig folytatódott (Volosin 1937).

1915-ben a magyar kultuszminisztérium egy a magyar helyesírásra alapozott latin betűs ábécét dolgoztatott ki a magyarországi ruszinok számára (Volosin 1937). Ennek bevezetését a tárca az 1915/1916-is iskolai tanévtől szerette volna elérni. A latin írásra való áttérés ellen leginkább az Ungvár székhelyű Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye tiltakozott, de számos ruszin értelmiségi is a kezdeményezés ellen nyilvánított véleményt (Kondratovics 1924: 105,

⁸⁹ A kivándorlásról a 19–20. század fordulóján lásd még Puskás (1982), Botlik (1997: 140–146).

⁹⁰ Dragomanov a magyarországi szlávok körében tett látogatása után úgy látta, hogy ez a régió olyannyira izoláltan él a szomszédos szlávoktól, mint Ausztrália Európától, s körükben a moszkvofilizmus dominál (erről lásd Dragomanov 1876, Scsegolev 1912: 552).

Nedzelszkij 1932: 242). A ruszin írásbeliség latinizálásának célját a helyi szláv értelmű értelmiség abban látta, hogy a magyar kormányzat ezzel is ellensúlyozni, illetve akadályozni szeretne volna az orosz kulturális és politikai befolyást a régióban (Kondratovics 1924: 105).

A helyi szlávok érvelésükben egyrészt a cirill írás használatának régi tradícióira hivatkoztak, másrészt arra, hogy a magyar írásrendszer nem teljesen alkalmas a ruszin fonémák jelölésére. Egy 1937-ben közölt írásában Volosin például megemlíti, hogy a minisztérium által kínált latin ábécé elmosta volna a különbséget a *numu* ('inni') és *nimu* ('elmenni'); a *била* (nőnemű, 'volt') és *била* (nőnemű, 'fehér') stb. szavak között, hisz egyformán *piti* és *bila* alakban kellene ezeket írniuk a ruszinoknak. A közvetlenül Rómának alárendelt püspökség a Szentszékhöz is támogatásért folyamodott. Ennek ellenére 1916 áprilisában olyan rendeletet adott ki az oktatási tárca, mely szerint 1916 szeptemberétől tilos a cirill betűs iskolai tankönyvek használata, és a minisztérium a latin betűs ruszin nyelvű tankönyvek kiadási költségeire szolgáló forrásokat is rendelkezésre bocsátotta (Volosin 1937). Ezt a rendeletet Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök is megerősítette (Gönczi 2007: 79).

Egy miniszteri levélben azt is leszögezte a minisztérium, hogy a latin betűkkel írott ruszin nyelvű szövegekben:

a) a ruszin nyelvbe a magyar nyelvből kölcsönzött olyan szavakat, mint például *áldomás*, *gazda*, *vármegye*, nem kell szláv megfelelőkre cserélni;

A magyarországi ruszinság számára kidolgozott latin betűs ábécé részlete

Forrás: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh31.htm>

Г. РУСЬКИЙ АЛФАВІТ ІЗ УГОРСЬКИХ ЛІТЕР

№ п/п	Кириличні букви			Угорські позначення		Примітки
	Церковні	Громадянські	Писані	Друковані	Писані	
1	А, а	А, а	А, а	А, а	А, а	
2	Б, б	Б, б	Б, б	В, в	В, в	
3	В, в	В, в	В, в	У, у	У, у	
4	Г, г	Г, г	Г, г	Н, н	Н, н	
5	Д, д	Д, д	Д, д	Д, д	Д, д	Пом'якшено – гу

A magyarországi ruszinság számára kidolgozott latin betűs ábécé középső részlete

№ п/п	Кирилличні букви			Угорські позначення		Примітки
	Церковні	Гражданські	Писані	Друковані	Писані	
6	Ѣ, ѣ	Е, е	Е, е	Е, е	Е, е	На початку складу передається буквосполученням je
7	Ж, ж	Ж, ж	Ж, ж	Zs, zs	Zs, zs	
8	Ѕ, ѕ	—	—	Z, z	Z, z	
9	З, з	З, з	З, з	Z, z	Z, z	Пом'якшено — z'
10	И, и	И, и	И, и	I, i	I, i	Звук подібний до давньоугорського середнього e
11	І, і	І, і	І, і	I, i	I, i	
12	Й, й	Й, й	Й, й	J, j	J, j	
13	К, к	К, к	К, к	K, k	K, k	
14	Л, л	Л, л	Л, л	L, l	L, l	Пом'якшено — ly
15	М, м	М, м	М, м	M, m	M, m	
16	Н, н	Н, н	Н, н	N, n	N, n	Пом'якшено — ny
17	О, о	О, о	О, о	O, o	O, o	
18	П, п	П, п	П, п	P, p	P, p	
19	Р, р	Р, р	Р, р	R, r	R, r	Пом'якшено · r'
20	С, с	С, с	С, с	Sz, sz	Sz, sz	Пом'якшено · sz'
21	Т, т	Т, т	Т, т	T, t	T, t	Пом'якшено — ty
22	У, у	У, у	У, у	U, u	U, u	
23	Ф, ф	Ф, ф	Ф, ф	F, f	F, f	
24	Х, х	Х, х	Х, х	Ch, ch	Ch, ch	
25	Ѡ, ѡ	—	—	Ot, ot	Ot, ot	
26	Ц, ц	Ц, ц	Ц, ц	C, c	C, c	Пом'якшено — c'
27	Ч, ч	Ч, ч	Ч, ч	Cs, cs	Cs, cs	
28	Ш, ш	Ш, ш	Ш, ш	S, s	S, s	
29	Щ, щ	Щ, щ	Щ, щ	Scs, scs	Scs, scs	Передається останнім угорським з та дітеросполучення cs.
30	Ъ, ъ	Ъ, ъ	Ъ, ъ	—	—	Може замінювати знак роздільної вимови.
31	Ы, ы	Ы, ы	Ы, ы	Öö	Öö	Його звучання між угорськими а та ö. Передається через і або і.
32	Ь, ь	Ь, ь	Ь, ь	після c, z, sz, z (c', r', sz', z')		М'який знак. Напр., конець = koniec "yégg", сегь = szesz "ez", зябу = z'abu "fázom", д'яло = dylo "dolog".

A magyarországi ruszinság számára kidolgozott latin betűs ábécé vége

№ п/п	Кирилличні букви			Угорські позначення		Примітки
	Церковні	Громадянські	Писані	Друковані	Писані	
33	Ѣ, ѣ	Ђ, ђ	Ђ, ђ	Ji, ji I, i	Ji, ji I, i	Напр., ѣсть = jiszt' "eszik", тѣло = tyilo "test", цѣль = c'ily "cel".
34	Ю, ю	Ю, ю	Ю, ю	Ju ju U, u	Ju, ju U, u	Напр., юг = juh "dél" люблю = l'ubl'u "szeretek", сюда = sz'uda "ide".
35	Я, я А, а	Я, я	Я, я	Ja, ja A, a	Ja, ja a, a	Напр., яма = jáma "gödör", лягу = l'ahu "lefekszem", сяду = sz'adu "leülök".
36	Ѡ, ѡ	—	—	O, o	O, o	
37	Ѣ, ѣ	—	—	X, x	X, x	
38	Ѥ, ѥ	—	—	Psz, psz	Psz, psz	
39	Ѧ, ѧ	Ѧ, ѧ	Ѧ, ѧ	Th, th Ft, ft	Th, th Ft, ft	
40	Ѣ, ѣ	Ѣ, ѣ	Ѣ, ѣ	Ü, ü	Ü, ü	
41	Ѥ, ѥ	Ѥ, ѥ	Ѥ, ѥ	E, e	E, e	
42	—	Г, г	Г, г	G, g	G, g	

b) a településneveket a magyar helyesírás szerint kell írni (tehát nem *Ungvar, Munkacs*, hanem *Ungvár, Munkács*);

c) a közigazgatási egységek és az állami tisztviselők, rangok megnevezését a ruszin szövegekben is a magyar alakjukban kell használni, tehát nem *okrug*, hanem *jaras* (járás), nem *golovnoszluzsascij*, hanem *szolgabírov* (szolgabíró) stb.

A Budapesten kiadott *Недѣля* [Vasárnap] című hetilap 1916 és 1919 között a kormányzati törekvéseknek megfelelően ruszinul, de a latin betűs írásrendszert használva jelent meg (Plišková 2008: 30).

A rendelet gyakorlati alkalmazását azonban a kitörő világháború, illetve a régió 1919-es Csehszlovákiához csatolása megakadályozta.

Az első világháborús vereség közeledtével a magyar politika számos olyan – későinek bizonyult – lépéssel próbálta a határokon belül tartani a mai Kárpátalját, melyekkel a nemzetiségeknek kedvezett. Ezek között tarthatjuk számon például azt, hogy a budapesti egyetemen az 1919/1920-as tanévben ruszin nyelv és irodalom tanszékét alapítottak, Bonkáló Sándor szerkesztésében ruszin irodalmi antológiát adtak ki⁹¹, illetve megjelentették Sztripszky Hiador olvasókönyvét.⁹²

A mai Kárpátalja északnyugati részén a magyarosítás alternatívájaként jelent meg a szlovákosítás. Ennek jegyében a ruszin népiskolákban a latin betűs ábécét használták. Mivel így a ruszinok nem ismerték meg a cirill írást, a helyi sajtón és irodalmon keresztül a szlovák kultúrához kapcsolódtak. Ennek következtében a 19. század utolsó negyedében Zemplén megye egykori ruszin falvainak nagy része elszlovákosodott, és imakönyveik is szlovákul jelentek meg.

Nádor Orsolya (2002: 92–93) nyelvpolitikai kötetében a 19. századtól a Monarchia felbomlásáig terjedő korszakot úgy jellemzi, hogy miközben ezen időszakban egész Európában megkezdődtek a nyelvi kérdést szimbolikusan kezelő nemzeti mozgalmak, Magyarországon is előtérbe kerül a magyar nyelv helyzete, és a nyelvi és oktatási törvények elfogadásával, a nemzeti nyelv iránti érzékenység fokozódásával párhuzamosan a magyar nyelv fokozatosan szembe kerül a régió más etnikumainak nemzetiségi törekvéseivel és nyelveivel.

A magyarországi keleti szláv nyelvváltozatok hovatarozása, státusa kapcsán fent összefoglaltakból tehát megállapíthatjuk, hogy a 19. század utolsó, a 20. század első két évtizedében három irányba is alakulhatott volna ezen nyelvváltozatok sorsa. A nagyorosz irányzattal szemben ekkor már egyre erőteljesebben hatni kezdett az önálló ukrán nyelv és nemzet eszméje, s a formálódó ukrán identitás teoretikusai az ukrán nemzet és nyelv részeként tekintettek a Kárpátok nyugati, déli oldalán élő szlávokra is. A magyarországi nyelvpolitika azonban abban volt érdekelt, hogy a helyi szláv lakosságot lehetőleg mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól izolálja. Ezt a célt szolgálta (volna) a latin betűs ruszin írásbeliség terjesztése is. A 19. században és a 20. század elején azonban a helyi szláv értelmiség körében nem vált dominánssá egy regionális ruszin sztenderd norma kidolgozása és kodifikálása. Sem LutsKay, sem Duchnovics, sem mások munkásságában nem mutatható ki az egyértelmű törekvés egy ruszin sztenderd nyelvváltozat létrehozására.

⁹¹ Bonkáló Sándor (Рахівський О.): *Виїмки из угорсько-руського письменства XVII–XVIII вв.* Budapest, 1919.

⁹² Стрипський Гядор: *Читанка для дорослих.* Munkács, 1919.

2.3. Galícia és Bukovina példája

Ahhoz, hogy a mai Kárpátalja területén élő keleti szláv népesség nemzeti és nyelvi öntudatáról, a vidéken kifejtett és a szomszédos államok erre a régióra is hatást kifejtő nyelvpolitikájáról képet kapjunk, szólnunk kell Galícia és Bukovina keleti szláv lakosságának nemzeti és nyelvi identitásának alakulásáról is. A Habsburgok birodalmának szomszédos, de egymástól természeti – és az 1867-es kiegyezést követően – belső határokkal is elválasztott régióiban: a mai Kárpátalján, illetve Galíciában és Bukovinában (utóbbi csak 1849 után vált külön egységgé) sok hasonlóságot mutat a keleti szláv lakosság nemzeti és nyelvi fejlődésének útja, ám jelentős eltérések is megfigyelhetők.⁹³ A magyarországi keleti szlávok identitásának alakulására jelentős hatással voltak a szomszédos régiókban játszódó folyamatok.

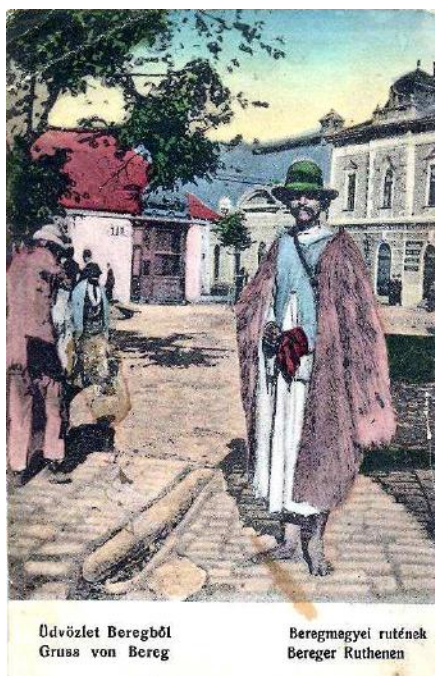

Húszkronás bankjegy előoldala az 1910-es évek elejéről: a német nyelvű felirat mellett többek között ukrán/ruszin nyelven is feltüntették a névértéket

Az Oroszországhoz tartozó kisorosz (ukrán) területektől eltérően ezekben a régiókban nem volt jelentős keleti szláv nemesi réteg és világi értelmiség, ezért

⁹³ Mint ahogyan – a hasonlóságok mellett – jelentős eltérések vannak az Oroszországhoz tartozó kisoroszok, illetve az Ausztria részét képező galíciái és bukovinai ruszinok nyelvi fejlődésében is (lásd Moser 2011b: 114–115).

itt a görög katolikus egyházi intelligencia állt a nemzeti és nyelvi mozgalmak élére (Struve 2011: 168, Yekelchyk 2010: 71). A 19. század elején a Kárpátok mindkét oldalán a ruszin identitás határozta meg a keleti szlávok nemzetiségi és nyelvi tudatát (Magocsi 1978, 2007a: 347, Yekelchyk 2007, 2010, Zagornij 1873). Ekkoriban a császárságban és a királyságban élő ruszinok egyaránt az egyházi szláv nyelv helyi változatát használták sztenderd nyelvváltozatként (Magocsi 2007a: 347, Yekelchyk 2010: 71).

Rutén viselet Beregből, 20. század eleje; a képeslapon magyar és német nyelvű felirat

Az 1800-as évek első harmadában a galíciai és bukovinai keleti szlávok előtt – ahogyan valamivel később a magyarországi ruszinok előtt is – több nyelvi irányzat állt. A helyi beszélt nyelvváltozatoktól, az élő nyelvtől távol álló egyházi szláv nyelvet előbb-utóbb fel kellett váltani (Magocsi 2007a: 345). Az új irodalmi nyelv szerepére akár négy változat is alkalmasnak mutatkozott. Az egyik lehetőség a gazdag irodalmi hagyományokkal rendelkező orosz nyelv bevezetése volt. Felmerült továbbá a régió nyugati részén és a városokban többséget alkotó lengyelek nyelvének, azaz a lengyel sztenderdnek az átvétele is. Annak a megoldásnak is voltak hívei, mely szerint a lengyel ábécére (azaz a latin betűs

írásrendszerre) alapozva kell megteremteni a helyi beszélt nyelvre épülő irodalmi nyelvet. A negyedik út a helyi nyelvjárásokra alapozott saját irodalmi nyelv sztenderdizálása és kodifikálása volt, a hagyományos cirill ábécé megtartása mellett. Mindegyik nyelvi irányzat saját nyelvtant dolgozott ki (Magocsi 2007a: 345).

Az osztrák hatóságok birodalmi érdekből sem az orosz, sem pedig a lengyel irányt nem tartották kívánatosnak. Galícia kormányzója, Franz Stadion von Warthausen gróf támogatását élvezték azok a törekvések, melyek annak igazolására irányultak, hogy a ruszinok az oroszokhoz és a lengyelekhez képest önálló nép. Nyilván ez, illetve a nagy kiterjedésű birodalom területén élő más népek – például a magyarok vagy a szintén szláv csehek – saját sztenderd nyelvváltozat és nemzeti kultúra megteremtésére irányuló mozgalmainak példája, valamint a romantika népi kultúra felé fordulásának korszelleme (Magocsi 2007a: 345, Struve 2011: 169) is közrejátszott abban, hogy a galíciai és bukovinai ruszinok végül a negyedik úton indultak el (Yekelchik 2010: 71–73).

Az 1848–1849-es forradalmak, szabadságharcok leverése után a keleti szlávok már nem voltak olyan fontosak az osztrákok számára. Egyre több engedményt kaptak viszont a lengyelek (Struve 2011: 170), azért cserébe, hogy lemondtak az autonómiáért folytatott fegyveres felkelésről. Amikor a helyi keleti szlávok önállóságának politikai támogatása alábbhagyott, a régióban ismét megerősödött a ruszofil irányzat. A keleti irányba fordulás megerősítette azt a tudatot, hogy az Oroszországban élő kisoroszkok és a nyugati ruszinok egy néphez tartoznak, s együtt valamennyien a nagy orosz nép egyik ágát alkotják, nyelvük pedig az orosz nyelvjárása. Az 1860-as években azonban már egyre erőteljesebben jelent meg a régióban a *narodovcik* (népiek) mozgalma, akik – a kisoroszkok között nagy hatást kiváltó Sevcsenkóhoz és követőikhez hasonlóan – az ukrán identitás mellett érveltek (Magocsi 2007a: 377, Moser 2011b: 117). 1868-ban az ukranofilek létrehozták a Proszvita Társaságot (amely jóval később Kárpátalján is az ukrán irány képviselőjévé vált). A Proszvita olvasóköroket szervezett, ukrán nyelvű köteteket jelentetett meg (Struve 2011: 171). Amikor 1893-tól a galíciai és bukovinai népiskolákban a helyi nyelvet vezették be tannyelvként, illetve amikor Oroszországban 1863-ban és 1876-ban az ukrán nyelv használatára vonatkozó hatósági tiltások léptek életbe,⁹⁴ az ukrán irányzat foko-

⁹⁴ 1863. július 18-án adták ki a – Pjotr Valujev belügyminiszterről elnevezett – valujevi körlevelet (Валуєвський циркуляр), amely betiltotta az ukrán nyelven (a körlevélben: kisorosz nyelvjárásban) írott könyvek engedélyezését. A dokumentum szerint a körlevél apropóját az szolgálta, hogy vita folyt „egy önálló kisorosz irodalom létezésének lehetőségéről” („о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы”), s a polémia alapját bizonyos irodalmi művek megjelenése szolgálta, s olyan – Lengyelország által támogatott szeparatista – törekvések is voltak, melyek a kisorosz nyelvjárásnak az oktatásban való bevezetését célozták. A körlevél

zatosan az orosz irány konkurensévé lépett elő Galíciában, mert az ukrán nyelvi mozgalom hívei közül többen ebbe a régióba helyezték át tevékenységüket (Magocsi 2007a: 377). Az ukrán irány megerősödésében az is szerepet játszott, hogy a 19. század végére Bécs – és a terület szláv lakosainak katolizálásában bízó Vatikán – egyértelműen az ukrán irányzatot támogatta az orosz szemben (Magocsi 2007a: 374). Ennek egyik szimbolikus jele volt az, hogy a lembergi egyetemen 1848-ban nyelvi-irodalmi tanszéket⁹⁵ (Magocsi 2007a: 355), majd 1894-ben ukrán történelem tanszéket hoztak létre. Utóbbi tanszékvezetőjévé azt a Mihajlo Hruszevszkijt nevezték ki, aki *Історія України-Руси* [Ukrajna-Rusz története] című monumentális munkájában megalapozta az önálló ukrán nép, nyelv és identitás elméletének historiográfiai alapjait (Yekelchuk 2007, 2010: 71–77).

Magocsi (2007a: 375 és 376) röviden és leegyszerűsítve bár, de összefoglalja, milyen történeti és terminológiai különbségek állnak a ruszin, az orosz és az ukrán nyelvi-politikai irányzat ideológiájának hátterében. A kanadai történész szerint az ukranofilek úgy vélték, hogy a *русин* és a *руський* etnonima és nyelvi megnevezés az *український* önelnevezés archaikus, elavult formája. A Galíciában, Bukovinában és Magyarországon élő keleti szláv népet és az általuk használt nyelvet tehát ukránnak kell nevezni. A ruszofilek egyetértettek azzal, hogy a *русин* és a *руський* régies forma, ám álláspontjuk szerint ezek a *руський* elnevezés helyi változatai, s ebből fakadóan a nép az orosz nép része, nyelvük pedig az orosz nyelv kisorosz nyelvjárása (малорусское нарѣчје). A harmadik, a 19. század végére legkisebb befolyással rendelkező irányzat továbbra is kitarított a *русин* és a *руський* terminusok használata mellett, ám képviselőinek nagy többsége nem tartotta különálló népnek és nyelvnek a ruszinokat. Ez a fajta különbség többé-kevésbé a mai Kárpátalja területén is megfigyelhető volt a három irányzat képviselői között.

azonban felhívja a kijevi, moszkvai és pétervári cenzori hivatalok figyelmét arra, hogy az oktatás csak orosz nyelvűn folyhat, s a „rontott lengyel nyelv”, az „úgynevezett ukrán nyelv” nem létezik. Kisorosz nyelvjárásban csak egyházi könyvek nyomtatása engedélyezhető (Kubajcsuk 2001). 1876 májusában jelent meg II. Sándor cár emsi rendelete (oroszul: Эмский указ). Ez a dokumentum bővítette a valujevi körlevél tiltó rendelkezéseinek körét, s az ukrán nyelvet kiltította a kulturális életből (Kubajcsuk 2001).

⁹⁵ A tanszék elnevezésében még nem az *ukrán* szerepel ugyan (кафедра руської мови та літератури), ám vezetője, Jakiv Holovackij kezdettől fogva amellet érvelt előadásában és publikációiban, hogy az ukrán (az ő szóhasználatában: руська мова) az orosztól különálló szláv nyelv (Magocsi 2007a: 355).

3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)⁹⁶

3.1. Politikai háttér

Az őszirozsás forradalomban hatalomra került Károlyi Mihály kormánya által létrehozott nemzetiségi minisztérium Jászi Oszkár vezetésével 1918. december 21-én elfogadta és december 25-én kihirdette a X. Néptörvényt Ruszka Krajna autonómiájáról Munkács központtal. A törvény 1. §-a kimondta, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg”. A 9. § szerint pedig „a nem ruszin nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája biztosított”. 1918. december 29-én Szabó Orestet, a ruszin ügyek kormánybiztosát a Károlyi kormány ruszka krajnai miniszterének nevezik ki, 1919. január 3-án pedig Stéfán Avgusztint Ruszka Krajna kormányzójává.

Az 1918: X. törvény elfogadásának célja egyértelműen a ruszinok lakta terület megtartása volt Magyarország határain belül (Magocsi 2007b: 71). S bár 1918–1919 még a politikai bizonytalanság korszaka, s nem egyértelmű a mai Kárpátaljaként ismert terület állami hovatartozása,⁹⁷ a szóban forgó terület jo-

⁹⁶ Ezt a korszakot Csernicskó–Fedinec (2010) írására alapozva mutatom be.

⁹⁷ A zavaros időszakot jól jellemzik az alábbiak. Miután Magyarországon győz a polgári demokratikus forradalom, 1918. október 31-én Károlyi Mihály alakít kormányt. Az új hatalom fogadja el az 1918: X. törvényt, kinevezi a ruszin minisztert és Ruszka Krajna kormányzóját. 1919. január 8-án Kőrösmezőn kikiáltják az önálló és független Hucul Köztársaságot. Január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonul Ungvárra. Hat nappal később kezdi meg munkáját Párizsban az első világháborút lezáró békekonferencia. Miután január 3-án a galíciai Sztanyiszlavban (ma Ivano-Frankivszk) egyesül a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság, 21-én a kárpátaljai ukránok népgyűlése Huszton az egységes ukrán államhoz való csatlakozásról dönt. Másnap az Ukrán Nemzeti Tanács direktóriuma Kijevben arról határoz, hogy a Galícia, Bukovina és Kárpátalja egyesülésével létrejött Nyugat-Ukrán Népköztársaság és a Dnyeperi Nagy Ukrajna egységes ukrán állam má olvad össze. Március 12-én a párizsi békekonferencia elfogadja Csehszlovákiának a Kárpátalja új szláv államhoz csatlakozására vonatkozó érveit. Ugyanezen hónap 21-én Budapesten kikiáltják a Tanácsköztársaságot, mely alkotmányában még a ruszinok nemzetiségi kerületeiről rendelkezik.

gilag ekkor már az 1918. október 29-én megalakult Csehszlovák Köztársasághoz tartozik (Puskas 2006, Levenec és mtsai szerk. 2008, Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes–Fedinec szerk. 2010).

A Kárpátok gerincén, az „ezeréves magyar–lengyel határ” vonalán máig láthatók a Trianon után állított csehszlovák–lengyel határjelzők (a beton oszlopokon egyik oldalon a csehszlovák, másikon a lengyel felségjel); ma az Ukrajnához tartozó Kárpátalja és Galícia között, a megyehatáron vannak

1919 januárjában megkezdődött a csehszlovák és a román hadseregek térfoglalása a későbbi Kárpátalja területén, s ez áprilusra befejeződött. A március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét” (84. §), és a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket” „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el” (87. §). Az alkotmány 88. §-a deklarálta, a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy „a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági

Végül 1920. június 4-én Magyarország aláírja a trianoni békeszerződést (lásd Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes és mtsai 2011: 32–48).

erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak”. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus elsején a román intervenció következményeként lemondott. Rendelkezései egyébként sem bírtak különösebb gyakorlati jelentőséggel Kárpátalján.

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi szerződést.⁹⁸ E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Podkarpatszka Rusz néven fennhatósága alá került területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. Az autonómia megvalósítása azonban 1938 ősziig elmaradt.

Na základe § 32. zák. čl. XXXIII. z roku 1894 kolka prosté. — Az 1894. évi XXXIII. t.-c. 32. §-a alapján bélyegmentes.

Zápisnica **Jegyzőkönyv**

o uzavretí manželstva. a házasság megkötéséről.

Pred Ludevit Bodnár sv. ref. *)
farára

ako štátneho matrikára (duchovného správcu) v Palove
mint állami anyakönyvvezető (lelkész) előtt

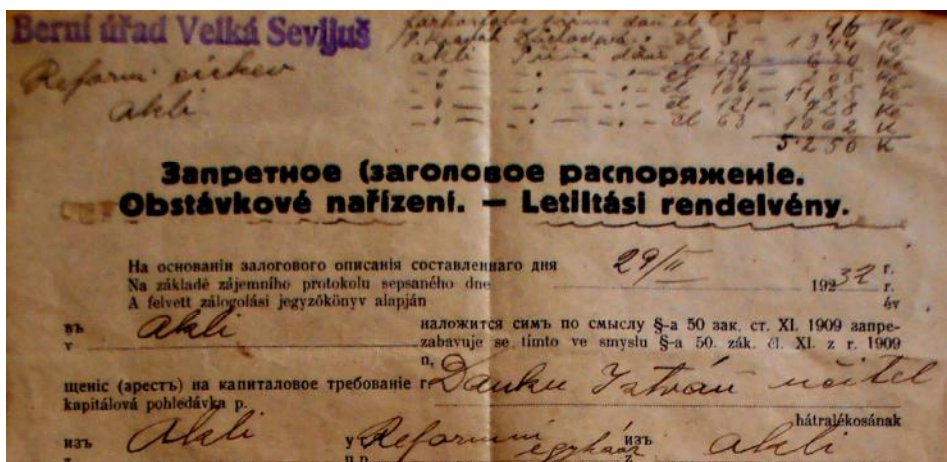
dňa 17 mesiaca október roku 1928 cieľom uzavretia manželstva dostavili sa:
1928 évi hó október 27 napján megjelentek házasságkötés céljából:

	1. ako mladoženich, ktorého 1. mint vőlegény, akinek	2. ako mladucha, ktorej 2. mint menyasszony, akinek
Meno a priezvisko počasne iné bližšie pomenovanie Családi és utóneve és esetleg egyéb közelebbi megjelölése	<u>Ludevit</u> <u>Nagy</u>	<u>vd. Esterá Imajdová</u> <u>rod. Kenyhercová</u>

Többnyelvűség Kárpátalján az 1920–1930-as években:
cseh–magyar kétnyelvű hivatali űrlap

⁹⁸ A csehszlovák törvénykezésben 508. sz. törvény, kihirdetve 1921. december 31-én.

A saint-germaini szerződés I. fejezetének 3–6. cikkelyei szabályozták az állampolgárság kérdését, melyek szerint Csehszlovákia köteles fenntartás nélkül saját állampolgárainak elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbelépésének idején illetősége vagy lakóhelye van az ország területén. A 7. cikkely értelmében „minden csehszlovák állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi”, illetve „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában”. A kisebbségekhez tartozóknak „joguk van saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják”. A 9. cikkely szerint a törvényeknek lehetővé kell tenniük, hogy a „csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák”.

Három nyelv is békésen megfér egymás mellett egyetlen formanyomtatványon

A nemzeti kisebbségek jogállását a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. S bár az alkotmány 3. §-a szerint „a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan”, azt is ki mondja, hogy Podkarpatszka Rusz ennek az egésznek „oszthatatlan része”, mely a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”. Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósítja meg.

Vzrost. E
Взроста.

Obec Hlalatov **Opis.** Ohledáč mrtvol Toth Róbert
Село Хлалатов **Опис.** Осмотрщик труновъ

Ohledací list. — Листъ осмотра.

1. Datum úmrtí (den, měsíc, rok) Датаъ смерти (день, мѣсяць, годъ)	1939 II 15 чíslo 16 11 11 11 11	10. Národnost Национальность	Magyar
2. Místo úmrtí (obec, osada, ulice, čís., okres, země) Місто смерти (село, улаца, чísло, судѣбный округъ, [окр. урядъ], край)	Hlalatov Lupačova 50 m	11. Náboženství Религія	Rif
3. Jméno a příjmení zemřelého (křestní a rodné) Имя (крестное и фамилія) и прозвище помершаго	Róbert Róza	12. Povolání Занятіе	/
4. Pohlaví Полъ	no	13. Postavení v povolání Положеніе въ занятіи	/
		14. Základní nemoc Основная болѣзнь	infarkt

A kárpátaljai többnyelvűség egy figyelemre méltó példája 1939-ből: magyarul kitöltött cseh–ruszin kétnyelvű hivatalos formanyomtatvány részlete

2804, 3003, 3056/33

Státnímu matričnímu úřadu
Farnímu úřadu
v _____

Žádám o rychlé zaslání ex offo výtahů z rodné matriky dětí:

nar. v roce _____
" " " _____
" " " _____
" " " _____
v obci _____ z rodičů _____, které v _____ zaležitosti domovské příslušnosti nevyhnutelně potřebuji.

V Petrovci, dne 6. XI. 1933.

notář. — jegyző.

Állami anyakönyvvezető urnak
Rof. lelkész hivatalnak

Megkeresem, hogy a Fejes Zsigmond apa és Kossó Annalától anyától Fedotova községben

1. 1891 évben született Etelka
2. 1 " " "
3. 1 " " "
4. 1 " " "

gyermek születési anyakönyvi kivonatát, illetőleg ügyben leendő felhasználás céljából, bérlyeg és díjmentesen ide sűrűsen megküldeni sziveskedjek.

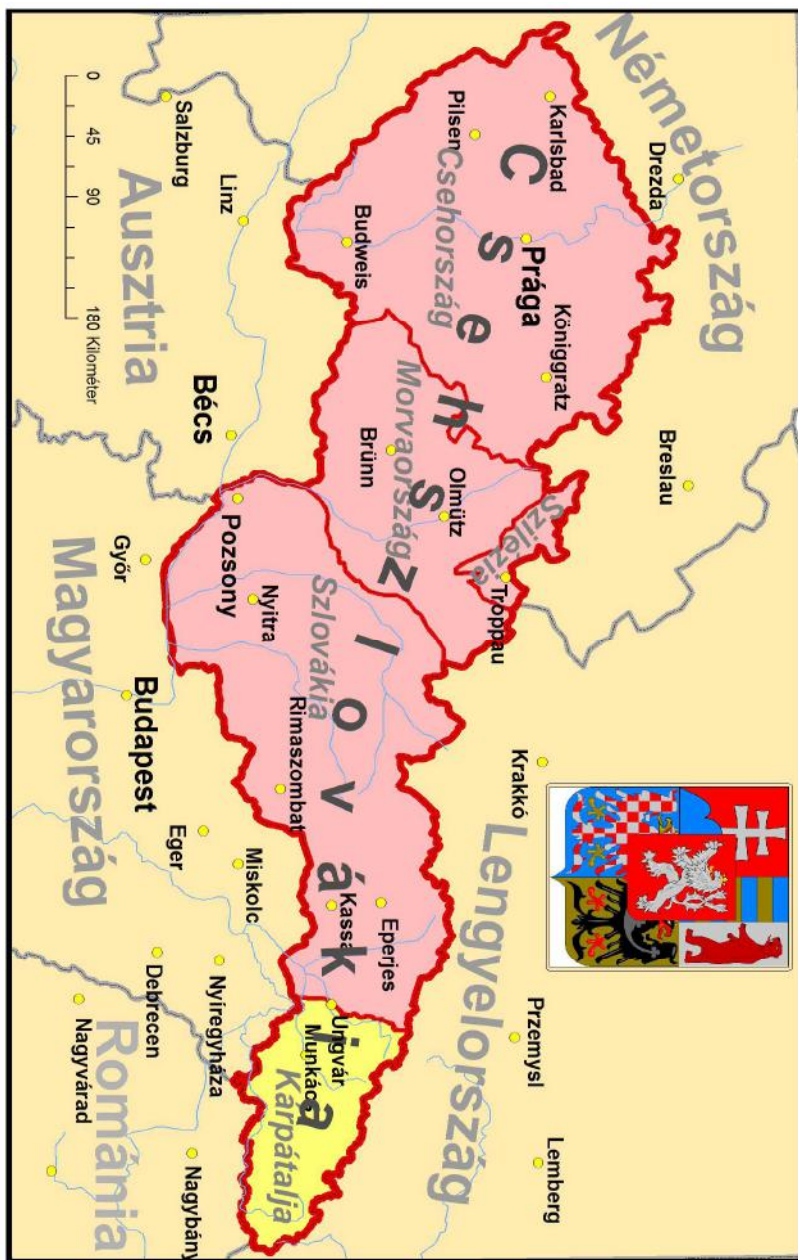
Károly János

Béla, Tiszazsák.

Kétnyelvű hivatalos űrlap a korabeli Kárpátaljáról, 1933

3. térkép. Kárpátalja Csehszlovákián belül

Forrás: Rónai szerk. (1945/1993: 395).

Az alkotmány „A nemzeti, vallásfelekezeti és faji kisebbségek védelme” című hatodik fejezete kimondja a köztársaság állampolgárainak törvény előtti teljes egyenlőségét nyelvi, vallási vagy faji különbségek nélkül. Lehetővé teszi az anyanyelven való oktatást, a költségvetésből való egyenlő részesedést ír elő. Nem engedi meg az erőszakos asszimilációt.

A nyelvi jogokat a 129. § alapján az alkotmány részét képező nyelvtörvény⁹⁹ szabályozta. Az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. § szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. A csehszlovák nyelv azonban – ma már bizonyosan – nem létezik. A törvény 4. §-a meghatározza, hogy a csehszlovák nyelvnek a cseh területeken a cseh, a szlovák vidékeken a szlovák változatát használják (Shevelov 1987a: 198, 1987b: 248).

A „csehszlovák nyelv” kiötlése mögött a nemzetállami egység elve (Szalay 2011: 85), az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok nemzetállamként jöttek létre, ám a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt nemzetállam, hiszen az első világháborút megelőző népszámlálások szerint sem a csehek, sem a szlovákok nem alkottak abszolút többséget az újonnan kialakított ország területén. Az 1921-es és 1930-as csehszlovák censusok azonban már a két államszervező nép abszolút többségét mutatták az újonnan létrejött államban (16. táblázat).

16. táblázat. Csehszlovákia lakosságának nemzetisége összetétele az 1921. és 1930. évi népszámlálási adatok szerint

Nemzetiség	1921		1930	
	fő	%	fő	%
cseh	6 831 120	51,1%	7 406 493	55,4%
szlovák	1 967 870	14,7%	2 282 277	17,1%
német	3 123 568	23,4%	3 231 688	24,2%
magyar	745 431	5,6%	691 923	5,2%
ukrán/ruszin	461 849	3,5%	549 169	4,1%
lengyel	75 853	0,6%	81 737	0,6%
zsidó	180 855	1,4%	186 642	1,4%
egyéb	25 871	0,2%	49 636	0,4%
összesen	13 374 364	100	14 479 565	100

⁹⁹ A csehszlovák nyelvtörvény szövegét közli Fedinec (2004: 64–66).

Életkép a csehszlovák korszakbeli Beregszászból, a háttérben kétnyelvű feliratok

„A Csehszlovák Köztársaság nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában többnemzetiségű államalakulat volt. Állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott” – fogalmaz Pomichál (2007: 64). Ezért volt szükség az egységes csehszlovák nemzet és nyelv elméletére. Edvard Beneš már 1916-ban, Párizsban francia nyelven *Détruisez l' Autriche-Hongrie*¹⁰⁰ címmel kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. (...) az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.” Benešhez hasonló véleményen volt a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is, aki 1923-ban cseh nyelven megjelent kötetének még ugyanabban az évben Ungváron ruszin fordításban kiadott változatában leszögezi: „A csehek és a

¹⁰⁰ Beneš 1916-ban Párizsban francia nyelven kiadott munkájának címe magyarul: pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot. A kötet alcíme: *La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire*. Magyar nyelven a Pándi Lajos által szerkesztett Documenta Historica sorozat 5. köteteként jelent meg Szegeden 1992-ben.

szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. (...) A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel.”¹⁰¹

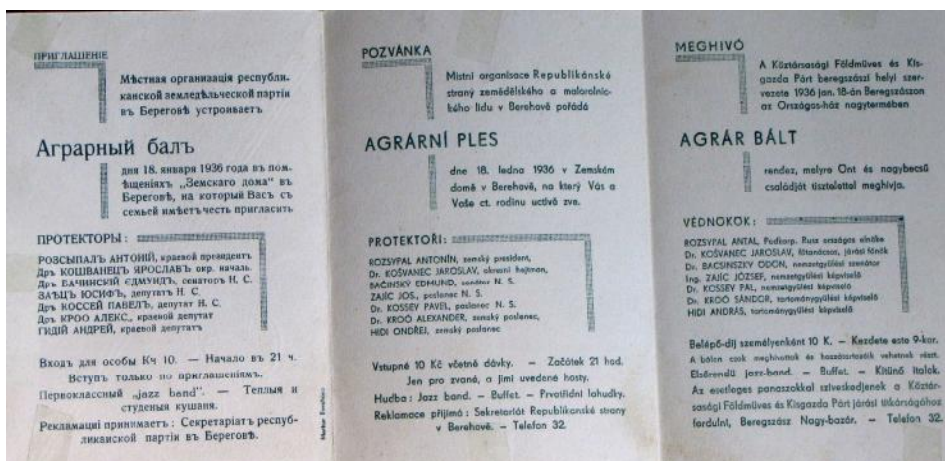
Háromnyelvű (ruszin, cseh és magyar) felirattal ellátott képeslap Beregszászról

Vagyis a történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai hátterét az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a csehszlovák nemzeti állameszmeként megfogalmazott úgynevezett csehszlovakizmus jelentette. „A csehszlovakizmusnak – hasonlóképpen a korabeli jugoszlavizmushoz – az államalapítás idején kétségkívül reális bel- és külpolitikai funkciója volt (pl. a békekonferencián az új államhoz került nem szláv kisebbségekkel szemben a többségi akarat prezentálása, illetve belpolitikai vonatkozásban a legnagyobb nemzeti közösség, a cseh társadalom önzetlen segítségnyújtásának megideologizálása stb.). Hamarosan azonban a cseh–szlovák viszony rendezésének egyik legnagyobb akadályává vált, miután a csehszlovakizmus egyre inkább a centralizált nemzeti egységállam doktrínája lett” – írja Szarka László (1996).

A csehszlovakizmus elmélete szerint a csehszlovák nyelvnek két nagy változata van: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák). A Csehszlovák Köztársaság nyu-

¹⁰¹ Tomáš Garrigue Masaryk (Т. Г. Масарик): *Словяне по войнѣ. Ужгород, 1923.*

gati felén (a cseh részekén) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták. Szalay Zoltán (2011: 85) szerint a „csehszlovák” konstrukció „a cseh és a szlovák nyelv egyenrangúságát egy mesterséges fogalom leple alatt kívánta biztosítani, ami a gyakorlatban annyit jelentett, a cseh nyelvű szöveg ugyanúgy csehszlovák, mint a szlovák nyelvű”. A csehszlovák nyelv tehát politikai konstrukció volt, ahhoz hasonló, mint az egykori Jugoszlávia legnagyobb nyelve, a szerbhorvát (Nyomárkay 1997). Bár a szerbhorvát nyelvi egységlete mögött történeti hagyományok is vannak, mióta Jugoszlávia szétesett, két különálló nyelvnek tekintik: „Jugoszlávia felbomlásának politikai ténye magával hozta a szerbhorvát elnevezés megszűntét, a horvátnak és a szerbnek most már hivatalosan is két külön nyelvvé, önálló sztenderd nyelvvé való deklarálását” (Nyomárkay 1997: 204). A független Szerbiában a szerb, a szuverén Horvátországban a horvát az államnyelv, ám gyakorlatilag továbbra is ugyanazt a nyelvet használják, mint az egységes délszláv állam fennállása idején (Kocsis 2011), sőt: további sztenderd változatok (a bosnyák és a montenegrói) is használatosak az egykori Jugoszlávia utódállamaiban. Ma az önálló Csehországban a cseh, a független Szlovákiában a szlovák az államnyelv.

Háromnyelvű báli meghívó

A csehszlovák nemzet és nyelv tehát elvileg az egyenrangú cseh és szlovák változathoz állt. Ám valójában a Csehszlovák Köztársaságban politikai értelemben a csehek domináltak. Ezt igazolja az is, hogy ha a „csehszlovák nyelv”-nek a szlovák az egyenrangú keleti változata, akkor Podkarpatszka Rusz területén logikusan ennek a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból jóval

közelebb áll a ruszinhoz, mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, nem a szlovák. A cseh nyelv dominanciáját mutatja az is, hogy az állami szimbólumok felirataiban esetében, amikor választani kellett a cseh vagy a szlovák között, „rendszerint a cseh nyelv kerül előtérbe” (Szalay 2011: 86).

A kisebbségi nyelvhasználatot nem külön törvény szabályozta. A nyelvtörvény 2. §-a határozta meg ezeknek a nyelveknek a használati kereteit. Ez a paragrafus vezeti be a 20%-os küszöböt. Eszerint azokban a bírósági eljárásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézés ezen a nyelven is előírták. Ennél is szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított a nyelvtörvény azoknak a városoknak és járásbíróóságoknak a területén, ahol a kisebbség aránya az 50 vagy a 75 százalékos határt is elérte. Ahol a kisebbség aránya meghaladta a 75%-ot, a járási képviselőtestületek dokumentumait nem volt kötelező államnyelven is kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta.

A vadászbálba is három nyelven hívogattak anno

A nyelvtörvény – és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek, mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból¹⁰² – viszonylag széles jogokat biztosítottak a kisebbségi

¹⁰² A nyelvtörvény végrehajtási rendeletének szövegét magyar fordításban közli Fedinec (2004: 157–168).

nyelvek beszélőinek. Annak ellenére tehát, hogy a csehszlovák nyelv volt az ország államnyelve és hivatalos nyelve, a törvény biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nemcsak szóban, hanem írásban is (Szalay 2011).

Róth Mór, Kosino (Mezőkaszony)
Válcový mlín a Elektrárňa—Hengermalma és villanytelepe

B. č. fogy. sz. Kosino, 1933 *aprilis 21.*

Panu Tek. *31 Ref. veleni* urnak urnónek

Loco — Helyben.

Dovoluji si tímto uctivě Vám sdělití, že dnešního dne muj Van szerencsém értesiteni, hogy a mai napon pénzbeszedőmdek átadott inkasant převzal obnos za opotrebu el. praudu ke dni 1933 *évi* havi áram fogyasztásért járó

	Ké.	h f.
	<i>160</i>	
2 o/0 daň z obratu 2 o/0 forg. adó	<i>160</i>	
Ohrnem-összesen		
tesz ki		

STAV EL. HODINU—AZ ÁRAMMÉRŐ ÁLLASA

NYNÉJSI JELENLEG	Kv. hod.
především megelőzőleg olvasáskor:	
spotřeba fogyasztás:	

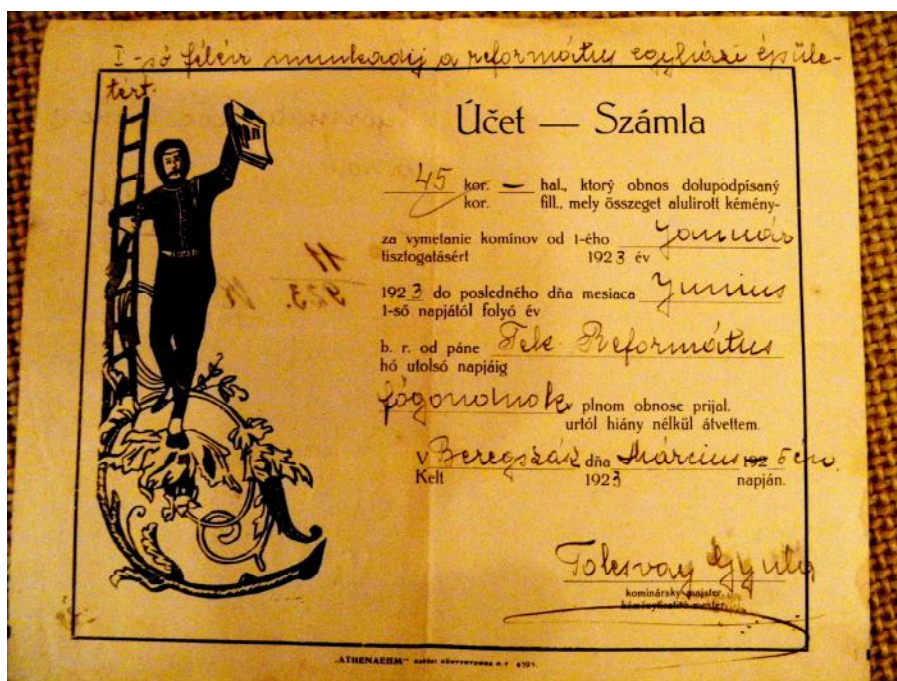
v dokonale účtou kiváló tisztelettel

Kétnyelvű villanszámla 1933-ból

A szabad nyelvhasználat joga nem csupán a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbírótság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával. Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem *előírta* a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt. Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel.

Ruszinszko (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a nyelvtörvény 6. §-a kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vé-

telével”. A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszinszkó kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban – a korabeli terminológia szerint – „orosz (kisorosz)” nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetésmé-
nyeket.¹⁰³

Kéményseprő kétnyelvű számlája, 1923

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin (kisorosz) nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a régió magyar többségű településein használhatták a hivatalokban.

A nyelvtörvény megfogalmazza a kisebbségek anyanyelvi oktatásának jogát. Az 1922. július 13-án kiadott 226/1922. sz. iskolatörvény egyik rendelkezése szerint a kisebbségek iskoláiban a csehszlovák nyelv oktatása kötelezővé tehető; az államnyelv oktatása a köztársaság valamennyi iskolájában az 1923. június 8-án elfogadott 137/1923. sz. törvény révén vált egyértelműen kötelezővé (Fedinec 2010a: 124).

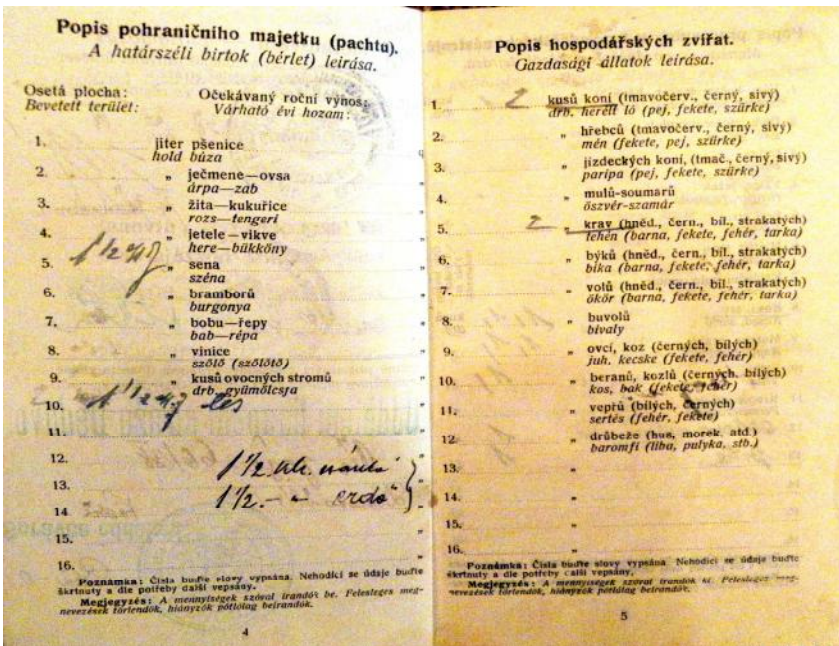
¹⁰³ A rendelet IV. részének XIX., Ruszinszkóra vonatkozó pontjait lásd: Fedinec (2004: 168).

В. САТМАРИ
МУКАЧЕВО, РАКОЦИ 10.
Большая торговля сукномъ
Самыя дешевыя англійскія, брнен-
скія и рейхенбергскія сукна.
Державн. служащимъ разсрочка платежа.
SZATMÁRI BERTALAN
posztó nagykereskedő.
MUKAČEVO, RÁKÓCZY-UCCA 10.
Valódi angol, brünni és reichenbergi
szövetek legolcsóbb bevásárlási forrása.
Állami tisztviselőknék részletfizetésre
kedvezmény.

Kétnyelvű újsághirdetések a Csehszlovákiához tartozó Munkácsról

ZIPSER ADOLF
Masarykova 13 dům M. Munkácsi
Železné zboží a nástroje, barvy všech
druhů. Ceny levné. Solidní a
přesná obsluha.
ZIPSER ADOLF
Fő-ucca 13. Munkácsi Mihály-ház
Vasszerszám és e szakmábavágó cikkek,
valamint festékáru minden kivitelben.
Olcsó árak, pontos és szolid kiszolgálás.
Mukačevo.

A kedvező nyelvi jogi szabályozás ellenére a nyelvhasználati jogok kapcsán számos panaszt fogalmaztak meg a Csehszlovák Köztársaságban élő kisebbségek. Ennek egyik oka az volt, hogy a nyelvhasználati jogokat biztosító 20%-os küszöböt a járásbíróságok területén kellett elérnie a kisebbségnek. A hatóságok azonban a közigazgatási reformok révén többször is kísérletet tettek arra, hogy úgy állapítsák meg ezek határait, hogy az kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségek arányát. Másrészt a törvényben megszabott arányok meghatározásakor csak a csehszlovák állampolgárokat vették figyelembe, a hontalanokat vagy más állampolgárságúakat nem.

A határ mentén élők úti okmánya, mellyel az államhatár túloldalán maradt földjeikre mehettek át a gazdák

Ukraina Krajina
Varmegye: *Vel. Szepcsény*
Okres: *Vel. Szepcsény*
Járás: *Vel. Szepcsény*
Cím: *348 1928* sz. sz. *Palov*

Domovský list
Honi illetőségi bizonyítvány.

Obec: *Palov*
potvrzuje (meg) *Palov* (születel(ka) v) *Palov* zamestnanie *Palov*
rodenný(a) dňa *27. júla 1895* szül. *1895. július* hó *27.* n.
v *Palov* rodinného stavu *Palov* községben, álla-
potát *od dňa 12. febru. 1919* pota. *Ország* az 1928. évi XXXI. t. sz. 4.

má v tejto obci domovské právo
na základe §-u *4* *1919. február* és a községi választmányiak
a na základe uzávretia obecného výboru zo dňa *1919. február* napjatől
toto domovské právo dosiaľ neztratil(a).
*Dňa 1. januára 1919. mal(a) domovské právo
v obci *Palov* štát: *Magyar*
Tento list vystavuje sa cieľom *legál.*
dom. post. a platí až do *októbra*
nia *Palov 29. sept. 1928.*
V *Palov*
Kelt
Vlastnoučným podpis toba, komu sa list vydáva:
Azon személy sajátkezű aláírása, kinek részére
a bizonyítvány kiadatik:
Or. Smajda Petrus
Úradná
razitko
obce.
Községi
bélyegző
Podpis obecného predstavenstva:
Községi elöljáróság aláírása:
Or. Smajda Petrus
notár. — jegyző.
Or. Smajda Petrus
starosta. — bíró.
Podpis a razitko vystavujúceho úradu uhodnovením:
Az aláírást és a bélyegzőt hitelemtem:
Zápisník — Zsupáni
Okresný — Járási
Číslo /1928/ sz. (R. P.)
Zupan. — záupan. — okr. náčelník. — járási főnök.

* Ház és vagyon feladására kötelezett a jelen bizonyítvány alapján az illetőségi községben lakni, ha ezen bizonyítvány kiadását követően az illetőségi községben lakni kíván. Az illetőségi község határait a jelen bizonyítvány kiadásának napján határozták meg.

Hivatalos többnyelvűség a Csehszlovákiához tartozó Kárpátalján: cseh–magyar nyelvű „Honi illetőségi bizonyítvány” 1928-ból

Bár Csehszlovákia aláírta a békeszerződést, utólag mégsem fogadta el a szerződésnek az állampolgárságra vonatkozó azon rendelkezéseit, melyek szerint automatikusan megadja az állampolgárságot a területén élőknek. Az 1920/236. számú, ún. illetőségi törvény kimondta, hogy csak azok kapják meg a

csehszlovák állampolgárságot, akik az illetőségüket 1910-ig megszerezték. Azokra, akik utána költöztek az érintett területekre, bonyolult kérvényezés és vizsgálat várt. Az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz., ún. Lex Dérer törvény csak részben oldotta meg a rendezetlen állampolgárság problémáját. Az állampolgárság ügye azért volt fontos kérdés, mert – amint említettük – a csehszlovákiai törvények a nyelvhasználati jogokat az egyes nemzetiségek jelenlétének százalékos határához kötötték. A rendezetlen állampolgársági ügyek pedig elsősorban a kisebbségeket érintették. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás például 16 ezer külföldi állampolgárt és hontalant talált Kárpátalján, s legnagyobb részük magyar és ruszin nemzetiségű volt. A csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező kárpátaljaiak nemcsak a 20%-os küszöb eléréséhez hiányoztak, hanem a választások során is. Szavazati joggal ugyanis csak azok rendelkeztek, akik a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai voltak.

Ruszin–cseh kétnyelvű honi illetőségi bizonyítvány 1922-ből

A népesedési politikát egyébként is szívesen alkalmazták nyelvpolitikai célokra a csehszlovák hatóságok. Feltűnő például, hogy míg az 1910. évi magyar népszámlálás eredményei szerint a mai Kárpátalja területére számítva 184 ezer magyar élt a régióban, az első csehszlovák census ugyanezen a területen már

csak 111 ezer magyart talált. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy az államhatalom megváltozása után nagyon sok magyar hivatalnok, értelmiségi, katonatiszt és csendőr települt át Magyarország Trianonban meghúzott határain belülré. Másrészt azonban az anyanyelvet nyilvántartó magyar népszámlálási gyakorlattal ellentétben a csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatokat közölt, s így a jelentős részben magyar ajkú zsidóság külön kategóriába került. Ezzel magyarázható, hogy 1910-ben nem tartalmaznak a zsidóságra vonatkozó adatokat a nemzetiségi és anyanyelvi statisztikák, 1921-ben viszont 80 ezer zsidót tartanak nyilván a mai Kárpátalja területén. A csehszlovák idősorokban a kárpátaljai magyar pártok nyíltan adtak hangot azon véleményüknek, hogy a magyarság lélekszámának csökkenését elsősorban a zsidóság „elkülönülése” okozta. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1935. május 5-i számában közölt felhívás például így fogalmaz: „Testvéri szavunk a kárpátaljai zsidó vallású magyarsághoz! [...] Zsidó vallású magyar testvérek! Itt az utolsó óra! Térjete vissza abba az őslakos közösségbe, amely a ti éltető elemetek is! Helyezkedjete vissza a Magyar Nemzeti Párt politikájának alapjára!” (idézi Fedinec 2004: 345–346).

Zsidó boltos üzlete előtt Ungváron, a kiírások cseh és magyar nyelvűek

A nemzetiségi viszonyok megváltoztatását célozta az is, hogy a csehszlovák hatóságok a földreform keretében több úgynevezett cseh kolóniát hoztak létre az egykori nagybirtokok helyén, főként Kárpátalja magyarok lakta déli területén (Szakál 2012). Ezekbe a falvakba különböző kedvezményekkel cseh és morva, valamint hegyvidéki ruszin lakosokat telepítettek (Szakál 2012). S bár az 1938-as első bécsi döntést követően a cseh kolóniák lakosainak legnagyobb része elhagyta a Magyarországhoz visszakerült vidéket, helyükre később ruszin/ukrán lakosokat költöztettek a szovjet hatóságok. Vagyis a csehszlovák demográfiai politika máig hatóan befolyásolta Kárpátalja nemzetiségi viszonyait. A mai Kárpátalja déli, délnyugati részén, főként magyarok lakta falvak gyűrűjében így jött létre például *Sztrázs*, *Dimicső*, *Danyilovka*, *Cservona* és *Oroszgejóc* a mai Ungvári járásban, *Szvboda*, *Badó*, *Újbótrágy*, *Kastanovo* és *Tasnád* a Beregszászi járásban, vagy *Alsókerepec* a Munkácsi, *Puskino* pedig a Nagyszőlősi járás területén (4. térkép).

4. térkép. A csehszlovák korszakban a magyar településterületen belül létesített szláv kolóniák

Forrás: Fedinec–Vehes szerk. (2010: 56), Vehes–Fedinec szerk. (2010: 65).

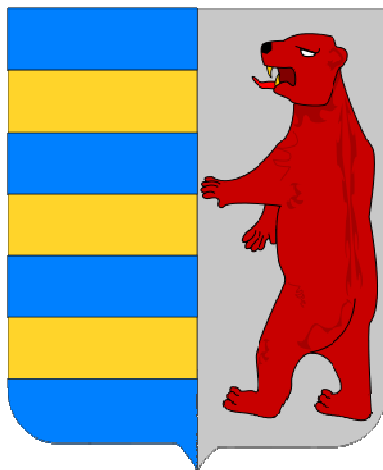

A régió nyelvi helyzetében az alkotmányban megígért ruszin autonómia megvalósítása hozhatott volna jelentős változást. S bár a Csehszlovákián belüli Podkarpatszka Rusznak ez időben saját címere és himnusza¹⁰⁴ volt (Magocsi 2007a: 516–517, 2007b: 76), az áhított autonómia megszervezésére csak a csehszlovák állam szétesését megelőzően, 1938. október 11-én került sor. Ekkor a prágai kormány végre megerősíti Podkarpatszka Rusz közel 20 éve ígért autonómiáját, és megalakul az első autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élén. Ám Bródy kormánya hamarosan, már október 26-án átadja a helyét a következő, Avgusztin Volosin vezette kormánynak.

Régi kétnyelvűség emléke: cseh és magyar nyelvű reklámfelirat nyomai egy felújítás alatt álló épületen a mai Ungvár belvárosában

¹⁰⁴ A Подкарпатськи Русини оставте глубокий сонъ [Kárpátaljai ruszinok, ébredjetek mély álmotokból] kezdetű himnusz szövegét Duchnovicsnak tulajdonítják, zenéjét Sztepan Fenczik szerzte. Mint korábban említettük, a kárpátaljai megyei tanács elé az utóbbi néhány évben többször is beterveztették azt a javaslatot, hogy ez legyen a régió hivatalos himnusza, ám a képviselőtestület – heves vita után – mindannyiszor elvetette az elképzelést. A himnusz szövegét és kottáját közli Magocsi (2007b: 54).

*Podkarpatszka Rusz címere (bal oldalon kék-arany sávok, jobb oldalon barnamedve);
ma ugyanez a címere Ukrajna Kárpánton túli területének, azaz Kárpátalja megyének*

Már a Bródy vezette kormány is feladatának tekintette, hogy – figyelembe véve a nemzetközi politikai helyzetet – minél inkább eltávolodjon Magyarországtól. A régióban élő neves tudósokból – Peter Szova, Georgij Gerovszkij, Irenej Kondratovics, Mikola Beszkid, Ivan Panykevics részvételével – bizottságot alapítottak azzal a feladattal, hogy tudományosan igazolják, Kárpátalja „ruszin föld”, azaz nem tarthat rá igényt a magyar állam (Levenec és mtsai szerk. 2008: 288, Vegesh 2004: 24, Vehes–Tokar 2010: 97). Panykevics (1938) Prágában kiadott terjedelmes (csaknem 600 oldalas) monográfiájában, melyben Podkarpatszka Rusz és a szomszédos régiók nyelvjárásait írja le, egyértelműen az ukrán nyelv részeként tárgyalja a vidék keleti szláv nyelvváltozatait.

1938. november 2-án kihirdetik az első bécsi döntést, melynek értelmében a régió déli, zömében magyarok lakta sávja visszakerül Magyarországhoz. November 3-án Volosin kormánya nevében kiáltványban konstatálja a független állam létejét Podkarpatszka Rusz Csehszlovákia kötelékében maradt területén, Huszt központtal. A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig a Volosin kabinet – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként (Levenec és mtsai szerk. 2008: 294).¹⁰⁵ A rendelet 2.

¹⁰⁵ Az 1938. november 25-én kelt, *Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову сімї* dokumentum 1. §-a szerint: „Державною мовою в

paragrafusa lehetővé teszi, hogy a cseh, a szlovák és az orosz nemzetiségűek saját nyelvükön nyújtsák be hivatali beadványaikat.¹⁰⁶ A 3. § a nyelvek használatára vonatkozó korábbi rendelkezések érvénytelenítését mondja ki.

1939. január 1-től a Volosin kormány újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. A kormány egyik legfontosabb célkitűzése a társadalmi és közélet ukránosítása lesz (Levenec és mtsai szerk. 2008: 294–295).

Képeslap (fent) és postai bélyeg (lent) Kárpát-Ukrajnából (1939)

країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська).” Azaz: Az államnyelv Podkarpatszka Rusz országban az ukrán (kisorosz) nyelv. A dokumentum az *Урядовий вісник* [Kormányzati Közlöny] című lap 1938. december 6-án Huszton kiadott 3. számában (1. lap) és a *Нова Свобода* [Új Szabadság] című újság 1938. december 15-i 132. számában jelent meg Volosin aláírásával. A teljes szövege elérhető a <http://izbornyk.org.ua/volosh/volosh41.htm> címen.

¹⁰⁶ „Особи чеської, словацької й російської (руської, великорусської), народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові.”

A magyar honvédség bevonul Husztra, 1939. március; a háttérben Husztnak romvára, jobbra cseh és ruszin feliratok

Miközben a magyar honvédség csapatai megindulnak Kárpátalja még Csehszlovákia részét képező területei, azaz Podkarpatszka Rusz visszafoglalására, március 14-én Avgusztin Volosin Huszton kikiáltja a független miniállam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét (Vehes–Tokar 2009). Másnap, míg a magyar csapatok – leküzdve a gyér fegyveres ellenállást – folyamatosan nyomulnak előre a főváros, Huszt felé, megtartja ülését a független ukrán állam törvényhozása, a Szojm. Az ülésen elfogadják az Alkotmányt, melyben megerősítik a szuverén állam kikiáltását (1. §), melynek államnyelve az ukrán (4. §).¹⁰⁷ Az önálló államiság megszervezésére azonban már semmi esély, a magyar hadsereg még aznap átveszi az uralmat Huszton, s március 18-ára befejezi az egész Kárpátalja katonai megszállását.

¹⁰⁷ Az eredeti szöveg szerint: „§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.” Az alkotmány egész szövege megtalálható itt: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/2564.htm>

3.2. Nyelvi irányzatok

A mai Kárpátalja területén a Csehszlovák Köztársaság keretében a hatóságok lehetővé tették a ruszin nyelv hivatalos funkciókban való használatát az abszolút ruszin többségű régióban, annak ellenére, hogy az autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. Nyelvpolitikai szempontból tehát a vidék többségi lakosságát alkotó szlávok nyelve hivatalos nyelvként, az államnyelvvél (elvileg a csehszlovák, valójában a cseh nyelvvel) gyakorlatilag egyenrangúan alkalmazható volt.¹⁰⁸ Az ezt megelőző korszak államnyelve, a magyar szintén használható volt a hivatali életben azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyar lakosság aránya elérte a 20 százalékot (Lanstyák 1991). S bár a régió nyelveinek nyelvpolitikai helyzetével sem a ruszinok, sem a magyarok nem voltak teljes mértékben elégedettek, a korszak legfőbb nyelvi problémáját nem nyelvpolitikai, hanem a nyelvpolitikával szoros összefüggésben álló nyelvtervezési kérdések okozták. Elsősorban az, hogy a régióban hivatalos nyelvként előforduló úgynevezett ruszin nyelvnek három irodalmi változata volt használatos ebben a korszakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

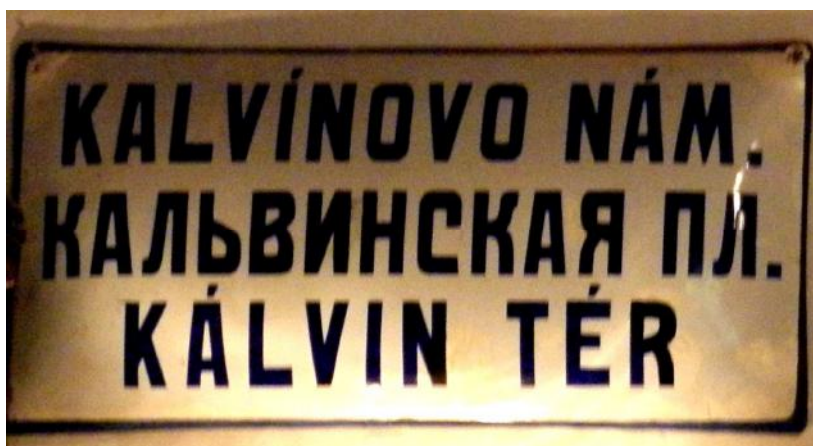

Cseh(szlovák), ruszin és magyar nyelvű utcanév-tábla Beregszászból, 1930-as évek

¹⁰⁸ Lásd a Generalny Statutum III. részét.

A helyi szláv lakosság egyik jelentős problémája ebben az időszakban az egységes nyelvi irányzat hiánya volt (Stec 1969). A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törekvései keresztettk egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. Három nyelvi irányzat volt elkülöníthető: a ruszofil (nagyoros), az ukranofil és a ruszinofil.¹⁰⁹ A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét (Tichý 1938, Káprály 2003, 2008, Plišková 2008: 37). Vagyis a tárgyalt korszakban sem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv (sztenderd változat) funkciót.

1918 előtt a magyar hatóságok a ruszin irányzatot támogatták. Az irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort, akik azonban a csehszlovák korszakban nem éltek Podkarpatszka Ruszban.¹¹⁰

A beregszászi Kálvin tér nevét is három nyelven tüntették fel

¹⁰⁹ Bonkáló (1935: 62) így jellemzi a korabeli Kárpátalja nyelvi helyzetét: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népi nyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot.”

¹¹⁰ Ez időszakban Magyarországon éltek, s csak a terület Magyarországhoz történt visszacsatolása után tértek vissza – rövid időre – a régióba.

Výtah z matriky narozených.
Выпись из метрики рожденныхъ.

Místní úřední úřad: *Čimj. úřad.*
Derž. metr. úřad: *Čimj. úřad.*
Okres: *Čimj. úřad.*
Okres: *Čimj. úřad.*
Země: Podkarpatská.
Kraj: Halicko-ukrajinská.

ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA.

Číslo matriky	Doba před, od, po zápisem	Doba před, od, po zápisem	Jméno, příjmení, a přídavné jméno Имя, полъ и прізвище дѣтей	Jméno a příjmení, povolání a bydliště Имя и фамилія, занятіе и жилище родителей	Národnost Раса	Věk Вѣкъ	Místo narození, od čehož mateř. + bydliště matky Мѣсто рожденія, отъ чѣгоже онъ является материнскимъ мѣстомъ	Příjmení rodného otce podřízen. Родитель Знаменитый примѣчания о родѣ подданныхъ. Полоска
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.	12. 1906	12. 1906	<i>Milica dobra ref.</i>	<i>Rixena Papa - vrb mátnice Čepa</i>	<i>ref.</i>	<i>20.</i>	<i>Trnava</i>	<i>Podpisy m.</i>

Dodatečné záznamy Orgánu
Дополнительные записки Инспекции

10

Potvrzuji, že se tento výtah shoduje ~~obsahově~~ s matrikou narozených shora uvedeného státního matričního úřadu.
Potvrждаю, что сія выписка согласуется ~~по содержанию~~ съ метрикой рожденныхъ вышеупомянутого держ. метр. уряда.

V *Čimj. úřad* dne *9. dubna* 1937.
M. úřad. — *Čimj. úřad.*

SM 246. Vzor č. 15, k §-u 115, M. L.

Cseh–ruszin kétnyelvű anyakönyvi kivonat Csepe községből (1937)

Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyarón”-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Неделя* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

Финансовое правление въ
 Finanční ředitelství v
 Pénzügyigazgatóság

Beregszász

H-рѣ — Čís. 25/10 szám
 Реф. — Ref.

Вызовъ — Předvolání — Idézés

которымъ въ дѣлѣ дѣло о имѣнн (выпродана) ügyben
 kterýmъ se v záležitosti mely által
 господинъ (госпожа) Куваторъ в. заступникъ Реф. цркви ur(nó)
 пан(i) Алли п

вызывается, чтобы дня 18 сего мѣсяца 1923 год. до полудня у нижеподписавшагося
 зѣ, aby se dne 18 по 9 hod. poledne u podepsaného
 felhivatik, hogy 192 3 évi hó n d. e. órákor az alulirt

вѣдомства, двери Н-рѣ непремѣнно явил(а)ся.
 úradu, dveře číslo уचितѣ доставил.
 hivatal irodájában 38 ajtószám alatt feltétlenül jelenjék meg.

Къ разбирательству благопозвольте привести съ собою Куваторъ (запримечаніе)
 K jednání račte vzíti s sebou
 A tárgyalásra sziveskedjék elhozni

Въ — V Beregszász дня — dne 9/11 1923
 Kelt

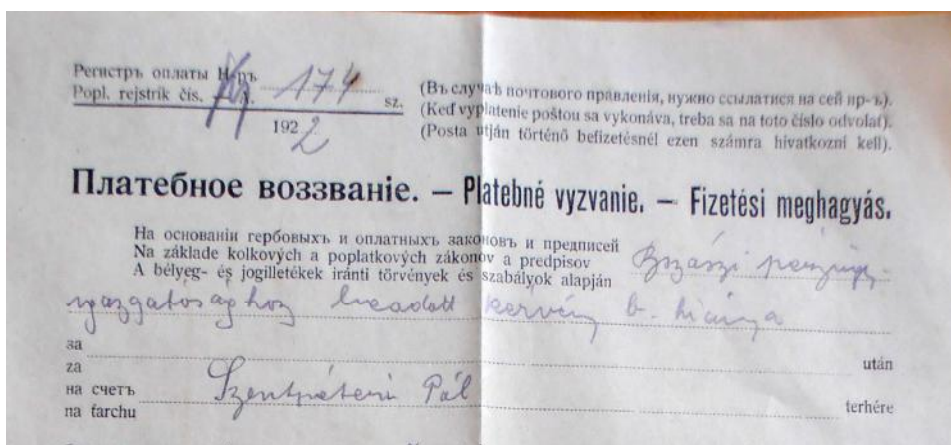
Финансовое правление.
Finanční ředitelství. — Pénzügyigazgatóság.

Č. 256. Předvolání.

Ruszin–cseh–magyar nyelvű hivatalos okirat (Beregszász, 1923)

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet (lásd Ferguson 1975, Trudgill 2003: 38–39, Wardhaugh 1995: 79–84) az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeként a helyi nyelvjavításokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz (nagyorosz) nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német, a francia és az olasz nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a

tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.¹¹³ „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem” – fogalmaz például Igor Husznai (1921: 27).

Három nyelvű formanyomtatvány: fizetési meghagyás

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosítást főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták. De a helyi értelmiség jelentős része is az ukrán irány mellett foglalt állást. Közöttük tarthatjuk számon Vaszil Grendzsa-Donszkij költőt, író, szerkesztőt is. Az *Українське слово* [Ukrán szó] című lap 1938. április 13-án megjelent 21. számában írta: „Külön irodalmi nyelv Kárpáti Rusz számára igazából nem kell (...), valami új nyelv megjelenése veszélyes segítség volna a széttagoló törekvéseknek, melyek népünk soraiban régtől megjelennek. Azért, mert Kárpáti Rusz helyi ruszin nyelvjárása kétségtelenül az ukrán nyelvjárása, tehát az itteni polgá-

¹¹³ Erről lásd pl. Husznai (1921: 19).

rok irodalmi nyelveként az ukrán nyelvet kell elfogadni, amit szomszédjaik és rokonaik használnak.” Majd így folytatja: „Mi Kárpátalján szép ukrán nyelven beszélünk, olyan nyelven, mint testvéreink Galíciában, Bukovinában vagy Nagy-Ukrajnában” (idézi Ferenc 1993: 315, 31).

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a 20. század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal (Káprály 2003: 176). „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az »ukrán–kisorosz« nyelv és helyesírás mindmáig nem szilárdult meg és nem egységes. (...) A szeparatistáknak most legalább háromféle helyesírásuk van, mégpedig: a ruszin-ukrán Podkarpatszka Ruszban, a galíciai-ukrán Galíciában és a kisorosz-ukrán Dél-Oroszországban. Hogy közülük melyik a legjobb, maguk a szeparatisták sem tudják. Mi tudjuk, hogy másként írt Kotljarevszkij, máshogy Kulis, Franko, Vinnyicsenko” – írja Husznai (1921: 30).

Emrefunkció - kurotor Károly János

Berni úrad: **Berni úrad Sevlus** Místo zabavení: **Fedorovo**
 Adóhivatal: Berni úrad Sevlus A foglalás helye:

Cis. ev. zázn.: *28* REGULAČNI PRÍSPĚVKY *9120*
 Nyilv. tart. napló tételszáma:

Vyhláška o veřejné dražbě Nyilvános árverési hirdetmény

movitostí zabavených v berní exekuci pro dlužné daně a jiné veřejné dávky s příslušenstvím, azon ingóságokról, amelyek a hátralékos adók és egyéb közszolgáltatások és járulékaik miatt adóvégrehajtás folyamán lefoglaltak.

První dražba – Első árverés					Druhá dražba – Második árverés				
éne nőkor	v obci község		Fedorovo		éne nőkor	v obci község			
o óra	hod. óra	min. perc	ulice utca	č. d. ház	o óra	hod. óra	min. perc	ulice utca	č. d. ház
9	16								

V dražbě se odprodají: – Az árverésen el lesznek adva:

Číslo řádku súv. číslo	Označení věci do dražby daných podle jich druhů Az árverés alá bocsátott tárgyak megjelölése azok neme szerint	Dobrotní cena (Bírási ártétel) Bírási ártétel (árnyelvi)
1	<i>20 g. g. g. g.</i>	
2		

Nyilvános árverési hirdetmény 1936-ból: szintén háromnyelvű

Az egységes ukrán sztenderd kialakulását nagyban megnehezítette, hogy az ukrán nyelvterület a második világháború végéig megosztott volt, politikailag több állam területéhez tartozott (Font–Varga 2006, Kocsis–Rudenko–Schweitzer szerk. 2008: 19–24). Más lehetőségek voltak a sztenderdizációra, a kodifikációra, a helyesírás egységesítésére az 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, majd Lengyel-

országához tartozó Galíciában és Bukovinában, az első világháború végéig Magyarország, aztán Csehszlovákia részét képező mai Kárpátalján, vagy a korábban a cári Oroszország, végül a Szovjetunió fennhatósága alatt álló közép- és kelet-ukrajnai régiókban (Zoltán–Bárányné 2008: 370, 2009: 253).

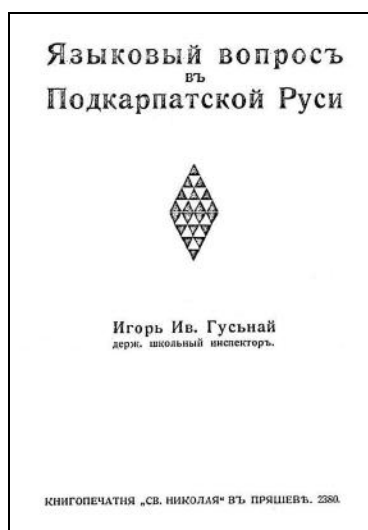
Az ukrán orientáció ilyen jellegű problémáira utal, hogy a régióban az adott korszakban többféle ukrán helyesírást használtak: a legelterjedtebb az etimologikus és a fonetikus ortográfia volt (lásd pl. Venzsinovics–Kondor 1993: 75–76). A kárpátaljai és hágókon túli ukránok helyesírásban is megnyilvánuló nyelvi egységének azonban az ukrán irányzat hívei kiemelt jelentőséget tulajdonítottak (lásd Volosin 1921, 1937). Az *Учитель* [Tanító] című ukranofil lap 1931. évi (XII. évfolyam) 7–8. száma 137–139. oldalán egy K. Csehovics szignóval ellátott *Мова і правопис* [Nyelv és helyesírás] című írásban a következőket olvashatjuk: „Amikor egy nemzet tagjai nem azonos jeleket használnak irodalmi nyelvük azonos hangjainak jelölésére, akkor elhalványul közöttük a nemzeti egység érzete, és ugyanakkor megnehezedik a gondolatok és a nyelvvel kapcsolatos kulturális értékek kölcsönös átadása.”¹¹⁴

Cseh–ruszin kétnyelvű kiírás Uzsook község vasútállomásának homlokzatán (1930-as évek)

¹¹⁴ Az ukrán orientáció által támogatott új, fonetikus helyesírás csupán az 1930-as évek közepétől válik egyre szélesebb körben elterjedté a régióban. A helyesírás kapcsán kibontakozott vitában elsősorban a *Наша школа* [Mi iskolánk] című lap állt ki a fonetikus helyesírás mellett. Lásd pl. Francz Agij *Перехід з етимології на фонетику* [Átállás az etimológiáról a fonetikára] című írását a folyóirat 1936. szeptemberi (II. évfolyam, 7. szám) számának 15. oldalán. Az idézett írás szerzője is a fonetikus helyesírás mellett állt ki.

Az orosz és az ukrán orientáció egyik első nyilvános összecsapására 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai (1921) eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv” alatt,¹¹⁵ ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján. Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák–lengyel kitalációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszofil irányzatot a szűk területi érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként értékelte, oroszellenesnek tekintette (Plišková 2008: 39–40). „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az »anyanyelv« jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?” – teszi fel a költői kérdést Igor Husznai (1921: 30), mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

Husznai Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси című kötetének címlapja

Volosin (1921) *О письменномъ язицѣ Подкарпатскихъ русиновъ* [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére. Egyértelműen állást foglalt az

¹¹⁵ Prága hivatalos véleményét a helyi szláv nyelvváltozatokról a IV. fejezetben ismertetjük.

ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великорусский*) nyelv egyik dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat (Plišková 2008: 40).

Az orosz irányzat mögött megosztó politikai célokat feltételez Volosin. „Beoldalgott közénk a cárhű és bolsevik Oroszországból néhány fanatikus jancsár, és elkezdte veszélyes, testvérgyilkos munkáját. Az egyszerű embereket a legaljasabb demagógiával verték szét, a felületes hívőket itt-ott átterelték a »krivoszláviára«¹¹⁶, az értelmiséget pedig a nyelvi kérdéssel osztották meg” – fogalmaz vitairatában. A szeparatizmus vádját elutasítja, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására¹¹⁷ hivatkozva érvel.

Volosin O письменном языке Подкарпатських русинов című kötetének borítója

¹¹⁶ A görög katolikus pap Volosin ezzel a szójátékkal párhuzamot von a *pravoslavie* (pravoszlávia) és a *krivoslavie* (krivoszlávia) között, utalva a skizmatikus mozgalomra, melynek következtében sok görög katolikus hívő ment át a görög keleti (pravoszláv) egyházhoz. A *pravoszláv* szó szerint igazhitűt (is) jelent, a *krivo-* előtag pedig *ferde*, *kitekert*, *hamis* jelentésben használatos itt.

¹¹⁷ Az 1905-ben Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* [ukránul: Про скасування утисків друкованого малоруського слова, magyarul: A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről] címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

Выпись из книги рождения. — Születési anyakönyvi kivonat.

Возраст лет	Знамя государства или губернии	Националь- ность (род)	Родичи — Родители — A szülők	Место рождения и в каком губернии	Националь- ность родителя
10	10	10	Родители: <i>Женік Іванів</i> <i>Іванів Іванів</i> <i>Іванів Іванів</i>	Место рождения: <i>с. Іванів</i>	Националь- ность: <i>русин</i>

Прозаніти дізнати. Управу.
Допоміжніми зазначення. Исправления.
Utlagos bejegyzések. Kiegészítések.

Доповідujemy, że tento výťah z *metrichého* matričného okresu s knihou narodených, *nie* slúži na *potvrdenie*.

Удостоверяю, что настоящий выпис *не* служит *подтверждением* метрического округа *или* содержания *или* содержания.

Beizentem, hogy ez a kivonat a *metrichényi* kerületi születési anyakönyvből *szolgálat* nem szolgál *alátalazott* igazolásul *metrichényi* tartalmáról *illetve* tartalmáról.

S 33. Státni tiskárna v Užhorodě 1922—1924

A hivatalos többnyelvűség egy példája: cseh, ruszin és magyar nyelven kiállított anyakönyvi kivonat

Az orosz nyelvű nyelvpolitika és a vitapartner német analógiája kapcsán Av-
gustin Volosin Vatroslav Jagić (1908) munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet,
hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a hol-
land, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülé-
sének okait az összgermántól, akkor szembe ötlök történelmi szétfejlődésük. Így
kell szemlélnünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is” –
mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy
azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv
alapján összekovácsolni” – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán
Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat te-
remtett magának”.

Volosin kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie.
A magyar reformkor írói, költői, Csokonai, Petőfi és Arany is úgy újították meg a
magyar irodalmat, vallja a szerző, hogy az egyszerű emberek nyelvét emelték
irodalmi rangra. A helyi, regionális irodalmi hagyományokat Volosin egy-
értelműen szembeállítja a nagyorosz nyelvi irányzattal, ám a regionális nyelvi
tradíciókra úgy tekint, mint amelyek a népi nyelvet tekintik alapnak, de nem kü-
lönülnek el a Kárpátok túloldalán használt nyelvváltozatoktól.

1930. évi 113. 19. §-szám.

Polgári házasságok a feloszlatás jogkörében

Výtah - Kivonat

z matriky snátkové reformované cirkve
a *lečno i* református egyház házassági anyakönyvéből
z roku: *1881* évről.

Dátum, naptár a rok sorszáma	A völegénynek és menyasszonynak						Jméno svědků a jejich bydliště	Jméno snátek úřadovného duchovního	Snátek sv. křesť. a ne- křesť. ?	Poznámka
	A házasság kötés éve, hónapja és napja	Jméno, příjmení, a zaměstnání	Město narození, bydliště, číslo domu	Nábo- ženství	Věk	Stav				
1930. 4. 17.	Zenich: <i>Petricek</i> Völegény: <i>Leňka Kováčik</i>	<i>Lečno 67</i>	<i>ref.</i>	<i>21</i>	<i>možná</i>	<i>Pravoslavní</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	
	Nevěsta: <i>Leňka Kováčik</i> Menyasszony: <i>Leňka Kováčik</i>	<i>Lečno 370</i>	<i>ref.</i>	<i>20</i>	<i>leány</i>	<i>ref.</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	<i>Leňka Kováčik</i>	

Potvrzují, že tento výtah souhlasí s matrikou snátek reformované cirkve.

Igazolom, hogy ezen kivonat a *lečno i* református egyház házassági anyakönyvének bejegyzésével megegyezik.

V *Lečno* dne *1930. május 12* 1930.
Kelt *Lečno* 1930. május 12-ik napján

Leňka Kováčik
cirkven-úrnok - ról. költés

LEČNO

Cseh–magyar kétnyelvű formanyomtatvány

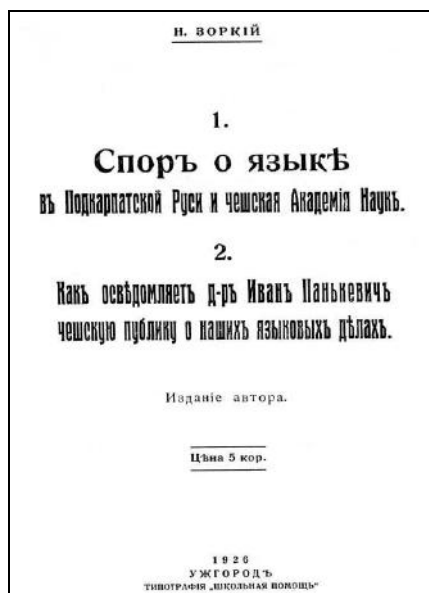
Vitairatának befejezéseként Volosin összefoglalja munkája tanulságait. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Az ellene folytatott küzdelmet vallási, politikai és gazdasági okokra vezeti vissza. Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmussal, mert nem akadálya a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyorosz helyesírás nem alkalmazható a kisoroszcra. Kijelenti, hogy a galíciai nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpátaljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irány szerinte anakronisztikus, akadálya a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.

A Volosin által támogatott ukrán irányzatot egyértelműen politikai indíttatású szeparatizmusnak tekintette nemcsak Husznai, hanem például a Kárpátok túloldalán Scsegolev (1912) és Szvisztun (1912) is. Az ukrán nyelvi mozgalom mögött mindkét szerző¹¹⁸ lengyel és osztrák-német megosztó politikai célokat

¹¹⁸ Mint ahogyan már a 19. század végén például Zagornij (1873) is.

feltételezett, s az ukrán nyelvi mozgalom megjelenését a romantika korszemlére vezették vissza (lásd pl. Szvisztun 1912: 129–131).¹¹⁹

Az ukrán és orosz irányzat között zajló küzdelem négy fontos szintéren folyt: a politikában, az oktatásban, a kulturális életet meghatározó lapok és folyóiratok hasábjain, valamint az egyházi életben. Husznai és Volosin említett vitaanyaga mellett mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például a ruszofil Nyikolaj Zorkij vagy Julij Ruzsak.¹²⁰ Hasonló vitairatok még a 30-as években is jelentek meg.¹²¹

Zorkij 1926-ban kiadott vitairatának címlapja

Az ukránofilek legfőbb intézményi hététerét az 1920-ban alapított Товариство Просвіта [Proszvita Társaság] jelentette¹²², valamint a *Науковий збірник* [Tudományos gyűjtemény] címmel kiadott folyóirat. „Az egész művelt világ

¹¹⁹ „Az a kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irredenta jelentése van” – írta Bonkáló 1940-ben (1940/1996: 58).

¹²⁰ Зоркій, Ніколай: 1. *Споръ о языкѣ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ*. 2. *Какъ освѣдомляетъ д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ*. Ужгородъ: Типографія „Школьная Помощь”, 1926.; Юлій Русакъ: *Очерки культурной исторіи Подкарпатской Руси*. Ужгородъ: Типографія Школьної Помощи, 1927.

¹²¹ Lásd például: *За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.

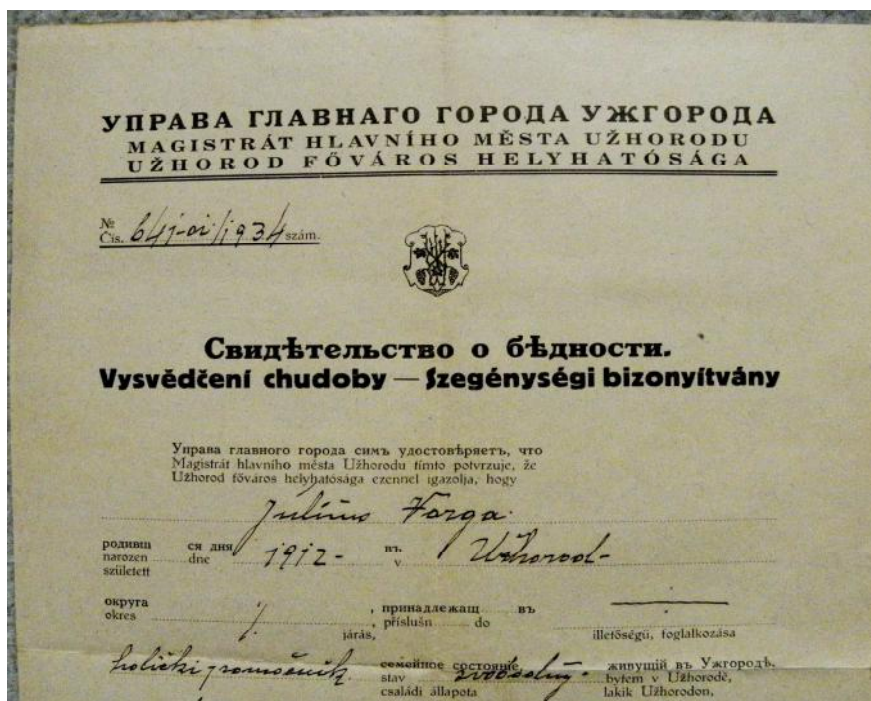
¹²² A Proszvita galíciai mintára jött létre a régióban.

tudomására hozzuk, hogy mi kárpátaljai ruszinok a nagy ukrán nemzet része vagyunk s hogy nyelvünk és irodalmunk azonos volt, azonos és azonos lesz a Kárpátok túlsó oldalán lakó testvéreink nyelvével és irodalmával és hogy minden olyan kísérlet ellen, hogy elorozsítsanak bennünket, vagy külön néptörzset csináljanak belőlünk s ezzel nemzetileg elszakítsanak anyai törzsünktől, minden erőnkkel harcolni fogunk” – olvashatjuk a Proszvita Társaság programjában (idézi Bonkáló 1935: 63–64).

Kétnyelvű hivatalos okmány Nagypaládról, 1926

Maga az ukrán irányzat a 19–20. század fordulóján jelentkezett hangsúlyosan a régióban. Ellenpólusa az 1923-ban létrehozott ruszofil Duchnovics Társaság [Русское культурно-просветительное общество имени А. В. Духновича, röviden: Общество имени А. Духновича] volt, illetve a *Карпатський край* [Kárpáti vidék] (1923–1924) és *Карпатський світ* [Kárpáti világ] (1928–1933) címmel megjelenő folyóiratok. Mindkét társaság megpróbált hatást gyakorolni a helyi kulturális életre, és folyóirata révén igyekezett meghonosítani a régióban az ukrán, illetve az orosz irodalmi nyelvet. A Proszvita tagjainak jelentős része ukránként határozta meg önmagát, szemben a Duchnovics Társaság tagjaival, akik főként ruszinnak vallották magukat. Az ukrán irányzat követői között számos galíciai volt, a ruszin társaság tagjai között pedig (nagy)orosz emigráns értelmiségek is képviseltették magukat.

A Csehszlovákiához tartozó Ungváron a Szegénységi bizonyítvány is háromnyelvű volt

A kortárs Marina Gyula (1977/1999: 102) emlékirataiban úgy értékelte, hogy az 1930-as évek elején a Szabó Eumén és Fenczik István vezette nagyorosz Duchnovics Társaság a 40-42%-os többséget képviselte, míg a Volosin vezette, ukrán irányultságú Proszvita Társaságot 28-30% követte. Marina szerint a Sztój-

ka Sándor görög katolikus püspök által irányított népies irányzatú „narodovcik” (azaz a ruszinofilek) inkább az orosz irányhoz csatlakoztak (1977/1999: 111).

S bár a cseh hatóságok 1937. július 15-én az orosz és az ukrán nyelv egyenrangúságát mondták ki Podkarpatszka Ruszban (lásd Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255), a korszak vége felé – az ukrán irányzatú politikai elit pozíciójának megszilárdulásával párhuzamosan – az ukrán nyelvi irányzat is jelentősen megerősödött. A Proszvita Társaság 1937. október 16–17-én Ungváron tartott soros kongresszusa alkalmából egy kiáltvány készült, melyet 24 párt, társadalmi és kulturális szervezet vezetőjének aláírásával falragaszok formájában is terjesztettek szerte a régióban. A kiáltvány szerzői szerint Moszkva az orosz, Budapest a ruszin nyelvet erőlteti a helyi lakosságra, akik valójában ukránok, nyelvük is ukrán. „Nem engedhetjük – fogalmaz a kiáltvány –, hogy a köztársaság és a nép ellenségei soha nem hallott kárpátorosz népet kreáljanak. Nincsenek sem oroszok (москалі), sem kárpátoroszok (Карпаторосси), itt csupán egy nép van, az ukrán (український народ), melynek egy nyelve, egy kultúrája és egyetlen helyesírása létezik.”¹²³ A kiáltvány szerzői követelik azt is, hogy ukrán nyelven oktassanak a régió iskoláiban. A kiáltványhoz a csehszlovák kommunista párt helyi szervezetei is csatlakoztak (Misanics 1999).

A Csehszlovák Köztársaság fennállása 15. évfordulójának nagyszülősi megünneplésére hívogató szöveg is három nyelven készült

¹²³ A kiáltvány szövegét lásd itt: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh39.htm>

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. Az 1929-ben alakult és 1939-ig működő *Учительська Громада* [Tanítói Egyesület] az ukranofil, az 1921 és 1938 között fennálló *Учительское Товарищество* [Tanítói Társaság] a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban. Előbbi folyóirata az *Учительський Голос* [Tanítói Hang] (1930–1939), utóbbié a *Народна Школа* [Népi Iskola] (1921–1938) volt. Az Ucsityelszka Hromada céljai között szerepelt az ukrán tannyelvként való bevezetése, az Ucsityelszkoje Tovariscsesztvo ellenben az orosz tannyelvként való használata mellett érvelt.

A prágai kormányzat támogatta ugyan a cseh (szlovák) nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is. Klima (1936: 103) írásából tudjuk, hogy a cseh, illetve szlovák nyelven tanulók aránya jelentősen meghaladta a cseh és szlovák nemzetiségűek arányát Podkarpatszka Ruszban. De az kiderül az általa közölt adatokból, hogy számos nemzetiség képviselői tanulhattak anyanyelvükön ebben az időszakban Kárpátalján (lásd még Fedinec 1999, Magocsi 2007a: 518).

Tömegrendezvény Beregszász főterén, 1930; a háttérben háromnyelvű feliratok

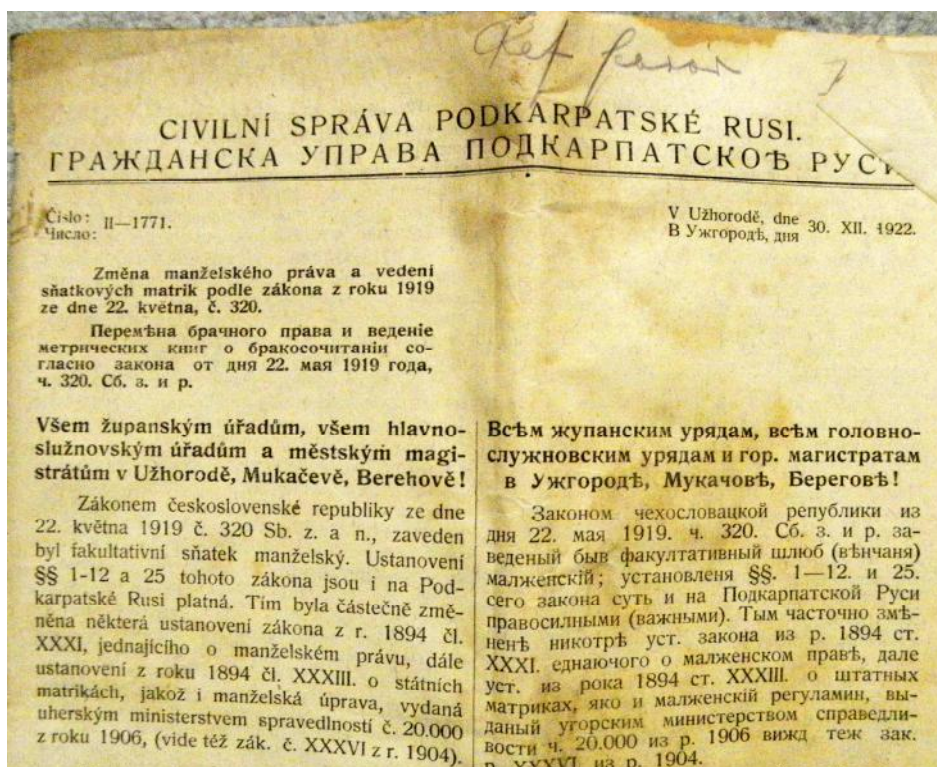
A görög katolikus egyház kezdetben a ruszin irányt támogatta, majd – nem kis részben Volosin hatására – a görög katolikus papok nagy része az ukrán irányzat mellé állt. Az ortodox (pravoszláv) egyház az orosz irodalmi nyelvként való használatát tartotta célszerűnek.

A politikai életben a ruszin irányzatot Bródy András, az ukránt Avgusztin Volosin neve fémjelezte. Amikor az első autonóm kormány élére Bródyt nevezték ki, a ruszin nép önállóságának eszméje, s ugyanakkor az orosz irodalmi nyelv bevezetésének gondolata kapott nagyobb támogatást; bár a Ruszin Nemzeti Tanács 1938 októberében Kárpátalja-szerte kifüggesztett kiáltványában az szerepelt, hogy a „nép nyelve” legyen a hivatalos nyelv (lásd Fedinec 2002: 291). Ám Bródy kormányát nagyon hamar felváltotta Volosin kabinetje. Volosin pedig egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. Kormányzása idején jelentős lépéseket tett a Prágától való függetlenség növelése, az ukrán nyelvnek a régióban történő megszilárdítása irányába. Ennek a függetlenségi törekvésnek a kicsúcsosodása volt 1939 márciusában Kárpáti Ukrajna mint független állam kiáltása, illetve az ukránnak mint államnyelvnek a bevezetése.

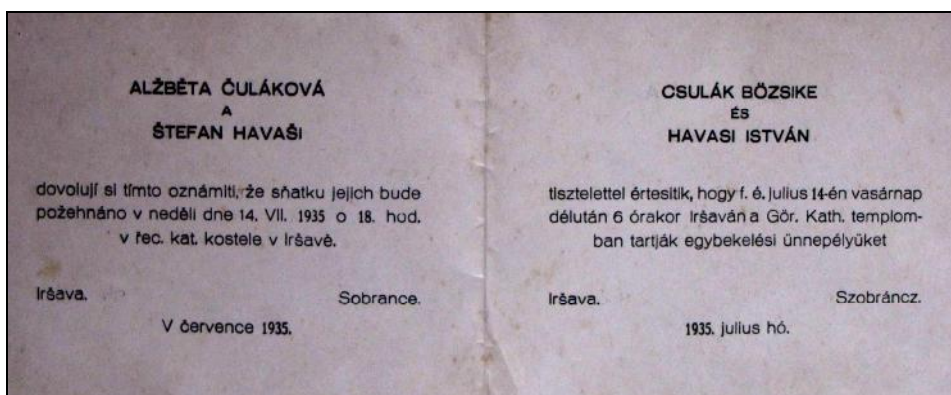
Az Ukrajna függetlenné válása után posztumusz Ukrajna Hőse címmel kitüntetett Volosin szobra Ungváron

Egy-egy nyelv sztenderd változatának kidolgozása során (azaz a sztenderdizáció és kodifikáció folyamatában) a nyelvi tervezés elméletében és gyakorlatában alapvetően négy lényeges lépést különböztethetünk meg: kiválasztás, kodifikáció, elterjesztés és kidolgozás (lásd pl. Neustupny 1970, Fishman 1998, Haugen 1998, Sándor 2006). A kiválasztás voltaképpen annak eldöntése, hogy mely nyelv/nyelvváltozat legyen az alapja a sztenderd változatnak. Ezt követően ezt a változatot kodifikálni kell, azaz nyelvtanokban, szótárakban, kézikönyvekben, helyesírási szabályzatokban stb. rögzíteni kell a sztenderd normát. Az elterjesztés az a fázis, amikor – elsősorban az oktatás révén – a kodifikált normát minél szélesebb körben megismertetik, és ennek használata felé terelik a lakosságot, a sajtót stb. A kidolgozás a kodifikált norma állandó „karban tartását” jelenti: a folyamatosan változó nyelvi norma nyomon követését, stilisztikai bővítését, differenciálását, a kodifikációs feladatok finomhangolását. Ezeket a lépéseket összefoglalóan sztenderdizációnak nevezi Haugen, mert ezek révén válik egy *dialektus* sztenderd *nyelvvé* (lásd Sándor 2006: 961).

A törvényeket, rendeleteket az államnyelv mellett ruszin nyelven is közzölték

Az oktatás területén a nyelvtervezés négy alapvető lépése közül három révén is folyt a küzdelem az említett nyelvi irányzatok között. A kiválasztásban az egyik az ukrán, a másik az orosz irodalmi nyelv mellett döntött, míg a harmadik egy új sztenderd változat kodifikálásával próbálkozott. A kodifikációban az iskolai oktatásban használt grammatikák játszottak lényeges szerepet, hiszen az iskola alakítja a későbbi felnőttek nyelvi viselkedését, nyelvhasználati szokásait, normatudatát, helyesírását. Végül azzal, hogy melyik nyelvet választották az oktatás tannyelvüül, egyben az elterjesztés terén is jelentős eredményeket értek el.

Kétnyelvű esküvői meghívó 1935-ből

A nyelvpolitika, illetve a nyelvtervezés elméleti keretében szemlélve a korokban zajló nyelvi polémiát, az egyes nyelvi irányzatok nyelvtervezési lépéseit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze (17. táblázat).¹²⁴ A ruszinoofil irányzat a kiválasztásban a helyi nyelvjárások fölé boltozódó, azokat ötvöző új irodalmi nyelv megteremtését tűzte ki célul. Az ukranofilek az ukrán, a ruszofilek az orosz irodalmi nyelv mellett döntöttek. A kodifikációban az ukrán és orosz nyelvi mozgalom az iskolai nyelvtanokat alkalmazta elsősorban, a ruszinok a szép-irodalmi és tudományos művek révén közelítettek az irodalmi nyelvváltozat kialakítása irányába. Az elterjesztés legfőbb eszközét az iskolai oktatásban látták. A kidolgozásra, a már rögzített normák gondozására, fejlesztésére azonban az adott történelmi, politikai viszonyok közepette egyiknek sem volt reális lehetősége.

¹²⁴ A kiválasztás, kodifikáció, elterjesztés, kidolgozás nyelvtervezési folyamatáról lásd Haugen (1983), (1998), Sándor (2006: 959–962).

17. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból

	Ruszinofil	Ukranofil	Ruszofil
Kiválasztás	Új irodalmi nyelv a helyi nyelvjáráások alapján.	Ukrán.	Orosz.
Kodifikáció	Szépirodalmi és tudományos publikációk, cikkek révén fokozatosan haladni az irodalmi norma megszilárdítása (a sztenderdizáció és kodifikáció) felé.	Grammatikák révén meghonosítani az ukrán irodalmi nyelvet (pl. I. Panykevics nyelvtana).	A már kodifikált orosz irodalmi nyelv átvétele, ill. Szabó E. grammatikája.
Elterjesztés	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, lapok, folyóiratok.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, politikai és közélet.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet.
Kidolgozás	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.

Három nyelven folytatott küzdelem a tüdőbaj ellen

A csehszlovák korszak legfőbb nemzetiség- és nyelvpolitikai kérdése a Podkarpatszka Rusz számára mind a saint-germaini szerződésben, mind pedig az 1920-ban elfogadott alkotmánylevélben megígért autonómia s az ennek keretében többek között a nyelvhasználati jogok belső szabályozása volt. A csehszlovák nyelvpolitika demokratikusabb rendelkezései és az autonómia gyakorlati megvalósulása akár jelentős előrelépést is hozhatott volna a régió nyelveinek fejlődése és az összetett nyelvi helyzet rendezése terén. Ám Csehszlovákia egészen 1938-ig elodázta az autonómia bevezetését. Ekkor azonban a világpoli-

tikai események már nem tették lehetővé az öngazgatás valódi megszervezését és működését. Ám az autonómia mozgalom révén juthatott el a korszak végére a régió szláv lakossága ahhoz, hogy kikiáltta a független ukrán miniállam (Kárpáti Ukrajna) megalakulását és az ukránnak mint államnyelvnek a bevezetését.

Hivatali körpecsétek cseh, ruszin és magyar nyelvű felirattal

A korszak nyelvpolitikai szempontból legfontosabb eseményei a következők: az államnyelv megváltozása (a magyar helyett a csehszlovák került ebbe a státusba), illetve a ruszin nyelv hivatalos nyelvi státusba kerülése. Nem meglepő, hogy a magyarok negatívan, a ruszinok pedig pozitívan élték meg ezt a változást. További lényeges eseménye ennek a korszaknak az ukrán nyelvnek az egyre nagyobb mértékű megjelenése az oktatásban, a kultúrában, sajtóban és a hivatali életben.

Cseh(szlovák), ruszin, német és magyar nyelvű felirat egy 500 koronás bankón

A hivatalos nyelv/államnyelv kérdése azonban szintén a felszínre hozta a régió szláv értelmiségének ellentétes nyelvi és kulturális irányultsága problémakörét. A ruszin, az ukrán és az orosz irányzat képviselői közül ekkor még egyik sem került ki egyértelműen győztesen. Ám kétségtelen tény, hogy az ukrán irányzat erőteljes jelenléte az oktatásban, a régióba Galíciából érkezett ukrán értelmiségiek szervezőmunkája, illetve a Kárpát-Ukrán állam függetlensége irányába tett lépések döntő hatással voltak a vidéken élő szláv lakosok identitására, valamint nyelvének, nyelvi tudatának fejlődésére is. Ez az irány pedig egyértelműen az ukrán volt.

„Csehek alatt” kiadott cseh–ruszin kétnyelvű erkölcsi bizonyítvány Vári községből

4. Nyelvpolitika a területi revízió idején: a Kárpátaljai Kormányzóság időszaka (1939–1944)¹²⁵

4.1. A hivatalos kétnyelvűség

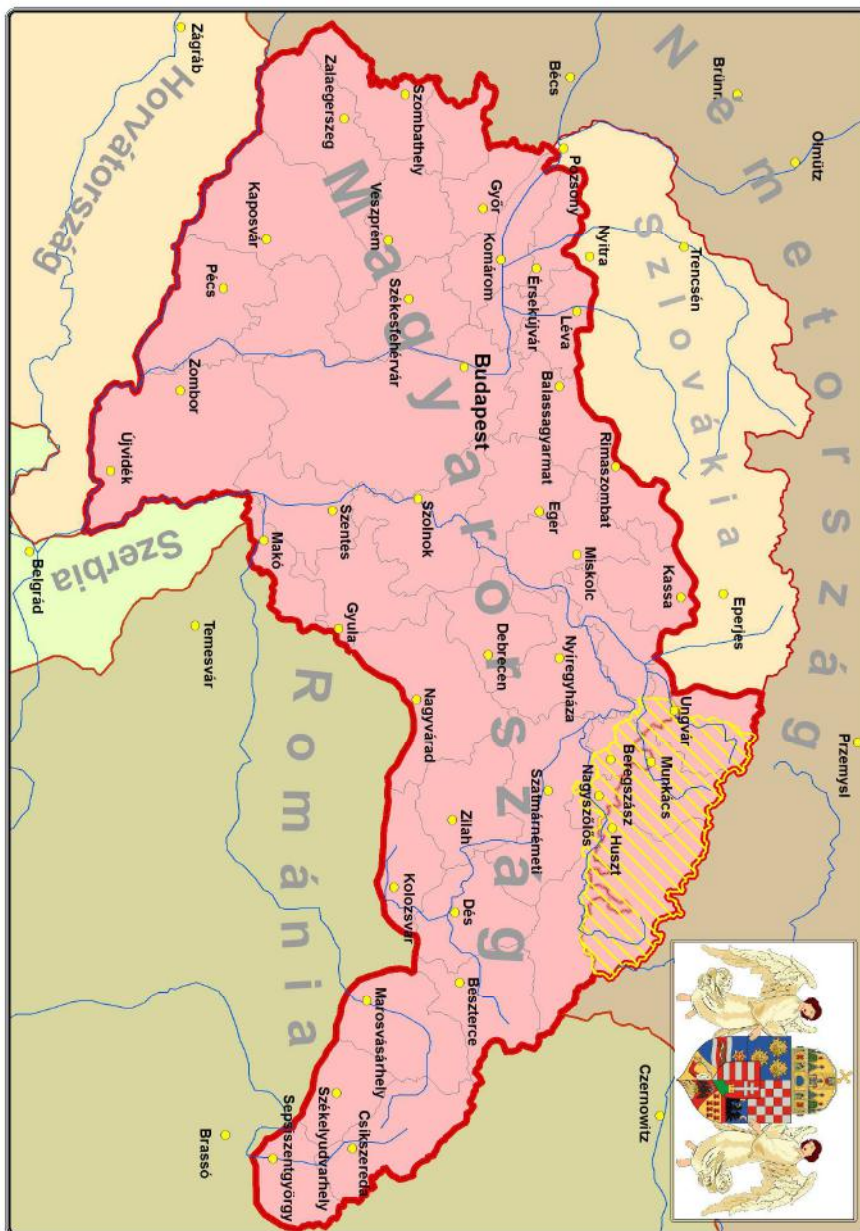
A nemzetközi politikai események alakulása révén a mai Kárpátalja déli, síkvidéki, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt ruszinok lakta északi és keleti része pedig 1939. március közepén katonai hadművelet eredményeként ismét Magyarországhoz került (5. térkép). A hadműveletek befejezése után 1939. március 18-tól Kárpátalja területén katonai közigazgatás lépett életbe, amely július 7-ig volt érvényben.

A kárpátaljai terület közigazgatásának rendezéséről szóló 1939. évi 6200. számú miniszterelnöki rendeletet a kormány 1939. május 23-i ülésén fogadták el. S bár a helyi szláv lakosság autonómiájának ígérete többször is napirendre került az adott időszakban (lásd Brenzovics 2010, Dupka 2004, Fedinec 2008b), ez az eredetileg ideiglenesnek szánt rendelet volt Kárpátalja közigazgatásának jogi alapja egészen 1944 tavaszáig, amikor a területet hadműveleti területté nyilvánítják.

A szláv többségű vidékeket nem kapcsolták be a magyar vármegye-rendszerbe, hanem egy speciális terület, az Ungvár székhellyel létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság egyesítette azokat (6. térkép). A közigazgatási egység élén a kormányzói biztos állt. 1939. július 7. és 1940. szeptember 12. között Perényi Zsigmond, őt követően 1941. december 7-i haláláig Kozma Miklós, majd 1942. január 5-től 1944. április 1-ig, a régió hadműveleti területté nyilvánításáig Tomcsányi Vilmos Pál látta el a kormányzói biztos teendőit. Vincze András 1944. május 10-től a hadműveleti terület kormánybiztosaként állt a régió élén miniszteri hatáskörrel.

¹²⁵ Ezt a részt Cserniczkó (2010b), Botlik (2005a), (2005b) és Brenzovics (2010) alapján foglalom össze.

5. térkép. A mai Kárpátalja a Magyar Királyságon belül 1942-ben

A mai Kárpátalja területének déli, magyar többségű sávját (Beregszász várossal egyetemben) betagolták a vármegyerendszerbe, s ez a rész nem tartozott a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság igazgatása alá, mint ahogyan kimaradt abból például Aknaszlatina is. Az újonnan létrehozott közigazgatási egység része volt ellenben több olyan, Ungvártól nyugatra fekvő ung megyei település, melyek a második világháború után Csehszlovákiához kerültek, s ma Szlovákiához tartoznak.

6. térkép. A Kárpátaljai Kormányzóság területe

Forrás: Fedinec–Vehes szerk. (2010: 169).

Kárpátalja beosztása, közigazgatása, 1939–1944 (Készítette: Sebők László)

Az iskolák tannyelvi viszonyaival már a legelső intézkedések között foglalkoztak a magyar hatóságok. 1938 novemberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányelvei szerint a tisztán magyar és tisztán nemzetiségi vidékeken megmaradnak az anyanyelven oktató iskolák; a vegyes lakosságú tele-

püléseken gondoskodni kell a magyar ajkúak külön magyar nyelvű oktatásáról; a magyar nyelvet tantárgyként be kell vezetni a nem magyar tannyelvű iskolákban; a szlovák és ruszin nyelv oktatása változatlan marad azokban az intézményekben, ahová e nemzetiségek képviselői járnak (lásd Fedinec 1996, 2002: 304).

A magyar hatóságok egyértelműen a ruszin anyanyelvi oktatás fejlesztését tűzték ki célul. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1941. szeptember 29-i számában közölt beszámoló szerint „A magyar nyelv rendszeres tanítása a rutén népiskolákban a III. osztályban kezdődik. A nem rutén anyanyelvű tanítókat, amennyiben a rutén nyelvet elsajátítják és a tanításnál legalább kiegészítő nyelvként használják, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizonyos jutalomban fogja részesíteni. (...) Az eddigi ún. kisebbségi tanterv azon rendelkezéseit, amelyek szerint egyes tantárgyakat magyar nyelven kell tanítani, hatálytalanították, és a kisebbségi iskolákban – a magyar nyelv kötelező tanítása mellett – anyanyelvi oktatást kell bevezetni” (idézi Fedinec 2002: 382–383). A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1941. évi 58701. és 1943. 85000. számú rendelete előírta, hogy a nemzetiségileg vegyes lakosságú vidékeken a magyar tannyelvű polgári iskolákban heti két órában oktatni kell a lokális többség nyelvét (Nádor 2011a: 44). Ez Kárpátalja esetében azt jelentette, hogy a magyar nyelven oktató iskolákban is tanították a ruszin nyelvet (Fedinec 1996: 41). A heti két órában folyó nyelvoktatás hatékonysága azonban nem lehetett túlságosan magas.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén 1939. július 16–24. között vagyon- és népesség-összeírást végeztek. Ennek adatai alapján a régió 12 061 km²-nyi területén 667 561 fő élt. Abszolút többséget alkottak a ruszinok (a korabeli hivatalos állami terminológia szerint: magyaroroszok), akikhez a lakosság 74,64%-a tartozott. A legnagyobb regionális kisebbséget nem a 8,62%-ot kitevő magyarok, hanem a 9,15%-nyi jiddis anyanyelvűek alkották. Csehszlovák (3,72%), román (2,17%) és német (1,40%) ajkúak is jelentős számban éltek a régióban. A lakosság vallási megoszlása a következő volt: görög katolikus 61,9%, ortodox (pravoszláv) 17,2%, izraelita 12,1%, római katolikus 6,0%, református 2,2%, egyéb 0,6%.¹²⁶

Az 1941. évi hivatalos népszámlálásnak a mai Kárpátalja területére vonatkoztatott adatai megerősítik, hogy a régióban abszolút többséget alkottak a ruszin anyanyelvűek. A népszámlálási adatok alapján azonban a magyar anyanyelvűek aránya magasan meghaladja az 1939-es csehszlovák összeírás során rögzített arányokat. Ennek egyik oka, hogy a census említett adatai a Kormányzói Biztosság területénél nagyobb területre: az egész mai Kárpátaljára vonatkoz-

¹²⁶ Lásd: *1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940. 14. old.

nak. Másrészt 1939 és 1941 között sok ezer magyar hivatalnok, állami tisztviselő, katona, csendőr, tanár, egyéb értelmiségi stb. települt a régióba, illetve sok cseh és szlovák hagyta el a területet. Az 1939-ben még a régióban talált szlávok közül is többen távoztak Kárpátaljáról. Az elköltözők nagy része a galíciai emigránsok közül került ki, akik nem kaptak állampolgárságot a magyar hatóságoktól. A ruszin anyanyelvűek arányát az is csökkentette a régióban, hogy egy miniszteri rendelet értelmében a csehszlovák korszakban állami tisztviselőként alkalmazott és ezért megbízhatatlannak nyilvánított ruszin vasutasok, postások és más hivatalnokok egy részét az ország belső vidékeire helyezték át. Tömegesek voltak a Szovjetunióba történő szökések is. A kutatók adatai szerint a Magyarországról Szovjetunióba szököttek száma 1939 és 1941 között meghaladta az öt és fél ezer főt, akik döntő többsége a szláv lakosság soraiból került ki; a háború végéig becslések szerint a tízezer főt is elérte a Szovjetunióba szököttek száma, akiknek legnagyobb részét a szovjet hatóságok bebörtönözték, lágerekbe hurcolták (Pahirja 2012).

A magyar hatóságok a katonai közigazgatás 1939. július 7-i megszüntetését követően a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területére is kiterjesztették a magyar törvények hatályát, igyekeztek megszervezni a magyar állami közigazgatást a régióban. Ez többek között azt jelentette, hogy Kárpátalján is fokozatosan hatályba léptek az úgynevezett „zsidó törvények”, melyek negatívan diszkriminálták a régió legnagyobb létszámú kisebbségét (Magocsi 2005: 9). A kárpátaljai zsidó közösség diszkriminációjának tetőzésére akkor került sor, amikor Magyarország Németország oldalán belépett a második világháborúba, illetve amikor 1944. március 19-én a németek megszállták az országot, és a hatalmat a németpárti nemzeti-szocialista erők vették át. 1944. április 20-án vette kezdetét a kárpátaljai zsidók gettókba telepítése, majd hamarosan (1944. május 15. és június 7. között) a náci munkatáborokba történő internálásukra is sor került (Tóth G. 2008: 17–21).¹²⁷ Források szerint Kárpátaljáról 85 ezer főt, a kárpátaljai zsidóság háromnegyedét hurcolták el (Stark 2010b: 191, 2010c: 221). Ha figyelembe vesszük, hogy akkoriban Kárpátalja összlakossága körülbelül 850 ezer főnyi lehetett, akkor érzékelhető válik, milyen mértékben befolyásolta a holokauszt tragédiája Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és nyelvi viszonyait.¹²⁸

¹²⁷ A régió zsidósága egy részének deportálására már 1941-ben sor került, amikor a többségében nem magyar állampolgárságú zsidókat Kőrösmezőnél a határ túlsóoldalára – a náci német hadsereg által megszállt területre – vitették a magyar hatóságok (Magocsi 2005: 9–10, Tóth G. 2008: 10–16).

¹²⁸ A magyarországi zsidók gettókba zárása a mai Kárpátalján kezdődött 1944. április 16-án. A magyar Országgyűlés 2000. évi döntése szerint 2001-től minden évben április 16-án emlékeznek meg a holokauszt magyarországi áldozatainak napjáról.

Kétnyelvű emléktábla az egykori munkácsi gettó helyén

A helyi egyházi vezetőknek és a csehszlovák korszakban állami hivatalt vállalt helyi lakosoknak az állam iránti lojalitását úgynevezett igazoló bizottságok előtt kellett bizonyítaniuk (Brenzovics 2010: 124–130). Ezek a bizottságok nagyrészt azokat minősítették megbízhatatlannak, akik az 1918 és 1939 közötti időszakban a csehszlovák államhatalmat támogatták, illetve akik az ukrán nyelvi és politikai irányzat hívei voltak. Különösen magas volt az állásukból elbocsátottak aránya a tanítóság körében, akiről Marina Gyula (1977/1999), a Kormányzói Bizottság oktatási tanulmányi osztályvezetője úgy vélekedett, hogy közöttük nagy számban található az ukrán politikai irányzat hívei, és az ukranofil politikai mozgalomban erősen érintettek voltak.

A magyar állam közigazgatási autonómiát ígért Kárpátalja lakosságának,¹²⁹ ezért a régió közigazgatását szabályozó 6200/1939. számú miniszerelnöki ren-

¹²⁹ Horthy Miklós kormányzó 1939. június 14-én, az országgyűlés ülésén tartott nyitóbeszédében így fogalmazott: „Újra szentistváni feladatok munkanapjaira virradtunk. Hiszem és remélem, hogy ez az országgyűlés ugyanazzal a hivatásérzettel fog ehhez a munkához, amellyel az elmúlt századok magyar országgyűlései változó korszakokban nemzetünk történelmi küldetését és célkitűzéseit a Dunamedencében szolgálták. Első ilyen feladatunk lesz, hogy a főleg magyar-oroszok lakta kárpátaljai országrésznek ősi alkotmányunkba szervesen beleillő önkormányzatot állapítsunk meg. Hiszem és remélem, hogy az országgyűlés is ápolni fogja a megértést és a barátságot ma-

deletet ideiglenesnek tekintették (Fedinec 2008b). Az 1939. évi VI. törvény-cikk¹³⁰ 6. §-a szerint „Utasíttatik a miniszterelnök, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé”. Ennek megfelelően 1939 és 1944 között számos autonómia-tervezetet dolgoztak ki a régió öngazgatásával kapcsolatban (vö. Tilkovszky 1967, Dupka 2004, Vasas 2000, 2004). Közülük a Teleki Pál miniszterelnök által 1940. július 23-án a parlament elé terjesztett, a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvény-tervezete¹³¹ állt a legközelebb ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon, ám a miniszterelnök – a kül- és belpolitikai helyzet alakulása miatt, a kárpátaljai magyaroknak a ruszin autonómiához való csatolása elleni tiltakozását figyelembe véve, valamint befolyásos katonai vezetők nyomására – augusztus 5-én visszavonta a tervezetet (Tilkovszky 1967, Romsics 2010: 247, Vasas 2004, Brenzovics 2010).

A kárpátaljai városok Magyarországhoz való visszatérése alkalmából kiadott postai bélyegzők csehszlovák bélyegeken (1938)

Az autonómia kérdése ezt követően is többször felvetődött a budapesti és a helyi sajtóban és politikai életben, sokszor ellenkező előjellel (Fedinec 2008b). Bródy András, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke például többször is elégedetlenségét fejezte ki az autonómia bevezetésének halogatása miatt. Több magyarok lakta település (például Aknaszlatina, Técső, Visk) vezetése ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy őket ne csatolják a ruszin közigazgatási egységhez, Ungvár odacsatolása ellen tiltakozott Korláth Endre, Ung megye főis-

gyar és idegenajkú honfitársaink között, amelyet megbontani csak konkolyhintéssel lehet.” *Képviselelőházi irományok*, 1939. I. kötet, 1. szám. Budapest, 1939. 1. old.

¹³⁰ 1939. évi VI. törvény-cikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről.

¹³¹ A tervezet szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 129–134), Dupka (2004: 141–146).

A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz” (azaz a ruszin/ukrán).¹³² A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni”.¹³³ Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939.¹³⁴ és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, mely szerint Kárpátalján a magyar-orosz nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv.

A 6200/1939. sz. rendelet előírja, hogy a hivatalokhoz, állami szervekhez magyar-orosz nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ ezen a nyelven kell kiadni. A rendelet azt is lehetővé tette, hogy a régió lakosai nemcsak a helyi, hanem a központi államhatalmi szervekhez is anyanyelvükön nyújthatták be beadványaikat (Vasas 2000).

Magyar–ruszin kétnyelvű postai bélyegzők a korabeli Kárpátaljáról

¹³² A magyar hatóságok 1939 ősztől a 19. század végén, 20. század elején még gyakran használt *magyar-orosz* népnév helyett a *rutént* kezdték el használni. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy miután a Szovjetunió lerohanta Kelet-Lengyelországot (a mai Nyugat-Ukrajnát), 1939. szeptember 27-én közös szovjet–magyar határszakasz lett Kárpátalja határán, s Magyarországnak a ruszin nép és nyelv önállóságát támogató politikáját jobban szolgálta egy olyan etnonima, mely nem tartalmazza az „orosz” utótagot (lásd Botlik 2011: 28).

¹³³ Az 1939. június 22-i 6200. sz. miniszterelnöki rendelet teljes szövegét közli Fedinec 2004: 528–534.

¹³⁴ Ez a rendelet volt az alapja a ruszin nyelv használatának az igazságszolgáltatásban: „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. bíróságok előtt folyó ügyekben fellebbviteli bíraskodást gyakorló kir. törvényszékeknél és kir. ítélőtáblán is a fellebbviteli ügyek elintézéséhez szükséges számban kell a magyar-orosz nyelvben jártas személyeket alkalmazni, továbbá a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. járásbíróságoknál és kir. ügyészségeknél folyó ügyekben akár elsőfokú, akár a felebbviteli eljárásban az ügyvéd, úgyszintén a helyettesítésében eljáró, az ügyvédekkel egy tekintet alá eső személy az állam hivatalos nyelve mellett a magyar-orosz nyelvet is használhatja” (közli Fedinec 2004: 544).

МАДЬЯРСКОЕ КОРОЛЕВСТВО. — MAGYAR KIRÁLYSÁG.

КОР. ГРЕКО-КАТ. ПЪВЦО-УЧИТЕЛСКА СЕМИНАРИЯ ВЪ УЖГОРОДЪ.
KIR. GÖR.-KAT. KANTORTANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET UNGVÁRON.

1939/40. iskolai év. 22. число протокола.
anyakönyvi szám.

**Свидѣтельство Учительской Семинарии.
Tanítóképző-intézeti bizonyítvány.**

Иван Тодорович (Родившич Иван)

родившияся 1918 года *сентября* *21* дни въ селѣ *Тилка Бача*
аки született *1918* évi *szeptember* hó *21* n
въ *Ужгородъ* *журтъ въ общинѣ *Тилка Бача** въ кор. гр. кат. мусковской
községben *Ужгородъ* vármegyéjében *Тилка Бача* vallású az ungvári kir. gör. kat.
пъвцо-учит. семинари въ Ужгородѣ въ первой *группѣ* положеннѣ 19 *39* *190* школьнаго года кончилъ
kantortanítóképző intézetben az 19 *39* *190* iskolai év első-második felében az *első* osztályt
első *osztály* классу съ слѣдующимъ успѣхомъ:
a következő eredménnyel végzett:

Поведение	<i>отлично</i>	Математика	<i>хорошо</i>
Magyariságot	<i>jeles</i>	Математика	<i>jeles</i>
Историческое	<i>хорошо</i>	Музыка	<i>jeles</i>
Български	<i>jeles</i>	Торговска математика	<i>jeles</i>
Законъ Божий	<i>отлично</i>	Химия	<i>jeles</i>
Нисъ азъ ерлѣдѣтенъ.	<i>отлично</i>	Кемия	<i>jeles</i>
Съобщение — физика	<i>хорошо</i>	Физика	<i>jeles</i>
Телъ-és élettan	<i>jeles</i>	География	<i>jeles</i>
Психология — логика	<i>хорошо</i>	Египетска математика	<i>jeles</i>
Логика és logika	<i>jeles</i>	Сельское хозяйство	<i>jeles</i>
Педагогика, дидактика и методика	<i>хорошо</i>	Господска математика	<i>jeles</i>
Невѣла, танитъ-és módszertan	<i>jeles</i>	Народно хозяйство	<i>jeles</i>
История болгарска	<i>хорошо</i>	Кърваредска математика	<i>jeles</i>
Невѣлѣstörténelem	<i>jeles</i>	Расование	<i>jeles</i>
Организация школы	<i>хорошо</i>	Рисунъ	<i>jeles</i>
Iskolaszervezés	<i>jeles</i>	Численность	<i>jeles</i>
Практ. въ учебн. и воспитателн. дѣлѣ	<i>хорошо</i>	Степени	<i>jeles</i>
Танитал-és nevelési gyakorlat	<i>jeles</i>	Сербъ	<i>jeles</i>
Мадарскы языкъ	<i>хорошо</i>	Емекъ	<i>jeles</i>
Унгарскы языкъ	<i>хорошо</i>	Музыка (скупина)	<i>jeles</i>
Мадуарскы языкъ	<i>jeles</i>	Земе (бегеди)	<i>jeles</i>
Нѣмецкы языкъ	<i>хорошо</i>	Русскъ поборъ	<i>jeles</i>
Német nyelv	<i>jeles</i>	Кремьенка	<i>jeles</i>
История	<i>хорошо</i>	Церковна сербъ	<i>jeles</i>
Történelem	<i>jeles</i>	Еврейскъ языкъ	<i>jeles</i>
Конституция	<i>хорошо</i>	Татарскъ	<i>jeles</i>
Alkotmánytan	<i>jeles</i>	Туркъ	<i>jeles</i>
География	<i>хорошо</i>	Генералъ	<i>jeles</i>
Földrajz	<i>jeles</i>	Тесты	<i>jeles</i>

Всѣхъ наукъ издѣланныхъ работъ
Az írásbeli dolgozatok kiadó alakjában

Аз унгарскы языкъ издѣланныхъ работъ
Az írásbeli dolgozatok kiadó alakjában

Еgy 1939. július 25-i kormányhatározat értelmében az állami közhivatalok nevét magyar és magyarországi nyelven is fel kellett tüntetni Kárpátalján, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetőanyagokat kellett kitenni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. Az 1939. augusztus 2-án kiadott 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a régióban az állami hivatalok alkalmazottai a szóbeli érintkezésben kötelesek a „magyarországi” nyelvet használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, s el kell fogadniuk az ilyen nyelven meg-

fogalmazott beadványokat is, minden hivatalos nyomtatványnak, űrlapnak két-nyelvűnek (magyar–„magyarország”) kell lennie. Ennek érdekében 1939 júliusában mindössze három hét alatt sok ezres példányszámban 68 különböző űrlap és formanyomtatvány kétnyelvű (magyar és magyar-orosz) változata készült el (Botlik 2011: 28).

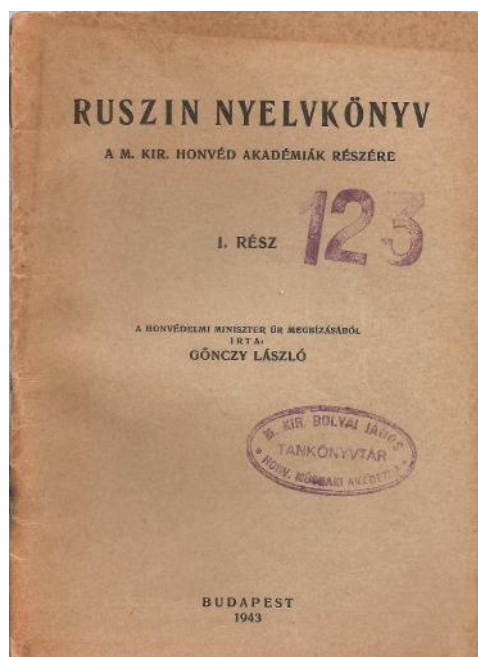
██████████ – Feladókönyv.

Az íktató száma	Az elküldés kelte	Kinek küldött	Átvétel kelte	Oldal	Az átvétel aláírása
24/1939	1939. június 8.	4. kir. közp. illetékhelyre Budapest		20f.	
25/1939	1939. június 11.	4. kir. ill. ügyint. Borsáros		20f.	
26/27/1939	1939. június 23.	Borsárosra 14. kir. tanfelügyelő Borsáros		20f.	
28/1939	1939. június 25.	Borsárosra 14. kir. tanfelügyelő Borsáros		20f.	
29/1939	1939. június 24.	- - -		20f.	
30/1939	1939. június 2.	16. kir. statisztikai hivatal Budapest		20f.	
31/1939	1939. június 10.	Borsárosra 14. kir. tanfelügyelő Borsáros		20f.	
32/1939	1939. aug. 5.	4. kir. illetékhelyre Budapest		20f.	
35/1939	1939. aug. 11.	Borsárosra 14. kir. tanfelügyelő Borsáros	367	20f.	
37/1939	1939. szept. 6.	16. kir. statisztikai hivatal Budapest		20f.	

A feketeardói posta feladókönyvének egy oldala: az eredetileg cseh–magyar formanyomtatványon a cseh nyelvű szöveget lefestették; a postabélyegző magyar–ruszin kétnyelvű

A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a legénységi létszám 50%-át a magyarországi ajkú legénység meghaladja, a csapatnyelv a magyarországi, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad. A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk

a nyelvet). A nyelvtanulás elősegítésére 1943-ban ruszin nyelvkönyvet adtak ki a honvéd akadémiák hallgatói részére.¹³⁵ A budapesti kormányzat iránymutatása szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

A Kárpátalján szolgálatot teljesítő honvédek ruszin nyelvkönyve

Az említett ME rendelet 7. § 3. bekezdése alapján azon települések esetében, melyek nevét a belügyminiszter – a község- és egyéb helynevekről szóló, hatályos 1898. évi IV. tc. mellőzésével¹³⁶ – két nyelven hagyta jóvá, a kétnyelvű megnevezést együttesen használták, például *Kőrösmező/Ясиня*, *Szerednye/Середньое* stb. Ezt az 1939. évi 14.500. sz. belügyminiszteri rendelet 1. § (1) bekezdése is megerősíti (Orosz 1942: 40).¹³⁷

Ám a 14500/1939. számú belügyminiszteri rendelettel megállapított kétnyelvű településnevekkel szemben több panasz is érkezett. Többek között a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz Hang] című lap is elégedetlenségét fejez-

¹³⁵ Gönczy László: *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.

¹³⁶ Az 1898. évi IV. tc. szerint „minden községnek csak egy hivatalos neve lehet”.

¹³⁷ „A magyar és a magyar-orosz nyelven megállapított községneveket együttesen kell használni.” A dokumentumot közli Fedinec (2004: 551).

te ki, mert több település nevét magyarosította a rendelet. Összesen 176 kárpátaljai település nevét változtatták meg ebben az időszakban (Oficinszkij 2010a: 178). A magyarosításnak nem ez volt az egyetlen megnyilvánulása. 1941 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken az idegen hangzású családneveket a magyar hangzásnak megfelelően kell írni és használni, az utónevek esetében pedig a magyar megfelelőt kell feltüntetni.

A hivatali kétnyelvűségről szóló rendeletek gyakorlati megvalósítása érdekében Kárpátalján 1939. július 29-étől adták ki hetente, vasárnaponként a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a Kormányzói Biztosság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a bal hasáb magyar, a jobb magyarországi nyelven közölte a szövegeket.

Унгвар, 1943.
Унгварь.

Число 23. szám.

Vasárnap, június 6.
Неделя, 6. юнѣ.

KÁRPÁTALJAI ПОДКАРПАТСКИЙ

KÖZLÖNY ВѢСТНИК

HIVATALOS LAP. — ОФИЦИАЛЬНЫЙ ОРГАНЪ.

MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP. — ВЫХОДИТЪ ПО НЕДЕЛЯМЪ.

Hivatalos hírdetések díja, a 300 szóig meg nem haladó ingó- és ingatlanárverési hírdetéseket, az első 10 szóért 20 f., minden további 10 vagy kevesebb szóért 10 f., mely előre fizetendő. — Magánhírdetéseknél egyszeri felkutatás díja felhívásban nem sor (azaz annak terjedelmétől) utáto 20 f.
 Személyi hírdetendő a helyoglások, anyagi juttó és az esetleges romlásdíj.
 A 300 szóig meg nem haladó ingó- és ingatlanárverési hírdetéseknél díja 1 pengő 10 fillér, mely közlányozatokban egy támpéldány ára, a helyoglások és forgalmi adó, a vidékről felidított hírdetéseknél ezeken felül a támpéldány- és nyugtázóbesztés költsége is befizetendő.
 A 300 szóig meghaladó ingó- és ingatlanárverési hírdetéseknél díjára nézve az egyéb hivatalos hírdetéseknél díjazásuk mértékadó.
 Szerkesztőség: Ungvár, Horváth Miklós-ter 7. sz. — Telefon: 126.
 Kiadóhivatal: Ungvár, Hoveed-utca 5. sz. — Telefon: 101.
 Előfizetési árak:
 Hatónaposok havonként 1 P. 00 f.
 Hónaposok havonként 2 „ 50 „
 Egyes szám ára 4 old. terjedelmű — 15 „
 Egyes szám ára további 4 oldalalattól — 16 „

Va официалнь оголошєня зъ недвигомь оголошєня о ливитаньхъ движимостєхъ и недвижимостєхъ до 300 словъ, платятся впередъ 25 фл. за первыя 10 словъ, 19 фл. за каждый 10 словъ, або и меньше. — За озворатное появленєе приватныхъ оголошєнь на полугодїєтї 20 фл. по ити ради (т. е. по розкритї).
 Окремъ сего платятся штатсьонїї плати, подати зъ обороту и евант. пошт. кошти.
 Плата за оголошєня о ливитаньхъ движимостєхъ и недвижимостєхъ до 300 словъ, являютъ 6 Пенге 10 филлеровъ, котра являютъ суммъ эквиваленте зъ собї зъмъ обязательного числа, штатсьонїї подати и подати зъ обороту, окремъ сего пия оголошєнь зъ являющїхъ кошти, державнєй опрадательного числа и кошти.
 При оголошєньхъ о ливитаньхъ движимостєхъ и недвижимостєхъ понадъ 300 словъ можно рѣшєтисѣ тарифомъ прочьхъ официальныхъ оголошєнь.
 Редакцїя: Унгварь, словъ Николая Гортачъ чис. 7. — Телефонъ: 126.
 Администрацїя: Унгварь, Говєєдска ул. чис. 5. — Телефонъ: 101.
 Подписна плата:
 Уничлїя ежемєсячно 1 П 00 ф.
 Подписныхъ особлїя ежемєсячно 2 „ 50 „
 Цѣна отдельного числа на 4 стр. — 15 „
 Цѣна отдельного числа на оклїдъ дальшїхъ 4 стр. — 16 „

HIVATALOS RÉSZ.

**A m. kir. belügyminiszter
280/1943. B. M. számú rendelete**

A légitámaszok következtében megrongált épületek hatósági beleyreállítása, a légitámaszok folytán hajléktalanná vált személyek elhelyezése, továbbá a légitámaszok következtében megsérült személyek gyógykezelése és gyógyszerellátása tárgyában.

ОФИЦІАЛЬНА ЧАСТЬ.

**Розпоряженіє м. кор. министра внутрїшньхъ дѣлъ
число 280/1943. В. М.**

по дѣлу востановленїя уридованьхъ путєвъ будовъ, пошкоджєньхъ наслїдкомъ воздушныхъ налетовъ, умїщенїя особъ, ставшихъ безъ приставища наслїдкомъ воздушныхъ налетовъ, дальше по дѣлу лечєния и зяосмотрєна лїкарми особъ, ранєньхъ наслїдкомъ воздушныхъ налетовъ.

A Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник egyik 1943. évi száma

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, úrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelenetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Magyarország nyelvgyakorló könyv*¹³⁸ címmel, majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent¹³⁹, továbbá kiadtak egy *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*¹⁴⁰ című kötetet is. Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára.

Segédkönyvek a magyarország (ruszin) nyelv elsajátításához

¹³⁸ *Magyarország nyelvgyakorló könyv*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

¹³⁹ *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarország nyelvgyakorló könyvhöz*. Ungvár: Állami Nyomda, 1940.

¹⁴⁰ *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*. Ungvár: Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

A tisztviselőknek vizsga keretében kellett számot adniuk nyelvtudásukról. Kozma Miklós személyes példával, illetve a csendőrök körében pénzdíj kitűzésével ösztönözte a nyelvtanulást. A kormányzói biztos beiktatása során ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására, s megígérte, hogy hamarosan anyanyelvükön fog beszélni a ruténekkal (Ormos 2000: 727, II. kötet). A nem magyar ajkú hivatalnoktól, állami tisztviselőktől pedig a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat, például a Debreceni Nyári Egyetem keretében vagy a dunántúli Pápán. „A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek – mondta Kozma. – Kell, hogy a nép a hivatalokhoz saját anyanyelvén fordulhasson. Kárpátalja tisztviselőitől megkívánom, hogy hivatali területük népi nyelvét mielőbb megtanulják. A rutén néppel rövid időn belül – ha egykori tudásomat felfrissítettem és kifejlesztettem – ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom annyira, hogy a legszükségesebb dolgokban román nyelvű fiainkkal saját nyelvükön beszélhessek” (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

Magyar–ruszin kétnyelvű cégtábla, 1940-es évek első fele

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelező a magyar nyelv ismerete, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma Miklós kormányzó biztos fogalmazott a hivatalba iktatása alkalmából tartott sajtótájékoztatón 1940. szeptember 15-én – „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad” (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

A miniszterelnöki rendelettel bevezetett hivatalos kétnyelvűség gyakorlatilag megfelelt annak a szándéknak, mellyel a gróf Teleki Pál miniszterelnök által a Kárpátaljai Vajdaságról kidolgozott törvényjavaslatában találkozhatunk. A tervezet 4. §-a értelmében „A Kárpátaljai Vajdaság területén az államnyelvel egyenjogú hivatalos nyelv a rutén.

A Kárpátaljai Vajdaság területére vonatkozó, valamint az arra is kiterjedő érvényű minden törvényt, rendeletet és hatósági hirdetményt hiteles fordításban rutén nyelven is ki kell adni. A Kárpátaljai Vajdaság területén működő valamennyi népiskolában, középiskolában és szakiskolában, valamint középiskolában mind a magyar, mind a rutén nyelv tanítását biztosítani kell.

A Munkácsi Járási Hitelszövetkezet betétkönyve is kétnyelvű volt

A Kárpátaljai Vajdaság területén mindennemű hatósághoz, hivatalhoz, iskolához és más intézményhez lehetőleg olyan személyeket kell alkalmazni, akik úgy a magyar, mint a rutén nyelvben jártasak. Az, akit e kellék hiányában alkalmaznak, nyelvismeretét alkalmazásától, illetőleg e törvény hatálybalépésétől számított két éven belül kiegészíteni köteles. E követelmény teljesítésének ellenőrzésére és a köteleesség nem teljesítésének következményeire a részletes szabályokat külön törvény állapítja meg.”

Azaz: bár az ígért ruszin autonómia nem valósult meg, a nyelvi jogok terén a magyar állam biztosította azokat a lehetőségeket a helyi többségi lakosság számára, melyek a Teleki miniszterelnök autonómiáról szóló tervezetében szerepeltek.

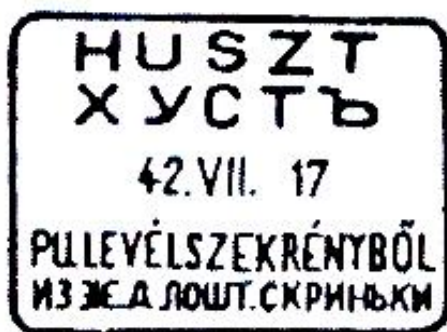
A magyar kormányzat azonban nem csupán a törvényi háttérét teremtette meg a hivatali kétnyelvűségnek, hanem az állami költségvetés terhére igyekezett biztosítani azokat a feltételeket is, melyek a hivatali kétnyelvűség gyakorlati működéséhez szükségesek. Mindez annak a kormányzati irányelvnek megfelelően történt, mely szerint „Kárpátalján a magyarorosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv” (a miniszterelnöki rendeletet idézi Fedinec 2002: 339). Ennek megfelelő véleményét Kozma is kifejtette beiktatása alkalmából tartott beszédében: „Kárpátalja kevert népi összetételű országrész, tehát csak úgy boldogulhat, ha minden, a nyelvek révén előálló súrlódást kiküszöbölünk. Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést, mert Kárpátalja élete könnyebb és boldogabb lesz, ha a nyelvi kérdés mint politikai kérdés napirenden nem szerepel és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja” (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

A korbeli magyar bankjegyeken hat nyelven tüntették fel a névértéket

A jogok gyakorlati érvényesítése azonban nem ment könnyen. A korabeli beszámolók szerint különösen a csendőrség körében fordultak elő olyan esetek, hogy a kihallgatott személy nem élhetett anyanyelv-használati jogaival, de az is előfordult, hogy a huszi járásbíróóság hivatali helyiségeiben megtiltották a ruszin nyelv használatát (lásd Vasas 2000).

A nyelvi jogok biztosítása ugyanakkor egyértelműen meghatározott politikai céloknak alárendelve, az állameszme megszabta keretek között történt. Kozma Miklós kormányzói biztos a hivatala átvételekor Ungváron tartott beszédében kifejtette: „Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosságának nyelvi és kulturális jogait és kezelését magyar törvények és a kormány félreérthetetlen álláspontja szabják meg. (...) Általában a legmeszebbmenő figyelmet kívánom ezekre a kérdésekre fordítani, de mindjárt hozzáteszem azt is, hogy sem a ruténnek, sem a nyelvi kisebbségek kulturális szabadsága nem jelenthet politikai szabadosságot és kifelé húzást, s mint ahogy a kormány intenciói értelmében garantáltam javukra a nyelv és kultúra szabadságát, épp úgy garantálom, hogy minden, a magyar állameszmétől és nemzethűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik” (közli Brenzovics szerk. 2009).

A kétnyelvűség a postai szolgáltatásokra is kiterjedt Kárpátalján

A ruszinok számára biztosított nemzetiségi, nyelvi és kulturális jogok mellett azonban a magyar szupremáciát is egyértelművé tette a kormányzat. A magyar történeti hagyományokba szervesen illeszkedő (lásd Gyurgyák 2007) elmélet szerint „az állam- és nemzetvezetésre történelmi, földrajzi, többségi és minden egyéb jogon, mint legidősebb testvér, a magyar jogosult” (Kozma 1942: 200).

4.2. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása azonban ismét a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy)orosz vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelvváltozatot. A Podkarpatszka Rusz idején egymással vetélkedő három nyelvi irányzat közül közvetlenül 1939 előtt az ukranofilek kerültek főlénybe, többek között Avgusztin Volosin ukrán orientáltságú politikája következtében. A magyar hatóságok azonban a saját kezükbe vették a nyelvi kérdés rendezését a régióban.

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, túrta a nagyorosz irányt, s gyakorlatilag tiltotta az ukrán nyelvi vonalat,¹⁴¹ és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt.¹⁴²

Magyar–ruszin kétnyelvű belföldi postautalvány Kárpátaljáról

¹⁴¹ „A magyar kormányzat politikai okokból természetzerűleg az ukranizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

¹⁴² Az ukrán irányzat tiltásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy 1939 márciusában egy függetlenségét frissen kikiáltott ukrán miniállam szórványos fegyveres ellenállásával szemben foglalta vissza Magyarországra a vidéket.

A magyar nyelvpolitika irányát jól jelzi, hogy a hatalomváltást követően szinte azonnal betiltották a cseh és ukrán nyelvű és orientációjú lapok kiadását, de Bródy András és Fenczik István orosz nyelvű lapjai megjelenhettek (Káprály 2003: 176–177). A *Нова Недѣля* [Új Vasárnap] 1939. április 9-ei számában még olyan nyelvi program jelenhetett meg, mely a helyi ruszin népnyelv használatát tartja követendőnek az „idegen és gyűlölt” ukrán nyelvvel szemben, de amely elismeri az orosz nyelv használatának szükségességét a gimnáziumokban és a felsőoktatásban (Moser 2011a: 237).¹⁴³ Azaz ez a nyelvi program még nem önálló szláv nyelvként kezeli a ruszint, hanem olyan nyelvváltozatként, melyet a (nagy)orosz sztenderd változat fed le (Moser 2011a: 237–238).

Az ukrán orientációt gyengítette a magyar hatóságoknak a kommunista mozgalommal szembeni határozott fellépése is (Levenec és mtsai szerk. 2008: 309). A Podkarpatszka Rusz idején fokozatosan erősödő baloldali párt vezetői ugyanis főként az ukranofileket erősítették (Gerovszkij 1938), a *Munkás Újság* címmel magyar nyelven megjelenő kommunista orgánus is az ukrán etnonima használata mellett döntött.

A kommunisták ukrán irányultsága arra vezethető vissza, hogy a Kommunista Internacionálé 1924. évi moszkvai kongresszusa határozatot fogadott el arról, hogy a Csehszlovákiában élő ruszinok ukránok, akiknek joguk van a Szovjet-Ukrajnával való egyesüléshez, s az összes baráti kommunista pártnak segítenie kell ezt a törekvést (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255). Podkarpatszka Rusz kommunista pártja 1926. november 20–21-ei VII. konferenciáján állásfoglalásban mondta ki, hogy a ruszinok az ukrán nép részei, s ezt állapította meg Ukrajna Kommunista Pártjának 1926 decemberében rendezett IX. kongresszusa is (Magocsi 2004: 101–102, Pop 2010). A kommunisták ukrán orientációjáról tett jelentést Podkarpatszka Rusz kormánya felé Bereg megye vezetése is 1926. október 15-én, megállapítva, hogy a baloldali párt azt hirdeti, hogy Podkarpatszka Ruszban ruszinok nincsenek, csak ukránok, akik az ukrán nyelvet beszélik. Arra is felhívták a központ figyelmét, hogy a kommunisták kiadványaikban *Podkarpatszka Ukrajna* néven emlegetik Podkarpatszka Ruszt, s azt hirdetik, hogy a régió a nagy szovjet Ukrajna része (Levenec és mtsai szerk. 2008: 265–266). 1939 után a kommunista tevékenység visszaszorításával az ukrán nyelvi és politikai irányzat is gyengült Kárpátalján.¹⁴⁴

¹⁴³ Az *Отворяеме передплату на „Нову Недѣлю”* címmel megjelent írást közli Káprály szerk. (2010: 28).

¹⁴⁴ A kommunista párt szerepe az ukrán irányzat befolyásának növekedésében azért sem hanyagolható el, mert a csehszlovák korszakban a legerősebb párt Csehszlovákia Kommunista Pártja volt a régióban. Az 1924-es országos önkormányzati választások alkalmával a szavazatok 39,4%-át gyűjtötték be Podkarpatszka Ruszban, 1925-ben 31,2%-os eredményt értek el, 1929-ben 15,2%-

1940 tavaszán a vallás- és oktatásügyi hivatal felülvizsgáltatta a könyvtárak állományát, és a cseh, orosz és ukrán nyelvű könyveket, valamint a kommunista irodalmat elkobozták. Az ukrán nyelvi és politikai mozgalomban való vezető szerepe miatt előbb felfüggesztették, majd betiltották az ukrán irányultságú Proszvita Társaság működését. Vagyonát, ingatlanjait elkobozták.

A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az *ukrán* etnonima használata, csak a *magyarorosz* és a *ruszin/rutén* jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió *Kárpáti Ukrajnaként* való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a *Kárpátalja* szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (*gens fidelissima*) emlegetett ruszinoknak a piros-kék színekből álló zászlót kellett használniuk; ezek a Rákóczi család színei is (Botlik 2005: 29). A Volosin vezette Kárpát-Ukrán állam hivatalos himnuszául választott „*Ще не вмерла Україна*” [Még nem halt meg Ukrajna] kezdetű helyett Duchnovics *Подкарпатській Русини* [Kárpátaljai ruszinok] című szövegét használták ruszin himnusként Kárpátalján.

A ruszinsággal kapcsolatos magyar álláspontot jól példázzák Bonkáló Sándornak még a terület visszacsatolása előtt írott sorai:

„A különböző helyekről s különböző időkben ideszakadt rutének mind a mai napig megőrizték eredeti nyelvjárásaikat. Nem tudtak összeolvadni, nem tudtak egységes társalgási és irodalmi nyelvet teremteni maguknak, mert alig érintkeztek egymással. A Ruténföld folyói és patakjai mély völgyekben északról dél felé sietnek a Tiszába. Egyik völgyből a másikba a magas hegyek miatt nehéz átjutni. Csak ugyanazon völgyben élő rutének érintkeztek egymással és a magyarsággal. Ennek két fontos következménye volt. Mai napig sem alakult ki egységes kárpátaljai rutén nyelv, melyet a ruténség írói és költői irodalmi nyelvvé emelhettek volna. A kárpátaljai rutén írók és költők teremtő munka helyett ma is gyakran meddő nyelvi vitákra pazarolják tehetségük javát.

A földrajzi viszonyok másik fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennekfolytán idővel a külföldi ruténekétől

ra esett vissza a támogatottságuk, ám 1935-re ismét sikerült megszerezniük a voksok 24,4%-át. Ezzel 1924-ben, 1925-ben és 1935-ben a legjobb eredményt érték el a régióban működő pártok között, s az 1929-es visszaesés is a harmadik helyet jelentette a párt számára (lásd Tokar 2010: 71–75).

sokban eltérő, hungarizmusoktól átítatott nyelvre s egyben-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzssé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától. (...)

Az orosz csaknem olyan messzire esik tőlük, akár a szerb vagy a bolgár. Mégis mind az ukránok, mind a nacionalista oroszok a magukénak vallják a kárpátaljai rutének irodalmát, s azt az ukrán, illetve az orosz irodalom egyik mellékhatásának mondják” (Bonkáló 1935: 7–10).

A magyar kormányzat és annak helyi képviselője, a kormányzói biztos is minden kétséget kizáróan a ruszin irányzatot támogatta. Ez főként a régió második kormányzói biztosára, Kozma Miklóstra volt jellemző. A magyar nemzeti- és nyelvpolitika célja ugyanis az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma kormányzói biztos 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin” (idézi Fedinec 2002: 373). Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (...) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázézeres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné” (idézi Botlik 2005b: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különél kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgy-hogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse” (közli Brenzovics szerk. 2009: 248–249). A kérdés nemzetközi politikai hátterének elemzése során a szerző megállapítja, hogy a Monarchia Galíciában és Bukovinában az ukrán irányzatot erősítette az orosz hatás gyengítésére, s ezt a vonalat erősítették a csehek is Lengyelországgal szemben, de a náci Németország is az ukrán gondolatot támogatta az oroszok, azaz a Szovjetunió ellenében. Szerinte Szlovákia –

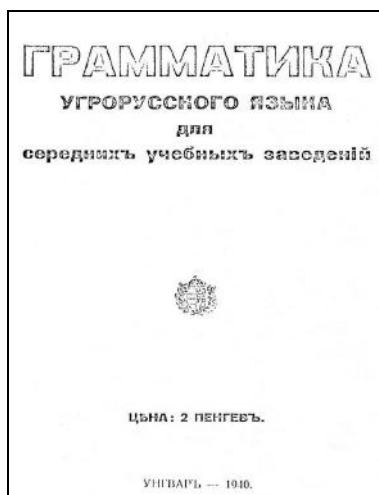
talán német hatásra, illetőleg mert a kelet-szlovákiai ruszinság jelenléte miatt attól tart, hogy esetleg sor kerülhet arra, hogy Kárpátalja (azaz Podkarpatszka Rusz) nyugati határainak kiterjesztésével ezek a ruszin régiók egyesülnek – „a szlovák területen élő rutén szórványokat elszlovákosítani, a rutén tömegeket pedig elukránosítani akarja”.¹⁴⁵ A Vatikán is az ukránosítás vonalát követte, abból a hitből kiindulva, hogy a görögkeleti (ortodox) ukrán milliók katolizálhatók. Magyarország és Lengyelország ezzel szemben veszélyesnek, saját érdekeivel ellentétesnek tekinti az ukrán eszmét mint „mindkettejük számára bomlasztó” irányzatot. A csehek, illetve az osztrákok és németek ukránosítási törekvései között a fő különbséget abban látja Kozma, hogy előbbieket Kárpátaljára is kiterjesztették ez irányú politikájukat, utóbbiak viszont csupán a Kárpátok túloldalára.

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetesen legváltozásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejelesztve tényező maradjon. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné” (közli Brenzovics szerk. 2009: 251). A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika” (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

¹⁴⁵ Lásd Brenzovics szerk. (2009: 251–253).

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.¹⁴⁶

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt célokat szolgáló nyelvten *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*¹⁴⁷ [Magyarország nyelvten a középszintű oktatási intézmények számára] címmel. Szerkesztőbizottságát Illiczky Sándor, Perényi kormányzói biztos főtanácsadója vezette. A kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyoroszi) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is” (idézi Marina 1977/1999: 144; lásd még Botlik 2005b: 37).

Az 1940-ben kiadott (Marina-féle) magyarországi nyelvten címlapja

¹⁴⁶ Sztenderdizáció: az a folyamat, melynek során egy nyelvet valamilyen módon kodifikálnak, azaz kialakítják (kialakul) annak sztenderd (irodalmi) nyelvváltozata. Kodifikáció: az a folyamat, melynek során a nyelv elemei közül kiválasztásra kerülnek a nyelvtenből, a szókészletből azok a változatok, amelyek ezt a nyelvváltozatot együttesen jellemzik. A kodifikáció eredményeit rendszerint nyelvtenok (grammatikák) és szótárak, helyesírási szabályzatok foglalják össze. Lásd pl. Wardhaugh (1995: 32–35), Trudgill (2003: 23–24, 128).

¹⁴⁷ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940. 114 old.

A *Карпатска Недѣля* című lap 1940. július 15-i számában megjelent híradás szerint a nyelvtan a fonetika és a hangsúly tekintetében a helyi kiejtést veszi alapul, s hasonlóan jártak el a szerkesztők a szókészlet és a szintaxis vonatkozásában is.

Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).¹⁴⁸ Ebben kiért a helyi ruszin „népnyelv” jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést.¹⁴⁹ A Marina-féle magyarorosz vagy rutén nyelvtan használata az 1940. augusztus 20-i 8888/1940. sz. rendelet alapján az 1940–1941. tanévtől kezdve kötelezővé vált a kárpátaljai oktatási intézményekben (lásd Káprály szerk. 2010: 133).

A számos szakmai kritikát kapott grammatika¹⁵⁰ (Moser 2011a) azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvtanítás problémáit nem oldotta meg.¹⁵¹ Ezért gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot.

1941-ben jelent meg Harajda János *Грамматика руського языка*¹⁵² [Ruszin nyelvtan] című új grammatikája. A 143 nyomtatott oldal terjedelmű kötet nem teljes leíró nyelvtan, és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányzik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás. Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ezt vették figyelembe, amikor a *Кárpátалjai Көзлөny Подкар-*

¹⁴⁸ Olyannyira, hogy maga Marina Gyula (1977/1999: 143) is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”.

¹⁴⁹ Amint azt korábban már említettük, a később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant és egy ábécéskönyvet jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjárások számos elemét építette be. Volosin köteteinek akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta.

¹⁵⁰ A nyelvtan ruszofil irányú kritikájára lásd például a G. Gerovszkij és V. Krajnyányic szerkesztésében megjelent 78 oldalas munkát: Г. Геровский – В. Крайняниця ред.: *Разборъ грамматики угрорусского языка*. Унгарь, 1941.

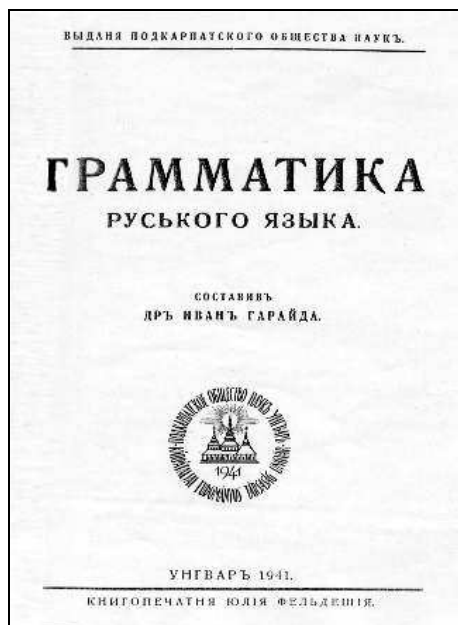
¹⁵¹ Amint erre Káprály (2003: 178–179) rámutat, a nyelvtanban helyenként keveredik a helyi és a (nagy)orosz nyelvi norma.

¹⁵² Иванъ Гарайда (Harajda János): *Грамматика руського языка*. Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941. 143 old. A nyelvtan reprint változatát Ivan Petróczi szerkesztésében és előszavával, a régió politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron.

патский Вѣстник számára készítettek fordításokat. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is, azaz a gyakorlatban mintaadóvá vált, kodifikált egy ruszin sztenderd nyelvváltozatot (Pop 2001: 428).

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ѣ” [йор] (Oficinskij 2010a: 180). Ugyanakkor ez az eset is arról tanúskodik, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtése nem nyelvi vagy nyelvészeti, hanem nyelvpolitikai kérdés volt, mely nemzetpolitikai céloknak volt alárendelve.¹⁵³

A kormányzói biztos külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle új nyelvtan használatát, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette azt hivatalossá.

Iván Harajda nyelvtanának címlapja

¹⁵³ Dzendzelivszkij (1993: 151–152) szerint Harajda egykori közeli munkatársa, a később az ungvári egyetem oktatójaként dolgozó M. Lelekacs a korabeli események szemtanújaként számolt be arról, hogy a nyelvtan előkészületeinek során Kozma Miklós arról érdeklődött, nem fog-e túlzottan hasonlítani ez a grammatika az orosz vagy ukrán nyelvre. Ennek kapcsán a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ѣ” írásjel a modern orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, javasolta ennek bevezetését a ruszin ortográfiába.

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (Подкарпатское Общество Наукъ). A Tudományos Társaság (KTT) feladatairól Kozma így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i állameszme jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar állameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítója, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni.”¹⁵⁴

Bonkáló Sándor (1941/1995: 28) így kezdi a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányát: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata.” A Társaság alakuló ülésén Kozma Miklós kijelentette: az erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül”.¹⁵⁵

A Kárpátaljai Tudományos Társaság kétnyelvű logója

¹⁵⁴ A levelet közli Brenzovics szerk. (2009), az idézett rész a 268. oldalon található.

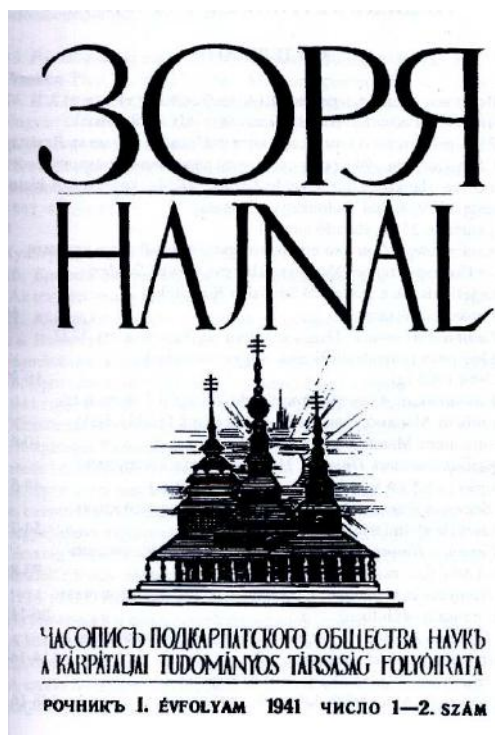
¹⁵⁵ A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (6–14. old.). Ruszin nyelven közli Káprály szerk. (2002: 151–156). A KTT alakuló üléséről készített jegyzőkönyvet lásd a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (180–184. old.), valamint ruszin és magyar nyelven közli Káprály szerk. (2002: 142–146, ill. 147–150).

A csehszlovák korszakban az ukrán orientációjú Proszvita székházaként épült ungvári épület 1939–1944 között a ruszin akadémiaként is emlegetett Kárpátaljai Tudományos Társaság tulajdona volt, 1945 után pedig a Szovjet Tisztek Házaként működött; ma ismét a Proszvitáé

A KTT megkapta a betiltott ukrán orientáltságú Proszvita elkobozott vagyonát és ungvári székházát, a kormányzói biztos a rendelkezésére bocsátotta a hivatal mellett még 1939-ben létrehozott nyomdát (Brenzovics 2010: 139–144).

A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben (Csatáry 1994, Káprály szerk. 2002). A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря–Найнал* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg lapja *Литературна Неділя [Irodalmi Vasárnap]* címmel, 3000 példányban (lásd Csátray szerk. 1995, Káprály szerk. 2002).

A Zorya–Hajnal című folyóirat 1–2. számának címlapja

A tudományos és tudománynépszerűsítő tevékenység mellett a KTT legfontosabb célja és feladata az önálló ruszin irodalmi nyelv normáinak kidolgozása és kodifikálása volt. Három szekciója közül a harmadik a ruszin nyelvi-irodalmi szakosztály volt, olyan neves tagokkal, mint Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Kniezsa István, Melich János, Sztripszky Hiador, Illiczky Sándor (Salga 1996: 153, Káprály szerk. 2002). Már az alakuló ülésen megfogalmazták, hogy a nyelvi polémiában „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványukat”. A KTT első elnöke, a már korábban is a ruszinofil irányzat híveként ismert akadémikus, Hodinka Antal programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki”. A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó paraszt-

nyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni”.¹⁵⁶ A Harajda-féle grammatikához írott előszavában Hodinka arról is beszámol, hogy a KTT nyelvi-irodalmi egységének 1941. február 28-i ülésén egyhangúlag úgy határoztak, hogy Kárpátalja lakosságának nényelvéből irodalmi nyelvet fejleszt, a Magyar Tudományos Akadémia 1900-as években elfogadott alapelvei szerint.

A fentiekhez hasonló szellemben fogalmaz Bonkáló Sándor (1941/1995: 30) a *Зоря–Hajnal* első számában megjelent tanulmányában. „A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alapból indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minek folytán hang-, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot” – fogalmazza meg elméletének kiindulási alapját, majd leszögezi: „A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék” (Bonkáló 1941/1995: 33; lásd még Bonkáló 1941).

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt a KTT által 1941-ben kiadott, az előzőekben már említett Harajda-féle nyelvten. A kötethez írott bevezetőjében a szerző megjegyzi: nehéz olyan nyelv grammatikáját összeállítani, melynek számos, különféle irányultságú nyelvtena jelent már meg eddig, melyek közül azonban mindegyik sok kritikát kapott, mert a nép értelmisége máig nem tudott egyértelmű álláspontot kialakítani a nyelvi kérdésben. Az előszóban azt is leszögezi a szerző, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Korábban ugyanis, véli Harajda, olyan nyelvtenokra alapozott szövegeket írtak a nép számára, melyeket az nehezen érthetett meg.

Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat valamiféle kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának, melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

A *Нова Недѣля* című lap 1941. július 6-i számából arról értesülhetünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelte az újonnan kiadott ruszin nyelvten. Marina álláspontja szerint a grammatika – el-

¹⁵⁶ Hodinka Antal beszédét közli Udvari szerk. (1992). Az idézett részt lásd a 114. oldalon.

tekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt. A tanügyi biztos azt is javasolta a *Нова Недѣля*ban megjelent híradás szerint, hogy egy 30-40 oldalas helyesírási szótár megjelentetésével egészítsék ki az új ruszin kiadványt (lásd Káprály szerk. 2010: 210).

Az új nyelvi, nyelvpolitikai irány nemcsak a ruszin grammatika kiadásában jelent meg; a nyelvpolitika a kulturális életnek is irányt szabott. A KTT által megjelentetett *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 24. számában (263–264. old.) azt olvashatjuk például, hogy a *Литература и народный языкъ* [Irodalom és népi nyelv] című írás szerzője rosszállóan jegyzi meg, hogy a helyi irodalmárok, „akik nem ismerik az orosz irodalmi nyelvet, ezen a nyelven próbálnak írni, mert sokak meggyőződése, hogy csak ezen a nyelven lehet irodalmat művelni”. „Miért nem tanulunk a néptől?” – teszi fel a szerző a költői kérdést, majd egy következőt is megfogalmaz: „Van-e jogunk saját népi nyelvünkön írni?” Ez utóbbi kérdésre azonnal igenlő választ is ad. A szerb és a görög példára hivatkozva amellet érvel az E. B. monogram mögé rejtőző Baleczky Emil, hogy akkor lesz erőssé és színvonalassá a helyi irodalom, és akkor válik élővé a helyi irodalmi nyelv, ha a költők és írók a néphez közel álló, saját nyelven szólalnak meg, majd így foglalja össze mondandója lényegét: „Bármilyen mesterséges grammatikát tanítsanak is iskoláinkban, a népnyelv mindig élni fog”.

Harajda János grammatikájának – mely egyébként a Kárpátaljai Tudományos Társaság első kiadványa volt – és a KTT által kiadott publikációknak a nyelvezetét elemezve meglepő tapasztalatra juthatunk. A Társaság vezetői a nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellet foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és közelíteni kell az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is¹⁵⁷), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a KTT által kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól (Dzendzelivszkij 1993, 1998, Káprály 2008: 190). Sokkal kevésbé sikerült azonban ki-

¹⁵⁷ Erről lásd pl. Csopey (1881), Baleczky (1958), (1963), Dzendzelivszkij (1959), Dezső (1961), (1989), (1996), Mokány (1966), Lizanec (1976), (1979), (2000), Bárány (2009), (2010), Bárány-Komári (2005), Bárány-Cserniczkó (2009), Káprály-Pop (2001) stb. Lizanec (1970: 36–37, 86, 89) pl. úgy véli, hogy a régió szláv lakosságának nyelvére negatív hatást gyakorolt az erőszakos „magyarizáció”; a helyi ukrán nyelvjárások magyar szókölcsonzensei a magyarosítás következményei.

vonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondatszerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist (Dzendzelivszkij 1998, Káprály 2008, Moser 2011a, Plišková 2008: 54). A grammatikát elemezve Dzendzelivszkij (1998: 154) arra is rávilágít, hogy a Harajda által kodifikált nyelvi jelenségek között egyetlen olyan sincs, melynek izoglosszája ne terjedne túl a korabeli (és mai) Kárpátalja területén.

A *Зоря–Hajnal* című folyóiratban és a KTT által kiadott kötetekben megjelent nyelvészeti tárgyú tanulmányok mellett az irodalomtörténeti, néprajzi és történelmi írások is a sajátos és különálló ruszin kultúra és nyelv létezését igazolták.

A korabeli magyar bankókon ruszin nyelvű felirat is volt

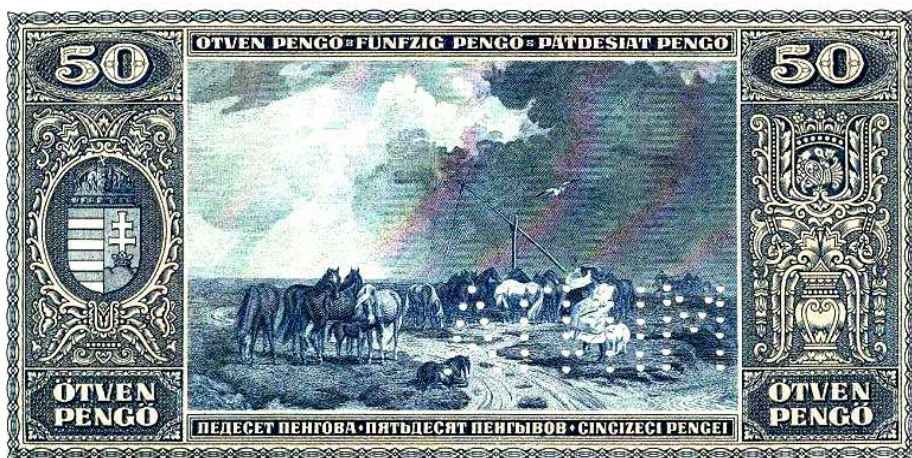
Hogy milyen kiemelt célnak tekintette a ruszin nyelv kodifikálását és elterjesztését a korabeli magyar hatalom, jelzi az a Kozma Miklós kérésére kiadott kormányrendelet, melynek alapján az ungvári ügyészség jogot kap a nem magyar nyelvű kárpátaljai sajtó előzetes ellenőrzéséhez. A rendelet indoklása szerint „Kárpátalja területén a Magyarországtól való elszakadást célzó törekvések nyelvi harc formájában jelentkeznek, az egységes rutén nyelv érvényesülése pedig csak a sajtóellenőrzésnek egy kézben való egyesítése útján biztosítható” (idézi Brenzovics 2010: 110).

A magyar nyelvpolitika az oktatást is erőteljesen felhasználta saját céljai érdekében. A 133200/IX. számú rendelet alapján 1939 szeptemberétől valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tantárggyá vált a magyar nyelv. A magyar tannyelvű gimnáziumokban viszont kötelezően oktatandó tantárggyá válik a ru-

szin nyelv. Az anyanyelv és a latin mellett ez az egyetlen oktatott nyelv a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben.

A ruszin irodalmi norma terjesztésének céljaira használta a magyar állam a Magyarorosz Nemzeti Színház Szövetkezet néven újjáalakított, a régióban 1934 óta működő színtársulatot is (Brenzovics 2010: 145, 185). A Magyar Rádió naponta sugárzott ruszin nyelvű műsorokat (Brenzovics 2010: 147).

A magyar hatóságok a hatalomátvételt követően szinte azonnal megszüntették a román tannyelvű iskolákat. Az 1940–1941. tanévben már csak a ruszinok, szlovákok és németek rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, és a zsidó felekezeti iskolákban oktatnak kisebbségi nyelven. Fokozatosan visszaszorították a ruszin nyelvű oktatást is, például a perecsenyi és a bilkei gimnázium bezárásával, a ruszin nyelven tanulók számának folyamatos csökkentésével. 1939 nyarán az ukrán mozgalom helyi hívei hiába kérelmezték Perényi kormányzói biztosnál a Proszvita működésének engedélyezését és az ukrán nyelvű oktatás bevezetését.

Hatnyelvű felirat az 50 pengős bankjegy

Jelentős változást hozott a kárpátaljai iskolákban a pedagógusok cseréje. Az ukranofil tanítók nem kaptak állást, helyettük ruszofil és ruszinofil vagy pedig az ország belsejéből érkezett tanerőt alkalmaztak. A csehszlovák oklevéllel rendelkező tanítók csak külön miniszteri engedéllyel kaphattak katedrát.

Azokon a településeken, ahol legalább tíz magyar gyerek volt, magyar iskolát kellett nyitni. Ennek a rendelkezésnek a következtében sorra nyíltak a magyar iskolák vagy magyar tannyelvű tagozatok olyan településeken, ahol egyéb-

ként a ruszinok alkották a lakosság abszolút többségét. 1941-től a zsidó gyerekek aránya nem haladhatta meg a tanulói létszám hat százalékát a magyar tannyelvű iskolákban. Számukra külön osztályokat nyitottak, illetve felekezeti iskolába irányították őket.

Ugyanakkor megpróbálták meggátolni, hogy a ruszin gyerekek tömegesen magyar tannyelvű iskolába járjanak. Ennek érdekében a helyi tanügyi hatóságok elrendelték, hogy magyar tannyelvű iskolába csak az a ruszin gyerek íratható, aki már beszéli a magyar nyelvet, s akinek szülei ezt írásban kérelmezik. A nemzetiségi iskolákban a harmadik osztálytól volt kötelező tantárgy a magyar nyelv és irodalom. Ezekben az iskolákban a magyar nyelv és irodalom mellett a nemzeti nyelv és irodalom is kötelező érettségi tárgy.

Az 1942–1943. tanévtől a ruszin tannyelvű ungvári görög katolikus tanítóképzőben bevezetik egyes tantárgyak (ének, rajz, testnevelés) magyar nyelven való oktatását. 1940-től a ruszin nyelvet a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is oktatják.

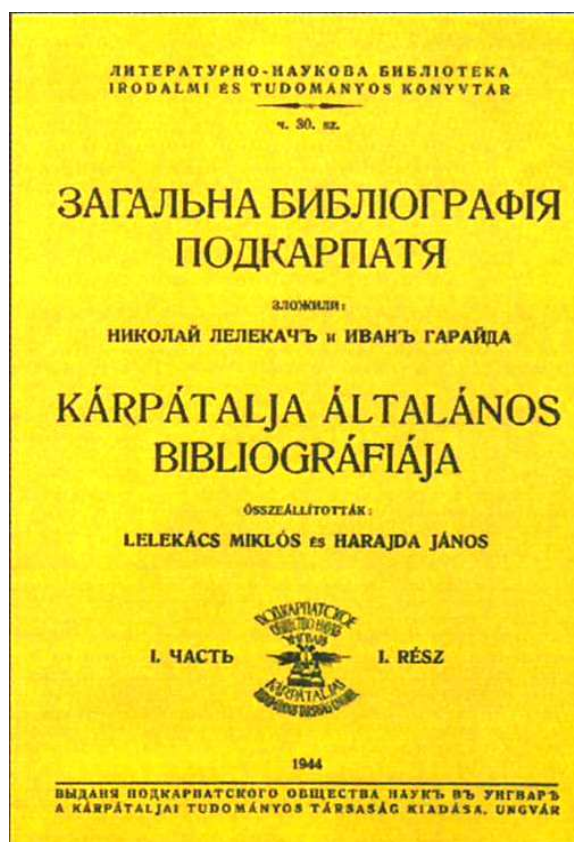
Az ország más vidékeiről Kárpátaljára érkezett és a helyi szláv lakosság nyelvét nem ismerő tanárok számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Azok számára, akik a nem magyar tannyelvű iskolákban oktattak, havi 30 pengő összegű pótdíjat számfejtettek. Ugyanilyen bérkiegészítésben részesültek azok a nem magyar anyanyelvű tanerők is, akik a nemzetiségi nyelven oktató gimnáziumok magyar tagozatán is tanítottak. A ruszin pedagógusok magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a csehszlovák korszak után ismét hatalomváltást élt meg Kárpátalja lakossága, ami együtt járt az államnyelv megváltozásával is: a csehszlovákot a magyar váltotta fel. A Magyar Királyság is autonómiát ígért a régió többségi lakosságát alkotó szláv közösségnek, ám ennek megvalósítására ezúttal sem kerülhetett sor. Ehelyett a Podkarpatszka Ruszhoz hasonló módon működő, viszonylagos önállóságot élvező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság keretében szervezték meg a régió közéletét.

A magyar hatóságok a magyar mellett második államnyelvként kezelték a ruszin (magyarorosz) nyelvet. A csehszlovák korszakban egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszinofil, ruszofil és ukranofil) közül a magyar kormányzat egyértelműen és minden kétséget kizáróan a ruszin orientáció támogatása és megerősítése mellett döntött. Az orosz irányzatot tűrte, az ukránt pedig tiltotta a magyar nyelvpolitika. Az állam tehát a helyiek helyett határozott a nyelvi kérdésben.

A nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő iden-

titása megerősítéséhez szükség volt egy önálló ruszin sztenderd (irodalmi nyelv) kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagiilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) megalapításával. A KTT fennállásának rövid időszaka alatt jelentős eredményeket ért el a vidék tudományos és kulturális életének felppezdítése terén, ám a ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának és kodifikálásának hosszadalmas munkáját nem tudta véghezvinni.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság által kiadott általános kárpátaljai bibliográfia kétnyelvű borítója

A ruszin sztenderd kodifikálása körüli eseményeket áttekintve megállapíthatjuk, hogy egy önálló keleti szláv nyelv és annak irodalmi változatának kimunkálása mögött elsősorban a központi magyar állami nyelvpolitika szándékai és céljai fedezhetők fel, ehhez azonban hiányoztak a részletes és alapos nyelvtu-

dományi háttérkutatások, s a helyi értelmiség körében sem volt meg a szakmai konszenzus abban, milyennek kell(ene) lennie ennek a nyelvváltozatnak.

A helyi szláv kisebbség nyelvének, kultúrájának támogatását a központi és a helyi hatalom egyaránt támogatta mind politikailag, mind anyagilag. A régió többségi lakosságának nyelve (nevezzék azt akár ruszinnak, akár ukránnak) a magyarral egyenrangúan használatos hivatalos nyelv volt Kárpátalján az adott korszakban.

A korabeli filmhíradó beszámolója szerint ilyen kétnyelvű feliratokkal köszöntötték a ruszin falvakban a bevonuló magyar honvédeket 1939 tavaszán

A Kárpátalján élő más kisebbségek helyzete nem volt kedvező ebben az időszakban. A románok és a szlovákok anyanyelven oktató iskoláit a korszak végére bezárták. A vidék legnagyobb kisebbségének számító (és a 20. század közepére a városokban már részben nyelvileg magyarrá vált) zsidó lakosságot a holokauszt során lényegében megsemmisítették.

5. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)¹⁵⁸

5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában

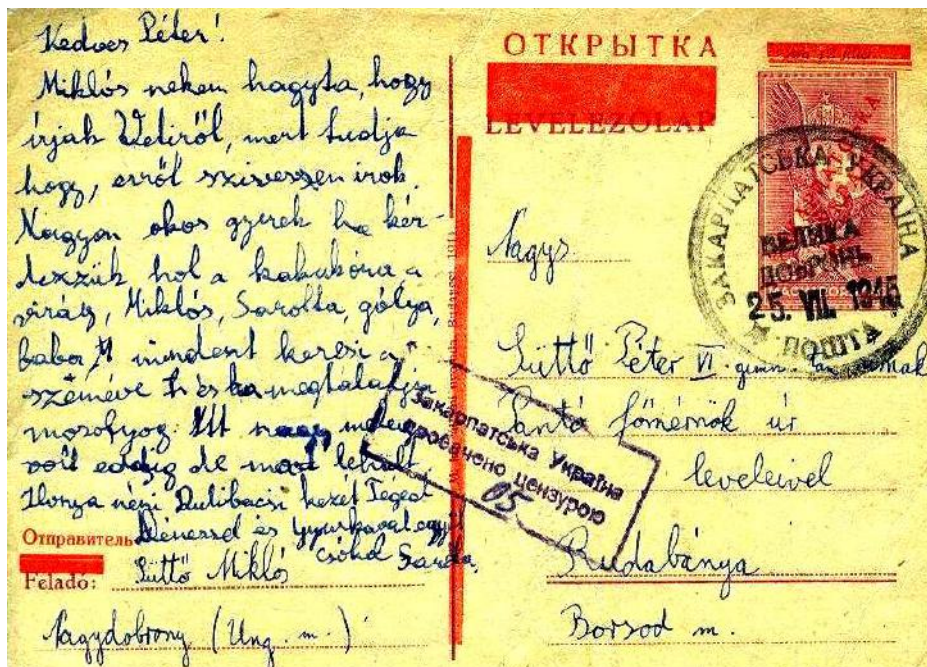
1944 őszén még át sem vonult a front Kárpátalján, a Szovjetunió máris megtette az első lépéseket a régió birtokbavétele érdekében. A rövid átmeneti időszakban a szovjetek Kárpátontúli Ukrajna (oroszul: Закарпатская Украина, ukránul: Закарпатська Україна) néven létrehoztak egy mindennemű nemzetközi elismertség nélküli miniállamot, mely 1944. november és 1946. január 22. között állt fenn. Kárpátontúli Ukrajna – a szovjet fegyverek árnyékában – már 1944. november 26-án kinyilvánította a Szovjet-Ukrajnához való csatlakozás szándékát. Ennek alapján jött létre Moszkvában Csehszlovákia és a Szovjetunió között 1945. június 29-én a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához csatlakozásáról szóló egyezmény, melyet november 22-én a csehszlovákok, 27-én pedig a szovjetek is ratifikáltak, majd 1946. január 22-én az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége határozatot fogadott el a Kárpátontúli terület (Закарпатская область) megalakulásáról az Ukrán SZSZK területén belül (lásd Fedinec 2008a, Vehes és mtsai szerk. 2011).

A rövid ideig fennálló, nemzetközi elismertség nélküli pseudoállamként definiálható Kárpátontúli Ukrajna Szovjetunióhoz való csatlakozását előrevetítette az is, hogy a régióban gyakorlatilag mind az ukrán, mind az orosz használatos volt hivatalos nyelvként. Ezt igazolja az is, hogy az akkori hatóságok egyes esetekben orosz, máskor ukrán, helyenként pedig kétnyelvű (orosz és ukrán) bélyegzőket használtak (lásd Botlik 2005b: 270–275).

S bár erre vonatkozó nyelvtörvény vagy jogszabály nem ismert a korszakból, az orosz és ukrán hivatalos nyelvként való használatát igazolja az a dokumentum is, amely Munkács utcaneveinek megváltoztatásáról szól. Az 1945. március 20-án (tehát Kárpátontúli Ukrajna hivatalos Szovjetunióhoz csatlakozása előtt) kelt dokumentumnak orosz nyelvű a címe, majd a város ma-

¹⁵⁸ A fejezetrész összefoglalásának alapja Cserniczkó–Melnik (2010c).

gyar közterületi neveinek az egyik oszlopban az ukrán, a másikban az orosz nyelvű megfelelőjét adja meg.

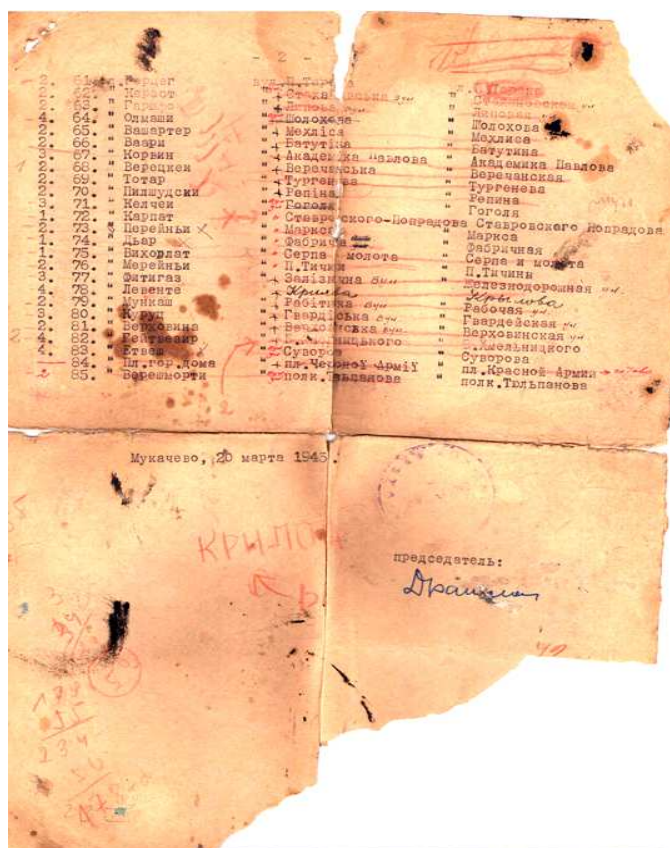
Képeslap Kárpátontúli Ukrajnából: az üzenet szövege magyar nyelvű, a postai bélyegző és a „Kárpátontúli Ukrajna: a cenzúra látta” bélyegző ukrán nyelvű, a magyar „Levelezőlap” feliratot orosz nyelvű szöveggel nyomták felül

Amikor Kárpátalja a szovjet állam része lett, a második világháború utáni Szovjet-Ukrajna nyugati részeinek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi ukrainai régióétól. Nyugat-Ukrajna területei (Volhínia, Galícia, Bukovina) csak a 20. század első harmadának végén kerültek szovjet befolyás alá, a keleti és déli vidékek nagyobb része viszont már évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartozott. Szovjet-Ukrajna lakossága a második világháborút követően jelentős oroszosító hatásnak volt kitéve a központi, moszkvai hatalom részéről (Shevelov 1986, 1987a, 1987b). A cári Oroszország déli részén (a mai Ukrajna középső, keleti és déli régióiban) már a 19. században sem volt szokatlan, hogy a városi lakosság nem az ukrán (kisorosz), hanem az orosz (nagyorosz) nyelvet használta (erről lásd pl. Fejercsak 1888, Scsegolev 1912, Szvisztun 1912, Yekelchik 2007, 2010).

Переименование улиц города Мукачева.

7.	1. ул.	Арпад Безар	ул. Сталина	ул. Сталина
2.	2.	Св. Степана	Ленина	Ленина
3.	3.	Рякоци	Аруцова	Хрушова
4.	4.	Керешвейг	Петра Великого	Петра Великого
5.	5.	Кочут Дойош	Духновича	Духновича
6.	6.	Чань	Пушкина	Пушкина
7.	7.	Каньо	Ворошилова	Ворошилова
8.	8.	Зриньи И.	А. Невского	А. Невского
9.	9.	Естергази Янош	Молотова	Молотова
10.	10.	Тенели	А. Дорьянского	А. Дорьянского
11.	11.	Батини	М. Горького	М. Горького
12.	12.	Недецея	Кирова	Кирова
13.	13.	Мункачи М.	Тьянке	Тьянке
14.	14.	Петери Ш.	И. Обанна	И. Обанко
15.	15.	Докья Мор	Коммунистична	Коммунистическая
16.	16.	Имреди Бейла	Корятювича	Корятювича
17.	17.	Бржебет	Т. Шевченка	Т. Шевченко
18.	18.	Новимбер 10	ген. Петрова	ген. Петрова
19.	19.	Гуняди	Сильва	Сильва
20.	20.	Арань	Докоты	Докоты
21.	21.	Коргаз	Орлая	Орлая
22.	22.	Сачени	Энгельса	Энгельса
23.	23.	Бочкая	Партизан-мучеников	Партизан-мучеников
24.	24.	Зизья	И. Бренбурга	И. Бренбурга
25.	25.	Берцони	Чапаева	Чапаева
26.	26.	Телчон	Насынная	Насынная
27.	27.	Талтам кез	Мала Насынная	Малая Насынная
28.	28.	Ичя	Полена	Полена
29.	29.	Голоцот	Академика Шичурина	Академика Шичурина
30.	30.	Летордо X	Малковского	Малковского
31.	31.	Донко	Чехова	Чехова
32.	32.	Мария	героев Сталинграда	героев Сталинграда
33.	33.	Орос	героев Ленинграда	героев Ленинграда
34.	34.	Ботлен	Л. Толстого	Л. Толстого
35.	35.	Паланко X	Леси Украинки	Леси Украинки
36.	36.	Модач Имре	Коцюбинського	Коцюбинского
37.	37.	Томаш И.	Митрака	Митрака
38.	38.	Тимонення Телени	Тимошенко	Тимошенко
39.	39.	Фельвядики	И. Лодия	И. Лодия
40.	40.	Олас	В. Кукольнича	В. Кукольнича
41.	41.	Легоцки X	Лучкая	Лучкая
42.	42.	Янош витяз	Ломоносова	Ломоносова
43.	43.	Болойти	Кутузова	Кутузова
44.	44.	Лорд Роттершере	Первомайська	Первомайская
45.	45.	Турут	Раковского	Раковского
46.	46.	Чоколи	Чайковского	Чайковского
47.	47.	Зенис	Музыкина	Музыкинская
48.	48.	Микеш К.	Обушня	Обушня
49.	49.	Кальвин	Павловича	Павловича
50.	50.	Фурда	Купальнича	Купальнича
51.	51.	С. Мартон	С. Габерман	С. Габерман
52.	52.	Молом	Медицинча	Медицинча
53.	53.	Дотони Тисор	Достоевского	Достоевского
54.	54.	Реги	Лермонтова	Лермонтова
55.	55.	Соркогедь	Пионерів	Пионеров
56.	56.	Валгаз	Горькаяча	Горькаяча
57.	57.	Догань	Табачнича	Табачнича
58.	58.	Гайнал	Кривая	Кривая
59.	59.	Савов Л.	Венедина	Венедина
60.	60.	Чаканьош	Валудинського	Валудинского

A Munkács magyar közterületi megnevezéseit oroszító/ukránosító határozat első oldala 1945 márciusából

A Munkács magyar közterületi megnevezéseit oroszosító/ukránosító határozat második oldala

A Szovjetunió Ukrajnában folytatott nyelvpolitikáját több szempontból elemzik a szakértők. A kutatók többsége – így például Bilaniuk (2005), Pavlenko (2006), Macjuk (2009: 117–119) stb. – erőszakos oroszosításként (русификация) értékeli azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett. Maszenko (2004) és mások (pl. Macjuk 2009: 178) viszont úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi és nyelvpolitika kimeríti a lingvizmus és a nyelvi genocídium fogalmát (lásd Maszenko szerk. 2005). Maszenko (2004, 2007, 2010, 2011) Ukrajna Szovjetunió belüli történetét a gyarmatosítás időszakának nevezi.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Idevonatkozóan lásd: „Az, hogy az Orosz Birodalomból létrejött Szovjetunió valóban a világ utolsó gyarmattartó hatalma volt-e, vitatható állítás. Aligha vitatható azonban, hogy az Orosz Bi-

Levelezőlap Kárpátontúli Ukrajnából: a címzés cseh nyelvű, a postai bélyegző és a bélyeg ukrán nyelvű, a magyar feliratokat orosz nyelvű szöveggel nyomták felül

A lingvicizmus a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő (Skutnabb-Kangas 1998: 63). A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban; ennek következtében a háttérbe szorított nyelv – ha beszélői végképp elhagyják (nyelvcsere) – eltűnhet (Skutnabb-Kangas 1998: 8–9). A nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de az országban élő kisebbségek nyelvi jogi helyzetére is vonatkoztatható. A terminust elsőként Rudnyckij (1967) alkalmazta az ukrainai nyelvi helyzet leírására Münchenben megjelent könyvében.

rodalom keleti és délkeleti irányú expanzióját a 19. században elsősorban gazdasági okok motiválták, s hogy ezt a gyarmatosítást teljesen más kultúrájú népek meghódítása jellemezte. (...) Oroszországnak a régió új államaihoz fűződő kapcsolatában kétségkívül szerepet játszanak olyan problémák, melyek Nyugat-Európa korábbi gyarmattartó hatalmainak egykori tengerentúli gyarmataikhoz fűződő kapcsolatára emlékeztetnek” (Brunner 1995: 44).

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan, *de jure* a Szovjetunióknak nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613, Motyl 1987, Solchanyk 1985, 1993, Weinreich 1953 stb.).

Az orosz nyelv privilegizált helyzete nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a nyilvános térben. A tagköztársaságok névadó nemzetségeinek nyelvei – az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes hivatalos okmányokon (személyi igazolvány, iskolai bizonyítvány), dokumentumokon, hivatali úrlapokon, az állami címeren, a bankókon stb.

A „Világ proletárai, egyesüljétek!” jelszó a tizenöt köztársaság nyelvén jelent meg a szovjet címeren

A szovjet vezetés számos nemzetiség számára engedélyezte az anyanyelvi oktatást, könyvek, újságok jelentek meg ezeken a nyelveken, regionális televízió- és rádióadásokat sugároztak. Ám mindez a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. Az orosz nyelv vezető szerepe azonban nem kérdőjeleződhetett meg.

Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a pártbizottságok ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre került a népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülésének gondolata, az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve”¹⁶⁰ lett. 1961. október 17–31. között került sor a SZKP XXII. kongresszusára, melyen az új pártprogram megfogalmazta a „nemzetek összeolvadása” egységesítő politikáját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet (Maszenko 2007: 25). Ezt a politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt. Mihail Gorbacsov, az utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár az SZKP XXVII. kongresszusán úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kapcsolnak össze.

Többnyelvűség a szovjet internacionlizmus jegyében egy iskolai ünnepségen, 1980-as évek

¹⁶⁰ Оросзул: язык межнационального общения.

Ennek a politikának a hatására az orosz nyelv valóban „a nemzetek közötti érintkezés nyelvéné” vált, betöltötte a *lingua franca* szerepét, melyet tulajdonképpen máig is őriz a posztszovjet térségben (Pavlenko 2006). A közvetítő nyelvek használata természetes és szükségszerű a többnyelvű közösségekben, ám az ilyen funkcióban használt orosz nyelv a többi nyelvet veszélyeztette.

A *Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*, amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.” A központi ideológia alapján „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982: 162).

Magyar és orosz nyelvű felirat egy beregszászi áruház homlokzatán, 1980-as évek első fele

A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – fejtette ki véleményét Hanazarov (1982: 111) szovjet kutató. Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (Hanazarov 1982: 112). A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. A központi magyarázat szerint az orosz nyelvet az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközüül választották. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények, a szovjet ideológia érvei (Levenec és mtsai szerk. 2008: 415).

Ukrán és magyar nyelvű felirat egy emlékmű tábláján (Jánosi, Beregszászi járás)

Szovjet kutatók a nemzetiségi–orosz kétnyelvűség jelenségeit úgy értékelték, hogy az orosz nyelv hatása a szovjet népek nyelveire természetes, szükség-szerű és kívánatos, melegen üdvözlötték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcserejét, orosz anyanyelvűvé válását, az úgynevezett „természetes asszimilációt” (vö. Deserijev 1966: 362, Maszenko 2007: 26).¹⁶¹

Julija Szirovatszka „Ilyen nálunk a kétnyelvűség” című grafikája az aszimmetrikus nemzetiségi–orosz kétnyelvűséget jellemzi: az orosz dáma elnyomja a szerény ukrán hölgyet

A szovjet pártvezetők az oroszot a szovjet emberek második anyanyelvének tekintették. Fent említett 1961-es beszédében Hruscsov meg is fogalmazta ezt, kiemelve a szovjet népek törekvését az orosz nyelv elsajátítására, ami „pozitív hatással van a nemzetiségek közötti együttműködés fejlődésére” (Maszenko 2007: 25). Ahogyan az egyéb pártdirektívák esetében szokás volt, a pártfőtitkár szavait az oroszról mint második anyanyelvről a tagköztársaságok pártvezetése is megismételte. Vlagyimir Scserbickij, az USZSZK kommunista pártjának főtitkára egyik 1974-ben tartott beszédében fogalmazott úgy, hogy „az orosz nyelv a köztársaság területén gyakorlatilag az emberek második anyanyelve” (Maszenko 2007: 25). Ez az oroszosító asszimilációs nemzetiség- és nyelvpolitika ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában számos kisebbségi közösség és az ukránok egy része számára idővel az orosz már nem a második, hanem az első nyelv lett, és már elsősorban ezt a nyelvet használták a mindennapokban a családi érintke-

¹⁶¹ Maszenko szerk. (2005) számos olyan írást közöl szöveggyűjteményében, melyek az orosz nyelvnek az ukránra gyakorolt „pozitív” hatásait mutatják be.

zésben is (18. táblázat). Nem csupán az orosz anyanyelvűek, hanem az orosz nemzetiségűek aránya is fokozatosan emelkedett az Ukrán SZSZK területén (20. ábra).

18. táblázat. Nyelvi asszimilációs folyamatok Ukrajna nemzetiségei körében, népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 649–650) alapján.

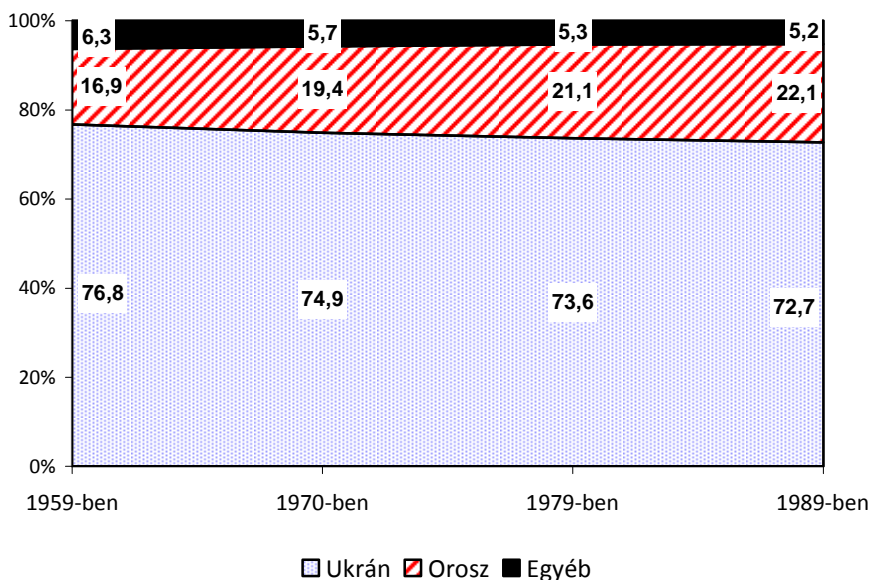
Nemzetiség	Nemzetisége és anyanyelve azonos (%-ban)				Az 1989. és 1959. évi adatok közötti eltérés (%-ban)
	1959	1970	1979	1989	
Ukrán	93,51	91,42	89,05	87,72	-5,79
Orosz	98,14	98,50	98,64	98,39	0,25
Belarusz	36,78	37,86	35,15	35,50	-1,28
Moldáv	82,99	83,32	79,96	77,97	-5,02
Bolgár	80,79	71,71	68,30	69,54	-11,25
Magyar	98,50	97,76	96,72	95,65	-2,85
Román	84,32	64,52	40,98	62,28	-22,04
Lengyel	18,77	14,92	14,15	12,55	-6,22
Zsidó	16,93	13,15	9,02	7,12	-9,81
Görög	7,91	6,74	8,86	18,53	10,62
Tatár	62,44	57,25	55,86	48,91	-13,53
Gagauz	89,73	89,04	–	79,46	-10,27
Összesen	91,08	89,89	88,46	87,85	-3,23

A 15 szovjet köztársaság nyelvén olvasható felirat a legkisebb névértékű szovjet papírpénzen

20. ábra. Az USZSZK nemzetiségi összetétele a népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

Összeállította Csernicskó (1998a) alapján.

A szovjet, illetve a szovjet-ukrán nyelvpolitika nem törvények, hanem elsősorban párthatározatok formájában, pártvezetők beszédeiben került megfogalmazásra. Az asszimilációs politika legfőbb végrehajtója a gyakorlatban a társadalmi élet minden szegmensét uraló kommunista párt volt. Ennek a politikának a legfőbb iránya az orosz nép és nyelv vezető szerepének megerősítése volt.

Az oroszosítás politikája az oktatást sem hagyta érintetlenül. 1954-től az orosz nyelv oktatása már az első osztálytól kötelezővé vált valamennyi szovjet iskolában. Az 5–7. osztályban az orosz nyelv órák száma heti eggyel haladta meg az anyanyelvi órák számát, a 8–10. osztályokban pedig kétszer több orosz nyelv óra volt, mint anyanyelvi (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411).

1958. november 16-án jelentek meg az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsának tézisei az iskola és az élet kapcsolatainak erősítéséről és az oktatási rendszer további fejlődéséről. A 19. cikkely alapján a tag-

köztársaságok nyelveit már nem volt kötelező oktatni az iskolákban (Macjuk 2009: 137). 1959. április 17-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa ennek megfelelően törvénybe foglalta: „Az Ukrán SZSZK iskoláiban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyik. A szülők döntenek arról, milyen tannyelvű iskolába adják gyermekeiket. Megfelelő létszám esetén a szülők kérése alapján a Szovjetunió népeinek egy olyan nyelve is oktatható, mely nem egyezik meg az oktatás nyelvével.” A törvény értelmében az ukrán nyelv oktatása a nem ukrán tannyelvű ukrain iskolákban nem volt kötelező (Kubajcsuk 2001, Levenec és mtsai szerk. 2008: 411). S bár a szülők dönthettek arról, milyen nyelven oktató iskolát választanak gyermekük számára, az oroszosító politika közepette az elvben létező jogot sokan nem alkalmazták a gyakorlatban, és egyre több ukrain gyerek tanult orosz nyelven. A helyzet kapcsán Ivan Dzjuba (1998) ukrán író úgy véli: az igazi ukránellenes politika nem az, ha megtiltják, hogy ukránul beszéljenek, hanem abban rejlik, hogy olyan helyzetet teremtenek, amikor az emberek maguk ne akarják ezt.

A nemzetiségi nyelvek is az ideológiai befolyásolást szolgálták a Szovjetunióban: állami ünnep egy szovjetunióbeli magyarlakta településen, a háttérben orosz és magyar nyelvű feliratok

Az ukrán tannyelvű iskolák száma folyamatosan csökkent Ukrajnában, az orosz tannyelvű iskolákban fokozatosan redukálták az ukrán nyelv és irodalom órák számát. A szülők kérésére ezekben az iskolákban is megszüntethették a köztársaság többségi lakossága nyelvének oktatását. A más tannyelvű (így például a magyar, a moldáv/román nyelven oktató) iskolákban egyáltalán nem oktatták az ukrán nyelvet és irodalmat (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411). S mivel az oktatás tannyelve és a nemzeti identitás között (az iskola személyiségformáló hatása következtében) szoros összefüggés mutatható ki, nem csodálkozhatunk azon, hogy Ukrajnában a népszámlálások egyre nagyobb arányú orosz, illetve egyre csökkenő arányú ukrán nemzetiségű lakosságot mutattak ki.

A tudományos élet oroszosítása is napirenden volt a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnában. 1970-ben adta ki a szovjet oktatási minisztérium azt a rendeletét, melynek értelmében a tudományos disszertációk csak orosz nyelven készülhettek (Macjuk 2009: 137).

A szovjet nyelvpolitika és nyelvi tervezés egyik jellemző sajátossága volt az ukrán nyelv fejlődésébe, szerkezetébe, belső életébe, normáiba való erőszakos beavatkozás. Shevelov (1987a, 1987b) szerint ez a fajta nyelvpolitika az orosz vezetésű szovjet hatalom újítása volt, korábban a lengyelek (a nyugat-ukrajnai területeken) és a cári Oroszország megelégedett az ukrán nyelvre gyakorolt külső nyomással, használatának tiltásával vagy megnehezítésével. A szovjet rendszer azonban a klasszikus nyelvpolitikai eszközök alkalmazása mellett beavatkozott a nyelv fejlődésébe is.

Ez az erőszakos beavatkozás a nyelv valamennyi szintjét érintette: a szó-készletet, a terminológiát, a grammatikát, de még a helyesírást is (Sevcsuk–Tracs 2009: 97). A szókészletben a szovjet nyelvi tervezés azokat a szavakat, újításokat támogatta, amelyek közelebb álltak az orosz nyelvi ekvivalensekhez, és fokozatosan szorította vissza a sajátosan ukrán elemeket (Macjuk 2009: 139).¹⁶²

A helyesírás szovjetesítése sem sokáig váratott magára. Az első szovjet-ukrán helyesírási szabályzat 1928-ban készült el. A nyelvészeti szakirodalomban gyakran „szkripniki” helyesírásként említik, mert M. Szkripnik oktatási népbiztos hagyta jóvá 1928-ban. Kiadását ukrán értelmiségiek hosszú egyeztető munkája előzte meg, akik igyekeztek egyetlen szabályrendszerben kiegyenlíteni és egységesíteni az ukrán helyesírás különböző szempontjait és megközelítéseit. Vita folyt az etimológiai (szóelemző) és a fone(ma)tikus (kiejtés szerinti) írásmód hívei között. Több ukrán értelmiségi (például P. Kulis, M. Dragomanov, J. Zselehivszkij)

¹⁶² A Larisza Maszenko (2005) által szerkesztett szöveggyűjtemény több olyan írást közöl a szovjet időszből, melyek az ukrán helyesírás vagy különböző területek terminológiájának oroszosításáról szólnak.

saját helyesírási változattal állt elő. Az egyéni javaslatok mellett számot kellett vetni az olyan regionális helyesírási normákkal is, mint például a Dnyeper-melléki vagy a galíciai. Az 1927-ben Harkivban, Szovjet-Ukrajna akkori fővárosában tartott helyesírási konferenciára 60-nál több helyesírási szabályzat-tervezet érkezett. A fórumon – melyre meghívták a lengyelországi és csehszlovákiai, azaz kárpátaljai nyelvészeket is¹⁶³ – elfogadták az új szabályzatot, melyet 1929-ben adtak ki. Ám a szabályzat nem illeszkedett a szovjet nyelvi tervezés, nyelvpolitika terveibe. A szovjet propaganda megbélyegezte az új ukrán helyesírást, azzal vádolta, hogy erőszakosan el akarja távolítani egymástól az ukrán és az orosz nyelvet. 1933-ban új helyesírási szabályzatot adtak ki, mely már a hivatalos szovjet értékelés szerint nem az ukrán és orosz nyelv eltávolítását szolgálta, illetve melyből számúzték „az ukrán nyelvet a lengyel és cseh burzsoá kultúra felé orientáló nacionalista szabályokat”. A szovjet nyelvpolitika szerint ugyanis csupán az orosz nyelv és kultúra mintája volt kívánatos és előnyös az ukrán nyelvre és helyesírásra. Ezen szabályzat értelmében hagyták ki például az ukrán ábécéből a *r*, *ʀ* betűt¹⁶⁴, illetve a „burzsoá lengyel és cseh mintákat” követő galíciai helyesírás elemeit, és a több vetélkedő változat közül következetesen azt kodifikálták, amely az orosz helyesírási normával egyezett (Zoltán–Bárányné 2009: 257).¹⁶⁵ Az ukrán helyesírásnak az oroszhoz való közelítése ezzel még nem ért véget: 1946-ban¹⁶⁶, 1961-ben és végül 1990-ben¹⁶⁷ újabb szerkesztésű szabályzatokat adtak ki, melyek mind az oroszhoz közelítették az ukrán helyesírási normákat (Kubajcsuk 2001, Zoltán–Bárányné 2009). A függetlenné válás után első ízben 1993-ban jelent meg ukrán helyesírási szabályzat, mely jelentősen eltért az előző, oroszosított változatoktól, ám nem tért vissza az 1929-es alapmű normáihoz (Kubajcsuk 2001).¹⁶⁸

¹⁶³ Az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) küldöttje, Ivan Panykevics nem vett részt a fórumon (Zoltán–Bárányné 2009: 256). Szintén nem mehetett el Harkivba Vaszil Grendzsa-Donszkij sem, ám az ő kiküldött levelét felolvasták a küldöttek előtt (Szjuszko 2001). Részt vett azonban a tanácskozáson Ivan Mondok, a *Карпатська правда* [Kárpáti igazság] című kárpátaljai kommunista hetilap szerkesztője, aki támogatta az új helyesírási norma elfogadását (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 250).

¹⁶⁴ Erről lásd pl. Maszenko (2005: 265–268).

¹⁶⁵ Ezt a szovjet-ukrán helyesírást még csak részben használták a kelet-lengyelországi és a kárpátaljai ukrán kiadványokban.

¹⁶⁶ Az 1946. december 1-től bevezetett, immár az új fővárosban, Kijevben kiadott szovjet-ukrán helyesírás volt az első, amelynek alkalmazása már kötelezően kiterjedt az időközben a szovjetek által megszállt és a Szovjetunióhoz csatolt egykori kelet-lengyelországi és kárpátaljai ukránokra is. Az ukrán emigráció azonban nem tartotta magát a szovjet helyesírási változtatásokhoz.

¹⁶⁷ A már a peresztrojka idején kiadott 1990-es szabályzat visszaállította a *r*, *ʀ* betűt.

¹⁶⁸ Ukrajna függetlenné válását követően számos alkalommal vetődött fel az ukrán helyesírás reformja, a visszatérés a szovjetesítés előtti hagyományokhoz. 2000 és 2002 között nagy vitát kiváltó reformtervezetek születtek, ám ezek egyike sem jutott el a kodifikációig, egyelőre az 1990-es

Szovjet propaganda a kárpátaljai Mezőkaszony főutcáján (1960-as évek)

Az orosz és az ukrán nyelv erőszakos közelítése, az ukrán nyelv sajátosságainak fokozatos csökkentése a nyelv minden szintjén megmutatkozott. Célja az asszimiláció, az oroszosítás felgyorsítása volt. Programadó írásában egy szovjet propaganda-nyelvész, Andrij Hvilja 1933-ban a következőket írta: „A nyelvi fronton a nacionalista elemek mindent megtesznek, hogy akadályt állítsanak a szovjet-ukrán és a szovjet-orosz kultúra közé, és az ukrán nyelv fejlődését burzsoá-nacionalista irányba fordítsák” (az írást közli Maszenko szerk. 2005: 113–132). Vagyis a szovjet nyelvpolitika a nyelvi, nyelvészeti kérdésből politikai problémát kreált, melyet ideológiai alapon oldott meg (Kubajcsuk 2001).

Az 1980-as években az Ukrán SZSZK területén egyre fokozódott a mozgalom, mely több jogot követelt az ukrán nyelv használatához, és az ukrán nyelv

szabályzatot adták ki újra, javított és bővített változatban 1993-ban, 2007-ben és 2008-ban (Zoltán-Bárányiné 2009: 257–258, 262). Az ukrán emigráció tagjai, illetve egyes nemzeti-konzervatív kiadványok, szerzők továbbra is a szovjet korszak előtti helyesírási változatok egyikéhez igazodnak, azaz ma nincs olyan egységes, konszenzusos ukrán ortográfiai norma, melyet mindenki elismer és elfogad.

nyilvános használata ellenzéki szimbólummá, az évtized végére pedig az ukrán függetlenségi törekvések egyik legfontosabb jelképévé vált.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szovjetunió nem volt nemzetállam vagy nemzeti homogenitásra törekvő állam (Brunner 1995: 17–18). A mindenkori szovjet pártvezetés törekedett ugyan az orosz dominancia megteremtésére, az orosz nyelv funkcióinak kiterjesztésére, s az orosz nyelvet mint a társadalmi mobilitás egyik eszközét kínálta a polgárok számára, de az országot mindvégig soknemzetiségű, etnikailag heterogén, föderatív államként definiálták¹⁶⁹, ahol – elvileg – a birodalom kötelékéből való kilépés is elképzelhető volt. A világ egy hatodának területén terjeszkedő birodalomban az orosz nemzetiségűek aránya a második világháború után szervezett népszámlálások adatai alapján fokozatosan csökkent, s 1989-re alig haladta meg az 50%-ot (19. táblázat).

19. táblázat. Az orosz nemzetiségűek százalékos aránya a Szovjetunióban a népszámlálások adatai alapján (1959–1989)

1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben
54,7	53,4	52,4	50,8

A Szovjetunió a szövetségi köztársaságok és az Orosz Föderáción belüli autonóm köztársaságok és körzetek vonatkozásában nagyrészt etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekből állt. Igaz ugyan, hogy „A föderatív állam-berendezkedés tulajdonképpen csak díszlet volt, valódi működését a »demokratikus centralizmus« és a központosított kommunista párt-diktatúra lehetetlenné tette. Az etnikai kérdéseket hatalmi eszközökkel kezelő Szovjetunió valójában orosz birodalom maradt (...). A soknemzetiségű föderalizmus gondolatából – inkább a köztársaságokban s jóval kevésbé az autonóm egységekben – csak egy bizonyos fokú kulturális autonómia valósult meg, melyet azonban a váltakozó sikerrel gyakorolt, régióként is különböző hatékonyságú oroszítás mind szűkebb korlátok közé szorított” (Brunner 1995: 18). A birodalom szétesését követően létrejött tizenöt utódállam – melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott – gyakorlatilag az egykori szovjet szövetségi köztársaságok határait örökölve, azokon belül nyert függetlenséget (Brunner

¹⁶⁹ Az 1977-es szovjet alkotmány szerint a Szovjetunió egységes, szövetségi, szocialista és soknemzetiségű (70. cikkely) állam (единое, союзное, социалистическое и многонациональное государство).

1995: 18).¹⁷⁰ A „szovjet ember” ideája nem egy nemzetiségileg homogén nemzetállam domináns etnikumaként fogalmazódott meg a szovjet kommunista párt dokumentumaiban, hanem mint az osztályharc és a kommunizmus építésének folyamatában létrejött új, szupranacionális történelmi és társadalmi kategória (vö. Brunner 1995: 18, Brubaker 2006: 37–41).

Az internacionalizmus jegyében: a szovjet papírpénzeken a 15 tagköztársaság névadó nemzetiségének nyelvén tüntették fel a névértéket (3 rubeles bankó)

E tekintetben a Szovjetunió jelentősen eltért a szintén soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyságtól, ahol az államszervező magyar politikai elit egyetlen nemzetben gondolkodott, vagy a Csehszlovák Köztársaságtól, amely a „csehszlovákok” dominanciájának növelésére törekedett. Amint az imént láthattuk, a Szovjetunió belül fokozatosan csökkent az oroszok aránya, a Magyar Királyságban és a Csehszlovák Köztársaságban viszont fokozatosan emelkedett az államszervező etnikum dominanciája az egyes cenzusok közötti időszakokban (20. táblázat).

¹⁷⁰ A Szovjetunió szétesése előtti időszakban összesen 53 olyan közigazgatási egység (szovjet szocialista köztársaság, autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm körzet) volt az ország területén, melyek szervező elve az etnikum volt. Ilyen volt a 15 szovjet szövetségi köztársaság (союзные социалистические республики; orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsán és türkmén) mellett például az Abház, a Baskír, a Burját, a Komi, a Mari, a Tatar stb. Autonóm Szovjet Szövetségi Köztársaság (Автономная Советская Социалистическая Республика, АССР). Emellett létezett az úgynevezett autonóm körzet (автономный округ, АО) fogalma is. Ilyen volt például a nyenyec, a komi-permi vagy a zsidó autonóm körzet. A szövetségi köztársaságok mintegy kvázi-államként működtek a Szovjetunió belül: definiált határokkal, ehhez a területhez köthető nyelvvél, saját címerrel, zászlóval, fővárossal, alkotmánnyal, törvényekkel, parlamenttel, államigazgatási tapasztalatokkal bíró hivatalnokréteggel és – igaz: szovjet – nemzeti (párt)elittel (is) rendelkeztek. Mindezek megléte természetesen nagyban megkönnyítette a függetlenné válást az 1990-es évek elején.

Óvodai ünnepség a kárpátaljai Váriban, a háttérben orosz (fent) és magyar (lent) nyelvű pártpropaganda-jelszavak

20. táblázat. Az államszervező nemzetiségek %-os arányának változása a népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyságban (1880–1910), a Csehszlovák Köztársaságban (1921–1930) és a Szovjetunióban (1959–1989)

állam / államszervező nemzet	cenzus éve, államszervező nemzetiség aránya, %			
Magyar Királyság	1880	1900	1910	
magyarok	44,8	51,4	54,4	
Csehszlovák Köztársaság	1921	1930		
csehek	51,1	55,4		
szlovákok	14,7	17,1		
Szovjetunió	1959	1970	1979	1989
oroszok	54,7	53,4	52,4	50,8

5.2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai

Amikor Kárpátalja – a Kárpátontúli Ukrajna néven rövid ideig fennálló nemzetközileg el nem ismert miniállam gyors megszűnésével párhuzamosan¹⁷¹ – a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajna része lett (9. térkép), a szovjet nyelvpolitika fokozatosan kiterjesztésre került az újonnan bekebelezett régiókra is. A kárpátaljai nyelvi helyzet azonban több tekintetben is eltért a birodalom más régióiban tapasztalhatótól, hiszen Kárpátalja és Nyugat-Ukrajna (Galícia, Volhínia, Bukovina) akkor vált a szovjet birodalom egységévé, amikor számos népcsoport már hosszú ideig tartó oroszosító hatásnak volt kitéve a mai Ukrajna középső, déli és keleti részein.

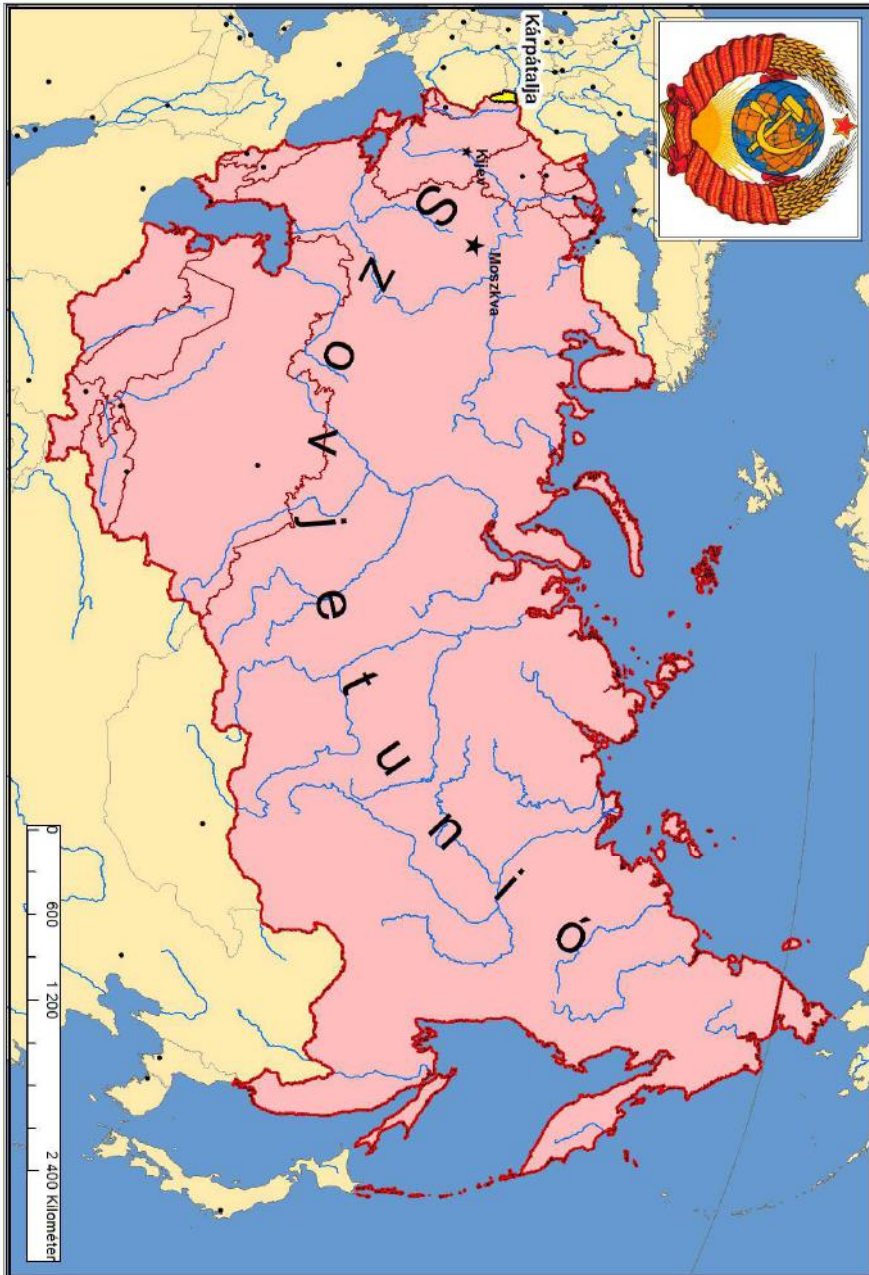

A szovjet katonák emlékműve Palagykomorócon, kétnyelvű felirattal

A szovjet katonák emlékműve magyar és orosz nyelvű felirattal az Ungvárhoz közeli Palagykomoróc községben

¹⁷¹ A Kárpátontúli Ukrajna néven mindössze 15 hónapig fennálló kváziállamról bővebben lásd pl. Botlik (2005b: 255–291), Oficinskij (2010a), (2010b).

7. térkép. Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében

A Kárpátalján élő lakosságra 1945-ig nem volt közvetlen hatással sem a cári Oroszország, sem a Szovjetunió nemzetiség- és nyelvpolitikája. A régióban más államok (Nyugat-Ukrajnában Lengyelország és az Osztrák–Magyar Monarchia, Kárpátalján elsősorban Magyarország és Csehszlovákia) nyelvpolitikai törekvései érvényesültek. Ezen körülmények következtében a szovjet hatóságok sajtós nyelvi helyzetet találtak a kárpátaljai régióban. Egyrészt adott volt egy jelentős szláv közösség, melynek az ukrántól eltérő identitását a megelőző korszakokban többé vagy kevésbé támogatta a nyelvpolitika. Másrészt viszonylag jelentős magyar, román, szlovák, német és roma kisebbségi közösségek is éltek Kárpátalján. Ennek megfelelően a szovjet nemzetiség- és nyelvpolitika két fő irányban indította el tevékenységét a kezdeti időszakban: az egyik a régió lakosságának többségét alkotó szláv lakosságra, a másik a többi nemzetiségre vonatkozott.

A Kárpátaljával csaknem egyszerre a Szovjetunióhoz csatolt Nyugat-Ukrajnában a helyi lakosság erős ukrán identitása, az ukrán nyelv iránti elkötelezettsége és a független ukrán állam megteremtésére irányuló törekvései okoztak gondot a szovjet politikának. Kárpátalján viszont a helyi szláv lakosok jelentős része nem ukránnak, hanem ruszinnak vallotta magát. Ám a Szovjetunió az összes ukrán föld egy államban való újraegyesülésével ideologizálta meg a közvélemény előtt Kárpátalja bekebelezését, így sem ebbe a koncepcióba nem illett egy különálló kis keleti szláv nép, sem pedig a szovjet oroszító politika szándékaival nem esett egybe a ruszin nemzetiség elismerése. Ezért a szovjet hatóságok – a Komintern 1924-es moszkvai határozatának megfelelően, melyet 1925-ben az ukrán kommunista (bolsevik) párt 10. kongresszusa is megerősített (lásd Magocsi 1978, 1994, 2007b: 116, Pop 2010) – a ruszinokat az ukránság részének tekintették, a ruszin nemzetiség létezését nem ismerték el. A ruszinok különálló identitásának egyik legfontosabb alapját, a nyugati orientációjú, Kárpátalján közvetlenül a Vatikánnak alárendelt püspökséggel rendelkező görög katolikus egyházat a szovjet hatóságok betiltották, illetve erőszakkal a pravoszláv (ortodox) egyházba olvasztották (Botlik 1997).

A helyi keleti szlávok ukránná minősítésére, illetve a ruszin nemzetiség adminisztratív eltüntetésére azért volt szüksége a Szovjetuniónak, mert „az ősi ukrán földek újraegyesítésére” – amit 663 küldött részvételével Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja népi bizottságainak első (és egyetlen) munkácsi ülésén mondtak ki 1944. november 26-án – épp a Szovjet-Ukrajnában és Kárpátalján élő ukránok egy hazában való „(újra)egyesülésének” szándéka alapján kerülhetett sor. Azaz a Szovjetunió arra hivatkozva kebelezte be Kárpátalját, hogy annak ukrán lakossága a Munkácson megtartott kongresszuson kérte „újraegyesítését” Szovjet-Ukrajnával (Magocsi 1978, 1994).

A munkácsi Scala (ma: Peremoha, azaz Győzelem) mozi anno (fent, balra), ahol kimondták Kárpátontúli Ukrajna „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával és az ennek emléket állító tábla (fent, jobbra), illetve az 1944. november 26-án elfogadott nyilatkozat részlete

Érdekes azonban, hogy a munkácsi ülés után kiadott manifesztum több helyütt az ukrán nép és az ősi ukrán területek „újraegyesüléséről” szól¹⁷², az ukrán állami előzmények kapcsán említést sem tesz az 1919 januárjában Kőrösmezőn létrejött, s néhány nap múlva a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozást kimondó Hucul Köztársaságról, illetve az 1939 márciusában Huszton kikiáltott Kárpáti Ukrajnáról. Volosint – Kárpáti Ukrajna elnökét – a szovjet történettudomány hazaárulóként, a klerikális reakció képviselőjeként tartotta

¹⁷² „A hősi Vörös Hadsereg segítségével levetettük a német-magyar ígát. Kárpátontúli Ukrajna ősi ukrán földjein vége szakadt a magyarok és minden más idegen sok évszázados uralmának (...). Kárpátontúli Ukrajna egész történelme azt mutatja, hogy nemzeti függetlenségétől megfosztott népünk, amely századokon át rabságban volt, elpusztul, ha egy idegen állam keretei közt marad. Vagy az újraegyesülés Szovjet-Ukrajnával és a nemzeti újjászületés, vagy az elnyomatás, jogfosztottság és fokozatos kihalás” – idézi Trojan (1975: 172) az 1944. november 26-án Munkácson kiadott nyilatkozatot.

számon (lásd pl. Arszentyev és mtsai 1975).¹⁷³ Volosint ma az ukrán állameszme egyik kiemelkedő alakjaként, a kárpátaljai ukrán mozgalom vezéregyéniségként, jeles egyházi személyiségként, neves tudósként és politikusként, a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott állam elnökeként tartják számon. Ukrajna elnöke, Leonid Kucsma 2002. március 15-én „az ukrán államiság megszilárdításában játszott személyes érdemeiért” posztumusz Ukrajna Hőse címmel tüntette ki.¹⁷⁴

A „ruszin” identitás „ukrán”-ra váltását jelezte az is, hogy amikor 1947-ben Kárpátalja lakosai szovjet személyi igazolványt (paszportot) kaptak, a „nemzetiség” rovatba az „ukrán” bejegyzést került, és a ruszin etnonima használata történelmi kategóriává vált. Ám a valódi szovjet célokat jelzi, hogy Kárpáti Ukrajna elnökét, a ruszinnal szemben az ukrán orientációt hirdető Avgusztin Volosint a szovjet hatóságok a második világháborút követően Prágában elfogták, és egy Moszkva környéki szovjet börtönben lelte halálát 1945. július 19-én. Az ukrán és/vagy ruszin nemzeti értelmiséget a szovjet erőszakszervezetek megtörték, a regionális vagy akár az összukrán identitás, nyelv vagy kultúra nyílt vállalóit burzsoá nacionalistának minősítették (Marcsuk 2011).

A más nemzetiségűekkel szembeni szovjet politika részeként a 18 és 55 év közötti magyar és német nemzetiségű férfiakat (a német nemzetiségűek esetében a nőket is) szovjet lágerekbe deportálták, ahol több ezren veszítették életüket (Tóth G. 2008: 22–29).¹⁷⁵ Ezzel a lépéssel a szovjet rendszer egyrészt megfé-

¹⁷³ Volosin, illetve a ruszin identitás egyik fontos támaszaként szolgáló görög katolikus (az idézett szövegben: unitus) egyház szovjet megítélését jellemzi például az alábbi idézet: „A magyar gyarmatosítók segítőitársai az unitus egyház vezetői voltak, akik segédkeztek nekik a magyarosítási politika megvalósításában. Egy bizottság, melynek Kaminszkij, Volosin és mások voltak a tagjai, 1904 júliusában intézkedéseket dolgozott ki a cirillábécé felszámolására (sic!) és a magyar ábécével való helyettesítésére. A magyarországi püspökök 1915 júniusában megtartott konferenciája, amelyen A. Volosin is részt vett, határozatot hagyott jóvá, miszerint az orosz nyelvű tankönyvekbe, imakönyvekbe, egyházi könyvekbe a latin nyelv (sic!) vezetendő be magyar fonetika alapján” (Hrancsak–Kerecsanin 1975: 153).

¹⁷⁴ Lásd a 257/2002. sz. elnöki rendeletet.

¹⁷⁵ A Kárpátalját megszálló 4. ukrán front 1944. november 13-i 0036. számú parancsa értelmében a szovjet hadsereg a 18 és 55 év közötti magyar férfiakat és szinte a teljes német lakosságot ún. *málenyikij robotra* hurcolta a Szovjetunió belső területeire (vö. Dupka 1994: 167). Hozzávetőleges számítások és becslések szerint a mai Kárpátalja területéről és Magyarország szomszédos megyéiből 40–60 ezer embert hurcoltak el a fenti határozat alapján (Zseliczky 1993: 194). Zseliczky Béla (1993: 194) szerint az elhurcoltaknak csak a negyede élte túl a sztálini lágereket. Mások szerint „Kárpátaljáról mintegy 40 ezer magyart és németet, illetve a hadifoglyokkal együtt mintegy 100 ezer magyart és németet hurcoltak el, többek között német családnevű nőket is. (...) Az elhurcoltak 30%-a nem tért haza” (Dupka 1994: 167). S. Benedek (1994: 176) úgy véli, hogy az 1944-ben elhurcoltak közül kb. 20-23 ezren nem tértek vissza Kárpátaljára. Botlik és Dupka (1991: 55) 40 ezer kárpátaljai magyar és német elhurcoltat említ, s szerintük közel 70%-uk a sztálinista

lemlítette a helyi lakosságot, másrészt csökkentette a magyarok és németek lélekszámát és befolyását a régióban. A kárpátaljai románok nagy részét pedig moldáv nemzetiségűként tartották nyilván. A statisztikai adatokban így nem egy szomszédos ország Szovjetunióban élő részeként, hanem az újonnan kialakított Moldáv SZSZK szovjet népének képviselőiként jelentek meg. A román közösséget és a román nyelvet a szovjet államigazgatás adminisztratív eszközökkel tüntette el tehát Kárpátaljáról. A máramarosi románok moldávokként (moldovánokként) jelentek meg a statisztikákban, és iskoláik sem román, hanem moldáv tannyelvűek voltak a hivatalos szemlélet alapján, ahol a cirill írásrendszert kellett használniuk (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411). A román nyelv és identitás a magánéletbe szorult vissza.

A frissen bekebelezett régió „szovjetesítésének”, a szovjethatalom kiépítésének ezen szakaszát jól jellemzik a fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnoka által Szabolcs vármegye alispánjának 1945. április 25-én küldött sorai: „A lakosság hangulata nyomott, lelkiállapota feldúlt és nagy az elkeseredés [...] Az orosz megszállás, illetve a felszabadulás óta a magyar nép nagy elnyomásban részesült [...] a magyar felírású üzlet, stb. táblákat eltüntették. Iskolákban a magyar tanítás megszűnt. Beregszászon a Hősök emlékművét lebontották. [...] Megkezdték az ukrán és ruszin betelepítéseket. Nagyborzsova községbe 20 ruszin család érkezett. Telepéseket várnak Beregszászba és Vári községbe is” (idézi Stark 2010a: 251).

Ugyanakkor a Szovjetunió szerette volna megmutatni a frissen megszerzett területek lakosságának, hogy a világ legdemokratikusabb államának polgáraivá váltak. Ennek érdekében 1946-ban a Legfelsőbb Tanács népképviselőinek megválasztása során a szavazócédulák 79%-át ukrán, 19%-át magyar, 2%-át pedig román nyelven nyomtatták. Ám ezt a lépést valószínűleg nem a nemzeti kisebbségek iránti tisztelet jeleként kell értékelnünk, hanem sokkal inkább úgy, mint a szovjet propaganda egyik eszközét (Levenec és mtsai szerk. 2008).

A Szovjetunióhoz csatolás kezdetétől fogva folyt a küzdelem a „helyi burzsoá nacionalizmus” ellen, ami számos formában jelentkezett (a könyvtárak átlományának felülvizsgálata, a szocialista eszmékkel nem összeegyeztethető irodalom megsemmisítése, újságok, könyvkiadók tevékenységének betiltása stb.), és fokozatosan készítette elő a terepet az oroszosítás politikájához.

Az oroszosító nyelvpolitika egyik leggyakoribb és hatékony eszköze volt a migrációs politika. 1946. augusztus 15–17-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága rendeletet hozott a pártkáderek kinevezéséről. A határozat

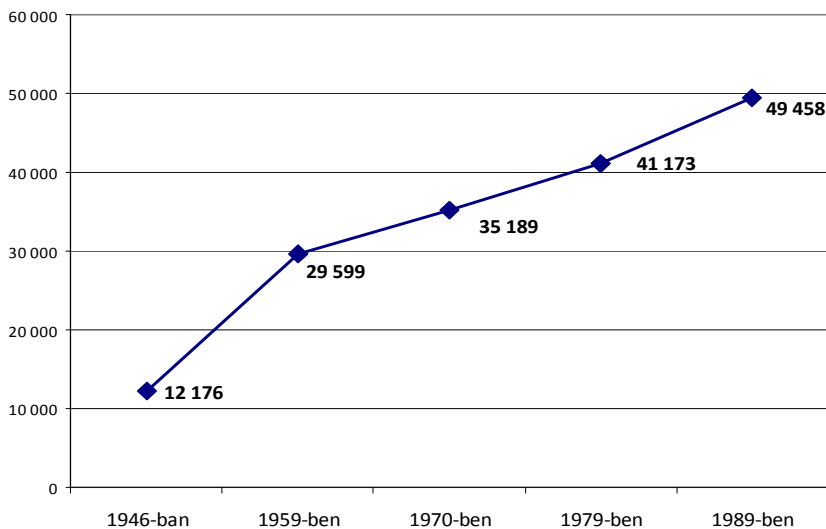
lágerekben pusztult el. Ugyanők más helyen (1993: 13) azt állítják, hogy 1944. november 18. és december 16. között 22.951 férfit hurcoltak el Kárpátaljáról.

szerint a pártnak meg kellett erősítenie a harcot az ideológiai fronton, illetve az ellenséges burzsoá-nacionalista ideológia ellen. Ez a határozat, valamint a szovjet rendszer kárpátaljai kiépítése volt az apropója annak, hogy Kárpátaljára tömegesen helyeztek főként orosz és ukrán nemzetiségű pártkádereket, hivatalnokokat, humán értelmiségieket, mérnököket, vasúti tisztviselőket, katonatiszteket stb. Kétségtelen, hogy az új rendszernek szüksége volt szakképzett káderekre a régió újjáépítéséhez, iparosításához, a gazdaság átszervezéséhez. Ám a migrációs politika háttérben meghúzódó ideológiai, nemzetiségpolitikai céljai kitűnnek abból, hogy a régióba vezényeltek jelentős része pártkader, komzomol aktivista, állami hivatalnok, illetve a hadsereg és a rendőrség, valamint a különböző erőszakszervezeti szervek munkatársa volt (Marcsuk 2011: 131).

A betelepítések következménye, hogy míg 1945 előtt a népszámlálások gyakorlatilag nem mutattak ki orosz nemzetiségű lakosságot a mai Kárpátalja területén, 1946-ban viszont már 12 176, 1959-ben 29 599, 1970-ben 35 189, 1979-ben 41 713, 1989-ben pedig 49 458 orosz nemzetiségű élt Kárpátalján (21. ábra).

21. ábra. Az orosz nemzetiségűek számának alakulása Kárpátalján 1946 és 1989 között

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648) alapján.

A központi hatalom által szervezett, irányított népmozgások következtében átalakuló kárpátaljai etnikai térben fokozatosan az orosz nyelvű betelepülők foglalták el szinte az összes jelentős posztot a gazdaságirányításban, az államigazgatásban és a pártvezetésben. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a Szovjetunió Kommunista Pártjának kárpátaljai szervezetében a tagok 13%-a volt orosz, noha a megye lakosságának mindössze 4%-a tartozott ehhez az etnikumhoz (Levenec és mtsai szerk. 2008).

A szisztematikus betelepítéssel nemcsak egy addig idegen – szovjet kommunista – kultúra került be a megyébe, hanem hozzájárult az etnikai térszerkezet jelentős átalakulásához is. Mesterségesen létrehoztak egy új kisebbséget, az orosz, amely számarányánál nagyobb mértékben vett részt a társadalmi és politikai élet irányításában. 1946-ban Munkácson például a vezető káderek közül 94 orosz, 88 ukrán, 11 zsidó, 2 magyar és 2 cseh nemzetiségű volt. Azonban a vezetésben szerepet kapott ukránok fele a betelepítettek közül került ki. Ily módon a város irányításában részt vevők 83% százaléka betelepült volt, s orosz nyelven beszélt (Levenec és mtsai szerk. 2008).

Szovjet életkép egy kárpátaljai magyar faluból: a zeneiskola tanulói stilizált népviseletben lépnek fel, mögöttük az SZKP XXVII. kongresszusának jelszavai

Az 1940-es évek második felében alakult ki Kárpátalján a hatalom részéről a lakosság hallgatóságos besorolása a „helybeliek” és a „betelepültek” kategóriájába. Egy szovjet időszakból származó vicc szerint a Kárpátaljára irányított betelepülők körében az volt a vélemény, hogy Kárpátalja nagyon jó vidék, csak „túl sok itt a helybeli”.

Fontos elv volt, hogy a betelepített szakemberek Kárpátalja minden pontján megjelenjenek. Több mint ezer agronómus, gépész, állatfelcser került a falvakba. Főleg a városokban kaptak munkát a mérnökök, egészségügyi dolgozók. Csak az 1945–1946-os tanévben 883 pedagógust helyeztek Kárpátaljára (Levenec és mtsai szerk. 2008: 410). 1945 és 1947 között 2383 pedagógust vezényeltek ide kelet-ukrajnai területekről. 1947. július 1-ig 1139 orvos és 3998 egyéb egészségügyi dolgozó érkezett Kárpátaljára. Számos pártfunkcionáriust is a régióba irányítottak, illetve a karhatalmat is erősítették a betelepítettekkel. 1953–1954 folyamán a Kárpátaljára települők 74,3%-a az Ukrán SZSZK más vidékeiről származott, 18,4%-a pedig a Szovjetunió Orosz Föderatív Köztársaságából érkezett. A Kárpátaljára irányított szakemberek mind az orosz nyelv pozícióit erősítették a régióban.

Ideológiai szöveggel megerősített ukrán–magyar kétnyelvű tábla a borzsovai iskolában

A kárpátaljai lakosság nemzetiségi összetételében végbement változásokat jól szemlélteti a 21. táblázat és a 22. ábra, amelyek az egyes nemzetiségek számának és arányának változását mutatják be az 1959. és 1989. évi népszámlálások közötti időszakban. Az adatsorokból jól látható, hogy az őshonos közösségek közül csak a cigányok, a románok és az ukránok száma nőtt jelentősen, ellenben a magyaroké alig emelkedett, a zsidók és szlovákok száma pedig drasztikusan visszaesett. Ugyanakkor a betelepítési politika következtében hatalmasat nőtt a belaruszok és az oroszok száma. Jelentős, az összlakosság növekedési arányánál magasabb az ukránok számának emelkedése is, hiszen a keletről Kárpátaljára telepített lakosság körében meghatározó volt az ukrán nemzetiségűek aránya. Azt is figyelembe kell vennünk azonban, hogy a belaruszok száma főként a migráció, a romáké a természetes szaporulat következtében emelkedett az átlagot messze meghaladó mértékben.

21. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1959 és 1989 között a népszámlálási adatok alapján

Összeállította Levenec és mstai szerk. (2008: 648) alapján.

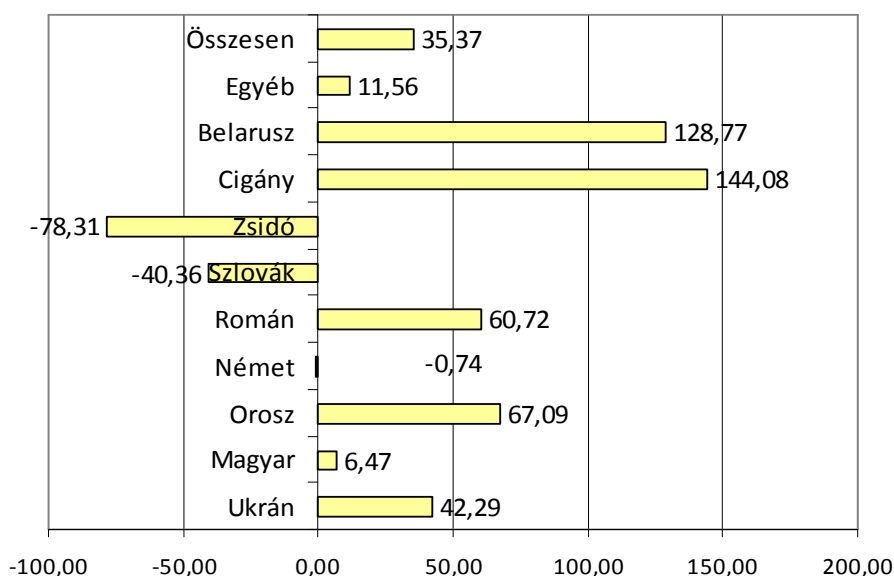
	1959		1970		1979		1989	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Ukrán	686 464	74,60	808 131	76,42	898 606	77,75	976 749	78,41
Magyar	146 247	15,89	151 949	14,37	158 446	13,71	155 711	12,50
Orosz	29 599	3,22	35 189	3,33	41 713	3,61	49 458	3,97
Német	3 504	0,38	4 230	0,40	3 746	0,32	3 478	0,28
Román	18 346	1,99	23 454	2,22	27 155	2,35	29 485	2,37
Szlovák	12 289	1,34	10 294	0,97	8 914	0,77	7 329	0,59
Zsidó	12 169	1,32	10 857	1,03	3 848	0,33	2 639	0,21
Cigány	4 970	0,54	5 902	0,56	5 586	0,48	12 131	0,97
Belarusz	1 102	0,12	2 186	0,21	2 314	0,20	2 521	0,20
Egyéb	5 483	0,60	5 329	0,50	5 431	0,47	6 117	0,49
Összesen	920 173	100,00	1 057 521	100,00	1 155 759	100,00	1 245 618	100,00

A nyelvi helyzet egyik lényeges mutatója az anyanyelv és a nemzetiség megegyezése. Ha megvizsgáljuk a 22. táblázatot, láthatjuk, hogy a nagyobb kárpátaljai nemzetiségeket (ukránok, magyarok, románok, oroszok) az anyanyelvükhöz való ragaszkodás jellemzi. A kisebb közösségek (szlovákok, németek, zsidók, cigányok, belaruszok) körében magasabb a nyelvi asszimiláció mértéke. A legkevésbé a zsidók és a romák ragaszkodnak anyanyelvükhöz, amit egyes kuta-

tók ezen közösségek alacsony társadalmi presztízsével hoznak összefüggésbe, ám az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a népcsoportok nem rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, így arra kényszerülnek, hogy orosz, ukrán vagy (a romák jelentős része) magyar tannyelvű intézményben tanuljanak.

22. ábra. Néhány kárpátaljai nemzetiség számának változása 1959 és 1989 között (%-ban)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648) alapján.

A 23. táblázat a kárpátaljai nyelvi helyzet egyik újabb sajátosságára is rávilágít. A táblázat a különböző nemzetiségek körében mutatja be a magukat ukrán, illetve orosz anyanyelvűnek vallókat. Egyrészt itt is láthatjuk, hogy a kárpátaljaiak ragaszkodnak nemzetiségi nyelvükhöz. Másrészt az is kiderül az adatsorból, hogy ebben a régióban a nyelvi asszimiláció iránya inkább az ukrán felé mutat, miközben országos viszonylatban a nyelvcsere inkább az orosz nyelvet részesíti előnyben. Az orosz nyelv irányába történő asszimiláció csak a belaruszokra és a zsidókra jellemző. Előbbiek esetében ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a belarusz nyelvnek alacsony a presztízse a saját csoporton belül (Jevtuh szerk. 2004). Utóbbiak pedig a közösséget sújtó antiszemitizmus miatt rejtőztek az egész birodalomban a hatalom és a presztízis

nyelvének számító orosz nyelv mögé. Érdekes módon a helyi roma lakosság nem az ukrán és az orosz, hanem főként a magyar nyelvet választotta: körükben viszonylag alacsony a két szláv nyelvet anyanyelvként beszélők aránya éppúgy, mint a saját nyelvet anyanyelvként használóké. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada ugyanis a magyart tekinti anyanyelvének.

22. táblázat. A nemzetiség és az anyanyelv egyezése néhány kárpátaljai nemzetiség képviselői körében a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 651) alapján.

	1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben
ukránok	89,37	98,71	98,78	98,44
magyarok	99,18	98,79	97,93	97,22
románok	99,01	96,75	95,71	98,23
oroszok	97,76	97,42	97,36	95,79
cigányok	27,75	21,57	13,90	20,53
szlovákok	61,49	52,03	42,10	34,89
németek	–	–	82,00	74,07
belaruszok	–	–	49,20	45,18
zsidók	–	–	36,80	25,12

23. táblázat. A magukat ukrán, ill. orosz anyanyelvűnek valló különböző nemzetiségű kárpátaljaiak a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 651) alapján.

	Ukrán anyanyelvű				Orosz anyanyelvű			
	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
ukránok	–	–	–	–	0,62	0,61	0,74	0,96
magyarok	0,61	0,92	1,52	2,06	0,10	0,18	0,51	0,64
románok	0,35	0,38	0,47	0,67	0,09	0,08	0,28	0,52
oroszok	1,19	2,27	2,36	3,78	–	–	–	–
cigányok	5,11	4,29	15,10	12,26	0,68	0,56	0,80	0,98
szlovákok	13,96	19,48	28,00	33,22	1,10	2,05	3,80	5,30
németek	–	–	11,70	18,43	–	–	4,70	6,10
belaruszok	–	–	5,70	7,50	–	–	44,90	46,65
zsidók	–	–	9,50	13,83	–	–	40,20	49,53

Mivel a szovjet nyelvpolitika az oroszot a szovjet emberek második anyanyelvnek kezelte, nem csodálkozhatunk a 24. táblázat adatain. Az 1989-es népszámlálás eredményeiből kiderül, hogy – a szlovákok és németek kivételétől eltekintve – valamennyi kisebbségi közösség körében magasabb azoknak az aránya, akik az oroszot beszélik második nyelvként, mint azoké, akik a köztársaság többségi lakosságának nyelvét, az ukránt. Ez nyilván annak a nyelvpolitikai döntésnek az eredménye, mely szerint az ukrán nyelv oktatása csak az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező. Látható például, hogy azon kárpátaljai kisebbségek esetében, akik a szovjet korszakban is rendelkeztek anyanyelven oktató iskolákkal, az ukrán nyelven beszélők aránya csupán töredéke az oroszul beszélőkének: a kárpátaljai magyaroknak csak 13,44%-a, a románoknak pedig mindössze 4,04%-a beszélt ukránul 1989-ben, miközben oroszul előbbiek 42,84%-a, utóbbiak 51,58%-a tudott. Az, hogy a kárpátaljai németek és szlovákok között magasabb az ukránul beszélők aránya, mint azoké, akik beszélik az orosz nyelvet, nyilván annak tudható be, hogy nem voltak saját nyelvükön oktató iskoláik, és főként az ukrán tannyelvű intézményeket választották; emellett a kárpátaljai németek és szlovákok jelentős része ukrán nyelvi környezetben él, ami segíti a nyelvelsajátítást.

24. táblázat. Ukrajna és Kárpátalja lakosságának nyelvtudása 1989-ben: a nyelvet anyanyelvként és második nyelvként szabadon beszélők aránya (%-ban)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648, 652) alapján.

	saját nemzetisége nyelvét		anyanyelvén kívül beszél			
			ukránul		oroszul	
	Ukrajna	Kárpátalja	Ukrajna	Kárpátalja	Ukrajna	Kárpátalja
ukránok	94,75	99,33	–	–	71,72	59,89
magyarok	95,65	97,22	14,43	13,44	44,30	42,84
románok	62,28	98,23	16,90	4,04	53,71	51,58
oroszek	99,61	98,21	34,34	47,89	–	–
cigányok	62,73	20,72	27,65	22,69	56,86	29,34
szlovákok	–	34,86	60,61	61,59	58,42	56,88
németek	23,19	74,07	29,93	63,86	89,93	44,42
belaruszok	48,54	54,55	27,89	29,79	88,70	86,71
zsidók	11,11	25,92	48,54	54,72	97,91	81,85
teljes népesség	93,50	97,34	9,11	4,77	56,42	55,01

A kárpátaljai nyelvi helyzet tehát jelentősen függött a szovjet hatalomnak az oktatási rendszeren keresztül véghezvitt nyelvpolitikájától. Az oktatási rendszert a központi kormányzat az oroszosítás és az ideológiai nevelés szolgálatába állította. 1950. június 28-án az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának ülésén elfogadott határozat kritikát fogalmazott meg a nyugat-ukrajnai megyék felé, amiért ott nem megfelelő mértékben közvetítik a szovjet kormány és a kommunista párt szerepét a szocialista építésben. A határozat az ideológiai nevelőmunka megerősítésére szólít fel, s külön kiemeli az apolitizmus, ideológiamentesség, valamint az ukrán burzsoá nacionalizmus és kozmopolitizmus elleni küzdelem fontosságát. A kommunista hatalom ugyanis a nemzeti öntudat mindennemű megjelenését a nacionalista vagy kozmopolita törekvések megnyilvánulásaként értékelte. Ennek megfelelően fokozatosan csökkentették az ukrán és a más kisebbségi nyelven oktató iskolák számát, emelték viszont az orosz tannyelvű intézményekét.

15 nyelvű felirat a szovjet tízrubeles bankjegyen

Az orosz nyelv terjesztése, az asszimilációs politika céljainak megfelelően az 1950-es években Kárpátalján sorra nyitottak úgynevezett „internacionalista” iskolákat. Az egyik első ilyen intézmény a szinte teljesen magyarok lakta Nagydobrony községben nyílt 1953-ban. Az internacionalista iskolákban két, sőt gyakran három nyelven oktattak: az egyik osztályban a kisebbségi gyerekek anyanyelvén, a másik osztályban rendszerint oroszul folyt az oktatás. Az 1989–1990-es tanévben például Kárpátalján mindössze 50 magyar tannyelvű iskola működött, miközben a magyarul is oktató internacionalista iskolák száma 35

volt. Közülük 17-ben ukrán és magyar, 15-ben orosz és magyar, háromban pedig ukrán, orosz és magyar nyelven folyt a tanítás. Az ilyen intézmények ukrán vagy orosz tannyelvű osztályaiba is túlnyomórészt magyar gyerekek jártak. Az orosz tannyelvű osztályba járók számára tantárgyként oktatták anyanyelvüket és nemzeti irodalmukat, de ők sem tanultak ukrán nyelvet és irodalmat.

Többek között az „internacionalista” iskolák orosz tannyelvű osztályaiba „átterelt”, illetve eleve orosz tannyelvű iskolába íratott gyerekek következtében a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma folyamatosan csökkent.

Az orosz nyelv kivételezett helyzete az oktatásban jól kimutatható az egy iskolára jutó lakosok számának egymáshoz hasonlítása révén. Az 1959. évi népszámlálási adatok, illetve az 1957/1958. tanév adatai alapján összeállított 25. táblázatból kiderül, hogy az oroszok arányaiban sokkal több iskolával rendelkeztek Kárpátalján, mint az ukránok vagy magyarok.

25. táblázat. A lakosság és az iskolák számának összefüggése Kárpátalján az 1959. évi szovjet census és az 1957/1958. tanév adatai alapján

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 412) alapján.

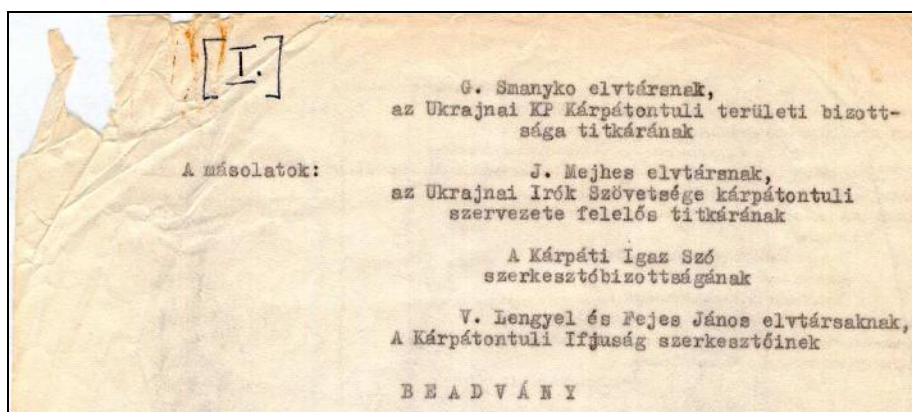
	Fő	Arányuk az össznépességhez mérten	Iskolák száma	Középiskolák száma	Az egy iskolára eső lakosok száma
Ukránok	686 464	74,60%	681	96	7 151
Oroszok	29 599	3,22%	21	11	2 691
Magyarok	146 247	15,89%	100	13	11 250

Az orosz tannyelvű, valamint az internacionalista iskolák számának növelése mellett jelentős figyelmet fordítottak a hatóságok az orosz nyelv oktatására is. Növelték az óraszámot, az osztályokat kiscsoportokra osztották az orosz nyelv és irodalom órákon, a nemzetiségi iskolákban orosz tanítók bérpótlékot kaptak, és hangsúlyt fektettek az orosz mint második nyelv oktatása módszertanának kidolgozására, tökéletesítésére.

Az oroszosító nemzetiség- és nyelvpolitika közepette a kárpátaljai nemzeti kisebbségek számára kihívást jelentett nemzeti identitásuk és nyelvük megtartása. Mivel a kommunista diktatúra minden effajta törekvést a nacionalizmus vádjával illetett, ebben a folyamatban meghatározó szerepet kapott a szép-irodalom és a kultúra (Beregszászi–Riskó 2004, Penckófer 2003).

1962. augusztus 11-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot adott ki az SZKP XXII. kongresszusának határozatai alapján az ide-

ológiai munka erősítéséről. Eszerint az ideológiai és felvilágosító munka során hangsúlyozni kell a nemzetiségek közötti kapcsolatok erősödését, a szovjet népek közeledésének pozitívumait. A pártszerveknek ugyanakkor határozottan fel kell lépniük a nacionalizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen. A szovjet nemzetiségpolitika ennek szellemében magyar nacionalizmusként értékelte a kárpátaljai magyar értelmiségiek által 1971-ben a megyei pártbizottsághoz és a helyi magyar nyelvű lapok szerkesztősegeihez eljuttatott beadványt is. A beadvány megfogalmazói szót emelnek az anyanyelvi oktatási rendszer fejletlensége ügyében, a kárpátaljai magyar könyvkiadás, valamint a nyelvhasználat terén tapasztalható negatív diszkrimináció ellen, s felvetik egy nemzetiségi érdekvédelmi és kulturális szervezet létrehozásának igényét. „Mert igaz ugyan, hogy az alkotmány szerint a többi szovjet állampolgárral együtt mi is egyenjogúak vagyunk, de mi történik akkor, ha [...] alkotmányos jogainkat és érdekeinket megsértik” – olvasható a dokumentumban. A hatóságok zaklatással, fenyegetésekkel reagáltak a beadványra.

Az 1971-es Beadvány fejléce

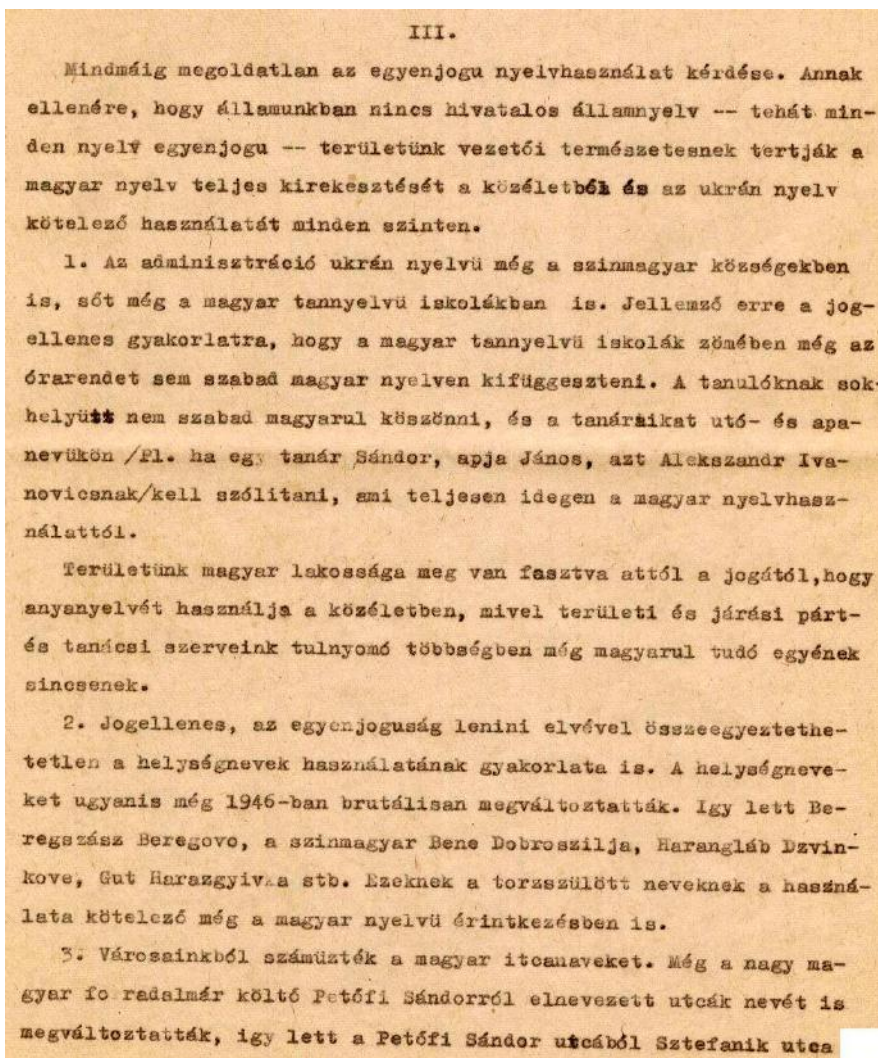
1972 tavaszán azonban újabb beadvány készült, melyet 1600 aláírással az SZKP Központi Bizottságának címeztek. Megfogalmazói az alábbi lényeges kérdések megoldását kérték Moszkvától:

- a) az anyanyelvi oktatás kiterjesztését az óvodai, szak- és felsőoktatásra is,
- b) a magyar tannyelvű iskolák számának növelését,
- c) a magyar nép története iskolai oktatásának engedélyezését,
- d) magyar nyelvű szépirodalmi és kulturális folyóirat alapítását, a magyar nyelvű könyvkiadás támogatását,

e) a nemzetiségek arányos képviselését a döntéshozó, végrehajtó és párt-szervekben,

f) az anyanyelv használatának kiterjesztését.¹⁷⁶

A dokumentum megfogalmazói ellen eljárások indultak, a kérések nem találtak meghallgatásra.

Az 1972-es Beadvány részlete: a közösség nyelvi jogi kérdéseinek felvetése

¹⁷⁶ A két beadvány szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 160–175).

A XXIV. pártkongresszuson Leonid Brezsnyev bejelentette az új történelmi egység: a szovjet nép kialakulását. A pártfőtitkár szavai Kárpátalján is visszhangot kaptak. A helyi magyar nyelvű napilap, a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain 1975 végén, 1976 elején az újság főszerkesztője, Balla László négy részes cikksorozatot publikált *Szovjet magyarok* címmel, melyben többek között kijelölte a helyi magyar közösség igazodási pontjait is. A szerző szerint a kárpátaljai „szovjet magyaroknak” nem a magyarországi, hanem a moszkvai magyar emigráció kulturális irányvonalát, illetve a szovjet nép kulturális vívmányait kell példaként szemlélnie.¹⁷⁷

Magyar–orosz kétnyelvű esküvői meghívó az 1980-as évekből

Az oroszító nyelvpolitika Kárpátalján is beleavatkozott a nyelvek belső fejlődésébe. Jelentős figyelmet szentelt a szovjet hatalom a földrajzi nevek oroszításának. A magyar, román és német településneveket 1946-tal kezdődően szlávósították. Így lett például *Nagyszőlősből* *Виноградово*, *Tiszaásványból* *Минеральное*, *Benéből* *Доброселье* stb. (lásd Beregszászi 1995/1996, 1997).

Hasonló lépések révén szlávósították a személyneveket is. A hivatalos okmányokba rendszerint nem *Ilona*, *Erzsébet*, *János*, *Sándor* stb. került bejegyzésre, hanem *Елена*, *Елизавета*, *Иван*, *Александр*. Megváltoztatták a nem szláv nyelvekben szokásos névhasználati és megszólítási formákat is. A magyar, román, német, cigány és szlovák nyelvekben nem tradicionális a három elemű nevek használata. Az orosz nyelvben azonban a nevek három eleműek: a családnévből, az utónévből és az apa utónevéből képzett úgynevezett „otcsesztvo”-ból, az apai névből állnak. Miután 1947-ben a kárpátaljaiak szovjet személyi igazolványt kaptak, a helyi kisebbségiek nevét is ilyen három elemű névformával jegyezték be. Így aztán *Szabó Pálból* (akinek apja *Péter*) és *Kovács Katalinból* (akinek édesapja *István*) *Сабов Павел Петрович*, illetve *Ковач Катерина Степановна* lett. A hatóságok ezeknek a névváltozatoknak a használatát köve-

¹⁷⁷ A *Szovjet magyarok* című sorozat szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 186–196).

telték meg a kisebbségeiktől a nyilvános szóbeli érintkezésben is. A helyi nem szláv (magyar, román, német, cigány és szlovák) nyelvekben ismeretlen névfórmával *Иван Александрович*-ként és *Елизавета Павловна*-ként kellett megszólítani a hivatalnokokat, pedagógusokat, a pártszervezetek vezetőit nemcsak az orosz, hanem az anyanyelvi beszélgetések során is (Cserniczkó 1997). Amikor egy kárpátaljai magyar pedagógus, Csirpák Emil a szovjet vezetéshez fordult annak érdekében, hogy engedélyezzék a szláv megszólítási szokások mellőzését a magyar nyelvű érintkezésben, a hatóságok negatívan reagáltak (lásd *Közoktatás* 2011/1–2: 18–21).

A helyi ruszin irodalmi hagyományokat a szovjet nyelvpolitika azzal is igyekezett láthatatlanná tenni, hogy az időszakban az ungvári állami Kárpáti Kiadó gondozásában megjelenő folklór szövegeket az ukrán sztenderdhez igazították, a korábban írott ruszin regényeket az újrákiadás során pedig átirták a sztenderd norma szerint (Plišková 2008: 55).

A Vári Középiskola végzőseinek tablója, magyar és orosz nyelvű felirattal, a jobb felső sarokban Vlagyimir Iljics vigyázó tekintete

Az orosz nyelvhez mesterségesen közelített szovjet-ukrán sztenderd változat terjesztését a frissen bekebelezett Kárpátalján azért is fontosnak tartották a szovjet hatóságok, mert a regionális nyelvi norma összekapcsolódott a szovjet szempontból nemkívánatos helyi, azaz ruszin identitással (Marcsuk 2011: 133). Nem véletlen tehát, hogy a regionális nyelvjárási jelenségek elítélése még egy dialektológiai munka előszavában is követelmény volt (lásd pl. Dzendzelivszkij 1958: 3–4).

A táncosok mögött magyar és orosz nyelvű propaganda: ünnepség egy kárpátaljai magyar faluban, 1980-as évek első fele

A Szovjetunió ideológiai okokból nemcsak az ukrán és a román, hanem a magyar helyesírás szabályozásába is beleavatkozott. A magyar helyesírás szabályai országhatároktól függetlenül egyformán érvényesek valamennyi magyarul író számára. Rövid ideig azonban némi eltérés volt a magyarországi és a kárpátaljai magyar helyesírás között. 1954-ben jelent meg *A magyar helyesírás szabályainak* 10. kiadása. Ennek ellenére egy 1956-os tanügyi értekezleten elhangzott, hogy a kárpátaljai magyarok körében még mindig az 1922. évi helyesírási szabályzatot használják (lásd Fedinec 1999: 64).

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása 1984-ben lépett érvénybe. A bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nem írható többé nagy kezdőbetűvel. A módosítás hátterében természetesen az ekkorra már enyhülő politikai nyomás állt, de az sem mellékes, hogy a történelmi eseményeket a magyar helyesírási hagyomány szerint nem írjuk nagy kezdőbetűvel. A két említett esemény helyesírása mindaddig kivételnek számított. Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. A megyei pártbizottság ugyanis nem engedhette, hogy a helyi magyar sajtó áttérjen az új helyesírási szabályzat használatára a fent említett történelmi események nevének esetében. Összeült egy bizottság az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztősei és a kommunista párt területi bizottsága képviselőiből, s úgy döntött, hogy Kárpátalján a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nagy kezdőbetűt érdemlő, kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény volt és marad. A magyarországi és a helyi helyesírási normák között fennálló apró különbség azonban hamarosan, külön bizottsági határozat nélkül eltűnt észrevétlenül, és helyreállt az egység. Ennek oka, hogy az 1980-as évek végén a kommunista párt hatalma Kárpátalján is csökkent (Balla 1993: 39).

Életkép egy szovjetunióbeli magyar faluból, 1960-as, 70-es évek fordulója: magyar nyelvű lózungokkal pózoló férfiak egy november hetedikéi felvonulás után

A szovjet nyelvpolitika a kárpátaljai magyarok kézírását is távolítani akarta a magyarországi írásképtől. Azok a gyerekek, akik már a régió Szovjetunióhoz csatolása előtt megtanultak írni és olvasni, az úgynevezett zsinórirást sajátították el. A szovjet oktatáspolitikában azonban a dőlt írást tette kötelezővé a magyar tannyelvű szovjet iskolákban is. Ez ahhoz vezetett, hogy a korábban már írni megtanult gyerekek, „Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dültek, se nem állók” (levéltári forrás alapján idézi Fedinec 1999: 73). S mivel Magyarországon továbbra is a zsinórirást (álló írást) oktatták az első osztályosoknak, Kárpátalján pedig a dőlt írást, a más-más államban élő magyarok különböző kézírást sajátítottak el az iskolában.

Így múlik el a világ dicsősége: egy autóbusz roncsa magyar nyelvű szovjet propaganda-jelszavakkal valahol egy magyar falu egykori kolhozának ugaron maradt földjén

Az 1989-es nyelvtörvény elfogadása jelentős fordulatot hozott a régióban folytatott nyelvpolitikában. A szovjet jogrendben először vált a nyelv, a nyelvhasználat rendje a jogalkotás tárgyává. S bár a nyelvtörvény még a szovjet retorika szerint a szovjet népek barátságát emlegeti,¹⁷⁸ rögzíti azt is, hogy az ukrán nyelv államnyelvi státusú a köztársaság területén. A törvény jelentőségét növeli, hogy első ízben fogalmazza meg az ország állampolgárainak nyelvi, nyelvhasználati jogait.

¹⁷⁸ Ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy 1989-ben, azaz két évvel Ukrajna függetlenségének kikiáltása előtt született.

III. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései

← *Cseh–ruszin nyelvű helységnévtábla Kárpátalján,
1930-as évek*

↑ *Ukrán és magyar nyelvű felirat Bene község faluházán, 2010*

1. Nyelvi helyzet Ukrajnában ¹⁷⁹

Ukrajna geopolitikai és földrajzi helyzetének sajátosságai, a korábbi államformációktól megörökölt területének eltérő regionális politikai, történeti, gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődése, sokszínű nemzetiségi összetétele, valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetének képviselői jelentős nemzeti kisebbségként vannak jelen állampolgárai között, a nemzetiségi és nyelvi kérdést a bel- és külpolitika, továbbá a biztonságpolitika homlokerébe állítják az országban.

Az ukrán nyelv államnyelvi státusának törvénybe foglalása (az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény révén) az egyik első lépés volt az ország deszovjetizálása és függetlensége felé – állapítja meg Laada Bilaniuk (2005). A nyelvtörvény 1989-es elfogadása egyben a nyelvpolitikai irányváltást is jelezte, s mindez együtt jelentkezett a társadalmi és politikai átalakulásokkal, a politikai, gazdasági és kulturális értékrend megváltozásával.

A függetlenség elnyerése óta az ukrán állam nyelvpolitikájának leghangsúlyosabb törekvése az ukrán államnyelvi státusának megerősítése, az ukrán nyelv használati körének folyamatos bővítése. A szuverenitás első éveiben a többségi nemzet és az ország kisebbségeinek céljai e téren sok tekintetben egybeestek: a Szovjetunió szétesését követően mind az ukránok, mind pedig a románok, magyarok, lengyelek, krími tatárok stb. körében felerősödött a saját kultúra és nyelv iránti figyelem, megjelentek a saját nyelv használati körének kiterjesztésére irányuló igények a korábban privilegizált helyzetű orosz nyelv pozícióval szemben. Amiközben az ukrán többség és a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban több szempontból megegyezett, 1991 után a saját nyelv pozícióinak erősítésére irányuló párhuzamos törekvések keresztezik egymást: az ukrán állami nyelvpolitika ahhoz ragaszkodik, hogy mindazokat a funkciókat, melyekkel korábban az orosz nyelv rendelkezett, az ukrán vegye át, a nemzeti kisebbségek viszont minél több nyelvhasználati szinten szeretnék anyanyelvüket használni.

Az ukrajnai társadalmi-politikai folyamatok között meghatározó az ukrán politikai nemzet formálódása, valamint egy új, a szovjet identitástól eltérő azonoságtudat alakulása. Folyamatban van a nemzeti történelem és az erre (is)

¹⁷⁹ Az áttekintés alapja Csernicskó–Melnik (2010a).

épülő nemzettudat kialakítása, megkonstruálása (Marples 2007). Mindeközben folyamatosan alakul és erősödik az önálló államiság gondolata az ukrán állampolgároknak. Ebben a folyamatban az ukrán nyelvnek és kultúrának az újonnan formálódó ukrán állam iránti lojalitás, a kialakulóban lévő közösségi tudat egyik alakítójává kellene válnia, olyan identitásképző és konszolidáló elemmé, mely egyesíti az új politikai nemzetet építő állampolgárokat. Az ukrán nemzeti politikai elit az ukrán nyelv államnyelvi státusát meghatározó államalkotó feltételnek érzi, s ezért az ukrán nyelv használati körének kiterjesztését a központi nyelvpolitika egyik legfontosabb célkitűzésének tekinti.

Juliane Besters-Dilger (2011) elemzése szerint a független Ukrajna nemzeti elitje a közös nyelvre alapozva szeretne nemzetállamot építeni. A hasonló európai példák (mint például az egységes Olaszország létrejötte a 19. században) azonban arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb összetevői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múlttól, közös kultúrától, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról. Mindez persze nem teszi eleve lehetlenné a nemzetépítést, ám magyarázattal szolgál arra, miért éppen az ukrán nyelvet választották a nemzet kovászává. A helyzetet bonyolítja azonban, hogy a függetlenné vált Ukrajna területén, melynek keretein belül a nemzetépítés folyik, az ukrán mellett tradicionálisan más nyelvek is használatosak, melyek között az orosz – egyrészt történelmi hagyományai, másrészt beszélőinek magas száma, harmadrészt pedig a szomszédos Oroszország miatt – a legjelentősebb.

„Kétnyelvűséget akarsz? Tanulj meg ukránul!” – hirdetik az ukrán nyelvet féltő civil mozgalmak

Egyes ukrán kutatók (pl. Zaremba–Rimarenko 2008a, 2008b) elemzése szerint a mai Ukrajnát az államszervező nép nyelvi és kulturális pozíciónak megkésett és befejezetlen erősítése jellemzi. Ezért az ukrán állami nyelvpolitika nincs szinkronban az európai közösség és a szomszédos államok mai nyelv- és nemzetpolitikai gyakorlatával.¹⁸⁰ Ugyanakkor az ukrán identitás megerősödése, az ukrán nyelv pozícióinak megerősítése a nemzeti kisebbségek körében aktivizálja a saját kisebbségi nyelv, kultúra, identitás és vallás megőrzésére irányuló szándékot. Ennek eredménye az a paradox helyzet, hogy a nemzeti kisebbségek éppúgy elégedetlenek a számukra biztosított nyelvi jogokkal, mint ahogyan a többségi nemzet elitje aggódalmasan tekint az ukrán nyelv fejlődésének, státusának perspektíváira (Zaremba–Rimarenko 2008b: 276, Cserniczkó szerk. 2010b: 119). Kutatók szerint az ellentmondásos szituáció folyamányaként a mai Ukrajnában mind a nemzeti kisebbségek, mind pedig az államszervező többségi nemzet körében erős a nemzeti identitás elvesztése és a nyelvi asszimiláció miatti nyugtalanság. Nahorna (2005: 268–269) úgy látja, hogy az ukrán társadalmat a *nyelvtől* és a *nyelvért* való aggodalom osztja két táborra, nem csoda hát, ha mindkét oldalon megjelenik a nyelvi küldetéstudat. Az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben ugyanis attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet; az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyeztetni az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (Beregzászi–Cserniczkó 2010a, Melnyik–Cserniczkó 2010a). S ha megvizsgáljuk a 26. táblázat adatait, azt láthatjuk, hogy ez az aggodalom nem is tűnik teljesen alaptalannak: a két legutóbbi census, 1989 és 2001 között valamennyi nemzeti közösség körében csökkent azoknak az aránya, akiknél a nemzetiség és az anyanyelv egybeesik. Ez a tendencia a két legnagyobb közösséget: az ukránokat és oroszokat is érinti, mégpedig közel azonos arányban.¹⁸¹

Mindezek a folyamatok csak Ukrajna sajátos, a nyelvpolitikát is meghatározó nyelvi helyzetének kontextusában értelmezhetők. A nyelvi helyzetet talán leginkább meghatározó tényező Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele. Az országban sokkal nagyobb az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az ukránt vallják anyanyelvüknek, illetve: jóval nagyobb az

¹⁸⁰ Brunner (1995: 42) úgy véli, „Kelet-Európa legtöbb népe a »megkésett nemzetek« sorába tartozik, melyek túlnyomórészt csak a 19., ill. 20. században – általában az első világháború eredményeként – tudtak saját államot alapítani”.

¹⁸¹ A románok körében megfigyelhető jelentős, 29,46%-os növekedés annak eredménye, hogy a korábban moldávként számon tartottak közül sokan újra román nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallották magukat.

oroszt anyanyelvüként beszélők száma és aránya, mint az orosz nemzetiségűeké. A 2001. évi (első ukrainai) népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk (lásd a 27. táblázatot, vö. Lozinszkij 2006):

26. táblázat. A nemzetiségi és nyelvi asszimiláció mértéke Ukrajna nemzetiségei körében az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

*Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 649–650) és
<http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/> alapján.*

	Az adott nemzetiségűek abszolút száma		Különbség 2001 és 1989 között (fő)	Anyanyelve és nemzetisége azonos (%-ban)		Különbség 2001 és 1989 között (%-ban)
	1989	2001		1989	2001	
Ukránok	37 419 053	37 541 693	122 640	87,72	85,16	-2,56
Oroszok	11 355 582	8 334 141	-3 021 441	98,39	95,92	-2,47
Belaruszok	440 045	275 763	-164 282	35,5	19,79	-15,71
Moldávok	324 525	258 619	-65 906	77,97	70,04	-7,93
Krími tatárok	46 807	248 193	201 386	92,58	92,01	-0,57
Bolgárok	233 800	204 574	-29 226	69,54	64,15	-5,39
Magyarok	163 111	156 566	-6 545	95,65	95,44	-0,21
Románok	134 825	150 989	16 164	62,28	91,74	29,46
Lengyelek	219 179	144 130	-75 049	12,55	12,95	0,4
Zsidók	486 326	103 591	-382 735	7,12	3,1	-4,02
Görögök	98 594	91 548	-7 046	18,53	6,37	-12,16
Tatárok	86 875	73 304	-13 571	48,91	35,15	-13,76
Cigányok	47 917	47 587	-330	58,59	44,69	-13,9
Azerbajdzsánok	36 961	45 176	8 215	72,43	53,03	-19,4
Németek	37 849	33 302	-4 547	23,19	12,18	-11,01
Gagauzok	31 967	31 923	-44	79,46	71,49	-7,97
Összesen	51 452 034	48 240 902	-3 211 132	87,85	85,18	-2,67

a) ukrán anyanyelvűek; ezen belül:

- ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
- ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a);

- b) orosz anyanyelvűek; ezen belül:
- orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
 - ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
 - orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrán belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a);
- c) *kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik* (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a);
- d) *kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek* (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének, ez az ukrán cigány nemzetiségűek 18%-a).

27. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001-es cenzus adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján:

<http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

A független Ukrajna történetének 2001-ben rendezett első népszámlálási adatai szerint az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg (23. ábra):

a) nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű;

b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű.

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat (lásd a következő ábrát), akkor a következőket láthatjuk:

a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;

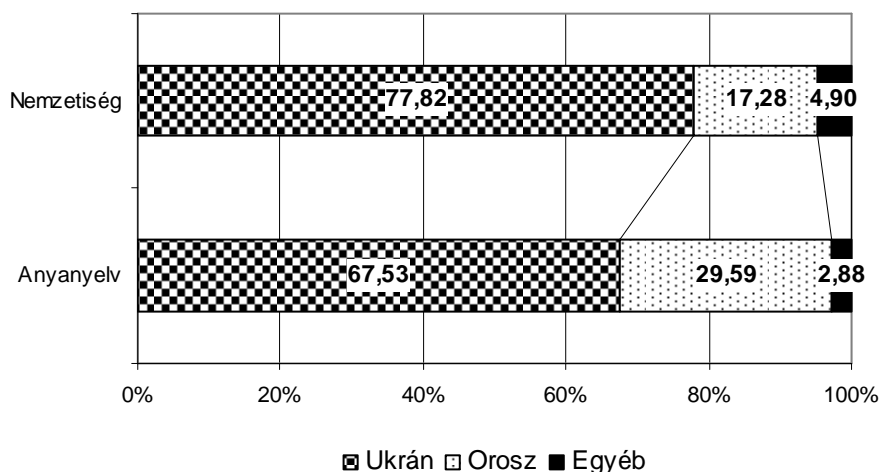
b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;

c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

23. ábra. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi cenzus eredményei alapján (%-ban)

Összeállítva az alábbiak alapján:

<http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

Az ukrán kisebbségi helyzet egyik fontos jellemzőjét foglaltuk össze a 28. táblázatban. Nemzetiségi alapon az ország polgárainak 22,18%-a tartozik a nemzeti kisebbségekhez. Anyanyelv alapján a lakosság 32,47%-a a nyelvi kisebbségek valamelyikéhez tartozik. Ám a táblázatból az is kiderül, hogy nemzetiségi szempontból az összes kisebbségi állampolgár 77,89%-a orosz nemzetiségű. Anyanyelv alapján még magasabb az oroszok aránya a kisebbségek köré-

ben: 91,13%. Jól látható tehát, hogy Ukrajnában a kisebbségi kérdés csaknem egyet jelent az orosz közösség ügyével, az oroszok mellett a többi etnikai vagy nyelvi csoport súlya nem számottevő.

28. táblázat. Ukrajna kisebbségi (nem ukrán nemzetiségű) polgárai nemzetiség és anyanyelv alapján a 2011-es népszámlálás adatai alapján

kisebbségi	fő (%)	ebből:	fő	az össztlakosság %-ában	a kisebbségek %-ában
Nemzetiség szerint	10 699 209 (22,18%)	Orosz	8 334 141	17,28	77,89
		Egyéb	2 365 068	4,90	22,11
Anyanyelv szerint	15 663 434 (32,47%)	Orosz	14 273 670	29,59	91,13
		Egyéb	1 389 764	2,88	8,87

Az Ukrajna kiélezett nyelvi helyzetét elemzők előszeretettel különböztetnek meg eltérő nyelvi irányzatú csoportokat az ország lakosságán belül. Szakértők szerint (pl. Arel 1995a, Rjabcsuk 2003: 58) két nagy nyelvi csoporttal számolhatunk: az ukrán és az orosz nyelvűek táborával. Ezzel szemben mások (pl. Arel–Khmelko 1996, Gritsenko ed. 2001a, 2001b, Khmelko 2004, Wilson 1998: 119) úgy vélik, Ukrajna lakossága három nagy nyelvi-etnikai csoportra (lingua-ethnic groups) oszlik:

- a) ukránul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 40-45%-a);
- b) oroszul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 30-34%-a);
- c) oroszul beszélő oroszok (kb. 20%).

Alapvetően a fentiekhez hasonlóan vélekedik Shumljanskyi (2010) is, aki azonban négyfelé tagolja az ukrain nyelvi csoportokat. Szerinte az alábbi csoportok különíthetők el:

- a) a maximalista ukrainofilek;
- b) a pragmatikus ukrainofilek;
- c) a felsőbbrendű ruszofilek;
- d) egyenlőségi ruszofilek.

Mindegyik elemző megállapítja, hogy a különböző nyelvi csoportok eltérő nyelvi orientációval és nyelvi, nyelvpolitikai célokkal, elképzelésekkel rendelkeznek.

Az ország nyelvi, nyelvi jogi helyzetét azonban nemcsak az orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek magas száma és aránya bonyolítja, hanem az is, hogy az orosz Ukrajna függetlenné válásáig egyértelműen domináns nyelv volt a közélet valamennyi területén, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában (főként a déli és keleti területeken, de számos tekintetben a fővárosban, Kijevben

is, lásd pl. Zalizniak–Maszenko 2001) voltaképpen máig őrzi, annak ellenére, hogy jogilag Ukrajna egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve az ukrán. A hivatalos egynyelvűség ellenére az ország lakosságának jelentős része az orosz nyelvet használja a mindennapokban, közel 30%-ának pedig anyanyelve is az orosz (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Maszenko 2010, Vorona–Sulha szerk. 2007). Az egyes közigazgatási egységeken belül is jelentősen eltér egymástól az ukránok és oroszok egymáshoz viszonyított aránya (29. táblázat).

Az aszimmetrikus kétnyelvűség ábrázolása: a vaskos férfi mellkasán oroszul (язык), a vékonyka nő oldalán ukránul (мова) szerepel a „nyelv” felirat; „Kislány, menj odébb, mert kiszorítasz” – mondja a férfi a nőnek (azaz a язык a мова-nak)

Larisa Maszenko (2010) elemzése alapján egyértelmű, hogy Ukrajna nyelvi helyzetének jellemző vonása a tömeges és aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűség. A szovjet időszakban szinte mindenki megtanult valamilyen szinten oroszul, az oroszoknak viszont nem volt szükségük más nyelvek elsajátítására. A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, írja Strikha (2001), ha az országban az orosz nyelv és kultúra Ukrajna függetlenné válását követően is széles körben elterjedt. Taranenko (2003) és Nahorna (2005: 237) úgy vélik, a Szovjetuniótól örökölt ukrainai nyelvi helyzet a (fishmani) diglossia fogalmával jellemezhető (lásd Fishman 1971, Trudgill 2003: 39, Wardhaugh 1995: 87–88), ahol az E(melkedett) funciókban az orosz, a K(özönséges) szituációkban az ukrán nyelv volt használatos.

29. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása közigazgatási egységenként és nagyrégióinként a 2001-es census adatai alapján (%-ban)

Közigazgatási egység (megye)	Ukrán		Orosz		Egyéb	
	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv
Ukrajna	77,8	67,5	17,3	29,6	4,9	2,9
Nyugat						
Voliny	96,9	97,3	2,4	2,5	0,7	0,2
Lemberg (Lviv)	94,8	95,3	3,6	3,8	1,6	0,9
Ivano-Frankivszk	97,5	97,8	1,8	1,8	0,7	0,4
Rivne	95,9	97,0	2,6	2,7	1,5	0,3
Ternopil	97,8	98,3	1,2	1,2	1,0	0,5
Csernyivci	75,0	75,6	4,1	4,8	20,9	19,6
Kárpátalja	80,5	81,0	2,5	2,9	17,0	16,1
Közép-Nyugat						
Hmelnicki	93,3	95,2	3,6	4,1	3,1	0,7
Zsitomir	90,3	93,0	5,0	6,6	4,7	0,4
Vinnycia	94,9	94,8	3,8	4,7	1,3	0,5
Kirovohrad	90,1	88,9	7,5	10,0	2,4	1,1
Cserkaszi	93,1	92,5	5,4	6,7	1,5	0,8
Kijev	92,5	92,3	6,0	7,2	1,5	0,5
Kijev főváros	82,2	85,7	13,1	7,9	4,7	6,4
Közép-Kelet						
Dnyipropetrovszk	79,3	67,0	17,6	32,0	3,1	1,0
Poltava	91,4	90,0	7,2	9,5	1,4	0,5
Szumi	88,8	84,0	9,4	15,6	1,8	0,4
Csernyihiv	93,5	89,0	5,0	10,3	1,5	0,7
Dél						
Odessza	62,8	46,3	20,7	41,9	16,5	11,8
Mikolajiv	81,9	69,2	14,1	29,3	4,0	1,5
Herszon	82,0	73,2	14,1	24,9	3,9	1,9
Zaporizsja	70,8	50,2	24,7	48,2	4,5	1,6
Krím	24,3	10,1	58,3	77,0	17,4	12,9
Szevasztopol város	22,4	6,8	71,6	90,6	6,0	2,6
Kelet						
Donyeck	56,9	24,1	38,2	74,9	4,9	1,0
Luhanszk	58,0	30,0	39,0	68,8	3,0	1,2
Harkiv	70,7	53,8	25,6	44,3	3,7	1,9

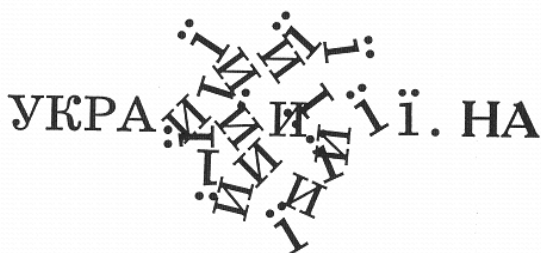
A történelmi tényezők (a cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája) következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a keleti és déli régiókban, ahol az orosz lakosság magas arányban él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusváltozat alakult ki. A kontaktusváltozat olyan nyelvváltozat, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv sztenderd változatával sem azonos (Haugen 1977: 97, Kontra 1990: 13, Kiss 1995: 202). Az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként így jött létre az úgynevezett szurzsik nyelvváltozat.¹⁸² A szurzsik alapját az ukrán nyelv rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Taraszenko 2008, 2009, Lenec 2000, Bilaniuk 1997, 2003, 2004, 2005, Maszenko 2011). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot (vagyis ezt a sztenderd ukrán és orosz közötti nyelvváltozatot) sajátította el otthon alapnyelvként, és ezt használja a mindennapokban (Melnyik–Cserniczkó 2010a: 68–71, Maszenko 2011: 6). A változat presztízse alacsony, az ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Antoskina és mtsai 2007: 273, Bernsand 2001, 2006, Bilaniuk 1997, 2004, Lenec 2000, Maszenko 1999, 2002, 2011, Macjuk 2009: 140–141).

A szurzsik nyelvváltozat jellegére utal Mikola Szoroka képzőművész ábrája is, amely az ukrán nemzeti himnusz első soráról (*Ще не вмерла Україна – Még nem halt meg Ukrajna*) kapta a címét. A kompozíció az állam nevének ukrán és orosz kiejtéséből/írásmódjából összeállított egyveleg, amely a szurzsik kevert jellegét szemlélteti: ukránul *Україна* [Ukrajna], oroszul *Украина* [Ukraina] a szó írásmódja, és a *i* és *u* betűk keveredése mintegy a szurzsikot mint az egymáshoz közeli két rokon nyelv, az ukrán és orosz között létrejött kontaktusváltozatot jelképezi (24. ábra).

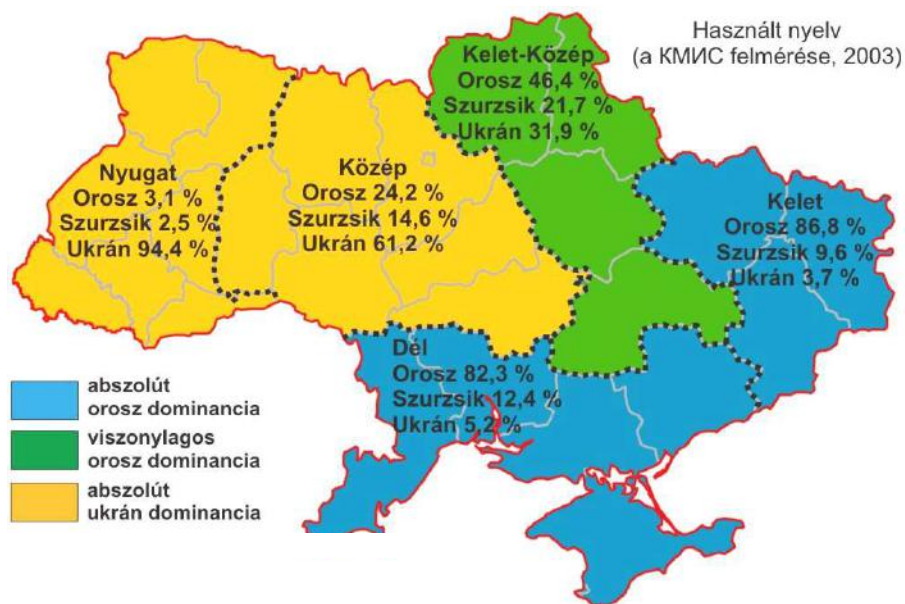
A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban (8. térkép). Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot. Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv.

¹⁸² A szurzsik [суржик] szó a rozs és a búza vagy árpa és zab keverékét jelenti, utalva a nyelvváltozat kevert jellegére (Maszenko 2011: 4–6). A jelenség nagyon hasonló a belarusz–orosz nyelvi keveredés következtében létrejött, *traszjanka* néven emlegetett kontaktusváltozathoz (Maszenko 2011: 6–7).

24. ábra. Mikola Szoroka *Ще не вмерла Україна (Még nem halt meg Ukrajna)* című munkája

8. térkép. A leggyakrabban használt nyelv Ukrajnában a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-as kutatása szerint¹⁸³

¹⁸³ Forrás: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:RussianUseRu.PNG>

A 30. táblázat ennek a szociológiai kutatásnak az adatai alapján vázolja fel az ukrán–orosz kétnyelvűség mértékét, az ukrán és az orosz nyelv funkcionális megterheltségét. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja (lásd még Aza 2007, 2009, Alekszejev 2008, Medvegyev 2007, Poznyak 2007, Sulha 2008, Visnyak 2007, 2008 stb.).¹⁸⁴

30. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban)

Összeállítva Visnyak (2008) alapján.

	Nyelvhasználat a családban	A hétköznapi gondolkodás nyelve	Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat	A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, melyben mind ukrán, mind orosz szavak használatosak	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

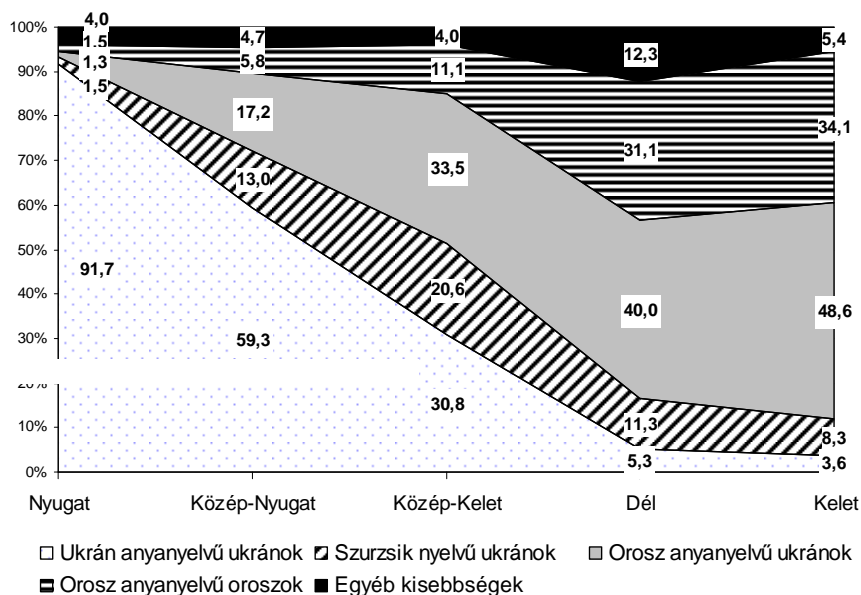
Az ország nyelvi, nyelvhasználati szempontból tehát gyakorlatilag két nagy részre szakadt. Nyugaton egyértelműen az ukrán nyelvűek és az ukrán nyelv használata dominál, de ahogy kelet felé haladunk, egyre nagyobb az orosz ajkúak és az orosz használók aránya (25. ábra). A nyelvi megosztottsággal párhuzamosan politikai szempontból is gyakorlatilag kettészakadt az ország (Arel–Khmelko 1996, Cserniczkó 2006b, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2008, Khmelko 2004, Melnyik–Cserniczkó 2010a).

A nyelvi preferenciák közötti regionális különbségek az államhatalmi szervezetekkel való érintkezésben is jelen vannak (31. táblázat).

¹⁸⁴ A 2011-es helyzetre lásd a *Становище української мови в Україні в 2011 році (аналітичний огляд)* [Az ukrán nyelv helyzete Ukrajnában a 2011-es évben (analitikus áttekintés)] című jelentést: <http://slovoua.com/stan-ukrajinskoji-movy-v-2011-roci-analitychnyj-oglyad>.

25. ábra. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régióként %-ban (N = 22 462)¹⁸⁵

Khmelko (2004) alapján.

A szurzsik elterjedtségének mértékére nem csupán a 26. táblázatban, a 22–23. ábrán és a 8. térképen idézett kutatások adataiból következtethetünk. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fős reprezentatív mintán végzett kutatási program megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, del Gaudio–Taraszenko 2008, 2009). Radcsuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Maszenko (1999, 2007, 2011) pidzsinként értékeli a szurzsikot, ám ennek ellentmondani látszik széles körű elterjedtsége, mely arra utal: sokan ezt a változatot sajátítják

¹⁸⁵ Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. Közép-Nyugat: Hmelnyci, Zsitomir, Vinnycsa, Kirovohrád, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. Közép-Kelet: Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. Dél: Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. Kelet: Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

el alapnyelvként. Az elemző úgy véli, hogy a szurzsik a pidzsinekhez hasonlóan az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szóképletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 1999: 29, 2011: 7–11, Strikha 1997). Goodman (1999: 28) kódkeverésként jellemzi a jelenséget. Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta. Történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítette: a) az urbanizált földműves, b) a vidéki nyelvjárási, c) a szovjet-ukrán, d) a városi kétnyelvű és e) a függetlenség utáni szurzsikot.

31. táblázat. Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és önkormányzatok helyi munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban

Forrás: Visnyak (2008: 153).

	Régiók szerint				Ukrajna összesen
	Nyugat	Közép-Ukrajna és Északkelet	Dél és Délkelet Ukrajna	Dombász és Krím	
Kizárólag ukránul	79,3	42,0	14,8	0,8	33,0
Ukránul vagy oroszul, az állampolgár kérése szerint	4,9	17,6	27,5	14,7	14,7
Ukránul vagy oroszul, a hivatalnok választása szerint	10,3	27,6	26,1	13,9	21,0
Kizárólag oroszul	0,9	2,1	22,3	57,4	19,0
Nem nyilatkoztak	4,6	10,7	9,3	13,1	9,6

Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

A szurzsikkal mint az ukrán állampolgárok tömege által használt nyelvvaltozattal számoló modell szerint Ukrajnában nem két nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán és orosz nyelvűek), hanem hárommal. Elemzők szerint az államnyelvi státusú ukrán, a néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként aposztrofált orosz (lásd pl. Maszenko 2004, Sevcsuk–Tracs 2009) és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki az ukrainai beszélőket (lásd pl. Berezovenko 2002). Vannak azonban olyan vélemények is, melyek szerint az ukrán–orosz nyelvi hibridként jellemzett, az ukrán lakosság asszimilációja révén kialakult szurzsik az ukrán függetlenség körülményei között hamarosan eltűnik, hiszen az ukrán államnyelvi státusba kerülése gyökeresen megváltoztatta az ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok intenzitását és jellegét. Ezt az álláspontot képviseli például Larisza Maszenko (2011: 122–126).

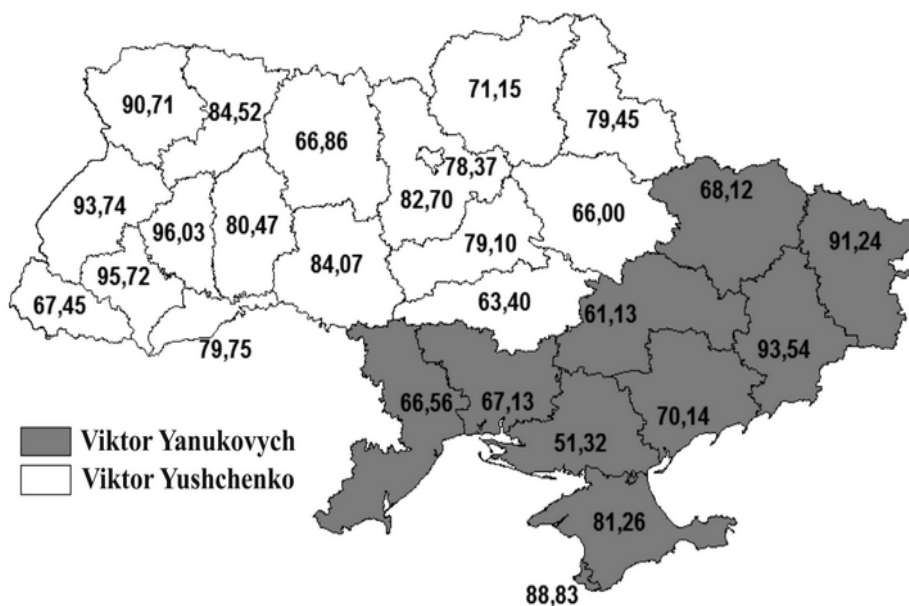

Nyelvvédő kitűzők: az ukrán nemzeti lobogó kék–sárga mezőire osztott jelvények többségének felső részében az ukrán, az alsó részében a kerülendőnek tartott orosz szó szerepel

Mint a fentiekben láthattuk, Ukrajna régiói között jól kirajzolódó nyelvi törésvonalak vannak (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2006, 2008). Ez azonban nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunióan belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek pedig a lengyel-litván államhoz, Lengyelországhoz, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá (Font–Varga 2006, Yekelchik 2007, 2010). Egyesek szerint ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bauring 2008: 55).

Az ukrájnai régiók közötti törésvonalak politikai síkon is észlelhetők (Kubicek 2000). A 2005-ös és a 2010-es elnökválasztás (és 1994 óta valamennyi eddigi ukrájnai országos választás, lásd Khmelko 2006) alkalmával Ukrajna gyakorlatilag két részre szakadt (9. és 10. térkép). A főként az ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régió az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik politikai erő mellé álltak (Maszenko 2007: 63–64, Melnyik–Cserniczkó 2010a: 72–78). Szociológiai elemzések azonban azt mutatják, hogy például a szabadságjogok vagy egyéb értékek mentén az ukrán társadalom nem mutat ilyen fokú területi elkülönülést; elemzők szerint a regionális megosztottság etno-lingvisztikai (Khmelko 2006) és nyelvi vonalon képződik (Kulyk 2006, 2010).

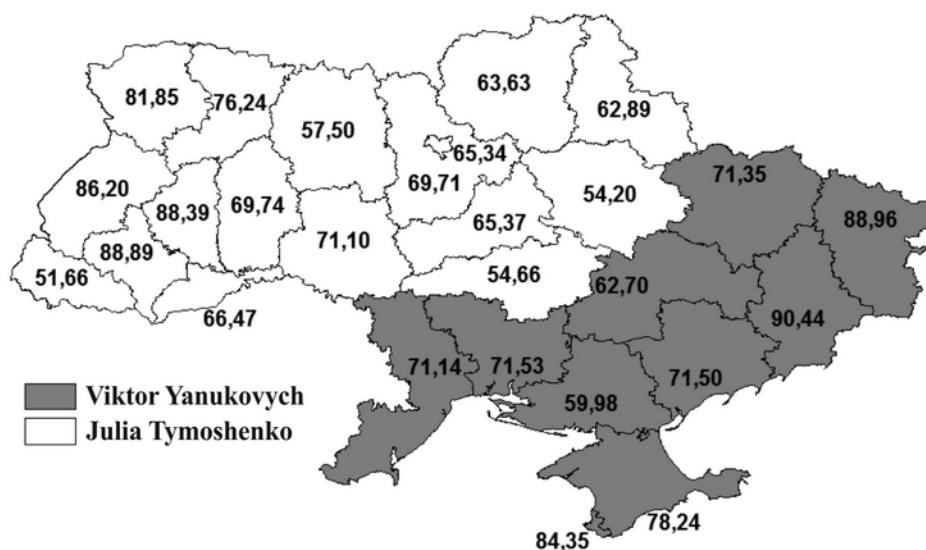
**9. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2005. évi elnökválasztáson
(a Központi Választási Bizottság adatai alapján)**

Ukrajnában kiélezett és bizonytalan a belpolitikai helyzet, gyorsan váltják egymást a kormányok. A 450 fős parlamentben a többség gyakran néhány szavazaton múlik. A nyelvi kérdés már a legelső ukrán választásokon politikai kampánytéma volt, s ez azóta sincs másként (Khmelko 2006, Kulyk 2008, 2010, Zarembo–Rimarenko 2008a stb.).

A nemzeti nyelvpolitika szeretné megerősíteni az ukrán államnyelvi pozícióit a keleti és déli országrészekben domináns orosz nyelvvel szemben. Ukrán nyelvészek jelentős része úgy véli, hogy ezekben a régiókban az ukrán nyelv veszélyeztetett, és védelemre szorul (lásd pl. Macjuk 2009, Maszenko 2010). Ezt hangsúlyozza a *Концепція державної мовної політики* [Az állami nyelvpolitika koncepciója] címmel 2010-ben kidolgozott dokumentum is.¹⁸⁶

10. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2010. évi elnökválasztáson (a Központi Választási Bizottság adatai alapján)

Az ukrán tudományosságban máig nincs konszenzus a tekintetben, hogyan határozzák meg az Ukrajnában élő orosz etnikai közösséget. Számos publikációban (pl. Pavlenko 2006) az a tendencia érvényesül, mely szerint diaszpórának kell őket tekinteni, mások (pl. Rjabcsuk 2000, Gritsenko szerk. 2007) etnikai vagy nemzeti kisebbségként kezelik őket. Egyesek (mint pl. Sulha 1995) „szuperkisebbségként” tekintenek rájuk. Olyan írások is olvashatók, melyek szerint az ukrainai oroszok őshonos nép Ukrajna bizonyos területein (lásd pl. Kotygorenko 2005: 188). Ugyanakkor olyan véleményekkel is találkozni lehet, melyek szerint az orosz közösség státusát mielőbb rendezni kell Ukrajnában, meg kell határoz-

¹⁸⁶ Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010. A dokumentumot eredeti nyelven (ukránul) lásd itt: <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html>

ni sajátos helyzetükből fakadó jogállásukat. A kisebbségi keretegyezmény ukrainai országjelentése kapcsán az ET tanácsadó testülete megjegyzi, hogy az ukrainai orosz közösség vonatkozásában a nemzeti kisebbség státus alkalmazása nem teljesen megfelelő (Bauring 2008: 65, 83).

Az ukrainai oroszok etnikai vagy nemzeti kisebbségként való kezelése nemcsak a szakértői véleményekben dominál, hanem ezt az álláspontot támogatja az ukrainai jogrend is, mely nemzeti kisebbségként határozza meg az országban élő orosz közösséget. Azonban épp maga az ukrainai jogalkotás, például Ukrajna Alkotmánya tekinti az oroszokat más kisebbségi közösségeknél magasabb, kiemelt státusúnak. „Ukrajnában garantált az orosz és Ukrajna más nemzeti kisebbségei nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme” – fogalmaz például az Alkotmány (10. cikkely). Erre a helyzetre Rjabcsuk (2000: 160) is felhívja a figyelmet: „az orosz nyelvű kisebbség Ukrajnában nemcsak politikailag és kulturális szempontból volt privilegizált – mint a birodalmi többség képviselője –, hanem szociálisan is: mint főként városi lakosság, mely fölötte áll az elsősorban falusi, jobbágyosított ukrán nyelvű kolhozistáknak”. Tehát az ukrán–orosz probléma más dimenziókat is nyer a nyelvi vonatkozások révén, hisz Ukrajnában mind az etnikai ukránok, mind más kisebbségek körében jelentős arányú nyelvi asszimiláció ment végbe az orosz nyelv javára.

„Mi ukránul akarunk beszélni” – hirdeti a transzparens
(a nagy ukránul, a kisebb angolul)

A KyivPost 2010. október 4-i számában megjelent karikatúra így látja az ukrajnai nyelvi helyzetet; a kép középpontjában álló alak az orosz nyelvet testesíti meg, miközben azt mondja: „Mentsenek meg! Segítsenek! Védelemre szorulok! Ezek engem megsértenek!!!” Jobb kezével a krími tatár nyelvet jelképező alak torkát szorongatja, baljával a görög és a jiddis nyelvet megszemélyesítőket csépli, talpai alatt az ukrán nyelv hever

Az ukrajnai oroszok státusa azért is rendezésre váró feladat, mert – részben azzal, hogy a közösséget egyrészt az állam területén élő számos nemzeti kisebbség egyikeként kezeli a nemzeti érzelmű politikum – a hivatali bürokrácia, az államapparátus beidegződései, sematizmusai nem teszik lehetővé annak figyelembevételét, hogy a Szovjetunió széthullását követően a többmillió ukrajnai orosz közösség úgy vált egyik pillanatról a másikra kisebbséggé, azaz *de jure* alárendelt státusúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvileg és kulturálisan is privilegizált csoportjához tartozott, s *de facto* ezeket a kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat részben az államváltás után is sikerült átmentenie (vö. Brubaker 2006: 16). A helyzetbe kódolt konfliktus abból fakad, hogy az új államszervező etnikum, azaz az ukránok az orosz közösség összes volt és még féltve őrzött pozíciójára igényt tart. Az ukrajnai helyzethez hasonló konstrukciókat elemezve Brubaker (2006: 18) megállapítja: hogy kompenzálják a diszkriminációt, „mely felfogásuk szerint a múltban érte őket, a nemzetiesítő

elitek cselekvést sürgetnek és vállalnak az etnokulturális államalkotó nemzet nyelvének, kultúrájának, demográfiai túlsúlyának, gazdasági fejlődésének, politikai hegemóniájának előmozdítása érdekében”. Mindezek a tényezők alapvetően meghatározzák az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitikát. S a fentiek alapján az is érthetővé válik, miért tekinti Ukrajna az egyik legfontosabb nemzet- és nyelvpolitikai célnak azt, hogy az ukrán nyelv valóban úgy funkcionáljon az ország egész területén, mint egyedüli és kizárólagos államnyelv. Azaz Ukrajna – Brubaker (2006: 68–71) fogalmát alkalmazva – nemzetiesítő, nemzetállamot építő államként jellemezhető. Olyan államként, ahol a nemzeti elitek a szovjet gyarmatból függetlenné vált Ukrajnát „»megvalósulatlan« nemzetállamnak tekintik, olyan államnak, melynek az a rendeltetése, hogy nemzetállam – egy bizonyos nemzet birtokában lévő és céljait szolgáló állam – legyen, de amely egyelőre még nem nemzetállam (vagy legalábbis nem megfelelő fokon az); ezzel együtt jár az a hajlandóság, hogy az észlelt hiányosságot orvosolják, s azzá tegyék az államot, amivé voltaképpen és legitim módon rendeltetése szerint lennie kell” (Brubaker 2006: 68).

2. Nyelvpolitikai aspektusok

Valóban új korszak az ukrain nyelvpolitikában a függetlenség kikiáltása után köszöntött be. Az első korszakot a totalitárius rezsim örökségeivel való küzdelem, az új nemzetiségi és nyelvpolitika jogszabályi alapjainak lerakása jellemezte.

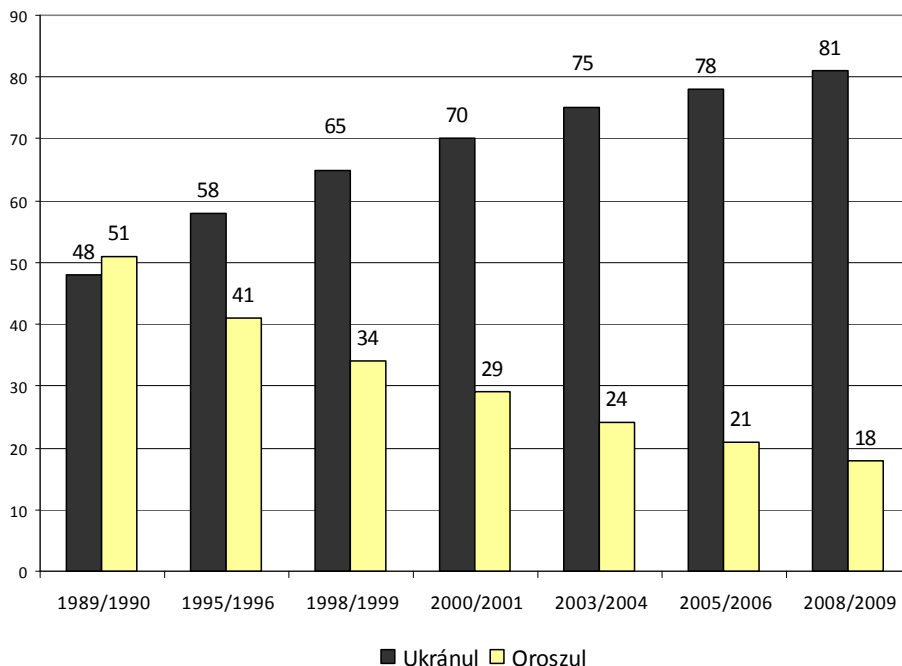
Ukrajna függetlenné válása után megszűnt a szovjet oroszosító politika nyomása, aktívabbá vált a nemzetiségi kulturális és érdekvédelmi szervezetek működése. Ezt a folyamatot egyes kutatók (pl. Jevtuh 2004, Taranenko 2001) nemzeti ébredésként jellemzik. Egyre több lap, folyóirat és könyv jelent meg az országban élő kisebbségek nyelvén (románul, magyarul, krími tatárul, lengyelül, örményül stb.). Fokozatosan emelkedni kezdett az ukrán nyelven, illetve a más kisebbségi nyelveken oktató iskolák száma, s ezzel párhuzamosan csökkent az orosz nyelven oktatóké (26. ábra).

A függetlenség első időszakában az ukrán nemzet- és nyelvpolitika toleránsan viszonyult a kisebbségekhez. Az 1991-et követő első években elfogadott normatív dokumentumok (Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata, 1991; Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről, 1992) garantálják a jogot az anyanyelv használatára a társadalmi élet minden területén. A még a függetlenség elnyerése előtt, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény értelmében azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható. Ez a pozitív hozzáállás azonban nagy valószínűséggel azzal magyarázható, hogy a politikai hatalom így próbálta elkerülni a nemzetiségi vagy nyelvi alapú konfliktusok kiéleződését a hirtelen szuveréné váló soknemzetiségű és többnyelvű országban.

Erre utal, hogy az 1996-ban elfogadott Alkotmányban az országban *de facto* fennálló többnyelvűség ellenére a politikusok a *de jure* egynyelvűség mellett döntöttek, amikor a 10. cikkelyben rögzítették, hogy Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán. A hivatalos egynyelvűség melletti döntés Pavlenko (2006) szerint minden bizonnyal a korábbi történelmi korszakokban zajló erőszakos oroszosítással szembeni ellenállásként értelmezhető.

26. ábra. Az Ukrajna iskoláiban ukrán, illetve orosz nyelven tanulók arányának változása 1989 és 2009 között (%-ban)

Összeállítva az alábbiak alapján: Bilaniuk–Melnyk (2008), Shamshur–Izhevskaya (1994), Stepanenko (2003), Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. Київ, 2009, с. 82.

Az ukrán nemzetépítés politikájában a nyelvpolitikának, illetve az ukrán nyelv államnyelvi státusának jelentős, szimbolikus szerep jut. „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az alkotmányos jog összetevője, melynek célja az ukrán nemzet védelme” – írja például egy felsőoktatási szociolingvisztika tankönyv szerzője (Macjuk 2009: 141). Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre című dokumentum (jóváhagyta Ukrajna Kormánya 2003. október 2-án kiadott 1546. számú rendelete) az I. részben így fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerep jut.

Ezzel együtt az utóbbi években nem biztosított a megfelelő fejlődése.”¹⁸⁷ A dokumentum a nyelvet az állam meghatározó jegyének, a nemzeti identitás lényeges mutatójának tekinti, mely állami támogatás és szabályozás tárgya. Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én elfogadott állásfoglalása így fogalmaz: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”¹⁸⁸ Az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából a 2008–2011. közötti évekre kidolgozott minisztériumi program az alábbi szerepet tulajdonítja az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek: „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának, a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze.”¹⁸⁹ Az államnyelvnek a nemzetépítésben betöltött funkcióját jelzi az is, hogy Ukrajna nemzetbiztonságának alapjairól szóló törvénye (2003) 6. cikkelye szerint (mely a prioritást élvező nemzeti érdekeket sorolja fel) nemzeti érdek „biztosítani az ukránnak mint államnyelvnek a fejlődését és funkcionálást a társadalmi élet minden szférájában Ukrajna egész területén”. Ugyanezen pont folytatása szerint ugyanakkor az orosz nyelv és más nemzeti kisebbségek nyelvének szabad fejlődésének, használatának és védelmének garantálása is a nemzeti érdekek közé tartozik.

A nyelvpolitika hivatalos egynyelvűség melletti elkötelezettségét jelzi az is, hogy az Alkotmánybíróság egy 1999-es állásfoglalása értelmében Ukrajnában nemcsak egyetlen államnyelv van (az ukrán), hanem hivatalos nyelvből is csak egy lehet, mégpedig az államnyelv: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.”¹⁹⁰ A „társadalmi élet

¹⁸⁷ Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2.10.2003 р. № 1546. Lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁸⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

¹⁸⁹ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

¹⁹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо

nyilvános szférái” alatt az alkotmánybírák a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom, valamint az egyéb állami szervek és az önkormányzatok munkájának, határozatainak, ügyvitelének, illetve a közöttük való együttműködésnek a területét értik. A taláros testület jogértelmezése szerint tehát az *államnyelv* és a *hivatalos nyelv* terminus szinonim.¹⁹¹

„Vigyázat: ukrán nyelv” feliratú kitűző, melynek középpontjában az a *i* betű áll, mely az egyik olyan írásjegy az ukrán ábécében, mely nincs meg az oroszban

Ugyanakkor az Alkotmány kimondja: „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme.” Az Alkotmánybíróság jogértelmezése is egyértelművé teszi, hogy a helyi önkormányzatok munkájában az államnyelv mellett az orosz nyelv és más kisebbségi nyelvek is használhatók a törvények által meghatározott rendben.

застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14. 12. 1999 р. № 10-рп/99.

¹⁹¹ Amint fentebb megjegyeztük, az államnyelvi státusz rendszerint egyben hivatalos nyelvi státuszt is jelent, ám ez korántsem jelenti azt, hogy minden hivatalos nyelv egyben államnyelv is. Azaz az *államnyelv* és a *hivatalos nyelv* nem tekinthető szinonim kifejezésnek. Ám az ukrán alkotmánybírák jogfelfogása az ukrán szociolingvisztikában is elfogadottá vált. Például egyetemistának szánt *Alkalmazott szociolingvisztika* című tankönyvében Macjuk (2009: 202) így fogalmaz: „Az *államnyelv* terminus szinonímája a *hivatalos nyelv*”. Hasonlóképpen vélekedik Maszenko (2007: 9–10) is, bár ő megjegyzi, hogy az államnyelv és a hivatalos nyelv fogalma nem teljesen egyezik meg.

A 2004-es narancsos forradalom után hatalomra került ukrainai politikai elit az Alkotmány 10. és a nyelvtörvény 2. cikkelyét – melyek alapján az ország egyetlen államnyelve az ukrán –, illetve az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-пн/99. számmal meghozott állásfoglalását (mely gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé) úgy értelmezi, hogy Ukrajnában az ukrán nemcsak az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv, hanem kizárólag csak ez a nyelv jelenhet meg az államigazgatásban, a közigazgatásban, a hivatali ügyintézésben stb. Ez azonban ellentmond annak, hogy a nyelvtörvény, az állampolgári beadványokról szóló törvény, az önkormányzati törvény stb., valamint az Ukrajna által is ratifikált Karta és a Keretegyezmény, továbbá az Alkotmánybíróság már idézett állásfoglalása értelmében az államnyelv mellett a nemzeti kisebbségek nyelvei is megjelenhetnek a közéleti színtereken, a törvények által megszabott rendben.

„Beszélj ukránul! Ez divatos!” – hirdeti a kampányplakát; a modell háttérében a kék-sárga ukrán nemzeti zászló színei, a jobb alsó sarokban a nemzeti címer

Az ukrán nyelv pozícióinak erősítésében Ukrajna az egyik legfontosabb nyelvpolitikai eszközként használja az oktatást (Janmaat 2000). Az oktatás az ukránosítás egyik leghatékonyabb eszközeként jelenik meg az országban.

A 32. táblázatban a többségi (ukránok) mellett a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája által Ukrajnában védett 13 közösség és nyelv vonatkozásában mutatjuk be, milyen összefüggés látszik a nyelvi identitás, a nyelvmegtartás, illetve az oktatás nyelve között. A 33. táblázat pedig azt mutat-

ja be (Ukrajnának a Karta alkalmazásáról 2007. április 20-án készített első jelentése alapján¹⁹²), hogy a Karta hatálya alá eső 13 ukrajnai kisebbségi nyelv hogyan jelenik meg az oktatás különböző szintjein.

32. táblázat. Nemzetiségi, anyanyelvi és tannyelvi adatok Ukrajna nagyobb nemzeti közösségei vonatkozásában

	Arányuk az ország lakosságán belül	Anyanyelvük és nemzetiségük megegyezik	Anyanyelvén tanul	
			fő	az összes iskolás %-ában
Ukrán	77,82	85,16	4 379 675	75,05
Orosz	17,28	95,92	1 394 331	23,89
Belarusz	0,57	19,79	–	–
Moldáv	0,54	70,04	6 508	0,11
Krími tatár	0,51	92,01	5 945	0,10
Bolgár	0,42	64,15	120	0,00
Magyar	0,32	95,44	20 229	0,35
Román	0,31	91,74	27 471	0,47
Lengyel	0,30	12,95	1 404	0,02
Zsidó	0,21	3,10	–	–
Görög	0,19	6,37	–	–
Német	0,07	12,18	–	–
Gagauz	0,07	71,49	–	–
Szlovák	0,01	41,16	97	0,00

A 32. és 33. táblázatból látszik, hogy azon közösségek esetében előrehaladott a nyelvcsere, amelyek nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal. Az adatok arra is rávilágítanak, hogy azoknak a közösségeknek a nyelve van jelen tannyelvként (is) az oktatás különböző szintjein, melyek körében a nyelvmegtartás a jellemző, s ellenkezőleg: a teljes nyelvcsere irányába haladó közösségek nyelve alig van (tannyelvként szinte egyáltalán nincs) jelen az oktatásban (esetleg fakultatíve vagy tantárgyként tanulhatják közösségük nyelvét). Hiába alkotják például az oroszok után a legnagyobb ukrajnai kisebbséget a belaruszok, nincsenek ezen a nyelven oktató iskoláik, és mindössze ötödük vallja anyanyelvének nemzetisége nyelvét. Ezzel szemben például a románok és a magyarok ragaszkodnak nyelvükhöz és iskoláikhoz egyaránt. Azt persze nem könnyű eldönteni, hogy körükben azért olyan magas a saját nyelvüket megőr-

¹⁹² A jelentés anyagát lásd az alábbi honlapon:
http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip

zók aránya, mert anyanyelvükön tanulhatnak, vagy esetleg azért ragaszkodnak iskoláikhoz, mert erősek a nyelvmegtartásra irányuló törekvéseik, ám az valószínűsíthető, hogy a két mutató kapcsolatban van és erősíti egymást. A fenti adatok ismeretében nem meglepő, hogy az ukrán állam úgy véli: a nemzetiségi nyelven folyó oktatás visszafejlesztésével, az ukrán nyelven tanulók számának folyamatos emelésével el lehet érni az ország állampolgárainak ukrán nyelvűvé formálását.

33. táblázat. 13 ukrainai nemzeti kisebbség nyelve az oktatás különböző szintjein

Kisebbségi nyelv	Óvodai nevelés nyelve	Fakultatív tárgy	Tantárgyként oktatják	Tannyelv (1–4. oszt.)	Tannyelv (5–11. oszt.)	Szakoktatásban tannyelv	Oktatják a felsőoktatásban	Tannyelv a felsőoktatásban
Belarusz		+						
Bolgár		+	+	+	+		+	
Gagauz		+	+					
Görög		+	+				+	
Jiddis		+	+				+	
Krími tatár		+	+	+	+		+	
Lengyel	+	+	+	+	+		+	
Magyar	+	+	+	+	+	+	+	+
Moldáv	+	+	+	+	+		+	
Német	*	*	*	*	*	*	*	
Orosz	+	+	+	+	+	+	+	+
Román		+	+	+	+		+	
Szlovák		+	+	+			+	

* Idegen nyelvként oktatják.

Természetes, hogy 1991 óta az ország valamennyi oktatási intézményében kötelezővé vált az ukrán nyelv oktatása. Ám – annak ellenére, hogy Ukrajna nyelvtörvénye (2. cikkely) és *Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája*, valamint a kormány által 2003 októberében jóváhagyott, *Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre* című dokumentumban foglaltak révén erre kötelezettséget vállalt – az állam a függetlenség 21 éve alatt sem teremtette meg az alapvető feltételeket ahhoz, hogy a nem ukrán tannyelvű iskolákban megfelelő szinten elsajátíthassák a tanulók az államnyelvet.

Mivel az állam nem biztosítja az államnyelv eredményes megtanulásának lehetőségét a nem ukrán tannyelvű iskolákban,¹⁹³ nem meglepő, hogy ezekben az intézményekben nagyon alacsony hatásfokú az ukrán nyelv oktatása. Főként a magyar, román, krími tatár nyelven oktató iskolák végzősei kerülnek ki alacsony szintű nyelvtudással az iskolából. Erre való hivatkozással Ukrajna Oktatási és Tudományos minisztériuma – Ukrajna elnökének 2008. március 20-án 244/2008. számmal kiadott rendelete 8. pontja alapján – 2008. május 26-i 461. számú rendelete¹⁹⁴ hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.¹⁹⁵ Eszerint a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. Ez az oktatási program az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára. Az oktatási program lényege, hogy az iskola első szakaszában (az elemi osztályokban) a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. A következő szakaszban, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat fokozatosan átirányítják a többségi nyelven való tanulásra, s az utolsó fázisban már gyakorlatilag minden tárgyat államnyelven tanítanak. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A nemzetközi szakértői elemzések szerint az ilyen programban a kisebbségi nyelv szerepe arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, megerősítését, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást. Hosszú távon az integráció helyett inkább az asszimilációt szolgálja (Skutnabb-Kangas 1990, 1997).

Az ukrán nyelv helyzetének, presztízsének erősítését szolgálja a 2008-ban bevezetett új érettségi és felvételi rendszer is. 2008-ban vált kötelezővé az ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsga mindazok számára, akik a fel-

¹⁹³ Erről részletesen lásd alább.

¹⁹⁴ Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

¹⁹⁵ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки.

sőoktatásban szeretnék folytatni a tanulmányaikat.¹⁹⁶ A tesztvizsga követelményei teljesen azonosak voltak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára egyaránt. A vizsga eredményei jól tükrözik az iskolai ukránnyelv-oktatás hatékonyságát (lásd a 17. ábrát). A magyar tannyelvű iskolások katasztrofális mutatói azonban nem a magyar tannyelvű iskolákban folyó oktatás színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére szolgálnak bizonyítékul (Papp 2010a: 491–493), s ez tipikus példája a nyelvi alapú diszkriminációnak és a lingvicizmusnak.

Az a fajta nyelvi alapú negatív diszkrimináció, amely a kötelező ukrán felvételi vizsga révén éri az ukrainai kisebbségeket, történhet tudatlanságból (a többségi társadalom nem tudja, hogy tettének milyen következményei lehetnek a kisebbség és annak nyelve számára), de megvalósulhat tudatos, előre megtervezett módon is. Az eredmény tekintetében ugyan nincs különbség aközött, hogy tudatlanságból vagy tudatosan folytat egy állam diszkriminatív lingvicista politikát. Ám erkölcsileg mégis hatalmas különbség van a kettő között. Ukrajna esetében egyértelműen az utóbbiról van szó. Az ukrán nyelv oktatásának hatáskörét javítani szándékozó minisztériumi ágazati program¹⁹⁷ a következőképpen fogalmaz: „az ukrán nyelv oktatásának helyzete a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolákban eléggé egyenlőtlen. Az ukrán nyelv elsajátításának nem megfelelő szintje egyes intézmények végzőseit nem teszi konkurenciaképesé a felsőoktatási intézményekbe történő felvételzés (tesztelés) során, a továbbiakban pedig akadály a ukrán társadalomba való sikeres integrációjuknak.” Azaz: az oktatási tárca jól tudja, hogy a kisebbségi diákok egyenlőtlen versenyben vesznek részt az ukrán nyelvből és majdan az ukrán nyelven szervezett vizsgákon, ám ennek ellenére kötelezővé teszi ennek a gyakorlatnak az alkalmazását.

Az ukrán nyelvpolitika a felsőoktatást sem hagyta érintetlenül. A narancsos forradalom (2004) oktatási minisztere, Ivan Vakarczuk 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben.” Nem sokkal Vakarczuk beszédét követően, 2009. április 17-i dátummal jelent meg a 341. sz. rendelete, mellyel hatályba helyezte az ukrán szaknyelv oktatásának javítását célzó cselekvési tervet. A ren-

¹⁹⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році № 1171 від 25.12.2007 р.

¹⁹⁷ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки.

delet értelmében a 2009/2010. tanévtől Ukrajna valamennyi felsőoktatási intézményében az ukrán szaknyelv oktatása kötelező valamennyi szakon. Hogy mindez tudatos nyelvpolitikai elképzelés mentén halad, jelzi Juscsenko nyilatkozata. Az elnök 2008. szeptember 16-án a felsőoktatás helyzetéről Kijevben szervezett tanácskozáson azt mondta: a felsőoktatási intézményeknek hatékonyabban kellene szolgálniuk az állami nyelvpolitikát; véleménye szerint az egyetemeknek „az állami politika ügynökeinek” kell lenniük, s az, hogy a felsőoktatásban az ukrán az oktatás nyelve, a kötelező hazafias nevelés része.¹⁹⁸

Harcos ukránnyelv-párti plakát: „Tanuld az ukránt, még szükséged lehet rá!”

Ukrajna nyelvpolitikájára jelentős hatással vannak az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai is (Macjuk 2009: 166–168, Besters-Dilger 2011: 360–361). A Legfelsőbb Tanács 1997-ben ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt¹⁹⁹, 1999-ben pedig a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját.²⁰⁰ Ezzel ez a két nemzetközi dokumentum az ukrán jogrend részévé vált. Ám az ukrán nyelv(politika)i helyzet összetettségét érzékeltetni lehet a Karta körüli eseményekből is.

¹⁹⁸ A nyilatkozatot lásd: <http://korrespondent.net/ukraine/events/586892>.

¹⁹⁹ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України, - 1998, № 14., – Ст. 56.

²⁰⁰ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának védelme alá Ukrajnában a következő 13 nemzeti kisebbség nyelveit vonták: orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák. Az 1350-XIV. számú törvény azokon a területeken biztosította a legszélesebb jogokat a kisebbségi nyelv használatára, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja a 20%-ot. Ahol a kisebbségiek aránya 10%-ot meghaladó, ott kevesebb nyelvhasználati joggal élhettek a kisebbség tagjai, s még kevesebb jogkörrel rendelkeztek azokon a területeken, ahol arányuk nem érte el a 10%-os határt. A Karta ratifikációs törvénye tehát az 1989-es nyelv-törvényhez mérten (amely csak azokon a közigazgatási egységeken belül teszi lehetővé a kisebbségi nyelv hivatali használatát az államnyelv mellett, ahol a nemzeti kisebbség képviselői 50%-nál magasabb arányban élnek) jóval kedvezőbb feltételeket teremtett a kisebbségi nyelvek használatához. A Kartának a törvény szerinti alkalmazására azonban soha nem került sor Ukrajnában (a törvény soha nem került letétbe az ET Főtitkáránál), mert az Alkotmánybíróság a ratifikálásról szóló törvényt formai okok miatt hatályon kívül helyezte (Maszenko 2007: 39, Macjuk 2009: 167).²⁰¹ A határozat indoklása szerint a törvény visszavonásának oka, hogy a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki (Kreszina–Javir 2008: 190–196). Eddig a döntésig azonban Ukrajnában minden ratifikációs törvényt a parlament elnöke írt alá, ám az Alkotmánybíróság döntése csak ezt az egy ratifikációs törvényt hatálytalanította (Tóth–Cserniczkó 2009). A politikai szándék nyilván az volt, hogy Ukrajna eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek és formailag ratifikálja a Kartát, de a nemzetközi dokumentum ne lépjen hatályba, mert alkalmazásával felborulhat a nyelvi helyzet kényes egyensúlya. Ám már a ratifikációval kezdetét vette a Karta kálváriája Ukrajnában.²⁰²

Ezután számos újabb tervezet került a parlament elé (lásd Kreszina–Javir 2008: 196), amíg 2003-ban végre Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát (802-IV. sz. törvény).²⁰³ A ratifikációs dokumentum 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s a Karta 2006. január 1-től lépett hatályba.

²⁰¹ Lásd az Alkotmánybíróság 9–рп/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua> és/vagy <http://zakon1.rada.gov.ua/laws honlaron>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

²⁰² Erről bővebben lásd Alekszejev (2008), Beregszászi–Cserniczkó (2007b), Bowring–Antonovych (2008), Melnyik–Cserniczkó (2010a: 37–45).

²⁰³ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259.

Ám ezúttal nem rendelkezik a törvény arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régió belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Így a ratifikációs okmány révén egymástól erősen eltérő nyelvi és demográfiai helyzetű közösségek kapnak azonos nyelvhasználati jogokat. Ez pedig egyes közösségek számára joggyarapodást, míg mások számára (a Karta szellemével gyökeresen ellentétes módon) már meglévő jogaik szűkítését jelenti.

Lengyel, cseh és német nemzetiségi-kulturális szervezetek kétnyelvű táblája Lemberg (Lviv) belvárosában

A 34. táblázatból látható, hogy jelentős eltérés van például az orosz és a belarusz, vagy éppen a román és a görög kisebbség között. Ez a különbség nemcsak abból fakad, hogy míg az előbbiek jóval többen vannak, mint az utóbbiak, hanem abból is, hogy miközben az oroszok és románok körében 90% fölötti a saját nyelvüket anyanyelvként beszélők aránya, a belaruszok között ez az arány mindössze 19,79%, a görögöknél pedig csak 6,37%.

34. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

**-gal azokat a nemzeti kisebbségeket jelöltük, melyek nyelve a Karta hatálya alá esik.*

Nemzetiség	Fő	Aránya az összlakosságon belül	Nemzetisége és anyanyelve azonos	
			Szám	%
Ukránok	37 541 693	77,82	31 970 728	85,16
Oroszok*	8 334 141	17,28	7 993 832	95,92
Beloruszok*	275 763	0,57	54 573	19,79
Moldávok*	258 619	0,54	181 124	70,04
Krími tatárok*	248 193	0,51	228 373	92,01
Bolgárok*	204 574	0,42	131 237	64,15
Magyarok*	156 566	0,32	149 431	95,44
Románok*	150 989	0,31	138 522	91,74
Lengyelek*	144 130	0,30	18 660	12,95
Zsidók*	103 591	0,21	3 213	3,10
Örmények	99 894	0,21	50 363	50,42
Görögök*	91 548	0,19	5 829	6,37
Tatárok	73 304	0,15	25 770	35,15
Cigányok	47 587	0,10	21 266	44,69
Azerbajdzsánok	45 176	0,09	23 958	53,03
Grúzok	34 199	0,07	12 539	36,66
Németek*	33 302	0,07	4 056	12,18
Gagauzok*	31 923	0,07	22 822	71,49
Koreaiak	12 711	0,03	2 223	17,49
Üzbégek	12 353	0,03	3 604	29,18
Csuvasok	10 593	0,02	2 268	21,41
Szlovákok*	6 397	0,01	2 633	41,16
Egyéb	323 656	0,67	46 933	14,50
Összesen	48 240 902	100	41 093 957	85,18

Azzal, hogy a törvény nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie a kisebbségi közösségnek egy adminisztratív egységen belül a Karta rendelkezéseinek alkalmazásához, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy arra hivatkozzon: a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését. Feltűnő az is, hogy a Karta 2003-ban ratifikált változatában kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben (35. táblázat).

35. táblázat. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának rendelkezési közül Ukrajna által vállaltak az 1999-es és 2003-as ratifikációs törvény alapján

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)
I. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
II. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
III. Rész		
8. cikk. Oktatásügy		
1. pont		
a) iskola-előkészítő oktatás	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás és továbbképzés	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont
9. cikk. Igazságszolgáltatás		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii), b (iii)	b (iii)
c)	c (ii), c (iii)	c (iii)
d)	–	–
2. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c
3. pont	3. pont	3. pont

10. cikk. Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek		
1. pont		
a)	a (i), a (ii), a (iii)	–
b)	–	–
c)	c	–
2. pont		
a)	a	a
b)	b	–
c)	–	c
d)	d	d
e)	e	e
f)	f	f
g)	–	g
3. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
4. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c
5. pont	5. pont	–
11. cikk. Tömegtájékoztatási eszközök		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii)	b (ii)
c)	c (ii)	c (ii)
d)	d	d
e)	e (i), e (ii)	e (i)
f)	–	–
g)	g	g
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
12. cikk. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények		
1. pont		
a)	a	a
b)	b	b
c)	c	c
d)	d	d
e)	–	–
f)	f	f
g)	g	g
h)	–	h
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
13. cikk. Gazdasági és társadalmi élet		
1. pont		
a)	–	–
b)	b	b
c)	c	–
d)	d	–

2. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
d)	–	–
e)	–	–
14. cikk. Határokon túli cserekapcsolatok		
a)	–	–
b)	b	b
IV. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
V. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben

Heves viták folytak arról is, mely nyelvekre terjedjen ki a Karta hatálya. Végül ugyanannak a 13 kisebbségi közösségnek a nyelvét védelmezi az új törvény is, mint az 1999-es. Ám többen úgy vélik, az orosz nyelv nem szorul rá erre a védelemre, és Ukrajna bizonyos területein inkább az ukrán nyelvet kellene védelmezni az oroszsal szemben (Maszenko 2007: 38–40). Sokan bírálták azért a törvényt, mert a veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek listáján szereplő ukrainai nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába; ám például a kihalás szélén álló karaim és a krimcsak nem. A karaimok száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 1196 fő (közülük 24-nek anyanyelve a karaim), a krimcsak nemzetiségűek száma 406 (21-en vallották anyanyelvüknek a krimcsak nyelvet).

Érdekes továbbá, hogy a 13 érintett nyelv között szerepel a *zsidó nyelv* (a törvényben: „*мова єврейської національної меншини*”, azaz a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve”). Nem az ukrainai zsidók egy része által használt jiddis (Kotygorenko 2007: 144) vagy a héber, hanem egy nyelvészetileg megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává (az ukrainai zsidók 83%-a egyébként orosz anyanyelvűnek vallja magát, s mindössze 3% tekinti anyanyelvének a jiddist).²⁰⁴ Az is vitatható, hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről, miközben Moldávia a románt tekinti saját államnyelvének, azaz sokak (például Románia) szerint a moldáv és a román nem két különálló nyelv (Zarembo–Rimarenko 2008b: 262, 278). Az ET szakértői jelentése megállapítja,

²⁰⁴ Kreszina–Javir (2008: 204). Lásd még: Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>.

hogy az ET elfogadja azt az ukrán álláspontot, mely szerint Ukrajna külön nyelvként tekint a moldáv és a román nyelvre.²⁰⁵

Polemizálnak továbbá arról is, hogy a ratifikációs törvényben szereplő „görög nemzeti kisebbség nyelve” alatt melyik nyelvet kell érteni: a mai Görögországban államnyelvként használt újjörög nyelvet, vagy az Ukrajna területén élő, magát görög etnikumúnak tartó polgárok ettől jelentősen eltérő, Ukrajnában *urum nyelv*²⁰⁶ (урумська мова) néven ismert nyelvváltozatát (Zaremba–Rimarenko 2008b: 264). A Karta ukrainai ellenzői gyakran hivatkoznak arra is, hogy a védett nyelvek közül hiányzik a cigány nyelv (*ромська мова*) is, mely szintén veszélyeztetettnek tekinthető Ukrajnában.

A Kartával szemben kritikát megfogalmazók egy része szerint a dokumentum védelme alá tartozó nyelvek listáját mindenképpen át kell tekinteni. Egy a *Дзеркало тижня* [A hét tükre] kijevi lap 2006. március 10-i számában és annak online kiadásában²⁰⁷ közölt cikk javasolja például, hogy az ukrán nyelvet veszélyeztető orosz mellett törölni kell a védett nyelvek közül azokat a nyelveket is, melyeket más államokban államnyelvként használnak. Ezt arra alapozza a cikkíró, hogy a Karta célja a veszélyeztetett, értelmezése szerint kihalóban lévő nyelvek megmaradásának támogatása. Ezért fölösleges a szűkös költségvetési forrásokat olyan nyelvek védelmezésére pazarolni, melyek nem lehetnek veszélyben, hiszen más országokban milliók használják őket. Hasonló véleményen van számos, magát nemzeti érzelmű hazafinak tartó ukrainai nyelvész is. Így például a *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* [Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között] (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tanulmánykötet szerzői kifejtik: amikor a ratifikáció előtt a honatyák számára lefordították a nemzetközi dokumentum szövegét, a Karta szellemének és céljainak nem megfelelő, hibás fordítás miatt a parlamenti képviselők azt hitték, a kisebbségi nyelvek védelméről kell törvényt alkotniuk (lásd még Sevcsuk–Tracs 2009: 100). Éppen ezért, vélik, nem az orosz és más kisebbségi nyelveket, hanem elsősorban az ukránt kellene védeni Ukrajnában, no és persze a szerintük valóban veszélyeztetett nyelveket, s nem a magyart, lengyelt, németet, szlovákot stb.

²⁰⁵ Committee of Experts' evaluation report.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

²⁰⁶ A nyelvről/nyelvváltozatról lásd pl.: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.

²⁰⁷ <http://www.zn.ua/newspaper/articles/46241#article>

A rossz fordításra való hivatkozás a 2007-ben leadott első ukrainai országjelentés ukrán nyelvű változatában is előkerül. A dokumentumban²⁰⁸ azt olvashatjuk, hogy a Karta szövegének hibás fordítása miatt a nemzetközi dokumentum ratifikálása politikai, jogi és társadalmi problémákat okozott Ukrajnában.²⁰⁹ Ugyanez jelenik meg az Igazságügyi Minisztérium 2006. május 10-én kiadott jogi állásfoglalásában.²¹⁰ Az ET szakértői jelentése²¹¹ is kitér arra (4. old.), hogy az ukrán fél új fordítást szeretne készíttetni a Kartáról. A hibás fordítás okaként azt jelöli meg Ukrajna, hogy a fordítók nem a Karta eredeti angol vagy francia nyelvű szövegét fordították ukránra, hanem annak orosz nyelvű változatát (Kreszina–Gorbatenko 2008: 338, Kreszina–Javir 2008: 197).

A leMBERGI Ivan Franko Nemzeti Egyetem nyelvész tanára, Galina Macjuk (2009: 167) *Alkalmazott szociolingvisztika* című kötetében úgy látja, hogy „a Karta bevezetésével problémák léptek fel” az ukrainai nyelvi jogok terén. A szerző szintén azon a véleményen van, hogy a honatyák rossz ukrán fordításban kapták meg a nemzetközi dokumentumot (Macjuk 2009: 167). Vitalij Radcsuk ukrán nyelvész szakvéleményére hivatkozva Macjuk meggyőződéssel állítja, hogy a dokumentumnak már a címét sem fordították megfelelően ukránra, hiszen annak szelleméből fakadóan az alábbi megnevezések egyike felel meg igazán: „A veszélyeztetett nyelvek európai kartája; Európa helyi ritka nyelveinek védelmi kartája; Európa nyelvi sokszínűsége védelmének kartája; Európa kevésbé elterjedt helyi nyelveinek kartája.” Értelmezéséből fakad, hogy a ratifikációs törvényben felsorolt nyelvek védelmére nem szabadna kiterjednie a Kartának. Sőt: a nyugat-ukrainai szociolingvista szerint a Karta a nyugat-európai szemléletet tükrözi, és a nemzetközi dokumentum és az ukrán alkotmány fogalmi kerete olyannyira eltér, hogy a Karta Ukrajnában alkotmányellenes, s ezért alkalmazásától el kell tekinteni (Macjuk 2009: 168). Mások úgy vélik, hogy a Karta ratifikációja kifejezetten az ukrán nyelv ellen és az orosz nyelv támogatására született Ukrajnában (Kreszina–Javir 2008: 198). Olyan vélemény is van, mely szerint a

²⁰⁸ Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Київ, 2007. http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip, 2. old.

²⁰⁹ A jelentés angol nyelvű szövegét lásd itt: The State Periodical Report of Ukraine. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/UkrainePR1_en.pdf

²¹⁰ Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

²¹¹ Committee of Experts' evaluation report. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

Karta implementációjára moratóriumot kell hirdetni Ukrajnában, és új ratifikációs törvényt kell alkotni, melyben mindenképpen felül kell vizsgálni és pontosítani szükséges a védelemre szoruló nyelvek listáját (Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 162).

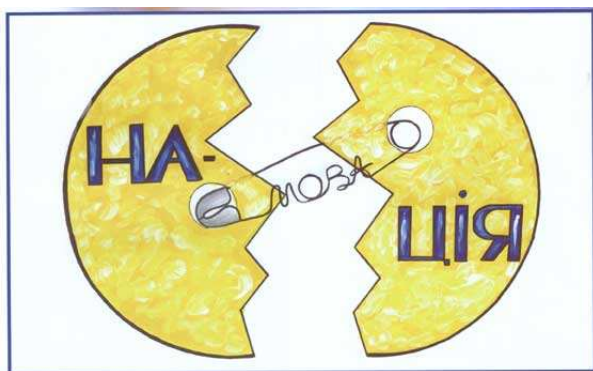
2004-ben 46 parlamenti képviselő kérte, hogy a Karta ratifikációjáról szóló törvényt nyilvánítsák alkotmányellenesnek. A képviselők véleménye szerint a Karta ratifikációja hatalmas anyagi terheket ró Ukrajnára, és a ratifikáció során ezt nem vették figyelembe. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a képviselői beadvány tárgyalását²¹² (Kreszina–Javir 2008: 200–201).

A kétnyelvűség ára: egy az orosz nyelv státusának kedvező nyelvtörvény tervezetét ellenző plakát, melynek szövege: „Törvénytervezet a nyelvekről Ukrajnában? 17 milliárd hrivnya évente az én számlámra! Köszönöm a »jobbítást«. Nyugdíjas. Állítsuk meg Ukrajna szétszakítását! Foglalkozzatok a dolgokkal, és ne a nyelvvél!”

²¹² Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 19. 02.04. <http://www.ccu.gov.ua/pls/wccu/P000?lang=0>

Az ukrainai nyelvi helyzetet elemző német kutató, Juliane Besters-Dilger (2011: 362–363) hosszan idézi J. Dunn előadását, mely a szlavisták XVI. nemzetközi kongresszusán hangzott el 2008-ban, s melyben az előadó annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Karta nem alkalmas az orosz nyelvvel kapcsolatos problémák rendezésére a posztszovjet térségben. Besters-Dilger (2011) egyetért azzal a véleménnyel, hogy az Európa Tanács nem kellőképpen veszi figyelembe azt a helyzetet, amely a posztszovjet térség olyan országait jellemzi, mint például Ukrajna, ahol a többségi társadalom nyelve szorul támogatásra egy *de jure* kisebbségi nyelvvel, az oroszsal szemben, miközben a Karta a kisebbség nyelvét részesíti védelemben.

Ábr. J. Besters-Dilger: 2011a, 12. oldal

A nyelv nemzetegyesítő erejét ábrázoló karikatúra: a kettőtört nemzet szót a nyelv (мова) mint biztosítótű tartja egyben

A nemzetiekével gyökeresen ellentétes Vlagyimir Alekszejev (2008) véleménye. A szerző *Бегот от Европы? Кто и как противодействует в украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств* [Futás Európából? Ki és hogyan áll ellen Ukrajnában a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája realizációjának]²¹³ címmel kiadott könyvében hosszasan elemzi a Karta ukrainai kálváriáját. Elemzésében felteszi a kérdést: hihető-e az, hogy idegen nyelveket gyengén beszélő elmeengék fordították anno ukránra a Kartát a parlament számára? Azokat az érveket is nevésségesnek tartja a szerző, melyek alapján az 1991-ben elfogadott ratifikációs törvényt alkotmányellenesnek minősítette az Alkotmánybíróság. Úgy véli, a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentum ukrainai alkalmazásának szabotálása mögött valójában politikai okok húzódnak meg.

²¹³ Az orosz nyelvű kötet letölthető: http://kreho.info/uploads/files/V_Alekseev-Begom_ot_Evropy.pdf

Ezt látszik igazolni, hogy a kijevi igazságügy tárca a Karta ukrainai alkalmazása körüli helyzetről kiadott 2006-os jogi állásfoglalásában²¹⁴ egyértelműen a Karta hatályos ratifikációs törvénye ellen nyilvánított véleményt. Az állásfoglalás apropója az volt, hogy több kelet-ukrainai város és megye úgy reagált 2006-ban az akkor hatalmon lévő Juscsenko–Timosenko páros ukránosító törekvéseire, hogy kinyilvánította: a Karta alapján területükön az orosz regionális nyelv, és így hivatalos nyelvként használható. Az igazságügyi tárca azonban – egyértelműen politikai és nem szakmai alapú döntést hozva – alkotmány- és törvényellenesnek minősítette az önkormányzatok döntését, többek között arra hivatkozva, hogy a Karta célja a kihalás szélén álló nyelvek védelme, így nem terjedhet ki az oroszra (Maszenko 2007: 39–40).²¹⁵

Csakhogy ez a népszerű, többek között az említett hetilapban és a nyelvpolitikai összefoglaló kötetben is megjelent érv erősen sántít. A nemzeti elkötelezettségű ukrán politikusok, értelmiségiek ugyanis vagy alultájékozottak, vagy félretájékoztatnak. Erősen kétséges ugyanis, hogy például Dánia, Csehország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Svájc, Finnország, Örményország stb. kormánya kivétel nélkül félreértelmezte volna a Karta szellemét, és csak az ukrán hazafiak értik, mi is a dokumentum valódi lényege (Melnik–Cserniczkó 2010a: 43). A felsorolt államok ugyanis számos olyan nyelvet helyeznek a Karta védelme alá, melyek más államokban államnyelvként használatosak, tehát nem fenyegeti őket közvetlenül a kihalás réme; ám kisebbségi nyelvként az adott országban védelemre szorulnak. A körülbelül 100 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező, több országban hivatalos nyelvként használatos német nyelvet például a Karta hatálya alá helyezi Dánia, Csehország, Szlovákia és Románia. Az sem nagyon hihető, hogy Románia, Szerbia és Horvátország politikusai ne hallottak volna arról, hogy 1991-ben létrejött egy Ukrajna nevű állam, melynek egyetlen államnyelve az ukrán, s csupán azért védelmezik az ukrán nyelvet területükön a Karta révén, mert úgy képzelik, hogy sehol sem hivatalos nyelv, és a körülbelül 46 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező ukrán a kihalás szélén áll (Melnik–Cserniczkó 2010a: 43).

Figyelemre méltó a Karta elleni ukrán érvelésben az is, hogy a nemzeti erők közül többen arra hivatkoznak: a Karta eredetileg a kisebbségek nyelveit

²¹⁴ Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харькова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

²¹⁵ A másik fő érv az volt, hogy a nyelvek státuszának meghatározására nem terjed ki az önkormányzatok hatásköre.

hivatott védeni, az ukrán ratifikációs törvényben azonban nem a „kisebbségi nyelvek” (міноритарні мови) kifejezés, hanem a „nemzeti kisebbségek nyelve” (мови національних меншин) terminus szerepel (pl. Macjuk 2009: 167–168). Az, hogy az ukrán jogrendben nem a kisebbségi nyelvekre, hanem a nemzeti kisebbségek nyelvére terjed ki a nyelvtörvény, a nemzeti kisebbségekről szóló törvény és a Karta ratifikációs törvényének hatálya, nem véletlen. Ha ugyanis összevetjük Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetételét, azonnal kiderül, mi ennek az oka. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 77,82%-a ukrán nemzetiségű, ellenben csupán 67,53%-a ukrán anyanyelvű. Azaz ha a nemzeti kisebbségek nyelvét kell védelmezni, akkor a lakosság 22,18%-ára terjed ki a védelem, ám ha anyanyelvi alapon vizsgáljuk a kérdést, máris az összslakosság 32,47%-ának jogaira vonatkozik a Karta.²¹⁶

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá, hogy a nemzetközi dokumentum által használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrán jogban ismert fogalmakkal. Sokak érvelése szerint Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv”, a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe”, a „területhez nem köthető nyelv” fogalma; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv” és a „nemzeti kisebbségek nyelve” fogalmakat használja.

A Karta alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre alkalmazhatók a Karta rendelkezései. Erre a hiányosságra az ukrán állam által készített hivatalos országjelentés alternatív társadalmi jelentésének szerzője, Vagyim Kolesznyicsenko parlamenti képviselő is felhívja a figyelmet.²¹⁷

A ratifikációs törvény azt sem nem definiálja, hogy milyen százalékos arányt kell elérniük a nemzeti kisebbségek képviselőinek ahhoz egy-egy közigazgatási egységen belül, hogy a Karta alkalmazható legyen. Ez a gyakorlatban azt

²¹⁶ Figyelemre méltó, hogy az ukrán szociolingvisztikában gyakori, hogy a *kisebbségi nyelv* (мова меншин) fogalmat „a többségi nemzettől eltérő etnikumú, vallású csoportok nyelve”-ként határozzák meg (lásd pl. Macjuk 2009: 205). Mindez azért érdekes az ukrán nyelvpolitika szempontjából, mert ebben az értelmezésben azok, akik ukrán etnikumúak, de például orosz anyanyelvűek, azokra nem terjednek ki a kisebbségek anyanyelv-használati jogai, hiszen a definíció szerint az ő anyanyelvük nem kisebbségi nyelv, mert ők a többségi etnikum részei. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 5,54 millió ukrán etnikumúnak (az összslakosság 11,5%-ának) orosz az anyanyelve.

²¹⁷ Общественный отчет по выполнению Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств. A dokumentum elérhető ezen a helyen: <http://www.fromua.com/politics/e62743796b72a.html>

jelenti, hogy ratifikációja ellenére a kisebbségi nyelvhasználatot nem a Karta, hanem továbbra is az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény szabályozza Ukrajnában. A nyelvtörvény azonban azt írja elő, hogy a nemzeti kisebbség nyelve csak ott használható az államnyelv mellett, ahol a nemzeti kisebbség képviselői többséget alkotnak. A kisebbségi nyelvek használatának határa tehát nagyon magas: 50 százalék.²¹⁸

„Egy nyelv! Egy nemzet! Egy Ukrajna!” – hirdeti a transzparens egy Kijev belvárosában rendezett tüntetésen

A függetlenné vált Ukrajna nyelvpolitikájának egyik hangsúlyos iránya a korábbi szovjet egységesítő politika ellensúlyozása. A szovjet nyelvpolitika az orosz és az ukrán nyelv közötti eltérések csökkentését tekintette egyik feladatának. 1991 után az ukrán kormányzat nagy hangsúlyt fektet új ukrán egy- és többnyelvű szótárak kiadására, az ukrán hivatali és szakmai terminológia kidolgozására, nyelvi ismeretterjesztésre, nyelvművelésre, „a lakosság nyelvi kultúrájának emelésére”. Ennek keretében számos új szótár (etimológiai, frazeológiai, valamint több ukrán–orosz, ukrán–angol szótár) jelent meg, illetve 2000-ben kiadták az *Ukrán nyelv enciklopédiáját* (Ruszanyivszkij–Taranenko szerk. 2000). Mivel a Szovjetunióban a szakmai és tudományos terminológia orosz

²¹⁸ A Keretegyezmény alkalmazását vizsgáló Konzultációs Bizottság a Keretegyezmény normáival ellentétesnek ítélte az ukrainai nyelvi jogi helyzet azon elemét, mely szerint csak a kisebbségek által többségben lakott településeken lehetséges az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv hivatalos használata. Lásd: *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. ACFC/OP/1/(2002)2.* – March 2002.

nyelvű volt, az ukrán állam nagy figyelmet fordít a terminológiai kutatásokra és az ukrán nyelvű technikai szakszókincs fejlesztésére. A felsőoktatási intézményekben kötelező tárgy lett a hivatali ukrán nyelv és az ukrán szaknyelv, valamint a 2009/2010. tanévtől az ukrán kultúra című tantárgy is. A kormány támogatja az ukrán nyelvű könyv- és lapkiadást, a filmgyártást, valamint folyamatosan növeli az államnyelven sugárzott rádió- és televízióadások arányát.

A nemzeti érzelmű értelmiségi elit szerint azonban mindezen intézkedések korántsem elégségesek ahhoz, hogy az ukrán nyelv valóban modern, magas teljesítőképességű, virágzó nyelv, Ukrajna valódi államnyelve legyen.

3. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei Ukrajnában

3.1. A szomszédságpolitikai kényszer

Mivel Ukrajna 27 közigazgatási egysége közül 19 valamely más állammal is határos, az 1991-ben frissen függetlenné vált állam számára az elsőrendű feladatok közé tartozott jószomszédi kapcsolatok kiépítése. Ezért az 1990-es évek első felében, az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival, és a kelet-közép-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben – melyek sorában az 1991-ben megkötött ukrán–magyar alapszerződés és kisebbségvédelmi nyilatkozat volt az első – jelentős hangsúllyal van jelen a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül, hogy kisebbiteni szándékoznánk ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra a belső jogszabályokban már kodifikált kisebbségvédelmi jogokat lényegében nem gyarapították (Tóth 2002, 2005). Egyetlen kivételt az 1997 júniusában Romániával *A jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött szerződés*²¹⁹ képez, mert a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Államok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött *A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek*²²⁰ regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, miszerint bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez, vagy sem.

²¹⁹ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією *Відомості Верховної Ради України* 1997/40: 262.

²²⁰ Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) *Права людини в Україні*. Вип. 21. Київ, 1998. 408–412.

3.2. A nyelvhasználatot szabályozó nemzeti jogi környezet

Ukrajnában a nyelvek használatát a következő hatályos törvények, dokumentumok szabályozzák:²²¹

Ukrajna Alkotmánya, Конституція України (1996); Ukrajna Alkotmánybíróságának Határozatai Ukrajna Alkotmánya 10. cikkelyének értelmezéséről, Рішення Конституційного Суду (1999, 2007, 2010 stb.); Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről, Закон України про мови в УРСР (1989); Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata, Декларація про національностей України (1991); Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről, Закон України про національні меншини в Україні (1992); Ukrajna oktatási törvénye, Закон України про освіту (1991); Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről, Закон України про дошкільну освіту (2001); Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról, Закон України про загальну середню освіту (1999); Ukrajna törvénye a szakoktatásról, Закон України про професійно-технічну освіту (1998); Ukrajna törvénye a felsőoktatásról, Закон України про вищу освіту (2002); Ukrajna törvénye az állampolgári beadványokról, Закон України про звернення громадян (1996); Ukrajna törvénye a közjegyzőségről, Закон України про нотаріат (1993); Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról, Закон України про місцеве самоврядування в Україні (1997); Ukrajna törvénye az információról, Закон України про інформацію (1992); Ukrajna törvénye a nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról) Ukrajnában, Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні (1992); Ukrajna törvénye a televíziózásról és rádiózásról, Закон України про телебачення і радіомовлення (1993); Ukrajna törvénye a reklámról, Закон України про рекламу (1996); Ukrajna törvénye a filmgyártásról; Закон України про кінематографію (1998); Ukrajna törvénye a kiadói tevékenységről, Закон України про видавничу справу (1997); Ukrajna törvénye Ukrajna elnökének megválasztásáról, Закон України про вибори Президента України (1999); Ukrajna törvénye Ukrajna népképviselőinek (parlamentari képviselőinek) megválasztásáról, Закон України про вибори народних депутатів України (2004); Ukrajna törvénye Ukrajna a Legfelsőbb Tanács, a Krími Autonóm Köztársaság, a helyi önkormányzatok képviselőinek, valamint a városi, a falusi és a nagyközségi polgármesterek megválasztásáról, Закон України про вибори депутатів Верховної Ради Ав-

²²¹ A magyar megnevezés mellett a jogszabály hivatalos ukrán címe áll, zárójelben az elfogadás éve látható.

тономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (2004); Ukrajna családjogi törvénykönyve, Сімейний кодекс України (2002); Ukrajna büntető törvénykönyve, Кримінальний кодекс України (2001); Ukrajna polgári törvénykönyve, Цивільний кодекс України (2003); Ukrajna büntetés-végrehajtási törvénykönyve, Кримінально-виконавчий кодекс України (2004); Ukrajna polgári eljárásjogi törvénykönyve, Цивільний процесуальний кодекс України (2004); Ukrajna szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyve, Кодекс адміністративного судочинства України (2005); más jogszabályok, valamint elnöki-, kormány- és miniszteri rendeletek. Közülük nem egyet időközben többször módosítottak, kiegészítettek.²²²

Ukrajna 1996-ban elfogadott Alkotmányának²²³ 10. cikkelye megerősíti az ukrán nyelvnek az 1989-es nyelvtörvényben korábban már kodifikált államnyelvi státusát. Az alaptörvény lényegében nem foglalkozik az ország nemzeti kisebbségeinek és azok nyelveinek jogállásával. Az Alaptörvény „garantálja az orosz és más kisebbségi nyelvek szabad fejlődését és alkalmazását” (10. cikkely), „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának a megőrzését” (11. cikkely), tilt bármilyen privilégiumot és korlátozást, többek között etnikai származás és nyelvi sajátosság alapján is (24. cikkely). Valamint „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek részére, a törvénynek megfelelően, garantálja az anyanyelven való oktatást vagy az anyanyelv tanulását állami és önkormányzati oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi-kulturális szervezetek által” (53. cikkely). A 92. cikkely 4. bekezdése, a nyelvek alkalmazásának szabályozását törvényi előírások kizárólagos hatáskörébe utalja. A 103., 127. és 148. cikkelyek az államelnöki, bírói és alkotmánybírói hivatalok betöltését az államnyelv ismeretének kritériumához köti.

Az 1989-es nyelvtörvény 2. cikkelye értelmében az USZSZK államnyelve az ukrán. Az orosz a nemzetek közötti érintkezés nyelve marad (4. cikkely). Az 5. cikkely biztosítja a kisebbségek számára anyanyelvük használatának jogát. A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (azaz ott, ahol egy nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja az 50%-ot) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az államnyelv *mellett* az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely).

²²² A dokumentumok hatályos szövege (a módosítások nyomán követésének lehetőségével) bárki számára elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>. A honlapon a „Законодавство України” ablakra kattintva megjelenik egy keresőablak, melybe beírva a keresett törvény vagy rendelet címét (esetleg számát, elfogadásának dátumát, vagy a szövegben előforduló tipikus szavakat), a honlapon valamennyi dokumentum megtalálható.

²²³ Конституція (Основний Закон) України. *Відомості Верховної Ради України* 1996/30: 141.

Az alábbiakban a közélet egyes színterei vonatkozásában elemezzük a kisebbségi nyelvhasználat jogi lehetőségeit, utalva az adott területre vonatkozó törvények (elsősorban az 1989-ben megszavazott nyelvtörvény) rendelkezéseire.

3.3. Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás kapcsán a Karta ajánlásai közül az Ukrajna által ratifikált törvényben a 9. cikk 1. pontjának a (iii), b (iii) és c (iii) alpontját, a 2. pont c alpontját és a 3. pontját fogadta el maga számára kötelezőnek. Ez azt jelenti, hogy szinte minimálisan kötelezi el magát az ukrán állam a kisebbségi nyelveknek az igazságszolgáltatásban való használatát illetően. Eszerint a kisebbségiek tolmács igénybevételével vagy fordítás útján szóban és írásban egyaránt használhatják anyanyelvüket az igazságszolgáltatásban. A legfontosabb törvényeket a kisebbségi nyelveken is közzéteszik.

A Keretegyezmény 10. cikkelyének 3. pontja alapján Ukrajnának biztosítani kell minden kisebbséghez tartozó személynek, hogy a számára érthető nyelven a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól, az ellene felhozott vádak természetéről és indokairól, „valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen – ha szükséges – ingyenes tolmács segítségével”.

Az ukrán nemzeti törvények a nemzetközi kötelezettségvállalásoknak megfelelően, de annál semmivel sem előremutatóbban kezelik a nyelvhasználat kérdését az igazságszolgáltatásban.

A nyelvtörvény szerint a perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

A büntetőtörvénykönyv²²⁴ tiltja és 50 adómentes minimálbér mértékű pénzbírsággal sújtja az etnikai, vallási vagy nyelvi alapon történő uszítást (161. cikkely). A polgári törvénykönyv²²⁵ szerint Ukrajna minden állampolgárának joga a nemzeti, kulturális, vallási és nyelvi identitásának megőrzése, kinyilvánítása

²²⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 р., № 25, ст. 131.

²²⁵ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 р., № 40, ст. 356.

(300. cikkely). A büntetés-végrehajtásról²²⁶ szóló törvénykönyv 8. cikkelye kimondja, hogy az elítélteknek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tegyenek tanúvallomást, panaszt, illetve hogy saját nyelvükön forduljanak kérvényeikkel, javaslataikkal a büntetés-végrehajtási szervek felé. Joguk van továbbá ahhoz, hogy anyanyelvükön kapjanak választ folyamodványaikra.

Kétnyelvű tábla a Beregszászi Járási Ügyészség homlokzatán

A polgári eljárásjogi törvénykönyv²²⁷ 5. cikkelye alapján a polgári bíróság mindenkit egyenlőként kezel, fajtól (rassz), bőrszíntől, politikai, vallási vagy egyéb meggyőződéstől, nemtől, etnikai vagy társadalmi származástól, vagyoni helyzetétől, lakhelytől, nyelvi és etnikai jegyeiktől függetlenül. A 7. cikkely értelmében a polgári perrendtartás, a periratok nyelve az államnyelv (1. és 3. pont). Azon érintett személyek, akik nem ismerik az államnyelvet, tolmács igénybevételére jogosultak.

²²⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України від 23.01.2004 р., № 3, ст. 21.

²²⁷ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, ст. 492.

telével anyanyelvükön fordulhatnak a bírósághoz (2. pont). Az 50. cikkely arról rendelkezik, hogy a tanú anyanyelvén vagy egyéb nyelven tehet vallomást. Az 55. cikkely a bírósági eljárásokban közreműködő tolmács jogállásáról szól. Eszerint a bírósági eljárásban közreműködő tolmács az a személy lehet, aki megfelelő szinten ismeri a perrendtartás nyelvét, valamint azt a nyelvet, mely szükséges a szóbeli vagy írásbeli fordításhoz. Ukrajna törvénykezésében egyedülálló módon ez a törvény említést tesz a siketek jelnyelveiről is, amikor megjegyzi, hogy tolmácsként közreműködhet az a személy is, aki képes siketekkel, némákkal vagy siketnémákkal kommunikálni. A szabálysértési eljárásokról²²⁸ szóló törvénykönyv gyakorlatilag a polgári eljárásjogi törvénykönyvből idézett passzusokat tartalmazza. A nyelvekre vonatkozólag a 10., 15., 65. és 68. cikkely releváns. A 15. cikkely kapcsán 2008-ban parlamenti képviselők az Alkotmánybíróság kontrollját kérték. Az 8-рп/2008. számú, 2008. április 22-i határozat azonban alkotmányosnak ítélte a törvénykönyv egészét.²²⁹

A nyelvhasználat rendjét az igazságszolgáltatásban a fentiek mellett a jogrendről és a bírák státusáról²³⁰, a legfelsőbb bírói tanácsról²³¹, valamint az emberi jogok parlamenti biztosáról²³² szóló törvény is szabályozza.

A jogrendről és a bírák státusáról szóló törvényt 2010. július 7-én fogadta el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa. A 12. cikkely szerint a perrendtartás és a bírósági ügyvitel nyelve az ukrán (1. bekezdés). A 3. bekezdés megerősíti, hogy a perrendtartás nyelve az államnyelv, ám azt is rögzíti, hogy a bíróság garantálja az állampolgárok anyanyelvének (vagy az általuk ismert egyéb nyelvnek) a használatát az eljárásban. A 4. bekezdés leszögezi, hogy a Karta ukrainai ratifikációs törvényében meghatározottak szerint a bíróságokon az államnyelv mellett a regionális vagy kisebbségi nyelvek is használhatók, és az 5. bekezdés szerint ezt a jogot az állam garantálja, és költségeit a központi költségvetés biztosítja.

²²⁸ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України від 09.09.2005 р., № 35, 35-36, 37, стор. 1358, ст. 446.

²²⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

²³⁰ Закон України про судоустрій і статус суддів від 07.07.2010 р. № 2453-IV.

²³¹ Закон України про Вищу раду юстиції від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР.

²³² Закон України про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР.

3.4. A közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

A Karta ajánlásai közül Ukrajna a 10. cikk (közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek) 2. pontjának a, c, d, e, f és g alpontját, valamint a 4. pont c alpontját tekinti maga számára kötelezőnek. Eszerint az állam engedélyezi a kisebbségi nyelvek²³³ használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban, valamint lehetővé teszi, hogy ezen testületek határozataikat a kisebbségi nyelveken is közzétegyék, illetve a közgyűlési vitában ezeket a nyelveket is használják (ami azonban nem zárja ki az államnyelv használatát). Ígéretet tesz arra is Ukrajna, hogy lehetőség szerint a kisebbségi nyelveket ismerő köztisztviselőket nevez ki.

A Keretegyezmény 10. cikke 2. pontja, akárcsak az egész dokumentum, meglehetősen homályosan, számos kikaput hagyva fogalmaz: „A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan, vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket.” Az ukrán törvények ennél konkrétabban fogalmazzak.

A nyelvtörvény 5. cikkelye értelmében az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható egyéb nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén lehetőséget nyújt a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). A 6. cikk szerint az állami hivatalnokoknak az ilyen területeken el kell sajátítaniuk a regionális többség nyelvét, mégpedig olyan mértékben, mely lehetővé teszi, hogy ellássák hivatali kötelezettségeiket.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelve-

²³³ Az ukrainai jogalkotás szerint ez a nemzeti kisebbségek nyelveként értelmezendő.

ken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, a végzettséget igazoló dokumentumok, anyakönyvi kivonatok) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

Egy állami hivatal kétnyelvű táblája

A nyelvtörvénynek az a passzusa, mely szerint a kisebbségi nyelveknek az államnyelv mellett történő használatát ahhoz köti, hogy az adott közigazgatási egység területén belül a nemzeti kisebbség képviselőinek többségben kell lenniük, nagyon magas küszöb. Hisz ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 50%-ot meghaladó arányban kell jelen lenniük a nemzeti kisebbség képviselőinek egy-egy településen, járásban vagy megyében ahhoz, hogy nyelvük megjelenjen az államnyelv mellett a közigazgatásban (Bauring 2008: 83).

Hasonló jogokat fogalmaz meg Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről²³⁴, mely szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely).

Az állampolgári beadványokról szóló törvény²³⁵ 6. cikkelye értelmében a polgároknak joguk van ukrán vagy egyéb nyelven fordulniuk az államhatalmi szervekhez, önkormányzatokhoz, köztisztviselőkhöz, társadalmi szervezetekhez, illetve tulajdonformától függetlenül a vállalatokhoz, társaságokhoz. Az állampolgári beadványok kapcsán hozott határozatokat a nyelvekről szóló törvénykezésnek megfelelően kell megfogalmazni, ám azok lefordíthatók a beadványt benyújtó nyelvére is.

Egy helyi önkormányzat kétnyelvű táblája az Ungvári járásban

²³⁴ Закон України про національні меншини в Україні від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Відомості Верховної Ради України від 08.09.1992 р., № 36, ст. 529.

²³⁵ Закон України про звернення громадян від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України № 47 (1996), ст. 256.

Ukrajna közjegyzőségről²³⁶ szóló törvényének 15. cikkelye szerint ha a közjegyzőhöz forduló nem ismeri a közjegyzői szolgáltatás nyelvét, akkor a rá vonatkozó dokumentumokat közjegyző vagy tolmács útján az ügyfél által ismert nyelvre kell fordítani.

Az ukrajnai önkormányzati törvény²³⁷ 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét.

Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokban való szolgálatról²³⁸ kimondja, hogy csak olyan személy lehet önkormányzati tisztségviselő, aki szolgálati feladatai ellátásához szükséges mértékben beszéli az államnyelvet (5. cikkely).

A kiadói tevékenységet²³⁹ szabályozó törvény 8. cikkelye kimondja, hogy a hivatalos nyomtatványok (úrlapok, formanyomtatványok, diplomák, oklevelek stb.) nyelve az államnyelv.

Ukrajna elnökének kárpátaljai megbízottja 1992. december 17-én rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvény végrehajtásáról a megyében.²⁴⁰ A dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét, valamint hogy az ilyen helységekben az állami szimbólumok mellett az adott kisebbség nemzeti szimbólumai is használhatók. Ez az előírás teremti meg a jogalapot a kárpátaljai magyar helységekben arra, hogy a közigazgatási épületeken, az állami kék-sárga lobogó mellett ott lehessen a magyar nemzeti trikolor is.

²³⁶ Закон України про нотаріат від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України від 28.09.1993 р., № 39, ст. 383.

²³⁷ Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. N 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997 р., № 24, ст. 170.

²³⁸ Закону України Про службу в органах місцевого самоврядування від 7.06.2001 р. N 2493-III. Відомості Верховної Ради України від 17.08.2001 р., № 33, ст. 175.

²³⁹ Закон України про видавничу справу від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 08.09.1997 р., № 32, ст. 206.

²⁴⁰ Розпорядження Представника Президента України „Про реалізацію в області законів України „Про мови в Українській РСР” та „Про національні меншини в Україні”. Ужгород, 17 грудня 1992 року, № 469

3.5. Tömegtájékoztatási eszközök

A Karta rendelkezései közül az ukrán állam e területen a 11. cikk 1. pontjának a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i) és g alpontját, továbbá a 2. és 3. pontját kívánja alkalmazni. Az állam belső törvényei gyakorlatilag ezzel azonos jogokat biztosítanak a nyelvhasználatot illetően a tömegtájékoztatásban. Az Ukrajna által szintén ratifikált Keretegyezmény 9. cikke szerint a Felek „biztosítani fogják nemzeti jogrendszerük keretein belül, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket ne érje hátrányos megkülönböztetés a tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutásban”, továbbá „nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket a nyomtatott tömegkommunikációs eszközök létrehozásában és használatában”.

Ennek megfelelően az ukrán nyelvtörvény értelmében a hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrain nyelvek (33. cikkely). A tömegtájékoztatási eszközökről szóló ukrán törvények gyakorlatilag ezt a passzust ismétlik. Az információról²⁴¹ szóló törvény szerint az információ nyelvét Ukrajna nyelvtörvénye és egyéb jogszabályok, valamint nemzetközi egyezmények szabályozzák (11. cikkely). A nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról)²⁴² rendelkező törvény alapján a sajtótermékeket az államnyelven és más nyelveken jelentetik meg (4. cikkely). A televíziózásról és rádiózásról²⁴³ szóló törvény értelmében a televízió- és rádióállomások államnyelven sugározzák műsoraikat; azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a kisebbség nyelvén is közölhetik műsoraikat (10. cikkely). A nem ukrán nyelvű filmeket, műsorokat szinkronizálni vagy feliratozni kell. A törvény 10. cikkely 4. pontja szerint az országos sugárzásra kerülő műsoridő legalább 75%-ának államnyelvűnek kell lennie. Ugyanakkor a cikkely 6. pontja szerint a rádió- és/vagy televízió társaság műsorainak nyelvét/nyelveit a kiadott engedély (licenzió) határozza meg.

²⁴¹ Закон України про інформацію від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України від 01.12.1992 р., № 48, ст. 650.

²⁴² Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні від 16.11.1992 р. № 2782-XII. Відомості Верховної Ради України від 05.01.1993 р., № 1, ст. 1.

²⁴³ Закон України про телебачення і радіомовлення від 21.12.1993 р. N 3759-XII. Відомості Верховної Ради України від 09.03.1994 р., № 10, ст. 43.

3.6. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények

E területen a Karta által ajánlott lehetőségek közül az alábbiakat választotta Ukrajna: a 12. cikk 1. pontjának a, b, c, d, f, g alpontja, valamint a 2. és 3. pontja. Ez azt jelenti, hogy Ukrajna a kulturális élet vonatkozásában egyetlen kivételtől eltekintve (a 12. cikk 1. pontjának e bekezdése) a nemzetközi dokumentum által ajánlott valamennyi rendelkezést átemeli saját jogrendjébe. Látszólag tehát a kultúra területén nincsenek nyelvhasználati problémák az országban. Ám például a filmgyártást, filmforgalmazást²⁴⁴ szabályozó törvény egyes passzusai kapcsán mégis konfliktushelyzet alakult ki. A törvény 6. cikkelye szerint e területen az Alkotmány 10. cikkelye határozza meg a nyelvek használatát. A 14. cikkely azonban kimondja, hogy mielőtt a külföldi filmeket Ukrajna területén forgalomba hozzák, kötelező azok ukrán nyelvű fordítása, szinkronizálása vagy feliratozása. Azt is megjegyzi ez a törvénycikk, hogy a külföldi filmek a nemzeti kisebbségek nyelvére is fordíthatók, szinkronizálhatók vagy azokon feliratozhatók. A törvényre való hivatkozással a kulturális minisztérium 2007-ben határozatot hozott arról, hogy Ukrajnában a mozikban csak ukrán nyelvre szinkronizált vagy ukránul feliratozott filmeket lehet bemutatni. A rendelet életbe léptetését követően több kelet-ukrajnai nagyvárosban és Kijevben hirdettek sztrájkot egyes filmszínházak a nézőszámok erőteljes visszaesése miatt.²⁴⁵ A Legfelsőbb Tanács 60 képviselője pedig az Alkotmánybírósághoz fordult, kérve a testület jogértelmezését. A taláros testület 2007. december 20-i, N 13 пп/2007. számmal meghozott döntésében²⁴⁶ kimondja: a külföldi gyártású filmek csak abban az esetben hozhatók forgalomba és mutathatók be Ukrajna területén, ha azokat ukránra szinkronizálták, vagy ukrán nyelven alámondták az eredeti nyelven elhangzó szöveget, esetleg ukrán nyelvű felirattal látták el a filmet. Az alkotmánybírák értelmezésében ez a jog azonban nem sérti a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy az ő nyelveikre is szinkronizálhatók a filmek.

²⁴⁴ Закон України про кінематографію від 13.01.1998 р. N 9/98-ВР. Відомості Верховної Ради України від 29.05.1998 р., № 22, ст. 114.

²⁴⁵ Lásd pl. a hírügynökségi beszámolókat: <http://www.korrespondent.net/showbiz/cinema/388523>.

²⁴⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України „Про кінематографію” від 20.12.2007 р. № 13-рп/2007.

3.7. A gazdasági és társadalmi élet

Idevonatkozóan a Karta 13. cikkéből az 1. pont b és c alpontját fogadja el az ukrán állam. A Keretegyezmény 11. cikk 2. pontja alapján Ukrajna arra vállalt kötelezettséget a nemzetközi dokumentum ratifikálásával, hogy elismerik a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogát cégtáblák, feliratok és egyéb magántermészetű információk saját kisebbségi nyelven való közzétételére. A máig hatályos nyelvtörvény ennél több jogot és lehetőséget biztosít e területen a kisebbségi nyelvek használatára. Eszerint a szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg mellett szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely). Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely). Az intézmények, társadalmi és párt-szervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely). A reklámtörvény²⁴⁷ alapján a reklámok nyelvét a nyelvtörvény szabályozza (6. cikkely). Ismertek azonban olyan rendeletek is, melyek nehezen egyeztethetők össze a fentiekkel. Például a Karta idevonatkozó 13. cikkének Ukrajna által maga számára kötelezőként elfogadott 1. pont b pontja kimondja: a Felek az ország egészére nézve vállalják, hogy „megtiltják, hogy a vállalatok belső szabályzataiba és a magánokiratokba, legalábbis amelyek azonos nyelvet beszélők között jöttek létre, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát kizáró vagy korlátozó Cikk kerüljenek”. Ennek ellentmond a Közlekedési és Hírközlési Minisztérium 2008. március 25-i, 332. számmal kiadott rendelete,²⁴⁸ melynek értelmében Ukrajnában a minisztérium hatáskörébe tartozó cégek, vállalatok területén, a közlekedési járműveken az ukrán nyelv használata kizárólagos.

Ha figyelembe vesszük az Alkotmány 92. cikkelyét és az Alkotmánybíróság 2010. február 2-i jogértelmezését, melyek szerint Ukrajnában a nyelvek használatát kizárólag törvények határozzák meg, nyilvánvaló, hogy a miniszeri rendelet alkotmányellenes.

²⁴⁷ Закон України про рекламу від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 24.09.1996 р., № 39, ст. 181.

²⁴⁸ Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 25.03.2008 р. № 332.

3.8. Az oktatáshoz való jog

Az Alkotmány 53. cikkelye értelmében Ukrajnában mindenkinek joga van az oktatáshoz, a teljes középfokú oktatás mindenki számára kötelező. Az oktatásról szóló törvények²⁴⁹ is általános jogként fogalmazzák meg az oktatáshoz való jogot.

A Keretegyezményben viszonylag kevés szó esik a kisebbségi oktatásról. A 12–14. cikkek alapján a Keretegyezményt ratifikáló államok – így Ukrajna is – arra vállalnak kötelezettséget, hogy biztosítják az anyanyelv megtanulásának *vagy* az anyanyelven való tanulás jogát, az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét, valamint lehetővé teszik a saját (és a kisebbségi közösségek saját költségén működtetett) oktatási intézmények alapítását.

Az Alkotmány 53. cikkelye a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben *garantálja* az anyanyelven való oktatás *vagy* az anyanyelv tanulásának jogát. A *vagy* választó kötőszó arra utal, hogy *vagy* az anyanyelven való oktatáshoz, *vagy* pedig az anyanyelv tantárgyként való oktatásához biztosít jogokat Ukrajna az alaptörvény eme passzusával. A kettő között azonban jelentős különbség van: egyáltalán nem mindegy, hogy melyik jog érvényesíthető. Az ukrán Alkotmány egyébként egyáltalán nem véletlenül használja ezt a bizonyos választó kötőszót. Az Ukrajna által is ratifikált Keretegyezmény²⁵⁰ 14. cikkelye (2. pont) a következőképpen fogalmaz a kérdés kapcsán: „Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni.”

²⁴⁹ Закон України про освіту від 23.05.1991 р. № 1060-XII (Відомості Верховної Ради УРСР від 20.08.1991 р., № 34, ст. 451); Закон України про дошкільну освіту від 11.07.2001 р. № 2628-III (Відомості Верховної Ради України від 07.12.2001 р., № 49, ст. 259); Закон України про загальну середню освіту від 13.05.1999 р. № 651-XIV (Відомості Верховної Ради України від 16.07.1999 р., № 28, ст. 230); Закон України про професійно-технічну освіту від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР (Відомості Верховної Ради України від 19.08.1998 р., № 32, ст. 215); Закон України про вищу освіту від 17.01.2002 р. № 2984-III (Відомості Верховної Ради України від 17.05.2002 р., № 20, ст. 134); Закон України про позашкільну освіту від 22.06.2000 р. № 1841-III (Відомості Верховної Ради України від 17.11.2000 - 2000 р., № 46, ст. 393). Ukrajna oktatási törvénye (1991), Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről (2001), Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999), Ukrajna törvénye a szakoktatásról (1998), Ukrajna törvénye a felsőoktatásról (2002), Ukrajna törvénye az iskolán kívüli oktatásról (2000).

²⁵⁰ ETS No. 157.

Amikor 1999. december 14-én az Alkotmánybíróság határozatban értelmezte az Alkotmány 10., nyelvekről szóló cikkelyét,²⁵¹ az oktatás kérdéskörére is kitért. Az állásfoglalás szerint Ukrajnában az óvodai nevelés, az általános középfokú oktatás, a szakképzés és a felsőoktatás nyelve az ukrán; az Alkotmány 53. cikkelye, valamint az ország más törvényei értelmében az állami és nem állami oktatási intézményekben *az államnyelv mellett* az oktatási folyamatban *használható és oktatható* a kisebbség nyelve is. A legfőbb jogértelmező szerv olvasatában tehát az Alkotmány által garantált jog („az anyanyelven tanulhat vagy tanulhatja anyanyelvét”) arra korlátozódik, hogy a kisebbségi nyelveket is lehet használni az oktatásban az államnyelv mellett, valamint ezen nyelvek oktatása is lehetséges. Az egyik alkotmánybíró a határozathoz fűzött különvéleményében az Alkotmány eredeti szándékainak félremagyarázásának véli ezt a fajta jogértelmezést.²⁵²

A nyelvtörvény 25–29. cikkelyei szabályozzák közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog; az állam garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezi meg, de megjegyzi, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv. A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Azokon a területen, ahol a kisebbségek tömbben élnek, létrehozhatók olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Ezen iskolákban és osztályokban is kötelező az államnyelv oktatása. A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozza meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezi meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremt arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújt arra is a törvény,

²⁵¹ Az Állásfoglalást 1999. december 14-én 10-рп/99. számmal fogadta el a testület. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99.

²⁵² A különvéleményt lásd: Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (254к/96-ВР) щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови); <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9345>.

hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kell. A 29. cikkely a felvételi vizsgák nyelvét szabályozza.

Ukrán és magyar nyelvű kiírás egy falusi általános iskola homlokzatán

Az oktatásról szóló törvények mindegyikében található az oktatás nyelvére vonatkozó rész. Mindegyik dokumentum szerint Ukrajnában az oktatás nyelvét az Alkotmány és a nyelvtörvény határozza meg.

A *nemzeti kisebbségekről* szóló törvény az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek” (6. cikkely).

S bár az alkotmány értelmében²⁵³ a nyelvek használatát Ukrajnában *kizárólag* törvények határozzák meg, a törvények mellett számos rendelet szabályozza az oktatás nyelvének és a nyelvoktatásnak a kérdéskörét.

Egy beregszászi óvoda kétnyelvű névtáblája

Az ukrajnai nyelvi helyzet, valamint a nyelvi jogi szabályozás elemzése alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

a) Ukrajna egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve *de jure* az ukrán, ám *de facto* ez nem minden régióban érvényesül.

b) Az orosz nyelvnek kedvezőbb a helyzete és a státusa, mint más kisebbségi nyelveké. Az orosz nyelv különleges státusát az Alkotmány és a nyelvtörvény is rögzíti. Mindez egyrészt a szovjet tradíciók maradványa, másrészt az ország nyelvi helyzetének következménye.

²⁵³ Конституція України. Ukrajna Alkotmánya 10. cikk 5. pont, 92. cikk 4. pont.

c) A jogszabályok nem tiltják a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát, ám nincsenek egyértelműen rögzítve azok a feltételek, melyek esetén a kisebbség nyelve az államnyelv mellett a hivatalos funkciókban is használható.

d) Bizonyos alapfogalmak nincsenek pontosan körülírva, értelmezve az ukrainai nyelvi jogi szabályozásban.

e) Ukrajnában nincsenek külön jogszabályok, melyek a kihalóban lévő és/vagy veszélyeztetett nyelvek védelmére vonatkoznak.

f) Ukrajna nem alkalmazza a pozitív diszkriminációt a kisebbségek nyelvi jogai vonatkozásában.

g) Bizonyos esetekben eltérés van a törvényekben deklarált jogok és a törvények érvényesítése, gyakorlati alkalmazása között.

h) A nyelvpolitika irányát az ország nyelvi helyzete, Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai, valamint az aktuális belpolitikai szituáció határozza meg, s ez az irány bármely tényező módosulása esetén megváltozhat.

A nemzeti kisebbségek és a kisebbségi nyelvhasználat kérdésköre túlzottan átpolitizált, s ez szinte lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését. S bár abban konszenzus van szakértői körökben, hogy a nyelvtörvény rég elavult, s új törvényre van szükség, s számos különféle tervet is kidolgoztak a témakörben (lásd pl. Macjuk 2009: 172–174), a politikai szembenállás megakadályozta a probléma törvényi úton történő megnyugtató rendezését. Ennek a politikai konfliktusnak a következménye, hogy az elmúlt másfél évtizedben (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálását kivéve) Ukrajnában egyetlen olyan törvényt sem fogadtak el, amely közvetlenül érintené a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát. Az 1996 és 2010 időszakban az állami nyelvpolitika irányát nem a törvények, hanem az elnöki és miniszteri rendeletek szabták meg.

4. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai és nyelvpolitikai vonatkozásai

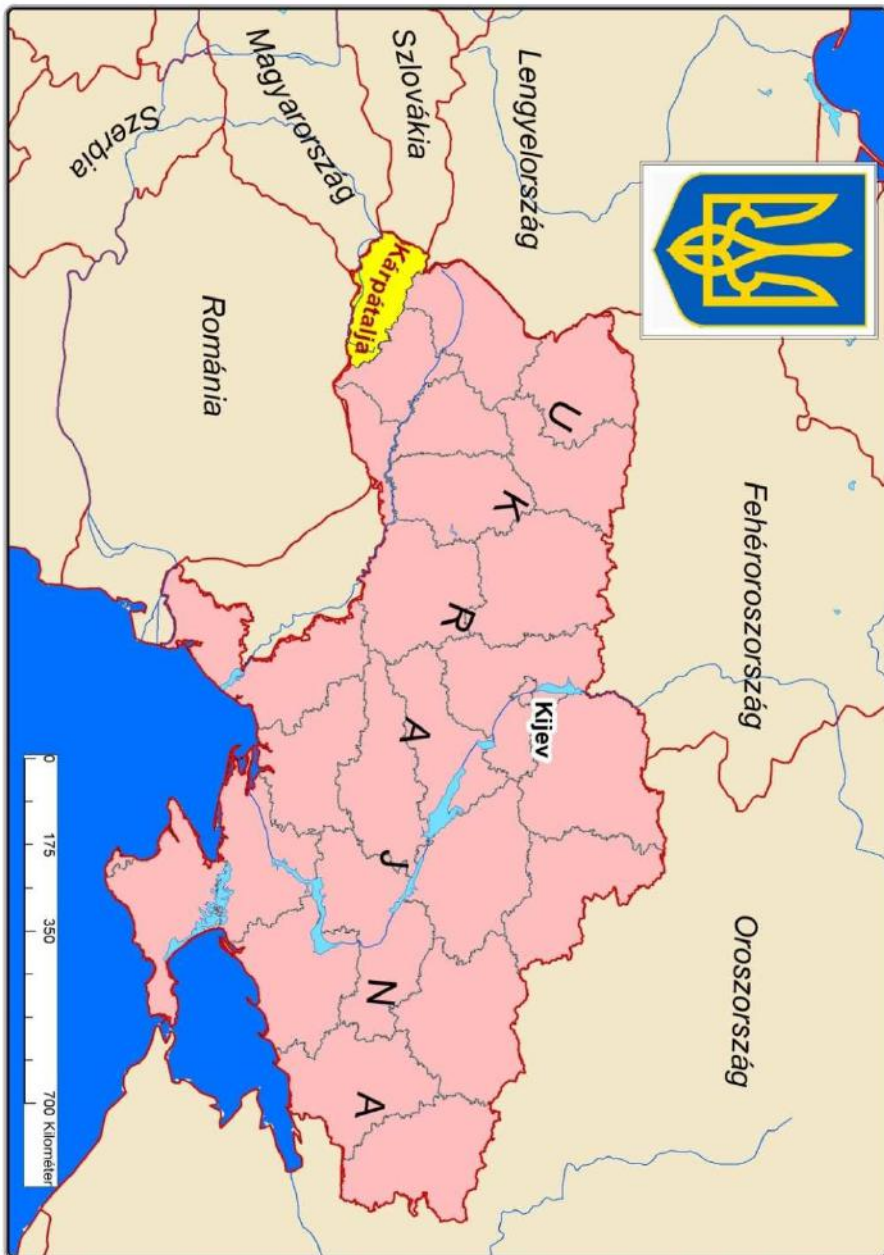
Az 1991 óta a független Ukrajnához tartozó Kárpátalján (11. térkép) a nyelvpolitika és nyelvi tervezés regionális sajátosságait az ország nyelvi helyzete és az állam nyelvpolitikai irányvonala mellett nagyban meghatározzák az alábbi tényezők:

- Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és nyelvi sokszínűsége, valamint vallási és kulturális változatossága;
- egyes kisebbségi közösségek saját nyelvi és kulturális törekvései, melyek nem feltétlenül esnek egybe a központi nyelvpolitika elveivel;
- a kisebbségi közösségek kulturális, nyelvi és gazdasági kapcsolatainak erősödése anyaországukkal és ezen országok viszonya az Ukrajnában élő nemzetársaikhoz.

Kárpátalja lakosságának legnagyobb részét (80,5%) az ukránok alkotják. Utánuk a magyarok (12,1%), a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a romák (1,1%) következnek; a más nemzetiségűek aránya 1,2% (27. ábra). A 2011-es népszámlálás már csupán 0,04%-nyi zsidó nemzetiségűt mutatott ki Kárpátalján, miközben a 20. század első felében a zsidóság a régió lakosságának legalább tizedét alkotta (lásd a 2. táblázatot). Ma már jórészt csak a zsidóság emlékeivel találkozhatunk Kárpátalján.

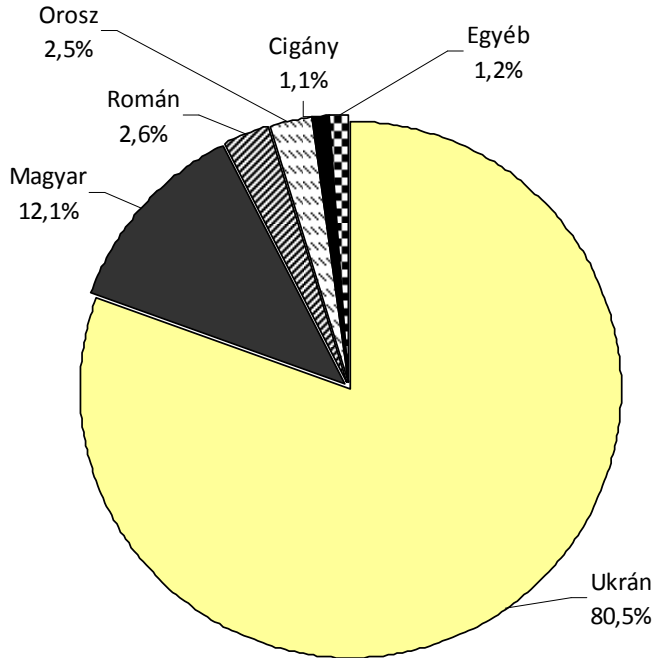
A kárpátaljai nyelvi helyzet egyik lényeges összetevője az egyes közösségek nyelvmegtartási törekvéseinek erőssége. Kárpátalján mind a többségi nemzet (az ukránok), mind pedig a két legnagyobb nemzeti kisebbség képviselői az országos átlagnál magasabb arányban ragaszkodnak anyanyelvükhöz (a magyarok 97,1%-a és a románok 99,0%-a). Ezzel ellentétben Ukrajnában az orosz nemzetiségűek csaknem 96%-a tartja anyanyelvének az orosz, Kárpátalján viszont ez az arány kisebb: 92%. Jelentős a roma, a belarusz, a szlovák és a német közösség nyelvi asszimilációja: körükben az említettnél magasabb a más nyelvet anyanyelvként megnevezők aránya (36–37. táblázat, 28. ábra).

11. térkép. Kárpátalja Ukrainán belül

27. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

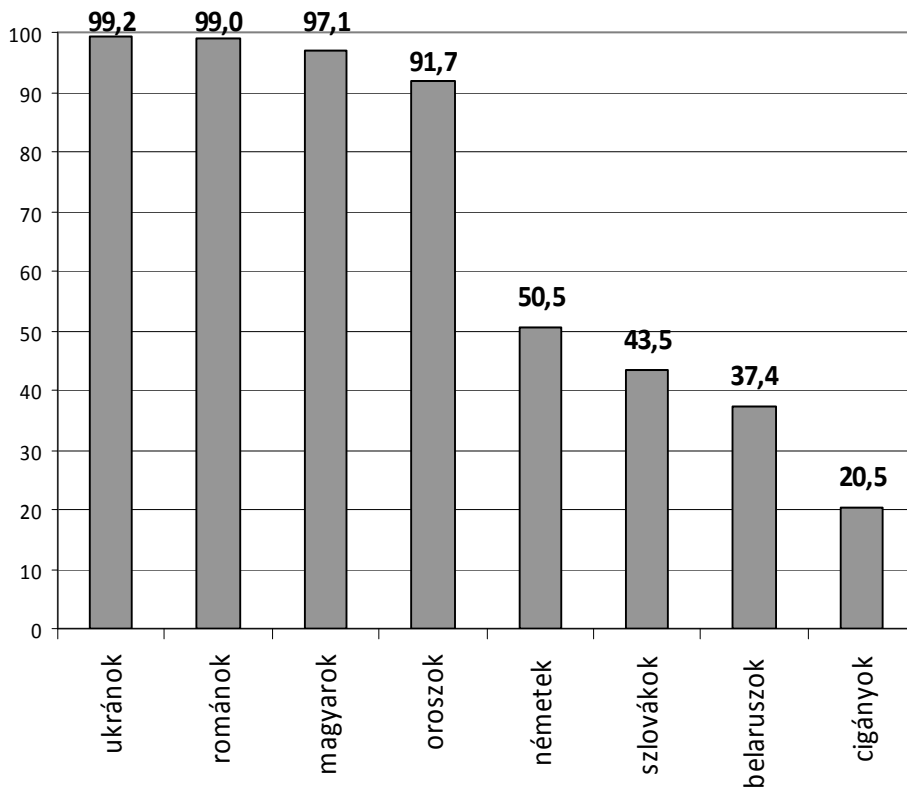
36. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

nemzetiség	lélekszám (fő)	arányuk az össz lakosságon belül	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
			saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a román	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	80,5	1 001 977	–	1 851	248	5 297	754
magyarok	151 516	12,1	147 056	3 932	–	16	378	134
románok	32 152	2,6	31 846	163	22	–	42	79
oroszek	30 993	2,5	28 435	2 451	65	18	–	24
cigányok	14 004	1,1	2 871	2 335	8 736	12	28	22
szlovákok	5 695	0,5	2 480	2 366	645	1	147	56
németek	3 582	0,3	1 810	1 419	150	2	173	28
belaruszok	1 540	0,1	576	283	9	1	666	5
egyéb	5 005	0,3	1 806	1 342	195	80	1 246	336
összesen	1 254 614	100	1 218 857	14 291	11 673	378	7 977	1 438

28. ábra. Az anyanyelv és nemzetiség egybeesése Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (%-ban)

Összeállította Iltyo szerk. (2003) alapján.

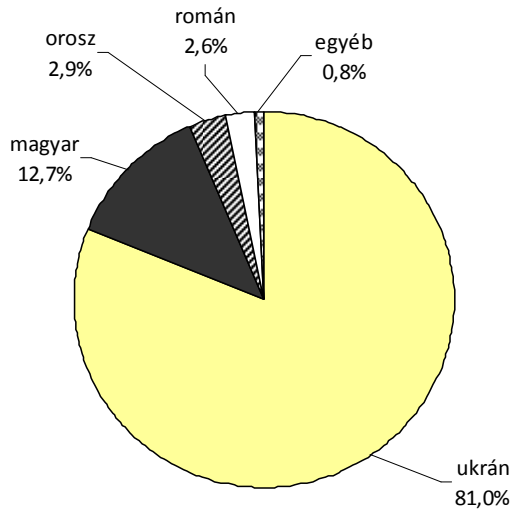

A kárpátaljaiak 81%-a az ukránt tekinti anyanyelvének. A magyar anyanyelvűek aránya 12,7%, orosz anyanyelvű 2,9%, a román az anyanyelve a lakosság 2,6%-ának (29. ábra).

A kárpátaljai nyelvi helyzet érdekessége továbbá, hogy az országos tendenciával ellentétben Kárpátalján a nyelvi asszimiláció elsősorban nem az orosz, hanem az ukrán nyelvnek kedvez. A nem ukrán nemzetiségűek közül csaknem kétszer annyian vallják az ukránt anyanyelvüknek (14 291 fő), mint ahányan a nem orosz nemzetiségűek közül az orosz (7 977 fő).

29. ábra. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállította Iltyo szerk. (2003) alapján.

37. táblázat. A saját nemzetisége nyelvét anyanyelvének tartók %-os aránya Ukrajnában és Kárpátalján, nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai szerint

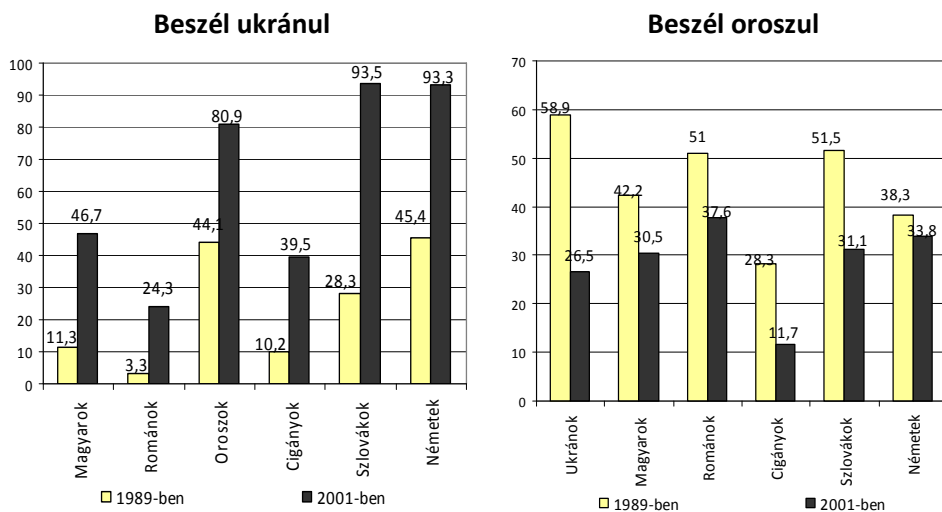
Összeállította Iltyo szerk. (2003) alapján.

	Anyanyelve és nemzetisége azonos (%-ban)	
	Ukrajna	Kárpátalja
Ukránok	85,2	99,2
Oroszok	95,9	91,7
Belaruszok	19,8	37,4
Magyarok	95,4	97,1
Románok	91,7	99,0
Cigányok	44,7	20,5
Németek	12,2	50,5
Szlovákok	41,2	43,5
Összesen	85,2	97,1

Akárcsak az egész Ukrajna, Kárpátalja nyelvi helyzetében is jelentős változást hozott az ország függetlensége. Valamennyi nemzetiség körében jelentősen nőtt az ukránul beszélők aránya, s ezzel párhuzamosan csökkent az orosz nyelvet ismerőké (30. ábra).

30. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők aránya Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében 1989-ben és 2001-ben

Összeállítva az alábbiak alapján: Населення Закарпатської області за даними всеукраїнського перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990; Іл'яо szerk. (2003).

A többségi nemzet képviselői után a legnépesebb és legerősebb nemzeti közösséget a magyarok alkotják Kárpátalján. A kárpátaljai magyar közösség nemzeti identitásában a legfontosabb szerepet az anyanyelv tölti be (Cserniczkó 2008a, 2008b). A közösség jelentős erőfeszítéseket tesz nyelve megtartása érdekében. Ezeket a törekvéseket Magyarország politikailag (az ukrán–magyar jószomszédi diplomáciai viszony révén) és anyagilag (a helyi magyar közösségnek nyújtott támogatások által) is segíti.

A szociolingvisztikai kutatások adatai alapján a kárpátaljai magyarok körében a leggyakrabban használt nyelv a magyar. A közösség tagjai elsősorban a helyi és a magyarországi magyar nyelvű sajtóból tájékozódnak (Cserniczkó 1998a, Cserniczkó szerk. 2003, 2010b).

2006-ban 593 (18 éven felüli) kárpátaljai magyar adatközlő töltött ki egy olyan nyelvhasználati kérdőívet, melyben számos zárt kérdés vonatkozott a közösségben használt három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) használati körére, gyakoriságára, illetve rejtett vagy nyílt presztízsére (Cserniczkó szerk. 2010b). A 38. táblázatban úgy mutatjuk be a kérdőíves vizsgálat eredményeit, hogy egy-egy nyelvhasználati színtér vonatkozásában az adatközlők hány százaléka válaszolta azt, hogy magyarul vagy magyarul is, ukránul vagy ukránul is, illetve oroszul vagy oroszul is szokott beszélni. Azoknak az adatközlőknek a válaszait is feltüntettük az adott oszlopban, akik más nyelvel/nyelvekkel együtt használják az adott nyelvet abban a situációban. Például a válaszadók 96,6%-a válaszolta azt, hogy szokott magyarul vagy magyarul is beszélgetni barátaival; ukránul a megkérdezettek 35,3%-a szokott barátaival érintkezni, az orosz nyelvet pedig 21,3% használja ebben a helyzetben. (A három szám összege azért haladja meg néhol a 100%-ot, mert egy adatközlő nemcsak egy nyelvet jelölhetett meg, hanem akár mindhármát is, ha a barátaival magyarul, ukránul és oroszul egyaránt szokott társalogni.)

Kutatásaink arra is rávilágítottak, hogy a magyar nyelv hivatalos helyzetekben való használatára jórészt csak a szóbeli érintkezésben van lehetőség még az abszolút magyar többségű településeken is, a magyar írásos megjelenése kivételesnek számít a hivatalokban, önkormányzatokban (Cserniczkó szerk. 2010b). Annak ellenére így van ez, hogy – amint azt a fentiekben láttuk – a jogszabályi háttere megvan a kisebbségi nyelvek hivatali használatának. Nagyrészt hiányoznak azonban mindazok a feltételek (kétnyelvű úrlapok, formanyomtatványok, a kisebbség nyelvét ismerő és beszélő állami hivatalnokok, közalkalmazottak), melyek révén a deklarált jogok a gyakorlatban is érvényesíthetők.

Egy 1996-ban és 2011-ben végzett kutatás (lásd Dobos 2011) eredményeiből az is kitűnik, hogy a kárpátaljai magyar közösség ragaszkodása a magyar nyelv választásához a lehető legtöbb színtéren csökkent ugyan a két adatfelvétel között eltelt másfél évtized alatt, de a családon belüli kommunikációban továbbra is a magyar nyelv dominál, a többségi nyelv(ek) használata pedig a formális, hivatalos helyzetekben gyakori (31. és 32. ábra).

A magyarok és a többségi ukránok közötti vallási és nyelvi különbségek is segítik az identitás és nyelv fenntartását. A magyarok elsősorban a református, illetve a római és görög katolikus vallás követői a főként pravoszláv (ortodox) ukránokkal szemben. A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó nyelv, az ukránt pedig az indoeurópai nyelvek keleti szláv ágához sorolják, s emellett a két nyelv közötti távolság mértékét növelik a tipológiai különbségek is.

38. táblázat. A magyar, ukrán és orosz nyelv előfordulási aránya a kárpátaljai magyar közösségben (N = 593)

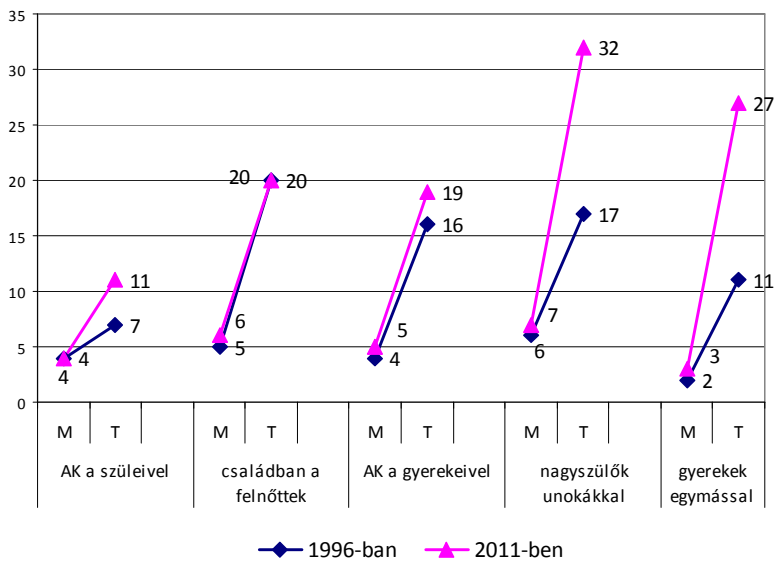
	Magyarul, magyarul is	Ukránul, ukránul is	Oroszul, oroszul is
	a családi nyelvhasználatban		
szüleivel	96,44	10,30	1,87
nagyszüleivel	96,60	9,34	2,34
házastársával	96,94	7,22	2,22
gyermekeivel	98,50	7,48	1,75
barátaival	96,59	35,26	21,29
szomszédjaival	96,06	25,17	12,16
	az olvasmányok és a televíziózás terén		
újságolvasás	97,79	28,18	13,07
imakönyv, Biblia	97,01	6,15	1,93
szépirodalom	96,55	15,06	7,62
szakirodalom	79,65	41,56	20,56
hivatalos irat	52,90	71,96	16,26
használati utasítás	82,74	62,48	25,89
internet	95,02	26,48	11,84
filmek	98,81	33,62	25,98
szórakoztató műsor	96,19	34,78	22,84
sportközvetítés	97,90	32,06	19,47
híradó, hírműsor	96,59	33,73	17,38
időjárás-jelentés	98,12	28,55	14,19
	a közéleti színtereken		
templomban	96,66	5,45	0,88
kultúregyesületben	94,64	16,08	4,95
boltban	94,05	49,83	23,47
vendéglőben	86,55	54,82	22,49
szórakozóhelyen	94,17	38,23	16,85
orvosi rendelőben	81,96	55,67	21,82
bankban	54,71	69,67	23,16
postán	80,91	43,26	16,99
idegen megszólítása	85,08	49,36	22,47
magánlevél	95,41	11,48	6,18
munkahelyen	88,29	44,90	21,69
szakmai írás	60,18	51,03	14,19
	a hivatalos színtereken		
bíróságon	50,76	65,96	24,01
hivatalban	60,74	64,21	22,09
rendőrségen	51,19	68,97	24,93
hivatalos levél	32,10	72,57	16,73
	a gondolati szférában		
imádkozás	97,04	5,39	1,04
számolás	95,59	14,41	5,08
káromkodás	94,77	38,84	26,72
gondolkodás	96,76	10,75	3,58
állatokhoz szólva	98,44	12,13	3,81

31. ábra. A kárpátaljai magyarok családon belüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben

Dobos (2011: 45–48) alapján.

M: gyermeke magyar tannyelvű iskolába jár; T: gyermeke többségi nyelven oktató iskolába jár

1: csak a magyar nyelvet használja; 100: csak a többségi nyelvet használja

A kárpátaljai románok erős identitását jelzi, hogy amikor erre a Szovjetunió széthullását követően lehetőség nyílt, megszabadultak a szovjet hatóságok által rájuk erőltetett moldáv nemzetiségtől, és románként vallják magukat. Egyes kutatók szerint ennek egyik oka, hogy a Szovjetunióban „biztonságosabb” volt egy szovjet nép (a moldáv) tagjának lenni, ám a Romániával való kapcsolatok megélénkülése, a román államtól érkező támogatások elősegítették a román identitás előtérbe kerülését (Nahmanovics 2004: 101). A szomszédos Románia is támogatja a kárpátaljai románokat nyelvük és identitásuk megtartásában (Marina 1997). A román diplomácia többször emelt kifogást az ellen, hogy Ukrajna külön etnikumként kezeli a román és a moldáv közösséget (Fedinec 2011: 378).²⁵⁴

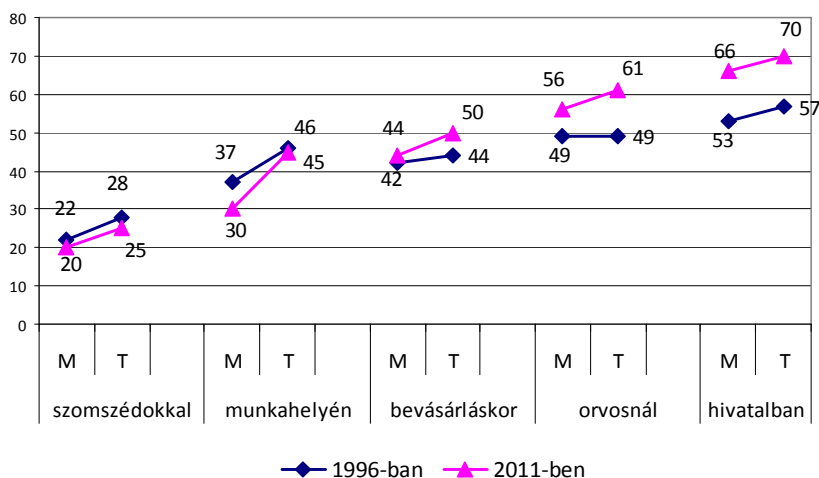
²⁵⁴ Legutóbb 2012 júniusában tiltakozott a román külügyminisztérium az ellen, hogy az év májusában a kijevi törvényhozás elé terjesztett nyelvtörvény tervezete külön tesz említést a román és

32. ábra. A kárpátaljai magyarok családon kívüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben

Dobos (2011: 51–54) alapján.

M: gyermeke magyar tannyelvű iskolába jár; T: gyermeke többségi nyelven oktató iskolába jár

1: csak a magyar nyelvet használja; 100: csak a többségi nyelvet használja

A románok azon kevés ukrainai kisebbség közé tartoznak, akik rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, s ez is erősíti nyelvük, kultúrájuk pozícióit (Borka 2006, Melnyik–Cserniczkó 2010a: 84–85). 1991 után a szovjet hatóságok által rájuk erőltetett cirill írásrendszer használatáról az ukrainai románok visszatértek a latin ábécéhez. 1990 óta az Ungvári Nemzeti Egyetemen román nyelv és irodalom tanárokat is képeznek.

a moldáv nyelvről. „Románia nem fogadja el egy a romántól különböző moldovai nyelv létét” – idézi a sajtó Andrei Marga román külügyminisztert. A politikus szerint egyetlen román nyelv létezik, melynek különböző régiókban eltérő nyelvjárásait beszélik. „Mi is románul beszélünk, és a Moldovai Köztársaság polgárai is” – tette hozzá, rámutatva, hogy ha az ukrainai román és moldovai közösséget külön etnikumként kezelik, akkor az hátrányosan érinti ezen állampolgárokat kisebbségi jogaik érvényesítésében (lásd *Kárpáti Igaz Szó* 2012. június 12., 4. lap, *Kárpátalja* 2012. június 15., 7. lap). A 2001-es népszámlálás adatai szerint a magukat moldávnak vallók száma 258 619 fő volt, s ezzel a moldávok az ország lakosságának 0,54%-át alkották. A román nemzetiségűek száma 150 989 fő volt, arányuk 0,31%. Ha a két közösséget együtt vesszük figyelembe, akkor a románok száma 409 608, aránya összesen 0,85%. Ezzel a románok az oroszok után a legnagyobb ukrainai kisebbséget alkotják.

Az Ungvári Nemzeti Egyetem román filológiai tanszékének (ukrán nyelvű) hirdetőtáblája

A nyelv és azonosságtudat fenntartását az is elősegíti, hogy a kárpátaljai román férfiak többsége hagyományosan Oroszország és Ukrajna belső vidékein vállal idénymunkát, és az ott keresett pénzből az ukrán államtól, az ukránosító politika hatásaitól viszonylag függetlenül tudják magukat.

Az ukrainai cigányok (romák) 29%-a Kárpátalján él. Valós számukat a népszámlálási adatoknál sokkal nagyobbra, országosan akár 200-300 ezerre, Kárpátalján közel 32 ezerre becsülik. Többségük a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének (Braun–Cserniczkó–Molnár 2010). A cigány közösség(ek) nyelve(i) azonban nem került(ek) a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Kartájának védelme alá, így helyzetük jóval nehezebb, mint más nyelvi közösségeké. Szociálisan helyzetük, életkörülményeik terén a leginkább hátrányos helyzetű közösséget alkotják Kárpátalján. A kárpátaljai romák legnagyobb része magyar tantervű iskolába jár. Számos magyarok lakta kistelepeken szinte csak a cigány gyerekek beiskolázásával tartható fenn a magyar nyelvű oktatás (Braun–Cserniczkó–Molnár 2010).

A magyar tannyelvű Beregcsői 7. Sz. Általános Iskola tanulói a városnapi felvonuláson: az intézmény tanulóinak 100 százaléka roma

A kárpátaljai szlovák kisebbség viszonylag kis lélekszámú. Ennek ellenére a szlovák nyelv egyike azon 13 ukrainai kisebbségi nyelvnek, melyet védelmez a Karta. Pozíciójukat erősíti a szomszédos Szlovákia által a helyi szlovák közösségnek és kulturális szervezeteinek nyújtott diplomáciai és anyagi támogatás (Hajnis 2006). A 2001-es népszámlálás eredményei szerint az Ukrajnában élő 6397 szlovák nemzetiségű állampolgár 89%-a Kárpátalján él. Egyetlen szlovák tannyelvű elemi iskolájuk Ungváron működik (Kalinics 2006). 1994-től az Ungvári Nemzeti Egyetemen szlovák filológiai tanszék működik (Pahomova 2006).

A nagydobronyi cigánysoron

*Az Ungvári Nemzeti Egyetem szlovák filológiai tanszékének
(ukrán nyelvű) hirdetőtáblája*

A magyar, román és szlovák nyelv presztízsét az is jelentősen növeli, hogy sok kárpátaljai keresi megélhetését a szomszédos országokban.

Az állam nyelvpolitikájának egyik lényeges mutatója a kisebbségek oktatási igényeinek biztosítása. Az Alkotmány 53. cikkelye értelmében a nemzeti kisebbségek képviselőinek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak, vagy anyanyelvüket tanulhassák.

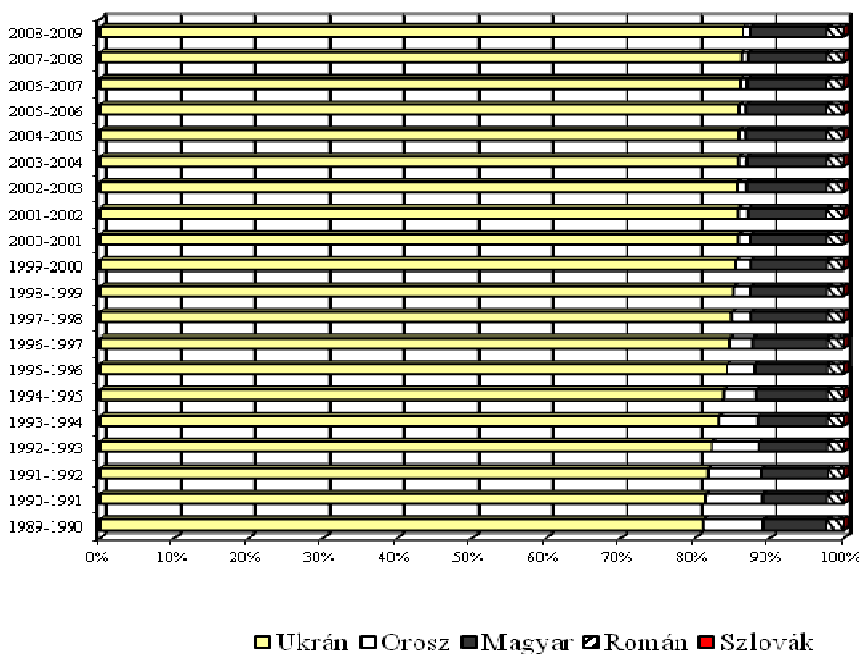
Az iskolák és a tanulók tannyelv szerinti megoszlása jól szemlélteti az Ukrajnában zajló nyelvi folyamatokat. Ukrajna függetlenné válása óta Kárpátalján nőtt az ukrán és a kisebbségi tannyelvű iskolák száma és növekedett az ukrán és más kisebbségi nyelveken tanuló gyerekek száma is. Ezzel párhuzamosan csökkent az orosz tannyelvű iskolák és az orosz nyelven tanuló diákok száma (33. ábra).

Az országos nyelvpolitika hatása az oktatásban Kárpátalján is tetten érhető. Az államnyelvvé vált ukrán nyelv pozícióinak, presztízsének erősödését jelzi például, hogy az ukrán nyelven tanuló iskolások aránya az 1989/1990-es tanév 81,12%-os szintjéről a 2008/2009-es tanévben 86,48%-osra emelkedett. A korábbiakhoz képest jelentősen visszaesett ugyanakkor az orosz nyelven tanuló aránya. Az 1989/1990-es tanévben még a kárpátaljai iskolások 8,1%-a tanult

Puskin nyelvén, 2008/2009-ben már kevesebb, mint 1%. Az 1992/1993. tanévben szlovák tannyelvű első osztály indult Ungváron, s azóta ez a nyelv is képviselve van mint oktatási nyelv a kárpátaljai iskolákban (33. ábra). Mindeközben általánosan megfigyelhető a tanulói összlétszám jelentős mértékű csökkenése (39. táblázat).

Az anyanyelven oktató iskolák mellett a más nyelvű iskolát látogató kisebbségek egyes iskolákban anyanyelvüket is tanulhatják tantárgyként, esetleg fakultatív órákon, ahol pedig erre nincs mód, ott vasárnapi iskolák keretében. A szovjet időszakhoz mérten jelentősen javult az egy főre jutó anyanyelven oktató iskolák száma Kárpátalján. Ez egyértelműen látszik, ha összevetjük a 25. és 40. táblázat adatait. Vannak azonban olyan kisebbségek is Kárpátalján, melyek máig nem rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal (39. táblázat).

33. ábra. A tanulók tannyelv szerinti megoszlása Kárpátalja iskoláiban (az 1989–1990-es és 2008–2009-es tanév között)

39. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele (1989 és 2001), valamint a tanulók tannyelv szerinti megoszlása (az 1989/1990., 2000/2001. és 2008/2009. tanévben)

Összeállítva az alábbiak alapján: Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990, Ілтыо szerk. (2003), Оросз (2007), Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. Київ, 2009, 82. old.

	Arányuk az össznépességen belül (%)		Az adott nyelven tanulók száma és aránya (tanévenként)					
			1989/1990.		2000/2001.		2008/2009.	
	1989	2001	tanuló	%	tanuló	%	tanuló	%
Ukrán	78,41	80,51	166 245	81,12	174 700	85,76	138 333	86,48
Orosz	3,97	2,47	16 598	8,10	3 400	1,67	1 548	0,97
Magyar	12,50	12,08	17 275	8,43	20 900	10,26	16 407	10,26
Román	2,36	2,56	4 827	2,36	4 600	2,26	3 598	2,25
Szlovák	0,58	0,45	0	0,00	102	0,05	79	0,05

40. táblázat. Az egy iskolára jutók száma nemzetiségenként Kárpátalján a 2001-es census, illetve a 2000/2001. évi tanév adatai alapján

	Számuk a census alapján (fő)	Arányuk az össznépességhez mérten (%)	Ezen a nyelven (is) oktató iskolák száma, 2000		Az egy iskolára eső lakosok száma (fő)	
			Egy tannyelvű iskolák száma	A vegyes tannyelvű intézményekkel együtt	Egy tannyelvű iskolákra	A vegyes tannyelvű intézményekkel együtt
Ukránok	1 010 127	80,51	582	627	1 736	1 611
Oroszok	30 993	2,47	3	20	10 331	1 550
Magyarok	151 516	12,08	70	99	2 165	1 530
Románok	32 152	2,56	11	13	2 323	2 473
Szlovák	5 695	0,45	–	1	–	5 695
Cigányok	14 004	1,12	–	–	–	–

Egyes kárpátaljai kisebbségek nyelve a felsőoktatásban is képviselve van. Az Ungvári Nemzeti Egyetemen magyar, román, szlovák és orosz filológusokat is képeznek. Az egyetemen 2008-ban magyar tannyelvű kar nyílt, jelentős magyarországi pénzügyi támogatással.

Ukrajnában egyedülálló módon 1996-tól önálló nem állami felsőoktatási intézmény működik Beregszászban, melyet a helyi magyar kisebbség alapított magyarországi támogatással. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán

főként magyar nyelven folyik a képzés. Az intézmény elsősorban a kárpátaljai magyar iskolák számára képez pedagógusokat.

A felsőoktatás, az értelmiségiek aránya egy-egy nemzetiségen belül érzékelteti az adott kisebbség helyzetét a társadalmon belül. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalján a felső végzettséggel rendelkező oroszok aránya háromszor meghaladja a diplomás ukránokét, közel hatszorosa a magyar nemzetiségű diplomásokénak, illetve csaknem tizenháromszor annyi kárpátaljai orosznak van felső végzettsége, mint románnak. A cigányok körében gyakorlatilag alig mutatható ki a felső végzettséggel rendelkezők aránya (34. ábra).

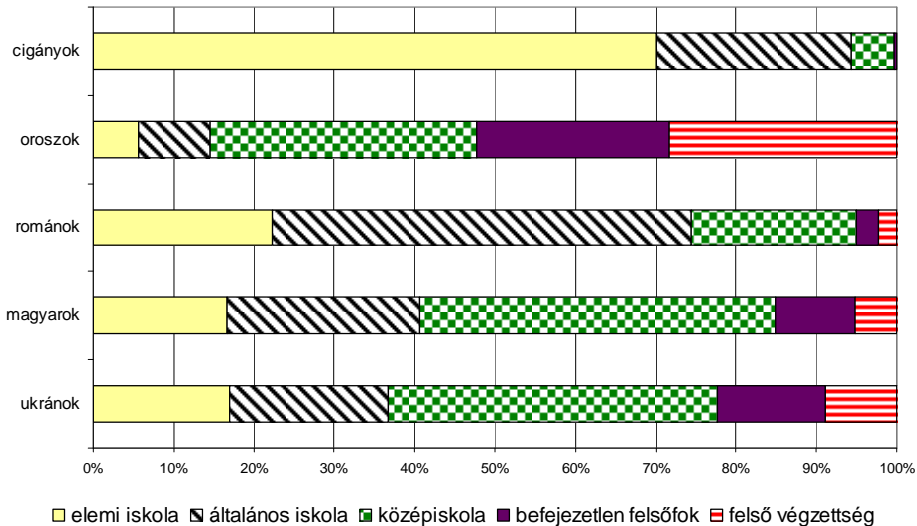
A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola reklámtáblája

Az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar karának táblája

34. ábra. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek megoszlása iskolai végzettség szerint a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/>

Az ukrán nyelvpolitika és oktatáspolitikai közelmúltban meghozott lépései arra utalnak, hogy az ukrán állam ahhoz hasonló privilegizált helyzetbe akarja hozni az ukránokat a felsőoktatásba kerülés során, mint amilyenek az oroszok rendelkeztek egykor a Szovjetunióban. Erre enged következtetni az ukrán nyelv és irodalom tesztvizsga kötelező érettségi és egyben felvételi tárgyként való bevezetése a felsőoktatási intézménybe jelentkezők számára minden szakra (2008-tól), valamint az oktatási tárca azon – végül a nemzeti kisebbségek tiltakozásán elbukott – terve, mely az összes érettségi és felvételi vizsgát államnyelven akarta lebonyolítani 2010-től. Elsősorban az orosz és a magyar kisebbségi közösségek erőteljes tiltakozása következtében azonban a minisztérium végül meghátrálásra kényszerült, és a tárcavezető 2008. február 14-én sajtótájékoztatón jelentette be, hogy az orosz, lengyel, román, magyar, moldáv és krími tatár tannyelvű iskolák végzősei számára 2008-ban az oktatás nyelvére fordítják a tesztek (az ukrán nyelv és irodalom teszt kivételével). Előtte, 2008. január 24-i

dátummal és 33. számmal megjelent rendeletével²⁵⁵ a tárca hatályba helyezte az érettségi/felvételi vizsgák lebonyolítási rendjét.²⁵⁶ Eme dokumentum 7.2. pontja értelmében a vizsgatesztek valamennyi tantárgyból államnyelven készülnek; a nemzetiségi nyelven oktató iskolák végzősei számára átmeneti időszakban (2008-ban és 2009-ben) az ukrán nyelv és irodalom teszt kivételével lefordítják a vizsgák anyagát.²⁵⁷ Később a minisztérium hatályon kívül helyezte azt a rendelkezést, mely a tesztvizsgákat ukrán nyelven kell tenni, ám a kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.²⁵⁸

Kétnyelvű útjelző tábla

²⁵⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України Про затвердження Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти № 33 від 24.01.2008 р.

²⁵⁶ Порядок проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти.

²⁵⁷ Ugyanezt ismétli a tárca 2009. március 18-i 133. számú rendeletével megerősített, a 2009. évi érettségi és felvételi vizsgák rendjéről szóló leírás 7.2. pontja is. Наказ Міністерства освіти і науки України Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти в 2009 році № 133 від 18.03.2009 р.

²⁵⁸ Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

A függetlenség utáni ukrán nyelvpolitika lehetőséget nyújtott a szovjet hatóságok által szlávositott kárpátaljai településnevek visszaállítására. Ennek eredményeképpen egyrészt valamennyi kárpátaljai település hivatalos neve ma már ukrán, nem pedig orosz (pl. nem *Межгорье, Антоновка*, hanem *Міжгір'я, Анталовці*). Másrészt a Legfelsőbb Tanács határozatai alapján²⁵⁹ az 1990-es években számos magyarok lakta település kapta vissza történelmi nevét az Ungvári, a Beregszászi, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járásban (pl. *Тізаас-в́ану–Тусаашвань*, korábban *Минеральное*; *Вене–Бене*, korábban *Добросельє*; *Сзерне–Серне*, korábban *Ровное*; *Тізерєтерфалва–Пуйтерфолво*, korábban *Петрово* stb.).

A Técsői járásban pedig több románok által jelentős számban lakott település kapta vissza román nevét (*Нижня Апша/Арша de Jos; Біла Церква/ Biserica Alba*).

Ukrán–magyar kétnyelvű helynévtábla

Néhány németek lakta településnek is kétnyelvű (ukrán és német) elnevezése van, például *Усть-Чорна–Königsfeld, Нове Село–Schönborn, Павшино–Pausching*. Ezeknek a településeknek a határában kétnyelvű helységnévtáblák fogadják az oda utazókat.

²⁵⁹ Lásd például a Legfelsőbb Tanács alábbi határozatait: Рішення Верховної Ради України № 1592-XII від 21.09.1991 р.; № 765-XII від 22.02.1991 р.; № 137/95-ПВ від 02.03.1995 р.; № 2060-III від 19.10.2000 р.; № 1470-IV від 05.02.2004 р.

Ukrán–román helynévtáblák a Técsői járásban

Ukrán és német nyelvű helységnévtábla a Munkácsi járásban

Vannak olyan települések is, melyek határában három nyelven is olvasható a helységnévtábla. Ilyen például a Técsői járásban *Солотвино–Slatina–Akna-szlatina*, ahol ukránok, románok és magyarok élnek együtt.

Ukrán–román–magyar nyelvű helységnévtábla Kárpátalján

A településnevek visszaállításának egyik jellemző sajátosságára mutat rá az a táblázat, melyet egy Kijevben kiadott monográfia közöl (Levenec és mtsai szerk. 2008: 646–647). Az összefoglaló táblázat 50 olyan kárpátaljai település nevét tünteti fel, melyek 1991 óta kapták vissza történelmi nevüket. Ezek között 41 magyarok lakta település, 7-ben az ukránok alkotnak abszolút többséget, s 1-1 helység lakossága jelentős részben német, illetve román. Azaz a történelmi nevek hivatalos visszaállítása elsősorban a magyarokra jellemző Kárpátalján.

A névváltoztatások azonban csak a falvakra terjedtek ki, a városok esetében továbbra is a szlávósított névváltozat maradt a hivatalos. S bár Beregszász lakossága két népszavazáson is kérte, hogy a város neve ukránul is *Beregszász* (*Берегсас*) legyen, a település hivatalos neve máig *Берегово*. Az 1990. november 25-én tartott népszavazáson 14 478 szavazó közül 12 457 (86%) voksolt a *Beregszász* név mellett, ám a megyei hatóságok nem támogatták a kezdeményezést. 2010. október 31-én a helyhatósági választásokkal egyszerre ismét népszavazást rendeztek a kérdésben, s bár a voksolók többsége a *Берегсас*–*Beregszász* mellett szavazott, az alacsony részvételi arány miatt a referendum eredménytelen volt (Vehes és mtsai szerk. 2011: 193 és 251–252).

A Берегсас/Beregszász névváltozat mellett kampányoló plakát a 2010. október 31-i népszavazás előtt a városi kultúrház homlokzatán

Közvetlenül a független ukrán állam megalakulását követően és az azt követő első években számos településen jelentek meg kétnyelvű feliratok. Ha ma valaki Kárpátalján olyan településre utazik, ahol jelentős számban élnek valamely nemzeti kisebbség képviselői, akkor a legtöbb intézmény, hivatal, üzlet, iskola megnevezését az ukrán mellett kisebbségi nyelven is olvashatja.

Német és ukrán nyelvű felirat egy Munkács környéki falu községi tanácsának falán

Kárpátalja déli, magyar többségű vidékeinek nyelvi tájképét sajátosan színesíti a régió két magyar politikai érdekvédelmi szervezetének éles szembenállása. A KMKSZ és az UMDSZ egyaránt nagy hangsúlyt fektet arra, hogy magyar vonatkozású emléktáblákkal, magyar nyelvű feliratokkal töltsék ki a szimbolikus teret. Újabban – Magyarország pénzügyi támogatásával – olyan kétnyelvű helynévtáblákkal látják el ezek a szervezetek a magyarok lakta településeket, melyeken a település címere is megjelenik.

A KMKSZ által adományozott kétnyelvű helynévtábla Fornos falu szélén, illetve az UMDSZ révén állított tábla Farkasfalva határában

Érdekes azonban, hogy mindkét szervezet saját ízlésvilága szerint készíteti el ezeket a táblákat. Ennél fogva egyes magyar falvak határában az egyik, mások szélén a másik szervezet által állított tábla látható. A helyi politikai életben és a szimbólumok világában eligazodó utazónak ebből fogalma lehet arról, melyik kárpátaljai magyar szervezet szimpatizánsai vannak túlsúlyban az adott községben.

Vannak persze olyan helységek is, melyek határában a hivatalos névtábla mellett mindkét konkurens magyar szervezet táblája megtalálható.

A KMKSZ és az UMDSZ táblája Izsnýétén

Az egyik magyarországi jobboldali párthoz kötődő szervezetek támogatásával több kárpátaljai magyarok lakta településen nem csupán cirill és latin betűs helynévtáblákat állítanak, hanem rovásírással is megjelenik a helységnev.

Rovásírásos helynévtáblát avatók Tizakeresztúron

5. A ruszinok és a ruszin nyelv kérdése

Kárpátalja nyelvi helyzete kapcsán nem kerülhető meg a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése (lásd pl. Belej 2000, Csucska 2000, Dickinson 2010, Kuzio 2005, Lane 2001, Magocsi 1978, 1993, 1994, 1995a, 1995b, 1996, Nekvapil 2007, Melnyik–Cserniczkó 2010a: 100–103, Szavojszka 2011 stb.). Ahogyan azt korábban említettük, a Kárpátok keleti oldaláról származó, de több évszázada a mai Kárpátalja területén élő népcsoportnak az ukrántól eltérő identitását és saját irodalmi nyelvének kialakítását a 20. század első felében erőteljesen támogatta Magyarország nemzetiség- és nyelvpolitikája. Aztán a második világháború után a Szovjetunió a ruszinokat automatikusan ukránként tartotta nyilván, és betiltotta a közösség identitásában jelentős szerepet betöltő görög katolikus egyház működését is. Ukrajna a Szovjetunió politikáját folytatja a ruszinok kapcsán: hivatalosan nem ismeri el sem a ruszin nemzetiség, sem a ruszin nyelv létét. Annak ellenére sem, hogy a Kárpátalján törvényesen bejegyzett ruszin nemzetiségi és kulturális szervezetek, társaságok számos alkalommal kérték ezt a központi hatalomtól. Érveiket erősíti, hogy a ruszint önálló nemzetiségként és nyelvként ismeri el Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia és Horvátország, továbbá az Amerikai Egyesült Államok és Kanada (Magocsi 2011).

Ukrajna hivatalos álláspontja szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása.²⁶⁰

Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait az ukrán nyelv délnyugati nyelvjárású régiója kárpátaljai nyelvjárású csoportjának tekinti (Halasz szerk. 1993, Nyimcsuk 2000b, Kocsis 2011: 189, Szavojszka 2011: 285–286 stb.).²⁶¹ Egy *Bevezetés a szláv filológiába* című ukrán nyelvű felsőoktatási tan-

²⁶⁰ Ukrajnának a ruszinokkal kapcsolatos álláspontját az Európa Tanács is megállapítja a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ukrainai alkalmazásáról szóló elemzésében. Lásd: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. Кримські студії, Інформаційний бюлетень № 1-2(19-20), 2003, 164. old.

²⁶¹ A ruszin nyelvvel kapcsolatos hivatalos álláspont tükröződik abból is, hogy a kárpátaljai megyei közigazgatási hivatal társadalmi kapcsolatok főosztálya 2011. augusztus 8-án (№ 01-329. iktatási

könyv szerzője szerint nyugati kutatók elfogult politikai érvekre alapozva terjesztik a ruszinok mint önálló szláv nyelvnek a szeparatista ideológiáját (Lucsik 2008: 18).

Az ukrán tudományosságban, valamint a politikai és ismeretterjesztő publicisztikában hozzáállástól függően egyesek ukránnak, mások ruszinok tekintik a kárpátaljai szlávokat, egyesek pedig „ukránok/ruszinok”-ról beszélnek a kárpátaljai szláv lakosság kapcsán (a különböző álláspontok összefoglalását lásd: Magocsi 2011). A hivatalos kánon szerint a ruszinok az ukránság részét képezik. Vannak olyan kutatók, akik a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indítatásúnak (pl. Pancsuk 1995, Majboroda 1999, Misanics 1999, Balega 2003, 2010, Musinka 2010, Pipas 2011, 2012), törekvéseiket Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (pl. Misanics 1999, Zan 2010a, 2010b, Sevcsuk–Tracs 2009: 101, Szavojcska 2011: 291, Pipas 2012), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (pl. Jevtuh és mtsai 2003: 92, Nahorna 2008: 310, Marcsuk 2011). Mások úgy vélik, a ruszin identitásnak sem etnikai, sem néprajzi, sem nyelvi alapja nincs (pl. Majboroda és mtsai szerk. 2008, Levenec és mtsai szerk. 2008, Marcsuk 2011 stb.), sőt olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a ruszin mozgalom mögött az egykori szovjet KGB-t látja (pl. Balega 2010: 136, Pipas 2012), illetve az Egyesült Államok, Oroszország, Magyarország és Szlovákia összeesküvő politikáját fedezi fel (Balega 2010: 139, Szavojcska 2011: 289, Pipas 2012). Akadnak olyan elemzők is, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát (pl. Smith 1997), továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást (Pancsuk 1995, Nahorna 2008: 310, 2011: 230, Szavojcska 2011: 285–300).

A ruszinokkal kapcsolatos hivatalos ukrán álláspontot jellemzi a Nemzeti-ségi és Migrációs Állami Bizottság vezetőjének a kormányfő helyetteséhez címzett 1996. október 7-i levele, mely az „ukrán-ruszinok” („українці-русини”)

számú) levélben fordult az Ungvári Nemzeti Egyetem Filológiai Karához azzal a kéréssel, hogy adjon szakmai állásfoglalást Jurij Csóri *Словарь русинського языка* [A ruszin nyelv szótára] című kéziratáról. Az Ungvári Nemzeti Egyetem nyelvész oktatóiból (P. Csucska, I. Szabados, L. Belej, B. Halasz, I. Filak, G. Sumicka) álló bizottság a szótár kéziratának elemzése alapján arra a következtetésre jutott 2011. szeptember 8-án megfogalmazott szakvéleményében, hogy a nevezett kézirat politikai okokból készült, s lexikográfiai szempontból valójában nem ruszin, hanem ukrán–ukrán szótár, ami azt igazolja, hogy önálló ruszin nyelv nem létezik. A szakvélemény szövegét közli a *Закарпаття онлайн* internetes hírportál (<http://zakarpattya.net.ua/News/90349-Slovar-rusynskoho-iaz%D1%8Bka-lu.-Chori-naspravdi-iavliaie-soboiu-slovyuk-ukrainskoi-movy...>).

problémáinak megoldási javaslatairól szól.²⁶² A levélből kiderül, hogy a kormány 1996. szeptember 5-én kelt s_17626/34. számú megbízása alapján a nevezett állami hatóság kidolgozta a *План заходів щодо ров'язання проблем українців-русинів* [Az ukrán-ruszinokkal kapcsolatos probléma megoldására vonatkozó cselekvési terv] című dokumentumot, melyet mellékelve küldenek megvitatásra, elfogadásra.

A cselekvési terv szerint az ukrán állami hatóságoknak és szervezeteknek, a külképviseleteknek egyértelműsíteniük kell, hogy Kárpátalja etnikai, kulturális vagy közigazgatási alapú autonomizálódása minden perspektíva nélküli. E tárgyban el kell kerülni bármiféle helyi kezdeményezésű referendum kiírását. A feladatok között szerepel az is, hogy meg kell bízni a tudományos testületeket azzal, hogy a tudomány eszközeivel igazolják, hogy ruszinok márpedig nincsenek.²⁶³

A 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján 10 090 fő (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6 724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének (Iltyo szerk. 2003, Kuzio 2005). Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin”, ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. A magukat ruszin nemzetiségűnek vallókat a statisztikákban az ukránok között, az ukrán nép egyik néprajzi csoportjaként tartják számon. Ám – amint erre kutatók is rámutatnak (pl. Gritsenko szerk. 2007) – az ukrán jogrend nem tartalmazza sehol a „néprajzi csoport” [ukránul: етнографічна група] meghatározását.

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete 1990. február 6-i, 4110/2171. számmal kiadott nyilatkozata szerint „Elméletileg elképzelhető, hogy a ruszinok az oroszokkal, ukránokkal és beloruszokkal azonos kategória, s nem pedig a részei ezen etnikumok valamelyikének” (idézi Magocsi 1995b: 115).

1990-ben alakult meg a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége, amely követelte, hogy a ruszinokat ismerjék el önálló nemzetiségnek, az egykori Podkarpatszka Rusz kapjon autonómiát, svájci mintára.

A Kárpátaljai Megyei Tanács 2007. március 7-én hozott 241. számú határozatában elismerte a ruszint mint önálló nemzetiséget Kárpátalja területén.²⁶⁴ Ám az ukrainai jogrendszer elemzése alapján megállapítható, hogy Ukrajnában nincs olyan intézmény, amely ilyen kérdésekben állást foglalhat. A nemzetközi jog, valamint az Ukrajna által is ratifikált (tehát az országban is törvényerejű)

²⁶² План заходів щодо ров'язання проблем українців-русинів. Lásd: <http://www.lemko.org/rusyn/kuras.html>

²⁶³ A dokumentum ukrán nyelven elérhető itt: Lásd: <http://www.lemko.org/rusyn/kuras.html>

²⁶⁴ Lásd: <http://www.korrespondent.net/main/181993>

Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről című dokumentum 3. cikkelyének 1. pontja kimondja: „Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségként kezeljék-e vagy sem, és ebből a választásából vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék.” Az identitás megválasztásának joga tehát olyan egyéni jog, melyet nem korlátozhat az állam, még Ukrajnában sem (lásd Bauring 2008: 64). Ez az álláspont felel meg az ENSZ polgári és politikai jogokról szóló dokumentuma szellemének is (27. cikk), illetve Ukrajna nemzeti kisebbségekről hozott törvényének, melynek 3. cikkelye szerint a nemzeti kisebbségek sorába azon állampolgárok csoportja tartozik, akik nemzetiségileg nem ukránok, és kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat és összetartozásukat.

A ruszinok nemzeti ikonja, Alekszandr Duchnovics munkácsi emléktáblája

A helyzet – Ukrajnára jellemző – felemáságára utal, hogy mindeközben számos ruszin nemzetiségi szervezet van hivatalosan bejegyezve Kárpátalján (lásd pl. Almási 2006, Jevcsák 2006, Makara 2006, Zsupan 2006 stb.),²⁶⁵ ruszin

²⁶⁵ Egy a kárpátaljai nemzetiségi-kulturális szervezeteket bemutató reprezentatív megyei kiadvány szerint 2011-ben Kárpátalján kilenc ruszin szervezet rendelkezett állami bejegyzéssel. Lásd: *Єдина родина. Матеріали про національно-культурні товариства Закарпаття*. Упорядковальники: Гузинець Ю. та Моца М. Ужгород: Ліра, 2011. 65–77. old.

vasárnapi iskolákban oktatják a nyelvet és kultúrát²⁶⁶, a ruszin kultúra számos jeles képviselőjének áll emlékműve, emléktáblája szerte a régióban, 2005-ben Ungváron ruszinisztikai tudományos központ nyílt, mely tudományos-ismeretterjesztő folyóiratot ad ki *Руснацький світ* [Ruszin világ] címmel, ruszin enciklopédia (Pop 2001) és szótárak jelennek meg (pl. Almási–Pop–Szidor 2002, Kercsa szerk. 2007, Pop szerk. 2001, 2007), ruszin grammatikák (pl. Kercsa–Szocska-Borszavin 1992, Almási–Kercsa–Molnár–Popovics 1999a, 1999b, Szidor 2005) és olvasókönyvek (Kercsa szerk. 2002) készülnek, ruszin nyelvű lapok (például a *Карпатський русин* [Kárpáti ruszin]) jutnak el az olvasókhöz.²⁶⁷

Duchnovics emléktáblája Ungváron

A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv kodifikációja tehát jelenleg is folyamatban van.²⁶⁸ Ám szakértők úgy vélik, ezt ma „megnehezíti mind Ukrajna megha-

²⁶⁶ A ruszin vasárnapi iskolák létesítését a kárpátaljai megyei tanügyi közigazgatási hivatal vezetőjének 2007. július 26-án a járási és városi oktatási hivatalokhoz intézett levele is támogatja (lásd Sevcusuk–Tracs 2009: 101).

²⁶⁷ Aminthogy az is jellemző a ruszin kérdés megítélésére, hogy miközben politikusok, politológusok, szakértők indulatos vitákat folytatnak arról, van-e külön ruszin nép és önálló ruszin nyelv, a kárpátaljaiak többségének kollektív emlékezetében jól megférnek egymás mellett a ruszofil, a ruszinofil és az ukranofil irányzat legjelesebb képviselői. Ungvár városában egyaránt utca viseli például a ruszofil Dobrjanszky és Duchnovics, a ruszin irányzat híveként ismert Hodinka és Harajda, valamint az ukrán mozgalom elkötelezettjeként tisztelt Volosin és Panykevics nevét.

²⁶⁸ A ruszin nyelvnek Szlovákiában (az Eperjes környéki nyelvjárások alapján), Lengyelországban (a lemke változatokra alapozva) és Szerbiában (bács-szerémi változat) már van kodifikált sztenderd változata.

tározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom féelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya” (Káprály–Pop 2001: 429). Mások a régió hányattatott történelmi sorsával magyarázzák a sztenderd változat hiányát. „A vidéket sújtó történelmi kataklizmák hosszú sora épp az ún. nemzeti tudományok – történelem, néprajz, irodalomtudomány, nyelvészet – és a művészetek fejlődését gátolta elsősorban, s ez szoros összefüggésben van azzal, hogy nem jött létre az a kodifikált kárpát-ruszin nyelvváltozat, amelyen a tudományokat és művészeteket művelni szokás. Ezért maradt fenn hosszú évszázadokon át csak nyelvjárásaiban a kárpát-ruszinok nyelve” (Fedynyšynec' 1996: 18). Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat. A korszak politikai intoleranciája is akadályozó tényező, valamint a regionális kultúra megjelenítéséhez szükséges feltételek is hiányoznak a ruszin mozgalom képviselői szerint. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai” – vélik (Káprály–Pop 2001: 429).

Két ruszin nemzetiségi-kulturális szervezet névtáblája Ungvár belvárosában

A ruszin nemzetiség és nyelv elismer(tet)ésének ukrajnai bonyolultságát jellemzik az alábbiak is. 2012 elején O. Golub parlamenti képviselő beadvánnyal fordult Ukrajna Legfelsőbb Tanácsához, melyben olyan parlamenti határozat kiadására tett javaslatot, amely az ukrántól különböző, önálló nemzetiségként ismeri el a ruszinokat. A parlament emberi jogi, kisebbségügyi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága 2012. február 22-i ülésén tárgyalta a képviselői bead-

ványt. Amint az országgyűlés hivatalos honlapjáról kiderül,²⁶⁹ a bizottság egyértelműen elutasította Golub javaslatát. A parlamenti bizottság indoklása azonban ellentmondásos. A testület egyrészt megállapítja, hogy:

a) Ukrajna Alkotmánya 92. cikkelye 1. részének 1. és 3. pontja szerint a nemzeti kisebbségek jogait Ukrajnában kizárólag törvények határozzák meg.²⁷⁰

b) Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye 11. cikkelye biztosítja az állampolgárok jogát nemzetiségi hovatartozása megválasztásához. Ez a jog az állampolgárok egyéni joga.

A Bródy András Ruszin–Magyar Művelődési Központ névtáblája Ungváron

c) Ukrajnában egyetlen olyan normatív jogi dokumentum sincs, amely az országban elismert nemzeti kisebbségek taxatív listájaként használatos.²⁷¹

d) Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma a képviselői beadvánnyal kapcsolatban emlékeztetett arra, hogy a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezmény²⁷² I. részének 3. cikkelye 1. pontja szerint a nemzetiség megválasztása mindenkinek egyéni joga. Ukrajna hatályos törvényei tehát, a nemzetközi joggal megegyező módon, elismerik a polgárok nemzeti önazonosság megválasztására vonatkozó jogát.

e) A 2001-es ukrainai népszámlálás lebonyolítása során az Állami Statisztikai Hivatal az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Kijevi M. Rilszkij Művészeti, Folklorisztikai és Etnológiai Intézete által összeállított listát használta a nem-

²⁶⁹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=7242&skl=7

²⁷⁰ Azaz: egy parlamenti határozat nem rendezheti ezt a kérdést.

²⁷¹ Vagyis a ruszin mint nemzetiség nem hiányzik a nem létező listából, hiszen olyan adatbázis sem létezik, amely nyilván tartaná az ukrainai nemzeti kisebbségeket.

²⁷² Melyet, mint fentebb említettük, Ukrajna is ratifikált.

zetiség és anyanyelv rovatba beírható kategóriák meghatározásához.²⁷³ A census során 10 200 kárpátjai lakos vallotta magát ruszinnak. A kérdezőbiztosok nem követelték senkitől az azonosságtudat írásos bizonyítását vagy valamilyen módon történő megerősítését. Az identitás kinyilvánítása során tehát nem sérültek az állampolgárok alkotmányos jogai.

A fentiek mellett (vagy inkább mindezek ellenére) ugyanakkor a bizottság azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy döntésük során figyelembe vették Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája számos vezető tudományos testületének hivatalos szakvéleményét, melyek egybehangzóan állítják, hogy a ruszinok nem önálló nemzetiség, csupán az ukránok egyik szubetnosza. Mindez számos történettudományi és néprajzi alapműben és hivatalos tudományos szakértői jelentésben olvasható, szögezi le az állásfoglalás. A bizottság arra is hivatkozik elutasító állásfoglalása alátámasztásában, hogy a parlament információs és elemző anyagaiban az szerepel, hogy a kulturális, nyelvi, életmódbeli és egyéb tényezők nem engedik meg a ruszinok önálló nemzetiségként való meghatározását.

A parlamenti bizottság tehát előbb konstatálja, hogy a nemzetközi és a hazai normák szerint a nemzetiség szabad megválasztása és megvallása egyéni állampolgári jog, majd hangsúlyosan arra hivatkozva veti el a ruszinok nemzetiségként való elismerésére vonatkozó képviselői javaslatot, hogy az ukrainai hivatalos akadémiai kánon szerint a ruszinok nem tekinthetők külön nemzetiségnek. Azaz: bár mindenkinek joga van meghatározni és kinyilvánítani, milyen nemzetiségűnek vallja magát, a nemzeti tudományos akadémia állásfoglalása alapján az állam felülírhatja ezt az önmeghatározást.²⁷⁴

²⁷³ Azaz a fenti állítással ellentétben mégiscsak van olyan taxatív lista, amely felsorolja az ukrainai nemzetiségeket. Ebből a listából hiányzott a *ruszin* nemzetiség és nyelv.

²⁷⁴ A ruszin nemzetiség és nyelv ukrainai megítélése érdekes párhuzamot kínál a hivatalos Kijevnek a román, illetve moldáv nemzetiség és nyelv kapcsán kialakított álláspontjával. A független Ukrajna tartja magát ahhoz a szovjet hagyományhoz, amely szerint a román és a moldáv két külön nemzetiség és két önálló nyelv. Románia többször próbált nyomást gyakorolni Kijevre annak érdekében, hogy az ukrainai moldávokat románként kezeljék. Az ukrán álláspont azonban változatlan. Ugyanakkor azt nem akadályozták az ukrán hatóságok, hogy a 2001-es népszámlálás során a korábban moldávként számon tartott polgárok jelentős része románként azonosítsa magát, mint ahogyan ahhoz is hozzájárultak, hogy – Moldáviához hasonlóan – az ukrainai moldávok a cirill írásrendszerről visszatérjenek a latin ábécé használatára. Kijev tehát – az országban élő moldáv közösség románától eltérő identitására hivatkozva – annak ellenére elismeri a moldáv nemzetiség és nyelv létét, hogy ezt egy szomszédos ország vitatja, illetve hogy a román és moldáv közötti nyelvi távolság mértéke nem jelentős.

6. Esélyek és lehetőségek a kisebbségi nyelvek státusának rendezésére az ukrán nyelvpolitika kontextusában

A kisebbségi nyelvek minél szélesebb körű használatát a leginkább az segíthetné elő Kárpátalján, ha az államnyelv és a nemzetiségi nyelvek jogi státusát végre megnyugtatóan rendezik Ukrajnában. A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában a magyar nyelv hivatalos/hivatali használata is ennek függvénye. Felmerül azonban a kérdés: van-e reális esélye annak, hogy a magyar nyelv Kárpátalján regionális hivatalos nyelvi státusba kerüljön? Az ukrain nyelvi helyzet ismeretében erre a kérdésre nem könnyű egyértelmű választ adni. Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni azt a patthelyzetet, amely a fentebb ismertetett ukrain nyelvi status quot jellemzi, ám politikai érdekképviselete révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget.²⁷⁵ A választások után azonban a nemzeti erők nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevei politikusok megfeledeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az Ukrain Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) az oroszpártinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics támogatása mellett döntött. Más ukrain szervezetekkel együtt az UMDSZ választási együttműködést is aláírt a később az elnöki posztot elnyerő politikus stábjával. Az UMDSZ nyilván abban bízott, hogy Janukovics választási sikere után jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Valószínűleg részben a magyar szervezet támogatása révén egyébként Kárpátalja volt az egyedüli olyan régió Nyugat-Ukrajnában, ahol Janukovics két – ma-

²⁷⁵ A Viktor Juscsenko és a KMKSZ közötti megállapodás szövegét közli Kovács (2008: 100).

gyarak által jelentős számban lakott – választókerületben több voksot kapott, mint ellenfele, Julija Timosenko.²⁷⁶

Az UMDSZ a Régiók Pártjával szövetkezett a 2012-es parlamenti választások előtt is: kampányplakát valahol Kárpátalján

Ám az optimisták megfeledkeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges elemévé vált Ukrajnában. Ha ugyanis Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglalt állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit.

Vajon milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes vezető ukrán politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl.

²⁷⁶ Az eredményeket lásd a Központi Választási Bizottság honlapján: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>.

(Khmelko 2006, Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ehhez az egyik politikai tábornak le kellene mondania arról, hogy az ukrán legyen az egyetlen hivatalos nyelv az országban, a másoknak pedig arról, hogy az orosz az egész állam területén államnyelvvé vagy hivatalos nyelvvé váljék (Khmelko 2006, Kulyk 2007b).

A KMKSZ óriásplakátja a 2010-es önkormányzati választások előtt: megpróbáltak szövetségeseket keresni a magyar nyelv státusának rendezéséhez

Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008, Visnyak 2008). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke szá-

mára, miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az szerepel ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnyik–Cserniczkó 2010a: 146).

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről²⁷⁷, amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Cserniczkó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 3 bolgár, 3 görög, 3 zsidó és 1 lengyel), 1 097 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 254 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) alakult (Magocsi 2007a: 490–491), valamint 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82, Magocsi 2012: 559–562). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Rjabosapko 2001, Tóth–Cserniczkó 2009: 72–73).

²⁷⁷ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. Харьков, 1927. с. 97.

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést. S amint a fentiekben láthattuk, Kárpátalja történetében is megtalálhatjuk annak hagyományait, hogy a kisebbségi nyelvek az államnyelv mellett regionális hivatalos nyelvként használhatók.

Miután az 1990-es évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy a pozícióit átmentő és megerősítő ukrajnai politikai elit nem mutat hajlandóságot semmiféle (sem területi, sem nemzetiségi, sem gazdasági) kárpátaljai autonómia megvitatására, és az országos belpolitikai helyzet sem kecsegtet a nyelvi kérdés közeli rendezésének esélyével, a legnagyobb helyi magyar érdekvédelmi szervezet más úttal próbálkozott. A KMKSZ 2000-ben nyílt levelében fordult Leonyid Kucsma elnökhöz. A szervezet azt kérte az elnöktől, hogy járuljon hozzá Kárpátalja adminisztratív-területi összetételének oly módon történő módosításához, hogy a kárpátaljai magyarok nagy részének otthont adó négy járást (Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi) egyetlen járásban egyesítse Tisza-melléki járás néven, Beregszász központtal (vö. Kárpáti Igaz Szó 2000. január 29., 2. lap). Ezáltal – állt a nyílt levélben – a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége egyetlen közigazgatási egység határain belülre kerülne. A 2001-es census adatai ebben a négy járásban (és a tervezet szerint a járáshoz csatolt Beregszász és Csap megyei alárendeltségű városokkal együtt, de Ungvár és Munkács nélkül) az elképzelt Tisza-melléki járás területén élt a kárpátaljai magyarok 81%-a, s az ukrajnai magyarok 78%-a.

A Tisza-melléki járáson belül a magyarok abszolút többséget alkotnának, és ezzel a hatályos nyelvtörvény értelmében a magyar nyelv a közigazgatási egység egész területén használható volna az államnyelv mellett a hivatalokban, a közéletben.

Nemzetközi viszonylatban nem példa nélküli, hogy egy kisebbség településterületének megfelelően közigazgatási egységet hoznak létre. A régió hagyományaitól sem idegen valamiféle nemzetiségi autonóm körzet gondolata: a fenti történelmi áttekintésben láthattuk, hogy a 20. század elején és végén hány-szor próbálkoztak a kialakításával (lásd a fejezet következő alpontját).

Bár a KMKSZ időnként – rendszerint a választások előtti kampányidőszakban – felmelegíti a Tisza-melléki járás koncepcióját, az ukrán politikai hatalom érdemben vagy nem foglalkozik a kérdéssel, vagy mereven elutasítja a régió közigazgatási beosztásának módosítására vonatkozó javaslatot. A nyelvi kérdésben a kompromisszum keresése tehát nem jellemző az ukrajnai politikusokra (Khmelko 2006). Az ukrajnai belpolitikai realitásokat figyelembe véve az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompro-

misszumos megoldás vagy az állami és/vagy regionális kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhítenni, hogy szíven viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését.

Kétnyelvű helynévtáblák a Nagyszőlősi járásban

A nyelvi kérdésben kialakított konszenzus esélyei azért is csekélyek, mert az épp hatalmon lévő ukrainai politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbálták egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között, s megválasztásuk után már nem ragaszkodtak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54, Shumlianskyi 2006).

Már az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény is kompromisszum volt az ukránosítás és a fennálló status quo fenntartása között (Besters-Dilger 2011: 354). Kotygorenko ezt a nyelvtörvényt olyan kompromisszumként értelmezte, amely egyrészt kofikálta ugyan az ukrán államnyelvi státusát, de egyszersmind nagy-

részt konzerválta az orosz nyelv privilegizált helyzetét a társadalmi és közélet számos színterén (2004: 518–519).

A balanszírozó nyelvpolitikai taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a kommunista pártnómenklatúra hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette ugyan az ukránosítást, ám számos pozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás és az oktatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Ugyanakkor gyakran az elnök szemére vetik, hogy nem tett semmit a sajtó orosz dominanciája ellen. Miközben Kravcsuk a „nyelv nélkül nincs nemzet” elvet hirdette, azt is többször hangsúlyozta, hogy nem szabad az egyoldalú ukránosítás csapdájába esni (Besters-Dilger 2011: 355–356).

Elferdített magyar helységnév a Nagyszőlősi járás egyik magyarok lakta községének határában

Ennek a politikának volt a mestere a tíz éven át az elnöki székben ülő Leonyid Kucsma is, aki képes volt az érdekei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitikai irány mellett kiállni (Stepanenko 2003, Kulyk 2007b: 309, Besters-

Dilger 2011: 356–358). Az elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben Kucsma az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének, az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát 1994-ben, ám nem sok idő telt el, amikor ugyanez a politikus az 1999-es elnökválasztási kampányban, amikor az oroszbarát kommunista Petro Szimonenkóval került szembe, kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve lehet, ez pedig az ukrán (Kulyk 2007b, Portnov 2009: 26).

Kucsma hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán; ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben elfogadott nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek (Kulyk 2007a, 2008). Azaz az orosz nyelv elvileg (pl. a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról szóló törvény alapján) egyike az azonos státussal bíró nemzeti kisebbségi nyelveknek, azonban mind az Alkotmány, mind az 1989-es nyelvtörvény értelmében kiemelt státusú.

Kitűnően példázza Kucsma egyensúlyozó nyelvpolitikáját az a nem mindennapi 2004-es eset is, amikor az elnök a nemzeti erők nyomására rábólintott a televíziózásról és rádiózásról szóló törvény nyelvi passzusainak szigorítására, az ukrán nyelvű műsorszórás arányának kötelező emelésére; ám amikor ez az oroszpartí politikai pártok és közvélemény ellenállásába ütközött, az államelnök kijelentette, hogy a törvény szigorításait nem kell betű szerint értelmezni, azok inkább ajánlás jellegűek (Besters-Dilger 2008: 273).²⁷⁸

A narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a de jure helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a de facto szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része többnyelvű és nem vagy nem csak az államnyelvet használja a mindennapokban) közötti feszültséget feloldják (Beregszászi–Cserniczkó 2010a, Cserniczkó 2009a, 2009b). A cél a homogén nemzetállam kialakítása volt. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférá-

²⁷⁸ Ukrajna egykori elnökének az ukrán–orosz kapcsolatokról, az ukrán–orosz kétnyelvűségről, az orosz nyelv ukrainai státusáról stb. vallott nézeteiről lásd Kucsma (2003) *Україна – не Росія* [Ukrajna – nem Oroszország] címmel Moszkvában orosz nyelven megjelent kötetét.

jába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – írta a narancsosok egykori államelnöke, Viktor Juscsenko (2010).

A nyelvi kérdésben ukrainai sajátosságnak tekinthető „sokvektorú” egyensúlyozó politikát ugyanakkor a választási kampányok során Juscsenko sem tudta elkerülni. 2004. október 18-án arról adott hírt Juscsenko sajtóosztálya, hogy az elnökjelölt megválasztása esetén kész olyan rendeletet kiadni, mely szerint az állami hivataloknak olyan nyelven kell majd választ adniuk az állampolgári beadványokra, amilyen nyelven azok érkeztek.²⁷⁹ Nem sokkal később, már elnökként, azonban megfeledezett választási ígértéről (Kulyk 2007a, Shumlianskyi 2006).²⁸⁰ Aminthogy arra is sokan emlékeznek még, hogy a megválasztása után az ukrán nyelv és nemzeti identitás harcosaként fellépő Juscsenko a választási kampány során még a „történelmi kompromisszum”-ról beszélt. „A történelmi kompromisszum abban rejlik, hogy mi, ukrainofonok elismerjük, hogy az orosz nyelv a mi társadalmunk számára több, mint egy nemzeti kisebbség vagy egy szomszédos állam nyelve. A ruszofonoknak azonban egyet kell érteniük azzal, hogy az évszázadokon át üldözött ukrán nyelvnek joga van a pozitív diszkriminációhoz” – mondta Juscsenko (idézi Shumlianskyi 2006: 98).

A Juscsenko és Timosenko vezette narancsos erők a választási győzelem után úgy vélték, „Ukrajna deformált nyelvi helyzetet örökölt”, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”²⁸¹, azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó. A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk 2000, 2002, Maszenko 2007) egy része két Ukrajnáról beszél: az ország egyik fele mentalitá-

²⁷⁹ Указ „Про захист прав громадян на використання російської мови та мов інших національностей України”. <http://www.viche.info/journal/55/>; http://www.sovr.krivbassinfo.com/pict/2006_11/06110133.jpg

²⁸⁰ <http://anti-orange.com.ua/article/resident/68/12692>; http://www.sovr.krivbassinfo.com/cgi-bin/sovr.pl?lang=ru&action=showstat&sndir=2006_11&razd=4&stat=33

²⁸¹ Szó szerinti idézetek „Az állami nyelvpolitika koncepciója” című dokumentumból, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban (2010. február 15-én) adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010. A dokumentumot eredeti nyelven (ukránul) lásd itt: <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html>

sában és nyelvében ukrán, a másik pedig „kreol” nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelv és nemzet kebelére (Jevtuh 2009: 317, Portnov 2009: 40–41). E tábor hívei közül többen etno-lingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Rjabcsuk 2002, Maszenko 2007: 57; erről lásd Kulyk 2000, Zsurzszenko 2005). Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat sokan jancsárnak, hitszegőnek, árulónak, sőt korcsnak, fattyúnak, lumpennek minősítik (erről lásd pl. Kulyk 2001: 211). A politikai és társadalmi elit egy része – a „deformált” nyelvi helyzet miatt (lásd Maszenko 2007: 7) – nem a kisebbségi nyelvek védelmét, hanem az ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekinti elsőrendű állami nyelvpolitikai feladatnak (Macjuk 2009: 178).²⁸²

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma, „az állami egység megerősítésének eszköze” (lásd Antoskina és mtsai 2007: 196, Macjuk 2009, Maszenko 2007).²⁸³ Hívei úgy vélik, hogy Ukrajna katasztrofális kettészakadása feloldható, ha az ukrán valóban egyedüli államnyelv és hivatalos nyelv lesz az ország egész területén, és az ukrán nyelv a nemzet egyesítésének legfőbb eszköze. Ezért a nemzeti érzelmű politikusok olvasatában mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok tulajdonképpen az új ukrán állameszme ellenében, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást (Antoskina és mtsai 2007: 196, Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209, Maszenko 2007: 11, Juscsenko 2010). Törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (vö. Semsucszenko–Gorbatenko 2008: 168). Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak értékelők (pl. Maszenko 2004) úgy látják, a „nemzetek közötti érintkezés” és az internacionalizmus nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, az ukrán azonosságtudat velejárója (Kulyk 2007b). Ebben a vernakularizáció nyelvi ideológiája is megjelenik.

²⁸² Lásd például az Állami nyelvpolitika koncepciója Ukrajnában című 2006-os tervezetet: Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. <http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386>

²⁸³ Az idézet ebből a dokumentumból származik: Концепція державної мовної політики (Az állami nyelvpolitika koncepciója).

A nyugat-európai támogatással hatalomra jutott narancsos erők ukránosító törekvései olyannyira szembekerültek a társadalom egy részének szándékaival, hogy – amint erre Stepanenko (2003: 128) rámutatott – az orosz nyelv nyilvános használata egyesek körében már-már olyan szimbolikus ellenzéki magatartásformává vált, mint a Szovjetunió fennállásának végén az, ha valaki a nagy nyilvánosság előtt ukránul szólalt meg Ukrajnában.

A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet. Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást a narancsosok két vezérével, a már az első fordulóban elvérzett Juscsenkóval, illetve a második fordulóban legyőzött Julija Timosenkóval szemben, aki a kampányban azt ígérte, hogy rendezi az orosz nyelv státusát.

A nemzeti-demokratikus narancsosokat tehát a főként az oroszbarátnak nevezett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók váltották a hatalomban. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország de facto kétnyelvűségét azzal, hogy az orosz a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozícióinak erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet, kultúrát, az orosz ajkú polgárokat (Besters-Dilger 2008: 275, 2009, Kulyk 2007b, Macjuk 2009: 179, Portnov 2009: 18, Dickinson 2010). Az ebbe a táborba tartozók azonban az orosz nyelv szabad használatának jogát nem csupán a déli és keleti régiókban követelik, hanem az egész országra szeretnék kiterjeszteni az orosz (második) államnyelvi hatókörét. Vagyis azokra a nyugati területekre is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya elenyésző (Kulyk 2007b: 305–306).

Sajtóvélemények szerint a kiélezett nyelvpolitikai helyzet mind a hatalmon lévő, mind pedig az ellenzéki politikai erőknek kedvez, mert a fő cél: a választók mobilizálása mindkét tábornak elemi érdeke.

Az új ukrán nyelvtörvények tervezetével kapcsolatban olyan vélemények is megjelentek, melyek szerint a jogszabály valójában nem a kisebbségi nyelvek védelmét és nem is a két- vagy többnyelvűséget szolgálja, hanem egyértelműen az egynyelvűség és az orosz nyelv pozícióit erősíti. Michael Moser bécsi nyelvész egyik interjújában az ukrainai nyelvi szituáció kapcsán kijelentette: „A jelenlegi helyzetben, bármennyire is paradoxon, a hivatalos egynyelvűség lényeges feltétele az ország gyakorlati többnyelvűségének.”²⁸⁴ Sokan gondol-

²⁸⁴ <http://historians.in.ua/index.php/ukrayinska-mova/299-mikhael-mozer-za-teperishnikh-obst-avyn-ofitsiina-odnomovnist-ia-k-ne-paradoksalno-ie-vazhlyvuiu-peredumovoiu-dlia-faktychnoi-bahatomovnosti-krainy>

kodnak hasonlóan az ukrán társadalomban, s nem is teljesen alaptalanul. Ha ugyanis az orosz második államnyelvi státust nyer, vagy akár csak országos szinten hivatalos nyelvi státusba kerül, még kevesebb motiváció lesz arra, hogy a keleti és déli régiók többségben orosz ajkú lakossága elsajátítsa és használja az ukrán nyelvet. „A de jure és a de facto kétnyelvűség viszonyát illetően azt is számításba kell vennünk – írja Bartha Csilla (1999: 49) –, hogy ténylegesen az egyformán hivatalos státust élvező nyelvek közösségeire jellemző legkevésbé, hogy maguk a beszélők mindennapjaikban két nyelvet rendszeresen használjanak, hiszen éppen az azonos jogi garanciák biztosítják, hogy az emberek minden helyzetben saját nyelvükön érintkezhessenek.” Számos konkrét eset – például Katalónia spanyol–katalán hivatalos kétnyelvűsége – igazolja, hogy „valójában kevesebb kétnyelvű egyén van a kétnyelvű, mint az úgynevezett egynyelvű országokban. Ezért nem mindig érzékeljük, hogy a kétnyelvű országok nem a kétnyelvűség támogatására jöttek létre, hanem hogy garantálják ugyanazon nemzet két vagy több nyelvének fenntartását és használatát” – állapítja meg William Mackey (1967: 11).

Ebből is látszik, hogy egyáltalában nem könnyű feloldani az ukrán nyelvpolitika patthelyzetét, az ukrán–orosz nyelvi szembenállást. Az azonban a nyelvek jogi státusának bolygatása nélkül is lényeges és egyre kevésbé megkerülhető kérdéssé válik, miként viszonyul az ukrán nyelvpolitika a kétnyelvűséghez (Melnyik–Cserniczkó 2010b: 691). Ragaszkodik-e a hivatalos egynyelvűséghez, és hagyja, hogy az ország jelentős részén továbbra is fennmaradjon a gyakorlati többnyelvűség? Ám ez esetben fennáll annak a veszélye, hogy nem kell sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a ma még jelentős részben egynyelvű orosz, illetve kétnyelvű ukrán középgenerációt egynyelvű ukrán és ugyancsak egynyelvű orosz ifjabb korosztályok váltsák fel: olyan nemzedékek, akik már nem sajátították el egymás nyelvét. Előbb-utóbb döntést kell hozniuk az állami nyelvpolitika irányítóinak arról is, elősegítik és támogatják-e (s ha igen: hogyan) azt, hogy az ukránok megtanulhassanak oroszul, az oroszok pedig elsajátíthassák az ukrán nyelvet. Mindezt úgy kell elérni, hogy ezt bármely közösség is saját nyelve elleni erőszakos támadásnak fogja fel. No és persze a két nagy nyelv mellett a további kisebbségi nyelvek vonatkozásában is fennáll a kérdés: továbbra is fennmarad-e az a központi nyelvpolitikai irányelv, mely szerint az államnyelvet minden ukrán állampolgárnak ismernie kell, miközben az ukránoknak és oroszoknak még a Krímen a krími tatár, Bukovinában a román vagy Kárpátalja déli régióiban a magyar nyelv megtanulását sem tartja célszerűnek vagy támogatandónak az állam? S az is kérdés, mikor tesz végre erőfeszítéseket az ukrán állam annak érdekében, hogy a tömbben élő kisebbségek saját nyelvükön oktató iskoláiban is meglegyenek a feltételek az ukrán nyelv megfelelő szintű elsajátításához.

A nyelvi kérdés tehát Ukrajnában erősen politizált, érzelmileg telített. Az a politikai erő, amely a fennálló status quót meg akarja változtatni, mindenképpen szembekerül az ország egyik felével. Éppen ezért – véli Nahorna (2005: 268–269) – a nyelvi helyzet megoldására irányuló olyan megoldási kísérletek, melyek egyik részről az ukránosításban, másik oldalról pedig az orosz államnyelvi státusba emelésével próbálkoznak, szükségképpen a társadalom további polarizálódását eredményezik. Nahorna (2005: 269) szerint Ukrajnában nem a nyelv, hanem a nyelvi kérdésben megtestesülő ideológiai ellentét és az erre ráépülő kölcsönös féltékenységek okoznak patthelyzetet. A politológus úgy látja, az ukrán nyelvi helyzet érdemi rendezéséhez csak akkor lehet hozzáfogni, ha majd az ukrán nyelv teljes mértékben betölti államnyelvi szerepét az egész ország területén (Nahorna 2005: 272–273).

A nyelvi kérdés összetettségét, érzelmi telítettségét, politikai mozgósító erejét és részben abszurditását talán jellemzi egy sajtóvita rövid összefoglalása. A Janukoviccsal szemben az elnökválasztás második fordulójában alul maradt, ellenzékbe szorult, majd bűnvádi eljárás alá vont Julija Timosenko nem sokkal 2010-es választási veresége után a nyilvánossághoz fordult az ukrán nyelv védelmében. Felhívásban²⁸⁵ kijelentette: a Janukovics vezette ukrán hatalom „háborút folytat Tarasz Sevcsenko, Leszja Ukrainka, Ivan Franko nyelve ellen”. Az ukrán irodalom nemzeti klasszikusainak megidézése mellett a sajátos hajviseletéről világszerte közismertté vált politikus hölgy azzal vádolta az elnököt, hogy számára az ukrán nyelv nem képvisel értéket, amit az is jelez, hogy a hozzá közel álló kormányzati politikusok, a hatalompárti állami köztisztviselők nagy része hivatali időben sem használja az államnyelvet. Timosenko ezért arra kérte az állampolgárokat, hogy tegyenek meg mindent a hatalom által veszélybe sodort ukrán nyelv megvédése érdekében: fizessék elő az ukrán lapokat, vásároljanak ukrán szépirodalmat, hallgassanak ukrán nyelvű rádióadásokat, beszéljenek ukrán nyelven gyermekeikkel, családtagjaikkal, barátaikkal. Az orosz ajkú lakosságot pedig – akik a legutóbbi népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 29,6%-át teszik ki – arra szólította fel, hogy tanuljanak meg ukránul. A volt miniszterelnök egy következő nyilatkozatában²⁸⁶ azt is kijelentette: az orosz ajkú kelet-ukrajnaiaknak valójában nem kell a nulláról tanulniuk az ukrán nyelvet, hanem csupán fel kell idézniük azt „a genetikai emlékezetből”. „Az ukrán nyelv bennünk van” – mondta meggyőződéssel az egyébként orosz anyanyelvű, s ukránul csupán a nagypolitikában való megjelenése során megtanult politikus. Timo-

²⁸⁵ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1188633-timoshenko-rezhim-yanukovicha-razvernul-nastoyashchuyu-voynu-protiv-yazyka-shevchenko>

²⁸⁶ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1093480/print>

senkónak a nemzethez intézett szavaiban hangsúlyos rész az, melyben kijelenti: Ukrajnának csupán egyetlen államnyelve lehet, mégpedig az ukrán. Az egyetlen államnyelv megőrzésére nem azért van szükség, hogy más nyelveket kiszorítson a használatból tette hozzá a politikus, hanem azért, hogy Ukrajna és az ukrán nemzet végre lerázza magáról az egykori szovjet gyarmatosító politika máig érzékelhető hatásait.

Anna Herman, az elnöki hivatal helyettes vezetője nem maradt adósa Timosenkónak.²⁸⁷ A hatalom képviselője az ellenzéki politikus szavait kommentálva elmondta, hogy Julija Timosenko soha nem beszélt ukránul saját gyermekeivel, ennek ő számtalan alkalommal fültanúja volt, így hát az állami nyelvpolitikát bíráló szavait sem lehet komolyan venni. Hozzátette továbbá Herman azt is, hogy az ellenzék nem hajlandó tudomást venni arról, hogy Janukovics elnök egyre jobban beszél az államnyelvet. Az ukrán nyelvet féltő Timosenko asszonyról ellenben kijelentette, hogy az ellenzéki politikus maga sem beszél jól ukránul, hiszen egyértelműen oroszos akcentussal beszél a nyelvet. Nincs abban semmi különös, véle Herman, hogy Timosenko és elvbarátai kisajátítják maguknak a nemzeti ideológiát, a nemzeti retorikát és eszmét, s az ukrán nyelv egyedüli védelmezőiként állítják be magukat, miközben mindenki másban az államnyelv fenyegetőit vélik felfedezni. „Ők mind neofiták – idézi a magas rangú állami hivatalnokot a sajtó –, a neofiták pedig mindig kategorikusak, és mindig úgy látják, hogy náluk senki sem odaadóbb.”

Az ukrán politikusokat és magas rangú állami hivatalnokokat gyakran az sem zavarja az ukrán nyelv kapcsán folytatott sajtópolémiában, hogy egy részük nem vagy eléggé gyengén beszél ukránul, függetlenül attól, melyik politikai oldalon állnak (Nahorna 2005: 264–265). Mikola Azarov, aki Janukovics hatalomra kerülése után lett miniszterelnök, saját bevallása szerint igyekszik megtanulni az államnyelvet.²⁸⁸ 2010 októberében azonban újságírói kérdésre válaszolva a kormányfő kifejtette, hogy szerinte nem ront a megítélésén az, hogy nem tud ukránul. Elmondta továbbá, hogy korábban nyelvtanár foglalkozott vele, hogy mielőbb elsajátítsa az államnyelvet, de ma már lemondott erről, hiszen munkaideje egyik felében ukrán nyelvű dokumentumokat olvas, a másik részében pedig ukrán nyelven folyó megbeszéléseken vesz részt, azaz egész nap ukrán nyelvi közegben van.²⁸⁹ Viktor Janukovics államfő – akiről 2007-ben, amikor

²⁸⁷ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1188782-german-timoshenko-nikogda-ne-razgovarivala-so-svoimi-rodnyimi-na-ukrainskom-yazyke>

²⁸⁸ <http://futuriti.ru/question/3905.html>

²⁸⁹ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1130248-azarov-otkazalsya-ot-uslug-prepodavatelya-ukrainskogo-yazyka>

még miniszterelnökként tevékenykedett, szintén azt írta a sajtó, hogy már erősen nekilátott az ukrán nyelv elsajátításának²⁹⁰ – arra utasította belügyminiszterét, hogy két hónap alatt tanuljon meg ukránul.²⁹¹ A belügyi tárca vezetőjének természetesen nem sikerült két hónap alatt eleget tennie az elnöki utasításnak.²⁹² Ukrajna legfőbb ügyésze sem maradhatott ki a nyelvi csetepatéből, ezért a 2010 végén olyan utasítást adott az ország ügyészeinek, hogy mihamarabb sajtóítsák el az államnyelvet.²⁹³

Amint Anna Herman fent idézett szavaiból kitűnik, a vezető politikusok ukrán nyelvismeretének hiányossága nem csupán az oroszpártiként elkönyvelt politikusok kapcsán merül fel. Dmitro Tabacsnik, akit elnökválasztási győzelme után Janukovics az oktatási tárca vezetésével bízott meg, *Анігиляція національної ідеї* [A nemzeti eszme megsemmisítése] című cikkében az akkor az államelnöki posztot betöltő Viktor Juscsenkóról és híveiről jegyezte meg, hogy „elég primitív szurzsikon beszélnek” (Maszenko 2011: 125–126).

A nyelvi problémakör ukrainai megoldását nehezíti az is, hogy a közel azonos szavazóbázissal rendelkező két nagy politikai tábor között feloldhatatlannak látszó ellentét feszül a nyelvi ideológiák terén is: mindkét oldalon meggyőződése, hogy csak a másik kizárólagos legyőzése révén konszolidálható az ország nyelvi helyzete (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2010b, Cserniczkó szerk. 2010b, Kulyk 2007b, Shumlianskyi 2006, 2010).

A politikailag kiélezett és feszült patthelyzetben a két, többek szerint szélsőségesnek tekintett álláspont között gyakran megjelenik az úgynevezett centrista, pragmatikus nézőpont is (lásd Stepanenko 2003: 121–122). Ennek képviselői a társadalmi béke megőrzése, a nyelvi, etnikai konfliktusok elkerülése érdekében elvetik mind az ukránosító, mind az oroszosító álláspontot, és úgy vélik, Ukrajna számára az a legjobb, ha megőrzi a fennálló status quót: azt a helyzetet, melyben az ukrán csak felemásan tölti be az államnyelvi funkcióit, s ahol az orosz gyakorlatilag hivatalos nyelvként használatos az ország nagy részén (Kulyk 2007b: 308–315, Shumlianskyi 2006).

A 2006-os parlamenti választásokat követően (melyek eredményeképpen az elnök Juscsenko kénytelen volt legfőbb ellenlábását, Janukovicsot felkérni a kormányalakításra) az egyik kijevi politológus úgy vélte, a két szemben álló politikai erő akár olyan kompromisszumot is köthet, melynek révén felosztják egymás között az országot. Az egyik fél zavartalanul folytathatja a főváros és a

²⁹⁰ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1091593>

²⁹¹ <http://charter97.org/ru/news/2010/9/1/31784>

²⁹² <http://www.vsesmi.ru/news/4438451/>

²⁹³ <http://telegraf.by/2010/09/genprokuror-objazal-podchinennix-uchit--ukrainskij-jazik.html>

központi régiók, valamint az egyébként is ukrán dominanciájú északi és nyugati megyék ukránosítását, cserébe a másik tábor garanciákat kap arra, hogy az általa uralt keleti és déli területeken az ukránosításra vonatkozó rendeleteket nem kell végrehajtani (Shumlianskyi 2006).

A jelenlegi nyelvi leosztás fenntartására, illetve a nyelvi kérdés mozgósító kampánytemaként való megőrzésére irányuló politikai szándéokra utal az is, hogy a kérdésben aktív szerepet vállaló politikai vezéreknek már eddig is több alkalmuk nyílhatott volna a probléma rendezésére. Leonyid Kucsma nem csupán elnöki tisztségének két ciklusa (1994–2005) alatt változtathatta volna meg a nyelvpolitika irányvonalát, hanem akkor is, amikor Kravcsuk elnöksége idején miniszterelnök volt (1992–1993-ban). Kucsma elnökségének éve alatt egy ideig Viktor Juscsenko (1999–2001) és Viktor Janukovics (2002–2005) is betöltötte a kormányfői posztot. Janukovics Juscsenko regnálása idején is volt miniszterelnök (2006. augusztus 4. és 2007. december 18. között). S hogy Julija Timosenkóról se feledkezzünk meg, ő Kucsma idején tíz évig (1991-től 2001-ig) miniszterelnök-helyettesként volt tagja több kormánynak is, majd a narancsos forradalom után kétszer is (előbb 2005. február 14-től 2005. szeptember 8-ig, majd 2007. december 18-tól 2010. március 3-ig) vezette a kormányt.

Az arany középút hívei tehát azt a helyzetet szeretnék konzerválni, ahol az ukrán de jure az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv, de facto azonban számos területen megosztja ezt a szerepét az oroszsal. Azaz azt a status quót szeretnék fenntartani, amely egyrészt a legkisebb konfliktussal jár az épp hatalmon lévő elit számára, de amely másrészt magában hordozza annak lehetőségét, hogy a választások közötti időszakban szunnyadó nyelvi problémakört bármikor a politikai kampányok kiélezésére használhassák az egymással vetélkedő politikai erők.

A nemzeti elkötelezettségű értelmiségi elit és a hasonló beállítottságú nyelvészek – mint például Taranenko (2003: 40) vagy Macjuk (2009) – eközben elítélik ezt a fajta halogató látszatpolitizálást, s óvatoskodónak, következtelennek, konfliktuskerülőnek, ebből fakadóan hatástalannak (azaz kevésbé ukránosítónak) tartják az ukrán állami nyelvpolitikát.

7. Az autonómia esélye

Amint az előzőekben többször is említettük, a régió történetében több alkalommal is felmerült az autonómia valamilyen formája, ám gyakorlati megvalósítására mindeddig egyszer sem került sor (vö. Dupka 2004, Fedinec 2008b). Az önrendelkezéstől minden történelmi korszakban a vidék etnikai és nyelvi konfliktusainak megoldását, a kisebbségek kulturális és oktatási öngazgatását, valamint a gazdasági fellendülést várta a lakosság. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg röviden, hogy az autonómia kialakításának milyen lehetőségei rejlenek az ország jogrendjében.

Az idevonatkozó jogszabályi háttérrel elemezve megállapíthatjuk, hogy egyetlen Ukrajna számára kötelező erővel bíró nemzetközi jogszabály sem tartalmaz előírást a nemzeti kisebbségek autonómiájával, önkormányzatiságával, illetve belső önrendelkezési jogával kapcsolatban. Az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozásának 1990. június 29-én kelt dokumentuma 35. pontjának 2. bekezdésében foglaltakat²⁹⁴ már az okmány politikai jellege miatt sem tekinthetjük jogi kötelezettségnek. Némileg más a helyzet az ET Parlamenti Közgyűlése 1201. (1993) számú ajánlása 11. cikkelyében foglaltakkal, mely szerint „Azokban a körzetekben, ahol valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek többséget alkotnak, jogukban áll, hogy sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelő és az állam törvénykezésével összhangban álló helyi vagy autonóm közigazgatási szervekkel vagy különleges státusszal rendelkezzenek”. Ukrajna ugyanis az Európa Tanácshoz történt csatlakozásakor kötelezettséget vállalt arra, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos politikáját a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. Ajánlása és ezen okmány elveinek megfelelően fogja alakítani, beépíti ezeket jogrendszerébe és közigazgatási gyakorlatába.²⁹⁵ De miért éppen Ukrajnán kezdené az eddig számos ország által figyelmen kívül hagyott ajánlás számonkérését az európai államok közössége?

²⁹⁴ Mely dokumentum egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelme és megőrzése feltételeinek megteremtése érdekében – e célok elérésének *egyik* lehetséges eszközeként – a helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtésének lehetőségét helyezi kilátásba.

²⁹⁵ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a csatlakozás feltételeit tartalmazó 190. (1995) sz. döntése. EOPINI 90. WP 1403-26/9/95-8-E.

Ukrajna Alkotmányának szövege nem tartalmaz a nemzeti kisebbségek autonómiájával kapcsolatos tételt. A területi autonómiák létét kizárandó az alaptörvény 2. cikkelyének 2. bekezdése leszögezi, hogy „Ukrajna unitárius állam”. Ugyanakkor az ország területi beosztását előíró 133. cikkelyben Ukrajna adminisztratív-territoriális rendszerének részeként van feltüntetve a Krími Autonóm Köztársaság. Tehát e formáció az unitárius állam adminisztratív-territoriális részeként, vagyis mint külön jogállású közigazgatási egység szerepel az alaptörvényben. Az Alkotmány a teljes X. fejezetét (a 134.-től a 139.-ig terjedő cikkelyek) szenteli e képződmény jogállása behatárolásának és értelmezésének. A krími autonómia azonban – bár van némi mozgásteret a félsziget nyelvi helyzetének befolyásolása terén – nem etnikai vagy nemzeti öngazgatás.

Az Alkotmány a területiális berendezkedés alapelveit taglaló 132. cikkelyben (a régiók kiegyensúlyozott fejlődése biztosításának kritériumai között) említi a területek etnikai és kulturális hagyományai figyelembevételének a szükségességét is. Ez az alkotmányos tétel teremtette meg az előfeltételét annak, hogy a helyi és regionális hatalmi szervek jogállását szabályozó önkormányzati törvénybe²⁹⁶ számos, a nemzeti kisebbségekről való gondoskodás lehetőségét, illetve a nyelvhasználat területén kompetenciákat biztosító normatív előírás kerülhessen. Ezek között említendő:

– Az önkormányzat munkája során figyelembe kell venni az adott település történelmi és nemzeti-kulturális hagyományait (19. cikkely).

– A helyi önkormányzat köteles gondoskodni a lakosság nemzeti-kulturális hagyományai fejlődésének körülményei megteremtéséről, elősegíteni a nemzeti-kulturális szervezetek tevékenységét, biztosítani az anyanyelven való oktatáshoz vagy az anyanyelv tanításához szükséges feltételeket (32. cikkely, 7. és 8. bekezdés).

– A nemzeti kisebbségek által egy tömbben lakott területek regionális (járási, megyei) állami közigazgatásai kötelesek elkészíteni és az illetékes tanács elé terjeszteni a területen élő kisebbség(ek) nemzeti-kulturális fejlődésének programját (44. cikkely 1. bekezdés).

– A helyi önkormányzatok kizárólagos hatáskörébe tartozik a tanács és annak végrehajtó szervei által a tevékenységük során, illetve a hivatalos hirdetményeikben alkalmazott nyelv (nyelvek) meghatározása.

Amint a fentiekben már történt erre utalás, Ukrajnában van hagyománya mind a személyi elvű (kulturális), mind a nemzetiségi-területi közigazgatási egy-

²⁹⁶ *Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról Ukrajnában.* Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05. 1997. № 280/97-ВР., *Відомості Верховної Ради України* 1997/24: 170.

ségek kialakításának és működésének. E tapasztalat szolgált alapul az 1980-as évek végen, az 1990-es évek elején a nemzeti kisebbségek autonómiához való jogának deklarálásához Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozatában (1991)²⁹⁷ és a kisebbségi törvényben (1992).²⁹⁸ Az előbbi okmány 2. cikkelye kiállításba helyezte, hogy „Az ukrán állam garantálja minden nép és nemzetiség számára az általuk hagyományosan lakott területek megőrzését és biztosítja a nemzetiségi-közigazgatási egységek létét, kötelezi magát arra, hogy megteremti a szükséges feltételeket minden nemzeti nyelv és kultúra fejlődéséhez”.

A nemzetiségi-közigazgatási egységek létét illető garancia azonban bevéltatlan maradt: a továbbiakban elfogadott jogszabályokban még utalást sem találunk ilyen közigazgatási egységekre. A vonatkozó tételeket kiemelték a kisebbség törvény parlament által elfogadott szövegéből is. Ezzel együtt e törvény is tartalmaz egy be nem váltott autonómia-garanciát. A 6. cikkely szerint „Az állam garantálja minden nemzeti kisebbség számára a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelv tanulását állami oktatási intézményekben és nemzeti kulturális szervezetek keretében, a nemzeti kulturális hagyományok fejlődését, a nemzeti szimbólumok használatát, a nemzeti ünnepek megtartását, saját vallásuk követését, az irodalom, a művészet, a tömegtájékoztatási eszközök területén felmerülő igények kielégítését, nemzetiségi-kulturális és oktatási intézmények alakítását, és bármilyen egyéb tevékenység folytatását, melyet a hatályos törvények nem tiltanak”.

Amellett, hogy a felsorolt jogok szinte mindegyike a gyakorlatban már megvalósultak közé sorolható, ismételten meg kell jegyeznünk, hogy a nemzeti-kulturális autonómia intézményének fogalmát az ukrán jogrend sehol nem fejt ki részleteiben. Valószínűleg politikai szándék sincs az értelmezésére.

Az ukrán szakirodalomban a szakemberek között kialakult polémiában e kérdés megközelítésének merőben ellentétes irányjaival találkozhatunk.²⁹⁹ A nemzeti kisebbségek részéről e kérdésben csak a magyarok és románok érdekvédelmi szervezetei mutatnak bizonyos aktivitást, ami (többnyire a saját nem-

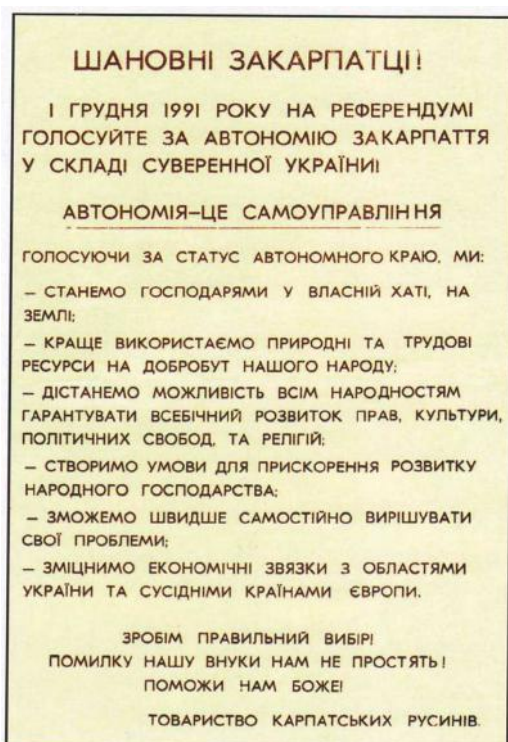
²⁹⁷ *Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata.* Декларация прав національностей України. *Голос України* 2 листопада 1991. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>

²⁹⁸ *Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről.* Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України* 1992/36: 529. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

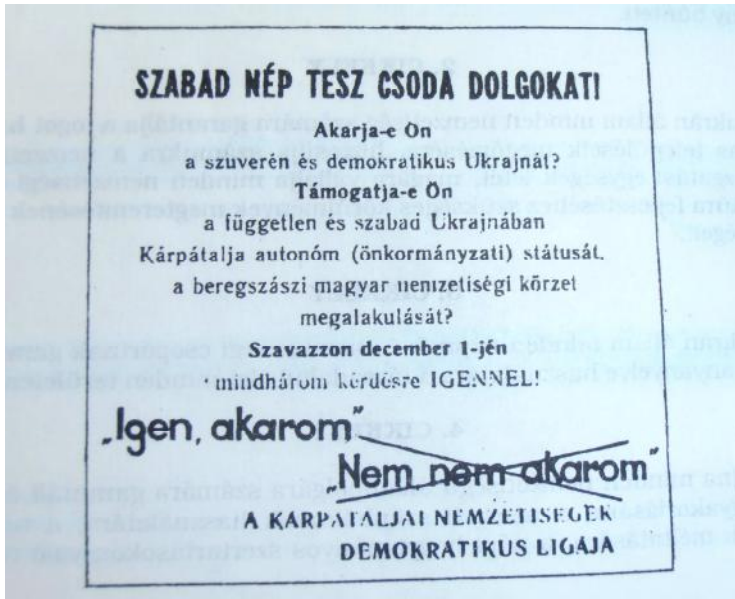
²⁹⁹ Az ukrán nemzeti kisebbségek kulturális autonómiája intézményesített formája megteremtésének különböző lehetséges modelljeit lásd pl. Tóth (2002: 137–140), Lazur–Gajdos (2006: 78–101).

zeti közösség és az anyaország illetékesei felé irányuló) politikai nyilatkozatok formájában nyilvánul meg.

A kárpátaljai magyarság az 1990-es évek elején két területi (egy közigazgatási és egy nemzetiségi) autonómia megteremtése kísérletének volt támogatója, illetve kezdeményezője. A Kárpátaljai Megyei Tanács döntése alapján 1991. december elsején – az Ukrajna függetlenségéről megtartott referendummal párhuzamosan – Kárpátalján népszavazást tartottak, melyen a részt vevő lakosság 78%-a igent mondott az alábbi kérdésre: „Akarja-e Ön, hogy Kárpátalja, az Alkotmányban való megerősítéssel különleges önkormányzati közigazgatási terület státuszt kapjon, és ne legyen része bármilyen más területi-közigazgatási egységnek?” Ugyanaznap a Beregszászi Járási Tanács döntései alapján megtartott járási népszavazáson a választók 81%-válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy: „Akarja-e Ön, hogy a Beregszászi járásban magyar autonóm körzet alakuljon?”

A népszavazás ruszin nyelvű agitációs plakátja: „Kedves Kárpátaljaiak! 1991. december 1-jén szavazzatok Kárpátalja autonómiájára a szuverén Ukrainán belül!”

Az Ukrajna függetlensége és a magyar autonómia mellett agitáló szórólap 1991-ből

Bár mindkét népszavazást az akkor érvényes törvényeknek megfelelően szervezték, egyiknek sem lettek jogszabályba foglalt következményei. A 21. század elején a kiélezett belpolitikai káoszban pedig az autonómia kérdésének érdemi felvetése is élénk tiltakozást vált ki.

IV. A nyelvpolitika hatása a nyelvoktatásra, nyelv- elsajátításra

← Az 1938 novemberében készült felvételen az ungvári kormányzati épület látható; az épület – melyből a „cseh korszak” óta a régiót igazgatják – homlokzatán még ott van a cseh–ruszin kétnyelvű felirat (járásbíróság), de az első emeleti ablakból már a magyar trikolort engedik épp le

↑ Kétnyelvű helységnévtáblát szerelnek fel egy Beregszász környéki település határában a 2000-es évek derekán

1. Nyelvpolitika és nyelvoktatás

A nyelvpolitika azt is befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek meg az oktatási folyamatban (Christ 1999, Nádor 2011a). Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetett hatással van az állampolgárok nyelvtudására.

A különböző tárgyalt korszakokban más-más nyelvet kellett elsajátítaniuk a mindennapi érvényesüléshez, boldoguláshoz Kárpátalján mindazoknak, akiknek az épp aktuális államnyelv nem az anyanyelve volt. Az aktuális állami nyelvpolitika függvénye (volt és máig) az is, hogy milyen nyelveket oktatnak kötelezően az iskolában mint államnyelvet, azaz hogy milyen nyelv(ek) elsajátítását várja el az adott állam saját polgáraitól. A nyelvpolitika következménye az, hogy Kárpátalja legidősebb ukrán/ruszin lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten megtanultak magyarul, aztán néhány generáció belekóstolhatott a „csehszlovák” nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének pedig oroszul kellett megtanulnia az oktatási intézményekben. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.

A nyelvpolitikai változások az idegen nyelvek oktatására is befolyással vannak (41. táblázat). A 20. század első felében a régióban a legfontosabb idegen nyelv a latin és a német volt.³⁰⁰ Nem véletlen, hogy elsősorban ezeket a nyelveket oktatták a mai Kárpátalja iskoláiban is. A Szovjetunióban a német mellett az angol és a francia nyelvet is oktatták idegen nyelvként, a tanulók (elvben) e három nemzetközi nyelv közül választhattak egyet (Orosz–Beregszászi–Cserniczkó–Bátyi 2011: 255–264). Nyilván nem függetlenül a régió történeti hagyományaitól, az 1980-es évek végéig a németet oktatták a legtöbb kárpátaljai iskolában. A világpolitikában bekövetkezett változások következtében azonban a német nyelv dominanciáját a 20. század végére felváltotta az angol, s ma már

³⁰⁰ Amikor a prágai oktatási tárca az 1933–1934-es tanévben megszüntette a német nyelv és irodalom oktatását, Korláth Endre kárpátaljai szenátor több társával együtt interpellációt nyújtott be az oktatási miniszterhez annak érdekében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban folytatódjék német nyelv oktatása (Fedinec 2002: 224). A német nyelv oktatásának beszüntetése mögött Korláth egyértelműen diszkriminatív célokat látott: „Amikor tehát az iskolaügyi minisztérium a német nyelvnek még nem kötelező tantárgyként való tanítását is megtiltotta, ezzel semmi más célja, terve nem lehetett, csak az, hogy a nyelvi nehézségekkel különben is nehezen küzdő magyar fiatalság további fejlődésének, képzésének útjába még egy újabb akadályt gördítsen.” Az interpelláció szövegét közli Fedinec (2004: 333).

az angolt tanulja idegen nyelvként a legtöbb kárpátaljai iskolás. A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

41. táblázat. A régióban kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv	Idegen nyelvként oktatott nyelvek
Oszták–Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938/39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német, francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német, francia

A nyelvoktatás tárgyi és szellemi feltételeinek hiányosságai mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az államfordulatok és államnyelv-váltások során megváltozó kötelező nyelvoktatásból mindig kimaradtak generációk. Hiába vezették be a „csehszlovák” nyelv kötelező oktatását mindegyik kárpátaljai iskolában 1918 után, az iskolarendszerekből korábban kikerültek nem találtak intézményes formában e nyelv oktatásával, mint ahogyan ruszinul is csupán az iskolaköteles korosztályok tanultak kötelezően. Az 1938/39-es fordulat után azok maradtak ki az előírt magyarnyelv-oktatásból, akik korábban már kikerültek az iskolapadból. S bár a második világháború után az orosz nyelv oktatására nagy hangsúlyt fektettek a szovjet hatóságok, a közoktatásban már nem érintett generációk nem tanulhattak szervezett keretek között oroszul. S amikor 1991-ben hirtelen a kötelező oroszoktatást felváltotta az ukrán nyelv tanítása, a korábban érettségizettek egyáltalán nem tanultak ukránul. Arról nem is szólva, milyen nyelvoktatásban részesültek azok, akik éppen az átmeneti időszakban voltak iskoláskorúak. Aki például az 1990/1991. tanévben 5. osztályos volt egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, az első öt évben oroszul tanult, majd 1991.

szepember 1-től áttért az ukrán nyelv tanulására, s gyakorlatilag a sutba vághatta mindazt, amit eddig elsajátított.³⁰¹

Ha megvizsgáljuk a 42. táblázatot, láthatjuk, hogyan módosult az egyes nyelvek kötelező oktatása egy képzeletbeli kárpátaljai család öt generációjának viszonylatában. (A táblázatban „bemutatott” család természetesen csak a képzelet szüleménye, ám az általánosítás jellemzi a nyelvoktatás átmenetiségét.)

42. táblázat. Az államnyelv és a kötelező iskolai tannyelv változásai egy kárpátaljai család 5 generációjának példája alapján

Generáció	Születési év	Születési hely (város, állam)	Az 1–6. oszt. évei	Államnyelvként tanult nyelv
1.	1896	Huszt, Magyar Királyság (Osztrák–Magyar Monarchia)	1902–1907	magyar
2.	1925	Chust, Československo (Huszt, Csehszlovák Köztársaság)	1931–1936	„csehszlovák” (cseh)
2.	1930	Chust, Československo (Huszt, Csehszlovák Köztársaság)	1936–1941	„csehszlovák” (cseh), majd ukrán, végül magyar
2.	1940	Huszt, Magyar Királyság	1946–1951	orosz
3.	1955	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1961–1966	orosz
3.	1960	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1966–1971	orosz
4.	1982	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1988–1993	orosz, majd ukrán
4.	1986	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1992–1997	ukrán
5.	1995	Хуст, Україна (Huszt, Ukrajna)	2005–2010	ukrán
5.	2000	Хуст, Україна (Huszt, Ukrajna)	2006–2011	ukrán

³⁰¹ Az ukránnyelv-oktatás bevezetésének időszakát jellemző átmeneti korszakról lásd például az alábbiakat: „Az 1991/1992-es tanévben Kárpátalján összesen 87 olyan iskola volt, ahol működtek magyar osztályok (Orosz 1992: 62). Ebből 35-ben külön tantárgyként oktatták az ukrán nyelvet, a többiben viszont még az orosz nyelvet tanították (Lizanec 1994: 126). Az 1992/1993-as tanévben az ukrán nyelvet oktató kárpátaljai magyar iskolák száma 82-re emelkedett. 1993. szeptember 1-től pedig már a közben 89-re emelkedett kárpátaljai magyar iskolák mindegyikében kötelező tantárgy volt az ukrán (Lizanec 1994: 126). A kezdeti időszakban a magyar tannyelvű iskolák többségében a 2.-tól az általános iskola végéig, a 9. osztályig tanították az ukránt heti 2 órában, s általában heti 1 fakultatív óra is szerepelt a tanmenetben. Egy ideig a 2.-tól a 9. osztályig heti 2, a középiskolai 10–11. osztályban heti 1 órában tanították az ukrán nyelvet (vö. Felhívás 1997). Az 1997/1998-as tanévben más óraszámokban oktatják az ukrán nyelvet a magyar tannyelvű iskolákban. Az új változat szerint az 1. osztályban heti 2, a 2.-ban 2 vagy 3, a 3.-ban 3 vagy 4, a 4.-ben 2, az 5.-ben és 6.-ban 2 vagy 3, a 7–9.-ben 4, a 10.-ben 3 vagy 4, a 11.-ben 3 órában oktatják az államnyelvet (Közoktatás 1997/3., 9.). Némileg módosultak a követelmények is az ukránul tanuló magyar gyerekekkel szemben (uo.)” (Cserniczkó 1998a: 166–167).

A legidősebb nemzedék még a Monarchiában született, s a magyart tanulta kötelező (állam)nyelvként.

A következő generáció már Csehszlovákia polgáraként látta meg a napvilágot. Az idősebb testvér a cseh(szlovák) nyelvet tanulta, öt évvel fiatalabb testvére azonban a csehvel kezdte, az ukránnal folytatta 1938–39-ben, majd 1940-től magyarul tanult. A korosztály legfiatalabb tagja 1940-ben született a koronás uralkodó nélküli Magyar Királyságban, de amikor iskolába ment, már a Szovjetunióban élt és az oroszot tanulta kötelezően.

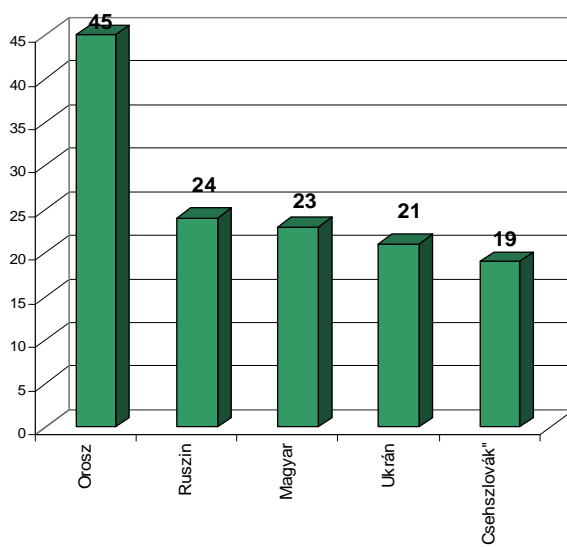
A harmadik emberöltő tagjai mind a Szovjetunióban születtek, és az orosz nyelvvel ismerkedtek szülővárosuk iskolájában.

A negyedik generáció első képviselője még a Szovjetunióban született, oroszul kezdett el tanulni, de az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában 1991-ben, menet közben, áttért az ukrán nyelv elsajátítására. Négy évvel fiatalabb testvére azonban már végig az ukránt tanulta kötelező államnyelvként.

A legfiatalabb nemzedék képviselői már a független Ukrajnában születtek, s az ukrán nyelvvel ismerkedtek iskolai éveik alatt.

A 35. ábra azt mutatja be – az átmeneti éveket is beleszámolva –, hogy az egyes nyelvek az 1900 és 2010 közötti időszakban hány éven át voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként Kárpátalja mai területén.

35. ábra. Az egyes nyelvek megjelenése kötelezően oktatott nyelvként a mai Kárpátalja területén (években kifejezve) 1900 és 2010 között

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg tehát az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám mindössze a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ha azonban a ruszin nyelvet önálló nyelvnek tekintjük (és nem az ukrán nyelvjárásának), illetve a ruszinokat önálló népként kezeljük (s nem az ukránok néprajzi csoportjaként), akkor egyetlen olyan időszakot sem találunk Kárpátalja történetében, amikor az államnyelv egybeesett volna a régió többségi lakosságának anyanyelvével.

Mindennek következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi számára csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség.

Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező a vidék teljes lakossága számára tanulni a régió többségi lakosságának nyelvét. A kárpátaljai kisebbségek nyelve más korszakokban nem volt kötelező része a régió iskolai tanrendjének, és ma sem az.

Az államnyelv és a kötelezően oktatott nyelv gyakori váltakozása következtében fellépő hosszabb-rövidebb átmeneti időszakok együtt jártak a hatékony és eredményes nyelvoktatáshoz szükséges személyi, módszertani és tárgyi feltételek hiányával is.

A kiegyezés utáni Magyarországon a magyar nyelv kötelező oktatását kis lépésenként, egy-egy területet szabályozó oktatási törvényekkel vezették be 1790-től, és minden újabb lépést a nemzetiségek gyengébb vagy erősebb tiltakozása kísért. A magyar nyelv államnyelvként való tanításának bevezetését azonban jelentős mértékben lassította, hogy nem volt elég tanító, s a megfelelő módszertan is hiányzott a magyar nyelv második vagy idegen nyelvként való oktatásához (Brenzovics 2010: 135).

A magyar tannyelvű iskolák száma folyamatosan nőtt a korszakban, 1881-ben pedig az oktatási kormányzat eltörölte a végzős osztályokban a ruszin nyelvre vonatkozó vizsgakötelezettséget, s 1889-ben megszüntette a felekezeti iskolákban a ruszin nyelv kötelező oktatását.

Az 1907-es Lex Apponyi konkrét célokat fogalmazott meg a magyar nyelv tanításával kapcsolatban. A törvény 19. paragrafusa szerint az iskolai oktatás során el kell érni, hogy a „nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (Nádor 2011).

A mai Kárpátalja területén élő ruszinoknak a 19. század közepére még nem volt egységes irodalmi nyelvük (kodifikált sztenderd nyelvváltozatuk), a különböző nyelvi irányzatok hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással. A magyar kormányzat inkább a helyi nyelvváltozatok kodifikálását tartotta kívánatosnak, ezért támogatta például Volosinnak a 20. század elején született nyelvtanait is. Ám e korszakban is erősen hatottak a ruszofil eszmék is, így például Rakovszky nyelvtanait is számos ruszin iskolában használták. Az is előfordult, hogy az ungvári gimnáziumban a ruszin nyelv órákon a ruszofil irányultságú oktató valójában orosz nyelvet oktatott (lásd Bonkáló 1935: 57). Egy szovjet népdalkutató, Gosovszkij (1968: 63) azonban később így jellemzi azt a nyelvváltozatot, amelyet az ungvári gimnáziumban „orosz nyelv” („руський язык”, „rutenische Sprache”) címen oktatott a 19. század végén: „az egyházi szláv sajátos keveréke a helyi ukrán nyelvjárásokkal, megtűzdelve szlovakizmusokkal és magyarizmusokkal”.

A 19–20. század fordulóján a régió ruszin nyelvű iskoláiban uralkodó nyelvi káoszt jól jellemzi egy a *Листокъ* című lapban 1894-ben megjelent összefoglaló. Szerzője, Jurij Sztavrovskij-Popradov felidézi, hogy volt időszak, amikor a ruszin iskolák számára Bécsben adták ki a tankönyveket, egy „se nem lengyel, se nem szlovák-rutén zsargonban”. Később Budapesten jelentek meg az iskolai kötetek, egy „mindenféle rendszer nélküli”, egyházi szláv és szlovák-rutén keverék nyelvváltozatban. Egy rövid periódusban helyi szerzők állították össze a tankönyveket, ám ezeket gyorsan felváltották egy errefelé ismeretlen ukrán-magyar nyelvjárásban írott kiadványok. Végül pedig a szlovák-ruszin nyelvjárásban, de latin betűkkel nyomtatott imádságos könyveket adtak a vidék ruszinjainak kezébe (idézi Nedzelszkij 1932: 242).

A következő korszakban, a Csehszlovákiához került korabeli Kárpátalján egymással vetélkedő ruszin, nagyorosz és ukrán irányzatnak az oktatás terén folyó küzdelmét az tette lehetővé, hogy a csehszlovák hatóságok biztosították az anyanyelvi oktatást a köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek képviselői, köztük a ruszinok számára. Az azonban nem szerepel az oktatási statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés.³⁰² Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban (nagy)orosz, másokban ukrán nyelven oktatottak, s voltak olyan intézmények is, ahol a helyi ruszin nyelvjárást használták tannyelvűként (Nebesznik 1993, Magocsi 2007a: 518, Brenzovics 2010: 31).

Az oktatásban alkalmazott nyelvváltozat nagyrészt a helyi tanerő nyelvtudásától, nyelvi orientációjától függött (Nebesznik 1993, Magocsi 2007a: 518, Leve-

³⁰² A nyelvtörvény szerint az oktatás nyelve a „lidový jazyk”, azaz a „népi nyelv” (lásd Shevelov 1987a: 199, 1987b: 249).

nec és mtsai szerk. 2008: 270). A korabeli helyzetet érzékelteti a kortársak véleménye: „a tanulók nyelve paprikajancsiéra emlékeztet, orosz és ukrán anyagból összeöltött, mely azonban megőrizte kárpátorosz foltját” – írta A. Lukovics 1929-ben a *Карпатський світ* mellékletének 5. oldalán.³⁰³ O. Pajkos (1993: 256–257), aki a ma már Ungvárhoz csatolt Daróc községben volt tanító az 1930-as években, így emlékezett vissza erre az időszakra: „A nyelvi kérdés felforgatva a teljes anarchiáig: ahány iskola, annyi »tannyelv«. Akár egy iskolán belül is saját ízlésüknek megfelelően oktattak a tanárok: I. Panykevics nyelvtana alapján is (az ukrán irodalmi nyelvre orientálódva), rutén-magyarón szurzsikon is (mely a tanulók számára csaknem érthetetlen volt), kárpátoroszul is (mint Luts kay és Duchnovics idején), béna orosz nyelven is... (...) A gyerekek nem tudták, melyik tanárhoz hogyan forduljanak, milyen »nyelven« feleljenek, hisz csak saját anyanyelvjárásukat tudták jól”. A korszak ukranofil költője, Vaszil Grendzsa-Donszkij *Слідом чудернацьких „русинських” граматик не то, що хаос, а просто руїна — отворені двері до чехізації* [A csodatévő „ruszin” grammatikák nyomában nem csak káosz, hanem puszta rom – tárt ajtók a csehizációhoz] címmel 1928-ban a *Наша земля* [A mi földünk] folyóirat az évi 10. száma 31. oldalán publikált cikkében egy olyan embert mutat be, akit iskolai évei alatt három különböző nyelvtan alapján tanítottak, s ennek következtében nem tudja, hogyan írjon: „Úgy, ahogyan otthon ejti (*кунь, пуп, вуз*), vagy Volosin után (*конь, поп, воз*), vagy, esetleg, Panykevics nyelvtana szerint (*кòнь, пòп, вòз*)” (idézi Ferenc 1993: 315).

A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét³⁰⁴, az ukranofilek pedig Ivan Panykevics több kiadást megért grammatikáját³⁰⁵ részesítették előnyben.

Szabó 1925-ös iskolai grammatikájának nyelvi orientációját jelzik a szerzőnek a kötethez írott előszavából idézett sorok: „Mínt hogy az orosz beszélt nyelv ilyen vagy olyan mértékben különbözik az orosz irodalmi nyelvtől az orosz föld minden területén (Nagyoroszországban, Belaruszban és Kisoroszországban), ezért a nyelvtan, mely az orosz föld meghatározott része számára készült, figyelmet kell fordítson a helyi beszélt nyelv jellegzetességeire azért, hogy megkönnyítse a tanulóknak a közös orosz irodalmi nyelv elsajátítását. Ennél fogva a most kiadott

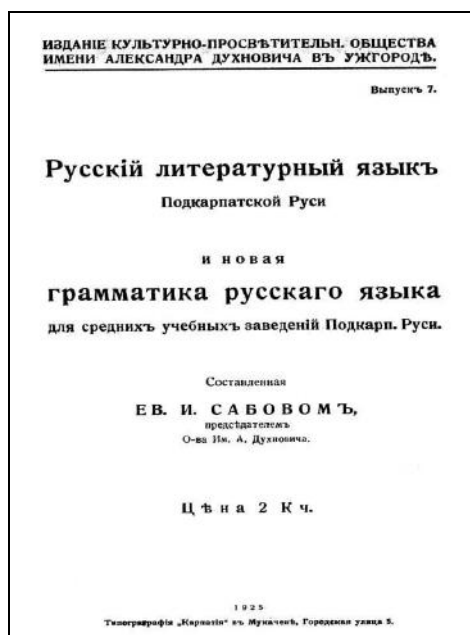
³⁰³ Idézi Venzsinovics–Kondor (1993: 75).

³⁰⁴ Сабов Євменій: *Русскій літературний языкъ Подкарпатскої Русї и нова граматика рускаго языка для середнихъ учебныхъ заведеній Подкарпатскої Русї*. Munkács, 1925. A borítón nem szerepel a szerző neve. A kötetről Pajkos (1993: 257), Shevelov (1987b: 248), Magocsi (2004: 96) és Moser (2011: 249) úgy tudja, hogy az valójában nem Szabó, hanem Alekszandr Grigorjev(ics) orosz emigráns munkája.

³⁰⁵ Панькевич Іван: *Граматика руського языка для молодших клас шкòл середних и горожанских*. Мукачево: Типографія „Карпатія”, 1922. Újra kiadva 1927-ben és 1936-ban. A nyelvtan alapos nyelvi elemzését lásd Csucska (1993a), Moser (2009).

nyelvtan, mely elsősorban Podkarpatszka (a korábbi terminológia szerint Uhorszka) Rusz tanulói számára készült, a szükséges mértékben figyelmet fordít Podkarpatszka Rusz beszélt nyelvének jellegzetességeire, melyek lengyel, szlovák, magyar és román hatás alatt alakultak” (eredeti nyelven idézi Arisztov 1925/1995: 46). A grammatika 1. oldalán a szerző azt is leszögezi, hogy munkája az orosz irodalmi írott, és nem beszélt változatának grammatikája (Magocsi 2004: 96).

A csehszlovák hatóságok által Galíciából Kárpátaljára meghívott Panykevics³⁰⁶ nyelvtana mellett egy ukrán helyesírási szabályzatot is kidolgozott a régió iskolái számára, melyet 1920-ban a helyi pedagógusok közgyűlése jóváhagyott, s 1922-ben jelent meg.³⁰⁷ Ám a helyesírási bizonytalanságokra utal, hogy az 1928-ban a Proszvita kiadásában Ungváron megjelent *Magyar-ruszin szótár* előszavában ezt olvashatjuk: „A helyesírásban lényegtelen ingadozások vannak, melynek oka a még ki nem forrott és nem egységesített helyesírási szabályokban keresendő.”³⁰⁸

Szabó Eumén nyelvtanának címlapja

³⁰⁶ Erről lásd Puskas (2006: 92).

³⁰⁷ Lásd itt: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um62.htm>

³⁰⁸ *Magyar-ruszin szótár. Мадярсько-руський словарь.* Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula, Bracsajkó Mihály.

A ruszofil irányzat nyelvi álláspontját, nyelvszemléletét jól illusztrálják Georgij Gerovszkij (1927) Panykevics nyelvтанáról írott bírálatában az ukrán nyelvről megfogalmazott gondolatai: „Ennek a »nyelvnek« az elsajátítására a kárpát-orosz tanulónak nem kevesebb erőfeszítést kell fordítania, mint az oroszországi irodalmi nyelv megtanulására,³⁰⁹ azzal a különbséggel, hogy első esetben ez nem eredményez hozzáférést bármilyen jelentős értékekhez, míg a közös orosz irodalmi nyelv egyszeriben megnyitná számára az orosz világkultúra gazdag kincsétárát” (idézi Shevelov 1987a: 203 és 1987b: 254).

A nyelvkönyvek és az említett Panykevics féle helyesírási szabályzat nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvten sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv korabeli sztenderd változatával. Panykevics helyesírása például megőrizte a területen hagyományosan használt *ѣ* betűt, valamint néhány nyelvjárási hangtani jegyet is kodifikált. Ezt a Panykevics féle³¹⁰ ortográfiát 1945-ben a szovjet-ukrán helyesírási szabályzat váltotta fel Kárpátalján.

Ivan Panykevics grammatikája

³⁰⁹ Az angol idézetben „to learn the Common-Russain literary language” (Shevelov 1987a: 203), az ukránban „на вивчення общерусской літературної мови” (Shevelov 1987b: 254) szerepel.

³¹⁰ Ukránul „Панькевичівка”-nak nevezték ezt a szabályzatot.

Moser (2009) alapos elemzéséből kiderül, hogy Panykevics három kiadást megért grammatikája fokozatosan, lépésről lépésre próbálja bevezetni a régióba az ukrán sztenderd változatot. A harmadik kiadásban (176. old.) a nyelv-tanító egyértelműen le is szögezi: „A mi podkarpatszkarusz-beli népnyelvünk a kisorosz nyelv része, annak legtávolibb délnyugati vége”. Csucska (1993a) szerint azonban a grammatika változatai közötti eltérés annak következménye, hogy a csehszlovák hatóságok és a helyi értelmiség nyomást gyakorolt a szerzőre az első kiadás szerkesztése során, így Panykevics nem állíthatott össze olyan nyelvtant, amely minden elemében a Kárpátok túloldalán elfogadott ukrán irodalmi normát kodifikálta volna.

A csehszlovák időszakban az ukrán irányzat képviselői fokozatosan egyre nagyobb teret nyertek az iskolákban (Dumnics 2009). Ennek egyik legfőbb oka a pedagógusok nyelvi irányultságában keresendő. Amikor a régió Csehszlovákiához került, a magyar éraban oktató tanítók egy része elhagyta a vidéket. Az ottmaradt pedagógusok közel fele azonban vagy nem kapott állampolgárságot, vagy pedig (674 tanítóból és tanárból 379, azaz 56%) nem tette le a hűségesküt, így nem taníthatott (Levenec és mtsai szerk. 2008: 267). A pedagógushiányt főként a Galíciából érkező, ukrán orientációjú emigránsok pótolták (Dumnics 2009: 7–8). A régióba érkezett galíciai értelmiségieknek jelentős szerepe volt az ukrán nyelvi és politikai irányzat kárpátaljai megszilárdulásában.

Az ukrán nyelvi irány terjedését segítette a kezdeti időszakban a cseh akadémia bizottságának a régió irodalmi nyelvének tárgyában kiadott állásfoglalása is (Levenec és mtsai szerk. 2008: 267).

Amikor ugyanis a csehszlovák hatóságok szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet az oktatásban és a közigazgatásban használni kell Podkarpatszka Rusz területén, 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához. A levélre 1919. december 20-án 62.756/19. 902. n.o. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter. A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: „*Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus*”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hoz a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY.

Č. j. 62.756/19 902 n.o.
Věc: Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus V Preze, dne 20./XII. 1919.
k čís. 934 z 15. listopadu 1919.

Vrchnímu velitelství Karpatské Rusi

v U. ž h o r o d ě

Otčejšic poznati míněni odborníku o Vašem návrhu, aby při české akademii věd a umění ustanovila se komise, která by na podkladě studia, jež by vyslaní filologové na místě samém vykonali, sestavila spisovný jazyk rusínský pro Podkarpatskou Rus, tak, aby se zajist účinnilo rozhodnutí obsaženému v statutě pro tamní autonomní území, že jazykem vyučovacím na všech stupních má tam býti místní rusínské nářečí - svolalo ministerstvo školství a národní osvěty na 4. prosince t.r. za tím účelem zvláštní poradu členů akademie i jiných odborníků oborem svého studia blízkých této otázce a k jejímu řešení nad jiné povolaných. Pojednávše důkladně o dané otázce shodli se účastníci porady, o níž podrobnější zprávu podává přiložený zápis jednomyslně o těchto zásadách:

1. Rozhodovati o spisovném jazyku některého národa nebo kmeně náleží především jeho příslušníkům. Proto čeští odborníci mohou se o spisovném jazyku Karpatské Rusi vysloviti jen s výhradou, že jejich hlasu nebude dbáno více než vůle tohoto obyvatelstva.

2. Tvořiti uměle nový spisovný jazyk slovanský pro obyvatel Karpatské Rusi bylo by nejen velmi nesnadné /: vypravěním zvláštní vědecké komise do tamního území jistě by se k tomu nedospělo /:, nýbrž s hlediska vědeckého úplně pochybené a s hlediska naší i slovanské politiky nežádoucí. Zvláštní spisovné řeči pro Karpatskou Rus není jistě potřeby více než pro jednotlivé kmény národa Československého /: př. Hanáky /: a její vznik byl by nebezpečnou posilou rozkladných snah v lůně národa našeho druhdy se objevujících.

3. Protože místní rusínské nářečí v Karpatské Rusi o němž mluví statut, je nesporně nářečí maloruské, dlužno za spisovnou řeč tamního obyvatelstva uznati spisovný jazyk maloruský, jehož nejbližší užívají jeho sousedé a soukmenovce, t. j. haličskou ukrajinštinu. Fonetický pravopis v Haliči uměle zaváděný a lidu karpatoruskému nesympatický byl by ovšem možno i záhodno nahraditi pravopisem etymologickým. Uznáním spisovné řeči ukrajinštině za jazyk vyučovacím na školách v Karpatské Rusi usnadní se podstatně

A prágai akadémiai állásfoglalás első oldala

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A második bekezdés egyértelműen amellet foglalt állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna, emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes egy ilyen törekvés, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. A harmadik pont a régió nyelváltozatait kétségkívül a „maloruské” (azaz kisorosz) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók

használnak: a galíciai ukrán nyelvet („*haličskou ukrajinštinu*”). A galíciai irodalmi nyelváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus használandó Kárpátalján (Shevelov 1987b: 249, Puskas 2006: 92). A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

zřizování a působnost těchto škol, neboť bude možno užiti knih a. snad i učitelů z Haliče. Obava, že by se tím snad podporovala v Podkarpatské Rusi ukrajinská irredenta, není odůvodněna. Spíše by se živila umělým odlučováním obyvatelstva tohoto území od národního kmene, jehož je přirozenou součástí.

4. Aby obyvatelé Karpatské Rusi nepozbyli vědomí, že i jako ukrajinci jsou příslušníky velikého národa ruského, doporučuje se na středních školách zaváděti povinné vyučování jazyku ruskému /:vedle českého a slovenského:/

5. Je žádoucí z důvodů vědeckých i politických, aby byly odborně prozkoumány a oceněny dosavadní literární pokusy o vytvoření zvláštní spisovné řeči pro lid karpatoruský; jejichž úkolem jsou na př. mluvnice Voločinovvy. Nejučelnější bylo by svěříti tento úkol mladému filologovi, náležitě k tomu připravenému.

Podávajíc vrchnímu velitelství Karpatské Rusi zprávu o tomto výsledku svého jednání se zástupci české akademie i jinými odborníky o otázce spisovné řeči pro tamní území, poznamenává ministerstvo školství a národní osvěty, že hodlá věnovati všechnu péči i podporu vědeckému výzkumu lidové mluvy v Karpatské Rusi i dosavadních snah o vytvoření zvláštního spisovného jazyka pro její obyvatelstvo.

minister H a b e r m a n m. p.

A Prágából érkezett válasz második oldala

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei (lásd Magocsi 1994: 86, Puskas 2006: 93–94, Dumnic 2009: 7, Brenzovics 2010: 30–31).

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy célszerű volna szakmai szempontból tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvvaltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin grammatikája volt.³¹¹

Az oktatásban uralkodó nyelvi helyzetet jellemzi, hogy Panykevics ukrán nyelvtanának első (1922) és második (1927) kiadása még az etimologikus helyesírást használva a galíciai ukrán nyelvjárást ötvözte a helyi (a galíciaihoz legközelebb álló verhovinai) dialektusok jellemzőivel,³¹² az 1936-ban megjelent harmadik javított kiadás azonban már jelentősen eltávolodott a helyi nyelvjárásoktól, és közeledett az ukrán sztenderd változat normái felé (Magocsi 1994: 88, Levenec és mtsai szerk. 2008: 271–272, Plišková 2008: 50–51, Dumnic 2009: 9, Moser 2009, 2011c). A Panykevics féle nyelvtan 1922 és 1937 között tucatnyi ábécés-könyv, olvasókönyv és más tankönyv nyelvi mintájául szolgált (Plišková 2008: 51). Ezek a kiadványok – mint például az O. Markus és J. Révay közreműködésével kiadott tankönyvek³¹³, valamint az ekkor már politikailag és nyelvileg egyaránt egyértelműen az ukrán irányt követő Volosin munkái³¹⁴ is (lásd Nedzelszkij 1932:

³¹¹ A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Moser (2011: 248). A dokumentumot közli Mikola Musinka is (<http://zakarpattia.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svidchat%E2%80%A63>).

³¹² Egy Kárpátokon túlról érkezett tanár, Antyin Kuscsinszkij Argentínában megjelent emlékirataiban arról számol be, hogy bár a csehszlovák tantervek szerint az iskolákban kezdetben a hagyományos, Panykevics féle szóelemző helyesírást kellett (volna) tanítani, ő a kiejtés szerinti ukrán ortográfiát is oktatta a gyerekeknek. Lásd Kuscsinszkij (1981: 57).

³¹³ Lásd például: Маркуш О. – Бочек С. – Шутка Г.: *Родне слово: учебник руського языка для народных школ. Часть I. Для 2 и 3 шкільного рока*. Ужгород: Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1923. 77 old.; Маркуш О.: *Зорниця: перша книжочка до читання для руських дітей*. Ужгород: Свобода, 1925. 128 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Друга читанка для 2 поступного річника народних шкіл*. Прага: Державне видавництво, 1937. 132 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Живе слово: читанка для 5-6 шкільного року народних шкіл*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 276 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Отчина: читанка для 3-4 шкільного року народних шкіл*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 198 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Світло: читанка для 7-8 шкільного року народних шкіл*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1932. 411 old.

³¹⁴ Lásd Volsin ebben a korszakban született nyelvi tankönyveit, például: Волошин А.: *Методическа карпато-руського для народнихъ школь*. Ужгородъ: Унію, 1919; *Азбука карпато-руського и церковно-славянського чтення*. Ужгород: Унію, 1921. 102 old.; *Читанка для II класу народних школ*. Ужгород: Унію, 1921. 77 old.; *Мала читанка для II и III класу народних школ*. Ужгород: Унію, 1925. 125 old.; *Практична граматика руського языка*. Ужгород: Унію, 1926; *Практична граматика руського языка для народних, горожанских и середних школ. Часть II. Складаня (Синтаксисъ)*. Ужгород: Унію, 1927; *Практична граматика руського языка, 2-е вид*. Ужгород: Унію, 1928; *Методична граматика руського языка для низших клас народних школ*. Ужгород: Унію, 1930.; *Читанка для IV и V шкільних роков народних школ. Часть II*. Ужгород: Школьная

246–247, Maljar 2008) – az oktatás ukrán irányvonalát erősítették (Magocsi 1994: 88), mint ahogyan a V. Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények³¹⁵ is, melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. Ez utóbbi azokat a szavakat, kifejezéseket, melyek a szerkesztő szerint a helyi tanulóifjúság számára nem érthetők, lábjegyzetben regionális nyelvjárási megfelelőekkel magyarázta (Shevelov 1987b: 250).

Volosin korábban is több változatban megjelent *Методична грамматика* 1923-ban kiadott legújabb verziója kapcsán Bircsak (1924: 17) kiemeli, hogy a korábbi nyelvtanírók szerzői egybegyűrték az egyházi szláv, a nagyorosz és a ruszin nyelvet, s egy mesterséges, nem létező nyelv grammatikáját alkották meg. Ezzel szemben „Avgusztin Volosin tiszta vizekre evez, elkülönítve a ruszin nyelvet [руську мову] az oroszról és egyházi szlávától mind fonetikai és morfológiai, mind szintaktikai téren.”

Bircsak (1924) és Belej (2010) ennek a számos változatban kiadott nyelvtannak és szerzőjének nyelvi evolúcióját a kötet címének változásaival is szemlélteti. Belej (2010) – Bircsakra utalva – bemutatja, hogyan alakult annak a nyelvnek a megnevezése a grammatikának a címében, melyről a munka szól. 1899-ben a *карпато-руського*, 1901-ben az *угро-руського*³¹⁶, majd több kiadásban ismét a *карпато-руського* szerepel a nyelvtan címlapján, ám az 1923-as kiadás borítóján már a *карпато-руського* változat jelenik meg, melynek helyesírása egyértelmű közelítés az ukrán ortográfiai norma felé.³¹⁷

Belej (2010) megállapítása szerint az említett grammatika változataiban fellelhető módosítások elemzése révén – annak ellenére, hogy Volosin egyetlen nyelvtana címében sem használta az *ukrán* szót – nyomon követhető a szerző nyelvi nézeteinek alakulása, illetve az ukrán irodalmi nyelv kialakulásának folyamata a mai Kárpátalja területén.

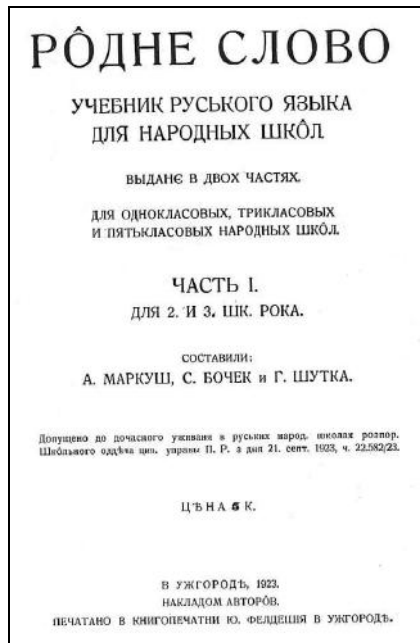
Volosin korábbi nyelvtanainak átdolgozott, „ukránosított” grammatikáiról azonban Shevelov (1987b: 252) megjegyzi, hogy egyik sem felelt meg a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelv normáinak, melyeket szerinte a politikai és nyelvi nézeteit gyökeresen megváltoztató pap-tudós-politikus soha nem tudott igazán elsajátítani.

помощь, 1932. 251 old.; *Читанка для VI–VIII школьних роков народних шкіл*. Часть III. Ужгород: Выдання педагогічного товариства Подкарпатської Русі, 1932. 285 old.

³¹⁵ Lásd pl. Бирчак В.: *Руська читанка для I. клясы гімназійнонь и горожанських школь*. Прага, 1922.

³¹⁶ Kljap (2001: 32) és Belej (2010) úgy véli, hogy az *угро-руський* a magyar nyelvpolitika nyomásaként került a kötet címébe.

³¹⁷ Ehhez azt is hozzáfűzhetjük, hogy az először 1907-ben magyar nyelven megjelent Volosin féle nyelvtan címében ez szerepel: *kisorosz (rutén)*.

Egy korabeli nyelvtankönyv címlapja

Az ukrán nyelvi irány erősödését jelzik azok a nyelvtanok is, melyek már címükben is az *ukrán* jelzőt használják.

Az első olyan kárpátaljai grammatika, amely már címében is ukrán nyelvtan, 1931-ben jelent meg a régióban. Munkácson adták ki Avgusztin Stéfán és Ivan Vaszko munkájaként (Moser 2011c: 251–256).³¹⁸ A kiadvány nem a hagyományos, etimologikus ortográfiát propagálja, hanem az új, kiejtés szerinti, fonetikus írásmódot. A nyelvtan szerzői nemcsak a helyesírásban, hanem a morfológiában is szakítanak azzal a hagyománnyal, mely – akár orosz, akár ruszin nyelvtanról van szó – tekintettel volt a helyi nyelvváltozatok sajátosságaira (Moser 2011c: 253).

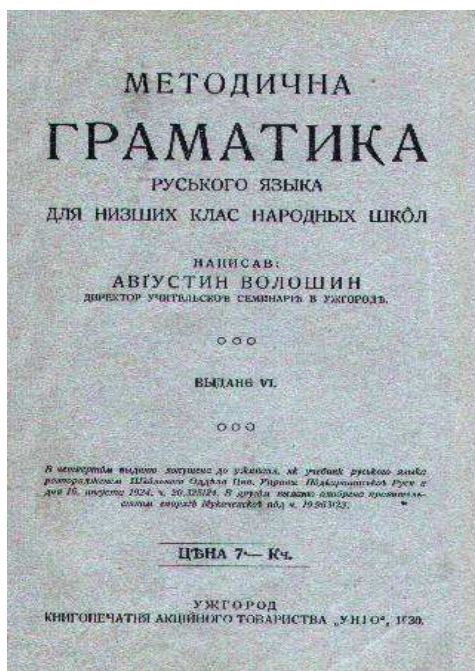
Az 1930-as évek végén már egyes iskolai nyelvtanok címében vagy előszavában is előfordul az *ukrán nyelv* (українська мова). Ilyen például Jaroslav Nevrlý 1937-ben kiadott kötete.³¹⁹ Francz Agij 1938-as iskolai nyelvtana szintén

³¹⁸ Штефан Августин – Васко Иван: *Грамматика української мови*. Мукачево: Учительське Товариство Підкарпатської Руси, 1931.

³¹⁹ Неврлі Ярослав (Nevrlý, Jaroslav): *Грамматика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання*. Ужгород, 1937.

ukrán irányú.³²⁰ Ez a két kötet az elsők között volt a régióban azon kiadványok sorában, melyek a fonetikus helyesírást használták.

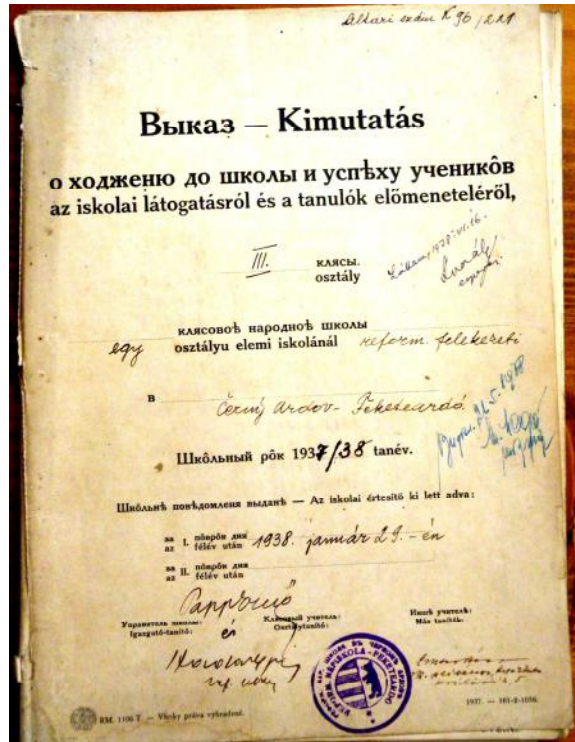
A Trianon előtt egyértelműen ruszin irányultságú tankönyveket szerkesztő, majd a világháborút követően fokozatosan egyre inkább az ukrán orientáció vezéralakjává váló Volosin nyelvi pálfordulása³²¹ kapcsán Nedzelszkij (1932: 246–247) felveti: ha ekkora változásokon ment át az iskolai nyelvtanok szerkesztője, más tantárgyak tankönyveinek mintaadója, akkor természetes, hogy nemcsak a tanulók, de a tankönyvszerzők sem lehettek képesek követni, „merőről fog fújni a szél”; s nem csupán az új grammatikák nyelvi iránya terén, hanem még a régebbiek újabb kiadásai kapcsán sem.

Volosin egyik 1930-ban kiadott grammatikája

³²⁰ Агій Франц: *Підручник для народніх шкіл (граматика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника.* Ужгород: Учительська Громада, 1938. A nyelvtanról lásd Belej (2009).

³²¹ A Volosin-nyelvtanok nyelvi irányultságának módosulását Belej (2010) és Dumnic (2009: 9) is kiemeli. A Panykevics és Volosin féle grammatikák kodifikálta nyelvi norma fokozatos, de rövid idő alatt bekövetkezett változása kapcsán Dumnic (2009: 9) megjegyzi: „Az ilyen tankönyvek miatt a tanároknak minden évben új grammatikát kell tanítaniuk, ami pedagógiai abszurd. Ezért nem csoda, hogy az iskolából »nyelvi invalidus« tanulók kerülnek ki, mert nem ismernek egyetlen irodalmi nyelvet és helyesírást sem”.

Kétnyelvű iskolai dokumentum Feketeadó község elemi iskolájából

A csehszlovák hatóságok kezdetben mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben.³²² A ruszin irány annak ellenére háttérbe szorult, hogy az 1919. november 8-án kiadott Generalny Statutum (azaz a Podkarpatszka Rusz berendezkedéséről szóló kiáltvány) III. rész 2. pontja kimondja: „Az összes iskolákban a nényelv³²³ lesz a tannyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában. (...) A ruszin nyelv ('rusinskij jazyk') a tannyelv az első osztályokban és halad az összes magasabb osztályokban. Átmenetileg a meglévő iskolák felső osztályaiban megmarad a magyar nyelv, de a ruszin nyelv tanítása kötelező”.³²⁴

³²² Puskas (2006: 92) úgy véli, ebben az „oszd meg és uralkodj” elve játszotta a főszerepet. Állítása szerint abban, hogy a csehszlovák időszak két évtizede alatt mikor melyik (az ukrán vagy az orosz) nyelvi irányzat kapott (nagyobb) támogatást, elsősorban a régiót irányító csehszlovák állami főhivatalnok személyes álláspontja volt meghatározó (lásd Puskas 2006: 92–94).

³²³ Vagyis nem a nagyorosz és nem az ukrán, hanem a helyi nyelvváltozat.

³²⁴ A kiáltvány szövegét lásd itt: Fedinec szerk. (2004: 58–60). Az idézett részt lásd az 59. oldalon.

Початкова наука Beszéd és ért. gyakorlat			
Предметові науки Tárgyi ismeretek	Краєзнавство Szülőföldi ismeretek	Íróvíz, kulak.	/.
	Географія — Földrajz		/.
	Історія — Történelem		Skóvákok és csekek csatái
	Природознавство — Természettudomány		Сиріжки, тобто. А шкільні
	Фізика — Természetan		Slap fogalmak.
Численні в науці о геометричних тілах Számítás és mérés		Склад а історії кривих ліній — alkalmazások.	із повн. о.м.б. Бірюк: ліній, дуг, історія
Рисовані — Rajz		Склад alkotás: mit láttam a városban	Склад alkotás: mit láttam a városban?
Писаня — Írás		D, d, G, g betűk írása	
Співа — Ének		Скількі ємк. Скількі, шкільні.	Навчальні гімни
Тілесне виховання Testnevelés		Соратоків, соратоків.	Соратоків асортів.
Художні ручні роботи — Fű kézimunkák		Вирізки, вирізки	Вирізки, вирізки.
Двох. ручні роботи в науці о домашньому господарстві Női kézimunka és háztartás		28-я і 29-я	28-я і 29-я
Русин		Оглядні заняття.	Оглядні заняття.
Необов'язкові предмети Nem kötelező tárgyak		Бесіда.	Бесіда.

Egy osztálykönyv részlete; ruszin nyelvből „olvasási gyakorlatok” és „fordítási gyakorlatok” szerepelt a tanrendben, no és persze „beszélgetés”

Ennek az önállósodási mozgalomnak a keretében 1938. november 25-én adta ki Podkarpatszka Rusz oktatási minisztereként Volosin az oktatás nyelvéről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – érdekes módon³²⁶ – az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja, hogy „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike” (a törvényről lásd az előzőekben). A 2. § a ruszin (kisorosz) lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvévé.³²⁷ A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. A következő paragrafus –

³²⁶ Az 1868:XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el, a magyar törvények hatálya azonban 1919-től nem terjedt ki az 1938 novemberében még Csehszlovákiához tartozó, ám éppen az önállósodás útján járó Podkarpatszka Rusz területére.

³²⁷ „В школах, оснований для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.”

ismét az 1868. évi XXXVIII. tc.-re hivatkozva – arról rendelkezik, hogy ha az orosz tannyelvű osztályban a tanulói létszám 30 fő alá esik, akkor az iskola fenntartójának 8 napon belül meg kell szüntetnie az osztályt, és a tanulókat az ukrán tannyelvű osztályokba kell átirányítani. Az 5. paragrafus nyelvtervezési szempontból lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez a pont ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv”, illetve „orosz irodalmi nyelv” alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozaton „az irodalomban általánosan használt helyesírású”, valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.³²⁸

Az 1938-as első bécsi döntéssel, illetve az 1939. márciusi katonai akcióval ismét Magyarországhoz került területen bevezetett hivatalos kétnyelvűség miatt a – korabeli terminológiával „magyarorosz”-nak nevezett – helyi nyelv/nyelvváltozatok kodifikálása, illetve ennek a nyelvnek és az ezen a nyelven való oktatás kérdése továbbra is a figyelem középpontjában maradt.

A csehszlovák korszakhoz hasonlóan a ruszin nyelv továbbra is használatos volt tannyelvként és tantárgyként egyaránt a Magyarországhoz visszakerült Kárpátalja számos iskolájában. Ám merőben más nyelvpolitikai célok érdekében, s ennek megfelelően más tankönyvek alapján.

A magyar kormányzat politikai okokból gyorsan háttérbe szorította a nagyorosz irányzatot, és gyakorlatilag betiltotta az ukrán orientációt, s egyértelműen az önálló ruszin nyelv és egy ruszin sztenderd nyelvváltozat kodifikálása mellett döntött.

Georgij Gerovszkij 1939-ben *Русская грамматика для народных школ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára]³²⁹ címmel kiadott rövidke (72 oldalas) tankönyve előszavában még úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: „a falusi nyelvet”) használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellettt érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv el-sajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érintkezésnek az eszköze (Káprály 2003: 178).³³⁰ Hamarosan azonban – ahogyan Marina

³²⁸ Eredetiben: „Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) згідно великоруських треба розуміти літературну мову українську (малоруську), згідно літературну мову великоруську з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним.” Az államnyelvről szóló rendeletet és ezt a dokumentumot egy napon fogadták el és tették közzé.

³²⁹ Геровський Георгій: *Русская грамматика для народных школ. Часть I. Для второго года обучения*. Унгарь–Ужгород: Школьная помощь, 1939. 72 old.

³³⁰ Amint arra Káprály (2003: 178) elemzése rávilágít, e grammatika szerzője sem tudta azonban elkerülni, hogy helyi nyelvjárási elemek kerüljenek orosz nyelvtanába. Az elemző szerint Gerovszkij tudatosan törekedett arra, hogy csökkentse az eltéréseket a (nagy)orosz és a helyi sztenderd norma között.

Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság oktatási és vallásügyi hivatalvezetője értékelte a helyzetet emlékirataiban – „a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban leszorultak a politikai porondról és helyet kellett adniok azon az egyre jobban feltörő népi-irányzatúaknak (a narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt” (Marina 1977/1999: 143).

Az önálló ruszin nyelv megteremtésében kiemelt szerep jutott a sztenderd változatot kodifikáló, az oktatásban használt nyelvváltozatot meghatározó grammatikáknak.³³¹

А Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений [Magyarország nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című 1940-es grammatika a helyi nyelvjárásokra alapozott nyelvtan volt. Az általa kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól (Káprály 2003: 178–179). Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv” (idézi Botlik 2005b: 42). Marina (1977/1999: 143) maga is úgy értékeli, hogy a kötetben „felismerhető volt az orosz irodalmi nyelvhez való bizonyos igazodás”. Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta (Káprály 2003, 2008).

Ez a tankönyv sem oldotta meg azonban a nyelvi problémát. Ezt jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosznyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyányic vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarország” nyelvtannal szemben³³² (Oficinszkij 2010a: 179–180). A kritika látszólag visszhangtalan maradt.

Nyilván a fentiekkel is magyarázható, hogy 1941-ben megjelent Harajda János *Грамматика руського языка* [Ruszin nyelvtan] című új nyelvtana, és az 1941–1942. tanévtől már ennek a használata volt kötelező a gimnáziumokban, és ennek alapján születtek a népiskolák számára írott tankönyvek is. A már korábban kiadottakat is ennek nyelvezete alapján dolgozták át. Az iskolákba ezt megelőzően kiküldött tankönyveket azonban már nem vonták vissza, s ez tovább fokozta az oktatásban uralkodó nyelvi káoszt (Brenzovics 2010: 134–135).

³³¹ Az oktatás kulcsszerepét a ruszin irodalmi nyelv megteremtésében jelzi, hogy bár még meg sem jelent az 1940-es Marina-féle grammatika, Ungváron már 1939-ben ruszin tankönyveket jelentettek meg a I–VIII. osztályok számára (Plišková 2008: 53).

³³² Г. Геровский – В. Крайняницъ ред.: *Разборъ грамматики угрорусского языка*. Унгарь, 1941. A bírálat szerzői között a szerkesztők mellett szerepel továbbá V. Antalovszkij (В. Антоловский), M. Griga (М. Грива) és Sz. Dobos (С. Добошъ) is.

A grammatika ellentmondásos fogadtatását jelzi, hogy a Prágában megjelenő *Hacmyn* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában például ezt olvashatjuk a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják.”

A nyelvtan a remények ellenére azért sem oldotta meg a régióban uralkodó nyelvi zűrzavart, mert a ruszinok egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi elemekkel vegyített változatát használták, s a Harajda által rögzített nyelvváltozatot jórészt csupán a kormányzói biztosság hivatalos kiadványai és lapja, illetve a Kárpátaljai Tudományos Társaság kötetei használták (Plišková 2008: 54). A korszakot jellemző kötetében Brenzovics László (2010: 134) így jellemzi a helyzetet: „Az iskolákban a nyelvi téren tovább folytatódott a káosz, minden tanító saját meggyőződése szerinti nyelven oktatott, ki oroszul, ki ukránul, ki pedig a helyi dialektusban. A magyar kormányzat által forszírozott helyi dialektuson alapuló ún. »rutén nyelvet« becsülték egyébként a legkevesebbre”, arra való hivatkozással, hogy ennek a nyelvnek nincs irodalma és nincs irodalmi (azaz sztenderd) nyelvváltozata.

A magyar nyelven oktató osztályokban/iskolákban a helyi hivatalos nyelv oktatását az is jelentősen megnehezítette, hogy a pedagógushiányt az anyaországból áthelyezett káderekkel próbálta orvosolni az oktatási kormányzat, ám ezek a tanítók „a hazai környezetből kiszakadva, a rutén nyelvet nem ismerve érkeztek a többségében szegény, elmaradott hegyi falvakba” (Brenzovics 2010: 138).

A két világháború közötti időszakban a magyar hatóságok kiemelt figyelmet fordítottak az államnyelv, a magyar oktatására is. Az elemi iskolák harmadik osztályától tanultak magyarul a régió valamennyi intézményében, minden nap a második óra magyar nyelv volt (Brenzovics 2010: 135). Ez a nyelvoktatás sem lehetett azonban hatékony, „hiszen a tanítók döntő többsége egyáltalán nem beszélt magyarul, nem voltak megfelelő tantervek és tankönyvek, hiányzott a megfelelő módszertan” (Brenzovics 2010: 135).

A szovjet korszak előtti Kárpátalján uralkodó nyelvi helyzetet Shevelov (1987a: 207, 1987b: 260) a következőképpen jellemzi: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polémikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi

nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvé szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út.”

A második világháború után megszűnt a ruszin oktatása (magának a ruszin nyelvnek a létezését is tagadta a szovjet birodalom), kötelezően oktatni kezdték viszont az orosz, azaz egy olyan nyelvet, mely korábban sajátos funkciókban volt jelen a régióban. Az orosz, a nem orosz tannyelvű iskolákban kezdetben nem ritkán a szovjet hadifogság éve alatt oroszul valamilyen szinten megtanult személyek oktatták, tankönyvek híján az orosz nyelvű újságok szövegeinek felhasználásával (Fedinec 1996: 42, 1997: 32–33, 1999: 38). Kótyuk István kárpátaljai magyar nyelvész személyes szóbeli közlése alapján tudjuk például, hogy az első hónapokban az orosz nyelvű újságokat – például a *Pravdat* – széljegyzetelték a tanulók az orosz nyelv órákon, s ezeket a sajátos glosszákat használták szótárként és füzetként is a gyerekek.

Hasonló helyzetről számol be a Fedinec Csilla (1997: 33) által idézett, az 1944–1945-ös tanévről szóló levéltári forrás: „A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amelyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak.”

Az 1944–1945-ös tanévben a magyar gyerekekkel nyelvtanulás céljából osztályt ismételtettek (Fedinec 1996: 42).

A magyar tannyelvű iskolákban kezdetben az orosz és az ukrán nyelvet is oktatták. Ez tehát azt jelentette, hogy a régióban vetélkedő három nyelvi irányzat közül most éppen az a ruszin orientáció szorult háttérbe, melyet az előző korszak állami nyelvpolitikája erőteljesen támogatott a másik kettővel szemben.

Az első szovjet években azonban nem kis gondot jelentett a tanárok hiányos nyelvtudása, s a korabeli beszámolók szerint haladást alig lehetett elérni „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt” (idézi Fedinec 1999: 48). Az orosz nyelv elsajátítását nehezítette, hogy a szláv nyelveket ismerő tanárok és diákok legnagyobb része sem az orosz sztenderdet, hanem valamilyen helyi szláv nyelvváltozatot (vagy ezek keverékét) beszélt (Fedinec 1999: 48). Ez az ukrán tannyelvű iskolákban is jelentős gondot okozott. A Perecsenyi járásban például programot indítottak „a tanítók és tanulók nyelvének tisztaságáért, a helyi nyelvjárásiasság kiküszöböléséért” (idézi Fedinec 1999: 48). Egy korabeli értékelés szerint Kárpátalján az iskolások „a helyi nyelvjárásban vagy

magyarul beszélnek”, és a „nehéz nyelvjárási körülmények jelentik egyik okát egyes iskolákban a nyelvoktatásban elért gyenge előmenetelnek” (idézi Fedinec 1999: 48).

A szovjet korszak kezdetén a magyar tannyelvű iskolákban uralkodó nyelvi állapotok kapcsán figyelemre méltók a Fedinec Csilla által levéltári forrás alapján idézett alábbi sorok: „Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette a legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. (...) A második évben már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az orosz mint nyelvet tanítottuk már” (Fedinec 1997: 33).

A fentebb már említett „nyelvi káosz” következményei tehát a 20. század második felében is éreztették hatásukat, s mindez megnehezítette a szovjet hatalom által támogatott orosz nyelv terjedését, annak ellenére, hogy – amint azt a fentiekben láthattuk – az orosz nyelv emelkedett funkciókban való használatának nagy hagyományai voltak a régióban.

A 20. század első felének ukránai nyelvi helyzetét elemző munkájában Shevelov (1987a: 208, 1987b: 255) hozzáteszi, hogy míg 1945 előtt az orosz nyelvet a magas kultúra nyelvének tartották, és jelentős társadalmi és kulturális presztízst társítottak hozzá, úri nyelvnek tekintették, a Szovjetunióhoz csatolás után az oroszul beszélő szovjet prolikáderekkel való közvetlen találkozás következtében ez a presztízs gyorsan elillant.

Egy 1947. november 22-i minisztériumi rendelet alapján adott év december 1-től – az ukáz szerint – az anyanyelv és az orosz nyelv eredményesebb elsajátíttatása érdekében a nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban megszüntetik az ukrán nyelv oktatását, s az orosz nyelv továbbra is kötelező marad (Fedinec 1999: 48).³³³ Ennek ellenére még 1952-ben is úgy értékelte az oktatási kormányzat, hogy Kárpátalja iskoláiban (nem csak a magyar tannyelvű intézményekben, hanem általában) az orosz nyelv, az ukrán nyelv, valamint a matematika oktatása terén a legrosszabbak a tanulmányi eredmények (Fedinec 1999: 48).

1947-ben jelent meg az első tanterv orosz nyelvből és irodalomból a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára, ám az túlságosan nagy tananyagot ölelt fel. A tanterv szerzői figyelmen kívül hagyták, hogy a magyar gyerekek egy számukra teljesen ismeretlen szláv nyelvvel ismerkednek az orosznyelv órákon. A követelmények abszurditását jelzi, hogy az olvasás és írás elsajátítására

³³³ Наказ № 2656 „Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською і неукраїнською мовою навчання” від 22.11.1947 р.

ugyanannyi órát kellett fordítani a magyar tannyelvű iskolákban, mint az ukrán nyelvűekben, miközben az ukrán ajkú gyerekek a cirill ábécé betűit már az anyanyelvi órákon megtanulták olvasni és írni (Fedinec 1999: 72). Ez a tanterv sem jutott el azonban minden iskolába, 1951-ig a legtöbb tantárgyból nem is voltak egységes, az egész régióban használatos tantervek (Fedinec 1999: 72).

Később a szovjet oktatáspolitikai nagy hangsúlyt fektetett az orosz mint második anyanyelv oktatásának kérdésére. 1978. október 13-án központi párt-határozat született az orosz nyelv tanulásának és tanításának javítása érdekében szükséges lépésekről, melyet november 2-án az USZSZK-ban is megerősítettek (Kubajcsuk 2001, Maszenko 2010: 16).³³⁴ Egy 1983. május 26-án Moszkvában hozott központi határozat, majd ennek június 10-én Kijevben kiadott ukrainai változata³³⁵ alapján a nemzetiségi iskolákban orosz tanító pedagógusok 15%-os bérkiegészítést kaptak, az orosz órákon kis létszámú csoportokra bontották az osztályokat, rendszeresen szerveztek továbbképzéseket az orosz nyelv és irodalom szakos tanárok számára, külön tantervek és tankönyvek jelentek meg orosz nyelvből az egyes nemzetiségi iskolák számára, külön módszertani füzeteket, segédanyagokat is biztosítottak a pedagógusoknak, s egyes tanárképző főiskolákon beindult a nemzetiségi iskolákban oktató tanárok speciális szakmai képzése is (Kubajcsuk 2001, Levenec és mtsai szerk. 2008: 415–416, Maszenko 2010: 16).

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az orosz nyelv kötelező oktatását – rövid átmeneti periódust követően, amikor még mindkét nyelvet tanulták a nemzetiségi iskolákban – az ukrán tanítása váltotta fel. Ám a két évtizede szuverén ukrán állam máig nem teremtette meg a szükséges feltételeket ahhoz, hogy nem ukrán anyanyelvű polgárai megfelelően elsajátíthassák az államnyelvet.

Az ukrán nyelv eredményes oktatását számos tényező akadályozza. Az államnyelv oktatásának fő problémái a kisebbségi iskolákban az alábbiak.

a) Megfelelően képzett tanárok hiánya. Az 1997/1998. tanévben Kárpátalja kisebbségi iskoláiban ukrán nyelvet oktató pedagógusoknak kétharmada (Bereg-szászi–Cserniczkó–Orosz 2001: 57), a 2008/2009. tanévben 40%-a nem rendelkezett ukránnyelv-tanári képesítéssel (Motilcsak 2009: 42). 2009 nyarán Viktor Juscsenko elnök szégyenletesnek nevezte, hogy a kisebbségek nyelvén oktató

³³⁴ Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР”.

³³⁵ Lásd a moszkvai határozat alapján hozott ukrainai döntést: Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 »Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік«”.

iskolák egy részében nincsenek szakképzett ukránnyelv-tanárok.³³⁶ Az elnök utasította a megyei állami közigazgatások elnökeit, hogy mérjék fel, hány ukrán szakos pedagógus hiányzik az országban, és 2009. szeptember 1-ig gondoskodjanak arról, hogy minden iskolában legyenek megfelelően képzett ukrántanárok.³³⁷ Az elnöki ukázt – természetesen – nem sikerült maradéktalanul végrehajtani. 2011-ben Beregszász város magyar tannyelvű iskoláiban összesen 22 pedagógus oktatott ukrán nyelvet. Közülük 10 orosz szakos volt, 6 elemi iskolai tanító, s mindössze 6 tanár rendelkezett ukrán nyelv és irodalom szakos diplomával (Bárány-Husztai-Fábián 2011: 146). Ukrajnában a 2003/2004. tanévig nem képeztek olyan tanárokat, akiket arra készítettek volna fel, hogy ne anyanyelvként, hanem második nyelvként (államnyelvként) oktassák az ukrán nyelvet nem ukrán anyanyelvű tanulóknak. Azokban az iskolákban, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, vagy olyan ukrán szakos tanárok tanítják az államnyelvet, akiket arra képeztek, hogy ukrán anyanyelvűeknek tanítsák az ukránt, vagy pedig más szakos, rövid átképzésen részt vett pedagógusok; sok kis faluban pedig olyan szakképzetlen értelmiségiek, akiknek nincs pedagógiai végzettsége, de jól beszélnek az államnyelvet. Ezeknek a tanároknak egy része nem ismeri annak a nemzetiségnek a nyelvét és kultúráját, amely számára az ukránt tanítja (Gulpa 2000: 189, Replik-Horváth 2002, Póhán 1999, 2003: 52, Karmacsi 2003). Pedig a hágai ajánlások és nyelvi emberi jogi szakértők (pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997) szerint az államnyelvet kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk.³³⁸ A 2003/2004. tanévben az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a következő tanévben pedig a nem állami II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán kezdték el az ilyen pedagógusok képzését. Ez utóbbi képzéshez – mely Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által BA és Specialist, azaz az alapképzés és az egyetemi képzés szintjén egyaránt akkreditált – az ukrán állam semmilyen anyagi támogatást nem nyújt. A képzett pedagógusokból különösen az alsó tagozatban van nagy hiány. A fő probléma itt az, hogy a még a Szovjetunióban a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatán végzett tanítókat – mivel a magyar tannyelvű iskolák tanrendjében nem szerepelt az ukrán nyelv – nem készítették fel arra, hogy az ukránt oktassák tanítványaiknak, és sokan közülük nem is beszélnek (jól) ukránul, ezért gyakran nem is vállalják az

³³⁶ Lásd például http://oktatas.origo.hu/20090807/nincs_eleg_ukran_nyelvtanar_karpataljan; <http://www.nyest.hu/hirek/nincs-eleg-ukran-nyelvtanar-karpataljan>

³³⁷ <http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-vimagaye-znaiti-po-vchitelyu-ukrayinskoyi-movi-dlya-kozhnoyi-shkoli.html>

³³⁸ A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlásokban ez áll: „A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. Az állam hivatalos nyelvét is közönséges iskolai tantárgyként kell oktatni; leginkább olyan – mindkét nyelvet ismerő – tanárookra bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét” (12. pont, 7. oldal).

ukrán nyelv órák megtartását. Ezeket az órákat ukrán szakos pedagógusok látják el, akiről az imént már megjegyeztük: nem arra készítették fel őket, hogy nem anyanyelvi beszélőknek tanítsák ezt a tárgyat, ráadásul nem az alsó tagozatban. Ezek az ukrán filológia szakirányban végzett tanárok azt sem tudják, hogy az ukrán anyanyelvű gyermekeket hogyan kell olvasni és írni tanítani (hiszen felső tagozatos és középiskolai tanár diplomájuk van, ezt a feladatot pedig az ukrán tannyelvű iskolákban is az elemi iskolai tanítók végzik), ám arról végképp nincs fogalmuk, hogyan sajátíttassák el az ukrán olvasás és írás alapjait a magyar ajkú 7–8 éves kisiskolásokkal.

b) A megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek, iskolai szótárak hiánya. Az ukrán nyelvnek mint kötelező iskolai tantárgynak a bevezetését követően hosszú évekig nem jelentek meg az ehhez szükséges tantervek, tankönyvek. Amikor aztán megjelentek, a nemzetiségi iskolákban oktató pedagógusok számos kritikával illették őket (Gulpa 2000, Koljadzin 2003, Póhán 1999, 2003). Elsősorban azért, mert olyan tanárok és tudományos munkatársak állították össze őket, akik nem ismerik a kisebbségek helyzetét, nyelvét és kultúráját. Nyilvánvaló, hogy teljesen más tankönyvekből és más módszertan szerint kell oktatni az ukrán nyelvet az orosz anyanyelvű gyerekeknek, akik genetikailag és tipológiailag a célnyelvhez közeli nyelvet használnak anyanyelvként, melynek grammatikája, szókészlete és írásrendszere is közel áll az ukránhoz, illetve például a román vagy magyar gyerekeknek, akik a (keleti) szláv nyelvcsaládhoz tartozó ukrántól minden tekintetben távolabb álló, latin írásrendszert használó nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként. A tankönyvekkel szemben megfogalmazott további jogos kritika, hogy azok túlzottan grammatika-közpon-túak, a nyelvtan elméleti oktatására összpontosítanak, nem kommunikáció-közpon-túak (Bárány–Huszi–Fábián 2011). A tanterv és a tankönyvek nem felel-nek meg annak a nyelvi alapnak sem, mellyel a gyerekek rendelkeznek: az elvárások meghaladják a lehetőségeket. Az ukrán nyelv tanterv nem épít eléggé az anyanyelvi és idegen nyelvi órákon már megszerzett ismeretekre: számos olyan grammatikai kategória elsajátítását (bebifláztatását) várja el a gyerekektől, melyekkel az anyanyelvi órákon már megismerkedtek. Például a tanulók már ismerik az alapszófajokat (magyar nyelv óráról már tudják, mi az ige, főnév, mellék-név, számnév, névmás stb.), de ukránból és ukránul is el kell sajátítaniuk ezen szófajok definícióját már az elemi iskolai osztályokban, ahelyett, hogy a beszélt nyelvi készségek fejlesztésén volna a hangsúly. Úgy tűnik, mintha az oktatás célja nem az államnyelven való kommunikáció megtanítása volna, hanem az ukrán nyelvről, annak rendszeréről szóló ismeretek közvetítése. Máig nem készültek el a tankönyveket kiegészítő módszertani segédanyagok: nincsenek tanári kéziköny-vek, iskolai szótárak, video- vagy audiovizuális segédletek, amelyek jelentősen

elősegíthetnék az államnyelv elsajátítását azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbségek alkotnak többséget, és ahol az iskolán kívül a gyerekek ritkán találkozhatnak az államnyelvvél. Az ukrán költségvetés nem is támogatja az oktatási segédanyagok kiadását: csupán a tantervek, tankönyvek megjelentetésének költségeit fedezi, a tanári kézikönyvek, szemléltetők és más módszertani anyagok elkészítéséhez nem járul hozzá. Az oktatási intézmények azonban csak olyan segédanyagokat, szemléltetőket használhatnak, melyek rendelkeznek a szaktárca jóváhagyásával.

Részlet a 4. osztályos tankönyvből: a téma a prepozíció

c) A megfelelő szemlélet és az erre alapozott módszer hiánya.³³⁹ A fenti hiányosságok többsége valószínűleg abból ered, hogy az ukrainai oktatási vezetők nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy teljesen mást jelent az

³³⁹ Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor (2002: 7–8) az erdélyi helyzetről írja az alábbiakat, ám a mi viszonyainkra is érvényesek a szavai: „a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1 tanulókéthől eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók.” A szlovákiai, romániai és szerbiai hasonló problémákról lásd még Kiss (2011).

ukrán tannyelvű iskolákban és más azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve. Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolák órarendjében, de más jelent az egyik és más a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a szten-derd (köznyelvi) nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv című tantárgy oktatása során. John Baugh (1999) amerikai nyelvész szerint az államnyelvnek (második nyelvnek) az anyanyelvi módszertan szerinti oktatása pedagógiai hiba.

A célok és módszerek eltérésének szükségességét követeli meg az is, hogy különböző óraszámokban, illetve más-más tantervek és tankönyvek alapján oktatják az „*Ukrán nyelv*” című tantárgyat az ukrán, illetve nem ukrán (magyar) tannyelvű iskolákban (43. táblázat).

43. táblázat. A nyelvi-irodalmi tárgyak oktatására fordított kötelező heti óraszámok az ukrán és a magyar tannyelvű iskolákban (2011–2012. tanév)

* Az 1–4. osztályokban a nyelv és olvasás órák együttes száma.

Tantárgy/osztály	1.	2.	3.	4.	1–4. osztály	5.	6.	7.	8.	9.	5–9. osztály	10.	11.	10–11. osztály	Összesen
Ukrán tannyelvű iskolák															
Ukrán nyelv*	8	7	7	7	29	3,5	3	3	2	2	13,5	1	1	2	44,5
Ukrán irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Világirodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	1	1	2	12
Idegen nyelv	–	2	2	2	6	3,5	3	3	2	2	13,5	3	3	6	25,5
Magyar tannyelvű iskolák															
Ukrán nyelv*	3	3	4	4	14	3	3	2	2	2	12	2	2	4	30
Magyar nyelv*	6	6	5	5	22	3	2	2	2,5	2,5	12	1	1	2	36
Ukrán irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Integrált (magyar és világ)-irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Idegen nyelv	–	2	2	2	6	3	3	2	2	2	12	3	3	6	24

A 43. táblázatból látható, hogy az ukrán tannyelvű iskolát látogatók a 11 évfolyam alatt összesen 44,5 órában tanulják az *ukrán nyelv* tantárgyat, a magyar tannyelvű iskolákban ennek a tárgynak az elsajátítására azonban lényegesen kevesebbet, mindössze 30 órát kapnak a gyerekek. Az is látható ugyanakkor, hogy az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátítására is jóval kevesebb órát kapnak a magyar tannyelvű iskolák tanulói, mint azok, akik a többség nyelvén tanulnak.

d) A konkrétan megfogalmazott célok hiánya. Az ukrán nyelv tantárgy oktatása vonatkozásában nincsenek megfogalmazva azok a konkrét célok és feladatok, melyeket a nyelvet tanulóknak el kell érniük. Az idegen nyelv (angol, német, francia és spanyol) kapcsán az állami követelményekben pontosan le van írva, hogy az elemi iskola (4. osztály) végére a tanulóknak az A1, az általános iskola befejezésekor az A2+, az érettségi megszerzésére pedig a B1+ nyelvtudásszintet kell elérniük az egységes európai kritériumok szerint.³⁴⁰ Az oktatás normatív dokumentumai³⁴¹ azonban sehol sem határozzák meg azokat a követelményszinteket, melyeket az ukrán nyelvvel az iskolában ismerkedni kezdő nem ukrán anyanyelvűeknek el kell érniük az iskolai nyelvtanulási folyamat során.³⁴² Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kijevi oktatási tárca anyanyelvi tudást vár el az érettségizett kisebbségektől (ami nyelvészeti, pszichológiai és pedagógiai nonszensz). S hogy ez a szemlélet nem csupán a múlt öröksége, jelzi, hogy 2011 elején Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján közzétette a „Nyelvi oktatás koncepciója Ukrajnában” című dokumentum tervezetét „össznépi megvitatásra”.³⁴³ A dokumentum az ukrainai nyelvoktatás rendszerét és követelményeit az európaihoz kívánja közelíteni. Ezért például az idegen nyelvekből

³⁴⁰ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-common-european-framework.htm>

³⁴¹ Національна доктрина розвитку освіти (zatverdzhená ukazom Prezidenta № 347/2002 від 17.04.2002 р.); Державний стандарт початкової загальної освіти (zatverdzhenó 6.12.2004 р. наказом № 1/9-695); Державний стандарт базової і повної середньої освіти (zatverdzhenó postanovóю Кабінету Міністрів України № 24 від 14.01.2004 р.); Програма з української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин (рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист МОН №1/11-3104 від 19.09.2002 р.); Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання (zatverdzhenó Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.); Наказ міністра освіти і науки України № 461 від 26.05.2008 р. про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки; Наказ міністра освіти і науки України № 371 від 5.05.2008 р. про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

³⁴² A problémáról bővebben: Cserniczkó (1998b, 1998c, 1999b, 2001, 2004b, 2009d, 2009e).

³⁴³ Концепція мовної освіти в Україні. http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/proekt_271210.doc.

elérendő tudásszintet és követelményeket a közös európai értékelési táblázathoz igazították. Ennek megfelelően az elemi iskola (4. osztály) végére a tanulóknak a közös európai értékelési rendszer szerint az A1 szintet kell elérniük idegen nyelvből, az általános iskola (9. osztály) végére a B1 szintet, és az érettségiig (11. osztály) a B1+ tudásszintet. A koncepció tervezetével kapcsolatban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a főiskola Filológiai Tanszéke, a Hodinka Antal Intézet, valamint a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség is eljuttatta észrevételeit a kijevi oktatási tárcahoz. A kárpátaljai szakértők megállapítják, hogy a tervezet talán legnagyobb hiányossága az, hogy nem tartalmaz konkrét követelményeket arra vonatkozóan, milyen nyelvtudásszintet kell elérniük ukrán nyelvből azoknak a tanulóknak (így például a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák diákjainak), akik államnyelvként ismerkednek az ukrán nyelvvel. A nyelvtudomány, a pszichológia és pedagógia szakmai érveire hivatkozva jelzik, hogy a magyar ajkú, az ukránt az iskolában tanulni kezdő gyermekektől nem várható el anyanyelvi ukrán nyelvismeret az érettségi megszerzésekor, s ebből az következik, hogy egy ilyen alapvető fontosságú dokumentumban – ahhoz hasonlóan, ahogyan ez az idegen nyelvek esetében történik – meg kell határozni azt a tudásszintet, amely elvárható tőlük az egyes iskolai szintek végén. Javasolják továbbá a kárpátaljai magyar szakértők, hogy a magyar tannyelvű iskolák végzősei nyelvtudásának értékelésekor (például a kibocsátó, valamint az érettségi és felvételi vizsgákon, azaz a felsőoktatásba való bekerülésről döntő független tesztelésen) ne olyan követelményeknek kelljen megfelelniük, mint azoknak a diákoknak, akik ukrán tannyelvű iskolában tanultak.³⁴⁴

e) A homogenizálás. A nyelvoktatás módszertani hiányosságai kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ukrán oktatáspolitikai homogenizálja a nyelvtanulókat, és univerzális tanterveket, tankönyveket hagy jóvá, miközben tudjuk: más-más nyelvi, nyelvkörnyezeti helyzetben kezd el az ukrán nyelv elsajátítását például az ungvári és nagydobronyi, vagy éppen a bátyúi és mezőkaszonyi első osztályos. Miközben az idegen nyelvek oktatásában ma már természetes, hogy néhány fős kezdő, haladó stb. csoportokra osztják a nyelvtanulókat, és ennek megfelelő program szerint haladnak, illetve ehhez szükséges differenciált oktatási anyagokkal látják el őket, az államnyelv oktatásában csak az oktatási minisztérium 2008. május 26-i 461. sz. rendelete engedélyezi, hogy a nemzetiségi nyelveken oktató iskolákban az ukrán nyelv órákon csoportokra bontsák a nagy létszámú osztályokat; arról azonban nem szól a rendelet, hogy a csoportokba milyen elvek alapján kerüljenek a gyerekek, továbbá arról sem, hogy az eltérő

³⁴⁴ <http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/48-friss-hirek/369-uj-nyelvoktatasi-koncepcio-keszuel-ukrajnaban.html>

nyelvtudásszinttel iskolába érkező tanulók számára különböző tanterveket és tankönyveket biztosítana az állam.

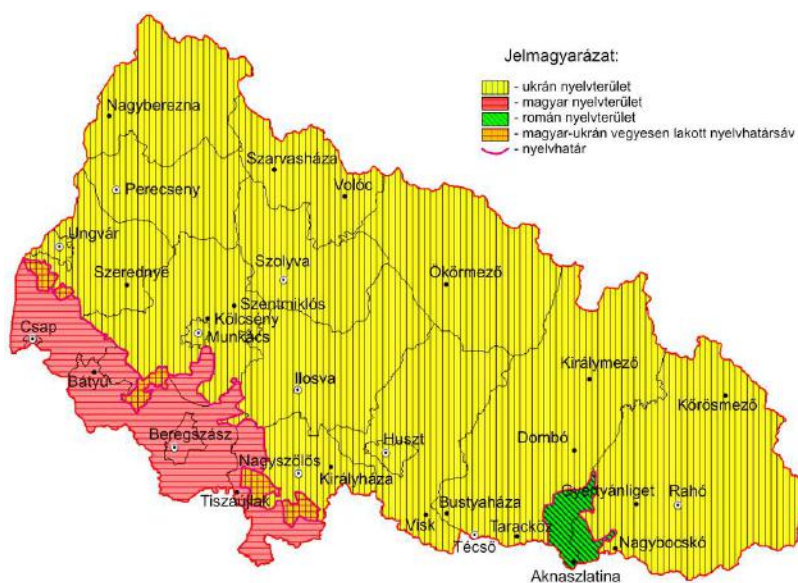
f) A nyelvoktatás alsóbb szintjeinek elhanyagolása. Az ukrán nyelv oktatása kapcsán elsősorban az iskolai nyelvtanulásra figyelünk. Ám az államnyelv elsajátítását már az óvodai nevelés is megalapozhatja. Az óvodai ukránoktatást elemezve kiderül, hogy nincs olyan állami tanterv, tanmenet, melyet a magyar nevelési nyelvű óvodák számára dolgoztak ki ukrán nyelvből. Az óvónőket nem készítik fel arra, hogyan kell az óvodás korú magyar gyermekek számára ukrán nyelvből foglalkozásokat tartani. Nagyban megnehezíti a megfelelő nyelvi képzést, az államnyelv iskolai oktatásának előkészítését az is, hogy a kárpátaljai magyar óvodák túlnyomó többségében vegyes csoportok működnek: 2,5 évestől 6 éves korig található gyerekek az óvodai csoportokban, az ezekbe járó gyermekek létszáma pedig 12 és 30 fő közötti. S bár szinte mindegyik óvodában heti 2 foglalkozást tartanak ukrán nyelvből, a nagy csoportlétszámok miatt nehéz intenzív nyelvi foglalkozásokat szervezni, illetve a vegyes korosztályú gyermekek számára gyakorlatilag lehetetlen olyan foglalkozásterv összeállítása, amely figyelembe veszi az óvodások korcsoportbeli és nyelvi sajátosságait. Ilyen körülmények között az óvoda nem szolgálhatja eredményesen és hatékonyan az iskolai nyelvtanulás előkészítését, megalapozását. Mivel a 2010/2011. tanévtől egy törvénymódosítás következtében Ukrajnában kötelezővé vált az 5 éves gyermekek számára egyéves óvodai előkészítő programban való részvétel, az óvodai ukránoktatás kérdése még nagyobb súlyú kérdéssé válik.

g) A nyelvi környezet jelentőségének fel nem ismerése. A fent összefoglalt hiányosságok mellett az sem könnyíti meg az ukrán nyelv elsajátítását, hogy az oktatási folyamat során egyáltalán nem veszik figyelembe a képzésbe belépő gyerekek nyelvi hátterét. A népszámlálási adatok szerint a kárpátaljai nemzetiségeket általában a viszonylag kompakt településterület jellemzi. A magyaroknak például csaknem fele, 46%-a olyan helységben él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-uk pedig olyan településen, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Molnár–Molnár 2010: 19). A románok túlnyomó többsége is viszonylag homogén tömbben él az ukrán–román államhatár közelében. A többségi nemzet képviselői pedig számarányuknál fogva elsősorban olyan helységekben élnek, ahol abszolút többséget alkotnak (12. térkép).

A kárpátaljai magyarok demográfiai jellemzői mellett a helyi közösség nyelvválasztási preferenciái is egyértelműen magyar dominánsak a magyar többségű településeken. A szociolingvisztikai vizsgálatok arra világítanak rá, hogy a családi szocializáció, a privát szféra, az olvasmányok, a tájékozódás (televízió, rádió, sajtó) nyelve elsősorban (sőt sok esetben kizárólagosan) a magyar (lásd Cserniczkó 1998a és Cserniczkó szerk. 2010b). Mindennek ellenére az uk-

rán nyelv oktatását tervezők abból indulnak ki, hogy az iskolába lépő gyermekeknek van bizonyos szintű ukrán nyelvi kompetenciája, továbbá implicite azt feltételezik, hogy az iskolai órákon kívül is van napi lehetőségük az ukrán nyelv gyakorlására. Egyes gyerekek esetében ez valóban így van, ám a tanulók egy része úgy ül be az iskolapadba, hogy gyakorlatilag egyetlen szót sem tud ukránul, és két ukránnyelv-óra között nem is találkozik az államnyelvvél.

12. térkép. Kárpátalja nyelvterülettérképe a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Az állam annak ellenére sem biztosítja az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket, hogy erre törvényi kötelezettségeket vállalt. A nyelvtörvény értelmében (27. cikkely) az ország valamennyi iskolájában kötelezően oktatják az államnyelvet, vagyis az ukránt. A nyelvtörvény 2. cikkelye szerint az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket. Az Ukrajna elnöke által 2002. április 17-én aláírt *Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája*³⁴⁵ című dokumentum IV. rész 8. pontjában olvashatjuk az alábbiakat: „Az országban megalapozódik a nyelvi oktatás rendszere, amely biztosítja Ukrajna állampolgárainak az államnyelv kötelező elsajátí-

³⁴⁵ Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

tását, az anyanyelv (nemzetiségi nyelv), valamint legalább egy idegen nyelv megtanulását. Az oktatás törekszik az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának kialakítására, az államnyelv és az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveinek tiszteletére nevel, továbbá a különböző nyelvek és kultúrák iránti toleranciára. (...)

A nemzeti kisebbségek számára biztosított a jog az anyanyelvi oktatáshoz, népi kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez, támogatásához és az állam általi védelméhez. Azokban az iskolákban, ahol az oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, az állam megteremti a feltételeket az államnyelv megfelelő szintű elsajátításához.”

2003. március 12-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa parlamenti vitanapot rendezett *Az ukrán nyelv funkcionálása Ukrajnában* címmel. Ennek alapján a Legfelsőbb Tanács javaslatokat fogalmazott meg az elnök és parlament számára.³⁴⁶ Az ajánlás szerint a parlamentnek törvényben kell rögzítenie, hogy az országban élő kisebbségi polgároknak kötelező ismerniük az államnyelvet.³⁴⁷

A fent említett ajánlásokból kiindulva fogadta el Ukrajna Kormánya *Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010-es évekre* című dokumentumot.³⁴⁸ A program *Célok és alapvető feladatok* című fejezetében megfogalmazottak szerint az állam egyik legfontosabb feladata az, hogy biztosítsa a megfelelő feltételeket az államnyelv elsajátításához Ukrajna azon állampolgárai számára, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak.

Az államnyelv elsajátításának joga nemzetközi nyelvi emberi jogi szakértők szerint alapvető joga minden kisebbségi állampolgárnak.³⁴⁹ A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások is egyértelműen azt irányozzák elő, hogy a kisebbségek sikeres társadalmi integrációjához szükséges az állam hivatalos nyelvének (államnyelvének) elsajátítása.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs a különböző nyelvűek számára

³⁴⁶ Рекомендації парламентських слухань „Про функціонування української мови в Україні”. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 22.05.2003 р. № 886-IV. Lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

³⁴⁷ Fura módon azonban ezt a törvényben is rögzíteni kívánt kötelezettséget csak a nemzeti kisebbségek képviselőire szándékozott kiterjeszteni az ukrán parlament; úgy látszik, a többségi nemzet képviselői számára nem kötelező az államnyelv ismerete. S ha figyelembe vesszük, hogy a 2001. évi népszámlálás azon adatait, melyek szerint az ukrán nemzetiségű, de orosz anyanyelvű állampolgárok száma 5 544 729 fő (az összlakosság 11,5%-a, az ukrán nemzetiségűeknek pedig 15%-a), akkor ez nem kevés ember számára jelent reális kibúvót.

³⁴⁸ Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2.10.2003 р. № 1546. Lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

³⁴⁹ Lásd pl. Skutnabb-Kangas (1990, 1997), Phillipson–Rannut–Skutnabb-Kangas (1994) stb.

közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. Mivel azonban a Kárpátalján használt szláv nyelvek (ukrán/ruszin, orosz, szlovák) egymáshoz közel álló rokon nyelvek, az ezek valamelyikét (vagy annak valamely változatát) anyanyelvként beszélők többé-kevésbé akkor is megértik egymást, ha mindegyikük saját nyelvén/nyelvváltozatán szólal meg. Ám az említett szláv nyelvek sztenderd változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és romák többsége kommunikációképes valamely szláv nyelve(ke)n (vagy nyelvváltozat[ok]on), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon.

A közvetítő nyelv hiányát talán érzékelteti az alábbi három – valószínűleg egyáltalán nem tipikus – példa. Az 1980-as évek végén a csapi magyar tananyelvű középiskolában az egyik tanár anyanyelvén, magyarul szólalt fel egy iskolai értekezleten, mire orosz ajkú kollégája angolul válaszolt neki, jelezve: számára az angol is érthetőbb, mint a magyar (Dupka–Horváth–Móricz 1990: 47). Húsz évvel később azt tapasztaltam saját beregszászi irodámban, hogy kijevi ukrán nyelvész vendégem és fiatal kárpátaljai magyar kollégája angolul beszélget egymással, mert előbbi nem ért magyarul, utóbbi pedig sem ukránul, sem oroszul nem kommunikációképes. Ám a leginkább az lepett meg, amikor beregszászi magyar és ungvári ukrán elsőéves főiskolai hallgatók egymás között nem ukránul vagy magyarul, hanem angol nyelven társalognak. Mielőtt azonban elkönyvelnénk, hogy az orosz helyett mára a világtrendnek megfelelően az angol vált a kárpátaljai közösségek közötti érintkezés nyelvévé, nem árt emlékeznünk arra, hogy a 2001-es census adatai szerint Kárpátalja lakosságának mindössze 0,69%-a felelte azt a kérdezőbiztosoknak, hogy beszél angolul (7. táblázat).

Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg. A kárpátaljai ukránoknak fogalmuk sincs arról, milyen előadást mutatnak be a beregszászi magyar színházban; a magyarok nem olvassák az ukrán költők és írók műveit, nem követik az ukrán és orosz nyelvű sajtót; az oroszokat sem a helyi ukrán, sem a magyar kultúra nem érdekli; és mindegyik itt élő nemzetiség elfordul a romáktól. Valamennyi kárpátaljai nemzetiség elsősorban a saját nyelvén elérhető sajtóból tájékozódik, a saját nyelvet használja a mindennapokban.

A kétnyelvűségnek tehát elsősorban az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján. Minden korszakban épp az aktuális többségi társadalom képviselői körében a legmagasabb a csak anyanyelvükön beszélők aránya.

2. Az ukránnyelv-oktatás körülményeinek javítására tett kísérletek

2.1. A tágabb nyelv- és oktatáspolitikai kontextus

Az ukrán állam függetlensége húsz éve alatt sem biztosította a feltételeket ahhoz, hogy eredményesen el lehessen sajátítani az ukrán nyelvet a magyar tannyelvű iskolákban. Eközben azonban olyan helyzetet teremtettek az országban, ahol az államnyelv magas szintű ismerete a társadalmi mobilitás egyik lényeges összetevőjévé vált (erről lásd pl. Cserniczkó 2008a, 2008b, 2008c, 2009a). Az oktatás fokozatos ukránosítására irányuló törekvések (azon belül például a felsőoktatásba kerülés előfeltételévé emelt minden szakra kötelező ukrán nyelv és irodalom vizsga) arra készíteti a kárpátaljai magyar közösséget, hogy reagáljon a kihívásokra.

Az ukrainai nyelvpolitika ukránosító lépéseire alapvetően kétféle reakció érkezett a kárpátaljai magyarság részéről. Az egyik – az ukrán állam feladatait átvállalva – a magyar tannyelvű iskola keretében igyekszik megteremteni azokat a feltételeket, melyek lehetővé teszik az államnyelv sikeres elsajátítását. A másik tipikus reakció valamiféle túlélési stratégiaként értelmezhető: az ukrán tannyelvű iskola választása.

Amióta az ukrán kötelezően oktatott nyelv lett a kárpátaljai magyar iskolákban, és amióta az ukrán nyelv ismerete kiemelten szükséges a társadalmi integrációhoz, mobilitáshoz, a kárpátaljai magyarok jelentős része körében megnőtt az érdeklődés az államnyelv iránt. A fokozódó érdeklődés pedig piacot teremtett az ukrán nyelv számára, melyet az állami nyelvpolitika és nyelvtervezés nem elégített ki. Az ukrán államnyelvi státusba emelésével, az államnyelv kötelező oktatásának bevezetésével tehát az ukrán állam lényeges nyelvpolitikai döntéseket hozott, ám ezek nyelvtervezési háttérét, a realizációhoz szükséges döntéseket és lépéseket nem tette meg. Ez pedig feszültségekhez vezetett az állampolgárok körében.

Kárpátaljai magyar nyelvészek már az 1990-es évek közepén, végén felhívták arra a figyelmet, hogy az államnyelv oktatása terén gondok vannak a helyi magyar tannyelvű iskolákban, hiányoznak az eredményes és hatékony oktatómunkához szükséges feltételek, s ezt a kérdést azóta is folyamatosan napirenden tartják (lásd pl. Beregszászi 2004, Beregszászi–Cserniczkó 2004b, 2005, 2010b, Cserniczkó 1998a, 1998b, 1998c, 1999a, 1999b, 2001, 2004b, 2009a, 2009d, 2009e, 2010a, 2011b, 2011c, Cserniczkó szerk. 2003, 2010a, 2010b, Melnyik–Cserniczkó 2010a stb.).³⁵⁰ Ám a kezdeti időszakban a helyi magyar érdekvédelmi és szakmai szervezetek még viszonylag kevés figyelmet szenteltek a kérdésnek, állami feladatnak tekintették a probléma kezelését. Az ukrán nyelv oktatásához való viszonyulást jelzi az is, hogy a Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség (KMPSZ) ekkor már számos tantárgyból szervezett tantárgyi vetélkedőket a magyar tannyelvű iskolák tanulói számára, de az ukrán nyelv és irodalom csak 2008-ban került be a KMPSZ tanulmányi versenyeinek sorába.

Az ukrán nyelv oktatásának hiányosságaival kapcsolatos problémák akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor a narancsos forradalom révén hatalomra jutott, magukat nemzeti orientációjúként definiáló politikai elit került hatalomra.

Az állami nyelvpolitika megvalósításában, a lakosság nyelvi preferenciáinak befolyásolásában a narancsos erők meghatározó szerepet szántak az oktatásnak. Ivan Vakarczuk narancsos oktatási miniszter 2009. április 2-án tartott értékelő beszédében értelmezte az ukrainai felsőoktatásnak az egységes európai felsőoktatási térséghez való csatlakozásból eredő kihívásait. Beszédében kijelentette: „A felsőoktatási intézmények végzősei képesítésének egyik fő mutatója az európai normák szerint az államnyelv ismeretének foka.” Kijelentette továbbá, hogy rendkívül fontos az egységes (értsd: az egységesen ukrán) nyelvi oktatási tér kialakítása Ukrajnán belül.³⁵¹

A nemzetpolitikai céloknak megfelelően, a nyelvpolitikai célkitűzéseknek alárendelve alakította a narancsos hatalom az iskolai oktatást. Az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumában szervezett azon tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonalja volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelik ki, hogy örvendetesen nő az országban az ukrán nyelven oktató is-

³⁵⁰ Egy 1996-ban Pozsonyban tartott nyelvészeti konferencián már *Veszélyben a kétnyelvűség? Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban* címmel hangzott el előadás.

³⁵¹ A beszédet lásd itt: „Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти”. Доповідь Міністра Івана Вакарчука на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 2 квітня 2009 р. <http://www.regik.rv.ua/regik/Dopovid.doc>

kolák száma.³⁵² Ugyanezt tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.³⁵³ Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008. számmal kiadott, az ukrán oktatás minőségének javítását célzó rendelete³⁵⁴ értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Ennek megfelelően Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma – az elnök 1013/2005.³⁵⁵ és 244/2008.³⁵⁶ sz. rendeletére hivatkozva – 2008. május 26-i 461. számú rendeletével³⁵⁷ hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot.³⁵⁸ A rendelethez tartozó cselekvési terv a kisebbségi nyelven folyó oktatást kéttannyelvű képzésre alakította volna át.

Az orosz államnyelvi vagy hivatalos státusának kérdését a narancsosok az egységes ukrán államot fenyegető tényezőnek tekintették. „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írta Viktor Juscsenko (2010) a *Deny* [A nap] című napilapban „*Akié a nyelv, azé a hatalom*” címmel megjelentetett vezércikkében. Az egykori elnök szerint „A kétnyelvűség az eurázsiai tipikus megnyilvánulása”. A 2010-es elnökválasztáson megbukott politikus állítja, hogy „Csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben” (Juscsenko 2010). „Az államnyelvi státus biztosítása más nyelvek számára visszafordíthatatlanul kedvez nem csupán az ukrán nyelv gyors kiszorításának a hivatalos használatból, hanem használati köre további szűkíté-

³⁵² A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/20_03/doc.doc).

³⁵³ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 461 від 26.05.2008 р.

³⁵⁴ Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. № 244/2008 від 20.03.2008 р.

³⁵⁵ Указ Президента України про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні. № 1013/2005 від 4.06.2005 р.

³⁵⁶ Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. № 244/2008 від 20.03.2008 р.

³⁵⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

³⁵⁸ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки.

sének is” – olvasható az államelnöki hivatalban kidolgozott nyelvpolitikai koncepcióban.

A narancsos politikai hatalom az ukránosítást természetesen úgy tekintette, hogy az Ukrajna valamennyi állampolgára számára egyértelműen kedvező és kívánatos. A hivatalos álláspont szerint az, hogy mindenki számára az államnyelvet kínálják az államigazgatás, a hivatali élet és az oktatás nyelveként, egyenlő jogokat, esélyeket és lehetőségeket biztosít mindenki számára. Sőt: ha valaki kétségbe vonja ezt, akkor az sérti az ukrán nyelv használatára vonatkozó általános jogokat.

A kárpátaljaiak hozzászórtak, hogy a gyakran változó fizetőeszközökön többnyelvű felirat olvasható, az ukrán nemzeti valután azonban csak államnyelvi szöveg van: a 100 hrivnyás bankjegy egyik oldala, rajta Tarasz Sevcsenko arcképe

Jól példázzák ezt a szemléletet Ivan Vakarczuk szavai. A narancsosok oktatási minisztere a sajtóosztálya révén és egy lapinterjúban közzétett véleménye szerint ahhoz, hogy valaki kisebbségként Ukrajnában minőségi oktatásban vegyen részt, karriert csináljon, megvalósítsa önmagát, anyanyelve mellett természetesen ukránul is tudnia kell. Hozzátette továbbá: „Nekem mint miniszternek világos: senkinek nincs joga és nem lehet lehetősége arra, hogy korlátozza az állampolgárok azon alkotmányos jogát, hogy az államnyelven tanulhassanak és szerezhessenek végzettséget. Én amellet vagyok, hogy minden anya az anyanyelvén énekeljen bölcsődalt gyermekének. Ám Ukrajna minden állampolgára, többek között a nemzeti kisebbségek képviselői is, az ukrán mint államnyelv magas szintű ismerete révén teljes értékűen integrálódjanak az ukrán tár-

sadalomba és legyenek sikeresek.”³⁵⁹ 2009. május 20-án a tárca sajtóosztálya közleményében gyakorlatilag megismételte a miniszter szavait a szevasztopoli városi önkormányzat egyik döntése kapcsán: „a helyi végrehajtó hatalom bármilyen határozatai, melyek Ukrajna állampolgárainak azon alkotmányos jogát korlátozzák, hogy az államnyelven szerezzenek végzettséget, jogtalanok és végrehajtásukra nem kerülhet sor.”³⁶⁰

Ukrajna narancsos elnöke is hasonlóan értelmezte a nyelvi emberi jogokat. 2008. február 27-én például kijelentette: „Nekünk európai oktatási politikát kell felmutatnunk, melynek célja, hogy minden nemzeti kisebbség érezze, olyan oktatáspolitikát folyik az országban, mely egyrészt lehetőséget ad a saját nyelv, történelem aktív fejlesztésére, másrészt azonban végre kell hajtani a nyelvtörvényt, és biztosítanunk kell, hogy az iskoláinkban tanuló gyerekek a drága és anyai ukrán nyelven tanulhassanak”.³⁶¹

A 100 hrivnyás bankó hátoldala: ezen is csak ukrán nyelvű a felirat

Ebben a jogértelmezésben a kisebbségek anyanyelvi oktatása csupán fölösleges, a nemzeti összeborulást akadályozó, a kisebbségeket gettóba záró teher. Ezt igazolja például, hogy az ukrán–magyar kormányközi kisebbségi vegyes

³⁵⁹ Az interjú megjelent a *Vysokij zamok/Високий замок* című lap 2008. október 23-i számában. Lásd még: http://www.mon.gov.ua/main.php?querz=newstmp/2008/23_10/1. Lásd továbbá a minisztérium sajtóosztályának közleményét: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.

³⁶⁰ <http://www.mon.gov.ua>; erről lásd még Macjuk (2009: 162–163).

³⁶¹ Lásd <http://www.ua-reporter.com/print/26044>.

bizottság XV. (2008. szeptember) ungvári ülésén az ukrán delegáció vezetője úgy nyilatkozott, hogy a kárpátaljai magyar szülők azon döntése, hogy gyermekeiket a magyar tannyelvű iskola helyett ukránba íratják, „természetes folyamat”, hiszen „az emberek nem akarnak pluszterheket magukra venni a magyar nyelv tanulásával, s ezért választják az ukrán tannyelvű iskolát (...), anélkül, hogy megnehezítenék a saját életüket a magyar nyelv és kultúra ismeretével”.³⁶²

Ez a narancsos nemzet- és nyelvpolitika azonban nem csupán a kis létszámú kárpátaljai magyarok körében, hanem az ország keleti és déli régióiban (ahol az orosz nyelv dominál) is erős ellenszenvet szült (Janmaat 2000). A 2010-es elnökválasztás után a narancsosoknak át is kellett adniuk a hatalmat ellenlábasaiknak.

A narancsosok által kiélezett nyelvi helyzet kapcsán Ukrajna mindhárom exelnöke is megszólalt. A független Ukrajna első államfője, Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicsnak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmanak is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrófális mértéket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.³⁶³ A Kravcsukot az elnöki székben követő Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az orosznak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában (Kucsma 2003: 302).³⁶⁴ Juscsenko (2010) külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek. Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában. A kétnyelvűség egyébként is drága mulatság, és Ukrajnának inkább utakat, iskolákat kellene építenie, nem pedig arra tékozolnia a nemzet vagyonát, hogy mindent több nyelvre fordítanak.

³⁶² Lásd a *Kárpátalja* című hetilap Kovács Miklósról, a KMKSZ elnökére hivatkozó beszámolóját a lap 2008. szeptember 26-i számában (1. és 2. oldal).

³⁶³ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

³⁶⁴ http://www.newsru.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html; <http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356>

2.2. Lépések a nyelvoktatás színvonalának javítása érdekében

Az oktatás és a közélet narancsosok általi erőteljes ukránosítása azt vonta maga után, hogy a kárpátaljai magyar szakmai és érdekvédelmi szervezetek, a nyelvészek és oktatási szakemberek egyre nagyobb figyelmet fordítanak az államnyelv oktatásának körülményeire.

2009. január 28-án Beregszász megyei alárendeltségű (járási jogú) város önkormányzata kezdeményezésére a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületében megtartotta alakuló ülését az a munkabizottság, melynek célja olyan programok, tantervek, tankönyvek, módszertani segédletek, tanári kézikönyvek, szemléltetők kidolgozása volt, melyek révén javítható az ukrán nyelv (mint államnyelv) oktatásának hatékonysága a magyar nevelési és oktatási nyelvű kárpátaljai intézményekben. A team 2011 augusztusában zárta le munkáját.

A munkacsoport két fő irányban fejtette ki tevékenységét. Az első az államnyelv oktatásának elméleti alapjait elemezte. A második módszertani segédanyagok kidolgozására irányult. A munkacsoport természetesen nem vállalkozhatott a kérdés kapcsán felmerült – és az ukrán állam által 20 éven át megoldatlanul hagyott – összes probléma rendezésére, ám tagjai több olyan oktatási segédanyagot dolgoztak ki, melyek hatékonyan segíthetik az ukrán nyelv oktatását.

Az óvodai ukránnyelv-oktatásban jelenthet segítséget a Huszti Ilona, Bárány Erzsébet és Gergely Eszter által kidolgozott óvodai tanterv.³⁶⁵ Szintén az óvodások és a kisiskolások nyelvtanulását segíti a *Johi nyuszi ukránul tanít* című, CD-melléklettel ellátott mesekönyv.³⁶⁶

Az iskolai képzésben az ukrán állam csak és kizárólag a tanterv és osztályonként egy-egy tankönyv kiadásának költségeit vállalja magára. Az oktatási segédanyagok (tanári kézikönyvek, módszertani útmutatók, munkafüzetek, hanganyagok, szemléltetők stb.) kidolgozását és kiadását nem fedezi a költségvetés. Ám ezek a segédanyagok jelentősen hozzájárulhatnak az oktatás hatékonyságának emeléséhez. Éppen ezért a munkacsoport egyrészt a pedagógusok, másrészt a gyermekek számára dolgozott ki oktatási segédanyagokat.

³⁶⁵ Густі І., Барань Є., Гергель Е.: *Навчальна програма „Українська мова як друга для дітей дошкільного віку (рідна мова яких угорська)”*. Ужгород: Гражда, 2010.

³⁶⁶ Gergely Eszter: *Johi nyuszi ukránul tanít. Mesés nyelvtanulás óvodásoknak és kisiskolásoknak*. A szerző magánkiadása, 2008.

Az alsó tagozaton (1–4. osztály) oktató pedagógusok munkáját szolgálja több segédkönyv.³⁶⁷ Az alsó tagozatos (2–4. osztályos) gyermekek számára munkafüzetek, illetve begyakorló és ellenőrző dolgozatfüzetek készültek.³⁶⁸ Ehhez hasonló módon egy-egy munkafüzet, illetve begyakorló és ellenőrző dolgozatfüzet készült az 5–9. osztályos tanulók részére is.³⁶⁹ Kiadásra került egy tanári kézikönyv a 9. osztályban oktató pedagógusok számára.³⁷⁰

³⁶⁷ Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Збірник підсумкових контрольних робіт для підготовки та проведення державної підсумкової атестації з української мови (читання) у четвертих класах загальноосвітніх навчальних закладів шкіл з угорською мовою навчання Закарпатської області*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Збірник підсумкових контрольних робіт для підготовки та проведення державної підсумкової атестації з української мови (читання) у четвертих класах загальноосвітніх навчальних закладів шкіл з угорською мовою навчання Закарпатської області*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т. В., Сергійчук Ю. П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для діалогічного й монологічного мовлення у 2–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т. В., Сергійчук Ю. П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для аудіювання у 2–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т. В., Сергійчук Ю. П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для диктантів і списувань у 3–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Маргітич М.: *Збірник диктантів з української мови для початкових класів угорськомовних шкіл*. Ungvár: PoliPrint, 2010.

³⁶⁸ Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 2 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 3 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 4 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (2 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (3 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю. П., Мастюк Т. В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (4 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.

³⁶⁹ Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (5 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (6 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (7 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (8 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (9 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (5 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання*

A felsőoktatásba igyekvők számára 2008-tól kötelezően bevezetett ügynevezett külső független tesztelés kapcsán egyértelművé vált, hogy az ukrán irodalom oktatása terén is jelentős gondokkal kell szembenéznünk, hiszen a magyar tannyelvű iskolák végzősei az ukrán irodalom feladatokkal sem boldogultak a tesztírás során. A magyar tannyelvű iskolák könyvtáraiból nagyrészt hiányoznak a tantervben szereplő szépirodalmi művek, illetve – nem kis részben a hiányos nyelvismeret következtében – a gyerekek a meglévő műveket sem tudják eredetiben olvasni. Ebből kiindulva a munkacsoport olyan szépirodalmi szöveggyűjtemény kidolgozását is céljául tűzte ki, mely tartalmazza az ukrán irodalom tantervben szereplő legfontosabb műveket, magyar fordításban. Elkészült egy szöveggyűjtemény, mely az 5–9.³⁷¹, illetve egy másik, amely a 10–11.³⁷² osztályban oktatott irodalmi alkotások jelentős részét gyűjti össze egy helyen, magyar fordításban. Az irodalmi szövegekhez olyan feladatok kapcsolódnak, melyek nemcsak az irodalmi élmény befogadását és feldolgozását, a tananyag elsajátítását segítik elő, hanem a nyelvelsajátítást is támogatják.

Az ukrán irodalom megismertetését szolgálja a kortárs ukrán kispróza magyar nyelvű antológiája is, mely a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége gondozásában jelent meg Ungváron.³⁷³

Szintén nem a munkacsoport programján belül, hanem a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszéke és Hodinka Antal Intézete munkatársainak szerkesztésében, nagyrészt magyarországi támogatásokból jelent meg egy-egy magyar–ukrán³⁷⁴ és ukrán–magyar³⁷⁵ iskolai kisszótár, valamint két

(6 klas). Додаток до підручника (робочий зошит). Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (7 клас). Додаток до підручника (робочий зошит).* Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (8 клас). Додаток до підручника (робочий зошит).* ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (9 клас). Додаток до підручника (робочий зошит).* ПоліПрінт, 2010.

³⁷⁰ Маргітич К. Є.: *Матеріали до уроків української мови у 9 класі шкіл з угорською мовою навчання.* Ужгород: Гражда, 2010.

³⁷¹ Кордонець О. (редактор): *Українська література. Хрестоматія для учнів 5–9 класів шкіл з угорською мовою навчання.* Ужгород: Гражда, 2010.

³⁷² Кордонець О. (редактор): *Українська література. Хрестоматія для учнів 10–11 класів шкіл з угорською мовою навчання.* Ужгород: Гражда, 2010.

³⁷³ Összeállította Petro Hodanics: *Kárpáton innen és túl. Kortárs ukrán kispróza.* Ungvár: Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége, 2009.

³⁷⁴ *Magyar–ukrán kisszótár. // Угорсько-український словничок.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.

³⁷⁵ *Ukrán–magyar kisszótár. // Українсько-угорський словничок.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2008.

kisebb társalgási zsebkönyv.³⁷⁶ Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke és Hungarológiai Intézete is kiadott egy-egy hasonló szótárt.³⁷⁷ Ez utóbbiak megjelentetésének költségeihez az ukrán állam is jelentős mértékben hozzájárult. Szintén az ungvári műhelyben készült a magyar–ukrán és ukrán–magyar szókapcsolatok szótára.³⁷⁸

Az új magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak kiadása azért is volt égetően fontos feladat, mert a rendszerváltás előtt csupán az 1960-as években jelent meg egy-egy ilyen szótár.³⁷⁹ A Nyíregyházi Főiskolán hat kötetben megjelentetett ukrán–magyar szótári adatbázis³⁸⁰ és a két kötetes magyar–ukrán szótár³⁸¹ pedig nehezen hozzáférhető Kárpátalján.

Összességében tehát a Beregszászon alakult munkacsoport – az elméleti kutatási elemzés, illetve az erre alapozott cselekvési terv kidolgozása mellett – 25 oktatási segédanyag kéziratát dolgozta ki és jelentette meg. Ám az ehhez szükséges szűkös forrásokat csekély beregszászi önkormányzati támogatásból, illetve a Szülőföld Alap (tehát nem az ukrán, hanem a magyar állam) pályázataiból sikerült előteremteni. Nagy kár, hogy ezek a kiadványok csupán Beregszász város magyar tannyelvű iskoláshoz juthatnak el.

A munkacsoport tevékenysége révén tehát számos, az oktatásban használható kiadvány jelent meg. Nem járult azonban hozzá a munkacsoport ahhoz, hogy csökkenjen a magyar tannyelvű iskolások hátrányos helyzete a kötelező ukrán nyelv és irodalom felvételi vizsgákon, vagy alapvetően, koncepciójában és szemléletében megváltozzék az államnyelv oktatásának helyzete, követelményrendszere az ukrain kisebbségi iskolákban. Tegyük hozzá: erre nem is volt módja, hiszen ez a politikai érdekképviselet hatékonyságán és erején múlik. Orosz Ildikó oktatáspolitikus, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a II. Rákóczi

³⁷⁶ Маргітч К., Гіреш К., Гіреш Е.: *Українсько-угорсько-англійський розмовник*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Pecsora Éva és Margitics Marianna: *Tanulj nyelveket egyedül: magyar–angol–ukrán és ukrán–angol–magyar*. Budapest: Info13 Közhasznú Egyesület, 2010.

³⁷⁷ Lizanec Péter szerk.: *Magyar–ukrán szótár*. // *Угорсько-український словник*. Ungvár: IVA, 2001.; Lizanec Péter szerk.: *Ukrán–magyar szótár*. // *Українсько-угорський словник*. Ungvár: IVA, 2005.

³⁷⁸ Lizanec Péter szerk.: *Ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 2009.; Lizanec Péter szerk.: *Magyar–ukrán állandósult kifejezések szótára*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 2009.

³⁷⁹ Csucska, P. – O. Rot – J. Szák: *Magyar–Ukrán Szótár*. Budapest–Ungvár: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, 1961., illetve Katona Lóránt: *Ukrán–Magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, 1963.

³⁸⁰ Udvari István: *Ukrán–magyar szótári adatbázis. I–VI. kötet*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. I. kötet (A–Г, 2003), II. kötet (Д–К, 2002), III. kötet (Л–О, 2000), IV. kötet (П, 2001), V. kötet (Р–У, 2001), VI. kötet (Ф–Я, 2000).

³⁸¹ Udvari István: *Magyar–ukrán szótár. I. (A–LY) és II. (M–Zs) kötet*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005 (I. kötet) és 2006 (II. kötet).

Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, a KMKSZ szakpolitikusa, aki 2006 és 2010 között a kárpátaljai megyei tanács oktatási állandó szakbizottságát vezette a KMKSZ delegáltjaként, 2011. április 21-én a Kárpátalja.ma hírportálon megjelent elemzésében így értékeli a munkacsoport tevékenységét: „politikai pótcselekvésnek tűnik, ami az ukrán nyelvkönyv írása körül alakult ki Beregszászban, és hosszú időn keresztül uralta a közbeszédet. A polgármester kezdeményezésére, a KMKSZ frakció támogatásával is előbb a városi költségvetés terhére, majd a Szülőföld Alap támogatásával ukrán tankönyvek írását szorgalmazták a városban élő magyar gyerekek az ukrán állam által elvárt ukrán nyelvtudása érdekében. Ez a magyar iskolások esélyegyenlőségén nem segített, mert továbbra is az az elvárás maradt velük szemben, hogy az ukránt olyan szinten tudják, mint a született ukrán ajkú gyerek. Továbbra is eszerint mérik teljesítményüket. Törvény szerint csak azokat a könyveket lehet használni, amit a minisztérium jóváhagyott és tankönyvvé nyilvánított. A magyar politikum valós érdekérvényesítési feladata az lett, amit más kisebbségbe szorult magyar testvéreink érdekképviselője több országban elért, elfogadtatni, hogy a magyarok számára az államnyelv második nyelv, hiszen egy magyar gyerek sohasem fogja olyan szinten tudni az ukránt, mint az, aki ukránnak született. Ezután kellene elérni, hogy dolgozzanak ki szakembereink bevonásával ennek megfelelő tantervet, tankönyvet, tanítási módszert, követelményrendszert, és mindezt ukrán állami pénzen.”³⁸²

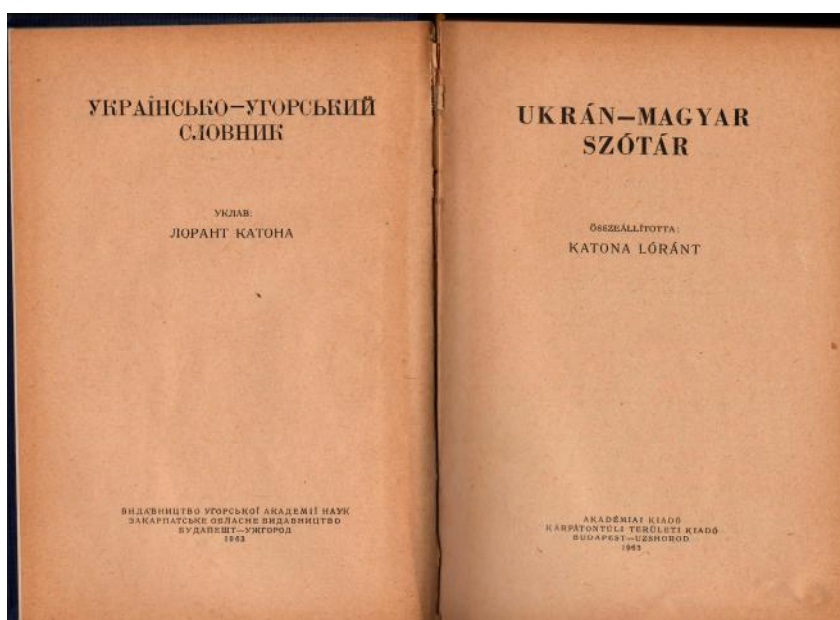
Orosz Ildikónak a KMKSZ 2011. évi közgyűlése kapcsán írott cikkében megfogalmazott véleményével maximálisan egyetérthetünk, ám azt tegyük gyorsan hozzá: sem a KMKSZ, sem a KMPSZ, sem az UMDSZ nem mutatott különösebb politikai és szakmai aktivitást annak elérése érdekében, amit egy szakmai alapon létrejött, civil szakértőkből álló munkacsoporton kér számon a szakpolitikus.

Amint azt fentebb említettük, nagy hiányosság mutatkozik az ukrán nyelvet oktató szakképzett pedagógusokban is. A Rákóczi Főiskolán az ukrán nyelv oktatásában alapvető fontossággal bíró pedagógusképzésben is történt előrelépés. 2003-tól folyik ukrán nyelv és irodalom szakos tanárképzés az intézményben. Az ukrán szakos hallgatók mellett mind az óvodapedagógia, mind pedig a tanítói szakon kötelező „az ukrán nyelv oktatása a magyar nevelési nyelvű/tannyelvű óvodákban/iskolákban” című tantárgy. Emellett több olyan módszertani kiadvány, jegyzet látott napvilágot, melyek a pedagógusképzést segítik.³⁸³

³⁸² Orosz Ildikó: Kilenc év mérlege. <http://www.karpatalja.ma/nezopont/1819-a-honap-temaja-kilenc-ev-merlegen->

³⁸³ Mint például: Барань Є., Лібак Н.: *Методичні рекомендації з сучасної української літературної мови для студентів*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.;

A fentiekben felhívtuk arra a figyelmet, hogy számos generáció maradt ki a szervezett ukránnyelv-oktatásból: azok, akik magyar tannyelvű iskolában 1991 előtt érettségiztek, egészen biztosan nem tanultak ukrán nyelvet iskolai éveik alatt. Ám az ukrán nyelv ismerete nem csak a független tesztelés miatt és nem csupán az iskoláskorúak számára fontos. Esélyt és lehetőséget kell adnunk az ukrán nyelvet elsajátítani akaró felnőtteknek is, hozzáférhető árú intenzív nyelvtanfolyamok, nyelvi képzések és továbbképzések szervezésével. Ehhez természetesen oktatási segédanyagokra, tanárookra, infrastruktúrára van szükség. Az ukrán állam azonban ezzel is adósa polgárainak.

Az 1963-ban Budapesten megjelent ukrán–magyar szótár: ritkaságnak számít

Барань Є., Лібак Н.: *Сучасна українська літературна мова*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Дидактичні ігри на уроках української мови*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Ділова українська мова*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Методичні рекомендації по розвитку зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Урок української мови в початкових класах угорськомовних шкіл*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.

Néhány a beregszászi munkacsoport által kidolgozott segédkönyvek közül

Az iskolapadból már kikerült generációk számára több kiadványt dolgoztak ki és jelentettek meg az utóbbi években. Az Ungvári Hungarológiai Központban jelent meg egy ukrán nyelv kezdőknek című füzet még 1992-ben, mely azonban ma már nem felel meg a korszerű nyelvoktatás kritériumainak.³⁸⁴ A magyarországi tapasztalatok alapján nyelviskolai segédkönyvként a budapesti ELTE ukrán szakos oktatói által kidolgozott kötet³⁸⁵ használhatónak mutatkozik, ám kiadására eddig nem sikerült forrásokat találni. A Kárpátaljai Református Egyházkerület két, az ukrán nyelv elsajátítását segítő nyelvkönyv kárpátaljai újra-

³⁸⁴ Lizanec Petro – Horváth Katalin (Лизанець П. – Горват К.): *Українська мова для початківців*. Ужгород: Ужгородський державний університет Центр гунгарології, 1992.

³⁸⁵ Лебович В. – Осипова І.: „Доброго дня, Україно!” A 355 tördelt A5-ös oldalnyi, színesen illusztrált kötet anyagát a Bölcsész Konzorcium dolgozta ki. A bevezetőt követően összesen 30 foglalkozás anyagából, illetve ragozási táblázatokból és rövid szótárból álló kötetet sikeresen használják az ELTE BTK-n arra, hogy egy szemeszter alatt alapfokú ukrán nyelvtudást szerezzenek a belőle tanuló budapesti egyetemisták.

kiadását segítette.³⁸⁶ Mindkét kiadvány a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai tanszékén készült, a felnőtt nyelvelsajátítók számára. Az ukrán nyelvtanfolyamok megszervezésében és lebonyolításában az ilyen jellegű képzések terén jelentős tapasztalatokkal rendelkező II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja vállal szerepet. A főiskolán ugyanis évek óta folynak az angol és magyar mellett ukrán nyelvtanfolyamok is, illetve az intézmény 2008 óta vállalja, hogy segítséget nyújt az ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségire való felkészítésben is, tanfolyamokat, képzéseket szervez és indít az érdeklődők számára.

Láthatjuk tehát, hogy a saját maga által kidolgozott koncepció mentén haladó, a nyelvoktatás rendszerét az óvodai neveléstől a felnőttképzéséig átfogó, a Rákóczi Főiskola szellemi tőkéjére alapozó beregszászi munkacsoporttal párhuzamosan más szervezetek, intézmények is indítottak különféle programokat, melyek célja az ukrán nyelv oktatása színvonalának emelése a kárpátaljai magyar iskolákban. A már említettek mellett ilyen például a Munkácsi Római Katolikus Püspökség Caritas Központja által létrehozott munkaközösség, mely egy első osztályos ukrán nyelv tankönyv kéziratát, illetve az ehhez kapcsolódó tanítói kézikönyvet, valamint egy hanganyagokat tartalmazó CD-t készített el és adott ki, magyarországi támogatások révén.³⁸⁷ A tankönyv első változatát pedagógiai kísérlet formájában sikerrel alkalmazták az Ungvári 10. Sz. Dayka Gábor Középiskola 1. osztályában. A kiadványt a kijevei oktatási minisztérium hivatalos tankönyvvé minősítette.

Több egyedi kezdeményezésből kiadott szótárról is beszámolhatunk³⁸⁸, sőt: néhány speciális szakszótár is megjelent;³⁸⁹ társalgási zsebkönyvet³⁹⁰ és nyelvkönyvet³⁹¹ is kézbe vehetnek már az ukrán nyelv iránt érdeklődők.

³⁸⁶ Софілканіч Ю.: „*Tanuljunk ukránul!*” Nyíregyháza: Örökségünk Könyvkiadó Kft., 2009. Illetve: Канраль М.: „*Beszélgünk ukránul!*” Beregszász, 2008.

³⁸⁷ Кеслер С.: *Українська мова. Підручник для 1 класу шкіл з угорською мовою навчання*. 2011.

³⁸⁸ Például: Palkó István – Palkó Gyula: *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kisszótár*. Ungvár: Tárogató Könyvek, 1997.; Margitics Katalin: *Ukrán–Magyar iskolai kisszótár*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2001.; Ньорба Світлана: *Водограй. Українсько–угорський словник, угорсько–український словник. Фразеологічний словник*. Ужгород: МПП „Гражда”, 2003.

³⁸⁹ Holovács József: *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1998.; Csubirka Magdolna szerk.: *Magyar–ukrán, ukrán–magyar iskolai biológiai szótár*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.; *Укладачі*: Л. В. Манусенко, О.В. Галегова, О.А. Дубовик, С.П. Мистюк, Ж.В. Патопова, І.А. Юрчук. *Перекладачі*: Золтан Кулін, Ержіка Когут, Омелян Семрад. *Редактори*: Іштван Ковтюк, Леся Колодій: *Українсько–угорський словник термінології для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин. 3500 термін і понять (Історія, Математика, Біологія, Географія, Фізика, Хімія)*. *Magyar–ukrán szakszótár*. Чернівці: Видавничий дім „Букрек” 2008.

Ezek a próbálkozások rendkívül dicséretesek. Ám azt látnunk kell, hogy:

a) az említett programok legnagyobbbrészt (néhány kivételtől eltekintve) nem a kijevei vagy kárpátaljai oktatási kormányzat kezdeményezésére, hanem helyi társadalmi iniciatívából valósultak meg, legtöbbször ukrán állami támogatás nélkül, magyarországi pályázati források bevonásával;

b) az államnyelv oktatásához kapcsolódó számos elméleti, gyakorlati, oktatás-módszertani, nyelvpedagógiai, nyelvészeti és politikai problémát egyéni akciók indításával enyhíteni ugyan lehet, szakmailag megalapozott módon megoldani azonban semmiképp.

Valódi előrelépést csak és kizárólag Magyarország politikai és erkölcsi támogatásával, valamint a helyi szakmai erők összehangolt szakmai munkájával lehet elérni. Például azzal, ha a probléma megoldását szívügyüknek tartó, ám elszigetelt kezdeményezéseket egységes mederbe terelve, egy több évre szóló, stabil finanszírozású program indul a megfelelő szakmai munka elvégzése érdekében, amihez megteremtik a munka szakmai és szellemi hátterét. Valamint azzal, ha a központi ukrán oktatási kormányzat teret enged a helyi sajátosságokhoz, igényekhez és lehetőségekhez igazodó, nem unifikált és homogenizáló, speciálisan a kárpátaljai magyarság különböző rétegeinek igényeihez igazodó ukránnyelv-oktatási koncepció kidolgozásához, az elképzelésekhez szükséges tárgyi, anyagi és szellemi feltételek megteremtéséhez, továbbá a stratégia gyakorlati megvalósításához, s mindehhez anyagi forrásokat is biztosít. Mindaddig ugyanis, ameddig az ukrán nyelv oktatása olyan szemléletben és követelmények mentén folyik, amelyeket jelenleg elvár a kijevei oktatási minisztérium, valóban érdemi eredményeket nehéz elérni.

A fentiekben bemutatott elemzésből számos elméleti és főként gyakorlati tanulság vonható le. Az alábbiakban – abból kiindulva, hogy az ukrán nyelv hatékony és eredményes oktatásának problémáját az anyanyelven, tehát magyarul oktató iskola keretében kell megoldani, azaz nem a többségi nyelven vagy két tannyelven folyó oktatás a megoldás – röviden, mintegy policy-szerűen összefoglaljuk azokat a feladatokat, melyek – részben Magyarország politikai és erkölcsi támogatása, részben pedig a kárpátaljai magyar közösség szakmai és érdekvédelmi szervezeteinek tevékenysége révén – véleményünk szerint alap-

³⁹⁰ Zseliczki Béla – Zseliczki Csilla: *Magyar–oros–ukrán társalgási zsebkönyv*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1995.

³⁹¹ Панько С. – Кухта М.: *Українська мова для угорців*. Ужгород: Паличка Карпатського Краю, 2000; Лисенко Н., Кривко Р., Світлична Є., Цапко Т.: *Українська мова для іноземних студентів. Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2010.

vető fontosságúak ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben hatékonyabbá váljék az ukrán nyelv oktatása.

1. A magyar tannyelvű iskolák végzőseinek esélyegyenlőségét biztosítani kell a magyar nyelvű érettségi és felvételi vizsgázás lehetőségének (még a szovjet rendszerből örökölt) megtartásával, törvényi garantálásával. Megoldásként a tesztek magyar nyelvre történő fordítása, illetve akár egy olyan kárpátaljai vizsgaközpont létrehozása is felmerülhet, mely a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek érettségi/felvételi vizsgáit szervezi. A jelenlegi gyakorlat, mely szerint évről évre rendelet engedélyezi a tesztek magyar nyelvre fordítását, nem rendelkezik megnyugtatóan a kérdést. A problémát csak a törvényi szabályozás oldhatja meg hosszú távon.

2. A kötelező ukrán nyelv és irodalom érettségi és egyben felvételi vizsga helyett, szintén a magyar iskolák végzőseinek esélyegyenlősége érdekében, anyanyelvből és irodalomból tegyenek vizsgát a diákok. Az anyanyelv és irodalom legyen egyike az emelt szintű vizsgán választható tárgyaknak.³⁹²

3. Az ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgán ne támasszanak azonos követelményeket az ukrán és nem ukrán tannyelvű iskolában érettségizőkkel szemben.

4. A többségi és kisebbségi iskolákban más az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának célja, feladata, eltérő a kiindulási alap és mások az óraszámok. Ebből következően más módszereket kell alkalmazni a tárgy oktatása során. Az államnyelv eredményes elsajátítása érdekében – ukrán állami finanszírozásban – dolgozzanak ki a magyar tannyelvű iskolák számára speciális tanterveket, készüljenek ez alapján tankönyvek, munkafüzetek, módszertani segédletek, szemléltetők és szótárak. Ezek kidolgozásában magyarországi és kárpátaljai szakemberek is részt vállalhatnak szakértőként, tanácsadóként. Erre egyébként a korábbiaknál jóval nagyobb esély kínálkozik. Egyrészt 2010. február 5-én jelent meg az oktatási miniszter 75/5. számú rendelete³⁹³, mely előírja, hogy az elemi iskolák számára új nemzeti alaptantervet (державний стандарт) kell kidolgoz-

³⁹² Ez annál is inkább fontos és reális célkitűzés, mert az oktatási tárca 2010. augusztus 26-i, 833. számú rendeletében meghatározta, mely tárgyakból lehet emelt szintű felvételi tesztvizsgát tenni 2011-ben, és a minden szak, szakirány esetében kötelező ukrán nyelv és irodalom vizsga mellett már ott szerepel az orosz nyelv is választható tárgyként, miközben a magyart hiába keressük (lásd: наказ Міністерства освіти і науки від 26.08.2010 р. № 833 „Про зовнішнє оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році”). Lásd: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>. A 2012-es felvételeire vonatkozó rendeletben is csak az orosz szerepel, más kisebbségi nyelvekből, így magyarból továbbra sem lehet felvételi vizsgát tenni, még azok számára sem, akik magyar nyelv és irodalom szakra kívánnak jelentkezni.

³⁹³ http://www.mon.gov.ua/education/average/nakaz_mon_75_5_nova_red_derzh_standartu_poch-atk_zag_osvity.doc

ni, s ebben külön munkacsoport foglalkozik az ukrán mint államnyelv oktatásának kérdéskörével a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban.³⁹⁴ Másrészt Ukrajna egy 2010-ben elfogadott törvénymódosítást követően visszatért a 11 évfolyamos iskolai képzésre, ami szintén maga után vonja a 2005-ben még a 12 éves képzés számára kidolgozott ukrán nyelv és ukrán irodalom tantervek felülvizsgálatát. Ez azt jelenti, hogy új tantervek léptek életbe az 1–4. osztályok számára³⁹⁵, és ehhez igazodva új alsó tagozatos tankönyvek kidolgozására írt ki pályázatot³⁹⁶ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

5. Kezdeményezni kell azon állami szabványok, kerettantervek, dokumentumok felülvizsgálatát és átdolgozását, melyek az államnyelv elsajátításának céljait, feladatait és követelményeit, illetve az oktatás tartalmát határozzák meg. Ezekben (az idegen nyelvek kapcsán megfogalmazottakhoz hasonlóan) pontosan meg kell határozni, milyen nyelvtudásszintet várunk el a magyar tannyelvű iskolák tanulóitól az oktatás egyes szintjein (elemi, általános és középiskola). Ezek a követelmények – mint már említettük – nem lehetnek azonosak az ukrán tannyelvű iskolák tanulóival szemben támasztott követelményekkel.

6. Képezzenek magyarul is beszélő, sajátosan a magyar tannyelvű iskolák számára ukrán nyelv és irodalom tanárokat. A már folyó ilyen irányú képzés szakmai és tárgyi feltételeit, finanszírozását hosszú távon biztosítani kell, mégpedig az ukrán állami költségvetésből.

7. Alapítsanak állami tankönyvkiadót Kárpátalján, melynek feladata a magyar tannyelvű iskolák tankönyvellátásának biztosítása (akár ukrán–magyar vegyes vállalat formájában). A tankönyvkiadó munkatársai kapjanak döntési jogot ahhoz, hogy kiválaszthassák, mely tankönyveket, tankönyv-családokat fordítják le ukránról magyar nyelvre. A speciálisan a magyar tannyelvű iskolák számára készülő tankönyvek³⁹⁷ ne vegyenek részt az országos pályázati rendszerben, s ezek kiadási költségeit is biztosítsa az ukrán állam. Támogassa az ukrán állam azoknak a szemléltetőknél, tanári segédkönyveknek, módszertani kéziköny-

³⁹⁴ A kormány már el is fogadta az új dokumentumot: <http://osvita.com/uk/news/20-04-2011/-1303320072/>

³⁹⁵ A tantervek hatályba lépéséről szóló, 2011. szeptember 12-én 1050. számmal kiadott miniszteri rendeletet lásd itt: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/pro-ministerstvo/normativno-pravova-baza/normativno-pravova-baza-diyalnosti-ministerstva/nakazi?start=12>

³⁹⁶ Lásd a 2011. szeptember 14-én 1063. számmal kiadott miniszteri rendeletet: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/pro-ministerstvo/normativno-pravova-baza/normativno-pravova-baza-diyalnosti-ministerstva/nakazi?start=8>

³⁹⁷ Köztük a magyar nyelv és irodalom, ill. a magyar tannyelvű iskolák számára készülő ukrán nyelv és irodalom tantervek és tankönyvek.

veknek, oktatási segédanyagoknak a kidolgozását és kiadását is, melyek a magyar tannyelvű oktatási intézmények számára készülnek.

8. Az ukrán nyelv oktatásának helyzete, annak körülményei, az államnyelvi/anyanyelvi érettségi és felvételi vizsga stb. kérdésköre – mint a nyelvkérdés általában Ukrajnában – meglehetősen átpolitizálttá vált. Éppen ezért a kérdésben nyilatkozó politikusoknak, közéleti személyiségeknek, hivatalnokoknak figyelembe kellene venniük, hogy a többségi nemzet szempontjából rosszul hangzik, ezért nagyon szerencsétlen az, amikor egy magyarországi nyilatkozó arról beszél, hogy az ukrán nyelvet idegen nyelvként kellene oktatni Ukrajnában. A nyelvészet (és a nyelvpedagógia) különbséget tesz az idegen nyelv és a második nyelv/környezeti nyelv között. Másodnyelvnek, második nyelvnek vagy környezeti nyelvnek a kétnyelvű közösségek első nyelve (anyanyelve) mellett a környezetben használt nyelvet nevezik, mellyel a beszélők a mindennapjaikban találkozhatnak (a közterületi feliratokon, a piacon, a hivatalokban stb.). Ezzel szemben az idegen nyelv az, amelyet egy másik közösségben használnak, s amellyel jórészt csak az iskolai oktatásban, szervezett keretek között találkozhatnak a hétköznapi beszélők.³⁹⁸ Szerencsésebb tehát, ha a nyilatkozó azt mondja: az ukránt államnyelvként, második nyelvként vagy környezeti nyelvként kell oktatni a magyar gyerekek számára.

9. A munkacsoport által már kidolgozott módszertani segédanyagokat (munkafüzetek, ellenőrző és dolgozatfeladatok, tanári kézikönyvek, tankönyvek, szótárak stb.) engedélyeztetni kell az illetékes oktatási hatóságoknál, el kell érni, hogy ezek hivatalosan is használhatókká váljanak az oktatási folyamatban. Az engedélyeztetést célszerű csomagban, az összes kiadványt egységesen kezelve elindítani, ezáltal is csökkentve a bürokratikus eljárás elhúzódásának esélyét, s így a hivatalok és hatóságok által támasztott követelményeknek is könnyebben lehet megfelelni. Mivel a módszertani segédanyagok, szemléltetők stb. kiadását eleve nem támogatja az ukrán állam (a többségi tannyelvű iskolák számára sem), nyomtatásuk költségeit pályázati forrásból kell előteremteni. Az elkészült alternatív tankönyvek kiadásánál azonban más a helyzet. Az oktatási tárca a tankönyvek kiadását központi forrásból finanszírozta eddig. Amennyiben az alternatív tankönyvek kiadását is magyarországi pályázati forrásokból oldjuk meg, eleve lemondunk arról, hogy az ukrán állam ellássa alapvető feladatát: a magyar tannyelvű iskolák tankönyvekkel való ellátását. Éppen ezért (legalább) a

³⁹⁸ Erről lásd: „Az 'idegen nyelv'-et – a tanulókhoz képest – egy másik közösségben beszéljük; tipikusan 'külföldön', egy másik országban. Ettől különbözik a 'második nyelv', amelyet ugyanabban a térségben beszélnek” (Szépe 2001: 216).

tankönyvek engedélyeztetése egyben azzal is kell járjon, hogy az ukrán oktatási minisztérium vállalja ezek kiadási költségeit is.³⁹⁹

10. Meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy az oktatási rendszerből már kikerült, ám ukránul nem beszélő felnőttek is elsajátíthassák az államnyelvet. Ehhez felnőttoktatási programokra, illetve erre a célra kidolgozott oktatási anyagokra van szükség. A tanfolyamokat költség-hozzájárulásos formában, pályázati támogatással célszerű indítani.

11. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a magyarországi felsőoktatásba igyekvő vagy ott tanuló kárpátaljai diákokat a magyar nyelvvizsgarendszer szinte eltántorítja az ukrán nyelv tanulásától. Jelenleg ugyanis Magyarországon gyakorlatilag lehetetlen ukrán nyelvből nyelvvizsgát tenni⁴⁰⁰ (a viszonylag kevés

³⁹⁹ Egy konkrét példa arra, hogy ez a kérdés miért lényeges. A fentiekben említettük, hogy a Munkácsi Római Katolikus Püspökség és Karitasz szervezésében, elsősorban magyarországi támogatással elkészült egy az első osztályosok számára kidolgozott ukránnyelv-tankönyv, melyet a kijevi oktatási hatóságok 2011 nyarán hivatalos tankönyvvé nyilvánítottak. A kötet kiadásához azonban az ukrán állam anyagilag egyáltalán nem járult hozzá. 2011. szeptemberében új állami tantervet hagytak jóvá Kijevben, s 2012-től az ennek alapján kidolgozott új tankönyv kiadására írt ki pályázatot az oktatási tárca. A fentiek fényében a tankönyv sorsa háromféleképpen alakulhat. Az egyik lehetőség: az új tanterv alapján írott új tankönyv kiszorítja a használatból a 2011-ben még a régi tanterv alapján készült kiadványt. A másik: arra hivatkozva, hogy 2011-ben már jóváhagyott az állam egy új ukránnyelv-tankönyvet a magyar tannyelvű iskolák számára, hiába készül el egy új, a 2011-ben kidolgozott tantervre alapozó tankönyv kézírata, a minisztérium ennek kiadási költségeit nem biztosítja. Ez esetben az ennek a könyvnek a kiadására szánt összeget be sem tervezi a tárca az egyébként is szűk költségvetésbe. Ha pedig onnan egy tétel kikerül, rendkívül nehéz oda visszaemelni. A harmadik: a tárca új tankönyvet ad ki, ám a 2011-ben külföldi támogatók pénzéből kiadott kötet is használatban marad. Ez tűnik a legkedvezőbb lehetőségnek. Ez esetben sincs azonban arra semmilyen garancia, hogy a 2., 3., majd 4. osztályos új tankönyv megírására és kiadására kiírt pályázaton ismét az a szerzői gárda nyer majd, mely 2011-ben megkaphatta az engedélyt a szponzorok pénzéből kiadott első osztályos tankönyv hivatalos iskolai használatára. Arról nincs tudomásunk, hogy az elsős tankönyvet kidolgozó szerzők, szerkesztők szándékában áll-e a 2–4. osztályos tankönyv elkészítése is. Ha nem készítene további könyveket, akkor ez azt jelentené, hogy azokban az iskolákban, ahol az általuk kidolgozott elsős tankönyvet használják, a második osztálytól olyan tankönyvre kell majd áttérniük, mely nem illeszkedik az első osztályban használt tankönyvhöz. Ha viszont az iskolák eleve az állam által kiadott elsős kiadványt rendelik meg, ezt elkerülhetik, és egységes szemléletben kidolgozott tankönyvcsaládot használhatnak végig az alsó tagozaton. Azaz: a magyar adófizetők pénzéből szerkesztett és kiadott tankönyv alig egy éves használat után szinte bizonyosan kikerül az iskolákból.

⁴⁰⁰ 2012. szeptember 3-án az Oktatási Hivatal Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Központja honlapján csupán egy katonai szaknyelvi vizsga szerepel ukránból: http://www.nyak.hu/doc/akk_nyelvek.asp#130. Általános alap-, közép- vagy felsőfokú ukrán nyelvvizsga nincs a honlap kínálatában. A 2000-es évek derekáig lehetett általános ukrán nyelvvizsgát tenni a Pannon Nyelviskolában, ám ez a nyelvvizsgarendszer átalakítását követően, számos egyéb „kis” nyelvből tett nyelvvizsga lehetőségével együtt, megszűnt.

számú jelentkező miatt a vizsgaközpontok számára nem rentábilis ukránból nyelvvizsgát szervezni), ami egyrészt megnehezíti az Ukrajna államnyelvet valamilyen szinten mégiscsak ismerő kárpátaljai magyar fiatalok diplomaszerezését (hiszen ehhez nyelvvizsgát kell tenniük), másrészt azzal, hogy az ukrán nyelv tanulása helyett más nyelvek felé terelik a fiatalokat, gyakorlatilag kilátástalanná teszik azok későbbi hazatérését és sikeres integrációját az ukrainai társadalmi életbe. Továbbá sürgősen meg kell változtatni azt a gyakorlatot, mely egyrészt erősen aláássa a magyar tannyelvű iskolák presztízsét, másrészt diszkriminálja a magyar tannyelvű iskolában végzett kárpátaljai magyar fiatalokat. Arra utalunk, hogy a magyar oktatási hatóságok (arra hivatkozva, hogy magyar tannyelvű intézményben szereztek végzettséget) még azoknak sem ismerik el ukrán nyelvvizsgaként a szülőföldön megszerzett ukrán nyelvtudását, akik az ukrainai emelt szintű ukrán nyelv és irodalom érettségien megszerzték az ún. szertifikátot ebből a tárgyból, azaz sikeres emelt szintű vizsgát tettek ukrán nyelvből és irodalomból. 2012-ben olyan esetekről is beszámolt a kárpátaljai magyar sajtó, amikor egy beregszászi magyar tannyelvű középiskola végzőse magasabb pontszámot ért el ukránból a hazai tesztvizsgán, mint ukrán tannyelvű intézményben tanult kortársa, ám a magyarországi hatóságok előbbinek nem, utóbbinak viszont elfogadták nyelvvizsgaként ugyanazt az okmányt, 40 felvételi pontszám beszámítását tagadva meg ezzel az ukrán nyelvet magyar tannyelvű iskolában is elsajátító kárpátaljai magyar gyerektől. A magyarországi fél érvelése szerint ennek oka az, hogy az érvényben lévő szabályozás értelmében csak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek kaphatnak ukránból nyelvvizsgapontokat, a magyar nyelven oktató intézmények végzőseinek nem járnak a pluszpontok.⁴⁰¹

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az államnyelv oktatásának nyelvpedagógiája nem csupán Ukrajnában megoldatlan, hanem az egész Kárpát-medencében (lásd pl. Kiss 2011). A magyar nyelvpedagógia az egész térségben az élen járhatna egy szakmailag megalapozott, használható modell kidolgozásával.

⁴⁰¹ Lásd pl. Kárpátalja 2012. augusztus 3., 3. lap. Amint arról a sajtó beszámolt, a magyarországi oktatási hatóságok 2013-tól kezdődően megoldották ezt a problémát (<http://www.nyest.hu/hirek/beszamit-a-nyelvvizsga>).

3. Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás

A fentiekben láthattuk, hogy a mai Kárpátalja területén a nyelvoktatás körülményei nem tették lehetővé azt, hogy a régió lakossága körében kialakuljon a szimmetrikus kétnyelvűségnek az a típusa, ahol a többség anyanyelve mellett a területen használt más nyelveken is kommunikációképes. Ám mivel a nyelvtudás minden korszakban a társadalmi mobilitás, a „boldogulás” egyik lényeges összetevője volt a régióban, az anyanyelvi iskola intézményes nyelvoktatási hiányosságainak ellensúlyozására kialakult egy kényszerű „túlélési stratégia” a kárpátaljaiakban: az épp aktuális többségi társadalom nyelvén oktató iskolában való tanulás.

Ez a tendencia nem újkeletű jelenség a mai Kárpátalja területén. Lehoczky Tivadar 1881–1882-ben megjelent *Bereg vármegye* című monográfiájában így ír: „II. Józsefnek az 1784. évbéli intézkedései hatást kezdtek gyakorolni nyelvünk elnyomása tekintetében, amennyiben még Beregszász tősgyökeres magyar ajkú református lakói is nem áttalották tanodáikba a németet tannyelvül befogadni” (Lehoczky 1881–1882/1996: 327).

Az első világháborút követően Csehszlovákiához került régióban is sok magyar szülő döntött a cseh vagy szlovák nyelven oktató iskola mellett. Az *Őslakó* című helyi lap 1929. február 2-i számában olvasható, hogy „Sok magyar, magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű szülő, olyan helyeken is, ahol van magyar iskola, cseh vagy szlovák iskolába íratja be gyermekét már az elemi oktatásra. Úgy gondolkoznak, hogy így jobban megtanulja gyermekük a szükséges cseh vagy szláv nyelvet s így majd könnyebben nyer elhelyezést” (idézi Fedinec 2002: 178). A hatalom nyelvén való tanulás elsősorban a városi értelmiségiek körében volt vonzó: „a kárpátaljai városi magyar iskolákban csak elvétele fedezhető fel a magyar intelligencia gyermeke. A városi magyar elemi iskolák tanulóserégét már csak az iparosok, gazdálkodók és napszámosok szolgáltatják” – olvashatjuk a *Kárpátaljai Magyar Hírlap* egyik 1933. évi számában (idézi Fedinec 2002: 217).

A nem anyanyelven tanuló kárpátaljai magyar iskolások arányáról képet kaphatunk a korabeli dokumentumokból. 1933-ban a régió magyar gyermekeinek 74,8%-a járt magyar, 25,2%-a nem magyar nevelési nyelvű óvodába (Fedinec 2002: 210); ugyanebben az évben 17 400 magyar gyermek közül 12 100 (69,5%) tanult magyarul (Fedinec 2002: 216–217). 1935-ben a statisztikák szerint 3 ezer (Fedinec 2002: 237, 239–240), 1938-ban pedig 3 417 magyar gyerek tanult nem anyanyelvén a régióban (Fedinec 2002: 278–279).

A többségi tannyelvű iskolákba járó magyar gyerekek közül korántsem mindegyik tanult azonban a szülők döntése következtében cseh nyelven; több településen nem volt magyar nyelven oktató iskola, Ungváron pedig a magyar gimnázium túlzásúfoltága miatt kényszerültek többen más tannyelvű intézménybe (Fedinec 2002: 269).

A Podkarpatszka Ruszban élő magyarok küzdöttek az asszimiláció egyik legfontosabb ellenszerének tartott anyanyelvi oktatásért. 1922. július 30-án Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen tartottak a szülők iskolanapot a magyar nyelvű oktatásért (Fedinec 2002: 108). 1933 nyarán a *Kárpáti Magyar Hírlap* az anyanyelvi oktatás szerepéről tájékoztatta a lap olvasóit: „az anyanyelven való elemi iskoláztatás óriási jelentőségűvé válik a további tanulás során, mert a fogalmak megismerése csakis és egyedül az anyanyelvünkön történhetik (...). Statisztikai adatokkal igazolhatja [a magyar nyelvű oktatásban részesült] ifjúság, hogy – kivéve egy pár zseniális tehetségű ifjút – az átlag is nagyobb eredményeket ér el az egyetemen, ha magyar nyelvű középiskolából kerül ki, mintha kezdetől fogva idegen nyelvű iskolába járt” (idézi Fedinec 2002: 217). 1938 augusztusában a régió magyar kulturális egylete „A magyar kultúrjövőt meg kell menteni!” című felhívásában azzal fordult a magyar szülőkhöz, hogy a nem magyar iskolába íratott gyermeküket írassák át magyar tannyelvűbe (Fedinec 2002: 283). A Kárpátaljai Református Egyházkerület közgyűlésének 1931 decemberében hozott határozata „elkötelezi a lelkészeket arra, hogy ott, ahol nincs magyar tannyelvű iskola, a református magyar gyermekeket magyarul írni s olvasni tanítsák” (idézi Fedinec 2002: 198).

Amikor 1939-ben az egész Kárpátalja ismét Magyarország fennhatósága alá került, a magyar vált az érvényesülés nyelvévé. Nem meglepő hát, hogy számos helyi ruszin szülő vélte úgy, hogy gyermeke boldogulását az szolgálja a leginkább, ha nem anyanyelvén, hanem magyarul tanul. Arra, hogy ez viszonylag széles körben elterjedt vélekedés lehetett, következtethetünk a *Kárpáti Magyar Hírlap* 1941. szeptember 29-én kiadott számában megjelent, az oktatási hatóságok rendeleteit ismertető alábbi mondatokból: „Magyar iskolába csak olyan rutén nemzetiségű gyermekek vehetők fel, akik már tudnak magyarul és akiknek a szülei a felvételt írásban kérik” (idézi Fedinec 2002: 382).

Kárpátalja Szovjetunióhoz kerülése után gyorsan újraindult a korábbi érá(k)-ból örökölt magyar nyelvű oktatás (lásd Fedinec 1999). Amikor 1953-ban megnyílnak az első magyar tannyelvű középiskolák, a magyar nyelvű intézmények tanulólétszáma folyamatosan emelkedni kezd. Ám csakhamar a cseh és a magyar helyett az orosz válik a presztízsnyelvvé. „1965–1966-ban tovább növekszik a tanulólétszám, majd 1966–1967-ben visszaesik. A közel 800 tanulóval való visszaesés nem magyarázható csupán demográfiai tényezőkkel, annál kevésbé, mert a csökkenés több mint fele (...) a Beregszászi járásra lokalizálódik, illetve Ungváron és az Ungvári járásban mutatkozik” – írja Fedinec Csilla (1999: 57).

A tanulólétszám csökkenésnek egyik fő oka minden bizonnyal az, hogy a szovjet hatóságok az 1950-es évek elejétől sorra nyitották Kárpátalján az úgynevezett internacionalista iskolákat, főként az orosz nyelv eredményesebb elsajátíttatására hivatkozva. Ezekben egy oktatási intézményen belül párhuzamosan két, akár három különböző tannyelvű osztályok is működhetnek: például az egyik osztály magyar, a másik pedig orosz vagy ukrán tannyelvű. Ám a magyar–orosz vagy magyar–ukrán tannyelvű internacionalista iskolák nem magyar tannyelvű osztályaiba is rendszerint magyar ajkú gyermekek jártak. Ezekbe az osztályokba egyrészt kedvezményekkel (ezekben oktattak az iskola legjobb tanárai, akik bérkiegészítést kaptak azon óráikért, melyeket az orosz tannyelvű osztályokban tartottak; a nem magyar tannyelvű osztályok tanultak a délelőtti, a magyar osztályok a délutáni váltásban; az orosz/ukrán osztályok tanulói előnyt élveztek az úttörőtáborokba való beutalók elosztásakor stb.), másrészt azzal az ígérettel csábították a gyerekeket, hogy itt – amellet, hogy tantárgyként oktatták számukra a magyar nyelvet és irodalmat – sokkal alaposabban elsajátíthatják az orosz nyelvet, ami a boldogulás, az előrejutás fontos eszköze (Orosz 1992: 53–54, Csernicskó 1998a: 107–108).

A magyarul tanulók számának csökkenését egyértelműen az internacionalista iskolák megjelenésével hozza összefüggésbe Fedinec Csilla: „Nyilvánvalóan közrejátszott a vegyes iskolák számának szaporodása, illetve az az általánossá váló nézet a szülők körében, hogy a gyermek jövőjének biztosítása érdekében kívánatosabb orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába járnia” (1999: 57). Valamint: „A vegyes iskolák, illetve később – internacionalista iskolák a magyar osztályok tanulólétszámának gyorsuló csökkenését idézték elő. A folyamat az önfelszámolás képét mutatta, hiszen minden szülő önként dönthetett arról, milyen tannyelvű iskolába adja a gyereket” (1999: 100).

Elemzésében megállapítja, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma „az 1966–1967. tanévi 21,8 ezerről az 1988–1989. tanévre 17,1 ezerre csökkent, járásokra lebontva a Beregszászi járásban 28,6 százalékkal, az Ungvári járásban 8,4 százalékkal, a Huszti járásban 29,7 százalékkal, Técsőn 45 százalék-

kal, Ungváron 43,8 százalékkal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma” (Fedinec 1999: 86). Az is kiderül azonban a statisztikai adatokból, hogy az 1980-as évek végén a Beregszászi járásban az orosz nyelven tanulók 60,8%-a, az ukrán nyelven tanulók 35%-a magyar nemzetiségű volt, illetve Beregszász városában az orosz nyelvű oktatásban részesülők 38%-a, az ukrán nyelvű képzésben résztvevők 25%-a volt magyar (Fedinec 1999: 86, 2010b: 307). Más adatok szerint a Beregszászi járásban (a járási székhelyt, Beregszászt is beleértve) a magyar nemzetiségű iskolások 72,4%-a tanult magyar nyelven, 12,9%-uk oroszul, 14,7%-uk pedig ukránul (Veress–Popovics 1999: 28–31).

Az internacionalista iskolák száma folyamatosan emelkedett Kárpátalján. Az 1960-as évek második felére a magyar nyelven is oktató iskolák negyede, az 1980-as évek végére pedig már 40 százaléka volt ilyen vegyes tannyelvű intézmény. A Szovjetunió széthullása után aztán a magyar tannyelvű iskolák és osztályok tanulólétszáma ismét jelentősen emelkedni kezdett (Orosz 1995: 17, Cserniczkó 1998a: 109), és egyre csökkent az internacionalista iskolák száma is (44. táblázat).

44. táblázat. A magyar és „internationalista” tannyelvű iskolák számának alakulása Kárpátalján 1966 és 2011 között

Összeállítva Orosz (1995: 15), Cserniczkó (1998a: 108), valamint a kárpátaljai megyei oktatási hivatal adatai alapján.

Tanév / Tannyelv	1966/1967.	1988/1989.	1989/1990.	1990/1991.	1992/1993	2005/2006.	2006/2007.	2007/2008.	2008/2009.	2009/2010.	2010/2011.
Magyar	74	50	53	59	61	75	76	75	71	71	69
Vegyes	26	35	31	29	29	29	27	28	31	31	33
Összesen	100	85	84	88	90	104	103	103	102	102	102

Nem véletlen, hogy a Szovjetunió széthullása utáni években visszaesett a vegyes tannyelvű iskolák száma és nőtt a magyarul tanulóké: ebben az időszakban jelentősen nőtt a magyar, illetve visszaesett az orosz nyelv presztízse.

A független Ukrajna 1991-es megalakulása után a szovjet kormányzat internacionalista köntösbe bújtatott oroszosító propagandája is megszűnt. Az internacionalista iskolák megnyitása ugyanis elsősorban az asszimilációt szolgálta, hiszen az ilyen iskolák orosz tannyelvű osztályaiba járó gyerekek voltaképpen befullasztási oktatási programban vettek részt (a programról lásd Skutnabb-

Kangas 1997: 25, Cserniczkó szerk. 2003: 50–51). Fedinec (1999: 86) úgy véli, „Az internacionalista iskola a népek barátsága jelszó alatti elnemzetietlenítés hatékony eszközének bizonyult. Az 1950-es, 60-as évek meggyőzték a szülőket, hogy a jövő az orosz nyelvű, a vegyes iskolák csak elébe mentek a szülők kívánásának, így az 1970-es, 80-as években az oktatás szerkezeti kereteire is kiterjedő internacionalizmus eszméje hivatalos politikai jelszóvá válhatott, megvolt a népből jövő támogatottsága.”

Az internacionalista iskolák és a magyar szülők „önkéntes” döntése mellett azonban az is közrejátszott abban, hogy sok magyar gyerek oroszul vagy ukránul tanult, hogy számos magyarok lakta településen nem voltak magyar nyelven oktató iskolák, az orosz nyelvű oktatás azonban szinte mindenütt hozzáférhető volt. Az orosz nyelv kivételezett helyzete az oktatásban jól kimutatható az egy iskolára jutó lakosok számának egymáshoz hasonlítása révén. Az 1959. évi népszámlálási adatok, illetve az 1957/58. tanév adatai alapján összeállított (korábban bemutatott) 21. táblázatból kiderül, hogy az oroszok arányaiban sokkal több iskolával rendelkeztek Kárpátalján, mint az ukránok vagy magyarok.

A független Ukrajna 1991-es megalakulását követően az orosz nyelvű oktatás és az orosz nyelv oktatása visszaszorult Kárpátalján. Az új presztízsnyelvvé fokozatosan az ukrán vált. Ám ehhez szükség volt a központi oktatási kormányzat nyelv- és oktatáspolitikai lépéseire is.

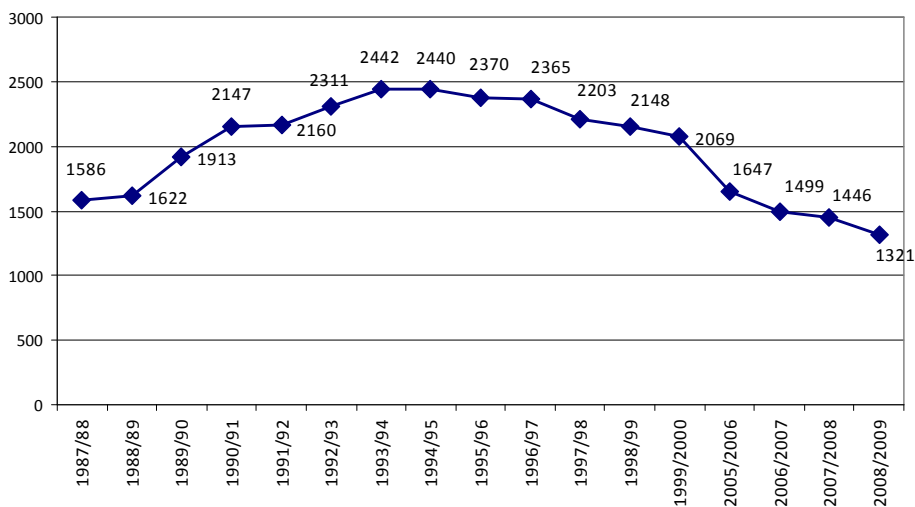
Kezdetben ugyanis a magyar nyelv presztízse jelentősen magasabb volt Kárpátalján, mint az ukráné. Az 1990-es évek elején a szomszédos Magyarországgal gazdasági és politikai szempontból egyaránt messze megelőzte Ukrainát, Kárpátalját, így nem meglepő, hogy a magyar nyelv gazdasági értékének is szerepe lett, hiszen „egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel” (Gal 1991: 75). Ám amikor a kijevi kormány erőltetni kezdte az oktatás ukránosítását, és – miközben nem biztosította az alapvető feltételeit annak, hogy a kisebbségi iskolákban alapos ukránnyelv-tudásra lehessen szert tenni – olyan helyzetet teremtett az országban, amelynek következtében az ukrán nyelv magas fokú ismerete a társadalmi mobilitás (például a felsőoktatási felvételi) egyik legfontosabb feltételévé vált (erről lásd pl. Cserniczkó–Ferenc 2009, 2010, Ferenc 2009a, 2009b), a kárpátaljai magyar szülők egy része ismét abban látja gyermeke boldogulásának zálogát, ha nem anyanyelvén, hanem ukrán tannyelvű iskolában tanul.

Az ukrán nyelv- és oktatáspolitikai ukránosító törekvéseinek egyik első lépése az volt, hogy 2008-tól kötelező vált az ukrán nyelv és irodalom központi tesztvizsga mindenki számára, aki a felsőoktatásban szeretné folytatni tanulmányait, függetlenül attól, milyen szakra jelentkezik. Az erről szóló rendelet meg-

tette a hatását. A 44. táblázat adataiból látszik, hogy a 2007–2008. tanévtől lassan ismét emelkedni kezdett a vegyes tannyelvű iskolák száma, azaz: a szülők kezdeményezésére újra nem magyar tannyelvű osztályokat nyitottak a magyar gyerekek számára. Ilyen ukrán tannyelvű osztályok indultak (újra) például a nagydobronyi vagy szürtei középiskolában, de arra is van példa (a karácsfalvi görög katolikus líceum), hogy olyan intézmény indított magyar ajkú gyerekek számára ukrán párhuzamos osztályokat, amelyben korábban soha nem folyt ilyen képzés.

36. ábra. A magyar tannyelvű első osztályba beiratkozott gyerekek számának alakulása Kárpátalján 1987 és 2009 között

Összeállítva Orosz (2005: 119) és a megyei statisztikai hivatal adatai alapján.

Mindez azt eredményezte, hogy – az 1980-as évek végén kezdődött fokozatos emelkedést követően – ismét csökkent a magyar nyelven tanuló gyerekek száma (36. ábra). Ahogyan az 1960-as években, a csökkenés oka most sem írható teljes mértékben a negatív demográfiai trendek rovására. Egy a kárpátaljai magyar nyelven (is) oktató iskolák többségét érintő kutatási program adatai szerint a magyar nemzetiségű iskolások közel 8%-a a vegyes tannyelvű iskolák nem magyar tannyelvű osztályait látogatja, azaz ukrán nyelven tanul (Orosz és mtsai 2010: 12). A vizsgálat során az is kiderült, hogy 2005 és 2009 között a kutatásba bevont intézményekben 287 gyereket vittek át a magyar nyelvű

képzésből ukrán nyelvűbe (Orosz és mtsai 2010: 13; lásd még Hires-László 2011: 29). A magyar osztályokból való elvándorlás mértékére utal az is, hogy a vizsgálat során több iskolaigazgató azzal indokolta, hogy magyar tannyelvű intézményében ukrán tanítási nyelvű osztályokat nyitott, hogy ezzel megpróbálta megőrizni a gyereklétszámot és ezáltal a pedagógusi munkahelyeket (Orosz és mtsai 2010: 28). Az ukrán tannyelvű Beregszászi 1. Számú Középiskola igazgatójával készített kutatási interjúból az is kiderül, hogy 2009-ben már komoly problémát okozott az iskola vezetése számára, hogy az első osztályba beiratkozott gyerekek jelentős része egyáltalán nem érti az oktatási folyamat nyelvét, azaz az ukránt (Orosz és mtsai 2010: 15).

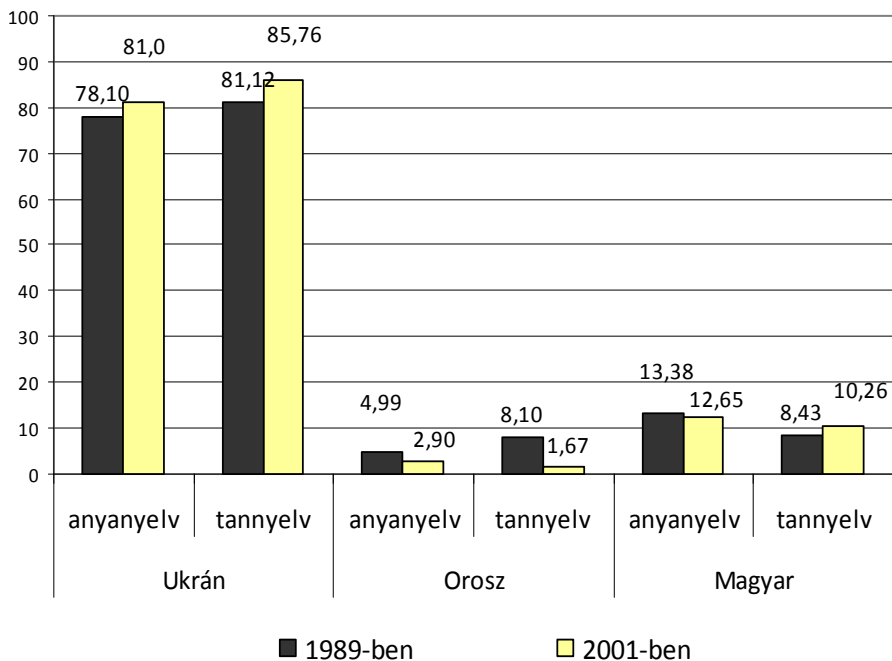
A fentiekben bemutatott 39. táblázat adataiból látható, hogy bár a két legutóbbi népszámlálás idején, 1989 és 2001 között fokozatosan növekedett a magyar nyelven tanulók száma és aránya Kárpátalján, a magyar nyelven tanuló iskolások aránya nem érte el a magyar nemzetiségűek arányát. 1989-ben csaknem 3%-kal, 2001-ben több, mint 5%-kal magasabb volt az ukrán nyelven tanulók aránya, mint az ukrán nemzetiségűeké. Az 1989-es adatok szerint körülbelül kétszer annyian tanultak oroszul, mint amennyi az orosz nemzetiségűek aránya volt a régióban, de 2001-re ez az arány jelentősen módosult: már kevesebben tanultak orosz tannyelvű iskolában, mint amekkora az orosz etnikumúak aránya volt. A románok és a román nyelven tanulók aránya nagyjából azonos volt 1989-ben, 2001-re viszont a románul tanulóké alatta maradt a román nemzetiségűek arányának. A szlovák tannyelvű iskolák pedig csak Ukrajna függetlenné válása után jelentek meg ismét Kárpátalján.

Nem sokat változik a kép akkor sem, ha nem általában vesszük figyelembe az egyes nemzetiségek arányát Kárpátalja lakosságán belül, hanem az adott időszakban iskolaköteles korú (6–17 éves) korosztály nemzetiségi összetételét vetjük össze a tannyelvi adatokkal.

Ha figyelembe vesszük, hogy a 2008/2009-es tanévben a magyar tannyelvű iskolák tanulóinak 17,13%-a (16768 iskolásból 2872) roma nemzetiségű volt (lásd Braun–Cserniczkó–Molnár 2010: 74–75), akkor egyértelművé válik, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma még kevésbé fedi az iskolaköteles korosztály magyar nemzetiségű részét. Azaz: a magyar nemzetiségű gyerekek jelentős része nem magyar tannyelvű iskolát látogat.

Ha az anyanyelvi és tannyelvi adatokat vetjük egybe, akkor az is látszik, hogy a magyar nyelven tanulók aránya több mint 5%-kal (1989-ben), illetve 2%-kal (2001-ben) alacsonyabb volt, mint a magyar ajkúaké (37. ábra). Egészen biztos tehát, hogy a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar tannyelvű iskolában tanul. Az is nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai románok, szlovákok és németek jelentős része szintén nem anyanyelvén végezte iskoláit.

37. ábra. Az ukrán, orosz és magyar anyanyelvűek, illetve az ezen a nyelven tanulók százalékos aránya Kárpátalján 1989-ben és 2001-ben

A fenti adatokból azonban nem derül ki, hogy a kárpátaljai magyarok mekkora hányada végezte/végzi nem magyar nyelven tanulmányait. Erre az adatra a kárpátaljai magyarok körében végzett szociológiai vizsgálatok adatai alapján következtethetünk. Az Oktatási Kataszter kárpátaljai adataiból az derül ki, hogy a 2009-ben megkérdezett 47 kárpátaljai iskola 9725 magyar nemzetiségű tanulója közül 9006 (azaz 92,6%) tanult magyar nyelven (Hires-László 2011: 28). A 45. táblázatban hat, a közösségben végzett, több szempontból reprezentatív kérdőíves kutatás azon eredményeit foglaltuk össze, melyek azt mutatják meg, hogy a mintában szereplő adatközlők mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven az (általános) iskolai tanulmányait.

Amint láthatjuk, a nem magyar nyelven iskolázódott kárpátaljai magyarok aránya 13% és 20% között váltakozik az egyes kutatási mintákban. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy átlagosan csaknem minden ötödik kárpátaljai magyar többségi tannyelvű iskolába jár(t). Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a fent említett kérdőíves kutatások nagyrészt csak a magukat magyar nemzetiségűnek

valló, illetve a magyar nyelvű kérdőív kitöltését vállaló réteget érték el, akkor valószínűsíthető az is, hogy a kárpátaljai magyarságon belül magasabb a többségi nyelvű iskoláztatásban részesültek/részesülők aránya. Azt is feltételezhetjük, hogy az utóbbi néhány évben – az előzőekben részletesen ismertetett ukrain nyelv- és az ezzel szoros összefüggésben álló oktatáspolitikai események következtében – a nem magyar tanulók aránya emelkedik. Erre engednek következtetni egyéb kutatások eredményei is.

45. táblázat. A magyar, illetve nem magyar tannyelvű (általános) iskolát végzett adatközlők aránya a kárpátaljai magyar közösségben néhány szociológiai, szociolingvisztikai kutatás adatai alapján

Kutatási program neve, éve	A minta (fő)	Magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban	Nem magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban
Olvasásszociológiai, 1995 ⁴⁰²	300	84	16
Mozaik, 2001 ⁴⁰³	500	81	19
Rétegződés, 2003 ⁴⁰⁴	573	85	15
Nyelvválasztás, 2006 ⁴⁰⁵	516	87	13
Kárpát Panel, 2007 ⁴⁰⁶	350	87	13
Nyelvválasztás, 2008 ⁴⁰⁷	410	80	20

A B-Fókusz Intézet és a KárpátPress 1996-ban és 2011-ben végzett kutatást az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági magyarok körében (lásd Dobos 2011). A vizsgálat központi kérdésköre arra vonatkozott, milyen iskoláztatják/tanították gyermekeiket az adatközlők. Amint az a 46. táblázatban összefoglalt adatokból látható, mindegyik régióban jelentős azoknak az aránya, akiknek gyermekei nem magyar nyelven tanultak/tanulnak.

A 38. ábrán látható, hogy az 1996 és 2011 között eltelt másfél évtized alatt valamennyi vizsgált kisebbségi magyar közösségen belül emelkedett a gyermekeiket nem magyar nyelven iskoláztató szülők aránya. A legkevésbé a Vajdaságban emelkedett a többségi nyelvű iskolát választó szülők aránya (1,2%-kal). Erdélyben 3,2%-kal, a Felvidéken ennél magasabb arányban, 7,8%-kal többen választották a többségi nyelvű iskolát 2011-ben, mint 15 évvel korábban. A leg-

⁴⁰² A kutatás adatait, részleteit lásd itt: Gereben (1995, 2005).

⁴⁰³ A kutatásról lásd: Cserniczkó–Soós (2002).

⁴⁰⁴ A vizsgálat részleteiről: Beregszászi–Cserniczkó (2006).

⁴⁰⁵ Molnár (2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c).

⁴⁰⁶ Papp–Veres szerk. (2007).

⁴⁰⁷ Cserniczkó szerk. (2010b).

nagyobb mértékben Kárpátalján esett vissza a gyermeküket magyar tannyelvű intézménybe járatók aránya a két adatfelvétel közötti időszakban (9,7%-kal).

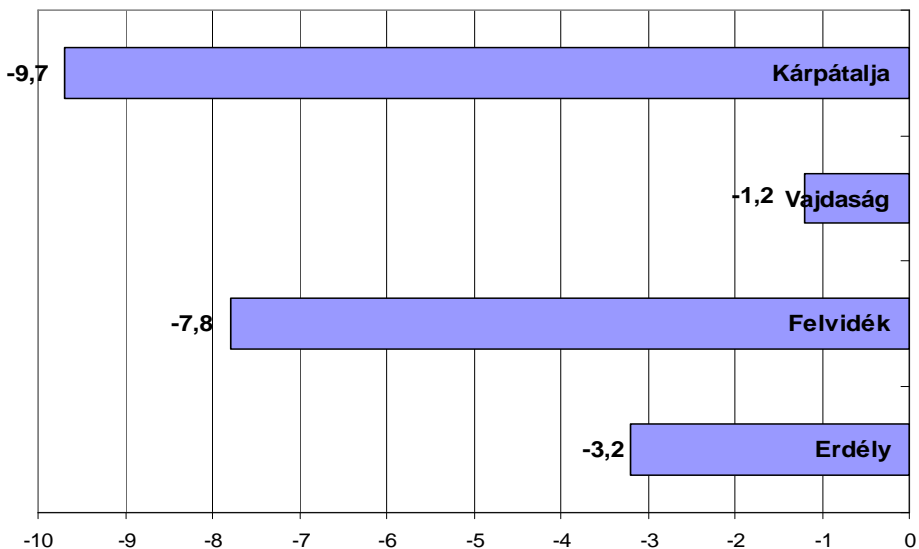
46. táblázat. A magyar, illetve többségi nyelven tanulók %-os aránya négy régió kisebbségi magyar közössége körében 1996-ban és 2011-ben

Dobos (2011: 3) alapján.

	1996-ban		2011-ben	
	Magyar	Többségi	Magyar	Többségi
Erdély	62,0	38,0	58,8	41,2
Felvidék	59,9	41,1	52,1	47,9
Vajdaság	57,0	43,0	55,8	44,2
Kárpátalja	64,6	35,4	54,9	45,1

38. ábra. A gyermekeiket nem magyar iskolába járató szülők %-os arányának változása 1996 és 2011 között négy régióban

Dobos (2011: 3) alapján.

A 47. táblázat adataiból az is kiderül, hogy Kárpátalján belül a legnagyobb mértékben azon családok körében emelkedett a gyerekeket többségi nyelven oktató intézménybe járatók aránya, ahol mindkét szülő magyar iskolát végzett. Körükben 17,9%-kal csökkent a gyermeküket magyarul taníttatók aránya 1996 és 2011 között. Ennél jóval kisebb (6,3%-os) a csökkenés ott, ahol az egyik szülő magyarul, a másik többségi nyelven tanult. Meglepő viszont, hogy azon családok között, ahol mindkét szülő többségi nyelven iskolázódott, 7,7%-kal emelkedett a csemetéiket magyar nyelvű oktatásban részesítők aránya. Ez sem kompenzálja viszont az összességében közel 10%-os visszaesést.

47. táblázat. A gyermekeik számára magyar, illetve többségi tannyelvű iskolát választó szülők %-os aránya Kárpátalján 1996-ban és 2011-ben a szülők iskolájának tannyelve szerinti bontásban

Dobos (2011: 15) alapján.

szülők iskolájának tannyelve	1996-ban		2011-ben		a magyar iskolába járók arányának változása 1996 és 2011 között, %
	Magyar	Többségi	Magyar	Többségi	
magyar + magyar	83,2	16,8	65,3	34,7	-17,9
magyar + többségi	47,6	52,4	41,3	58,7	-6,3
többségi + többségi	38,3	61,7	46,0	54,0	7,7
Összesen	64,6	35,4	54,9	45,1	-9,7

A nem anyanyelvükön tanulók egy része valószínűleg azért választotta a többségi nyelven tanulást, mert lakóhelyén nem volt/nincs magyar tannyelvű iskola, így a szülők a gyakorlatban nem élhettek tannyelv választási jogukkal.⁴⁰⁸ Másik részük azonban nyilvánvalóan azért, mert szüleik úgy vélték, hogy a magyar tannyelvű iskolában nem lehet eredményesen elsajátítani az érvényesülés nyelvét (Balogh–Molnár 2008, Balogh 2009, Séra 2009a, 2009b, 2010a, 2010b,

⁴⁰⁸ Ennek kapcsán Kontra (2010b: 168) nyelvi genocídiumot emleget: „A nyelvi genocídium kitüntetett színtere az oktatás, különösen az állami közoktatás. Amikor egy A anyanyelvű kisiskolás csak B tannyelvű iskolába járhat, magyarán amikor egy állam bizonyos polgárait megfosztja az anyanyelven iskolába járás lehetőségétől, akkor nyelvi genocídium történik.” A nyelvi genocídium egy nyelv használatának tiltása a mindennapi érintkezésben vagy az oktatásban (lásd Kontra 2010b: 167–168).

2010c, Dobos 2011). Azaz a szülők egy része úgy döntött a többségi nyelven oktató iskola mellett, hogy volt választási lehetősége.⁴⁰⁹

*A kárpátaljai többnyelvűség egy sajátos példája
a Csap–Záhony nemzetközi határátkelőnél*

Ha figyelembe vesszük, hogy a szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai kutatások eredményei alapján (lásd pl. Bárdi–Fedinec–Szarka szerk. 2008: 382, Lansttyák 2005, Kolláth 2005, Göncz 1999, 2004, 2005a, Lansttyák–Szabó Mihály 1997, Lampl 2008, Sorbán 2000, 2009 stb.; a kárpátaljai magyarok kapcsán Beregszászi–Cserniczkó 2006, Cserniczkó szerk. 2010a, 2010b, Molnár 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c, 2010d) a nem anyanyelven iskolázottak körében magasabb az

⁴⁰⁹ Hogy ez nem csupán Kárpátalján fordul elő, arról lásd Kontra 2010: 174–176, Lampl 2008, Sorbán 2000.

asszimiláció esélye, korosztályonként minimum 13–20%-nyi, vagy akár 35–45%-nyi kárpátaljai magyart érint erősebben a beolvadás lehetősége. S ennek egyik oka az, hogy sok szülő azért dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett, mert az anyanyelvi oktatás keretében – nem kis részben a megfelelő feltételek hiánya miatt – nem lehet eredményesen elsajátítani az államnyelvet.

A kárpátaljai magyar szülők iskola- és tannyelvválasztásában a magyar tannyelvű intézmények felé való orientációt hivatott segíteni a Magyarország által folyósított úgynevezett oktatási-nevelési támogatás. A 2011-ben 20 ezer forint összegű egyszeri támogatás elvileg a magyar nevelési vagy tannyelvű oktatási intézményt látogató gyermekeknek jár.⁴¹⁰ Ám, amint erre Hires-László Kornélia (2011: 29) rámutat, „Azok a gyerekek, akik ukrán tannyelvű képzésben vesznek részt – ahol tantárgyként heti egy-két órában tanítják a magyart –, mindannak ellenére megkapják a magyar állam által folyósított oktatási-nevelési támogatást, hogy gyakorlatilag nem magyar nyelvű képzésben vesznek részt. Ezzel a folyamattal is erősítik azt a tendenciát, mely a 2008-as [oktatási minisztériumi] rendelet következményeként indult el a kárpátaljai magyarság körében, vagyis a magyar szülők az ukrán tannyelvű iskolába íratják gyermekeiket. (...) Azaz: az ilyen támogatáspolitiká – eredeti célkitűzései ellenére – sokkal inkább gyengíti, mintsem erősíti a kárpátaljai magyar oktatás presztízsét, és ilyen helyzetben az oktatási-nevelési támogatásoknak az a célja, hogy a magyar tannyelvű iskola választására ösztönözze a szülőket, voltaképpen kioltódik.” Hasonló véleményen van a *Kárpátalja* című hetilap zurnalisztája is, aki az orgánium 2009. március 6-i számának 4. oldalán fogalmazta meg kételyeit a támogatáspolitiká hatásával kapcsolatban: „Kérdés, hogy ilyen körülmények között mennyire ösztönözheti a magyar szülőket a magyar iskola választására ez a magyar állami támogatás, mondjuk a beregszászi járási Bakosban, ahol a helyi ukrán iskolában korábban a magyar osztályokba járó gyerekek mellett az ukrán osztályokba járók is megkapták az oktatási-nevelési támogatást arra hivatkozva, hogy vasárnapi iskolába járnak – a felerészben magyarok által lakott faluban megszűntek a magyar osztályok. Mi jöhet ezután? Most már például azoknak a szülőknek is jár támogatás (ha hittanra jár gyerekük), akik külön kérvényezték az ukrán osztályok megnyitását olyan színmagyar falvakban – ahol eddig csak magyar iskola működött –, mint Nagydobrony, Szürte, Bótrágy, Verbóc, Kisbé-gány?”

⁴¹⁰ A támogatás összege kiskorúak oktatási-nevelési támogatása esetében évi 20 000 forint. A kiskorúak tankönyv és taneszköz támogatása 2400 forint, a felsőoktatásban tanuló hallgatók jegyzettámogatása 2800 forint (Bárdi–Misovicz 2010: 209).

Az oktatási-nevelési támogatás „a Kárpát-medence országaiban ma évente összesen kb. 220-230 ezer gyermeket és mintegy 7 ezer hallgatót érint (durván a magyar családok negyedét-ötödét), és mintegy 5-5,5 milliárd forint folyósítását jelenti” a magyarországi költségvetésből; évente (Bárdi–Misovicz 2010: 209).

4. Mi áll az ilyen nyelv- és oktatáspolitikai háttérben?

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, és természetesen tartjuk: *a)* az anyanyelv és *b)* az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az *ukrán nyelv* tantárgy lefedi az *a)* és *b)* pontban megjelölt jogot, a kisebbségi tanulóknál ellenben az *a)* pontnak az *anyanyelv*, a *b)*-nek pedig az *ukrán nyelv* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukrán és nem ukrán anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételre készül, kisebbségi kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektet a gyerek az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatja meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet.

Ám az, hogy az ukrán állam függetlensége 20 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kisebbségi közösségek nyelvi szegregációját is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei ugyanis az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek (Skutnabb-Kangas 1990, 1997). A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának céljából (vö. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, Cserniczkó 1998a: 168–169).

Talán nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához az ukrán kisebbségi iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – éspedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában” (Lanstyák–Szabómi-

hály 2002: 87). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában, Romániában, Szerbiában (lásd Kiss 2011) – az állami oktatáspolitikai a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségeken belül az eltérő nyelvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között.

A szegregációs és asszimilációs politika szándékának gyanúját erősíti, hogy Ukrajnában megvannak a hagyományai a többségi nyelv differenciált oktatásának. A szovjet rezsim idején az állam külön képzett olyan orosz szakos tanárokat, akik nem orosz anyanyelvűeknek oktatták az oroszot. Külön módszereket, tankönyveket dolgoztak ki az egyes kisebbségek számára. Az orosz nyelvet (akárcsak az idegen nyelveket) kis csoportokban oktatták.

A szegregációs oktatási modell elvetése után az ukrán oktatáspolitikai – Ukrajna elnökének már említett 2008. március 20-án kell 244/2008. sz. rendelete 8. pontja, illetve az oktatási tárca 2008. évi 461. sz. rendelete révén – a tranzitív (átírányítási) oktatási modellt kívánta bevezetni a kisebbségi nyelveken oktató iskolákban. Ennek a modellnek a célja már nem a szegregáció, hanem az asszimiláció (Skutnabb-Kangas 1990, 1997).

Ám a tranzitív modellnél is jóval nagyobb eredménnyel kecsegtet a befullasztásos (submersion) oktatási modell, melynek lényege, hogy az oktatás teljes egészében a többségi nyelven folyik. Ennek érdekében az ukrán nyelv- és oktatáspolitikai fokozatosan olyan feltételeket teremtett, melyek egyre több kisebbségi szülőt arra ösztönöztek, hogy többségi nyelven oktató intézménybe járassa gyermekét. Ám ez a gyakorlat egyértelműen hátrányosan különbözteti meg a kisebbségieket. Péntek János a romániai oktatási gyakorlatról írott szavai Kárpátaljáról is érvényesek: „A magyar nyelvű oktatást hátrányosan befolyásoló tényező, hogy az oktatási hatóság az államnemzeti koncepció jegyében egy alapvetően diszkriminatív elvet tekint az esélyegyenlőség feltételének: az államnyelvnek a többségiekével azonos szintű ismeretét. Általánosan a helyzetet úgy lehet jellemezni, hogy az államnyelv ismeretét már korai gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem meg is követelik, de módszeresen soha nem tanítják” (Péntek 2008: 149).

A kisebbségieket a többségi nyelven folyó oktatás felé terelése nem új keletű gyakorlat. „A kisebbségi gyerekek többségi nyelven való iskolázása a kisebbségek beolvasztásának évszázadok óta alkalmazott módszere. Így haltak ki vagy kerültek a kihalás szélére többek között a franciaországi őshonos kisebbségek nyelvei, az aino nyelv Japánban, az indián nyelvek Amerikában, a bennszülött nyelvek Ausztráliában vagy a vogul és az osztják a Szovjetunióban. (...) Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Az, aki nem anyanyelvén tanult,

elvont dolgokról, természettudományos kérdésekről, irodalomról, történelemről általában csak másodnyelven tud társalogni. (...) Aki szlovák, román vagy szerb iskolába jár, csak másodnyelven fog tudni biztosan írni-olvasni, csak az államalkotó nép kultúráját, történelmét ismeri meg. (...) Nem anyanyelvének, hanem másodnyelvének ismeri meg a formális és irodalmi változatait, vagy akár ifjúsági nyelvváltozatát, argóját, valamint különféle szaknyelvi rétegeit. Maga is érezni fogja hiányos anyanyelvi kompetenciáját; ez anyanyelvével kapcsolatban gátlást, negatív attitűdöt vált ki, s végül még inkább anyanyelve feladására, a másodnyelv preferálására fogja ösztönözni. Államnyelvi többségű területen a másodnyelven iskolázott fiatalok ritkán maradnak alkalmasak anyanyelvük átörökítésére. Általában ezt az igényüket is elveszítik” – írja É. Kiss Katalin (2004: 134–136).

A Szovjetunió is az orosz nyelven oktató iskola irányába terelte a nemzetiségeket. Fedinec Csilla (1999: 64) úgy látja, hogy „bár az állam nem folyamodott nyílt kényszerítő eszközökhöz, de a felülnézetben példamutató elképzelések a valóságban olyan körülményeket teremtettek, amelyek kettős ellentmondásba vitték a szülőket: egyrészt nem látták értelmét annak, hogy gyermekeik iskolába járjanak, hiszen nem láttak tényleges lehetőséget a megszerzett tudás kamatoztatására, gyarapítására; másrészt láttak ugyan kiutat, de csak abban, ha nem anyanyelvű, hanem a többségi nemzet iskolájába járatják gyermekeiket, mert így tudnak érvényesülni, továbbtanulni”.

Legújabb kötetében Tove Skutnabb-Kangas és Robert Dunbar (2010) a leggyakoribb és egyben legveszélyesebb oktatási módszernek nevezik az angolul *submersion program*nak nevezett oktatási modellt, mert a kisebbségiek a többségi nyelvet anyanyelvük rovására tanulják. A kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlásokban is az áll, hogy „A tananyagot kizárólag a hivatalos nyelven tanító, a kisebbséghez tartozó gyermekeket a többségiekkel egy osztályba integráló alámerítési típusú megközelítések nincsenek összhangban a nemzetközi normákkal” (16–17. old.). Ennek ellenére az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által szervezett azon tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelik ki, hogy öröndetesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma.⁴¹¹ Az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami

⁴¹¹ A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/20_03/doc.doc).

program is.⁴¹² Az ukrán állam az érvényesülés eszközeként, az egyenlő esélyek biztosítékaként kínálja az ukrán nyelvet, melyhez az államnyelven oktató iskolán át vezet a legrövidebb út. „A kisebbségi nyelven történő oktatásnál a többségi (...) állam részéről elhangzik az, hogy abban az esetben, ha a tanuló nem a többség nyelvén tanul és szerez diplomát, nem tud érvényesülni, tudása nem lesz egyenértékű. Ebben a kérdésben általában az oktatás nyelvének problémáját özszemossák a nyelvoktatás kérdésével, a tudást a nyelvtudással” – figyelmeztet azonban Orosz Ildikó (2007: 376).

A nem anyanyelvű iskoláztatás erőltetése azonban nem kizárólag Ukrajnára jellemző. „A közép-európai államok úgy vannak berendezkedve (...), hogy az oktatáshoz való jogot csak államnyelven tekintik emberi jognak, a kisebbségi nyelvek tannyelvként való használatát privilégiumnak tartják” – írja Kontra Miklós (2006a: 572).

Az, hogy egyre több kárpátaljai magyar szülő dönt az ukrán tannyelvű iskola mellett, nem véletlen, hanem az ukrán állami nyelvpolitika stratégiáinak a következménye, „Ezeknek a stratégiáknak a hosszú távú eredménye, hogy a kisebbségi szülők közül sokan már nemcsak külső befolyásra, hanem »maguktól is kezdik úgy érezni«, hogy saját korábbi és gyerekeik vélt vagy valós tanulási nehézségei, esetleges rosszabb iskolai előmenetele, korlátozottabb társadalmi és gazdasági mobilitási esélyei közvetlen összefüggésben állnak az államnyelv ismeretének az egynyelvű többségi beszélőkénél alacsonyabb fokával, s mint-hogy – elképzeléseik szerint – a magyar nyelvű oktatás hátráltatja a többségi nyelv magas szintű elsajátítását, az anyanyelvi oktatást egyre kevésbé érzékelik »megtérülő befektetésnek«, így az szemükben a mobilitás gátjává válik” (Bartha 2003: 64–65). Valójában azonban a szülők a látszat ellenére nem szabad akaratukból választják a többségi nyelvű iskolát. „A szülők és gyermekeik iskola- és programválasztási szabadsága – még az esetleges meglévő jogi garanciák és több program esetén is – mindaddig látszólagos, ameddig a különféle egy- vagy kétnyelvű oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között – adekvát tájékoztatás híján – nem a tudományosan is megalapozott információk, hanem tévhitek és hiedelmek alapján döntenek” – írja Bartha Csilla (2003: 68–69).

Nem véletlen, hogy – más Kárpát-medencei magyar közösségekhez hasonlóan (lásd pl. Göncz 1995, Kelemen–Szoták–Göncz 2009, Máté–Kosic–Göncz 2009, Kolláth–Varga–Göncz 2009, Péntek 2011) – Kárpátalján is (Cserniczkó–

⁴¹² *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre* című dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

Göncz 2009, Cserniczkó szerk. 2010a, Kezedben a jövő 2011) készültek olyan tájékoztató kiadványok, melyek azt foglalják össze röviden és közérthető módon, hogy a szülők milyen következményekkel számolhatnak, ha a magyar, vagy ha a többségi nyelven oktató iskolát választják gyermekeik számára. A kisebbségek anyanyelvi oktatásának fenntartása mellett érvelők ugyanis „olyan társadalmat képzelnek el, amelyet kulturális és nyelvi sokféleség jellemez; az átmeneti nyelvhasználatot támogatók szeme előtt pedig egy kulturálisan homogén társadalom lebeg, amelyet a kisebbségek asszimilálódása és a nyelvváltás jellemez” (Crystal 1998: 457).

A megoldás azonban nyilván nem a többségi nyelven tanulás, s nem az anyanyelvi iskolarendszer feladása. Az anyanyelven oktató iskola keretében kell megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyek magas szintű nyelvtudáshoz, hozzáadó (additív) kétnyelvűséghez vezetnek.

V. A kárpátaljai nyelvpolitika tágabb kontextusa

← Mozgalmi kiírások egy kárpátaljai magyar faluban (Mezőkaszony), 1960-as évek

↑ Magyar és ukrán nyelvű hirdetések egy kárpátaljai városban, a 2000-es évek elején

1. A nyelvek státusa Kárpátalján a különböző korszakokban

A mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán több állam osztozott, melyek mindegyikének saját nyelvpolitikája volt. A régióban a különböző politikai korszakokban más-más nyelvnek volt államnyelvi és/vagy hivatalos státusa. Az első világháborút lezáró békedöntésekig (az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyarországon) a magyar, 1918 és 1938 között (Csehszlovákiában) a „csehszlovák” volt az államnyelv. A gyakorlatban meg nem valósult ruszin autonómia (Podkarpatszka Rusz) területén a ruszin is hivatalos nyelv volt. Az Avgusztin Volosin kikiáltotta Kárpáti Ukrajnában (1939) az ukránt definiálták államnyelvként. Rövid ideig (1938/1939–1945) ismét a magyar, illetőleg a létre nem jött autonóm területen a ruszin volt az a nyelv, melyet államnyelvként/hivatalos nyelvként használtak a mai Kárpátalja területén. A Szovjetunióknak nem volt ugyan hivatalos államnyelve, ám 1945-től Ukrajna függetlenné válásáig (illetve a nyelvtörvény 1989-es elfogadásáig) gyakorlatilag az orosz töltötte be ezt a funkciót (az ukrán afféle hivatalos nyelvként funkcionált az orosz mellett). Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnának pedig az ukrán az egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve a vizsgált időszakban (Cserniczkó szerk. 2010a, 2010b).

A közhírt anekdota szerint az egyszéri kárpátaljai bácsi úgy fordult meg élete során több államban is, hogy ki sem mozdult szülőfalujából. Ezek az államfordulatok mindig együtt jártak az államnyelv megváltozásával is. Vagyis a Kárpátalján élő emberek legnagyobb része legalább egy államváltást, s ezzel együtt legalább egy nyelvi fordulatot személyesen is megélt. „1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelvén, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még az olyan helyzetben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. (...) 1918–1920 után ez a helyzet teljesen

megváltozott” – írja Szilágyi N. Sándor (2008: 110), s még ha nem is tudott minden nemzetiségi magyarul az adott korszakban, alapjában véve jól jellemzi az időszak nyelvi helyzetét.

A nyelvpolitika a kisebbségi nyelvek státusát, használatát is meghatározza. Heinz Kloss (1967b: 15) szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető (lásd még Hoffmann 1991: 208–209, Bartha 1999: 50):

1. A nyelv az egész ország területén egy (vagy több) másik nyelvvel együtt azonos jogokkal bíró államnyelv vagy hivatalos nyelv.

2. Egy nagyobb regionális egység (országrészt, tartományt, autonóm területet) hivatalos nyelve.

3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.

5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

S bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv létezését, önálló nyelvi státusát sem ismerik el. Ezt mi a 6. fokozatnak tekintjük.

A 48. táblázatban Kloss osztályozása alapján foglaljuk össze a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban.

A 48. táblázat szemlélteti, hogy a Kárpátalján használt hat nyelv között egy sincs, melynek státusa állandó lett volna a vizsgált közel másfél évszázad során:

a) A ruszin nyelv – mint a régió többséget alkotó szláv lakosságának nyelve/nyelvváltozata – csak rövid ideig tölthette be a hivatalos nyelv funkcióit, ám az ukrán kiszorította pozíciójából, és a második világháború vége óta az állami hatóságok el sem ismerik önálló nyelvként.

b) Az ukrán nyelvi irányzat – bár viszonylag súlytalanul már az első világháború előtt is jelen volt a régióban – a két világháború közötti csehszlovák korszakban jelent meg hangsúlyosan Galícia felől. Az ukrán nyelv a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott miniállam rövidke fennállása idején került először államnyelvi státusba; elvileg hivatalos nyelv volt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban, és a független Ukrajnának ez az államnyelve.

c) A magyar nyelv mindvégig használatos volt az oktatásban, kultúrában Kárpátalján, s amikor a vidék magyar fennhatóság alatt állt, államnyelvként funkcionált. Az is látszik, hogy a Szovjetunió széthullása lényegesen nem változtatott a nyelv státusán.

48. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Heinz Kloss (1967b) osztályozása alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Nádor (2002), Cserniczkó (1998a).

Nyelvek → Államok ↓	Ruszin	Ukrán	Magyar	Orosz	„Cseh- szlovák”	Román
Osztrák–Magyar Monarchia	3.	4.	1.	3.	4.	4.
Első Csehszlovák Köztársaság	2. (Podkarpatsz- ka Rusz)	3.	3.	3.	1.	3.
Második Csehszlovák Köztársaság	4.	2. (Podkarpatsz- ka Rusz)	3.	3.	1.	3.
Kárpáti Ukrajna	4.	1.	4.	4.	4.	4.
Magyar Királyság	2. (Kárpátaljai Kormányzói Biztosság)	5.	1.	4.	4.	4.
Kárpátontúli Ukrajna	6.	1.	4.	1.	4.	4.
Szovjetunió	6.	2. (Ukrán SZSZK)	3.	1.	3.	4.
Ukrajna	6.	1. (1989-től)	3.	3.	3.	3.

d) A táblázatban is látszik, hogy az orosz nyelv jóval a második világháborút megelőzően megjelent a régióban: az orosz nyelv volt a helyi szláv lakosság emelkedett funkciókban használatos irodalmi nyelvváltozata, kultúrájának és oktatásának nyelve, több-kevesebb korlátozással egészen 1944-ig (Káprály 2008). A kommunista Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelveként” kiemelt státust élvezett, a független Ukrajnában azonban jogi szempontból egyike az ország kisebbségi nyelveinek, a valóságban azonban használati köre és elterjedtsége ma is kiemeli a többi, elvileg azonos státusú kisebbségi nyelv közül.

e) A „csehszlovák” nyelv csupán az 1919 és 1939 közötti időszakban élvezett kiemelt státust, a többi korszakban egyike a vidéken használatos kisebbségi nyelveknek.

f) A román nyelvet mindvégig kisebbségi nyelvként használták a régióban. A Szovjetunió fennállása idején azonban a kárpátaljai (és besszarábiai) románokat moldovánként/moldovánként tartották nyilván, és a kárpátaljai román nyelvváltozatokat is moldovánnak/moldávnak tekintették (Melyik–Cserniczkó 2010a: 84–85).

g) Bár a hivatalos népszámlálási adatok szerint a régió lakosságának legalább 1%-a roma, és 2001-ben 2 990 fő vallotta anyanyelvének a cigány nyelv valamelyik változatát, a cigány nyelv nem szerepel a táblázatban, mert ezeket a nyelveket egyetlen normatív dokumentum sem említi.

Az önálló ruszin nyelv kérdése kisebb-nagyobb mértékben mindvégig napirenden volt a tárgyalt időszakban. Nem tekinthetjük feladatunknak – ez nyelvtudományi alapon nem is lehetséges – állást foglalni a tekintetben, hogy a ruszin önálló nyelv-e, avagy az ukrán nyelvjárása. Ám azt érdekes megvizsgálnunk, milyen következtetések fogalmazhatók meg a helyi lakosság többségét alkotó szlávok nyelvváltozatainak státusa kapcsán akkor, ha külön nyelvnek tekintjük, illetve abban az esetben, ha az ukrán nyelvjárásaként szemléljük a kárpátaljai keleti szláv nyelvváltozatokat.

Ha a ruszin külön nyelvnek számít, akkor a régió többségi lakosságának anyanyelve 1920–1939, illetve 1939–1944 között az államnyelv mellett hivatalos nyelvként volt használatos; a második világháborút követően azonban már létét sem ismerik el.

Abban esetben viszont, ha az ukrán nyelv részeként tekintünk a kárpátaljai keleti szlávok nyelvére, megállapíthatjuk, hogy valótlán az a vélekedés, mely szerint az ukrán nyelv csupán Volosin kérészéletű hatalma idején, illetve az 1989-ben elfogadott nyelvtörvényt követően vált a hivatalokban, az oktatásban, a kultúrában is használatos nyelvvé a vizsgált területen. Valójában 1918 óta hivatalos nyelvi státust élvez.

2. Közös vonások a különböző államok nyelvpolitikai törekvéseiben

A különböző államok és korszakok kárpátaljai nyelvpolitikájában számos hasonló vonás fedezhető fel.

A rövid ideig, kis területen fennálló Kárpáti Ukrajna és a föderatív felépítése ellenére a gyakorlatban erősen centralizált Szovjetunió kivételével mindegyik államalakulat ígéretet tett valamilyen szintű autonómia kialakítására a régióban (49. táblázat). Az autonóm közigazgatás révén rendezhető lett volna a nyelvek státusa, használata. A gyakorlatban azonban egyetlen ilyen autonóm közigazgatási egység sem jöhetett létre. Bár a független ukrán állam által a nemzetiségi kisebbségekről szóló törvényben „nemzeti-kulturális autonómia”-ként említett önzagazgatás⁴¹³ számos eleme (nemzetiségi nyelveken oktató iskolák, kisebbségi színházak, kulturális egyesületek, szervezetek, lapok, folyóiratok és könyvek kiadása stb.) megvalósult – nagy részük már Ukrajna függetlenné válása előtt –, ez mégsem egyenlő a valódi önrendelkezéssel.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használatára több alkalommal is lehetőség nyílt. A Csehszlovák Köztársaság fennhatósága idején a ruszin (ukrán) nyelv kötelezően használatos volt a csehszlovák államnyelvvvel párhuzamosan az egész régió (Podkarpatszka Rusz) területén. A többi kisebbségi nyelv használatát ott írta elő a törvény, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-os határt. 1938/39 és 1944 között a magyar mellett a ruszin használata is kötelező volt a hivatalokban, közigazgatásban. A Szovjetunió fennállása idején a nyelvek elvi egyenlősége ellenére sem volt mód arra, hogy a kisebbségi nyelvek reálisan megjelenjenek a közigazgatásban. Ukrajna törvényei megengedik, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvét is használják a hivatalokban. Ám a törvény nem előíró, hanem csupán megengedő formulát tartalmaz, illetve nem teljesen világos, mit jelent az, hogy „az államnyelv mellett” használható a ki-

⁴¹³ A fogalom ukránjai értelmezéséről lásd Lazur–Gajdos (2006).

sebbségi nyelv, nincs végrehajtási mechanizmus a törvény alkalmazásához. Ez pedig megnehezíti a lehetőség gyakorlatban való alkalmazását, mint ahogyan az is, hogy a kisebbség nyelve csak ott alkalmazható, ahol az adott közösség aránya meghaladja az 50%-os arányt.

49. táblázat. Autonómiatervezetek Kárpátalján a 20. században

Összeállítva Dupka (2004), Fedinec–Vehes szerk. (2010), Vehes–Fedinec szerk. (2010) és Levenec és mtsai szerk. (2008) alapján.

Állam	Autonómia ígérete	Autonómia érdemi megvalósulása
Osztrák–Magyar Monarchia	A tervezett autonómia: Ruszka Krajna.	Érdemben nem működött.
Csehszlovák Köztársaság	A tervezett autonómia: Podkarpatszka Rusz.	Érdemben nem működött. Csak 1938 végén, az első bécsi döntés előtt, a második Cseh–Szlovák Köztársaság létrejöttékor engedélyezte Prága a létrejöttét.
Kárpáti Ukrajna	A kis területű és rövid életű állam fokozatos önállósodása az autonómiamozgalom révén mehetett végbe.	A miniállamban nem volt igény az autonómiára.
Magyar Királyság	A tervezett autonómia: Kárpátaljai Vajdaság.	Nem valósult meg.
Szovjetunió	Az állam föderatív felépítése ellenére erősen centralizált volt.	Az ukránok az USZSZK-ban nyelvi és nemzetiségi szempontból is korlátozott gyakorlati jogokkal rendelkeztek az oroszokhoz képest.
Ukrajna	Kárpátalja autonómiájára és egy Beregszász központú magyar öngazgatási körzetre a független Ukrajna keretében népszavazáson mondott igent a lakosság 1991-ben.	Az 1991-es népszavazások ellenére egyik sem jött létre.

Az egyes államalakulatok jellemző sajátossága ugyanakkor, hogy nem kezelték azonos módon a régió nyelvi kisebbségeit. Az osztrák–magyar dualizmus időszakában (és a második világháborút közvetlenül megelőző években) a német társnemzet több joggal rendelkezett, mint más nemzetiségek. A csehszlovák korszakban és a Magyar Királyság idején a regionális többséget alkotó ruszinok élveztek több nyelvhasználati jogot, mint a többi kisebbség képviselői. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában pedig a Szovjetunió fennállása idején

kivételezett helyzetben lévő oroszok máig több nyelvi joggal és lehetőséggel rendelkeznek, mint más nemzeti kisebbségek képviselői.

Minden államra és mindegyik korszakra jellemző az államnyelv támogatása, funkcióinak, használati körének folyamatos bővítése. S ahol egy nyelv használati köre bővül, ott szükségszerűen csökken más nyelvek funkciója. Ezért a nyelvi alapú konfliktusok az egész vizsgált korszakban jelen vannak Kárpátalján.

Az anyanyelvi oktatás jogát ilyen vagy olyan mértékben valamennyi állam elismerte. A 20. században Kárpátaljára fennhatóságukat kiterjesztő államok jellemző törekvése volt azonban az államnyelven való oktatás erőteljes támogatása, a többségi nyelven folyó oktatási intézmények alapítása, az államnyelven tanuló fiatalok számának folyamatos növelése.

A két világháborút követő időszakban a térség lakosságának etnikai és nyelvi összetételét nagymértékben befolyásolta a migrációs politika: a tágabb régió államai az áttelepítések, kitelepítések, deportálások, irányított népmozgások révén is megpróbálták rendezni a nemzetiségi kérdést (lásd Brubaker és mtsai 2011: 54–55). Kárpátalján is több állam avatkozott be mesterségesen és erőszakosan a vidék lakossága etnikai és nyelvi struktúrájának alakulásába (50. táblázat). Kétségtelen, hogy ennek a beavatkozásnak a két legszélsőségebb megnyilvánulására 1944-ben került sor: tavasszal a magyar hatóságok deportálták Kárpátalja zsidó lakosságát, novemberben pedig a szovjet hatalom a 18 és 55 év közötti magyar férfiakat és a német nemzetiségűeket.

Kárpátalja nemzetiségi viszonyaira nagy hatással volt a csehszlovák és a szovjet migrációs politika is. Előbbi szláv településeket alapított Kárpátalja déli, zömében magyarok lakta részén, utóbbi tömegesen telepített oroszokat, ukránokat, belaruszokat és más nemzetiségűeket a régióba. Az etnikai és nyelvi viszonyok átrendeződését hozta valamennyi államfordulat is. Ez nyomon követhető például a 2. táblázat adatsorain. Különösen a városokban és nagyobb településeken, adminisztratív és gazdasági központokban látványos az államfordulatok és a lakosság etnolingvisztikai összetételének összefüggése. A 39. ábrán látható, hogy az 1910-es magyar cenzushoz képest 1930-ra a régió hat jelentősebb településének mindegyikén visszaesett a magyarok, és emelkedett a ruszok aránya; 1941-ben pedig ennek a fordítottját figyelhetjük meg.

Kárpátalja egyik jellemző sajátossága a soknemzetiségűség, a színes kultúra, több nyelv, vallás és felekezet egymás mellett élése. Ezeket a jellegzetességeket mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi ország nyelvpolitikája törekedett arra, hogy fenntartsa és alakítsa a régió lakosságának többnyelvűségét. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségeknek nincs szükségük a ve-

lük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására. Az állami nyelvpolitika minden korszakban a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb feltételeként az ország államnyelvének magas szintű elsajátítását várta el. Az, hogy a kisebbségek integrációja és nyelvi hátrányos helyzetük a kisebbségi nyelvek támogatásával, státusának megerősítésével is csökkenthető, egyik uralkodó államhatalom képviselőiben sem merült fel érdemben. A helyi kisebbségi nyelvek ismerete csak kivételesen szerepelt követelményként az államigazgatásban dolgozó hivatalnokokkal szemben támasztott követelmények között.

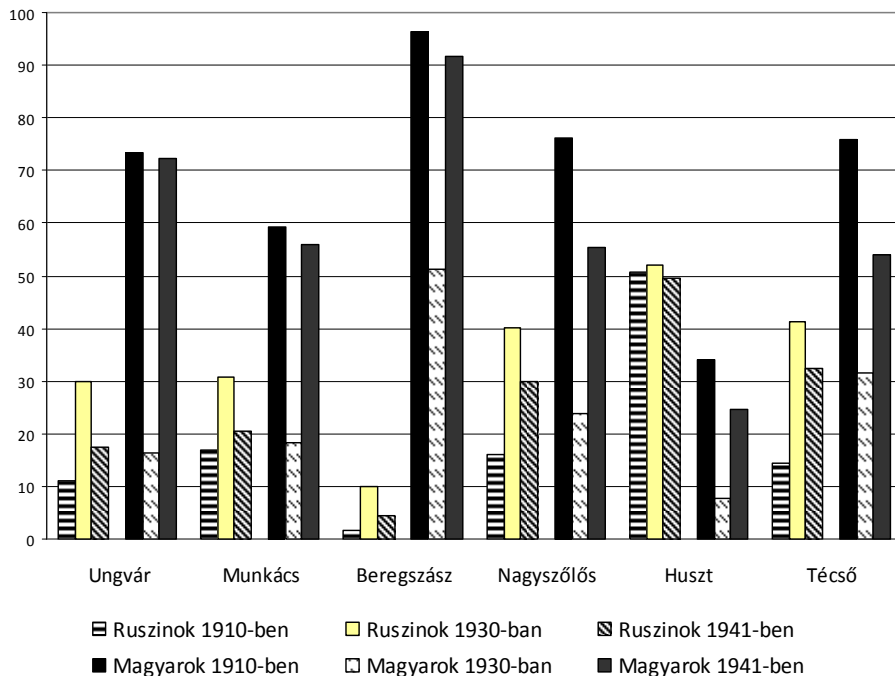
50. táblázat. Kárpátalja lakosságának etnikai-nyelvi összetételébe történt erőszakos beavatkozások a 20. század folyamán

Állam	Osztrák–Magyar Monarchia	Csehszlovákia	Kárpáti Ukrajna	Magyar Királyság	Szovjetunió	Ukrajna
A régió nyelvi, etnikai és nemzeti viszonyai történelmi erőszakos beavatkozás	A 20. század folyamán nem jellemző ilyen politika a régió vonatkozásában.	Cseh és szlovák hivatalnokok betelepítése, cseh kolóniák (települések) létrehozása a földreform keretében. Az állampolgárság megtagadása nagyszámú kárpátaljaiaktól.	Ilyen irányú politika nem jellemző a rövid ideig fennálló államban.	Az állampolgárság megtagadása nagy számú kárpátaljaiaktól. Magyar hivatalnokok, értelmiségiek betelepítése. A zsidó lakosság deportálása (holokauszt). Az önálló ruszin etnikum és nemzet gondolatának politikai támogatása.	Orosz és más nemzetiségű hivatalnokok, értelmiségiek, szakemberek és katonák betelepítése. A magyar és német férfilakosság deportálása. A ruszin etnikum és nyelv adminisztratív eltüntetése. A románok moldávként való feltüntetése.	Ukrajna nem folytat ilyen irányú politikát. A ruszin etnikum és nyelv létét Ukrajna nem ismeri el.

A mai Kárpátalja területére vetítve az államnyelv védelmére és a kisebbségi nyelvi jogok szűkítésére irányuló törekvések mögött a kötetünkben tárgyalt valamennyi korszakban az asszimiláció ideológiája állt, ugyanakkor az internacionizmus ideológiája támogatta a világnyelvek kötelező iskolai oktatásának bevezetését. Ezzel párhuzamosan több korszakban is hatott a vernakularizáció ideológiája: a magyar használatát államnyelvi és hivatalos nyelvi funkciókban bevezető Magyarországon a latin és a német, az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az orosz nyelv dominanciája ellenében támogatta a nyelvpolitika a magyar, illetve az ukrán nyelvet. Az utóbbi években pedig egyre gyakrabban kerül szóba a globalizáció és az (amerikai) angol nyelv fenyegető terjeszkedése.

39. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja jelentősebb településein az 1910-es magyar, 1930-as csehszlovák és 1941-es ismét magyar népszámlálás adatai alapján

Összeállítva: Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998: 88–89) alapján.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség-kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Kiindulási alapként szerepelt, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát alapvetően nem tiltották ugyan, de használatukat elsősorban a kultúra, az oktatás és a magánélet területén engedélyezték. A nyelvpolitika valódi törekvése nem a szimmetrikus többnyelvűség kialakítása, hanem az államnyelv pozíciójának erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú kétnyelvűségének kialakítása, mely hosszabb távon nyelvcserehez vezet (51. táblázat).

51. táblázat. A különböző államok nyelvpolitikájának jellemző vonásai

Összeállítva Cserniczkó (2010a), Cserniczkó–Fedinec (2010), Cserniczkó–Melynik (2010a), (2010b), (2010c), Melynik–Cserniczkó (2010a), (2010b), (2010c) alapján.

	A többségi nyelv (államnyelv) erőszakos terjesztése	A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használata	Az államnyelv erőszakos terjesztése az oktatásban	A kialakítandó kétnyelvűség típusa
Osztrák–Magyar Monarchia	A magyar nyelv pozícióinak folyamatos erősítése.	Csak a magyart (és a németet) használták hivatalos nyelvként.	A magyar nyelv folyamatos terjesztése az oktatásban (pl. Lex Apponyi).	Aszimmetrikus.
Csehszlovákia	A „csehszlovák” nyelv pozícióinak mérsékelt erősítése.	A ruszin kötelezően használható hivatalos nyelv volt. A többi kisebbségi nyelv ott volt használható, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-ot.	A csehszlovák nyelv oktatása kötelező volt, de működött az anyanyelven való oktatás joga.	Aszimmetrikus.
Kárpáti Ukrajna	Az ukrán nyelv helyzetének megszilárdítása.	Az államnak egyetlen hivatalos nyelve volt: az ukrán.	Az oktatás nyelve az ukrán.	Aszimmetrikus.
Magyar Királyság	A magyar államnyelvi státusának megerősítése.	A magyarorosz (ruszin) nyelv kötelezően használható hivatalos nyelv volt a közigazgatásban, a hivatalokban.	Voltak kisebbségi nyelven oktató iskolák, de a magyar nyelvű oktatást fokozatosan terjesztették a hatóságok.	Szimmetrikus: a magyar hivatalnokok, tisztviselők, katonatisztek, tanárok számára kötelező a helyi szláv lakosság nyelvének elsajátítása.
Szovjetunió	Az orosz nyelvnek mint a „nemzetek közötti érintkezés nyelvének” (язык межнационального общения) erősítése.	Az ukrán nyelv az USZSZK területén használható volt az orosz mellett.	Voltak kisebbségi nyelven oktató intézmények, de a hatalom az orosz nyelven folyó oktatást támogatta.	Aszimmetrikus.
Ukrajna	Az ukrán államnyelvi státusának folyamatos megerősítése, használati körének terjesztése.	Ahol a nemzeti kisebbségek többséget alkotnak, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvének használata is engedélyezett. Az országnak azonban csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve van: az ukrán.	A kisebbségi nyelven oktató intézményrendszer a kezdeti időszakban gyorsan fejlődött, az utóbbi években azonban az államnyelv pozícióinak megerősítése folyik az oktatásban.	Aszimmetrikus.

3. A kárpátaljai magyar közösség nyelvpolitikai helyzete más kisebbségi magyar közösségekével összevetve: párhuzamosságok és különbségek

3.1. Általános kérdések

A statisztikai-demográfiai felmérések és népszámlálási adatok, valamint a kisebbségi magyar közösségekben folytatott identitásvizsgálatok (pl. Gereben 1998; 1999: 90; Papp–Veres szerk. 2007) egyértelműen igazolják, hogy a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv bevallása/vállalása nagyfokú korrelációt mutat. E közösségek tagjainak etnikai tudatában a magyar nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el. Ennek következtében a nyelvcseré rendszerint egyben nemzetiségváltást is jelent, és viszont.

A kisebbségi magyar közösségek hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartás meghatározó. Ez pedig csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is. Az már a rendszerváltozás időszakában, az 1980-as évek végén, az 1990-es évek első felében egyértelművé vált: a hagyományos értelemben vett nyelvművelés eszközei nem alkalmasak arra, hogy érdemben befolyásolják a magyar nyelv státusát, helyzetét Magyarországon kívül (az ide vonatkozó vitacikkek összefoglalását lásd: Kontra–Saly szerk. 1998; lásd még Herman–Imre 1987: 529).

A magyar nyelv helyzetére, státusára, használati körére érdemben a nyelvpolitikai és nyelvtervezési döntések lehetnek hatással. Ám a Magyarországgal szomszédos országokban a magyarok kisebbségi közösséget alkotnak, a nyelvpolitika és nyelvtervezés azonban jellemzően olyan tevékenységek, melyek az államok vagy állami kontroll alatt álló intézmények hatásköre (Tolcsvai Nagy

1994: 94, Kiss 1995: 245, Balázs 2001). Ezzel párhuzamosan, vagy nemritkán ezzel ellentétes irányban hatnak az egyes civil mozgalmak, társadalmi vagy politikai szervezetek saját nyelvpolitikai törekvései, nyilván annak következtében, hogy rendszerint mások a többségi és a kisebbségi közösségek céljai és törekvései.

Ebben a fejezetrészben azt tekintjük át, hogyan jelenik meg, megjelenik-e egyáltalán a Magyarországgal szomszédos államok nyelvpolitikájában a magyar nyelv, illetve milyen társadalmi, politikai és nyelvi célok elérésre irányulnak ezek a nyelvpolitikák. Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk. Az alfejezet célja, hogy bemutassa, a kárpátaljai magyar nemzetiség nyelvpolitikai helyzete milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat a Magyarországgal szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségek nyelvpolitikai szituációjával.

Ebben a részben Brubaker (2006) alábbi felvetéséből indulunk ki: „A nemzeti kisebbségek a kétféle, egymással kibékíthetetlen nacionalizmus közé szorulnak: az egyik oldalon azoknak a nemzetiesítő államoknak a nacionalizmusai állnak, amelyekben élnek, a másikon pedig azoknak az anyaországoknak a nacionalizmusai, melyekhez az etnonacionális affinitás révén, ha nem is legális állampolgárságon keresztül kötődnek. A kisebbségek maguk is támasztanak követeléseket, még hozzá nemzetiségük alapján. Éppen ezek a követelések teszik őket nemzeti kisebbségekké. A »nemzeti kisebbség«, akárcsak az »anyaország« vagy a »nemzetiesítő állam« nem a népességösszetételből adódó tény, hanem politikai alapállást jelöl” (Brubaker 2006: 15). Röviden kitérünk a magyar kisebbségek állampolgársága szerinti országok nemzetiségi és nyelvpolitikáinak összevetésére, a magyar kisebbségek nyelv- és nemzetiségpolitikai törekvéseire, illetve Magyarországra ilyen irányú tevékenységének rövid jellemzésére.

3.2. A kisebbségi magyar közösségek nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzete⁴¹⁴

A trianoni békedöntés után több országba utalt magyar csoportok nemzetiségi és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzeteinek politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően

⁴¹⁴ Az összefoglalás alapja Cserniczkó–Szabó Mihály (2010), illetve Cserniczkó–Péntek–Szabó Mihály (2010).

(az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenézniük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg (lásd pl. a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944 novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát).

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni/kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben a Trianon utáni időszakban is a Magyarországgal szomszédos országokban (Nádor 2011a). Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket (Csete–Papp–Setényi 2010, Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010, Kontra 2011).

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése merőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A fokozatosan saját államiságot nyert szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és szlovének a kötelező internacionalizmus béklyóját levetve nemzetállam-építésbe kezdtek. A románok már az 1960-as évek végétől eltávolodtak a kötelező internacionalizmustól a nemzeti színezetű szocializmus irányába, az 1970-es évek kezdetétől egyre drasztikusabb kisebbségellenes politikát folytattak. Mindegyik államban kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az államnyelv, amely egybeesik a többségi nemzet nyelvével. Ugyanakkor azonban a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar kisebbségek az 1990-es évekkel kezdődően minden régióban megszervezték saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogukat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

3.3. Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások

3.3.1. Hasonlóságok és eltérések

A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonló-

ságok ellenére minden közösség helyzete e tekintetben más és más, illetve e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Ilyen szempontként merül fel:

a) A közösség nagysága: a „nagy” közösségek (romániai, szlovákiai, szerbiai, ukrainai) esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, mind pedig a magánéletben, mint a „kis” közösségekben (horvátországi, szlovéniai és ausztriai), a nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.

b) Tömbhelyzet és szórványhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szórványok, a kis közösségek azonban maguk is szórványnak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségben vannak.

c) Európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyarok és a nem uniós állampolgár magyarok: az előbbi csoport számára jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint utóbbiaknak, illetve az EU-tagállamok esetében erősítheti a magyar nyelv presztízsét, hogy a magyar az EU egyik hivatalos nyelve. A magyar nemzetiségű brüsszeli képviselők az érdekérvényesítés lehetőségeit növelik.

d) Az adott államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével; míg a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben Magyarország e tekintetben jobban állt, mint a legtöbb környező ország, mára ez az „előnye” nagyrészt elolvadt, megszűnt.

e) A magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Romániában és Szlovákiában ez a magyar kisebbség. Ezzel szemben Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya. A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya (pl. Ausztria, Szlovénia).

f) A többségi társadalmak a kisebbségek nyelvi jogait egyéni jogként értelmezik, a közösségi jogként való elismerés még várat magára.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható, ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok

létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási és (egyik) ügyviteli nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – s ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politizáló embernek van lehetősége és alkalma arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (illetve ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja.

3.3.2. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi-nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen e jogok érvényesíthetősége.

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” sok esetben érzékelhető, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is megnyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és nyelvpolitikájukat az asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találkozunk viszont a gazdasági és osztársadalmi érdekeknek, akárcsak a kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését, vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve (lásd Kontra–Hattyár szerk. 2002, Glatz szerk. 2003, Nádor–Szarka szerk. 2003) úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsófokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatóban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi

nyelvek használatát, azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet. Még az olyan területeken sem szokás a kisebbségi nyelv oktatása a többségi tannyelvű iskolákban, ahol a kisebbség képviselői regionális többséget alkotnak. Ugyanakkor paradox módon a többségi nyelv elsajátításának magas színvonalát sem biztosítják az államok a kisebbségek nyelvén oktató iskolákban. Mivel azonban ezzel párhuzamosan olyan nyelvi környezetet teremtenek, melyben az államnyelv magas szintű ismerete a társadalmi érvényesülés egyik lényeges eleme, voltaképpen a többségi nyelven oktató iskola, azaz gyakorlatilag az asszimiláció felé terelik a kisebbségeket. Az oktatási esélyegyenlőséget nem az anyanyelvre, hanem az államnyelvre alapozzák, ezzel diszkriminálva a nem többségi nyelvet beszélőket. A hozzáadó (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív), aszimmetrikus kétnyelvűséget, s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek.⁴¹⁵

A többségi társadalmak nagyon gyakran az egynyelvűséget tekintik a „természetes” és „normális” állapotnak, abból a politikai eszményből kiindulva, mely szerint egy nemzetnek egy nyelve kell legyen, s két- és többnyelvűséget a többségi egynyelvűséghez vezető út állomásának tekintik (Hoffmann 1991: 2, Borbély 2006: 597).

Ezzel a politikai megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás, ugyanis az ügyfelek, a lakosság csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit, így alsóbb szintű jogszabályban (pl. végrehajtási rendeletben) részletezik ennek módját, ha vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, ha az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, ha az úrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetőek stb. Erre azonban az államigazgatásban szinte alig

⁴¹⁵ „Amikor egy második nyelvet (vagyis: nem-anyanyelvet) oly módon tanítanak valakinek, hogy ennek következtében az anyanyelv tudása és használata nem sérül, de a második nyelv elsajátítása következtében az illető nyelvi repertoárja bővül, akkor hozzáadó nyelvtanítás zajlik. Amikor a második nyelv tanítása az első nyelv (= anyanyelv) kárára történik, akkor felcserélő nyelvtanítás zajlik” (Kontra 2010a: 33).

akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése rendszerint nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy kétnyelvű úrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében mind-egyik magyarok lakta országra érvényesek.

A Kárpát-medence posztoszocialista államaiban – s ez alól Magyarország sem kivétel – a kötelező szocialista-internacionalista képmutatás levetése utáni években a többségi társadalmak elsősorban saját nemzeti identitásuk, nemzetállami ideológiájuk megerősítésével, a nemzeti romantika és történelem felidézésével voltak elfoglalva, és a hasonló folyamatokat megélő kisebbségi törekvések nem találtak megértésre. A magyar kisebbségek és a többségi közösségek között megjelenő nyelvi és nemzetiségi konfliktusok részben ennek az egymást keresztező nemzetiesítése időszaknak a következményei.

3.3.3. Magyar kisebbségi nyelvpolitikák

A rendszerváltozást követően szinte minden országban, régióban létrejöttek magyar pártok és politikai mozgalmak, ezek programjában az adott ország által ratifikált nemzetközi egyezményekben szereplő kisebbségi nyelvi, oktatási és kulturális jogok érvényesíthetőségének, kibővítésének követelése mellett a különböző típusú autonómiák kialakítása iránti igény is megfogalmazódik. Ugyanakkor „A kelet-közép-európai térségben egyelőre hiányzik a készség a területi vagy akár a kulturális autonómia megadására, noha a rendszerváltások rövid, eufórikus heteiben úgy tűnt, hogy legalább a kulturális autonómia több régióban is megvalósulhat” (Nádor 2011a: 24). A különböző típusú autonómiákhoz kapcsolódó intézményrendszer fontos mind a kisebbségi nyelv használati színtereinek bővítése, mind pedig a kisebbségi nyelvtervezés, nyelvfejlesztés szempontjából. Az érintett hét állam közül jelenleg csak a három volt Jugoszláv tagköztársaságban rendelkeznek a kisebbségi magyar közösségek törvényileg garantált kulturális autonómiával: Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában. Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában viszont a hatalom mindenféle autonómiára vonatkozó elképzelést elutasít. Azokban az országokban, ahol végbement a közigazgatás decentralizálása (pl. Szlovákiában), a jelentős magyar lakossággal rendelkező településeken – ha a magyar lakosság aktív részvételének következtében a helyi képviselő-testületekben erős a magyarság képviselője – nagyobb lehetőség van a helyi magyarság sajátos igényeinek a képviselőjére vagy megvalósítására, akárcsak a magyar nyelv használatára ezekben a hivatalokban.

Az állam által a magyar közösségeknek biztosítandó jogok, ezen belül nyelvi jogok tekintetében a többség (és reprezentánsa, az állam), valamint a magyar kisebbség (a magyar kisebbségi pártok) között nyelvi konfliktus áll fenn, amelynek intenzitása a politikai helyzet függvényében változó. A szlovákiai és a romániai magyar pártok kormányzati szerepvállalása azt bizonyította, hogy bizonyos mértékig lehet enyhíteni a nyelvi konfliktust, és lehet érvényesíteni a kisebbségi nyelvpolitikai érdekeket: így Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártjának, Romániában pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények megalkotásában, a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozásban. A következetes és egyértelmű szabályozást azonban nem sikerült elérniük, ezért a fent részletezett okok miatt bizonyos nyelvi jogok érvényesíthetősége a pártok közötti háttéralkutól függ, illetve attól, hogy az érintett magyar párt kormányzati pozícióban (esetleg regionális szinten vezető pozícióban) van-e. Egyúttal úgy tűnik, hogy a kisebbségi pártok és mozgalmak nyelvpolitikai elképzelései elsősorban a jogszabályi garanciák elérésére korlátozódnak, ugyanis szinte minimális figyelmet fordítanak arra, hogy a már meglévő jogok érvényesítésében támogassák a kisebbségi lakosságot.

3.3.4. A magyarországi nyelvpolitika

Magyarországi nyelvpolitikán jelen esetben azt értjük, milyen nyelvpolitikai elképzelések fogalmazódnak meg és milyen gyakorlat érvényesül Magyarország részéről a szomszédos államokban élő magyar közösségek irányában.

A Trianon utáni időszakban Magyarország kül- és belpolitikájában egyaránt nagy hangsúlyt kaptak a revíziós célok és törekvések (erről lásd Bárdi–Fedinec–Szarka szerk. 2008, 2011 megfelelő fejezeteit, Romsics 2010: 237). A korabeli Magyarország revizionista törekvései azonban nem lógtak ki az első világháború vesztes táborába került országok – például Németország és Bulgária – hasonló erőfeszítéseinek sorából (Brubaker és mtsai 2011: 49).

Az anyaország már ebben az időszakban is jelentős anyagi támogatást nyújtott a szomszédos államokban rekedt magyar közösségeknek. Am ekkoriban a támogatáspolitikai célja „az elcsatolt területek közösségeiben, az oktatásban, az egyházi intézményességben és a társadalmi-gazdasági életben betöltött pozíciók megtartása volt, annak érdekében, hogy a nemzetközi viszonyok kedvező változásával mindez hivatkozási alap lehessen a határok újratárgyalásakor” (Bárdi–Misovicz 2010: 200). Magyarországnak a más államban élő magyarok érdekeiért anyaországgént való fellépését az Európában épp a világháborút lezáró békekötések körül formálódó kisebbségvédelmi egyezmények tették lehetővé, politikailag is legitimálhatóvá (Brubaker és mtsai 2011: 50).

Amikor a második világháború után Magyarország ismét elveszítette az 1938 és 1944 között visszacsatolt területeit, és az ország a kommunista blokkon belülre, Moszkva közvetlen befolyási övezetébe került, a magyar állam lemondott a revíziós célokról (Romsics 2010: 297). Ennek egyik oka a politikai kényszer volt, de közrejátszott ebben az is, hogy rövid átmeneti periódus után Magyarországon a kommunista mozgalom vette át a hatalmat. A kommunizmus pedig eleve nemzetek fölötti, nemzetközi mozgalom volt, így a magyar pártvezérek is elutasították, burzsoá csökevénynek tekintették a nemzeti érzést. Egyik 1952-es írásában Rákosi Mátyás kijelentette: „a nacionalizmus a legveszélyesebb ellenségünk, mert az egészséges hazafiság túlhajtásának leple alá tudja vonni azokat a tömegeket, melyekben még ott lappang a felszabadulás előtt hosszú évtizedeken beléjük oltott sovinizmus mérge. Ezért küzdünk minden erővel a nacionalizmus ellen, s ezért ápoljuk és erősítjük szüntelenül a proletár-nemzetköziség gondolatát, a felszabadító Szovjetunió iránti őszinte megbecsülést és szeretetet” (idézi Gyurgyák 2007: 507–508). Egyébként sem volt azonban tág mozgástere Magyarországnak arra, hogy támogassa a magyar kisebbségeket. A kommunizmust építő, kötelezően internacionalista táboron belül nem volt mód a baráti szocialista államok belügyének tekintett nemzetiségi, nyelvi kérdések felvetésére.

Az 1956-ban szovjet katonai támogatással hatalomra jutott Kádár János vezette magyar politikai ügy próbálta saját helyzetét megerősíteni, hogy közeledett a szomszédos országok felé. 1958-ban Magyarország diplomáciai látogatások során erősítette meg Románia és Csehszlovákia irányába, hogy tiszteletben tartja a két világháború után kialakított határokat, s ez mindkét szomszédos országokban rontott a magyar kisebbségek helyzetén (Romsics 2010: 512–513).

A magyar állam érdemi kisebbségpolitikáját nehezítette az is, hogy a szocialista tábor zártsága miatt hiányoztak az alapvető adatok és információk a határon túli magyar kisebbségekről.⁴¹⁶ A hatalmat gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) a kényes helyzet ellenére tett óvatos kísérleteket azért, hogy képet kapjon a Magyarországon kívül élő magyar közösségek nemzetiségi és nyelvi jogi helyzetéről. Ennek háttérében az állt, hogy az 1960-as évek második felében Magyarország fokozatosan egyre nagyobb érdeklődést tanúsított a határain kívül élő magyarok helyzete iránt (Romsics 2010: 515–516).

1969. augusztus 5-én az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága állásfoglalást készített „a szomszédos szocialista országok magyar anyanyelvű la-

⁴¹⁶ A második világháború utáni évtizedek politikai zártságát jellemzi például az is, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának (Deme–Imre szerk. 1968–1977) mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett, s ebből a Szovjetunióban csupán négy (Homok, Csongor, Salánk és Vári).

kosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról”.⁴¹⁷ A gépiratos dokumentumban foglaltak jól jellemzik a korabeli helyzetet. Az első oldalon például az alábbiakat olvashatjuk:

„A szomszédos szocialista országok magyarságának helyzetével kapcsolatos állásfoglalásaink és kezdeményezéseink során nem téveszthetjük szem elől, hogy ez a problémakör a Magyar Népköztársaság alapvető politikai célkitűzéseinek alárendelve, külpolitikai törekvéseinkkel összhangban kezelhető. Minden megnyilvánulásunk a proletárinternacionalizmus szellemében történhet, tekintettel a nagy nemzetközi kérdésekre, a nemzetközi munkásmozgalom érdekeire, a szocialista országok egységére. Számolunk azzal is, hogy minden szocialista országnak magának kell megoldania nemzetközi problémáit, és mi csak az illető ország pártjának és kormányának egyetértésével cselekedhetünk.” Az összetett politikai helyzet ellenére azonban a dokumentum megfogalmazói elkötelezettek a cselekvés mellett: „Kezdeményeznünk azonban kell, mert nem kétséges, hogy a szomszédos szocialista országok magyarságának problémái elől nem lehet kitérni. Az eddigieknél sokkal többet kell tennünk a magyarság kulturális lehetőségeinek növelése érdekében, azért s, hogy a magyarság hasznos közvetítő-csatorna lehessen országaink és népeink között, ahelyett, hogy – ha helyenként és időnként váltakozó súllyal is – problémaként nehezédjék kapcsolatainkra.”

A szocialista Magyarország a magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikájában saját feladatait így jelölte ki e dokumentum 2. oldalán: „Magyarországnak segítenie kell a szomszédos országok magyarságát kulturális feladatainak megoldásában, kisebbségi helyzetéből fakadó hátrányos helyzetének leküzdésében. Abban, hogy (...) felhasználva saját országa, valamint a magyar nemzeti kultúra eredményeit, minél magasabb színvonalon elégítse ki sajátos, magyar nyelvű, szocialista tartalmú kulturális szükségleteit.”

Az MSZMP Agitprop Bizottsága tehát, ha némileg eufemisztikusan is, de kiemelte, hogy a szocialista országok között is felmerülhetnek olyan problémák, melyek a magyar kisebbségek hátrányos helyzetéből fakadnak.

A kilenc gépelt oldalas dokumentum néhány konkrét tennivalót, feladatot is megfogalmaz, a felelős állami intézmények, hivatalok megnevezésével, illetve néhány elvi kérdést is felvet. Felmerül például a kérdés: „mi Magyarországról – megfelelő keretek között – vitázzunk-e a szomszédos nemzeteknél jelentkező

⁴¹⁷ Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1969. augusztus 5-i állásfoglalása a szomszédos szocialista országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról. A dokumentum kilenc szabvány gépelt oldalas részletét Sebestyén Árpád juttatta el hozzám, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

nacionalista nézetekkel, vagy maradjunk-e továbbra is az eddigi tartózkodó állásponton” (5. old.). Felvetődik az a probléma is, hogy „pontosan körül kellene határozni – éppen a nemzetiségi lakosság és anyanyelve közötti kapcsolatok féltre nem magyarázható értelmezése érdekében – hogy legyen értelmezendő a be nem avatkozás elve” (4. old.).

179/71
71. október 29.

A szomszédos országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata című közséptávi kutatási feladat nyelvészeti rész-témáinak tervezete

I. Az államszervező nép nyelvének és a nemzetiségek anyanyelvének egymáshoz való viszonya; az ezzel kapcsolatos problémák elvi elemzése

1. A nyelv szerepe a társadalomban
2. A nyelv és a kultúra viszonya
3. A nemzeti és a nemzetiségi kultúrák egymáshoz való viszonya
4. A nemzeti standard és a nemzetiségi nyelvek egymáshoz való viszonya
5. Az államszervező nép nyelvének és a nemzetiségek anyanyelvének egymáshoz való viszonya
(Kb. kétíves tanulmány. Kidolgozója Deme László ny. tud. doktor. A szerző a tanulmány részletes tervezetét december végén nyújtja be.) (A téma anyagigénye 5 000 Ft)

II. A szomszédos országokban élő magyarság nyelvhasználata napjainkban; a magyar nyelv jelenlegi állapota ezekben az országokban

A tanulmány négy részre, négy fejezetre oszlik. Mutatis mutandis valamennyi részben a következő kérdésekre igyekszünk a rendelkezésünkre álló források, eszközök felhasználásával választ keresni: 1. Az államnyelv és a nemzetiségi nyelv használatának arányai, a magyar nyelv használatának méretei, kiterjedése

A) Az illető ország (fejezetenként: Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) magyar lakosságának jelenlegi nyelvhasználata, azaz alkalom, körülmények szerinti választása az államnyelv és az anyanyelv között

- a) a családon belül
- b) baráti érintkezésben
- c) utcán, üzletekben, idegenekkel való érintkezésben, tehát a mindennapok nyelvhasználatában
- d) hivatali és közigazgatásban, általában az igazgatásban

Az MSZMP megkísérelt képet kapni a szomszédos államokban élő magyarok helyzetéről

A kommunizmust építő Magyarország tehát óvatosan kereste a lehetőségeket az országhatárokon kívül rekedt magyar közösségek kulturális támogatására a proletár internacionalizmus szűk keretei között is. Az MSZMP törekedett arra is, hogy érdemi információkat szerezzen a kisebbségi magyarok helyzetéről. Erre utal Grétsy László (aki akkor az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője volt) 1971. október 29-i keltezéssel (179/71 iktatási számmal) *A szomszédos országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata című középtávú kutatási feladat nyelvészeti résztémáinak tervezete* címmel készített összefoglalója is. Ebből megtudhatjuk, hogy Deme László elméleti tanulmánya mellett azonos szempontok szerint egy-egy átfogó elemzés készült Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió „magyar lakosságának jelenlegi nyelvhasználata” témakörben. A dokumentum szerint a körülbelül öt ív terjedelmű, részben „bizalmas jellegű” tanulmányok szerzői: Deme László (Csehszlovákia), Éder Zoltán (Románia), Grétsy László (Jugoszlávia) és Sebestyén Árpád (Szovjetunió).⁴¹⁸

Amint említettük, Sebestyén Árpád a Szovjetunióban (azaz gyakorlatilag Kárpátalján) élő magyar közösség nyelvi helyzetéről készített elemzést. A szerző az ungvári egyetem magyar tanszékének magyarországi vendégtanáraként 1969-ben szerzett tapasztalatait írta meg 67 gépelt oldalon *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen* címmel.⁴¹⁹ A szocialista Magyarországnak a szomszédos országokban élő magyarok felé irányuló nyelvpolitikai aktivitását jelzi például Sebestyén tanulmányának az a megjegyzése, mely szerint „a szomszédos államok között csak Magyarország tartja be az európai hullámhossz és kilowatt szerződéses előírásait, és ezzel megfosztják a szomszédos magyar területek hallgatóit a legjobb nyelvi ráhatás lehetőségeitől” (39. old.), azaz attól, hogy a magyar államhatártól távolabb élők is élvezhessék a magyarországi rádió- és televízióadásokat.⁴²⁰

⁴¹⁸ Az elkészült tanulmányokra az egykori Teleki László Alapítvány könyvtárában találtam. Hogy a TLA megszűnése után hová kerültek, arról nincsenek információim.

⁴¹⁹ A korszakot, illetve Magyarország korabeli kisebbségpolitikáját jellemzik az alábbiak. A kárpátaljai magyarság helyzetét bemutató tanulmánya elkészültét Sebestyén Árpád levélben tudatta Deme Lászlóval 1973. január 2-án. Sebestyén levelében megjegyzi, hogy tanulmánya „számos olyan problémát érint, amit politikailag kényes kérdésnek tekinthetünk. Ezért a dolgozat szerintem bizalmas, vagy talán a titkos jelzővel illethető. (Itthon a gépelést sem bíztam másra, csak magam dolgoztam rajta.)” A levél tartalmát Sebestyén Árpád jóvoltából ismerhettem meg.

⁴²⁰ Arról, hogy a Magyar Rádió nem csupán a szocialista Magyarország idején fosztotta meg műsorai hallgatásának lehetőségétől a szomszédos országokban élő magyarokat, hanem ez bizony a rendszerváltozás után is előfordul, lásd Kontra (2010b: 187).

Az 1970-es évekkel kezdődően, majd az 1980-as években Magyarország – részben az 1975-ös helsinki konferencia zárónyilatkozatára alapozva (Romsics 2010: 517), illetve a nyilatkozat után a kisebbségi kérdés kapcsán kibontakozó politikai és szakértői közbeszéd nyomán (lásd Szépe 2011) – egyre erősödő mértékben koncentrált a magyar kisebbségek kulturális támogatására. Jelentős szerepet játszott például a határon túli magyarok nyelvmegtartásában az, hogy a szomszédos országokban is előfizethetők voltak a magyarországi sajtótermékek, megvásárolhatók voltak a könyvkiadók frissen kiadott kötetei, a határhoz közeli régiókban pedig foghatók voltak a magyar rádió és televízió műsorai. A fokozottabb odafigyelést a Magyarságkutató Intézet 1985-ös felállítása is egyértelműen jelezte.

A szocialista Magyarország kisebbségpolitikáját Romsics Ignác (2008: 34) így értékeli: „A hivatalos párt dokumentumok szerint Magyarország a »szocialista világrendszer« részét képezte, és feladata abban állt, hogy hozzájárulva az »imperializmus«, a »tőkés világ« végső vereségéhez elősegítse a szocializmus világméretű győzelmét. Ebben a szerepfelfogásban Trianonnak és a »testvéri szocialista országokban« élő magyar kisebbségeknek természetesen nem sok hely jutott. Az 1970-es, s különösen az 1980-as évektől ez annyiban változott, hogy a széles értelemben felfogott nemzeti hagyományra kezdett nagyobb hangsúly helyeződni, s a nemzetiségek beolvadását és a nemzetek elhalását prognosztizáló pártálláspontot felváltotta a nemzetiségek asszimilálásának elítélése, és ennek keretében a magyar kisebbségek etnikai és kulturális azonosságuk megőrzéséért folytatott erőfeszítésének óvatossága.”

A rendszerváltozás utáni korszakváltást az első szabadon választott miniszterelnök, Antall József azon kijelentése szimbolizálta, mely szerint lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének érzi magát (Romsics 2010: 569). A szocializmus utáni első években Magyarország arra törekedett, hogy a szomszédos államok a már említett EBESZ- és ET-dokumentumokban rögzített kisebbségi jogokat elismerjék, ezért az úgynevezett alapszerződésekben vagy külön egyezményben megfogalmazásra is került, hogy a felek elismerik a kisebbségeknek a dokumentumok szerinti kisebbségi jogait. A későbbiekben pedig a vegyes bizottságok révén a szerződésekben foglaltak végrehajtásának ellenőrzésére, konkrét ajánlások megfogalmazására helyeződött a hangsúly. 1990 óta minden magyar kormányprogramnak része a határon túli magyarok támogatásának deklarálása.

Az 1990 utáni magyar kormányok nemzetpolitikai célja a kisebbségek kultúrájának, nyelvének, identitásának fenntartása. Magyarország támogatja a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszert, lehetőségeihez mérten segíti a kisebbségek autonómia-törekvéseit. A magyar kormány nem-

zetközi fórumokon is fellép a határon túli magyarság jogaiért.⁴²¹ Erre a magyar állam az Alkotmányban is kötelezettséget vállal.

2001-ben, az úgynevezett státus- vagy kedvezménytörvény⁴²² révén bevezetett Magyarigazolvány, illetve a 2010-ben a kedvezményes honosításról hozott törvény⁴²³ elfogadása révén Magyarország annak a lehetőségét is megteremtette, hogy a Magyarországon kívül élő magyarok és az anyaország között jogi kötelék is létrejöhön.

Magyarország tehát a határon túli magyar közösségek viszonylatában aktív nyelvpolitikát folytat: a kétoldalú kapcsolatokban és a nemzetközi fórumokon támogatja a kisebbségi nyelvi jogok érvényesülését, konkrét segítség pedig a támogatáspolitikán keresztül valósul meg. A magyar állam anyagi támogatása döntő részben a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszerbe irányul (lásd Bárdi–Misovicz 2010), vagyis alapjában véve azokra a nyelvhasználati színterekre, amelyek a környező államok is lényegében akceptálják a kisebbségi nyelvhasználatot. Ezek a támogatások azonban csak közvetetten segítik a magyar nyelvnek például a közigazgatásban vagy a gazdasági életben való alkalmazását, holott ez emel(het)né számottevően a magyar nyelv gyakorlati értékét, presztízsét, bővítené használati körét, funkcióit.

A Magyarországra felől érkező anyagi támogatások – amellet, hogy ezek nélkül szinte lehetetlen volna fenntartani és fejleszteni, bővíteni a határon túli magyarok oktatási, kulturális intézményrendszerét – részben a magyar nyelv funkcióit, használati körét is szélesítették. A jelentős részben pályázati rendszerben nyújtott támogatások ugyanis hozzájárulnak ahhoz, hogy a pályázati űrlapok kitöltése, a pályázati programtervek, elszámolási összesítők, a program megvalósulásáról szóló beszámolók megfogalmazása során a magyar nyelvnek azt a formális, hivatalos változatát, regiszterét használják a kisebbségben élők, melyet anyanyelvükön állampolgárságuk szerinti államukban nem nagyon van módjuk használni.

3.3.5. Az összehangolt nyelvpolitikai koncepció kérdése, illetve a laissez faire nyelvpolitika következményei

Amint a fentiekben láthattuk, Magyarország nemzetpolitikai törekvéseiben helyet kapnak nyelvpolitikai vonatkozások is. Ám számos olyan megoldásra váró feladat is van, melyek rendezése csak a szakmai alapokon nyugvó, konszenzusos és összehangolt nyelvpolitikai stratégia keretében lehetséges.

⁴²¹ Erről lásd: *Magyar nemzetpolitika: a nemzetpolitikai stratégia kerete*. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkárság, 2011.

⁴²² A szomszédos országokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény.

⁴²³ 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról.

Mindenképpen elkerülendők például az olyan politikai vagy gazdaság-politikai akciók, melyek csökkentik a magyar nyelv presztízsét a határon túli régiókban.

Alaposan felkavarta például a közelmúltban az állóvizet a Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért Mozgalom⁴²⁴ egy látszólag keveseket foglalkoztató kérdésben. A civil szervezet azért küzd, hogy Szlovákia déli, nagyrészt magyarok lakta vidékein egyre több szlovák–magyar kétnyelvű felirat legyen. Ezúttal azonban olyan problémára irányították a közfigyelmet, amely már kilép Szlovákia határain. A civil aktivisták arra mutattak rá legutóbbi akciójukban, hogy Szlovákiában számos olyan cég, vállalat működik, melyeknek magyarországi, esetleg helyi (szlovákiai) magyar tulajdonosa van, ám gyakran ezek sem járnak elől jó példával, és bizony nem ritka, hogy csak és kizárólag szlovák feliratokat láthatunk üzleteikben, kirendeltségeikben. A magyar állami cégek (OTP, MOL) mellett most Schobert Norbi Szlovákiában is terjeszkedő cége került a figyelem középpontjába. Történt, hogy a magyar érdekeltségű cég dél-szlovákiai egységeiben nincsenek magyar nyelvű feliratok. Amikor az egyik vásárló a cég vezetésének írott levelében felhívta erre a figyelmet, akkor elutasító és kioktató választ kapott. „Kevés frusztrálóbb dolog létezik, mint amikor egy magyarországi vállalkozás a magyarlakta területeken kizárólag szlovák feliratokkal kommunikál ügyfeleivel. Elgondolkodtató az is, hogy hiába érkezik számos panaszlevél, kérve a kétnyelvűséget, a válasz mindig elutasító” – olvasható a Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért Mozgalom tagjának az egyik közösségi portálon közzétett bejegyzésében.⁴²⁵ A közhírré tett kritika kapcsán rengeteg különféle hozzászólás érkezett Magyarországról és Szlovákiából is pro és kontra, s ezeket egy internetes újságíró foglalta össze.⁴²⁶ A kommentelők egy része úgy vélte, elszomorító, hogy a kisebbségben élő magyarok anyanyelvi ismeretszerzéshez kapcsolódó jogainak érvényesítésében a magyarországi cégektől, vállalatoktól sem számíthatnak támogatásra (további hasonló példákat közöl Kontra 2010b: 186–189).

Az internetes felületeken nagy visszhangot kapott eset kárpátaljai analógiákkal is bővíthető. Ha rövid sétára indulunk például Beregszász központjában, első látásra meglepedettséggel állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb felirat ukrán és magyar nyelven is olvasható. Ám ha alaposabban körülnézünk, azonnal eszünkbe jut a Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért Mozgalom által felvetett probléma.

⁴²⁴ <https://www.facebook.com/ketnyelvu>

⁴²⁵ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=290109567716186&set=a.192539864139824.46919.186731-761387301&type=1>

⁴²⁶ http://mandiner.blog.hu/2012/02/11/update_ketnyelvuseg?utm_source=ketrec&utm_medium=link&utm_content=2012_02_11&utm_campaign=index

Egyáltalán nem növeli a magyar nyelv presztízsét az, hogy a Beregszász főterén található OTP-fiók egyetlen magyar felirattal sem tájékoztatja ügyfeleit, miközben alig pár lépésre onnan két különböző nem magyar tulajdonú bank két nyelven próbálja magához csábítani az embereket és pénzüket.⁴²⁷

Olyan problémák is megoldásra várnak, melyek közvetlenül a magyar állam és a határon túli magyarok közötti kapcsolatok során merülnek fel.

Magyarország egyre gyakrabban kerül valamilyen jogviszonyba, jogi kapcsolatba határain kívül élő magyarokkal (például az államhatárokon kívül élő magyarokkal kapcsolatos alkotmányos kötelezettségvállalása, valamint az úgynevezett kedvezménytörvény nyomán, illetőleg a Magyarországon munkát vállaló, tanuló, esetleg polgári vagy büntetőjogi eljárásban érintett nem magyar állampolgárságú, de magyar nemzetiségű és/vagy anyanyelvű személyekkel kapcsolatos hivatalos ügyintézés révén). Mivel bármilyen hivatalos jogviszony megköveteli a személyazonosság pontos meghatározását, a határon túli magyarok névhasználatának kérdése óhatatlanul felmerül a magyar–magyar kapcsolatokban.

Újabban a Magyarországon kívül élő magyarok kedvezményes honosítása kapcsán merülnek fel a kárpátaljai magyarok névhasználati problémái (Beregszászi–Cserniczkó 2011).

A tapasztalatok szerint a 2011. január 1-jétől kérelmezhető kedvezményes honosításból fakadóan a kárpátaljai magyar személynevek problémája kapcsán az alábbi fő kérdések vetődnek fel:

a) A családneveknek az ukrán személyi okmányokban szereplő cirill betűs változatából (ez szerepel a személyi igazolványban) latin betűsre átírt (ez áll az útlevélben) alakjából hogyan rekonstruálható az eredeti magyar családnev írásmódja az egykori magyar állampolgársággal rendelkező felmenőhöz fűződő rokonsági viszony igazolása során?

b) Ki (a kérelmet elbíráló hatóság vagy a kérelmező) jogosult annak meghatározására, hogy a Szovjetunió fennállása idején szlávósított utónév milyen magyar keresztnévre módosítható a kedvezményes honosítás során?

c) Hogyan járnak el a magyar hatóságok az apai név vonatkozásában?

d) Jogosultak-e a férjezett asszonyok arra, hogy a magyarországi asszonynev-viselési szokások szerinti asszonynevet kérvényezzenek (például arra, hogy kérjék a *-né* képzős névváltozat felvételét) a magyarországi anyakönyvezés során?

⁴²⁷ A témáról bővebben lásd itt: <http://www.karpatalja.ma/kozelet/7823-viharok-a-ketnyelvusegkorul>

A helyzet ismeretéhez szükséges legalapvetőbb háttérismereteket az alábbiakban így foglalhatjuk össze röviden.

Az apai nevek („otcsesztvo” és „po batykovi”). A szovjet unifikációs gyakorlat szerint, függetlenül az adott nemzet névviselési hagyományaitól, a személyneveket a hivatalos okmányokban kizárólag cirill betűs írásmódban, az orosz személynévhasználat szabályai szerint (фамилия, имя и отчество, azaz: családnév, utónév és apai név alakban) tüntették fel a szovjet állampolgárok minden személyes dokumentumában. Ez azt jelenti, hogy *Nagy Béla*, akinek apja *Nagy Sándor*, hivatalos okmányában *Nagy Béla Sándorovics*ként vagy *Alekszandrovics*ként szerepel (természetesen cirill betűkkel). Ez a három elemből álló névváltozat vált kötelezővé valamennyi Kárpátalján élő magyar számára, s ez a három elemű névforma szerepel az időközben ukrán állampolgárrá vált kárpátaljai magyarok személyi okmányában ma is, csak éppen ukrán nyelven (Cserniczkó 1997, Cserniczkó szerk. 2003: 158–163, 2010: 103–106).⁴²⁸

A család- és utónevek átírása (transzliterációja). A szovjet birodalomhoz tartozó Ukrán SZSZK-ban az utóneveknek kizárólag az ukrán, illetve orosz megfelelőjét lehetett hivatalosan bejegyezni (anyakönyveztetni). Ez azt jelenti, hogy a hagyományos magyar utóneveket a hozzájuk legközelebbi (vagy annak vélt) orosz/ukrán név alakjában anyakönyvezték a szovjet hatóságok: például *Ilona* és *Erzsébet* legtöbbször így lett *Елена* és *Елизавета*, *János* és *László* pedig *Иван* és *Василий*. Ukrajna függetlenné válását követően a vörös szovjet személyi igazolvány kék színű ukránra cserélése során ezeket az oroszosított neveket rendszerint ukránosították: *Илона/Олена* és *Елизавета*, ill. *Иван* és *Василь* került az okmányba.

Az anyakönyvezés során azonban egy-egy magyar név szláv átírásának számos változata lehetséges. Kárpátaljai nyelvész kollégák például a *Gyula* és az *Erzsébet* név kapcsán az alábbi átírási változatokat regisztrálták: *Дюла*, *Юлій*, *Юліан*, *Юлій*; illetve *Елизавета*, *Ержебет*, *Елизавета*, *Эржебет*, *Ержібет*, *Ержейбет*, *Эржибет*, *Елизавет* (Kovács 2003, Balla 2008, lásd még Balla 2011).

A magyarországi hatóságok – az MTA Nyelvtudományi Intézetének egyik, a határon túli magyarok névhasználatának aktuális kérdéseivel kapcsolatban valószínűleg tájékozatlan munkatársának javaslatára – a honosítási kérelmet

⁴²⁸ Felmerülhet a kérdés: milyen nevet kell anyakönyvezni abban az esetben, amikor az apa neve ismeretlen. Az 1950-es években ilyen esetekben a család- és utónév mellé a *без отчество* 'apai név nélküli' bejegyzés került. Körülbelül az 1960-as évek közepétől lehetővé vált a megbélyegző bejegyzés elkerülése azáltal, hogy az anya dönthetett arról, milyen apai nevet választ gyermekének. A leányanyák többsége saját apai nevét, azaz gyermeke nagyapjának nevét jegyeztette be gyermeke apai nevéként.

benyújtó kárpátaljai magyarok nevének pontosítása, egységesítése céljából egy olyan összefoglaló táblázatot kívántak használni a kérdés megoldására, mely tartalmazza számos szláv név magyar változatát. Az eredeti névforma azonosítására ez a táblázat azonban egyáltalában nem alkalmas. Egyrészt például azért, mert nagyon kevés utónevet tartalmaz,⁴²⁹ másrészt éppen a leggyakoribb magyar nevek nagy része hiányzik a listából. Továbbá azért sem, mert például a *Василь* vagy *Федір* név megfelelőjeként csupán a *Bazil/Vazul* és *Tódor* szerepel a listában, miközben az ukrainai gyakorlatban a leggyakrabban a *László* és a *Ferenc* utónevek szláv megfelelőjeként anyakönyveztek ezeket a szláv utóneveket (Balla 2011: 395).

Ez a probléma azonban nem csupán az utóneveket érinti. Az átírás nem, illetve csak részben adja vissza a családnév eredeti írásképét és hangalakját:

a) Az ukrán (korábban orosz) cirill átírás alapján gyakran nehezen kikövetkeztethető az eredeti családnév: például a *Szűcs* átírása *Севч*, a *Győri* cirill betűs változata a *Деври*, a *Kőszeghy* név *Кевцеги*-ként szerepel stb.

b) Egy-egy családnévnek akár több átírása is lehet, például a *Sütő* családnévet *Шимев*, *Шумев*, *Шюмев* vagy *Шюмов* alakban is megjeleníthetik (Kovács 2011).

c) A hagyományos írásmódú magyar családneveket a cirill átírás nem tükrözi, ezért eredetileg egymástól eltérő magyar vezetéknév cirill betűs formája azonosává válik, tehát a transliterált nevek között eltűnik a különbség. Például a *Soós* és a *Sós* egyaránt *Шовш* vagy *Шов* lehet, a *Kovács* és a *Kováts* azonos módon *Ковач*, a *Gönczy*, *Gönczi* és *Gönci* ugyanúgy *Генци*, vagy a *Vörös*, *Veres* és *Veress* egyformán *Бепеш* stb.

d) Egyes szláv írásmódú névforma akár több, különböző magyar családnevet is jelölhet. A *Гаўш* családnév eredetije lehet *Hajas*, *Hájas*, de akár *Gallyas* is.

e) Problémaként merül fel továbbá az is, hogy az ukrán állampolgárok útlevelében úgy tüntetik fel a magyar nemzetiségűek nevét, hogy azt a személyi igazolványban szereplő cirill betűs, gyakran torzított névváltozatból transliterálják a hatóságok. Ez például azt jelenti, hogy a már említett *Gönczy* családnevet viselő személynek *Генци* alakban szerepel a neve a személyi igazolványában, s az útlevelébe ennek a változatnak az átírásaként *Hentsi* kerül (Kovács 2011).

A szlávósított alakban anyakönyvezett nevek megváltoztatására az ukrán jogszabályok lehetőséget nyújtanak. Ennek a törvényi előírásnak a jelentősége

⁴²⁹ Az A-val kezdődő férfinevek között pl. mindössze az alábbi nevek tartoznak a lista: *Abakum*, *Avakum*, *Avenir*, *Ahatanhel*, *Ahafon*, *Ahapon*, *Adám*, *Adrián*, *Adriján*, *Andriján*, *Amvroszij*, *Anánij*, *Anatolij*, *Andrij*, *Andronik*, *Andronyik*, *Andron*, *Antin*, *Anton*, *Arszen*, *Arszenyij*, *Artem*, *Artemij*, *Arhip*, *Aszkold*.

különösen azután értékelődött fel, miután – a korábbi szovjet személyi igazolványok ukránra cserélése során – a személyikből kiiktatták a nemzetiség feltüntetését. A gyakorlat azt mutatja, hogy e norma az érdekelt személy külön személyes kérelmezésére az esetek többségében alkalmazásra kerül (Tóth–Cserniczkó 2009). A névváltoztatás azonban – a viszonylag jelentős anyagi és időbeli ráfordítás mellett – azzal is jár, hogy a kérelmezőnek a személyi igazolványa mellett gyakorlatilag minden személyi okmányát (születési anyakönyvi kivonat, házasságkötésről szóló anyakönyvi kivonat, iskolai végzettségről szóló bizonyítványok, diplomák, munkakönyv, katonakönyv, jogosítvány, útlevel stb.) ki kell cseréltetnie az új hivatalos névformát tartalmazó személyi igazolvány alapján. Azonban ebben a személyi igazolványban is csak cirill betűs formában (az első oldalon ukrán, a harmadikon orosz nyelven) szerepelhet a magyar nemzetiségű és anyanyelvű ukrán állampolgárok neve, vagyis a latin betűs eredeti magyar névforma cirill betűs átírásának problémája továbbra is fennáll.

Mivel a hivatalos okmányokban a nem szláv nyelvű lakosság utóneveit a szovjet hatóságok rendszerint oroszosították, s 1991 után ezeknek a névformáknak az ukránosított változata vált hivatalossá, a kárpátaljai magyarok körében az sem szokatlan, hogy valakinek nem egy, hanem több neve van: egy hivatalos (ami a hivatalos okmányaiban szerepel), illetve egy olyan, amelyen az adott személyt rokonai, ismerősei azonosítják (vagyis amellyel ő maga azonosul).⁴³⁰ Nem ritka például, hogy aki a személyi igazolványában (paszportjában) *Kovács Iván Petrovics* vagy *Molnár Jelizaveta Olekszandrivna*, azt családja és barátai *Kovács Jánosként* és *Molnár Erzsébetként* ismerik, édesapjukat pedig teljes természetességgel szólítják *Péternek* és *Sándornak*.

Az asszonynevek. Az ukrainai és magyarországi asszonynev-használati szokások sem teljesen fedik egymást. A magyarországi családjogi törvény⁴³¹ 25. § (1) bekezdése, illetve Ukrajna a házasságról és családról szóló törvénykönyve⁴³² 19. cikkelye alapján a feleség a házasságkötést követően több hivatalos név-

⁴³⁰ Ennek illusztrálására a *Kárpáti Igaz Szó* újságírójának esetét idézzük fel. A zszurnaliszta egykori szovjet útlevelében nevének latin betűs változata *Kevsegi Elemirként*, ukrán útiokmányában pedig *Kevsehi Elemyr* formában szerepelt. Ezt ellensúlyozandó az újságíró sajátkezű aláírásának helyére magyarul írta ki nevét: „Legszebb kézírásomat elővéve és nagy-nagy igyekezettel oda véstem be fekete tussal, hogy csakazértis: *Kőszeghy Elemér*”. Lásd: *Kőszeghy Elemér: Csakazértis! Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 27., 3. lap.

⁴³¹ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról. 25. § (1) bekezdés. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95200004.TV

⁴³² Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. Відомості Верховної Ради УРСР від 27.06.1969 р., № 26. 204. old.

formák közül választhat (*Kis Éva* férjhez megy *Nagy Pál*hoz), melyeket az 52. táblázatban foglaltunk össze.

52. táblázat. A magyarországi és ukrainai anyakönyvezhető asszonynévformák összehasonlító táblázata
(**vőlegény: *Nagy Pál*, menyasszony: *Kis Éva*, akinek apja *Péter***)

N	A feleség által választható névforma	Magyarország	Ukrajna	
			Hivatalos név	Magyar változata
1.	a férj családnevéhez saját utónevét kapcsolja	<i>Nagy Éva</i>	<i>Надь Єва Петрівна</i>	<i>Nagy Éva</i>
2.	saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét	<i>Nagy-Kis Éva</i> vagy <i>Kis-Nagy Éva</i>	<i>Надь-Кіш Єва Петрівна</i> vagy <i>Кіш-Надь Єва Петрівна</i>	<i>Nagy-Kis Éva</i> vagy <i>Kis-Nagy Éva</i>
3.	megtartja leánykori nevét	<i>Kis Éva</i>	<i>Кіш Єва Петрівна</i>	<i>Kis Éva</i>
4.	a <i>-né</i> képzővel kiegészítve felveszi férje nevét	<i>Nagy Pálné</i>	Nem anyakönyvezhető.	
5.	az előző változathoz hozzátoldja saját nevét is	<i>Nagy Pálné Kis Éva</i>	Nem anyakönyvezhető.	
6.	a férj családnevéhez illesztett <i>-né</i> képzős névforma után használja saját család- és utónevét	<i>Nagyné Kis Éva</i>	Nem anyakönyvezhető.	

Egy személy – két névváltozat: kétnyelvű névtábla a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (Beregszász)

Magyarországon a 4. változat, azaz a férj család- és utónevéhez illesztett *-né* képzős alak a leggyakoribb (Debreceni–Balogh 1995). Ezt a névváltozatot (valamint a szintén *-né* képzős 5. és 6. sorban lévő névformákat) a kárpátaljai magyar asszonyok nem használhatják, a keleti szláv nyelvekre ugyanis a *-né* képzős névformák csak körülírással (orosz: *жена Надь Пала*, illetve ukrán: *дружина/жінка Надь Пала* = 'Nagy Pál felesége') fordíthatók le. A kárpátaljai magyar asszonyok férjhez menés után a leggyakrabban a táblázat 1. sorában látható névváltozatot választják (hiszen a Magyarországon leggyakoribb névformát nem anyakönyveztetetik Ukrajnában).

A kérdés jogi hátterét három jogszabály adja. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1989-ben fogadta el a nyelvekről szóló törvényt⁴³³, 1992-ben a nemzeti kisebbségekről szóló jogszabályt⁴³⁴, 1997-ben pedig ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt.⁴³⁵ A nyelvtörvény 39. cikkelyében az ukrán állam kinyilatkozta, hogy „Az Ukrán SZSZK polgárai jogosultak nemzetiségi hagyományaik szerinti neveik viselésére. Neveiket nemzetiségi nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”. A kisebbségi törvény 12. cikkelye értelmezi is e jogszabályt, amikor meghatározza, hogy „Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó-, és apanevére. A polgárok, meghatározott rend szerint, jogosultak helyreállítani saját nemzetiségi család-, utó-, és apanevéket. Azok a polgárok, akiknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apanév feltüntetése, jogosultak személyigazolványaikban csak a család- és utó-, valamint a keresztlevelekben az apjuk és az anyjuk nevének a beírására.” A *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén*⁴³⁶ című államközi egyezmény 9. cikkelye szintén elismeri a nemzeti utó- és családnevek használatának jogát.

A nevezett nemzeti jogszabályok és a nemzetközi keretegyezmény szövegét elemezve konstatálhatjuk, hogy az említett törvények elfogadásával Ukrajna eleget tesz a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 11. cik-

⁴³³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989. *Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток № 45. Київ, 1989. 58–66. old.

⁴³⁴ Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України* 1992/36. 529. old.

⁴³⁵ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. №703/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України* 1998/14. 56. old.

⁴³⁶ Декларація та Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою про забезпеченню прав національних меншостей від 31 травня 1991 р. *Збірник чинних міжнародних договорів України*. Т. I. 1990–1991 рр. Київ, 2001. 166–174. old.

kely 1. bekezdésében foglalt kötelezettségeinek a család- és utónevek anyanyelven való használatát és ennek hivatalos elismerését illetően. A magyar nemzetiségű személyek esetében azonban e jogok teljes értékű gyakorlása nem biztosított. A latin betűs írásrendszert használó ukrainai kisebbségekhez tartozó személyek neveinek az útlevél latin betűs rovatába történő átírásának, továbbá az önazonosításra szolgáló eredeti magyar család- és utónevek cirill átírásának kérdését az ukrainai jogrend nem megfelelően szabályozza.

A fenti összefoglaltaknak több nyelvpolitikai vonatkozása is van Magyarországra számára. A kárpátaljai magyar névhasználat kapcsán a kárpátaljai illetőségű, magyar állampolgárságot kérelmező személyek vonatkozásában a magyarországi hatóságok előtt olyan kérdések merülhetnek fel, mint például az, hogy:

a) Magyarországon hivatalos lehet-e a kárpátaljai magyarok önazonosító névformája, vagy pedig csak a cirillikával anyakönyvezett, (sok esetben) szlávított változat alapján az útlevélben feltüntetett névváltozat tekinthető hivatalosnak?

b) Jogsértést követ-e el az a kárpátaljai magyar, aki például Magyarországon nem az útlevelében szereplő *Vehsev Oleksandr*, hanem az általa megszo-kott és saját nevének tartott *Végső Sándor* nevet írja be egy hivatalos űrlap megfelelő helyére?

A honosítási eljárás során a magyar család- és utónév megállapításához kézenfekvőnek tűnik a magyar nyelvű állami és/vagy egyházi anyakönyvek, anyakönyvi kivonatok felhasználása. Azonban 1945 után a szovjet hatóságok kötelezően begyűjtötték a lakosságtól a Magyarország és Csehszlovákia által kiállított anyakönyvi kivonatok, illetve az egyházaknak is be kellett szolgáltatniuk az anyakönyveket. Ezek a dokumentumok most nagyrészt a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban vannak elhelyezve.⁴³⁷ Csak az ukrán hivatalhoz benyújtott külön írásos kérelem és fizetett szolgáltatás keretében kaphatja meg a kérelmező azt az okmányt, mellyel igazolhatja, hogy valamelyik közvetlen felmenője magyar állampolgár volt, illetve csak a levéltár segítségével tudja igazolni a rokonság fokát. Ám az 1945 után születettek számára további gondot okozhat, hogy akár egyazon családon belül is eltérhet az eredetileg magyar családi név és utónév cirill átírása.

A további kérdésfelvetések helyett célszerű megfogalmaznunk azokat a javaslatokat, melyek közelebb vihetnek a probléma megoldásához:

⁴³⁷ Azok az egyházközségek többsége, amelyek nem szolgáltatták be az anyakönyveket, a Kárpátaljai Református Egyházkerület Beregszászban kialakított Levéltára és Múzeuma megőrzésébe adta ezeket a dokumentumokat.

1. A magyarországi hatóságoknak nem az útlevelemben szereplő (gyakran torzított) latin betűs névformát, hanem a nem magyar állampolgárságú, de magát magyar nemzetiségűként azonosító személy Magyarigazolványában szereplő, önazonosításra szolgáló (Ukrajnában nem hivatalos) névalakot célszerű bejegyezniük az újonnan kiállított magyar anyakönyvi okiratba.

2. Kárpátaljai magyar nyelvészek bevonásával el kell készíteni egy olyan adatbázist, mely tartalmazza a leggyakoribb magyar utónevek legelterjedtebb cirill, illetve az ennek alapján az ukrán hatóságok által alkalmazott latin betűs átírási változatait.⁴³⁸

3. A magyarországi hatóságoknak csak akkor szabad az apai nevet is feltüntetniük az újonnan kiadott magyarországi okmányokban, ha ezt a kérelmező külön kéri.

4. Megfontolandó lehet egy olyan gyors és anonim közvélemény-kutatás lebonyolítása, melynek célja annak felmérése, mutatkozik-e igény a kárpátaljai magyar asszonyok körében arra, hogy magyar állampolgárként a Magyarországon felvehető, de Ukrajnában nem anyakönyvezhető asszonynévformákat használják.

5. Diplomáciai úton (például az Ukrán–Magyar Kisebbségi Vegyes Bizottság ülésein) célszerű volna felvetni, hogy az ukrán fél biztosítsa a jogilag lehetséges névhasználati formák gyakorlati alkalmazását a magyar nemzetiségű ukrán állampolgárok számára.

6. Szintén diplomáciai úton szükséges lehet annak felvetése is, hogy az ukrán fél tegye lehetővé, hogy a magyar nemzetiségű ukrán állampolgárok az útlevelekérő formanyomtatványon saját kezűleg írják le család- és utónevük latin betűs változatát, mégpedig annak magyar nyelvű, és nem a személyi okmányokban szereplő cirill betűs (nemritkán szlávositott) alakjában.

A kérdés rendezése nem csak a magyarországi kedvezményes honosítás miatt célszerű. Számos magyar nemzetiségű ukrán állampolgár szerez Magyarországon érettségit, egyetemi diplomát, tudományos fokozatot, jogosítványt stb. Ha ezeket a hivatalos okmányokat az ukrán állampolgár magyar neve alapján állítják ki, akkor a dokumentumok ukrainai honosítása során lesz gond az ukrainai személyi okmányokban szereplő névváltozattól eltérő névformákkal.⁴³⁹ Ha pedig az útlevelemben szereplő, szlávositott névváltozat alapján adják ki a ma-

⁴³⁸ Egy ilyen adatbázis összeállításához, illetve az ehhez szükséges névtani háttérkutatók és szakmai elvek kidolgozásához a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola keretein belül működő Hodinka Antal Intézet rendelkezik a megfelelő szakmai és intézményi háttérrel.

⁴³⁹ Tapasztalataink szerint gyakran azt sem könnyű elfogadtatni az ukrán hatóságokkal, hogy például egy *Szabó Andrea* névre Magyarországon kiállított okmány tulajdonosa azonos azzal, aki az ukrán személyi igazolványban *Сабо Андрєя Євгенівна*, útlevelemben pedig *Sabo Andrea*.

gyarországi hatóságok a dokumentumokat, akkor az okmány tulajdonosa érezheti úgy – teljes joggal –, hogy nem csupán az állampolgársága szerinti állam, hanem az anyaország is megfosztja attól a lehetőségtől, hogy anyanyelve hagyományai szerint használja család- és utónevét.⁴⁴⁰

A fentiek mellett persze az sem erősíti a magyar nyelv presztízsét, hogy helyi sajtó tudósításai szerint a két kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezet elnöke, Kovács Miklós (KMKSZ) és Gajdos István (UMDSZ) nem magyarul, hanem ukrán nyelven levelez egymással.⁴⁴¹

3.4. Tanulságok

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye: „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg” (Lanstyák 1998/2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn.

Mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg, vagyis az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. A „magasabb szintű” nyelvi státusz jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, ezért meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

⁴⁴⁰ Ukrajna budapesti nagykövetének 2011. szeptember 15-i keltezésű, № 61311/17-500-1322. iktatási számú, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának címzett levelében az szerepel, hogy a nagykövetség levélben fordul a Nemzeti Erőforrás Minisztériumához azzal a kéréssel, hogy az ukrán állampolgárok számára a hivatalos dokumentumokat az illető útlevelében szereplő (hivatalos) névváltozatra állítsák ki.

⁴⁴¹ Lásd az *Egy nyelven írnak* című jegyzetet a *Kárpáti Vipera* internetes felületén: http://karpati-vipera.freeblog.hu/archives/2012/03/14/Egy_nyelven_irnak/

A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását, s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, például a szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, illetve a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban. Megoldást kell találni arra a problémára, hogy időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét. Például azzal, hogy a legnagyobb magyar bank szomszédos országokban nyitott fiókjában sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, úrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket; vagy azzal, hogy elveszi a magyar közszolgálati rádió hallgatásának lehetőségét a kisebbségben élők nagy részétől (lásd Kontra 2009, 2010b).

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, és meg kell teremteni számukra a feltételeket. Ezt elősegítendő készültek/készülnek olyan nyelvhasználati útmutató füzetek, kiadványok, melyek az adott állam nyelvhasználatot szabályozó jogszabályait, a magyar nyelv használatának lehetőségének jogi hátterét mutatják be röviden, közérthető formában (lásd Beretka 2011, Bogdán–Mohácsek szerk. 2012, Cúth–Horony–Lancz 2010, 2012). A Hodinka Antal Intézet szerkesztésében olyan tájékoztató kiadvány jelent meg, mely népszerűsítő módon foglalja össze többek között azt is, hol és milyen helyzetekben lehet a magyar nyelvet használni a hivatalokban, a közéletben (Cserniczkó szerk. 2010a).

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett közigazgatás és közszolgáltatások „kétnyelvűsítésének”: el kell készíteni a vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és úrlapok egységes terminológiájú magyar fordítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett országban nem vállalják magukra a hatóságok, más magyar szervezetekkel karöltve jelenleg elsősorban a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársai közigazgatási szótárak megjelentetése mellett (Fazakas szerk. 2002, Benő és mtsai 2004) a www.nyelvi jogok.ro honlapra felkerülő hivatali nyomtatványok, úrlapok fordítását és nyelvi lektorálását végzik. A Gramma Nyelvi Iroda az önkormányzatok számára az általuk használt nyomtatványok

kétnyelvű változatát és egyéb dokumentumokat tartalmazó CD-t készített (2002). Szerbiában is készült közigazgatási szótár (Orosz 2005).

Szépe György (2001: 67–68) szavai szerint „az iskolának – itt a nemzeti kisebbségek iskolájának vagy iskolán kívüli tanfolyami rendszerének – fel kell készíteni a fiatalokat az anyanyelvhasználattal kapcsolatos teljes kör megismerésére és kezelésére. Természetesen mindez az iskolai szocializáció, nevelés és oktatás folyamatában, megfelelő fokozatossággal értendő.

Ez azt jelenti, hogy az iskolai anyanyelv-oktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a nyelv művelés/helyesírás oktatásának hagyományos körétől. Ezeket persze nem kell elhagyni, hanem ki kell egészíteni olyan témákkal, mint a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a kétnyelvűség, sőt a nyelvpolitika és a nyelvi jogok. Ajánlatos volna ezen témákat összekapcsolni a szociálpszichológia és a kommunikáció oktatásával; ideális esetben ezek gyakorlásával is. Számomra az is nyilvánvaló, hogy a kisebbségben és szórványban élők számára életbe vágóan fontos műveltségi anyag lehetnek a jogi ismeretek és ezen belül az emberi jogok.” Ebből kiindulva és evvel egyetértve a határon túli magyarok nyelvi jellegzetességei, a kétnyelvűséggel kapcsolatos, valamint a nyelvi jogokra vonatkozó alapismeretek ma már bekerültek a kárpátaljai magyar középiskolák anyanyelvi tankönyveibe is (lásd Beregszászi 2010, 2011).

Egyik tanulmányában Péntek János (2008: 140) azt hangsúlyozza: „nem a nyelvi emlékek reliktszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében”. A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvtörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez igazított támogatáspolitikára van szükség.

A szomszédos országok magyar közösségeinek nyelvi jogi helyzete nem állandó, a politikai helyzet alakulásának függvényében gyakran változik. Ezért feltétlenül szükséges a nyelvi, nyelvpolitikai helyzetben bekövetkező változások folyamatos nyomon követése, elemzése, a gyors reagálás, akár negatív, akár pozitív irányú az elmozdulás.

A Magyarországon kívül élő magyar beszélők nyelvhasználatának vannak regionális és a kétnyelvű környezetből fakadó sajátosságai. Ebből következően alapvető elvárás, hogy a kialakítandó magyar nyelvstratégiának a kisebbségi magyarok nyelvváltozatait értékesnek, megőrzendőnek kell tekinteni, és természetesnek tekintve tudomásul kell venni, hogy a kétnyelvű és a kétnyelvű környezetben élő magyar nyelvűek nyelvhasználatuk eltér az egynyelvűekétől. Ez semmilyen tekintetben nem veszélyezteti a magyar nyelv viszonylagos egysé-

gét. A szakmailag megalapozott nyelvpolitikai stratégiának figyelembe kell vennie és be kell építenie mindazokat a kutatási eredményeket, amelyeket a külső régiókban élő és dolgozó nyelvészek közvetlen részvételével a magyar szociolingvisztika megvalósított, különösen a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat eredményeit, folyamatban lévő és távlati programjait (erről aktuális összefoglalóként lásd Benő–Péntek szerk. 2011).

Kontra Miklós 1994-ben a következőkre hívta fel a figyelmet: „Szomorú valóság: a magyarok egyharmada Magyarországon kívül él, magyarságuk megtartása csak nyelvük megtartásával lehetséges, de nincs semmilyen magyar nyelvi tervezés, nincs állami nyelvpolitika sem. A magyar tudomány adósa nemzetének, a politikusok pedig sötétben tapogatóznak” (Kontra 1994: 72). S bár azóta sok minden történt a magyarságpolitikában, jelentős előrelépésről számolhatunk be a határon túli magyar nyelvvaltozatok kutatásában, a nyelvi jogok vizsgálata terén, Kontra (2010b: 179) több mint másfél évtizeddel később sem teljesen alaptalanul írta az alábbi sorokat: „A Kárpát-medencében élő magyaroknak nincs nyelvpolitikai koncepciója, nincs magyar nemzeti nyelvstratégiánk, ezért a rögtönzések és a semmittevés között hánykódunk, amikor nyelvi problémákat kellene megoldanunk” (lásd még Cserniczkó 2004a: 106–107). Az eredetileg 2009-ben a *Korunkban* megjelent írását aztán így zárja a szerző: „Se a magyar államnak, se a szomszédos országokban működő magyar szervezeteknek nincsenek olyan nyelvpolitikai irányelvei, amelyek egy szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi erőfeszítést vezérelhetnének a magyar nyelvi környezet megváltoztatására. (...) Ez főként azért baj, mert a *laissez faire* nyelvpolitika sok kockázattal jár s általában a veszélyeztetett nyelvek további veszélyeztetését, pusztulását és pusztítását eredményezi. A *laissez faire* nyelvpolitika az angoltól eltekintve minden nyelv számára jelentős kockázattal járhat (lásd Phillipson 2003: 1–23), nyilvánvaló tehát, hogy a tudatos magyar (állami) nyelvpolitika hiánya jelentős kockázati tényező minden magyar számára” (Kontra 2010b: 190).

Úgy tűnik, a 2010-ben megválasztott Orbán kormány törekszik arra, hogy egységes, a részletekre kiterjedő nemzet- és nyelvpolitikai koncepciót dolgozzon ki.⁴⁴² A *Magyar nemzetpolitika: a nemzetpolitikai stratégia kerete*⁴⁴³ című dokumentum kidolgozását követően az Országgyűlés 66/2011. számú határozatában „felkéri a Kormányt, hogy a hazai és a külhoni magyar tudományos élet szereplői, az egyházak és a civil szervezetek bevonásával vizsgálja meg nemzeti

⁴⁴² Persze ez még korántsem jelenti azt, hogy lesz is szakmailag megalapozott reális nemzet- és nyelvpolitika.

⁴⁴³ Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkárság, 2011.

nyelvünk használatának helyzetét, ennek alapján készítsen elő intézkedési tervet (...), s erről (...) tájékoztassa az Országgyűlést”. A 2011. szeptember 26-án hozott határozat egyik célja, hogy „a magyar nyelvhasználatról átfogó helyzetjelentés, majd ennek nyomán nyelvünk fejlesztésére és védelmére cselekvési terv készüljön”.⁴⁴⁴

A határozat alapján több olyan tanulmány és egyben cselekvési terv (javaslat) született, melyek tizenegy témakörben vizsgálják a magyar nyelv mai helyzetét Magyarországon és azon kívül, s amelyek konkrét javaslatokkal élnek a politikai döntéshozók felé. A magyar nyelv helyzetét leíró tanulmányok között a második a magyar nyelv és a külhoni magyarság témaköréről szól. A dolgozat É. Kiss Katalin és Péntek János munkája.⁴⁴⁵ A *Magyar nyelv, magyar nyelvhasználat a Kárpát-medence külső régióiban* címmel készült koncepció kijelöli a nyelvstratégiai célokat és feladatokat, felsorolja a nyelvmegetartás alapvető feltevéleit. A legfontosabb teendők között a szerzők a magyar nyelv és általa a magyar kultúra térvesztésének megállítását említik, valamint a magyar közösségek támogatását nemzeti identitásuk és anyanyelvük megőrzésében. A tanulmányhoz Kántor Zoltán⁴⁴⁶ és Bartha Csilla⁴⁴⁷ fűzött szakmai megjegyzéseket és javaslatokat.

Antalné Szabó Ágnes és Bánréti Zoltán (másokkal együttműködve) készítette el *A magyar nyelv és a közoktatás-köznevelés* című tanulmányt, amely szintén tartalmaz a határon túli magyarokra vonatkozó nyelvpolitikai, nyelvstratégiai felvetéseket.⁴⁴⁸ Emellett a nyolcadik, *A magyar nyelv és az állam* című tanulmány is érinti a határon túli magyar közösségek nyelvi, nyelvpolitikai helyzetét. Az Andrassy György közreműködésével Kardos Tamás által készített írás⁴⁴⁹ – a fentebb említett nemzetpolitikai alapidokumentummal és az emberi jogoknak a nemzetközi jogban rejlő igazságosságával összhangban – a magyar nyelvpolitika kiemelt céljaként fogalmazza meg annak támogatását, hogy a magyar nyelv váljék a szomszédos országokban regionális hivatalos nyelvvé. A tanulmány a magyar állam azon – a nemzetközi diplomáciai lépéseket is felsoroló – feladatait is kijelöli, melyek révén e téren előrelépés remélhető.

A fenti történések értékelése mellett figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy bár a magyarországi és határon túli magyarok egy nyelvközösséget, illetve kulturális értelemben egy nemzetet alkotnak, ennek a nyelv- és nemzet-

⁴⁴⁴ <http://magyarnyelvert.hu/>

⁴⁴⁵ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kulhoni-magyarsag/>

⁴⁴⁶ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kulhoni-magyarsag/kantor-zoltan/>

⁴⁴⁷ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kulhoni-magyarsag/bartha-csilla/>

⁴⁴⁸ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kozoktat-as-koznevel-es/>

⁴⁴⁹ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-az-allam/>

közösségnek a tagjai – most csak a Kárpát-medencét figyelembe véve – politikailag ma nyolc különböző állam (Magyarország, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria) polgárai. Ez pedig egymástól gyakran jelentősen eltérő nyelvpolitikai helyzetet jelent, s akkor még az egyes közösségek belső rétegzettségével nem is számoltunk (Cserniczkó–Szabó Mihály 2010: 168–169). Azaz: teljesen egységes, egy kaptafára készült nyelvpolitikai stratégiával nem jutunk messzire. Az azonban szükséges és hasznos volna, ha lenne összehangolt, konkrét célokat megfogalmazó, valós problémákra reagáló magyar nyelvpolitika. A gyakorlatban ugyanis a magyar nyelv és beszélői pozíciójának megerősítéséhez – a számos közös cél és feladat mellett – differenciált nyelvpolitikára és nyelvtervezésre van szükség.

VI. Esélyek és lehetőségek a kárpátaljai magyar nyelvi helyzet befolyásolására

← Földrajz óra egy magyar tannyelvű szovjet iskolában: a táblán magyar és orosz nyelven az óra témája, az osztályt Lenin figyeli egy domborműről

↑ Van, aki rájött: a többnyelvű reklám több emberhez juthat el; út menti hirdetőtábla Beregszászban, 2011

1. Célok és feladatok

A fentieket olvasván joggal vetődhet fel a kérdés: ebben a helyzetben van-e esély és lehetőség a változtatásra, az iskolai nyelvoktatás hatékonyságának növelésére, a nyelvpolitika befolyásolására. Az alábbiakban a kárpátaljai magyar oktatás vonatkozásában próbálunk meg választ keresni a kérdésre.

A kárpátaljai magyar oktatás kapcsán fontos lépés az, hogy meghatározzuk, melyek azok a célok és feladatok, melyeket ezen oktatási struktúra elé kitűzünk. Ugyanis: nincs (nem volna szabad, hogy legyen) olyan oktatási rendszer, amely mögött nem húzódnak explicite és implicita megfogalmazott társadalmi célok, nem létezik olyan iskolarendszer sem, melynek nincs valamiféle rejtett tanterve, melyet neveltjei felé közvetít. Amíg nem határozzuk meg, melyek azok a (társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, nyelvi stb.) célok, amelyek elérése érdekében fenntartjuk és fejlesztjük oktatási rendszerünket, addig nem beszélhetünk oktatási intézményhálózatról, maximum egyes intézményekről, melyek többé vagy kevésbé szoros hálózatot alkotnak. Miután megegyezésre jutottunk az oktatás alapvető céljai vonatkozásában, meg kell találnunk azt az oktatási szerkezetet és azokat az oktatási modelleket, képzési formákat, melyek révén a kitűzött célok megvalósíthatókká válnak. S nem utolsósorban: meg kell találnunk azokat az embereket, akik mindezt megvalósíthatják a gyakorlatban. Természetesen korántsem lényegtelen, hogy előteremtsük azokat a forrásokat is, melyek mindehhez szükségeltetnek.

S itt máris találkozunk a kárpátaljai magyar oktatás egyik sarkalatos problémájával, mely szoros kapcsolatban áll az ország oktatási politikájával. Azzal, hogy az oktatást Ukrajnában nem a kisebbségi közösség, hanem a többségi nemzet szervezi, igazgatja, s ennek megfelelően a többségi társadalom (illetve ennek hatalmat birtokló elitje) szabja meg az oktatás stratégiai céljait. Ukrajnában az oktatási rendszer erősen centralizált, a kisebbségi oktatás semmilyen önállóságot nem élvez. A kijevi oktatási tárca szerint az országban nincsenek orosz, román, krími tatár vagy magyar iskolák: ezek az intézmények ukrán iskolák, melyeknek történetesen orosz, román, krími tatár vagy éppen magyar a tannyelve (Orosz 2005, 2007). A nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolákban⁴⁵⁰ – ahogyan ezeket az intézményeket a hivatalos ukrain szakzsargonban

⁴⁵⁰ Ukrán nyelven: школи з мовою навчання національних меншин.

nevezik – használatos tanterveket, tankönyveket, oktatási módszereket stb. egységesen Kijevben hagyják jóvá, használatukat ott engedélyezik. Kijev dönt arról, hogy melyik matematika, fizika, történelem vagy földrajz tankönyvet fordítják oroszra, románra, magyarra, a fővárosi hivatalnokok határoznak arról, hogy a központ által kiírt pályázatra érkezett kéziratok közül melyik alapján készülhetnek el az anyanyelv és irodalom tankönyvek ezen iskolák számára, s a minisztérium határoz arról, használható-e egy munkafüzet, szemléltető, tanári kézikönyv, segédkönyv az iskolákban vagy sem.

A mi alapvető kiindulási pontunk azonban a következő:

a) a kisebbségi oktatásnak vannak sajátos céljai és feladatai;

b) az Ukrajnában élő magyar közösség helyzetét meghatározó (egyik) legfontosabb tényező az, hogy őshonos kisebbségről van szó, mely nemzetiségileg és nyelvileg egyaránt heterogén környezetben él.

A kisebbségi helyzet folyamánya, hogy a kisebbségi oktatás kérdésköre nemcsak szakmai, hanem politikai vonatkozásokkal is bíró kérdés. S mint ilyen, szükségszerűen beletagozódik a többség versus kisebbség viszony(latok)ba. Ennek egyik oka, hogy a többség és kisebbség tágabb társadalmi céljai nem feltétlenül esnek egybe.⁴⁵¹ Ez pedig konfliktusforrás lehet. „A nyelvpolitika egyik igen markáns megnyilvánulási terepe éppen az oktatás, amely a többség nyelvét hivatott intézményesíteni. (...) Az állami és a kisebbségi nacionalizmus konfliktusa folyamatosan lecsapódik az iskola világára is. A kisebbségi nyelven működő oktatás nem pusztán képzési vagy munkaerő-piaci igényeket elégít ki, hanem hozzájárul a kisebbség önértékeléséhez, identitásának fenntartásához és megerősítéséhez, a kisebbségi közösségi élmény objektív és szubjektív megéléséhez. Az állami nacionalizmus logikájában azonban az önálló kisebbségi intézmények gyakran a szecesszió lehetőségét hordozzák, ezért óhatatlanul is arra készíti a nemzetállamot, hogy különféle eszközökkel ellenőrzése alatt tartsa. Ha ez a kontroll erőszakos, avagy a kisebbség úgy éli meg, hogy jogai csorbításával jár, feldereng a kisebbségi közösségek rémképe: a kényszerített asszimiláció. Kisebbségi szempontból érthető módon az asszimiláció ellen küzdeni kell, hiszen ha a többségbe való olvadás folyamata kiteljesedne, ez éppen a kisebbségi közösség felszámolásához vezetne” – írja Papp Z. Attila (2012: 10).

Másrészt a kisebbségi oktatásnak (éppen a jelzője miatt: kisebbségi) van néhány olyan feladata is, melyet szükségszerűen el kell látnia, amennyiben az

⁴⁵¹ Erről lásd pl.: „A kisebbségi nyelvek oktatásának sorsa is erősen kötődik ahhoz, milyen politikai céljai vannak beszélőiknek, s mennyire tekinti a hatalmon lévő kormány veszélyforrásnak e célokat” (Crystal 1998: 456).

adott kisebbség céljai nem esnek egybe az adott többség céljaival. Jól példázza ezt a Csete Örstől származó alábbi idézet:

„A határon túli területtel hivatásból foglalkozók közgondolkodásában bármiről is essék szó – gazdaságról, munkaerő-piaci helyzetről, nemzeti fejlesztési tervről, uniós források becsatolásáról – az oktatás területe (kimondva-kimondatlanul) mindig ott van a háttérben: képzett emberek utánpótlása nélkül ugyanis mindez csak ideig-óráig sikerülhet. A határon túli magyar oktatás amellett, hogy a munkaerőpiacra, az ott elfoglalt pozícióra felkészítő folyamat, egy másik, rendkívül jelentős funkcióval is bír: a magyar identitás megőrzésének eszköze és a család, az egyház mellett legfontosabb (sőt olykor kizárólagos) színtere. Éppen ezért elsőrendű fontossággal kellene bírnia a határon túli magyar ügyek diskurzusában.”⁴⁵²

Röviden és erősen általánosítva: a Kárpátalján élő magyar közösség célja, hogy identitását (és az ahhoz szorosan kapcsolódó nyelvét, kultúráját, vallását stb.) megőrizve képes legyen megtalálni helyét a globalizálódó, ugyanakkor ezzel párhuzamosan regionalizálódó világban; rendelkezzen azzal a tudással és azokkal a készségekkel, képességekkel (kompetenciákkal), melyek révén megfogalmazhatja saját válaszait a folyamatosan újratermelődő, megújuló kihívásokra. Ezzel persze lehet vitatkozni, ezt lehet (sőt szükséges) bővíteni, árnyalni, ám úgy véljük, hogy a fent említett dolgok alapvető fontosságúak. Oktatási rendszerünknek tehát ezeknek a céloknak, feladatoknak kell(ene) megfelelnie.

Ebben az oktatásnak, mégpedig az anyanyelvi oktatásnak meghatározó szerepe van. Kutatásaink egyértelműen igazolják például, hogy a nem magyar tannyelvű iskolát végzett magyar gyökerű kárpátaljai magyarok jelentős része (közel fele) már nem (vagy nem csak) magyar identitásúnak vallja magát. A kárpátaljai magyar felnőtt lakosság 593 fős mintáján végzett kutatásunk során a magyar tannyelvű iskolában végzett magyar anyanyelvűek 95%-a vallotta egyben egyértelműen magyar nemzetiségűnek is magát. Azok körében, akik orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába jártak, 53% volt azoknak az aránya, akik ukrán vagy orosz, esetleg nem egyértelműen magyar (hanem kettős vagy többes) nemzetiségűnek vallották magukat. Az anyanyelven oktató iskola előnyeit számos egyéb kutatásunk eredményei igazolják (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2007b, Cserniczkó–Göncz 2009, Cserniczkó szerk. 2003, 2010b, Molnár 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c). Ezeket a kutatási eredményeket megerősítik más kisebbségi magyar közösségek tapasztalatai (pl. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Göncz 2005a, Dobos 2011) és a nemzetközi példák egyaránt (Crystal 1998: 456).

⁴⁵² Csete Örs: Javaslat a Magyariskola Program kimunkálására. Megtalálható az alábbi honlapon: http://www.magyariskola.hu/dokumentumok/dok_01.html.

Az anyanyelvi oktatás fenntartása kulcskérdés: egy a magyar nyelv és irodalom tantervek témakörében rendezett szakmai tanácskozás a Rákóczi Főiskolán

Ugyanakkor kutatásaink egyértelműen rávilágítottak arra is, hogy a kárpát-aljai magyar közösségben – szemben például számos nyugat-európai és ukrainai kisebbséggel, illetve más Kárpát-medencei magyar kisebbségi csoportokkal megegyezően (Gereben 1998) – a magyar nemzeti azonosságtudat legfontosabb, meghatározó, szimbolikus jelentőségű összetevője a nyelv (Cserniczkó 2008a, 2008b). Azaz: a magyar nyelv megtartása nélkül kevés sikerrel tartható fenn Kárpátalján a magyar identitás. A magyar nyelv megtartásának pedig egyértelműen az anyanyelven folyó oktatás kedvez a leginkább (legalábbis a közoktatás szintjén mindenképp).

A magyar nyelvű oktatás hosszú távú fenntartása azért is fontos, mert „a magyar iskolák átadnak egy sor olyan kulturális és történelmi referenciát, amelyek birtokában valaki részévé válhat a valamennyi magyar által birtokolt közös és magától értetődő tudásnak. Teszik ezt részben a magyar (...) irodalom és történelem kanonizált formájának oktatásán keresztül. De talán ennél is fontosabb az a »rejtett tanterv«, amely gyakran eltér a hivatalos tantervi előírások-

tól, ugyanakkor sokkal erősebb nemzeti tartalmakat közvetít, és nagy hatással van egy magyar szemszögű történelemszemlélet kialakulására a kisebbségi gyerekek körében” (Brubaker és mtsai 2011: 287, lásd még Papp 2012: 10).

A magyar nyelven oktató iskola meghatározó továbbá a magyar nyelvhez és kultúrához kötődő intézményrendszer fennmaradása tekintetében is. Papp Z. Attila (2012: 6) szerint „mivel az anyanyelvi oktatási alrendszer sem létezhet önmagában, óhatatlanul is léteznek olyan etnikai/nemzeti (kulturális, gazdasági) hálózatok, amelyek ennek az oktatási alrendszernek a hasznélvezői is. A politikai, gazdasági és oktatási-kulturális etnikai alrendszerek kölcsönös egymásra hatása a nemzeti kisebbség időben való fennmaradását szolgálja. A kisebbségi magyar példa pedig azt is jelzi, hogy az etnopolitika vagy kisebbségi identitáspolitika legfontosabb társadalmi bázisát az »önálló« oktatási intézményrendszer szolgáltatja”.

Kutatásaink (lásd Cserniczkó szerk. 2010b) arra mutatnak rá, hogy miközben a magyar nyelvű általános iskolát végzettek közül gyakorlatilag minden magyar nemzetiségű megtanult írni és olvasni ezen a nyelven, azok körében, akik orosz vagy ukrán nyelven szereztek általános iskolai végzettséget, csak alig kétharmad a magyarul írni-olvasni tudók aránya. Az orosz nyelvű iskolában szocializálódott (egyébként magyar nemzetiségű és anyanyelvű) adatközlőinknek 22,51%-a nem tud sem írni, sem olvasni magyarul, 16,45% pedig csak olvasni tanult meg anyanyelvén; az ukrán nyelven iskolázottak között az anyanyelvén teljesen analfabéták aránya 17,93%, a magyarul csupán olvasni tudóké 18,79% (53. táblázat).

53. táblázat. A kárpátaljai magyarok írni, olvasni tudása magyar, orosz és ukrán nyelven, önbevallás szerint (N = 576)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

	Magyar nyelven		Orosz nyelven			Ukrán nyelven		
	magyar	többségi	magyar	orosz	ukrán	magyar	orosz	ukrán
Írok, olvasok	99,60	89,19	61,04	90,20	93,33	63,28	100,00	85,71
Csak olvasok	0,40	8,11	16,45	1,96	0,00	18,79	0,00	14,29
Nem írok, nem olvasok	0,00	2,70	22,51	7,84	6,67	17,93	0,00	0,00

Ha a magyar tannyelvű oktatás nem teszi általánossá, széles körben elterjedté a magyar nyelvű írni-olvasni tudást, akkor nem lehet magyar nyelvű újságokat, folyóiratokat, internetes portálokat, reklámújságokat, szépirodalmat stb. fenntartani, nincs piaca a magyar nyelvű kultúrának, intézményrendszer-

nek, de még az anyanyelvi íráshoz és olvasáshoz kapcsolódó nemzeti egyházak működése is nehezebbé válik. Azaz: a magyar nyelvű oktatás nélkül „nem lehetne működtetni a modern magyar nyelvű társadalmi nyilvánosságot. Az oktatás magasabb szintjein ezen kívül a magyar iskolák adják át a magyar nyelvű szakmai működéshez szükséges specializált szakszókincset, lehetővé téve ezzel a magyar világ kiterjesztését a munka világára is” (Brubaker és mtsai 2011: 288). Az anyanyelvi oktatás nélkül tehát a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása, térvesztése elkerülhetetlenné válik.

2. Integráció, asszimiláció, szegregáció

A nemzetiségileg és nyelvileg heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció. A kárpátaljai magyarság számára az integráció a járható út. Az integrációnak azonban szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megtartását biztosítja.⁴⁵³ Az asszimiláció folyamatában is szükséges a kétnyelvűség, ám itt csak átmeneti jelenségként. Addig van rá szükség, amíg a kisebbségi közösség fokozatosan átáll az új, többségi egynyelvűségre, általában átvéve az új kultúrát és identitást is (esetleg megtartva korábbi identitásának és kultúrájának néhány marginális elemét). A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűségre. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját kis közösségébe.

Lényeges kérdés azonban, hogyan értelmezzük az integráció fogalmát.⁴⁵⁴ Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet (Bárdi–Tóth szerk. 2011) szerzői arra hívják fel a figyelmet, hogy integráció és asszimiláció között nehéz éles

⁴⁵³ Ehhez lásd: „a kisebbségeknek nem csak az a joguk, hogy identitásukat az anyanyelv közege révén megőrizték, hanem az is, hogy integrálódjanak és részt vegyenek a szélesebb államközösségi társadalomban azáltal, hogy az állam nyelvét megtanulják. (...) az EBESZ tagállamok nemzeti kisebbségeinek többnyelvűvé válása úgy tekinthető, mint a nemzeti kisebbségek védelméhez és integrációjához kapcsolódó nemzetközi dokumentumok céljainak elérését szolgáló leghatékonyabb eszköz”. A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlások és értelmező megjegyzések.

⁴⁵⁴ „Ha a kisebbségi érdekvégyesítés egy adott ország társadalmi integrálódását tűzi ki, akkor a kisebbségi oktatásnak is ezt kell szolgálnia. Csakhogy a kisebbségi és többségi integráció fogalma eltérhet: míg például a többség az anyanyelvi oktatást szeparálódásnak nevezheti, és minden alkalmat megragadhat az anyanyelv visszaszorítására még az anyanyelvi iskolarendszeren belül is, addig a kisebbségi érdekvégyesítés amellettt érvel, hogy az anyanyelvi oktatás alapvető jog, és a közösségként való társadalmi integrációt is elősegíti. Hasonlóképpen, ha a kisebbségi politizálás valamiféle (kulturális, területi) autonómia elérését tűzi ki célul, akkor a kisebbségi oktatás fejlesztése többségi szempontból szeparációs törekvésnek tűnik, míg kisebbségi szempontból jogos igénynek” (Papp 2012: 13).

határvonalat húzni, hiszen mindkettő nyereség és veszteség, befogadás és feladás is egyben. Az asszimiláció csökkenés az egyik etnikum számára, de növekedés a másik közösségnek. Az integráció egyszerre csökkenés és növekedés mindkét közösség számára: a befogadó és a beilleszkedő csoportnak egyaránt alkalmazkodnia kell valamilyen szinten a másikhoz. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy az integráció nem azt jelenti csupán, hogy két csoportnak azonos jogai vannak. Ha ugyanis úgy értelmezzük az integráció jogát és az azonos starthelyzetet, hogy minden állampolgárnak joga van az államnyelven folyó oktatáshoz – mint ahogyan ezt a többségi társadalmak gyakran teszik –, akkor ez valójában nem integráció, hanem diszkrimináció, és nem jogegyenlőség, hanem jogfosztás: az egyik csoportot megfosztják attól a jogától, hogy anyanyelvén tanulhasson, míg a másik számára adott ez a lehetőség.

Papp Z. Attila (2010b: 74) szerint egy csoportot akkor tekinthetünk integráltnak, „ha tagjai az erőforrásokhoz hasonló mértékben férnek hozzá, mint a társadalom többi csoportja/tagja, és dezintegrálódnak vagy szegregálódnak, ha valamilyen dimenzió mentén kisebb mértékben részesül bizonyos erőforrásokból. Az erőforrásokhoz való hozzáférés vagy az azokkal való rendelkezés azonban az integráció megvalósulásának csak első lépését jelenti, és sikerről akkor beszélhetünk, ha a részvétel kiegészül a többségi társadalom tagjaihoz hasonló eredményekkel, outputokkal”. A szerző tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a „társadalmi integrációt jelentősen befolyásolja az iskolai végzettség” (Papp 2010b: 75). Az iskolarendszer, illetve az anyanyelvi oktatás tehát meghatározó a kisebbségek, így a kárpátaljai magyarok nyelvmegtartása és integrációja szempontjából egyaránt.⁴⁵⁵

Vagyis: ha a kárpátaljai magyar közösség a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, valamint a társadalmi integrációt tekinti céljának, akkor szükségszerű, hogy valamilyen szinten elsajátítsa a többségi társadalom nyelvét, mégpedig az anyanyelvű oktatás rendszerén belül.⁴⁵⁶ Ha megvizsgáljuk a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás körül a közelmúltban kialakult politikai helyzetet, akkor kiderül, hogy az ukrán nyelv elsajátításának fontosságában

⁴⁵⁵ Idevonatkozóan lásd még Tove Skutnabb-Kangas és Jim Cummins (1988: 393) írását egy a kisebbségi oktatásról szóló kötetben, ahol amellet foglalnak állást, hogy a társadalmi igazságosság nem a lehetőségek azonosságában rejlik, hanem az eredmények azonosságában (idézi Kontra 2010b: 25–26).

⁴⁵⁶ „Munkaerő-piaci relevancia szempontjából, egyértelmű, hogy ha a pusztán anyanyelvű képzés nem társul az államnyelvi kompetenciák kialakulásával, ez csökkenti az adott országon belüli sikeres pozíciók megszerzését, és elméletileg növeli az anyaországi kivándorlás esélyét. Ha a kisebbségi csoport nem elég »nagy« önmaga teljes mértékű újratermelődéséhez (nem *self-sufficient*), a nyelvi bezárkózás valójában felerősíti az önfelszámolást” (Papp 2012: 10).

mind a többség (az állam, illetve az oktatási tárca), mind a kisebbség (a helyi magyar társadalmi, politikai és szakmai szervezetek) egyetértenek: az ukrán oktatási minisztérium elsősorban arra való hivatkozással törekszik a jelenleg magyar nyelven oktató iskolákat két tannyelvűvé (azaz magyar és ukrán nyelven oktatókká) változtatni, mert a kárpátaljai magyarok nem sajátítják el az államnyelvet, s ez – az oktatási tárca olvasatában – jelentősen csökkenti érvényesülési esélyeiket. Úgy tűnik, mintha a célokban egyetértenénk. De míg a kárpátaljai magyar közösség az anyanyelvű oktatás keretében szeretné elsajátítani az államnyelvet, addig az ukrán kormánypolitika határozataiban az anyanyelv helyett akarja megtaníttatni az ukránt a magyar kisebbséggel. Az additív (hozzáadó) szemlélet jellemzi tehát a kisebbségi, a szubtraktív (felcserélő) a többségi álláspontot.

A többségi nyelv elsajátítását valamennyi Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösség szükségesnek tekinti. S abban is egyetértés mutatkozik, hogy ezt a célt az iskolai oktatás keretein belül kell megvalósítani. Abban is közös a nevező a kisebbségi magyar közösségek körében, hogy a 21. századi globalizációs viszonyok között az államnyelv mellett (legalább egy) világnyelv alapjaival is meg kell ismerkedniük az iskolában a gyerekeknek (Szépe 1984, Lanstyák 1996, Beregszászi 2002).

Vagyis a kétnyelvűség kialakítását mind a többség, mind a kisebbség kívánatosnak tartja, s abban is egyetértés mutatkozik, hogy ennek elérésében kiemelt szerepet szánunk az iskolai oktatásnak. Abban azonban már nincsenek közös állásponton a felek, hogyan: milyen oktatási keretben, mely oktatási módszerek alkalmazásával alakítható ki kétnyelvűség a kárpátaljai magyar gyerekeknél. Ez azonban nem véletlen. A magyarázat az, hogy a kétnyelvűségnek számos értelmezése és típusa létezik, illetve annak is számos módja van, hogyan alakítható ki kétnyelvűség az oktatás révén (Skutnabb-Kangas 1997, Bartha 1999). Mielőtt ugyanis a kétnyelvűség kialakítását tűzzük ki az oktatás (egyik) céljául, mindenképpen tisztázni kell:

- a) hogyan értelmezzük a kétnyelvűség fogalmát,
- b) milyen típusú bilingvizmus elérését tartjuk kívánatosnak,
- c) ezt milyen oktatási modell révén,
- d) mely társadalmi célok érdekében szeretnénk elérni (Lanstyák 1998: 68).

Az ma már a nyelvtudományi kutatások alapján nyilvánvaló, hogy a „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség, azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére nem jellemző, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet. A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv

ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategória figyelhető meg. A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezzük, amelynek két végpontja: egynyelvűség az egyik nyelven (L1-en), illetve a másikon (L2-n), a középpontban pedig a képzeletbeli ideális és „klasszikus” kétnyelvűség áll, s az egyes beszélők a kontinuum különböző pontjain helyezkednek el (Crystal 1998: 452).

A kétnyelvűség számos definíciója közül pedig a meglehetősen tág funkcionális szempontú meghatározást látszik célszerűnek elfogadni, mely szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint. A közösség azon tagjai is kétnyelvűnek tekintendők, akik csak gyengén beszélnek az első vagy második (esetleg mindkét) nyelvet; a különbség közöttük csak abban áll, hogy a kétnyelvűségi kontinuum melyik végpontjához állnak közelebb. Egyeseknél a nyelvtudás foka mindkét nyelven közel áll az anyanyelvihez, másoknál az egyik (vagy a másik) nyelven belül magasabb a kompetencia szintje (Kiss 1995: 217).

A Kárpát-medence magyar társasnyelvszékei egyetértenek abban, hogy a kisebbségi magyar közösségek vonatkozásában az úgynevezett „klasszikus” kétnyelvűség kialakítását lehetetlen és fölösleges elvárni az iskolai oktatástól (Bartha 2003). A kisebbségi, s köztük a kárpátaljai magyar közösség számára az ún. anyanyelv-domináns kétnyelvűségi típus tűnik a legmegfelelőbbnek. Ennek lényege, hogy az első nyelv (a magyar) dominanciájának megtartása mellett a beszélők saját igényeiknek megfelelő szinten sajátítják el az államnyelvet (Kolláth 2005).

Többség és kisebbség tehát egyetért abban, hogy a kisebbségek integrációjának szükséges eszköze a kétnyelvűség. Mi, kisebbségiek ugyanakkor úgy látjuk, hogy az általunk kitűzött célt, azaz a funkcionális, anyanyelv-domináns kétnyelvűséget az anyanyelven oktató (tehát a magyart tannyelvként használó) iskolában, a nemzetközi szakirodalom által anyanyelv-megőrzési programnak nevezett oktatási modell révén lehet a leghatékonyabban elérni. A program lényege, hogy az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet tantárgyként oktatják, az anyanyelvi ismeretekre alapozva kétnyelvű, a kisebbségi nyelvet is ismerő tanárok segítségével, speciálisan az adott közösség számára kidolgozott tantervek, tankönyvek alapján (Skutnabb-Kangas 1990, 1997). A program eredményes, ha szem előtt tartja, hogy a nyelvsajátítás akkor a legsikeresebb, amikor a cél nem a nyelvtanulás, hanem az érdekes témákról való beszélgetés, kommunikáció. Fontos módszertani elv (egyébként annak kellene lennie az anyanyelvi órákon is), hogy az iskolai órákon a kommunikációra, a nyelv hasz-

nálatára kell a hangsúlyt fektetni, és a tanulók nyelvi produkcióját a tartalom és a helyzethez való adekvátság szempontjából kell értékelni elsősorban, s nem a grammatikai formák helyessége felől (Göncz 2005b).

Szintén nagyon fontos módszertani elv az, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy azonos címen szerepel ugyan az ukrán és nem ukrán (hanem például magyar) tannyelvű iskolák tan- és órarendjében, ám nem lehetnek azonosak a tárgy oktatásának céljai, s ebből fakadóan módszerei sem, amiből logikusan következik, hogy a kimeneti követelmények sem lehetnek egyformák. Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor (2002) írja: „a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa.”

Ha a többségi ukrán anyanyelvű és kisebbségi magyar anyanyelvű gyerekeknek azonos szemlélet, módszertan és követelmények alapján oktatják az államnyelvet, az semmiképp sem vezet magas szintű nyelvtudáshoz. Péntek János (2002) kolozsvári nyelvészprofesszor egyenesen nemzetállami paradoxonról beszél: „a román oktatási hatóság és oktatási rendszer több mint nyolc évtizede maga akadályozza a román nyelv hatékony iskolai oktatását éppen azzal, hogy már a bölcsődében és később is folyamatosan ugyanolyan román nyelvi tudást vár el a magyar gyermekektől, mint a román ajkúaktól”.

Úgy véljük tehát, hogy a kárpátaljai magyar közösség számára mind az integráció, mind a nemzeti azonosságtudat, mind pedig a magyar nyelv megtartása érdekében a magyar nyelven oktató iskolatípus a leginkább megfelelő (Bartha 2003). Ugyanakkor egyértelmű, hogy az államnyelv hatékony és eredményes oktatásának problémáját mielőbb meg kell oldani, mégpedig ennek az iskolatípusnak a keretein belül.

A kárpátaljai magyar oktatás önállóságának, a kisebbségi oktatási rendszer legalább részleges autonómiájának problémája tehát itt is megjelenik: amíg a kisebbség nem gyakorolhat érdemi hatást arra, hogy milyen társadalmi és nyelvi célok elérése érdekében működnek a kisebbségi iskolák, s amíg a többség és kisebbség ezen céljai nem esnek egybe, addig a kisebbségi oktatás politikai konfliktusok forrása lesz. Ha a kisebbségi oktatás irányításába nincs érdemi beleszólása a kisebbségi közösségnek, akkor az nem szolgálhatja az esélyegyenlőséget. Ezt egyértelműen igazolják az ukrainai érettségi/felvételi tesztek körüli események (Orosz 2009, Tóth 2008, Cserniczkó 2009a, 2009b, Cserniczkó–Ferenc 2009, 2010, Papp 2010a).

Mielőtt arra a következtetésre jutnánk a fentiek alapján, hogy a magyar nyelvű oktatás megtartása önmagában garanciát jelenthet a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú megmaradására, azt is látnunk kell, hogy a magyar tannyelvű iskolák léte és jövője nem kizárólag az államtól és a többségi társadalom

törekvéseitől függ; „önmagában az, hogy egy oktatási programban az első nyelv a kizárólagos vagy fő oktatási nyelv, nem garantálja a képzés hatékonyságát még az első nyelv tekintetében sem, a másodnyelvről nem is beszélve” (Lansztyák 2005). Nagyon fontos szempont az is, hogy a szülők akarják-e majd, hogy gyermekeik magyar nyelven tanuljanak.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Arról, hogyan vélekednek az anyanyelvi, illetve többségi nyelvi oktatás előnyeiről és hátrányairól a határon túli magyar szülők, lásd Dobos (2011: 81–96), Séra (2009b, 2010a, 2010b), Sorbán (2000, 2009).

3. Kihívások, problémák, feladatok

Az előzőekben főként nyelvi, (tan)nyelvi kérdésekre összpontosítottuk a figyelmünket. A teljes értékű integrációhoz ugyanakkor nem csak nyelvi erőforrásokra van szükség. Ha a kárpátaljai magyar oktatás kérdéskörét csak és kizárólag nyelvi síkra, illetve a tannyelv és a nyelvoktatás vonatkozásaira redukáljuk, akkor nagyon sok olyan probléma elsikkadhat, melyek meghatározóak lehetnek abban, hogy a kárpátaljai magyar oktatási intézményhálózat képes lesz-e megbirkózni azokkal a feladatokkal, melyek a közösség céljainak eléréséhez szükségesek.

Véleményünk szerint a kárpátaljai magyar oktatás legfontosabb kihívásai jelenleg a következők:

- a) az Európa nagy részét s egyben Ukrajnát és Kárpátalját is érintő demográfiai hullámvölgy;
- b) a magyar nyelvű képzés hitelessége, presztízse;
- c) a homogén szemlélet dominanciája, a differenciált megközelítés elsikkadása;
- d) az oktatás lehető legteljesebb spektrumának lefedése (az óvodától az iskolai és szakképzésen át a felsőoktatásig és felnőttképzésig);
- e) a képzés minőségének biztosítása;
- f) a vertikális és horizontális mobilitás lehetőségének, illetve az esélyek egyenlőségének garantálása;
- g) az egyes oktatási struktúrák közötti átjárhatóság biztosítása (Kárpátalja–Ukrajna; Kárpátalja–Magyarország; Kárpátalja–Európa vonatkozásokban egyaránt).

3.1. A demográfiai tényezők

Európa legnagyobb részét, így például Magyarországot is érinti a lakosság elöregedése, a népesség korfájának kedvezőtlen alakulása. Ez a trend fokozottan érinti Ukrajnát (Csete–Papp–Setényi 2010, Gyurgyik–Horváth–Kiss 2010). Kárpátalján a magyar nemzetiségűek száma fokozatosan csökken az utóbbi két évtizedben, s ez az asszimiláció és a csökkenő természetes szaporulat mellett

(Molnár–Molnár 2005) az (elsősorban Magyarországra irányuló) áttelepülés következménye (lásd pl. Kincses szerk. 2011).

A népeség fogyása az oktatási intézmények tanulói létszámára is hatással van: miután a rendszerváltást követően fokozatosan nőtt a magyar nyelven (is) oktató oktatási intézmények és az ezekben tanulók létszáma, az utóbbi években folyamatosan csökken a magyar tannyelvű iskolákba beiskolázottak száma. A csökkenés oly mértékű, hogy számos intézményben, ahol korábban két, ritkábban három párhuzamos osztály működött, már csak egyetlen osztályt indítottak. Illetve néhány intézményben egyetlen osztály indítása is problémákat okoz.

A magyar gyerekek számának visszaesése mellett egyre nagyobb gondot okoz a roma gyerekek arányának erőteljes növekedése a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban (Papp 2010a: 483).⁴⁵⁸ A 2008/2009-es tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló roma gyerekek 44,2%-a (2872 tanuló) magyar tannyelvű iskolába/osztályba járt; számos iskolában – elsősorban a kistélepüléseken – a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja, hiszen az iskoláskorú magyar gyerekek száma oly kicsi, hogy akár egyetlen osztály elindítása is kétséges lehet; a magyar nyelven oktató iskolák tanulójának 17,1%-a a cigány etnikumhoz tartozott (Braun–Cserniczkó–Molnár 2010). Hasonló tendenciák figyelhetők meg a (részben) magyar nevelési nyelvű óvodákban is (Balogh–Molnár 2011: 17).

Ez a kérdés nemcsak kulturális, hanem egyszersmind nyelvi, szociális és pedagógiai probléma is. A más szocializációs közegekből érkező roma gyerekek kultúráját a gyakran előítéletes pedagógusok nem ismerik. A roma gyerekek eltérő nyelvi szocializációjuk miatt nehezen boldogulnak a kidolgozott nyelvi kódot megkövetelő iskolai szituációkban, s beilleszkedésüket szociálisan hátrányos helyzetük tovább fokozza.

A roma gyerekek magas arányszáma a magyar tannyelvű iskolákban olyan kérdéseket is felvet, melyek túlmutatnak a demográfiai tényezők alakulásán. Az iskolák továbbtanulási mutatóit elemezve kitűnik, hogy magyar tannyelvű iskolák első osztályaiba beiskolázott gyerekek 50-60%-a nem jut el az érettségig (erről lásd: Orosz 2007: 328, Papp 2010a: 490–491), s ez az adat látszólag arra utal, hogy a magyar nyelven oktató iskolák nem készítik fel kellőképpen neveltjeiket a továbbtanulásra, azaz az ezekben folyó oktatómunka színvonalá alatta marad az ukrán tannyelvű iskolakénak. Ez a mutató nyilván összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy a kárpátaljai roma lakosság jelentős része

⁴⁵⁸ A problémakörrel lásd Bartha Csilla *A magyar nyelv és a „leszakadó rétegek”* című összefoglalóját. <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-hatranynos-helyzetu-csoportok/>

épp azokban a járásokban él, melyekben a magyar lakosság túlnyomó többsége, illetve hogy a kárpátaljai romák csaknem kétharmada (62,4%-a) magyar anyanyelvű, s így a magyar nyelven oktató intézményeket részesíti előnyben.

A jelenlegi demográfiai trendeket figyelembe véve tehát egyértelmű, hogy a kárpátaljai magyar oktatás alapvető érdeke a magyar iskolákban tanuló roma gyerekek erőteljesebb integrálása, lemorzsolódási arányaik csökkentése, halmozottan hátrányos helyzetük mérséklése. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a nagy arányban magyar anyanyelvű kárpátaljai cigányok a magyar nyelven oktató iskolák tanulólétszámának egyik legfőbb utánpótlását jelentik (Braun–Cserniczkó–Molnár 2010).

3.2. A magyar nyelvű képzés hitelessége, presztízse

A kisebbségi oktatás kapcsán felvetődik a magyar nyelvű képzés hitelességének, presztízisének problémája. Azok az oktatáspolitikai lépések, melyek bármilyen formában veszélyeztetik a magyar nyelvű oktatást, egyben bizonytalanságot okoznak a szülőknél, és ezzel sokakat arra ösztönöznek, hogy eleve ne a magyar, hanem az ukrán nyelvű intézményeket válasszák gyermekük számára (Bartha 2003: 64–65).

Amikor az állam vagy a többségi társadalom arra való hivatkozással szeretné kiszorítani a kisebbségek nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a kisebbségiek integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani. Mégpedig azáltal, hogy kiszabadítja őket nyelvi és nemzetiségi-etnikai gettójukból. Vagyis a többségiek a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánják megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosítanak számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvüket mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközét kínálják fel.⁴⁵⁹

Amikor az államhatalom képviselői a kisebbségiek, így például a kárpátaljai magyarok szemére vetik, hogy nem képesek vagy nem akarják megtanulni az államnyelvet, s ezzel saját magukat rekesztik nyelvi korlátok közé, és hátrányos helyzetbe hozzák magukat a továbbtanuláshoz⁴⁶⁰, a munkaerőpiacon, akkor a kisebbségi nyelven folyó oktatás hitelét rombolják.

⁴⁵⁹ Kontra Miklós (2006b: 19) szerint Joshua Fishman (1988/1992: 169) ezt a fajta többségi érvelést a „Mi csupán ki akarjuk szabadítani őket a saját maguknak épített etnikai börtönből” szindrómának nevezi.

⁴⁶⁰ Mint ahogyan ezt az ukrán oktatási minisztérium tette egy 2008-as hivatalos dokumentumban, ahol a tárca megállapítja: „az ukrán nyelv nem megfelelő szintű elsajátítása egyes magyar tannyelvű intézmények végzőseit megfosztja konkurenciaképességüktől a felsőoktatási felvételi teszvizsgákon” (lásd Melnyik–Cserniczkó 2010a: 141). A minisztérium részben erre a megállapí-

A magyar tannyelvű iskola presztízse kapcsán is érdemes figyelniük a roma kisebbségre és a roma gyerekek fokozatosan emelkedő arányára ezekben az intézményekben. Ugyanis a roma gyerekek magas száma a magyar nyelven oktató iskolákban sok szülő számára vonzóbbá teszi azokat az intézményeket, melyekben nincsenek cigány gyerekek (Balogh–Molnár 2008, Balogh 2009, Braun–Cserniczkó–Molnár 2010: 74). Ennek egyrészt az az oka, hogy a magyar közösség legnagyobb része negatív előítéleteket táplál a romákkal szemben (Papp–Veres szerk. 2007, Braun–Cserniczkó–Molnár 2010: 95–106). Másrészt az, hogy a pedagógusoknak e téren hatalmas a tudáshiánya és tapasztalatlansága, s ezért képtelenek kezelni vagy legalább mérsékelni a romák magyarkétől eltérő szocializációjából, kultúrájából és nyelvi viselkedésmódjából fakadó konfliktusokat. Mindez odavezet, hogy a gyakran fokozottan hátrányos helyzetű roma tanulók jelenléte az osztályban olyan kezelhetetlen problémává válik, ami megnehezíti a fegyelem fenntartását, a tananyag eredményes elsajátítását, a hatékony oktatómunkát. S mindennek eredményeképpen a falusi kis iskolák nem a társadalmi hátrányok lefaragásának, hanem a szociális egyenlőtlenségek fenntartásának és újratermelődésének, illetve az etnikai előítéletek, ellentétek megalapozásának színterévé és eszközévé vál(hat)nak.⁴⁶¹

Az említett tényezők együttes hatása nyilván sok szülőt tántorít el a magyar tannyelvű iskolától. A magyar tannyelvű általános iskolákban tanulók számának csökkenése pedig nyilvánvalóan hatással van az oktatás magasabb fokozataira is (Papp 2010a). Éppen ezért alapvető fontosságú, hogy megtaláljuk azokat a lehetőségeket, melyek révén fenntartható, illetve növelhető a magyar nyelvű képzés hitelessége, presztízse. Ebben fontos szerepet játszhat a minőségi képzés, illetőleg a vonzó feltételrendszer.

A fentiek mellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a magyar nyelvű oktatás presztízst és hasznosságát nagyban befolyásolja, hogy az oktatás nyelve, vagyis esetünkben a magyar milyen funkciókkal, presztízzsel bír a nyelvet használó közösség mindennapi életében. Mert hiába lesznek iskoláink, s hiába lesz meg minden jogunk ahhoz, hogy anyanyelvünkön tanulhassunk, ha a szülő mégis úgy érzi majd: számára az a hasznosabb, „kifizetődőbb”, ha gyermeke az államnyelven oktató iskolában tanul. Vagyis: a magyar nyelvű iskola-rendszer fenntartásához az is elengedhetetlen, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz is, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több

tásra alapozza azt a rendeletét, melyben a magyar nyelven oktató iskolákat kéttannyelvűekké szervezné át.

⁴⁶¹ A különböző iskolatípusban tanuló kárpátaljai magyar gyerekek nyelvhasználata közötti különbségekre hívja fel a figyelmet pl. Beregszászi–Cserniczkó (2004a).

funkcióban használni lehessen Kárpátalján, s akkor talán lesz szándék és akarat is a nyelv használatára, továbbörökítésére. Ankerl Géza (1993) például szinte egyenlőségjelet tesz a nyelvi, nyelvhasználati és az oktatási jogok közé, amikor így fogalmaz: „A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsonkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassák, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig.”

Mert hiába alakítjuk ki a kényelvűséget az iskolában, ha a tanintézmények falai közül kilépve azt tapasztaljuk: a magyar nyelv sehol sem, vagy csak a szűk családi körben, esetleg szakrális funkciókban használható. A kárpátaljai magyarság célja nem az, hogy szakrális célokra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja. Mert a nyelvet csak és kizárólag az tartja fenn, ha használják. Az a nyelv, melynek nincsenek anyanyelvi beszélői, legyen akármilyen nagy múltú, hordozhat bármekkora kulturális értéket (lásd a latin példáját), mégiscsak holt nyelv.

Lanstyák István (2002) úgy véli: „A döntő az, hogy a szlovákiai magyaroknak milyen lehetőségeik vannak anyanyelvük használatára a magán- és a közélet különböző szinterein. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a beszélők a másik nyelvre, annál inkább anyanyelv-domináns a kényelvűségük, s így annál kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása.” Azaz: ha használhatjuk anyanyelvünket, ha annak van gyakorlati, reális értéke, akkor fenntartható a kényelvűség. Ha azonban a nyelv már nem hasznos, ha gyakorlati célokra, kommunikációs funkciók ellátására nem alkalmas, akkor a kényelvűség fokozatosan egynyelvűséggé változik, a többség nyelvén.

A nyelv használhatósága tehát jelentősen növeli a nyelv értékét, presztízsét. Ha a magyar nyelvű oktatási rendszert többek között a magyar nyelv megőrzése érdekében kívánjuk fenntartani, akkor figyelniünk kell arra is, hogy szélesítsük és fenntartsuk a magyar nyelv használati körét is (lásd Beregszászi 2012). Nagyon fontos tehát „annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszköz voltában is” (Péntek 2007).

3.3. A homogén szemlélet dominanciája, a differenciált megközelítés elsikkadása

A kárpátaljai magyar oktatásról szólva ma leggyakrabban az egy tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó. Viszonylag ritkán merül fel a kárpátaljai szórványok oktatásának kérdése. Pedig a nyelvészek jó ideje figyelmeztetnek arra, hogy – mint minden közösség – a határon túli magyar nemzetrészek is rétegzettek, s nem kezelhetők monolit tömbként. Nemritkán megfedekezünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyar domináns kárpátaljai magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem vagy csak alig beszélnek magyarul, szintén anyanyelvük, mégpedig esetükben az ukrán a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a nyelvélénkítés vagy a nyelvésztesítés jöhet szóba (Bartha 2003, Lanstyák 2005).

Szerencsére ma már eredményekről is számot adhatunk e téren. Már van olyan helyzetértékelő felmérés, mely reálisan, differenciáltan, településenkénti bontásban elemzi a szórványban élő magyar közösségek oktatásának problematikáját, s ezen helyzetértékelés alapján fogalmaz meg ajánlásokat (Orosz 2004, Orosz szerk. 2007). Az elemzés pozitívuma, hogy szembe néz azzal is, hogy ma már nemcsak a „klasszikus”, Tisza-forrás környéki magyar nyelv-szigeteket kell szórványként kezelnünk, hanem a kárpátaljai léptékben nagyvárosi szórványokat vagy szórványosodó közösségeket is (például Ungvár, Munkács magyarságát is).

Ugyanakkor máig tapasztalható olyan hozzáállás is, mely a legnagyobb jó szándék mellett is egyértelmű károkat okoz tudatlanságával és tájékozatlanságával. Arra a számon kérő magatartásra utalunk, mely a szórványban élőket teszi felelőssé anyanyelvük elvesztése, alacsony magyar nyelvi kompetenciájuk, helyesírási hibáik stb. miatt (pl. Panyakó 2007), illetve amely úgy véli: a magyar származású, de a magyarral csak az iskolában ismerkedő kárpátaljaiak számára is a magyar nyelven folyó oktatás lehet az egyetlen célravezető. Az ilyen hozzáállás a gyerekek iskolai előmenetelét, társadalmi mobilitását áldozza fel a nyelv- és nemzetmentés oltárán.

El kell fogadnunk, hogy mások a magyar nyelv és a magyar nyelvű/magyar nyelvi oktatás lehetőségei és esélyei például Beregszász és Rahó környékén. Az erdélyi példa alapján nekünk is lépniünk kell (vö. Péntek 2008: 150).

3.4. Az oktatás lehető legteljesebb spektrumának kialakítása

Ha az ukrainai kisebbségi oktatást elemezzük, kiderül, hogy az ukrán, illetve a Szovjetunióban privilegizált helyzetű orosz közösség oktatási struktúrája mellett voltaképpen csak a román és magyar iskolaszervezet tekinthető viszonylag teljes spektrumúnak (Orosz 2007, Cserniczkó–Melnik 2007, Melnik–Cserniczkó 2010a). Oktatási intézményrendszerünk sokat fejlődött az elmúlt másfél évtizedben. Ám máig nem mondhatjuk el azt, hogy az oktatás valamennyi szintjén reális alternatíva a magyar nyelvű képzés. Számos kistelepülésen nincs elérhető óvoda. Néhány szórványközségben nem sikerült megszervezni a vasárnapi iskolát vagy a fakultatív nyelvoktatást, a Nagyszőlősi járásban több olyan településen nincs magyar tannyelvű iskola, ahol a magyarok száma és aránya jelentős (például Fancsikán, Mátyfalván, Tekeházán, Királyházán stb.). A szakképzés terén pedig alig akad olyan szakma, amely magyar nyelven is tanulható (lásd Orosz 2007). Ennek a problémának a megoldása többek között egyrészt azért megfontolandó, mert a kárpátaljai munkaerőpiacon jelenleg nagy a kereslet a felkészült szakmunkásokra, illetve mert ezeket az intézményeket éppen az a réteg célozhatná meg, amely nem jut el az érettségiig, hanem menet közben lemorzsolódik.⁴⁶² A felsőoktatásban nem a párhuzamos struktúrák kialakításán (Ferenc 2009b), hanem a (részben?) magyar nyelven tanulható alap- és mester-szakok bővítésén kellene fáradozni. Például azon, hogy az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar karán olyan szakokon is indítson képzést az egyetem, melyek nem működnek a Rákóczi Főiskolán (például jogász, orvos, vegyész, közgazdász, szociális munkás stb.). A felnőttképzés és -továbbképzés rendszere ma jórészt csak a pedagógusok továbbképzésében, illetve néhány ad hoc jellegű tanfolyam vagy képzés keretében folyik. Célszerű volna azon lehetőségek felkutatása, melyek – akár magyarországi minőségbiztosítási háttérrel – valóban hasznosítható tudást, a munkaerőpiacon konvertálható ismereteket nyújtanak.

3.5. A képzés minőségének biztosítása

Amint erre már korábban utaltunk, a kárpátaljai magyar oktatás hitelessége, presztízse nagymértékben függ attól, milyen színvonalú képzést nyújtanak intézményeink. Hiába őrizzük meg és fejlesztjük teljessé ugyanis a magyar nyelvű

⁴⁶² Emlékeztetőül: a magyar tannyelvű iskolákban az első osztályba beiratkozottaknak csak 40-60%-a jut el az érettségiig.

oktatási rendszert, ha az ott szerzett tudás nem versenyképes, s ha az oktatás alacsony színvonala miatt iskoláink nem a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítését, hanem konzerválását és újratermelését segítik.

Az oktatás színvonalának biztosítása azonban csak úgy lehetséges, ha követelményeinket és eredményeinket folyamatosan összevetjük egyrészt az ukrainai, másrészt például a magyarországi hasonló intézmények rendszerével. Ehhez viszont talán megfontolandó lehet valamiféle belső minőségbiztosítási szakmai fórum létrehozása. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az iskolát választó szülőnek a „magyar nyelvű vagy minőségi oktatás” dilemmájával kelljen szembenéznie. Fontos feladat, hogy a vagy kötőszó helyén az és álljon.

Az oktatás minőségének kérdése reális egybevetések nélkül nehezen értékelhető. Az Ukrajnában a felsőoktatásba jelentkezők számára 2008-tól kötelezővé tett úgynevezett független tesztelés (azaz a tesztközpontokban letett érettségi és egyben felvételi vizsga) ad némi támpontot ahhoz, hogy meghatározzuk, hol tart a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás az országos átlaghoz képest. Orosz Ildikó a 2008-as tesztelés eredményeit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek szintjét. Például matematikából, biológiából, fizikából jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kortársaikhoz képest. A líceumokban, gimnáziumokban érettségizettek teljesítménye a szaktárgyakból jobb, mint az általános középiskolákban érettségizetteké (Orosz és mtsai 2008). Ez természetesnek tekinthető, mert a líceumokban és a gimnáziumokban egy előzetese kiválasztás alapján nyernek felvételt a diákok, egy évvel tovább tanulnak⁴⁶³, és egyébként is motiváltabbak, mint a középiskolákban tanulók zöme. A líceumok és gimnáziumok diákjai átlagban jobb teljesítményt nyújtottak, mint a hasonló típusú ukrán nyelven oktató intézmények végzősei. Kevesebb volt a nem teljesítők aránya, de kevesebben értek el 10–12-es⁴⁶⁴ osztályzatot is (Orosz és mtsai 2008).

Kirívóan rosszak ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatási szakra jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi érettségien. Miközben 2008-ban országos átlagban a

⁴⁶³ Az általános középiskolákban Ukrajnában 11 évfolyam elvégzése után kaphatnak érettségit a diákok, a líceumokban és a gimnáziumokban azonban 12 évfolyam elvégzése után. 2011-től azonban már a líceumok és gimnáziumok is 11 évfolyam elvégzése után érettségiztetnek Ukrajnában.

⁴⁶⁴ Az ukrainai közoktatás 12 fokú skálán értékel. Az 1-től 3-ig terjedő osztályzatok az elégtelen, a 4-től 6-ig terjedők a közepes előmenetelnek felelnek meg. 7-től 9-ig jó, 10 és 12 között jeles az iskola értékelése.

maturálók 8%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségien⁴⁶⁵, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány csaknem 30% volt.⁴⁶⁶ 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szerette volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra körtelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább.⁴⁶⁷

Az egységes szempontok szerint megszervezett érettségi/felvételi vizsgák eredményeinek elemzése arra is alkalmas, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák helyét meghatározza az ukraini iskolarendszeren belül. A magyar nyelven oktató intézmények közötti eredményességi rangsor felállítására is felhasználható volna. Ám arra nem alkalmasak ezek a mutatók, hogy általános képet kapjunk az ukraini közoktatás színvonaláról. Mindenesetre az ukrán közoktatás átlagos színvonaláról kaphatunk némi képet, ha figyelembe vesszük, hogy 2009-ben és 2010-ben a központi teszteken ukrán nyelvből és irodalomból érték el a legmagasabb átlagpontszámot a felvételizők: a maximális 200 pontból 2009-ben átlagosan 148,33 pontot szereztek, 2010-ben pedig 152,81-et. Fizikából voltak viszont a legalacsonyabbak az átlageredmények: 2009-ben 113,49, 2010-ben ennél némileg jobb, 117,37 pontos átlagot értek el a felsőoktatásba igyekvők.⁴⁶⁸ Ezek az eredmények akár jónak is mondhatók volnának (hiszen 2010-ben ukránból a maximum pontszám 76,41%-át, fizikából pedig 58,69%-át érték el az emelt szinten maturálók), ha nem tudnánk, hogy a fent közölt eredmények valójában hazug statisztika mutatói. A maximálisan megszerezhető 200 pontból ugyanis 100 pontot már akkor megkap a vizsgázó, ha kitölti a vizsga regisztrációs lapját. Vagyis ukrán nyelvből és irodalomból a valójában csupán 100 pontos rendszerben mindössze 52,81 pontot, fizikából pedig csak 17,37 pontot értek el átlagosan azok az érettségizők, akik a felsőoktatásban szeretnék folytatni a tanulmányaikat.⁴⁶⁹

Oktatásunknak azon a téren is előre kell lépnie, hogy a valós életben (is) hasznosítható ismereteket közvetítsenek, minél magas színvonalon (Beregszászi 2012). Egyelőre ugyanis iskoláink még mindig a nagy mennyiségű lexikális tudás bifláztatását tekintik szinte egyetlen feladatuknak, a kulcskompetenciák fejlesztését pedig csak a feladatmegoldás során.

⁴⁶⁵ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

⁴⁶⁶ Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2008. június 6., 5. lap.

⁴⁶⁷ Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2009. július 24., 13. lap.

⁴⁶⁸ *Урядовий Кур'єр* 2010. július 7.

⁴⁶⁹ *Урядовий Кур'єр* 2010. július 7.

tésére azonban alig jut figyelem. 2010 tavaszán 107 kárpátaljai magyar egyetemista és főiskolás töltött ki egy olyan feladatlapot, melyet a nemzetközi PISA-tesztek olvasásértési és problémamegoldó feladataiból állítottak össze. Első- és harmadéves felsőoktatási hallgatók megdöbbentően alacsony eredményt értek el ezen kulcskompetenciákat mérő sztenderdizált teszten. A szövegértési feladatokon összesítésben 69%-os, a problémamegoldó feladatokkal azonban mindössze 43%-os hatékonysággal boldogultak a hallgatók (Badó 2010). Mindez arra mutat rá, hogy iskolarendszerünk épp az olyan lényeges készségeket és képességeket nem alakítja és fejleszti megfelelő módon, melyekre a mindennapokban, az önálló tanulás, információszerzés és -feldolgozás során van szükség. A magyar tannyelvű iskola azonban csak akkor lehet vonzó és sikeres, ha hasznos(ítható) tudást közvetít, s ezt jól, magas színvonalon teszi.

Az oktatás színvonalával kapcsolatos annak a problémának az alaposabb elemzése és kezelése is, mely az egyes iskolatípusokban folyó oktatás minőségével kapcsolatos. Kutatásaink eredményei egyértelműen rávilágítanak ugyanis arra, hogy a nyelvi nevelés területén jelentős különbségek vannak az úgynevezett tehetséggondozó intézmények (gimnáziumok, egyházi líceumok), a városi hagyományos középiskolák, illetőleg a falusi középiskolák között (Bereg-szászi–Cserniczkó 2004a, 2004b). Az iskolatípusok közötti hasonló különbségek sejlenek a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség tantárgyi vetélkedőinek iskolák szerinti eredményeit összesítő mutatókból is, s nyilván az iskolatípusok eredményei közötti jelentős eltérések indokolják, hogy a KMPSZ egy ideje külön kategóriában versenyezteti a gimnáziumok és líceumok, illetve a hagyományos középiskolák növendékeit. Ha azokat a mutatókat elemeznénk, melyek azt foglalják össze, mely iskolákból hányan jelentkeztek 2008 óta az ún. független tesztelésre, ill. hányan tették le sikerrel ezeket a vizsgákat, az iskolatípusok közötti számottevő eltérések minden bizonnyal ez esetben is kirajzolódnának. Hosszú távon nem lehet olyan iskolarendszert fenntartani, ahol csupán az, hogy melyik középiskolát választja a szülő gyermekének, egyben kijelöli továbbtanulási esélyeit is.

3.6. A vertikális és horizontális mobilitás lehetőségének, illetve az esélyek egyenlőségének biztosítása

Iskoláinkban egyrészt olyan képzési színvonalat kell biztosítanunk, amely piac-képes, hasznosítható tudásanyagot nyújt, másrészt olyan képességeket és kész-

ségeket alakít ki a diákokban, amely lehetővé teszi a későbbi önálló tanulást és ismeretszerzést, az új követelményekhez, elvárásokhoz való igazodást. A 21. században gyorsan változik a gyakorlatban is alkalmazható tudásanyag. A technikai fejlődés felpörgő üteme miatt az oktatási intézményekben megszerzett ismeretek az évek során gyökeresen átalakulhatnak, hiszen egy egyetemen vagy szakiskolában végzett személy körülbelül 40 évig lesz a munkaerőpiac szereplője. Képzési rendszerünknek tehát arra is fel kell készítenie diákjait, hogy képesek legyenek elavuló ismereteik felújítására, újabb ismeretek befogadására, vagyis: az önálló tanulásra. S a versenyképes tudás ma már nem mindig szerzhető meg helyben: gyakran érte kell menni. S itt is van felelősségünk.

A felsőoktatásnak sokáig csak a vertikális mobilitásban betöltött szerepét hangsúlyozták. Ám a határok és képzési rendszerek átjárhatóságára, valamint a munkaerő szabad áramlásának biztosítására törekvő 21. századi Európában a felsőfokú képzésnek a horizontális mobilitás lehetőségét is számításba kell vennie. Úgy vélem, hogy még akkor is fel kell készítenünk diákjainkat arra, hogy akár szűkebb településterületükön kívül is megállják a helyüket a munkaerőpiaci versenyben, ha Ukrajna (s részeként Kárpátalja) a jelenlegi állás szerint középtávon (s valószínűleg hosszabb perspektívában is) kimarad az európai integrációból. Vagyis: az oktatás hagyományos szerepe (a vertikális mobilitás lehetőségének biztosítása) mellett olyan képzést kell kínálnunk intézményeinkben, mely megteremti a lehetőséget a horizontális mobilitáshoz, vagyis ahhoz, hogy valaki Kárpátaljáról indulva akár Ukrajna, akár Magyarország, akár valamely más állam oktatási rendszerében folytathassa tanulmányait vagy vállalhasson munkát. Ehhez nyilvánvalóan egyrészt nyelvi alapokra, másrészt valóban hasznosítható minőségi tudásra, illetve az önálló tanulás készségére van szükség.

Azonban csak akkor leszünk képesek biztosítani a mobilitás esélyét, ha diákjaink egyenlő esélyekkel indulnak a versenyeken, akár a felsőoktatásba kerülésről, akár a munkaerő-piaci pozíciókról van szó. Érdekérvényesítő képességünk komoly próbája lehet például az, hogy sikerül-e elérnünk, hogy diákjainkat ne sújtsák mesterségesen előidézett hátrányok; például azzal, hogy olyan követelményeket támasztanak velük szemben az ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsgán, mint az anyanyelvi beszélőkkel szemben; vagy el tudjuk-e érni azt, hogy az anyanyelvű érettségizésnek és felvételizésnek törvényi garanciái legyenek.

3.7. Az egyes oktatási struktúrák közötti átjárhatóság biztosítása

A kétirányú mobilitás lehetőségének biztosítása feltételezi, hogy az ukrainai oktatás minél teljesebben integrálódjék a nemzetközi oktatási térbe. Ez természetesen elsősorban központi feladat. Ám számos feladat hárul a kárpátaljai magyar oktatás szervezőire, irányítóira is, melyek közelebb vihetnek ehhez a célhoz. A kárpátaljai magyar oktatási szakemberek feladata lehet például annak felvetése, hogy a helyi, (elsősorban) magyar nyelven oktató intézmények által kiállított bizonyítványokat, okleveleket, diplomákat mind Ukrajna, mind Magyarország, mind pedig az Európai Unió, illetve munkaerőpiaca elismerje. Ehhez egyrészt az szükséges, hogy állami és nem állami oktatási intézményeink Ukrajnában mindenképpen működési engedéllyel rendelkezzenek (azaz eleget téve az ehhez szükséges feltételeknek meg kell szerezniük a licenziókat), másrészt akkreditált képzést folytassanak. Ugyanakkor arra is törekedni kell, hogy két- vagy többoldalú bel- és külföldi együttműködések révén, intézményi szintű kapcsolatok kiépítése és működtetése által szerezhessenek tapasztalatokat az egyes kárpátaljai intézmények arról, milyen elvek és módszerek, elméleti és gyakorlati készségek és képességek szükségesek az integrációhoz. Vagyis: intézményi rendszerünknek nemcsak az ukrainai, hanem a nemzetközi oktatási vérkeringésbe is be kell kapcsolódnia.

A mobilitást olyan tényezők is nagyban megnehezítik, sőt: erőteljesen gátolják, melyek a mai Európában érthetetlenek. A kárpátaljai magyar közösség számára például létfontosságú a külföldön (elsősorban Magyarországon) végzett fiatalok hazatérése (például az így hazahozott szakmai tudás és a demográfiai mutatók miatt). Ám miközben a Magyarország irányába történő horizontális mobilitást támogatja a magyar állam (például állami ösztöndíjak révén), a visszafelé való mozgást több meghatározó tényező teszi csaknem lehetetlenné. Például: nem vetődik fel kellő hangsúllyal, hogy milyen mértékben lehet a Magyarországon (vagy másutt külföldön) egyetemet végzett kárpátaljaiak (köztük például a lelkészek, pedagógusok, jogászok, mérnökök) hazatérésének és itthoni beilleszkedésének megnehezítője az államnyelv ismeretének hiány(osság)a. Erre nyilván sokan úgy reagálnak, hogy nem a magyarországi egyetemek, hanem az ukrainai iskolák feladata és felelőssége az ukrán nyelv elsajátíttatása. Ez tény. De ha nem teszünk erőteljes lépéseket azért, hogy iskoláink eredményesen és hatékonyan oktassák az ukrán nyelvet, akkor nemcsak az Ukrajnán belüli migrációt és mobilitást nehezítjük meg közvetett módon, hanem azt is, hogy a Magyarországon szerzett tudást hazahozhassák a fiatalok. Az sem emeli

az ukrán nyelv elsajátításának motivációját (és a magyar nyelvű oktatás presztízsét), hogy Magyarországon gyakorlatilag nem lehet nyelvvizsgát tenni Magyarországon legnagyobb szomszédjának államnyelvéből, illetve hogy a magyarországi továbbtanulásnál a magyar oktatási hatóságok nem ismerik el nyelvvizsgával egyenértékűnek azon kárpátaljai ukrán nyelvtudását, akik magyar tannyelvű intézményben végeztek itthon.⁴⁷⁰

Ehhez hasonló súlyú probléma a külföldön szerzett oklevelek, diplomák, tudományos fokozatok ukrain elismertetése. A jelenlegi ukrain gyakorlat szerint a más államban szerzett, végzettséget igazoló okmányokat honosítani kell. Ez az eljárás azonban gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Nemzetközi (magyarországi) diplomáciai, politikai nyomás nélkül lehetetlen elérni, hogy egy Magyarországon szerzett egyetemi diplomát vagy PhD-fokozatot az ukrán hatóságok – hosszas bürokratikus eljárás keretében – elismerjenek. Ukrajna évekig nem gördített akadályt azok elé, akik külföldön szerzett diplomával vállaltak állást például a kárpátaljai magyar oktatási intézményekben. Amikor azonban a nem Ukrajnában szerzett diplomák honosítása kötelezővé vált, ez nemcsak a most hazatérni vágyókat, hanem azokat is érintette, akik már évek óta a helyi munkaerőpiacra beilleszkedett szereplők.

Ha a kárpátaljai magyar közösség nyelvi és oktatási helyzetét elemezzük, akkor elengedhetetlen a szélesebb kontextus figyelembevétele. Lehetetlen ugyanis úgy érdemben befolyásolni a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetét, oktatási struktúrájának hatékonyságát, hogy a minket leginkább érdeklő szeletet kiemeljük a régió, az ország vagy a térség kontextusából.

A kárpátaljai nyelvi helyzet jobbításához, a nyelvek egyenrangúságához jelentős mértékben hozzájárulhatna az a gyakorlat, hogy az egymás mellett élő nemzetiségek az iskolai oktatás folyamatában elsajátíthatnák egymás nyelvét. De – ahogyan azt a fentiekben láttuk – nem csupán az ukrán állam nem teremtette meg a feltételeket az ukrán nyelv eredményes elsajátításához, mi sem állunk készen arra, hogy ha holnap esély kínálkozik arra, hogy tantárgyként bevezessék a magyar nyelv oktatását például mindegyik ukrán tannyelvű iskolában a Beregszászi járás területén, akkor ehhez tantervet, tankönyveket, tanári kézikönyveket, szemléltetőket, pedagógusokat, kész módszertani keretet tudjunk biztosítani.

⁴⁷⁰ A Kárpátalján magyar tannyelvű iskolákban ukránból érettségit tettek 2013-tól már kaphatnak felvételi többletpontokat.

VII. Összefoglalás

← Egy igazi reklámhordozó: kétnyelvű hirdetés egy teherautó platóján, Kárpátalja 2012

↑ Salánk határában ilyen díszes tábla üdvözli a községbe érkezőket, természetesen ukránul és magyarul is

VII. Összefoglalás

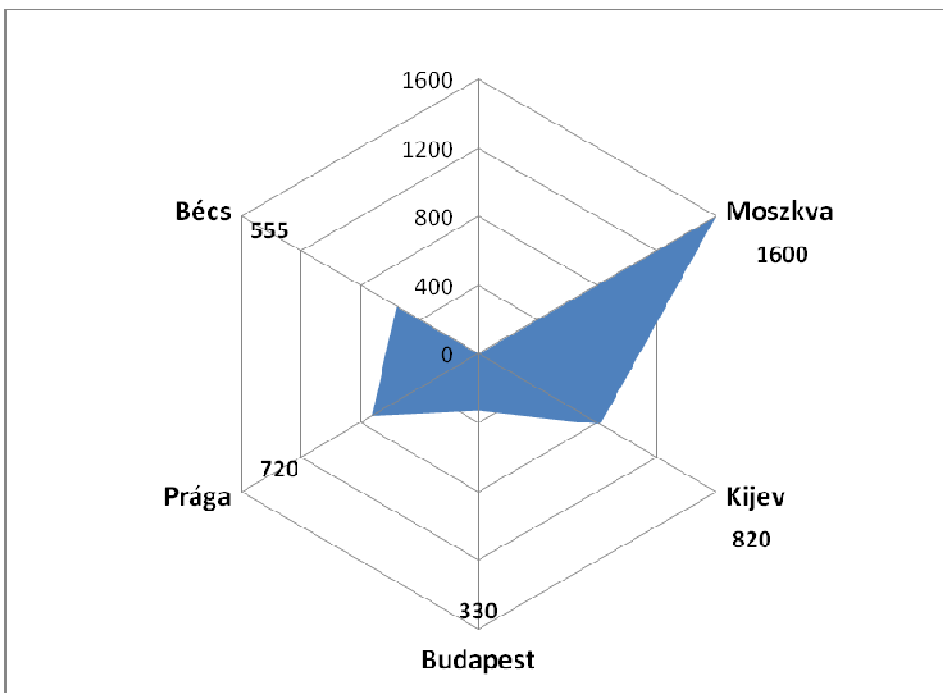
A ma Kárpátaljaként ismert, Ukrajnához tartozó közigazgatási egység négy Európai Unió tagállammal (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) szomszédos, mögötte pedig ott van a 46 millió lakossal rendelkező, 603,7 km² összterületű Ukrajna. A régióban sok nemzetiség és nyelv (ukrán/ruszin, magyar, román, orosz, szlovák, cigány, német), több vallásfelekezet (ortodox/pravoszláv, római és görög katolikus, református, izraelita) és számos kultúra él egymás mellett. A vidék a nyugati és keleti keresztény civilizáció és kultúra határán fekszik, több olyan nyelvi és kulturális határ fedi itt egymást, melyek választóvonalak valahol a Kárpátok gerincén húzhatók meg. Ilyen szempontból a terület tipikusan Közép-európai régió. „Ha van egyetlen fogalom, amely Közép-Európát, mint a kontinens nyugati és keleti fele közötti érintkezési övet jellemzi, kifejezi, az a művelődésben megnyilvánuló kétoldalúság, illetve a kettő közötti határ. Európa két felének fejlődéstörténetében a nyugati kereszténység kultúrája, valamint a keleti és déli ortodoxia hagyományanyaga kitörölhetetlen, sajátos jegyeket hordoz. (...) Valószínű, hogy nemcsak a vallási különbség, de Európa két felének történelmi fejlődése is hozzásegített annak az »egyetemes« különbségnek a létrejöttéhez, amelyet nyugati és keleti kultúrának nevezünk” – olvashatjuk a Közép-Európa Atlaszban (Rónai szerk. 1945/1993: 184). Ez a kelet és nyugat közötti kettősség, átmenetiség Kárpátalja egyik jellemzője.

Az átmenetiség a vidék történelmét is jellemzi. A régiót az elmúlt csaknem 150 évben uraló különböző államok regionális nyelv- és oktatáspolitikáját a hatalmat birtokló többségi elit pozícióinak megerősítése vezérelte. A régió sorsáról, az itt élő nemzetiségek, nyelvek, kultúrák és felekezetek létéről vagy nem létéről, fejlődéséről vagy elnyomásáról jellemzően nem a helyiek, hanem a messzi fővárosokban élő politikai elitek döntöttek. Kárpátalja azonban túlságosan messze esik a mindenkori főváros(ok)tól: Béctől, Budapesttől, Prágától, Moszkvától és Kijevtől is.⁴⁷¹ Ez a vidék mindegyik fényes fővárosból távoli, poros provinciának tűnik. A terület természeti és szellemi erőforrásainak kihasználása érdekében az állami regionális politika fő célja minden korszakban a nyugalom

⁴⁷¹ Ungvár távolsága Béctől kb. 555 km, Budapesttől 330 km, Prágától 720 km, Moszkvától 1600 km, Kijevtől 820 km. Lásd a 40. ábrát.

fenntartása volt a régió lakosságának körében, ám a hatalom valódi gyakorlásába nem vonták be a helyieket, és érdemben ma sem teszik.

40. ábra. Ungvár távolsága néhány európai nagyvárostól (km-ben)

Az a régió, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, ilyen vagy olyan szempontból, de voltaképpen egyetlen olyan állam kötelébe sem illeszkedett vagy illeszkedik tökéletesen szervesen és integránsan, amelyekhez tartozott, s egyben mindegyik országnak periférikus vidéke volt.

A Monarchián belüli Magyarország keretében több vármegyére tagolt, nem összefüggő egységként kezelt északkeleti vidék természetföldrajzi szempontból illeszkedett ugyan az országhoz, etnikai, nyelvi és vallási⁴⁷² szempontból azonban sajátosságát ruszin többsége adta. A vidék Csehszlovákiához csatolását sem etnikai, sem történelmi, sem kulturális, sem nyelvi, sem néprajzi, sem pedig természetföldrajzi érvek nem magyarázzák. Az első világháború után kialakított új szláv állam stratégiai okokból kapta meg a területet: a régió biztosította a szövetséges Csehszlovákia és Románia közötti közvetlen összeköttetést,

⁴⁷² A régióban élő szlávok görög katolikus vallása keleti rítusú, de nyugati (római) fennhatóságú.

s egyben elválasztotta egymástól a szövetségi kapcsolatban álló Lengyelországot és Magyarországot. A második világháború után a Szovjetunió szintén stratégiai okokból kebelezte be a területet. A befolyási övezetét a kelet-közép-európai államokra kiterjesztő kommunista birodalom ezzel a Kárpátok határolta természetföldrajzi régió belére került. Területszerzését a Kárpátok két oldalán élő szláv lakosság, azaz az ukránok etnikai, nyelvi és kulturális azonosságával indokolta a szovjet propaganda. Ezért is volt szükség a ruszin etnonima eltörlésére, betiltására. Ám a galíciai és kárpátaljai ukránok összetartozása nem magyarázza a terület déli, síkvidéki, egységesen magyarok lakta tömbjének Szovjetunióhoz kerülését. Ukrajna a Szovjetunió széthullása után az egykori Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság határain belül vált függetlenné 1991-ben. A fiatal ukrán állam megörökölte azokat a területeket is, melyeket a Szovjetunió kebelezett be a huszadik század első felében: Galíciát, Bukovinát, Kárpátalját, valamint a Hruscsov által 1954-ben⁴⁷³ az USZSZK-nak ajándékozott Krim-félszigetet. Kárpátalja vonatkozásában az örökség „jogalapját” a Kárpátok két oldalán élő ukránok etnikai, etnográfiai és nyelvi összetartozása⁴⁷⁴, illetve az 1939-ben néhány óráig fennálló miniállam, Kárpáti Ukrajna adta. Ám a vidék déli, nagyrészt máig abszolút magyar többségű sávja etnikai, néprajzi, kulturális, felekezeti és nyelvi szempontból, valamint földrajzilag egyaránt különbözik a régió egyéb területeitől, s erre a területre sem a csehszlovák korszakban kialakított Podkarpatszka Rusz, sem Kárpáti Ukrajna, sem pedig a Kárpátaljai Kormányzóság fennhatósága nem terjedt ki.

Valószínűsíthető, hogy legalább részben a fentiek is magyarázzák azt a tényt, hogy – a Moszkvából kézivezérelt Szovjetuniót nem számítva – a régiót birtokló mindegyik állam valamilyen autonóm formáció révén kívánta rendezni ennek a vidéknek a státusát. Ám valódi öngazgatást egyszer sem nyertek a terület lakosai. Az első világháború végén kínált autonómiát már későn próbálta megszervezni Magyarország. Később mind a Csehszlovák, mind pedig az 1939–1944 közötti magyar politikai elit éretlennek tartotta a régió szláv lakosságát a széleskörű autonómia bevezetéséhez. A független Ukrajna pedig – az 1991-es

⁴⁷³ Az 1654-ben Bohdan Hmelnyickij és I. Alekszej orosz cár által megkötött, az ukrán területek Oroszországhoz csatolását kimondó perejaszlvi szerződés 300. évfordulója tiszteletére kapta meg Ukrajna a félszigetet.

⁴⁷⁴ Részlet a szovjet–csehszlovák szerződésből: „Kárpát-Ukrajna (...) a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.” Idézi Fedinec (2008a: 220).

népszavazások ellenére⁴⁷⁵ – paranoiás módon kerüli Kárpátalja autonómiájának kérdését, és a probléma felvetőit rendszerint szeparatistának, az ország területi egységét veszélyeztető, külföldi hatalmak politikai és anyagi támogatásával működő provokátornak bélyegzik.⁴⁷⁶ Úgy tűnik tehát, hogy ma az ukrainai politikai elit éretlen ahhoz, hogy érdemi politikai, szakmai párbeszéd keretében vitassa meg egy esetleges kárpátaljai autonómia esélyeit és lehetőségeit.

A régió túlmutató kül- és belpolitikai események hatására végül tehát Magyarország, Csehország és Ukrajna is amellett határozott, hogy az önrendelkezés helyett a status quo fenntartását, az autonómia helyett a centralizációt, a regionalizmus helyett a hegemoniát kínálja Kárpátalja számára.

A régióban alkalmazott nyelvpolitikát valamennyi korszakban több tényező befolyásolta. Hatással voltak rá a nemzetközi politikai események, a szomszédos országok szándékai, a központi állam nyelvpolitikai törekvései, a régió etnopolitikai sajátosságai, valamint a lokális elitnek saját nyelvi és nemzetiségi mozgalmi.

Hosszú ideig a nemzeti nyelv és annak kodifikált változata nem volt kiemelt identitásjelző elem, ennél sokkal lényegesebb volt például a felekezeti hovatartozás. Ezen időszakban természetes volt egy nagy presztízsű és hatalmas kulturális értéket képviselő *lingua franca* használata az államigazgatásban, az egyházban és a kultúra, a tudomány területén. Amint azonban a nyelv a nemzeti identitás egyik legfontosabb szimbólumává vált Európában, az internacionalizmus nyelvi ideológiáját felváltotta a vernakularizáció, illetve az asszimiláció, a nyelvi nacionalizmus ideológiája, és előtérbe kerültek a helyi nemzeti nyelvek. Amikor Magyarországon ennek a több évtizedes folyamatnak a keretében a latint és a németet fokozatosan a magyar váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (például az államigazgatásban és az oktatásban), az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még nem szakadt el az internacionalizmus nyelvi ideológiájától, és az egyházi szláv és a nagyorosz nyelvet, illetve ezek regionális elemekkel vegyített

⁴⁷⁵ Mint említettük, 1991. december 1-jén Kárpátalja lakossága arról is véleményt nyilvánított, akarja-e, hogy Kárpátalja a független Ukrainán belül különleges öngazgatási státust nyerjen. A szavazók 78%-a voksolt igennel. Ezzel párhuzamosan a Beregszászi járás szavazópolgárai még egy szavazócédulát kaptak. Az abszolút magyar többségű járásban a szavazók 81,4%-a arra szavazott, hogy támogatja egy magyar autonóm körzet létrehozását (Berényi 2011: 103–105, Dupka 2004).

⁴⁷⁶ Jellemző példaként említhető annak az ukrán nyelvű monográfiának a szemlélete, mely az ukrán etnopolitika szemszögéből vizsgálja a kárpátaljai magyar közösség helyzetét, politikai és kulturális tevékenységét. A kötet szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy a jövőben a kárpátaljai magyarok nem adják fel a nemzeti területi autonómiára irányuló törekvéseiket, s ez irredentizmushoz vezethet (lásd Hetymancsik–Hriscsik–Sipka 2008).

helyi változatát használta a sztenderd változat funkcióiban. Mindaddig nem alakult ki éles konfliktus a magyar állam és a szláv kisebbség között, amíg a központi hatalom nem akarta kiterjeszteni a magyar nyelv használati körét az ország periferiáján élő szláv közösség belső nyelvi piacára is. Amikor aztán – a nemzeti ébredéssel párhuzamosan – a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a vernakularizáció ideológiája, azaz a saját nyelv használata iránti igény, egyidejűleg két nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióért: a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve a helyi nyelvjárásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin.

A kiegyezés után a magyar nemzeti ideológia erősödése szabott irányt a nyelvpolitikának is. A közvetlenül az első világháború lezárása előtti időszakban a magyar nyelv- és nemzetiségi politika a területmegtartásnak volt alárendelve: a magyar kormányzat a nemzetiségi és nyelvi jogok szélesítése révén szerette volna Magyarországon belül tartani a nemzetiségi vidékeket, többek között Kárpátját is. Mint tudjuk: későn és sikertelenül.

Csehszlovákia kárpátjai nyelvpolitikáját nagyban meghatározták az újonnan létrejött állam által a békeszerződésben vállalt kötelezettségek. A Ruszinsz-kóban regionális többséget alkotó szlávok értelmiségi elitje körében egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszofil, ukranofil és ruszinofil) közül a csehszlovák éra végére egyértelműen az ukrán orientáció került fölénybe, s ez, valamint a kérészetű Kárpáti Ukrajna kikiáltása később – a politikai események alakulásával együtt – meghatározónak bizonyult a helyi szlávok identitásának, nyelvi orientációjának alakulásában. Az ukrán irány megerősödését Podkarpatszka Ruszban az is segítette, hogy az első világháború utáni időszakban már a Kárpátok túloldalán is egyre inkább megszilárdult az ukrán identitás. Továbbá az is kedvezően hatott az ukrán irányzat kiteljesedésére, hogy Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években az úgynevezett „коренизация” programját hirdették meg a nemzetiségi politikában. Ennek lényege, hogy a tagköztársaságok területén a névadó nemzetiség pozícióinak megerősítését támogatta a hatalom, valamint nem akadályozta a homogén tömbben élő más nemzetiségek közigazgatási egységekbe szerveződését. Ezen időszakban tehát Szovjet-Ukrajnában az ukrán nyelv és kultúra kiemelt támogatásban részesült (lásd Rjabosapko 2001: 82, Macjuk 2009: 116–117, Magocsi 2007a, 2012).

Az 1938 őszen részben, illetve 1939 tavaszán teljesen Magyarországhoz visszakерült régióban az állami nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése geopolitikai céloknak volt alárendelve. A ruszin nemzetiségi és nyelvi önállóság támogatása révén Budapest mind az alakulóban lévő ukrán államtól, mind pedig a közeledő szovjet-orosz bolsevizmustól igyekezett távolítani a vidék szláv lakosságát, és a számukra biztosított nemzetiségi és nyelvi jogok, az állami támoga-

tással fejlődésnek indult kulturális és tudományos élet egyaránt azt hivatott szolgálni, hogy a régiót Magyarországon belül tartsa. A ruszin irányzat támogatása egyértelműen ennek az állampolitikai célnak az elérésre irányult.

A területet a második világháború után megkaparintó Szovjetunó a kezdeti időszakban az ukránosítás, az ukrán identitás kizárólagossá tétele, a ruszin mozgalom teljes betiltása révén legitimálta területfoglalását, majd – a politikai, gazdasági, kulturális élet teljes szovjetizálása mellett – a szovjet internacionalizmusba burkolt szovjetesítés, oroszosítás időszaka következett. A szovjet nyelvpolitika a három nyelvi irányzat közül visszaszorította a ruszint, támogatta viszont – bár közel sem egyenlő mértékben – az orosz és az ukránt.

A Szovjetuniótól Kárpátalját megöröklő Ukrajna nemzetiségi és nyelvpolitikáját a függetlenné válás első esztendeiben az etnikai és nyelvi konfliktusok elkerülésének szándéka vezette, melynek elsődleges célja a korábbi elit zavartalan hatalomátmentéséhez szükséges nyugodt politikai háttér biztosítása volt. Lényegében azonban az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitika a szovjet beidegződések szerves folytatásának tekinthető. Ezt a politikát – akárcsak a korábbi szovjet törekvéseket – ugyanúgy jellemzi a gyakorlatban nagyrészt alkalmazhatatlan, meg nem valósított látszatjogok biztosítása, mint a többségi nemzet felé orientáló burkolt asszimiláció, vagy a regionális nemzetiségi és nyelvi mozgalmak, autonómiatörekvések féken tartása, visszanyesése. Emellett az ukrán nyelvpolitikában az ukrán nyelv státusának, használati körének az oroszszal szembeni megerősítése ugyanúgy együtt kezelendő az ország szuverenitásának szimbolikus kérdésével, mint ahogyan a 19. század eleji Magyarországon a magyar nyelv pozícióinak kiterjesztése a latinnal és a némettel szemben egyben a Habsburg központosítás elleni nemzeti harc eleme volt (Gyurgyák 2007: 39). Az ukrainai elitnek az ukrán nyelv pozícióit erősítő törekvései egyértelműen negatív értékelése helyett nem szabad megfélemlenünk arról, hogy Európa legtöbb állama olyan nemzetállam, amely sok tekintetben hasonló nemzetfejlődési folyamatokon ment át, mint a mai Ukrajna. A magyar reformkor időszaka például számos párhuzamot kínál: a függetlenség felé törekvő magyar nemzet a szuverenitás egyik szimbólumát a magyar nyelvben találta meg, és – annak ellenére, hogy a Magyar Királyság területén számos más etnikum képviselői és több nyelv beszélői éltek –, a magyar nyelvet tették meg kizárólagos államnyelvvé a latinnal és a némettel szemben. Az alig több, mint két évtizede függetlenné vált Ukrajna az identitáskeresés, a nemzetépítés útját járja, s ezen az úton, úgy tűnik, a közös nyelvre alapozott nemzetállam át-ugorhatatlan lépcsőfok.

A régióban egymással versengő nyelvi változatok közül a ruszin orientáció és az ukranofil mozgalom hívei számára a magyarországi más szláv közösségek,

a szerbek és szlovákok nemzeti és nyelvi mozgalmi jelentettek példát (lásd pl. Taskovics 2009: 253). A pánszlávizmussal szemben fellépő két irányzat azonos ideológiából fakad. Mind az ukrán, mind a ruszin mozgalom a ruszofil (pánszláv) eszmékkel szemben próbált egy elkülönülő nemzeti, illetve egy ezzel összefüggő vernakularizációs (a saját nyelvet helyzetbe hozó) nyelvi identitást képviselni.

Nyelvpolitikai szempontból Ukrajnára – ahol 2012-ig jogilag az ukrán volt az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv, de a mindennapok gyakorlatában az elméleti egynyelvűség helyett gyakorlati kétnyelvűség működik – tökéletesen érvényes az alábbi megállapítás: „Gyakran igen jelentős eltérés van (...) a *de facto* és a *de jure* helyzet között, azaz a tényleges szociolingvisztikai valóság és az között, hogy hivatalosan hány nyelvet ismernek el egy adott államban. Az elismert egy-, két-, esetleg többnyelvűség és a tényleges egy-, két- vagy többnyelvűség között tehát a legkritikább esetben van kölcsönös megfelelés. (...) A nyelvi valóság tehát igen gyakran szemben áll a nyelvpolitikával” (Bartha 1999: 48).

Nemzetiség- és nyelvpolitikai szempontból a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése bizonyult a leglényegesebbnek a régióban az egész vizsgált periódusban: máig vitatott, hogy a kárpátaljai szlávok nyelvét, nyelvváltozatait hogyan határozzuk meg.

Azon nyelvészek számára, akik a nyelvet nem csupán véges számú nyelvi jelelemből létrehozható végtelen számú jelkombinációként szemlélik, hanem a nyelv alapvető tulajdonságának tekintik egyrészt a nyelvi változatosságot, másrészt a nyelv társadalmi beágyazottságát, evidens, hogy a nyelv, nyelvjárás vagy nyelvváltozat fogalma nem könnyen választható szét. Ronald Wardhaugh (1995: 24–25) a nyelv és társadalom szoros összefüggéseit tárgyaló egyetemi tankönyvében azt írja: „sok beszélő nehezen tudja eldönteni, hogy nyelvnek vagy egy nyelv dialektusának kell-e nevezni azt, amit beszél. Ez a bizonytalanság nem meglepő: tényleg, hogy döntjük el, hogy mi egy nyelv és mi egy nyelv dialektusa? Milyen kritériumok alapján határozhatjuk meg, hogy X változat egy nyelv, Y pedig csak dialektusa egy nyelvnek?” – teszi fel a kérdést.

Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, nézzük, hogyan látja a szociolingvisztika: mi a nyelv, illetve vizsgáljuk meg: mitől nyelv egy nyelv! A szociolingvisztika (társasnyelvészet) olyan nyelvészeti irányzat, amely a nyelvet nem csupán jelrendszernek, nem pusztán kommunikációs kódnak tekinti, hanem elsősorban úgy közelít hozzá, mint olyan jelenséghez, amely alkalmas az emberek és közösségek közötti hierarchikus viszonyok tükrözésére, a beszélők különféle – többek között nemzeti – identitásának jelzésére (lásd Sándor 2001). A szociolingvisztika – éppen abból kiindulva, hogy a nyelvek és a nyelvváltozatok szám-

talán identitás kifejezésére alkalmasak – nem tekinti könnyen definiálható, jól körülírható egységnek a nyelvet. Az, amit laikusként homogénnek érzékelünk és nyelvnek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek, úgynevezett nyelvváltozatok (dialektusok) bonyolult összessége. Voltaképpen azt mondhatjuk: „A NYELV” nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak, és amelyek összességét valamilyen kategorizáció, absztrakció alapján nyelvnek fogunk fel. Ahhoz hasonlatos módon, ahogyan például valamely közös tulajdonságuk alapján a különböző méretű, formájú, anyagú és funkciójú tárgyakat azonos kategóriába soroljuk. Így lehet példának okáért *asztal* a neve számos olyan tárgynak, amelyek szemre kevésbé hasonlítanak egymásra, s funkciójuk (lásd: *ebédlőasztal, íróasztal, műtőasztal, pinpongasztal* stb.), színük, méretük, anyaguk is eltérő.

De vajon milyen szempontok, milyen közös tulajdonság alapján osztályozzuk úgy a nyelvváltozatokat, hogy egyesek A, mások pedig B nyelvhez tartoznak? A józan ész és a mindennapi tapasztalat alapján azt gondolhatnánk, hogy ez a közös tulajdonság a kölcsönös érthetőség: ha X és Y is a saját nyelvét (nyelvváltozatát) használja, amikor egymással érintkeznek, s megértik egymást, akkor egy nyelven beszélnek. Ha viszont nem értik egymást, az X és Y által használt nyelvváltozatok nem egyazon nyelv részei, hanem különböző nyelvekhez tartoznak. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. Crystal (1998) *A nyelv enciklopédiája* című könyvében nyelv és dialektus lehetséges kapcsolatait mutatja be öt példa (a brit és amerikai angol, a magyar és az angol, a norvég és a dán, a kínai nyelvjárások, valamint a török és üzbég nyelvek/nyelvváltozatok szembeállításával). A szerző nemcsak a kölcsönös érthetőséget, hanem a beszélők kulturális gyökereit is felvette mint esetleges osztályozó szempontot.

Az általa bemutatott első típusban olyan nyelvváltozatokról van szó, amelyek beszélői kölcsönösen megértik egymást, s a nyelvet használó közösségek kulturális gyökerei is (részben) közösek. Ebből az következik, hogy a brit és az amerikai angol az angol nyelv két változata, vagyis egy nyelvhez tartoznak. Mielőtt azonban feltétel nélkül teljes mértékben egyetérténénk ezzel a következtetéssel, gondoljunk arra, hogy mint nemzetet senkinek sem jut eszébe összemოსni a briteket az amerikaiakkal. Azt is vegyük figyelembe: annak ellenére így van ez, hogy történelmi távlatokban nem telt el sok idő a két közösség elkülönülése között. S arról se feledkezzünk meg, hogy ha angolul írunk, bármely jobb számítógépes szövegszerkesztő program tucatnyi angol helyesírás normáit

ajánlja fel szolgálatainkra.⁴⁷⁷ Az idegennyelv-tanárok azzal is tisztában vannak: az amerikai és a brit nyelviskolák komoly harcot vívnak azért, hogy a nem angol nyelvű országokban ne a konkurens változatot oktassák az iskolákban (Kontra 1999: 96–98).

Nézzük a második típust. Ez sokkal egyszerűbb: az angol és a magyar kölcsönösen nem érthetők, a két népnek nincsenek közös kulturális hagyományai, tehát az angol és a magyar két külön nyelv.

Korántsem ennyire egyértelmű viszont a harmadik típus: ha egy norvég találkozik egy dánnal, s mindketten anyanyelvükön beszélnek, gondok nélkül megértik egymást. A két népnek nincsenek közös tradíciói. A kölcsönös érthetőség ellenére senkinek sem jut eszébe megkérdőjelezni, hogy a norvég és a dán két különböző nyelv.

A negyedik típus talán még ennél is bonyolultabb. Kína hatalmas kiterjedésű ország, ahol sok nyelvjárás található. Ezek közül kettőt említ Crystal: a kantoni és a hakka változatot. Tegyük fel, hogy találkozik két kínai, és mindkettő csak a saját nyelvjárását beszéli. Ebben az esetben a kantonit beszélő nem érti meg a hakkát beszélőt. Vagyis a két nyelvváltozat között nem áll fenn kölcsönös érthetőség. Ennek ellenére mindketten mély meggyőződéssel állítják: bár nem értik egymást, egy nyelven: mégpedig kínaiul beszélnek (lásd még pl. Cseresnyési 2004: 126–127).

Végül az ötödik esetben egy (oszmán) török és egy üzbég találkozását képzeljük el. A részben közös kulturális hagyományokkal rendelkező két nép fiai, ha mindketten saját nyelvüket használják, több-kevesebb sikerrel megértik egymást. Ha az egymást megértő norvégot és dánt különböző, az egymást nem értő kínaiakat pedig azonos nyelveket beszélőnek tekintettük, akkor vajon ez esetben hogyan járunk el?

A fenti esetek kapcsán talán nyilvánvalóvá vált: nyelv és nyelvjárás elkülönítésének nincsenek egyértelmű tudományos szempontjai. A kölcsönös érthetőség és a kulturális hagyományok együtt sem igazítanak el ebben a kérdésben. Láttunk példát arra is, hogy vannak, akik értik egymást, s mégis különböző nyelvek beszélőinek tartják magukat, és arra is, hogy vannak olyanok, akik annak ellenére is ragaszkodnak ahhoz, hogy egyazon nyelven beszélnek, hogy nem értik, amit a másik mond. Vannak tehát olyan nyelvváltozatok, amelyeknél könnyű eldönteni, hogy egyazon nyelvhez tartoznak-e vagy sem, míg mások esetében ez a kérdés objektív kritériumok alapján eldönthetetlen.

⁴⁷⁷ A kötet szerzőjének otthoni számítógépe a következő angol helyesírás-ellenőrzőket ismeri: ausztrál, belizei, dél-afrikai, brit, fülöp-szigeteki, hongkongi, indiai, indonéziai, írországi, jamaikai, kanadai, karibi, malajziai, szingapúri, Trinidad és Tobago-beli, új-zélandi, USA-beli és zimbabwei.

A nyelvészetben tehát köztudomású, hogy nincsenek egyértelmű tudományos kritériumok annak meghatározására, hogy valami önálló nyelv vagy csupán egy nyelv nyelvjárása: „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog” – írja Peter Trudgill (2010: 129). Az sem döntő érv két vitatott nyelvváltozat hovatartozásának megítélésében, hogy mennyire állnak közel egymáshoz nyelvi rendszerük és szókészletük alapján (Bartha 1999: 14).

A szociolingvisztikában ismert az *Abstand* és *Ausbau* (másként különálló és beépült) nyelvek fogalma (Kloss 1967a, Trudgill 1992b, 1997, 2001, 2003).⁴⁷⁸ A beépült (*Ausbau*) nyelveket – a különálló (*Abstand*) nyelvektől eltérően – nem nyelvi (fonológiai, grammatikai és lexikai) tulajdonságai, hanem sokkal inkább szociális, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. E tekintetben – amint azt fentebb is láthattuk – a nyelvek közötti hasonlóság vagy a kölcsönös érthetőség nem tekinthető mérvadó szempontnak (Crystal 1998: 363, Bartha 1999: 14–16). A csehét és a szlovákot, a szerbet és a horvátot, a bolgárt és a makedónt stb. például nem azért tekintik külön nyelvnek, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól (a csehek és szlovákok többé-kevésbé éppúgy megértik egymást, mint a szerbek és a horvátok, vagy a bolgárt és makedónt beszélők, még akkor is, ha mindegyikük saját anyanyelvén beszél), hanem mert két független államhoz tartoznak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv.⁴⁷⁹ Ezzel szemben a kínai nyelven belüli nyelvjárásokat egyazon nyelv változatainak szokás tekinteni, annak ellenére, hogy ezek a nyelvváltozatok egymástól olyannyira különböznek,

⁴⁷⁸ A beépült (*Ausbau*) nyelv „Olyan nyelvváltozat, amely – az ún. különálló nyelvektől eltérően – nem annyira nyelvi jellegzetességei, mint inkább társadalmi, kulturális és politikai jellemzői miatt számít nyelvnek és nem dialektusnak. E jegyek között általában megtalálható az autonómia és a sztenderdizáltság” (Trudgill 1997: 12). Ezzel szemben a különálló (*Abstand*) nyelv „Olyan nyelvváltozat, amely önmagában is inkább nyelvnek, mint dialektusnak számít, mivel nyelvi jellegzetességeit tekintve minden más nyelvtől jelentősen különbözik. A nyelvi távolság e változat és más nyelvek között olyan mértékű, hogy – a beépült nyelvektől eltérően – nyelv mivolta nem vitatható” (Trudgill 1997: 46).

⁴⁷⁹ Kötetünkben már esett szó arról, hogy ez nem mindig volt így; emlékezzünk csak a csehszlovakizmus ideológiájára. Az angolul 1986-ban, majd 1992-ben, magyar fordításban pedig először 1995-ben megjelent kötetében Wardhaugh (1995: 34) így ír: „A szerbhorvát valójában ugyanannak a nyelvnek két, részlegesen standardizált változata, de (...) politikai okokból sok horvát jobban szeretné, ha a kettőt különálló, teljesen standardizált nyelvekként ismernék el, s nem egy standard nyelv két változataként. Olyan helyzetben szeretnének lenni, mint az ukrán beszélők az orosz beszélőkkel szemben (az ukránok egy másik nyelv beszélőinek tekintik magukat, és el is ismerik ilyenek őket)”. Tegyük gyorsan hozzá: a 20. század elején egyáltalán nem volt olyan egyértelmű, hogy az ukrán önálló nyelv, s beszélőit különálló nyelv beszélőinek tekintik (lásd pl. Scsegolev 1912).

hogy nem áll fenn közöttük a kölcsönös érthetőség. „A kínai beszélők sokszor csak közvetítő nyelven keresztül értik meg egymást (...). A kínai nyelveket (nyelvjárásokat) nem szerkezeti hasonlóságuk vagy közelségük, de nem is a közös (?) írásbeliség, hanem politikai (és kulturális) kínaiságuk miatt szokás a »kínai nyelv« kategóriájába foglalni” (Cseresnyési 2004: 126–127).

Ahogy a nyelv fogalmát nem könnyű pontosan körülírni, azt is nehéz meghatározni, mi a nyelvváltozat. Wardhaugh (1995: 25) több nyelvváltozat-definíciót is idéz kötetében. Ilyen például Hudsoné (1980: 24), aki a nyelvváltozatot „hasonló eloszlású nyelvi egységek halmazaként” határozza meg. A szintén citált Ferguson (1972: 30) szerint a nyelvváltozat „az emberi beszédsémák bármely együttese, amely kellőképpen homogén ahhoz, hogy a szinkronikus leírás elérhető technikáival elemezni lehessen, és amelynek kellően átfogó szemantikával elégséges elem, elrendezés vagy elrendezési eljárás van a repertoárjában ahhoz, hogy minden formális kommunikációs kontextusban funkcionálni tudjon”.

Trudgill (2003: 35) meghatározása szerint a nyelvváltozat olyan egység, mely grammatikai, fonológiai és lexikai szempontból különbözik más nyelvváltozatoktól, és amely meghatározott földrajzi területhez és/vagy társadalmi osztályhoz vagy csoporthoz kötődik, a nyelv pedig ezen nyelvváltozatok összessége. Crystal (1998: 38–39) így határozza meg a nyelvváltozatot: „a dialektus minden nyelvre és minden beszélőre egyaránt alkalmazható fogalom. E felfogás szerint minden nyelv több, a beszélő földrajzi és szociális hátterét tükröző dialektusra bomlik (...). A dialektusokat (...) több idiolektus⁴⁸⁰ elemzése révén kapott absztrakciónak tekinthetjük, a nyelveket pedig több dialektuson végzett absztrakció eredményének.” Sándor Klára (2001: 37) szerint „A nyelvváltozatot úgy írhatjuk le, mint valamilyen szinten közös tulajdonságokat fölmutató nyelvhasználati módok együttesét, amely az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól”, és – tehetjük hozzá – más nyelvek változataitól. „A nyelvváltozat kiterjedésének egyik szélső pólusa a nyelv, a másik szélső pólusa pedig egy nyelvváltozatnak az egyes ember idiolektusában élő változata” (Sándor 2001: 38).⁴⁸¹

⁴⁸⁰ Idiolektus: egy egyén nyelvi rendszere, jellegzetes nyelvhasználati módja(i). A fogalomról lásd pl. Trudgill (2003: 60).

⁴⁸¹ Az utóbbi definícióban szereplő „épp releváns szinten elkülönül” kitételre azért is felhívjuk figyelmet, mert jelzi: a társadalmi, politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Meggyőződés alapján vagy a hasonlóságokat, egyezéseket tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, a különbözőség, az eltérések válnak hangsúlyossá. Akik például a 19-20. század fordulóján amellett érveltek, hogy létezik önálló ukrán nyelv, azok azt emelték ki, hogy az ukránok néprajzi és nyelvi szempontból miben különböznek az oroszoktól. A szláv nyelvi

Mihajo Hrusevszkij (1913), az ukrán nemzeti eszme egyik első teoretikusa az ukrán nyelv kapcsán emlékeztet arra, hogy a nyelv és nyelvjárás fogalma konvencionális, s nincsenek olyan egyértelmű kritériumok, melyeknek meg kell felelnie egy nyelvváltozatnak ahhoz, hogy nyelvnek, s ne nyelvjárásnak értékeljék.⁴⁸² Ebből fakad, hogy az ukránt egyesek nyelvnek, mások nyelvjárásnak tekintik, véli. „Egy nyelv kulturális jelentősége nem nyelvészeti definíciótól függ, hanem a történelmi tényezők hatásától és az adott nép kulturális erejétől” – foglalja össze Hrusevszkij (1913) a problémát. Az orosz (nagyorosz), és a rutén (kisorosz vagy ukrán) irodalmi nyelv elkülönítése kapcsán írta Bonkáló Sándor (1915: 81–82): „Nem annyira tudományos szempontok, mint inkább politikai tekintetek akadályozzák a kérdés tárgyilagos megoldását. Ez a szláv filológia történetében – sajnos – igen nagy szerepet játszik. (...) A kérdés tárgyilagos megoldását itt is a politikai érdekek előtérbehelyezése s a hibás alapból való kiindulás akadályozta.”

A fentiek alapján megállapítható, hogy a nyelv és a nyelvváltozat nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történelmi kifejezés is egyben. Ha a *nyelv vagy nyelvjárás?* kérdésben konfliktus merül fel, „nyelvészeti alapon az ilyesfajta konfliktusokat soha nem lehet megoldani” (Crystal 1998: 40). „A »nyelv vagy nyelvjárás« kérdést társadalmi-politikai (azaz nem nyelv-szerkezeti) alapon szokás eldönteni” (Cseresnyési 2004: 129). A *nyelv versus nyelvjárás* témakörben tehát a politika megkerülhetetlen (lásd Haugen 1966, Kloss 1967a, Barbour 2004: 294–295).

A nyelv azoknak a nyelvváltozatoknak az összessége, amelyek beszélői azonos nyelvet beszélőknek tekintik magukat. „A nyelvnek ez a fajta értelmezése szokatlan lehet, hiszen egyértelműnek tűnik, hogy azonos nyelvet azok beszélnek, akik kölcsönösen megértik egymást. Kicsit jobban utánagondolva azonban emlékezhetünk arra, hogy erről a kritériumról tudjuk, hogy nem működik (...). A világ nyelvészeit nagyon régóta foglalkoztatja az a probléma, hogy mi tesz egy nyelvet nyelvvé, számos kritériumot próbáltak adni ennek eldöntéséhez, de egyetlen egy van, amelyik működik: hogy az adott nyelv beszélői hogyan dön-

egység hívei azonban elhanyagolhatónak, periférikusnak látták ezeket a különbségeket, és a hasonlóságokra fókuszáltak (idevonatkozóan lásd pl. Scsegolev 1912: 7–9). Amikor ma valaki a kárpátaljai szláv nyelvjárások kapcsán azokat a jegyeket emeli ki, amelyek megegyeznek a Kárpátok túloldalán használt dialektusok jellemzőivel, akkor nyilván amellet érv nyelvjárásai. Ha viszont az érvek között az kap nagyobb hangsúlyt, hogy miben térnek el a kárpátaljai szláv nyelvváltozatok a galíciai, bukovinai dialektusoktól és az ukrán sztenderdtől, és a helyi irodalmi és kulturális hagyományokra, az etnográfiai sajátosságokra apellálnak, akkor mindezt annak alátámasztására foglalják össze, hogy létezik az ukrántól különálló ruszin nyelv.

⁴⁸² Lásd pl.: „a nyelvi egységek körülírhatósága mindig viszonylagos” (Cseresnyési 2004: 131).

tenek” (Sándor 2001: 38). „Az Ausbau-nyelvek önállóságának kérdését sosem nyelvészek döntenek el, hanem a beszélők maguk (vagy valamely befolyásos csoportjuk); döntésükben persze jelentős szerepet játszanak az adott térség politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyai” – fogalmaz Lanstyák István (1998: 135).

Bizonyos esetekben azonban egy csoport hiába érzi úgy, hogy az általuk használt nyelvváltozatok önálló nyelvet alkotnak, mert „a hatalom érvelhet úgy, hogy a kisebbség nyelve igazából egyáltalán nem nyelv – sőt, hogy olyan nyelv valójában nem is létezik –, és az egyszerűen csak a többségi nyelv nyelvjárása” (Trudgill 2010: 130). S persze „úgy is érvelhetnek, hogy míg a nyelv, amit a kisebbség beszél, természetesen létezik, az a változat azonban, amit beszél a kérdéses nemzet, igazából dialektusa a többségi nyelvnek, amit egyszerűen csak rosszul osztályoztak” (Trudgill 2010: 130). Trudgill (2010: 130) arra is felhívja a figyelmet, hogy „ez a két módja a nyelvi státusz megtagadásának akkor jelentkezik, amikor a kisebbségi és a többségi nyelv Ausbau kapcsolatban van egymással: amikor mindketten ugyanannak a földrajzi nyelvjáráskontinuumnak a részei”. A kontinuumon belül lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik nyelv, másik nyelv kezdődik-e egyáltalán ezen a bizonyos ponton (Crystal 1998: 40). Amint arra Moser (2011b: 111) rámutat, ez tipikusan érvényes a szláv nyelvekre és sztenderd változataikra is.

Azaz a beépült nyelvek között lehetetlen egyértelmű határt vonni, hisz átmenetiség figyelhető meg közöttük, így nincs abban semmi meglepő, hogy nyelv és politika kérdésköre gyakran szorosan összefonódik: „a sok közös vonást mutató, kölcsönösen érthető nyelvek csak önkényesen határolhatók körül és nevezhetők nyelvnek. Azt, hogy egy közösség önálló nyelvnek tekinti-e saját nyelvét vagy egy másik nyelv nyelvjárásának, kizárólag rajta múlik, többnyire politikai döntés kérdése: egy Max Weinreichnak tulajdonított, valójában 19. századi, talán John Stuart Milltől származó aforizma szerint a dialektust az különbözteti meg a nyelvtől, hogy az utóbbinak hadserege és flottája van.⁴⁸³ Ez talán szokatlanul hangzik, de a lényegét ragadja meg, s hozzánk nagyon közeli példát is ismerünk ilyen nyelvteremtő politikai döntésre. A volt Jugoszlávia nyelvét szerbhorvátnak hívták, az ország felbomlása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig-alig különböző horváttól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben született, az új montenegrói alkotmány elfogadásakor, azóta nevezik így Montenegro hivatalos nyelvét (helyesírása pedig csak 2009 óta van). Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »ke-

⁴⁸³ Angolul: „A language is a dialect with an army and navy.”

letkezett» egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elégségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva” (Sándor 2011: 74–75).

Abszolút ide illik az alábbi idézet, mely egy 1937-ben Munkácson kiadott nyelvi vitairatból származik: „Nyelvi vitáink legfőbb és legelső oka az, hogy az ukrán nép nem államszervező nemzet, mert ha az ukránok által benépesített területnek legalább egy része önálló állam volna, akkor a szomszédok, megbékélvén egy ilyen állam létevel, megbékélnének az ukrán nép és nyelve különállóságának gondolatával is.”⁴⁸⁴ Jól látta nyelv és politika összefüggéseit Volosin (1921) is, aki szerint „a kisorosz nyelv elleni küzdelem mögött csupán idegen vallási, politikai és gazdasági érdekek álltak, de ennek soha nem volt tudományos megalapozottsága”.

Ha egy X közösség azt állítja az Y csoport által használt nyelvváltozatokról, hogy azok nem egy önálló nyelv változatai, hanem X nyelvhez tartoznak dialektusként, nem csupán Y nyelv létezését vitatja, hanem Y közösség azon jogát is, hogy saját, az X közösségtől eltérő identitását kifejezhesse (Trudgill 1992a). „A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájszólásnak« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlődött nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik” – írja a nyelvi emberi jogok két nemzetközileg elismert szakértője, Robert Phillipson és Tove Skutnabb-Kangas (1997: 25). Amikor tehát a 21. századi Európában az állam vitatja egy csoport azon jogát, hogy az saját, a többségitől eltérő nemzeti és nyelvi identitását kifejezze, voltaképpen ugyanúgy jár el, mint a cári Oroszország, amikor az ukrán nyelv önállóságát vitatva azt csupán az orosz egyik nyelvjárásaként ismerte el: politikai érdekből nem fogadja el a közösségnek azt a véleményét, hogy az általa használt nyelvváltozatok egy másik nyelvhez tartoznak.

S persze mindez fordítva is igaz. Amikor egy Y közösség azt állítja, hogy az általa használt nyelvváltozatok a különálló Y nyelvbe szerveződnek, és nem egy másik, nem az X nyelv nyelvjárásai, akkor ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy azonosságtudatukban is különböznek az X csoporttól, és mint közös-

⁴⁸⁴ *За рідне слово: полеміка з русофілами.* [Az anyanyelvért: polémia a ruszofilekkel] Мукачево, 1937.

ség is igényt tartanak a másság, a saját identitás kifejezésére. A nyelvük önállósága mellett kiálló ilyenkor rendszerint nyelvi, nyelvrendszerbeli érveket (is) hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, de ezek az argumentumok sokkal inkább tükrözik a megváltozott kulturális és politikai identitást, mintsem egy nyelvtudományilag igazolható tény.

Mindez arra mutat rá, hogy a ruszinok nemzeti közösségként való elismerése és az önálló ruszin nyelv kérdése nem nyelvtudományi és nem is jogi, hanem politikai és kulturális kérdés. Nincsenek nyelvtudományi kritériumok annak eldöntésére, mi nyelv és mi nyelvjárás, nem lehet tehát nyelvészeti szempontból megerősíteni vagy megcáfolni sem azt az állítást, hogy a ruszin az ukrán nyelvjárásai közé tartozik, sem pedig azt, hogy az ukrántól független önálló nyelv. A Kárpátalján használatos keleti szláv nyelvváltozatok hovatartozása kapcsán kialakult viták (nyelv)politikai vonatkozása tehát a fentiek alapján egyértelmű.

A vitatott státusú keleti szláv nyelvváltozatok az északi szláv dialektuskontinuumon⁴⁸⁵ belül mintegy átmenetet képeznek a keleti és nyugati szláv nyelvek között, s ugyanakkor areális kapcsolataik révén erős kontaktusban állnak több nem szláv nyelvvel is (magyar, román, német). Nyelvpolitikai nézőpontból a szóban forgó nyelvváltozatok kapcsán látszólag a fő kérdés az, hogy az északi szláv dialektuskontinuum ezen szakaszára melyik autonóm nyelvváltozat, mely lefedő dialektus⁴⁸⁶ terjeszti ki hatáskörét. Az egymással voltaképpen máig vetélkedő három nyelvi irányzat egyike szerint Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatai az orosz sztenderd változat heteronóm dialektusai⁴⁸⁷; a második alapján ezek az ukrán sztenderd heteronóm változatai; s végül a harmadik lehe-

⁴⁸⁵ A dialektuskontinuum területileg szomszédos dialektusok láncolata, ahol a szomszédos változatok kölcsönösen érhetőek, közöttük fokozatos az átmenet, a kontinuum szélső pontjai között azonban rendszerint nagyobb a nyelvi távolság mértéke, s nem áll fenn kölcsönös érthetőség (lásd Crystal 1998: 39–40). Az „északi szláv dialektuskontinuum” elnevezés a keleti és nyugati szláv nyelvek közötti fokozatos átmenetességre utal (Crystal 1998: 40, Trudgill 2003: 96).

⁴⁸⁶ Vagy másként *tetőnyelv*; németül *Dachlos*, *Dachsprache*, angolul *roofless dialects* (lásd Trudgill 2003: 33, 113–114). Olyan autonóm nyelvváltozat, mely a dialektuskontinuum egy részének heteronóm dialektusait egy nyelvbe egyesíti.

⁴⁸⁷ A heteronómia – az autonómiával szemben – egy nyelv olyan nyelvváltozatának a tulajdonsága, amelyet nem sztenderdizáltak, és amelyet nem tekintenek a hozzá kapcsolt autonóm sztenderdtől függetlenül, önállóan létezőnek (lásd Trudgill 1997). Jellemzően heteronóm változatok a nemsztenderd változatok (pl. a nyelvjárások), amelyek beszélői társadalmilag, kulturálisan és oktatás szempontjából ugyanannak a nyelvnek vagy egy másiknak egy autonóm változatára támaszkodnak.

tőség az, hogy ezt a dialektuskontinuumot egy újabb autonóm dialektus⁴⁸⁸: a kodifikált ruszin sztenderd tagolja tovább. Ez utóbbi esetben a keleti és nyugati szláv beépült (Ausbau) nyelvek sorát egy újabb beépült (Ausbau) nyelv, a (kárpataljai) ruszin gyarapítja.⁴⁸⁹ A beépült és különálló nyelvek kérdése azonban nyelvpolitikai szempontból kifejezetten kényes. „A beépült nyelv a nyelvi változatok együttese: egy autonóm változat és a hozzá tartozó (tőle függő) heteronóm nyelvváltozatok összességét jelenti. Ha a nyelvváltozatok egyike sem autonóm, kétséges vagy lehetetlen meghatározni, hogy az adott nyelvváltozatok összessége beépült nyelvet alkot-e. Ugyanígy nehéz ezt a kérdést eldönteni akkor is, amikor a heteronómia jellege vagy irányultsága politikai vagy kulturális viták tárgya” (Trudgill 1997: 55).

Az, hogy a helyi keleti szláv közösség milyen nyelvet/nyelvváltozatot használ sztenderd változatként, elvileg csupán nyelvpolitikai, nyelvtervezési probléma. Ám tudjuk, hogy semmilyen politika, így a nyelvpolitika sem öncélú, így az egyes államoknak a ruszinok irodalmi nyelvével kapcsolatos kérdéskör megoldására tett lépései egyben politikai döntésként is értelmezhetők.⁴⁹⁰ Ha figyelembe vesszük Garvinnak (1998) a sztenderd elkülönítő funkciójáról írott szavait, akkor nyilvánvalóvá válik, miért lehet(ett) a ruszinok irodalmi nyelve, illetve az önálló ruszin nyelv létezésének kérdésköre a kötetünkben tárgyalt min-

⁴⁸⁸ Az autonómia – a heteronómiával szemben – egy nyelv olyan nyelvváltozatának tulajdonsága, amely keresztülment a sztenderdizáció és a kodifikáció folyamatán, és ezért önállóan tekintik (lásd Trudgill 1997). Az autonóm nyelvváltozat beszélői társadalmilag, kulturálisan és az oktatás szempontjából az adott nyelv semelyik más változatától nem függenek, és általában ezt használja írásban és a formális nyelvhasználati színtereken a szóban forgó közösség.

⁴⁸⁹ A 19. század végéig – sokak szemében még a 20. század elején is – az ukrán sztenderd autonóm státusa is vitatott volt (erről fentebb is szóltunk). A Kárpátok keleti oldalán is hosszas, indulatokkal telített és politikai vonatkozásokkal is bíró vita folyt arról, vajon létezik-e önálló ukrán nyelv, milyen változatot kell irodalmi nyelvként használniuk az itt élő szlávoknak. A Galíciában és Bukovinában is sokáig meghatározó oroszorosz (общерусский) és ruszofil/moszkvofil nyelvi irányzat (erről lásd Szuhij szerk. 2001) gyakran a német példát használta analógiaként. A szláv egység ideológiájának hívei azzal érveltek, hogy bár a németnek is számos olyan nyelvjárása van, melyek között nem áll fenn a kölcsönös érthetőség, mégis egyetlen irodalmi nyelvet használnak, és mindannyian németnek tartják magukat, megőrizve regionális (bajor, sváb, szász stb.) identitásukat is. Ennek megfelelően a szláv népek is több, egymástól többé vagy kevésbé eltérő dialektust beszélnek, ám közös irodalmi nyelvként a nagyoroszt kellene használniuk. Erről lásd például Zagornij (1873), Szvizstun (1912), különösen a 78–79. oldalt.

⁴⁹⁰ Ehhez kapcsolódóan lásd: „A nyelvtervezés és a politika tehát bensőséges viszonyban vannak egymással: a tervezést mindig valamilyen politikai ideológiának megfelelően végzik (...). A döntéseket és az elterjesztést politikai-ideológiai, és nem nyelvi tényezők motiválják (...). Sőt, a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők ahhoz, hogy politikai céljaiknak megfelelően érjenek le valamilyen társadalmi ártrendeződést, illetve tartsanak fenn egy állapotot” (Sándor 2006: 965).

degyik korszakban fontos (nyelv)politikai kérdés. Garvin (1998: 95–96) a következőket írja a sztenderd nyelvváltozat elkülönítő funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. (...) A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez”.⁴⁹¹

A látszólag tehát kizárólag nyelvészeti, valójában azonban politikai probléma⁴⁹² kezelését nagyban megnehezítette (és máig az átláthatatlanságig bo-

⁴⁹¹ Ha – amint láthattuk – nyelv és nyelvváltozat tudományos szempontok szerinti elkülönítése lehetetlen, felmerül a kérdés, miért nem fordulunk más szempontokhoz az *ukrán versus ruszin* kérdés eldöntése során. Ilyen tényező lehet elvileg az etnicitás. Ám Fishman (1975: 511) ahhoz hasonló problémákat vet fel az etnicitás fogalmával kapcsolatban is, mint amilyenekkel a nyelv definiálása során találkozunk. „Az etnikus csoportok (...) látszólag egyszerűen olyan csoportok, amelyek etnicitásbeli különbségeik alapján válnak el más csoportoktól. Fölmerül azonban az a kérdés, hogy mikor csoport egy csoport, azaz milyen mértékű »csoportszerűséget« (és kinek a sztenderdjeihez mért csoportszűréséget) kell mutatnia? Vajon akkor válik-e etnikus csoporttá – és akkor marad-e annak – egy csoport, amikor (és ameddig) saját tagjai különálló csoportnak tekintik, vagy amikor (és ameddig) a kívülállók tekintik őket ilyen csoportnak? S akkor tartoznak-e az egyedek egy etnikus csoporthoz, ha saját maguk ahhoz tartozónak ismerik el magukat, vagy ha mások tulajdonítják őket ahhoz tartozónak?” Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az etnikumok közötti határokat legalább olyan nehéz megvonni, mint a nyelvek közötti mezsgyét, s a keleti szláv etnikumokra/nyelvekre ez különösen igaz. Lásd például Brunner (1995: 27) véleményét: „A keleti szláv ukránok és oroszok között az etnikai határok sem húzhatók meg pontosan.”

⁴⁹² A fentiekben bemutattuk, hogy a *nyelv vagy nyelvjárási?* a nyelvtudomány számára valójában nem szakmai kérdés, hiszen mivel nincsenek tudományos kritériumok az eldöntésére, a nyelvészek ennek megfelelően kezelik a problémát: politikai, társadalmi és kulturális kérdésként. Sokakban felmerülhet azonban: miért van akkor az, hogy számos, nyelvészeti tudományos fokozattal rendelkező értelmiségi is aktívan vesz részt a ruszin nyelv léte vagy nem léte körüli nyilvános vitákban, és a fentiek fényében miként kell értelmeznünk a fenti kérdésben elfoglalt egyértelmű, ellentmondást nem tűró *pro* vagy *kontra* álláspontjukat? Kontra Miklós (2010b: 138) a magyar nyelv körüli polémiák kapcsán írja az alábbiakat, de erre a helyzetre is érvényesek megállapításai: „A nyelvi kérdésekhez nyilvános fórumon hozzászólókat szakértelem tekintetében a következő csoportokra lehet osztani: (1) Laikusok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvészetből. (2) Olyan tudósok, akik saját szakterületükön híresek, de nyelvészeti képzettségük gyakorlatilag azonos a laikusokéval (vagyis nem létezik). (3) Nyelvtudósok, akik szakképzett nyelvészek. Egy-egy nyelvi vonatkozású társadalmi probléma megoldásához vagy van felkészültségük, vagy nincs, attól függően, hogy kutatják-e az adott kérdést. (3a) Ha nem kutatják, akkor véleményük lényegében nem különbözik a laikusokétól, csak sokkal veszélyesebb, mert a nem-nyelvészek hajlamosak »nyelvtudományi szempontból helyesnek« tekinteni a nyelvész véleményét. (3b) Ha egy képzett nyelvész kutatja is azt a problémát, ami épp érdekli a közvéleményt, akkor véleménye nagy valószínűséggel tudományosan is alátámasztható”. Nos, a ruszin nyelv önállósága

nyolítja), hogy a régió egyszerre több hatalmi központ befolyási övezetébe tartozik, és a centrumok eltérő irányt próbáltak (próbálnak) szabni a nyelvi (és a nyelvekkel szoros kapcsolatban álló azonosságtudatbeli) folyamatok alakulásának.

Moszkva a legnagyobb szláv állam, Oroszország fővárosaként abban (volt) érdekelt, hogy a magát az oroszsal szemben definiáló ukrán identitást gyengítse, ezért mind a cári impérium, mind pedig a szovjet birodalom széthullása utáni orosz állam az orosz nyelvet és kultúrát kínálta/kínálja a kárpátaljaiaknak, ezzel is igyekezvén kiterjeszteni az orosz politikai és kulturális befolyást a vidékre.⁴⁹³ A Szovjetunió hatalmi központjaként azonban Moszkva kezdetben a szovjet-ukrán érdekeket erősítette, hiszen a területgyarapítás indoklásához szüksége volt a Kárpátok két oldalán élők etnikai és nyelvi azonosságára; később azonban az internacionalizmus köntösébe bújtatott szovjetesítés politikáját folytatta, s ezzel együtt járt az orosz nyelv támogatása, az ukrán szimbolikus szerepbe szorítása.

Amikor Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása után a Habsburg dinasztia irányította Ausztriának és a Romanovok Oroszországának közös határa lett, Bécs ellenérdekelt volt mind a lengyel, mind pedig a pánszláv és nagyorosz politikai, nyelvi és kulturális irányzat megerősödésében, ezért is támogatta az ukrán azonosságtudatot⁴⁹⁴, ami a magyarországi szlávok körében sem maradt hatástalan. Bécs tehát a mai Kárpátaljával szomszédos Galíciában az orosz és lengyel hatás ellensúlyozása érdekében pártfogolta az ukrán nemzetudatot és nyelvet, ami – például a Monarchia felbomlása után a Kárpátokon áttelepült galíciai pedagógusok, értelmiségiek révén – a Kárpátok délnyugati oldalán is éreztette hatását.

Lengyelország – galíciai pozícióinak megerősítése, az ottani ukránok gyengítése, asszimilálása céljából⁴⁹⁵ – az ukrán mozgalmak visszaszorítását támogatta.⁴⁹⁶

körül kibontakozott vitában a sajtóban megnyilvánuló és nem ritkán politikai nyilatkozatokat fogalmazó vagy aláíró nyelvészek abszolút többsége a Kontra által a (3a) csoportba sorolható: saját szakterületükön kiváló nyelvészek lehetnek ugyan, de a szociolingvisztika területén nem sokkal képzetebbek, mint a piaci zöldségárus vagy épp a fogorvosunk.

⁴⁹³ Aminek többek között az is szerves része, hogy Kárpátalja településein Moszkva támogatásával egyre-másra épülnek a hagymakupolás ortodox (pravoszláv) templomok, melyek papjai és hívei nem valamelyik ukrán pravoszláv egyház, hanem a moszkvai patriarchátus alárendeltjei. Az orosz pravoszláv agitációra volt már példa korábban is a régió történetében a 20. század eleji skizma mozgalom idején (erről lásd pl. Gönczi 2007, Romsics 2010: 87).

⁴⁹⁴ Bécs politikájáról Galíciában lásd pl. Szvisztun (1895 és 1912: 82–85), Levickij (1926) és Yekelchik (2010) interpretációját.

⁴⁹⁵ A korabeli Lengyelország a keleti határvidéken élő belaruszokra és ukránokra úgy tekintett, mint olyan csoportokra, melyek olyan asszimilációs tartalékul szolgálhatnak, s melyek alkalmasak

A Vatikán – abban a reményben, hogy az ukránok katolizálhatók, s hogy az esetleg létrejövő független ukrán állam görög katolikus, tehát Róma felé orientálódó lehet – ukrán politikát folytatott a szomszédos Galíciában.⁴⁹⁷

A második világháború alatt Berlin is az ukrán irányzat erősítésében volt érdekelt a mai Nyugat-Ukrajna területén, ezzel is ellensúlyozva a lengyel és orosz befolyást.⁴⁹⁸

Budapest számára egy mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól lehetőség szerint elszigetelt, nyelvében, kultúrájában és identitásában önálló ruszin nép kialakulása, kialakítása mutatkozott a legkedvezőbbnek.

A régiót az első világháború után mintegy ajándékba kapó Prága egyrészt demokratizmusát kívánta demonstrálni kárpátaljai nyelvpolitikája révén azzal, hogy nyíltan nem döntött egyik vetélkedő nyelvi irányzat mellett sem, másrészt kapóra jött számára a nyelvi polémia révén megosztott helyi értelmiség érdekérvényesítő képességének szétforgácsolódása is. Ugyanakkor Prága mindvégig erősen érdekelt volt abban is, hogy a részben autonóm Podkarpatszka Rusz nyugati határain kívül, Szlovákia keleti részén élő ruszinságot a szlovák asszimiláció irányába terelje, ezzel is gyengítve azokat a ruszin törekvéseket, melyek Ruszinszko határainak nyugati kiterjesztésére, a csehszlovákiai ruszinok egyetlen autonóm közigazgatási egységbe tömörítésére irányultak.

A Moszkvával szemben identitását, szuverenitását máig féltő Kijev számára egyrészt azért lényegi kérdés a ruszin nemzetiség és nyelv tagadása, ukránként definiálása, mert az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna az 1944. november 26-i munkácsi kongresszus határozatára alapozó 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák terület-átadási egyezmény alapján örökölhette meg ezt a régiót a

arra, hogy nyelvében, kultúrájában és mentalitásában lengyellé váljanak (vö. Brubaker 2006: 102–107).

⁴⁹⁶ Nem véletlen, hogy Lengyelország politikailag támogatta Magyarországot abban, hogy 1939-ben fegyverrel foglalja vissza a régiót, ahol épp egy önállóuló ukrán kisállam formálódott; a korabeli lengyel állam aktív Kárpátalja-politikát folytatott, Ungváron lengyel konzulátus működött (lásd pl. Brenzovics 2010). Lengyelország már 1918–1919-ben is egy formálódó ukrán állam ellenében kebelezte be Kelet-Galíciát, s már ennek a Nyugat-Ukrán Népköztársaságnak is volt hatása a Kárpátok másik oldalán élő szlávok azonosságtudatára, hiszen 1919. január 8-án Kőrösmezőn kiáltották a Hucul Köztársaságot, mely néhány nappal később a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozásról határozott (Vehes és mtsai szerk. 2011: 36–37).

⁴⁹⁷ Erről lásd pl. Kozma Miklós *Az ukrán kérdés Kárpátalján* c. írását (közli Brenzovics szerk. 2009: 247–254). Lásd még Brenzovics (2010: 154). Történészek, politikátörténészek számára talán annak megvizsgálása sem volna érdektelen, kimutatható-e bármilyen összefüggés a görög katolikus pap Volosin ukrán orientációjának megerősödése, illetve a Vatikán ukrán politikája között.

⁴⁹⁸ Amíg politikai érdekei így kívánták, Németország Kárpáti Ukrajnát is támogatta egy ideig 1938–1939-ben; a miniállam székhelyén, Huszton konzulátust is működtetett (Magocsi 2007a: 526, 2012: 604–605).

Szovjetuniótól.⁴⁹⁹ Másrészt Kijev azért is érdekelt az ukrán identitás dominanciájának fenntartásában Kárpátalján, mert a ruszinok elismerése alapjaiban rengetheti meg a régió etnikai status quo-ját. Mert bár nyilvánvaló, hogy a legutóbbi (2001-es) census során a megyében regisztrált több, mint egy millió ukrán nemzetiségű közül korántsem mindenki tekintené magát ruszinnak⁵⁰⁰, az elképzelhető, hogy a ruszinok elismerése esetén az államszervező nemzet képviselői a magyarok és románok mellett egy újabb jelentős számú és arányú nemzeti-ségi kisebbséggel találják szembe magukat az ország nyugati végein.

A mai Kárpátalja területén élő keleti szláv etnikum nyelvi sztenderdizációjának és kodifikációjának kérdésköre szervesen illeszkedik a térség más nemzetiségei hasonló törekvéseinek sorába. A magyar reformkornak, illetőleg az ezzel párhuzamosan vagy kisebb-nagyobb késéssel jelentkező horvát, szlovák, román nemzetiségi és nyelvi mozgalmaknak egyaránt központi eleme volt a nemzet és nyelv fogalmának egymást feltételező összekapcsolása; a népnyelv felé fordulás; az úgynevezett irodalmi nyelv kidolgozása, művelése; az anyanyelv funkcióinak, használati körének kiterjesztése; az anyanyelven folyó oktatás feltételeinek és intézményrendszerének biztosítása; a nyelvhez szorosan kötődő kulturális élet kibontakozása.⁵⁰¹ A felvilágosodás racionalizmusát felváltó romantika egyébként is kedvezett a nemzeti eszmék kibontakozásának, a nemzeti romantika térnyerésének, a saját nyelv és a népi kultúra „felfedezésének”. E

⁴⁹⁹ Az 1944. november 26-án a munkácsi városi moziban összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa az etnikai ukrán földek újraegyesítéséről, Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához csatlakozásáról hozott határozatot.

⁵⁰⁰ A Kárpátalja összlakosságának 80,5%-át kitevő ukránként nyilvántartottak jelentős része nem Kárpátalján született, vagy szülei, nagyszülei települtek be a szovjet időszakban; mivel elsősorban nem a szomszédos Galíciából irányítottak szakembereket Kárpátaljára, a bevándoroltak körében elenyésző lehet a ruszin identitást vállalók aránya. A második világháború vége óta tartó szovjet és ukrán ideológiai nyomás hatásával is számolnunk kell, így feltételezhetjük, hogy az egyébként őslakos kárpátaljai szlávok körében is jelentős lehet azok aránya, akik nem ruszinnak, hanem ukránnak tekintik magukat. Az is valószínűsíthető ugyanakkor, hogy ha a soron következő népszámlálás alkalmával a ruszin nemzetiség és anyanyelv megvallására lehetőség kínálkozhat, többen vétetnék ruszinként nyilvántartásba magukat, mint 2001-ben. Annak megbecsülése tehát, hogy mekkora a ruszin közösség Kárpátalján, lehetetlennek tűnik.

⁵⁰¹ Gyurgyák János (2007: 26) írja a magyar nacionalizmus és nemzeteszmé történetét összefoglaló kötetében: „általánosan hangoztatott nézet volt a reformkorban, hogy a »ruha és a nyelv formálja a nemzetet közös nemzetté«. Így vált a nyelvművelés kérdése, azaz a magyar nyelv »pallérozása és csinosítása«, továbbá a magyar irodalmi és tudományos nyelv megteremtése, végül pedig a magyar nyelv oktatási nyelvként való elfogadtatása a magyar nemzeti küzdelem egyik kulcskérdésévé, amely írók, költők, nyelvészek és jó szándékú dilettánsok egész hadát foglalta le és tartotta folyamatosan izgalomban több évtizeden keresztül. Ennek a nyelvi mozgalomnak a végső célja azonban nem nyelvi volt, hanem nagyon is politikai, nevezetesen az önálló, szuverén magyar nemzet megteremtése”.

tekintetben tehát a magyarországi ruszinoknak a 19. század derekától a 20. század közepéig tartó, majd a vidék Szovjetunióhoz csatolásával mesterségesen elvágott, és 1991 után újjáéledő nemzetiségi és nyelvi mozgalma szűkebb és tágabb kontextusban sem párhuzamok és előzmények nélküli. Mint ahogyan az sem kivételes jelenség, hogy az Északkelet-Magyarországon élő ruszinok sokáig az orosz nyelv és kultúra felé fordultak. A 19. századi Magyarországon kétféle pánszláv veszélytől is tartottak: egyrészt Oroszország nagy orosz birodalom létrehozására irányuló szándékától, másrészt a szláv népek oroszoktól független egységesülési törekvéseitől (Gyurgyák 2007: 31–34). Az, hogy végül egyik sem jött létre, nem jelenti azt, hogy a ruszinoknak az oroszok felé igazodása különleges jelenség lett volna.

Azt, hogy az egyszerre ható, egymástól eltérő nemzeti (és nyelvi) irányt preferáló politikák egymást keresztező, egymással konkuráló módon jelentkeztek a (szűkebb vagy tágabb értelemben vett) régióban, a térségben többször is átalakulóban lévő európai politikai viszonyok, az egész régióban végbemenő hatalmi átrendeződések tették lehetővé. A 18. század végén, a 19. század elején az uralkodóház iránti hűségre és lojalitásra épülő olyan soknemzetiségű birodalmakban, mint a Romanov és a Habsburg impérium, fokozatosan kezdett kialakulni az az állameszmény, mely a nemzeti egységet állította az államszervező erő szerepébe, s ebben meghatározó funkció jutott a közös nyelvnek (Yekelchik 2007, 2010). Rogers Brubaker (2006) úgy látja, hogy a 19. század végén és a 20. század elején a térség nagy kiterjedésű, soknemzetiségű birodalmi (az oszmán, az osztrák–magyar és az orosz birodalom) szétmorzsolódtak, s ez az első világháborút követően maga után hagyott egy széles, észak-déli irányú sávot (a Balti-tenger partjától a Balkán-félszigetig) Kelet-Közép-Európában, melyet új, nemzeti identitásukat kereső államok töltöttek ki. A 20. század végén aztán a térségben ismét kialakult soknemzetiségű állami formációk (a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) is széttagolódtak, s helyükön ismét sok új állam jelent meg. Ez pedig újra a felszínre hozta a nemzetiségi problémákat és az ezzel kapcsolatban álló nyelvi kérdéseket. Nem véletlen, hogy a ma Kárpátaljaként ismert vidékre az első világháború után éppen abban az időszakban irányult újra az átlagnál nagyobb figyelem, amikor a Szovjetunió felbomlott, a Csehszlovák állam megszűnt létezni, és ismét megváltoztak a politikai erőviszonyok; ekkor a térségben érdekelt szereplők újrastrukturálták befolyási övezeteiket és a politikai, gazdasági, valamint kulturális érdekszféráik határait.

A fentiekkel összefüggésben az államváltások minden esetben politikai, gazdasági, ideológiai és egyben nyelvpolitikai kurzusváltással is jártak Kárpátalján, és a nyelvpolitikai céloknak megfelelően változott az is, mely nyelv(ek) és milyen funkcióban (tantárgyként, tannyelvként) jelenhettek meg az iskolai okta-

tásban. Az etnikailag, kulturálisan, felekezetiileg és nyelvileg színes régióban azonban a mindenkori többségi politikai elit nem a hozzáadó (additív) kétnyelvűséget, hanem a felcserélő (szubtraktív) bilingvizmust kínálta a régió lakosai számára.⁵⁰²

A kommunista hatalom nyomásának enyhülésével nem csupán a ruszin nemzetiség és nyelv problémaköre került felszínre Kárpátalján. Az utóbbi 25 év kárpátaljai nyelvpolitikájában hangsúlyos kérdésként van jelen a magyar nyelv státusa, hivatali/hivatalos használatának témája, a magyar személy- és földrajzi nevek, valamint a magyar nyelvű oktatás ügye. A kárpátaljai magyar érdekképviseleti szervezetek hol nagyobb, hol kisebb hangsúllyal tartják napirenden a magyar nyelv és a magyar oktatás problémáit, s ennek kapcsán rendszerint egy magyar többségű autonóm körzet vagy közigazgatási egység gondolata is felmerül. Az ukrán hatóságok azonban (egyelőre?) elzárkóznak mind a magyar nyelv státusának rendezésétől, mind pedig egy valamiféle magyar öngazgatás (területi autonómia, magyar többségű közigazgatási egység kialakítása) kérdésének érdemi megvitatásától.

Mindegyik állam politikája azonos elvek alapján viszonyult az itt élőkhöz: a mindenkori többségi nemzet a hatalom pozíciójából bánt a Kárpátalján élő kisebbségekkel. Ennek a regionális, kulturális, gazdasági, nemzetiségi és nyelvi politikának a következményeként ma Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer. Ez pedig ahhoz vezet, hogy nincs az egymás mellett élő etnikumok és kultúrák között valódi párbeszéd, nincs közöttük átjárás és szoros kapcsolat. A hatalmat birtokló többség mindig rá akarja erőltetni saját nyelvét, kultúráját, uralkodó ideológiáját a kisebbségekre, egyértelmű ideológiai, kulturális és nyelvi dominanciára törekszik.

A mai Kárpátalja területén alkalmazott nemzetiségi és nyelvpolitikákat elemezve érdekesnek tűnik az edény-metaphora alkalmazása. Brubaker és munkatársai (2011: 36–37) szerint a nemzetállamot építő elitek az általuk ellenőrzött területre „úgy tekintenek, mint olyan edényre, amely nemzeti nyelvvel és kultúrával »tölthető« és töltendő fel”. A dualista Monarchián belüli Magyarország, a Csehszlovák Köztársaság, a Szovjetunió és Ukrajna is nagyobb „edényt” birtokolt, mint amit teljesen ki tudott volna tölteni saját kultúrával, ideológiával és nyelvvel. Mindegyik törekedett is a maga módján arra, hogy a dominánsnak kiválasztott jegyekkel kitöltse ezt a területet (edényt).

Brubaker (2006: 108–109) szerint azonban van alternatívája a nemzetiesítő állam-modellnek. A szerző úgy véli, hogy három modell állhat szemben a nem-

⁵⁰² Az egyéni kétnyelvűség típusairól lásd Bartha (1999: 184–196), Göncz (2004, 2005a).

zetállami mintával: *a)* a polgári állam, *b)* a két- vagy soknemzetiségű állam és *c)* a kisebbségi jogok hibrid modellje.

A polgári modell azt feltételezi, hogy az állam minden polgár állama, valamennyi polgárt szolgálja, tekintet nélkül azok etnikai vagy nyelvi hovatartozására. Az állampolgárok nemzetiségi vagy nyelvi jellemzőinek itt tehát nincs jelentősége, a szervező erő az egyenlő polgári jogok megléte. A két- vagy többnemzetiségű állam két vagy több etnokulturális csoportot szolgáló állam. Itt a kiemelt etnikai-nyelvi csoportok dominanciája érvényesül. Végül a harmadik minta szerint a kisebbségi csoportok tagjai állampolgárként rendelkeznek az összes olyan joggal, mint az ország más lakosai, ám (például az oktatás terén) speciális kisebbségi jogokkal is bírnak. Azonban Brubaker (2006: 109) a Kelet-Közép-Európa átalakulása után létrejövő államok kapcsán azt is megjegyzi, hogy ezekben a három közül az utóbbi kialakulásának esélye a legnagyobb. Szerinte „nem az a kérdés, hogy az új államok vajon nemzetiesítők lesznek-e, hanem az, hogy miként – és mennyire – lesznek nemzetiesítők” (Brubaker 2006: 110). Georg Brunner ezzel szemben úgy véli, ebben a térségben a nemzetállamnak nincs reális alternatívája. „Bizonyítani aligha lehet – írja –, de minden jel arra utal, hogy a nemzetállam a modern kori államiság szükségszerű, át nem ugorható fejlődési fokozata (...). Végzetes lenne azonban (...), ha a Nyugat figyelmen kívül hagyná a nemzetállami fejlődés szükségszerűségét, és alternatív megoldásként Kelet-Európa (kis) népei számára az úgymond ésszerűbb soknemzetiségű modellt kínálná” (Brunner 1995: 43).

A 20. századi Kárpátalján releváns nyelv-, oktatás- és nemzetiségpolitika eseményeit elemezve úgy tűnik, hogy hosszabb távon a régió valamilyen szintű és típusú autonómiájának, önkormányzatiságának megerősítése jelenthet esélyt a nyelvi és nemzetiségi viszonyok rendezésére, a kultúrák közötti párbeszéd élénkítésére. A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában is az lehet a megoldás, ha a kárpátaljai magyar intézményhálózat, oktatási rendszer valamiféle viszonylagos autonómiát élvez. Vagyis az lehet pozitív hatással, ha az érdekeltek maguk dönthetnek a sorsukat, jövőjüket érintő legfontosabb kérdésekben.

A mindenkori kisebbségek anyanyelvi oktatása az egész tárgyalt időszakban kiemelt jelentőségű nyelvpolitikai kérdés volt a régióban. Ez nem meglepő. „Az oktatás ugyanis közege és eszköze a kisebbség és többség között meglévő hatalmi egyenlőtlenség legitimációjának és fenntartásának az egyik oldalon, illetve e hegemonia megtörésének, az ellenállásnak, a szerepek újraelosztásának a másikon” (Bartha–Péntek 2011: 8). Az államnyelven vagy anyanyelven folyó oktatás kérdése elsősorban nem a tananyagot közvetítő nyelvi kód problémája. Az oktatás nyelve az eszköze lehet az esélyegyenlőség megteremté-

sének vagy a diszkriminációnak. Az anyanyelven folyó oktatás révén közvetített értékrend, kulturális tudás, illetve az így újratermelt kisebbségi közeg egyik legfontosabb összetevője egy-egy kisebbségi nyelv és identitás fennmaradásának.

A többség az oktatás révén kívánta biztosítani a kisebbségek számára az épp aktuális államnyelv elsajátíttatását, ám utóbbiak nem olyan típusú kétnyelvűség elérését tekintették célnak, mint amit előbbiek kínáltak. Az oktatás terén többség és kisebbség között „Alapvető érdekellentétről van tehát szó, a nyelv-megtartás vagy a nyelvcsere dilemmájáról, a kétnyelvűsödés céljának és jellegének teljesen eltérő megítéléséről: úgy tartani meg az anyanyelvet, hogy ahhoz a környezeti nyelvek és más nyelvek megfelelő szintű ismerete társuljon, vagy azért mondani le az anyanyelvről (az anyanyelv elsődlegességéről), hogy sikeresebb legyen az érvényesülés? Emiatt válik az anyanyelvi oktatás az oktatáspolitikára, a nyelvpolitikára, a kisebbségpolitikára fő kérdésévé, az ezzel kapcsolatos jogok, korlátozások és hátrányos helyzetek pedig a többségi társadalom demokratikus jellegének fokmérőjévé” (Bartha–Péntek 2011: 9). Ezzel magyarázható, hogy az államnyelven és/vagy a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás hosszú ideje konfliktusforrás Kárpátalján.

Nyelvi jogi szempontból talán úgy lehetne áthidalni a történelmi sérelmekről terhelt, összetett nyelvi helyzetet, ha az anyanyelv használatához való jogot nem a többség-kisebbség relációban, hanem valóban abból a nyelvi emberi jogból kiindulva próbálnák rendezni a politikusok, hogy mindenkinek joga van arra, hogy anyanyelvét használja. „A nyelvi jogok biztosítása hozzájárulhat az egyes közösségek boldogulásához, megsértésük viszont konfliktusokhoz vezethet. A jogegyenlőség nyelvi téren csak a másság jogának elismerésével valósítható meg” – írja Kontra Miklós (2006b: 1024; lásd még Kontra és mtsai szerk. 1999). A nyelvhasználati jogok nem kisebbségi, hanem nyelvi emberi jogi alapon való rendezéséhez kiváló alapul szolgálhat a Szilágyi N. Sándor (1994, 2003) által kidolgozott nyelvtörvénytervezet, illetve az Andrassy György (2010) által a nyelvszabadság jogának nevezett elmélet.

Andrassy (1998, 2010, 2012) és Szilágyi (1994, 2003) szerint az anyanyelv használatára vonatkozó jogok olyan jogok, melyek mind a többségi, mind a kisebbségi polgárokat mint emberi jogokat megilletik, és nem csupán a kisebbségekre vonatkozó többletjogok. Azzal ugyanis, hogy az államok – rendszerint a kisebbségeket említő speciális jogszabályokban (pl. nyelvtörvényben, kisebbségi törvényben stb.) – külön kiemelik, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implicite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus állam pozitív hozzáállása, jóindulata miatt illetik meg a kisebbsége-

ket. Azáltal azonban, hogy a többségi elit uralta államok csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt sugallják, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illelnék meg ugyanezen jogok (lásd Kontra–Szilágyi 2002, Kontra 2006b: 1024–1025). „Holott nyilvánvaló, hogy nem a kisebbségekhez tartozó személyeknek vannak nyelvi előjogai, privilégiumai, hanem a többségnek – hiszen ők tulajdonképpen szabályozás nélkül bárhol és bármikor használhatják anyanyelvüket” (Ferenc 2012: 69). Könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének és az anyanyelv használatának a joga, elegendő ezt a nemzeti kisebbségekre utalás nélkül, általános emberi vagy állampolgári jogként megfogalmazni. A jelenlegi jogalkotási gyakorlat – amellett, hogy egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, rendszerint nem is illelnek meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai általában csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák. Andrassy György szerint éppen ezért kell a nyelvi jogokat univerzális, mindenkit megillető jogként úgy megfogalmazni, hogy „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét/saját nyelvét használja” (Andrassy 1998: 180).

Amikor a többségi nemzet tagjai saját nyelvüket erőltetik a kisebbségekre, s amikor mindezt arra hivatkozva teszik, hogy a kisebbségek jobban járnak, ha magas szinten megtanulják ezt a nyelvet és saját nyelvük helyett inkább azt használják (legalábbis bizonyos szituációkban), akkor arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a domináns nyelvi csoport számára természetes az államnyelv és azt ezt hordozó többségi etnikum jogilag is legitimált privilegizált helyzete (Szilágyi 2003: 649–650). Brubaker és Mtsai (2011: 261) szerint „Ez egyenesen következik abból a nacionalista alapállásból, amelyet a domináns »államalkotó« nemzetekkel azonosuló egyének széles körben vallanak, nevezetesen hogy a nemzetállam lényegénél fogva egy adott nemzeté és azért a nemzetért van”. A domináns csoport tagjai számára azért is természetesnek tűnhet ez a fajta szemlélet, mert országuk neve rendszerint magában foglalja a többségi etnikum nevét, és ez mintegy implikálja számukra, hogy ez a nemzet az államiság birtokosa, ők vannak otthon. Innen csupán egy lépés az a szemlélet, mely szerint saját államukban csak a domináns csoport nyelve lehet az egyetlen államnyelv, hivatalos nyelv. Így válik a nyelv a kommunikáció és az identitásjelzés eszközéből

politikai és nemzeti szimbólummá.⁵⁰³ „Ez az elgondolás – ami olyan magától értetődőnek tűnik, hogy nem is igényel különösebb átgondolást vagy indoklást – a hétköznapi nyelvi ideológia egyik központi eleme” (Brubaker és mtsai 2011: 261).

A Szilágyi N. Sándor és az Andrassy György által felvázolt modellben a többnyelvűség nem a kisebbség kényszere (lásd Skutnabb-Kangas 1997: 6–7), s nem a többség és kisebbség közötti egyenlőtlenség következménye. Az aszimmetrikus két- és többnyelvűségi helyzetet ugyanis az egyenlőtlenség eredményezi. „Az egyenlőtlenség legfőbb forrása, hogy az államok jelentős hányada nemzetiként határozza meg önmagát, túlnyomó többségükben csak egyetlen nyelvet ismernek el hivatalosnak. Így a világ nyelveinek jelentős része kívül reked a törvényességen, jogi státusa szerint legfeljebb megengedett vagy megtűrt, ha nem éppen üldözött vagy tiltott. (...) A jogi státus nem csupán szimbolikus jelentőségű, bármennyire is szeretnék ezt a látszatot kelteni, mint ahogyan az államok nemzetiként való meghatározása sem csak szimbolikus értékű. Gyakorlati következményük, hogy ez határozza meg a hivatalos nyelvet, gyakran a publikus nyelvet, az oktatás nyelvét” (Péntek 2001: 176). A kisebbségi kétnyelvűség „olyan jellegzetesen aszimmetrikus típusa a kollektív kétnyelvűségnek, amelyben kisebb vagy nagyobb mértékben mindig érvényesül a kényszer és a tiltás motívuma” (Péntek 2001: 178). Az anyanyelv használatának egyetemes, emberi jogi megközelítése elkerüli a kényszert és az egyenlőtlenséget.

Az 1867 és 2010 közötti közel másfél évszázad nyelvpolitikájának áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy évtizedekkel az 1990-es években kidolgozott európai kisebbségvédelmi standardok⁵⁰⁴ megjelenése előtt Európának eb-

⁵⁰³ Ehhez kapcsolódóan lásd az Ukrajnában 2006-ban kidolgozott nyelvpolitikai koncepcióból (*Концепція державної мовної політики в Україні*. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.) származó alábbi részletet: „Ukrajnában a nyelvpolitika prioritása az ukrán nyelvnek mint azon ukrán nemzet identitásának meghatározó tényezőjének és legfőbb jegyének a megszilárdítása és fejlesztése, amely történetileg él Ukrajna területén, lakosságának abszolút többségét alkotja, az állam hivatalos elnevezését adja, és az ukrán államiság alapvető rendszeralkotó összetevője.” Eredeti (ukrán) nyelven: „Пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі і є базовим системоутворюючим складником української державності.”

⁵⁰⁴ Például: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (1992), Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995), A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések (1996), A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és értelmező megjegyzések (1998) stb. Lásd még pl.: *National minority standards. A compilation of OSCE and Council of Europe texts*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

ben a periférikus régiójában a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatának olyan modelljeivel kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, melyek akár ma is mintául szolgálhatnának a térségben. Ezek a modellek ugyan egyik korszakban sem működtek tökéletesen⁵⁰⁵, a többségi társadalom asszimilációs törekvései mindvégig kitapinthatók voltak a térségben, de a kisebbségi nyelvek státusának, használati körének megnyugtató rendezésére több alkalommal is kísérlet történt.

Az egymás mellett élő nemzetiségek eltérő történelemszemlélete és (részben) ebből fakadó sérelmi politizálása, azaz a közös múlt máig lezáratlan vitás kérdései is megnehezítik a mai Kárpátalja huszadik századi történetéből levonható tanulságok hasznosítását. Teleki Pál egykori magyar miniszterelnök ellentmondásos megítélése talán jól példázza ezt.⁵⁰⁶ Teleki nevéhez kötik a numerus clausus törvényt, valamint a második zsidótörvényt.⁵⁰⁷ Ugyanakkor a gróf a kárpátaljai autonómia kapcsán és *Magyar nemzetiségi politika*⁵⁰⁸ címmel 1940-ben kiadott kötetében a nemzetiségi és nyelvi jogoknak olyan szemléletéről is tanúbizonyságot tett, ami ma sem tekinthető általánosnak. A hazai nemzetiségi politikáról írott kötetében a miniszterelnök kijelenti, hogy „mindenkinek joga van anyanyelvét, szüleinek, őseinek szokásait ápolni, gyermekeire átörökíteni, de egyazon joga az is, hogy nemzetiségét, szokásait megváltoztathassa, felcserélhesse”. Teleki tehát nem csupán a nemzetiség és nyelv megtartását, hanem az asszimilációt is alapjognak tekintette. A beolvadás vonatkozásában ugyanakkor fontosnak tartotta az önkéntességet, a kényszermentességet, s azt is, hogy az államnak meg kell teremtenie azokat a feltételeket, melyek a nyelvmegtartást elősegítik.

A Telekihez hasonlóan ellentmondásos személyiségekben, eseményekben bővelkedik a régió 20. századi története, s gyakran az egyes szereplők, történelmi események megítélése is gyökeresen átalakul a politikai, az ideológiai vagy etnikai perspektíva függvényében.⁵⁰⁹ S mindaddig, amíg Európának ezen a tájékán a párbeszéd helyett a történelmi sérelmek felemlegetését, illetve az egyetlen állam- és hivatalos nyelv kizárólagos dominanciáját, a nemzetállami

⁵⁰⁵ A társadalmi, politikai, történelmi kontextus szempontjából mindegyik rendszernek számos hiányosságát sorolhatjuk fel, de ha csupán a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatára vonatkozó tényeket nézzük, akkor a korabeli minta több szempontból szolgálhat példaként ma is.

⁵⁰⁶ Teleki Pálról lásd Ablonczy (2005). Ellentmondásos megítélésről lásd még Gyurgyák (2007: 378–382).

⁵⁰⁷ Az 1920. évi XXV. tc. az ún. numerus clausus törvény, illetve az 1939. évi IV. tc.

⁵⁰⁸ Gróf Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest: Stúdium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, 1940.

⁵⁰⁹ Lásd például, amit a fentiekben Volosin megítéléséről írtunk.

romantikát, a felcserélő kétnyelvűséget és a kisebbségek nyelvi asszimilációját tekintik természetesnek, az olyan etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti szempontból egyaránt sokszínű régiók, mint amilyen Kárpátalja, nem értéként, hanem a homogenizációt, sőt: az állambiztonságot fenyegető veszélyként jelennek meg a politikai közbeszédben. S nem csak Ukrajnában.

Bízunk abban, hogy a régió történetéből levonható tapasztalatok megfogalmazása révén talán elkerülhetjük azokat a hibákat, melyeket elődeink már elkövettek. A második világháború lezárása óta a régiót elkerülték az etnikai, nyelvi, vallási és kulturális konfliktusok. Ám ez elsősorban nem a központi állami nemzetiségi, nyelvi és regionális politika eredménye, hanem az itt élő emberek érdeme. Ameddig azonban a hatalmi központok modern, 21. századi gyarmatként tekintenek a főváros(ok)tól messze eső, távolról nézve furcsa etnikai, nyelvi, felekezeti és kulturális összetételű, az ország területéből bizonyos szempontból kilógó régióra, a feszültségek nem csökkennek, hanem növekedni fognak. Kárpátalja a kelet-közép-európai térség olyan régiója, amely jelentősen befolyásolhatja az egész Kárpát-medence, Kelet-Közép-Európa, illetve az egész kontinens biztonságát. Az itt esetleg kialakuló etnikai vagy nyelvi konfliktusok könnyen tovább gyűrűzhetnek. Ezért sem mindegy, hogyan sikerül kezelni a nemzetiségi és nyelvi emberi jogokat, a kisebbségi kérdést, az etnikumok, a nyelvek, a felekezetek és a kultúrák békés egymás mellett élését.

Irodalom

1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940.
- Ablonczy Balázs 2005. *Teleki Pál*. Budapest: Osiris.
- Ács Zoltán 1986. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. *Кримські студії, Інформаційний бюлетень* № 1-2(19-20), 2003.
- Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегот от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харков: „Факт”.
- Almási, Mihajlo (Алмашій Михайло) 2006. Проблема русинської мови у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 223–231. Ужгород: Ліра.
- Almási, Mihajlo – Kercka, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Szterpan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999a. *Материнський язык: писемниця русинського языка*. Мукачево: Общество Духновича.
- Almási, Mihajlo – Kercka, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Szterpan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999b. *Материнський язык: писемниця русинського языка*. Москва: Коминфо Консалтинг.
- Almási, Mihajlo – Pop, Dimitrij – Szidor Dimitrij (Алмашій, Михайло – Поп, Димитрій – Сидор, Димитрій) 2002. *Русинсько-український-руський словарь*. Ужгород: Видавництво Падяка.
- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- Andrássy György 2010. Nyelvszabadság – egy elismerésre váró emberi jog? In: Andrásy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek*, 101–125. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Andrássy György 2012. Lehet-e a magyar hivatalos nyelv egyes szomszédos államokban? A nemzetközi jog lehetőségei. In: Emplényi Kata és Kántor Zoltán szerk. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, 80–100. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó.
- Ankerl Géza 1993. A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 2/9: 906–919.
- Antoskina, L. és mtsai (Антошкина Л. – Красовська Г. – Сигеда П. – Сухомлинов О.) 2007. *Соціалінгвістика: навчальний посібник*. Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд”.
- Arel, Dominique 1995a. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
- Arel, Dominique 1995b. Ukraine: The temptation of the nationalizing state. In: V. Tismaneanu ed., *Political culture and civil society in Russia and the new states of Eurasia*, 157–188. Armonk: M. E. Sharpe.
- Arel, Dominique 2002. Interpreting „Nationality” and „Language” in the 2001 Ukrainian Census. *Post-Soviet Affairs* 18(3): 213–249.
- Arel, Dominique – Khmelko, Valerii 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2: 81–91.
- Arisztov, F. (Аристов Ф.) 1928/1995. *Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси*. Москва.
- Arszentyev, M. – Balahuri, E. – Hranacsak, I. – Dovhanics, O. – Ilko, V. – Kerecsanin, V. – Kucenko, K. – Micscenko, Sz. – Micscenko, N. – Paljok, V. – Trojan, M. – Sulha, I. 1975. *A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története*. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó.
- Avrorin, V. (Аврорин В.) 1960. Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР. *Вопросы Языкознания* 1960/4: 15–29.

- Aza, Larisza (Аза Лариса) 2007. Двомовність в Україні: сучасний стан. In: Vorona, V. – Sulha, N. szerk. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*, 392–380. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Aza, Larisza 2009. Kétnyelvűség Ukrajnában. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktóra szerk. *Ukrajna színévaltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 346–352. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Badó András 2010. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szövegértése egy empirikus vizsgálat adatainak tükrében*. Diplomamunka. Beregszász: kézirat.
- Vajcura, Tamara (Байцюра Тамара) 1977. *Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность*. Братислава–Пряшев: Словацкое педагогическое издательство – Отделение украинской литературы.
- Balla Andrea (Балла Андрея) 2008. Перепис угорських імен на російське/українську у селі Велика Добронь. *Acta Beregsasiensis* 1: 127–131.
- Balla Andrea 2011. A rendszerváltások következményei a kárpátaljai magyar személynévhasználatban. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 394–397. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Baleczky Emil (Балецкий Эмиль) 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV: 23–46.
- Baleczky Emil (Балецкий Эмиль) 1963. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. *Studia Slavica* IX: 337–386.
- Balega, Jurij (Балега Юрий) 2003. *Політичне русинство і будівництво української держави*. Ужгород: Гражда.
- Balega, Jurij (Балега Юрий) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродівські привиди на Закарпатті*. Ужгород: Видавництво Гражда.
- Balogh Livia 2009. „Előrelátó vagy, de mégis...” Az óvodák tannyelvének megválasztása kisebbségi közegben. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk. *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, 277–291. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.
- Balogh Livia – Molnár Eleonóra 2008. Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladására? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск XVII–XVIII: 10–19.
- Balogh Livia – Molnár Eleonóra 2011. Kárpátalja magyar óvodái a kataszteres felmérés tükrében. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 12–22. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Balogh Sándor (főszerk.), Sipos Levente (szerk.) 2002. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bánffy Dezső, Bárány 1903. *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest: Légrády Testvérek.
- Bárány Erzsébet (Барань Єлизавета) 2009. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська мова* 2: 56–69.
- Bárány Erzsébet 2010. Угорсько-українські міжмовні контакти на помезив'ї їх етнічних територій (вплив угорської мови на лексику творів Закарпатських письменників). *TEKA. Commission of Polish-Ukrainian cultural ties* Vol. V: 24–31.
- Bárány-Komári Erzsébet (Барань-Комарі Єлизавета) 2005. До питання про угаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття. *Studia Russica* XXII: 115–129.
- Bárány Erzsébet – Csernicskó István 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ. *Acta Beregsasiensis* 2009/1: 91–112.
- Bárány Erzsébet – Huszti Ilona – Fábrián Márta 2011. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 145–154. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Barbour, Stephen 2004. National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics*, 288–295. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.

- Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László eds. 2011. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press.
- Bárdi Nándor – Misovicz Tibor 2010. A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 199–232. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk. 2011. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bartha Csilla – Péntek János 2011. Bevezetés. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 7–17. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.
- Bauring, V. (Баурінг Б.) 2008. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Juliane Besters-Dilger szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 55–95. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2000. Русинська мова в Югославії та Хорватії. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 527. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Belej, Ljubomir (Белей Любомір) szerk. 2006. *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра.
- Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2009. Свіжий струмисько української граматики і лінгводидактики на Закарпатті: „Жива мова” Франца Агія (1936). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 13: 12–16. Ужгород: Говерла.
- Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2010. До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматики і методисти мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 14: 5–10. Ужгород: Говерла.
- Bellér Béla 1974. A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia* 1974/1: 47–65.
- Benő Attila és mtsai. 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Koloszvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó 1995/1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 1–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 1997/5: 104–108.
- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 368–375.
- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv. Stilisztika. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2011. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, Begegnungen 21.: *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. p. Budapest: Europa Institut Budapest.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv C/2*: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціо-лінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Cserniczkó István és Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*, 7–96. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007b. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2010a. Róka fogta csuka? Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről. In: Cserniczkó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*, 180–190. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2010b. Направление языковой политики украины как фактор этнических и языковых конфликтов. In: Виноградов В. – Михальченко В. ред. *Язык и общество в современной России и других странах / Language and Society in present-day Russia and other countries*, 245–249. Москва: Институт языкознания РАН – Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2011. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135/4: 414–422.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Riskó Éva 2004. Anyanyelv kisebbségben: a kultusz tárgya vagy önmagát igazoló struktúra? In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 143–151. Ungvár: PoliPrint.
- Berényi András 2011. *Kárpátalja magyarsága. Társadalmi-politikai és kulturális fejlődés (1991–2004)*. Dunakeszi: Cafe Juris Könyvek.
- Beretka Katinka 2011. *Nyelvi jogaim Szerbiában: Anyanyelv-használati útmutató*. Szabadka: Magyar Nemzeti Tanács.
- Berezovenko, Antonina 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*, 143–144. Greifswald.
- Bernsand, Niklas 2001. Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* 17: 38–47.
- Bernsand, Niklas 2006. Othering Surzhyk in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa ed., *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*, 77–115. Malmö: Sekel Bokförlag.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) 2008. Мовна політика у засобах масової інформації. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 234–277. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 352–364. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bindorffer Györgyi 2010. Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltozásig. In: Gyulavári Tamás és Kállai Ernő szerk. *A jövevényektől az államalkotó tényezőig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*, 10–48. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala.
- Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.
- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Vol 11 (2008), Nos. 3–4: 340–372.

- Bircsak Volodimir (Бірчак Володимир) 1924. *Августин Волошин: его жия и дьяльнѣсть: 3 нагоди 50 лѣтних уродин и 25 лѣтнѣ працѣ*. Ужгородъ: Уніо.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. London: Allen and Unwin.
- Bogdán Andrea – Mohácsék Magdolna szerk. 2012. *Nyelvi jogok: útmutató*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös: Herczog Ernő Ármín Könyvnyomdája.
- Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Bonkáló Sándor 1940/1996. *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Bonkáló Sándor 1941/1995. A ruszin irodalmi nyelv. In: Csatóry György szerk. *ЗОПЯ/НАЈНАЛ. А Кáрпáтáлжáи Tudományos Társaság (1941–1944)*, 28–34. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.
- Bonkáló Sándor (Бонкало Александръ) 1941. *Руський литературный языкъ*. Унгарь: Подкарпатское Общество Наукъ.
- Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Borka, V. (Борка В.) 2006. До проблеми мовної політики у школах з румунською мовою навчання: практика, перспективи. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 148–155. Ужгород: Ліра.
- Botlik József 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Botlik József 2000. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.
- Botlik József 2005a. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.
- Botlik József 2005b. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Botlik József 2011. Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In: Zubánics László szerk. *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*, 13–34. Beregszász–Ungvár: KMMI – Intermix Kiadó.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.
- Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Bowring, Bill – Antonovych, Mirosława 2008. Ukraine's long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In: Robert Dunbar and Gwynedd Parry eds. *The European Charter for Regional and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*, 157–182. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Brenzovics László 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Brenzovics László szerk. 1999. *Kozma Miklós: Kárpátalja visszavétele. Napló*. Ungvár: KMKSZ.
- Brenzovics László szerk. 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ.
- Britsin, V. (Брицин В.) 2000. Мовна політика. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 328 – 332. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана.
- Brosztyanik, Ivan (Бростяникъ Иванъ) 1943. Изъ жияя словоъ: „Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка. Изданная Александромъ Духновичемъ. Буда. Въ типографіи Мартина Бачо. 1853.” *Литературна Недѣля* III: 286–287.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan–Atelier.
- Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Brunner, Georg 1995. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet.
- Bynon, Theodora 1997. *Történeti nyelvészet*. Budapest: Osiris.

- Christ, Herbert 1999. Az európai nyelvpolitika kihatásai az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*, 197–208. Budapest: Corvina.
- Clyne, Michael 2003. Language Planning. Overview. In: Frawley, William J. (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 2., 409–412. Oxford University Press.
- Cobarrubias, Juan 1983. Ethical issues in status planning. In: Juan Cobarrubias – Joshua A. Fishman eds. *Progress in language planning. International perspectives*, 41–85. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton.
- Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2010. *Nyelvi jogok Szlovákiában (Anyanyelv-használati útmutató)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2012. *Nyelvi jogok Szlovákiában (Anyanyelv-használati útmutató)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Csatáry György 1994. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). A *Hatodik Síp* 1994. tavasz (melléklet).
- Csatáry György szerk. 1995. *30PR/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.
- Csernicskó István 1997. „Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet, 162–167. Budapest–Miskolc.
- Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5–48.
- Csernicskó István 1998c. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*, 44–59. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Csernicskó István 1999a. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg* 1999. *Első Pánsíp-almanach*, 88–102.
- Csernicskó István 1999b. Nyelvtervezés Kárpátalján. Egy láthatatlanná tett kisebbség. *Beszélő* IV/12: 69–84.
- Csernicskó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2: 15–23.
- Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Csernicskó István 2004a. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról, vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2004b. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csernicskó István 2006a. A magyar nyelv használata Kárpátalján: a jogok és a gyakorlat. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* IV/2: 51–62.
- Csernicskó István 2006b. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 4: 764–769.
- Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk. *Ami rejtte van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101–113. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.
- Csernicskó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Csernicskó István 2008c. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2: 302–315.
- Csernicskó István 2009a. Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.
- Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 11: 1297–1303.

- Csernicskó István 2009c. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3: 70–77.
- Csernicskó István 2009d. Напрямки мовної освіти України і угорсько-мовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2009/2: 97–106.
- Csernicskó István 2009e. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Csernicskó István 2010a. Az államnyelv oktatásának nyelv- és oktatáspolitikai háttere Kárpátalján. In: Kozmács István, Vančonek Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre Fakulta stredo európskych štúdií*, 57–69. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Csernicskó István 2010b. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 584–592. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István 2010c. Мовна політика в часи територіальної ревізії (1938–1944). In: М. Береш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 660–668. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Csernicskó István 2011a. A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 45–62.
- Csernicskó István 2011b. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2011/2–1: 75–91.
- Csernicskó István 2011c. Ще раз про проблеми викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Ю. Герцог ред. *Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінки*, 213–224. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2010. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 572–583. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2009. Ukrainian Educational Policy and the Transcarpathian Hungarian Higher Education. In: Horváth, István and Tódor, Erika Mária eds., *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, 330–331. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2010. Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka, Jolán ed. *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*, 329–349. Budapest: Budapest College of Communication and Business.
- Csernicskó István – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2007. Az ukrán kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 120–148. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010a. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 606–627. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010b. A nyelvpolitika fogalma. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 553–562. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010c. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 593–605. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István – Péntek János – Szabó Mihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvvaltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio* 2010/3: 3–36.

- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csete Örs 2006. Javaslat a Magyariskola Program kimunkálására. http://www.magyariskola.hu/dokumentumok/dok_01.html.
- Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János 2010. Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*, 125–165. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Csopey László 1881. Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények XVI*: 270–294.
- Csopey László (Чопей Ласловъ) 1883. *Русько мадьярський словарь*. Budapest.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1993a. Закарпатська стихія в „Граматичі руського языка...” І. Панькевича. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 328–335. Ужгород: Патент.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1993b. Питання літературної мови в Карпатській Україні. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 30–38. Ужгород: Патент.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2000. Русинська мова. In: Русанівський В. – Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 526–527. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Danylenko, Andrii 2009. Мухайло Луцкай – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn? *The Slavonic and East European Review* Volume 87/2: 201–226.
- Deák Ágnes 2000. „Nemzeti egyenjogúsítás.” *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest: Osiris.
- Debreceňi Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 340–345.
- Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1966. *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва: Наука.
- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1982. *Язык в развитом социалистическом обществе. Языковые проблемы развития системы массовой коммуникации в СССР*. Москва: Наука.
- Dezső László (Дже Ласло) 1961. K вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* VII: 139–176.
- Dezső László 1989. *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*. Nyelvtudományi Értekezések 128. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dezső László (Дже Ласло) 1996. *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь, анализ, тексты*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Dickinson, Jennifer 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201 (2010): 53–78.
- Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. <http://www.kmfk.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>
- Dragomanov, Mihajlo (Драгоманов Михайло) 1876. *Галицько-руське письменство*. Львів: 3 друкарні Товариства имени Шевченка.
- Dumnic, Jurij (Думнич Юрий) 2009. *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород: Видавельство В. Падяка.
- Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 164–174. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Dupka György 2004. *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Dzendzelivszkij, Joszif (Дзендзелівський Йосип) 1958. *Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. На допомогу вчителям Закарпатської області*. Ужгород: Закарпатський обласний відділ народної освіти – Інститут удосконалення кваліфікації вчителів.
- Dzendzelivszkij, J. (Дзендзелівський Й.) 1959. До питання про мадьяризми в говорах Закарпатської області. На матеріалах Лінгвістичного атласа. Част. I. In: *Доповіді та повідомлення УЖДУ*. Серія Філології 2: 61–64.

- Dzendingelivskij, J. (Дзедзельівський Й.) 1993. I. A. Garajda як філолог і громадський діяч. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 142–156. Ужгород: Патент.
- Dzendingelivskij, J. (Дзедзельівський Й.) 1998. Garajda як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII: 144–167.
- Dzjuba, Ivan (Дзюба Іван) 1998. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>
- Eiler Ferenc 1997. A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate* 1997/ősz-tél: 64–90.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris.
- Éksz. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező Kéziszótár I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. (8. változatlan kiadás.)
- Penckófer János (Eperjesi) 2003. *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. Század második felében*. Budapest: Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- Evans, Robert J. W. 2006. Nyelv és államépítés: a Habsburg Monarchia esete. *Aetas* 2006/ 4: 181–202.
- Fazakas Emese szerk. 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Fedinec Csilla 1996. A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In: Cserniczkó István és Váradai Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 39–46. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Fedinec Csilla 1997. A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* 3: 30–38.
- Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2008a. A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*, 220–223. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Fedinec Csilla 2008b. A kárpátaljai autonómia kérdése. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*, 172–175. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Fedinec Csilla 2010a. Magyar kultúra a két világháború között. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 119–135. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Fedinec Csilla 2010b. Magyar oktatásügy és internacionalizmus. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 303–313. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Fedinec Csilla 2011. A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In: Bárdi Nándor és Tóth Ágnes szerk. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*, 369–381. Budapest: Argumentum.
- Fedinec Csilla szerk. 2004. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Fedinec Csilla – Cserniczkó István (Фединець Чілла – Черничко Степан) 2010. Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*, 648–660. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Fedinec Csilla – Gönczi Andrea 2010. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 563–571. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. 2009. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla – Vehes, Mikola főszerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Fedynyšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI/1: 18–19.

- Fejercsak, Petr (Феерчакъ Петръ) 1888. *Очеркъ литературнаго движенія угорскихъ русскихъ*. Одесса.
- Felhívás 1997. Az ungvári járási nemzeti iskolák ukránnyelv tanárainak felhívása. *Kárpátaljai Szemle* V/1: 5.
- Ferenc, Nagyjia (Ференц Надія) 1993. В. Гренджа-Донський про мову Закарпатців. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 314–320. Ужгород: Патент.
- Ferenc Viktória 2009a. Kárpátaljai magyar diákok az ukránjai emelt szintű érettségi útvonalon. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*, 199–213. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Ferenc Viktória 2009b. Utak és útvonalok a többnyelvűség keresésében. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, 215–240. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium.
- Ferenc Viktória 2012. Nyelvi jogok, nyelvpolitika a kisebbségek felsőoktatásában. *Educatio* 24/1: 67–86.
- Ferguson, Charles A. 1972. *Language Structure and Language Use*. Stanford: Stanford University Press.
- Ferguson, Charles A. 1975. Diglossia. In: Pap Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*, 291–317. Budapest: Gondolat.
- Fishman, A. Joshua 1971. *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley (Mass.): Newbury House.
- Fishman, A. Joshua 1975. Az „etnicitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 321–334. Budapest: Gondolat.
- Fishman, A. Joshua 1988/1992. The Displaced Anxieties of Anglo-Americans. In: James Crawford ed. *Language Loyalties: A sourcebook on the Official English controversy*, 165–170. Chicag: The University of Chicago Press.
- Fishman, A. Joshua 1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 31–50. Budapest: Universitas Kiadó.
- Font Márta – Varga Beáta 2006. *Ukraina története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium.
- Francev, V. (Францевъ В.) 1931. *Изъ истории борьбы за русскій литературный языкъ въ Подкарпатской Руси въ половинъ XIX ст.* Прага: Издательское Общество „Единство”.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes László és Maticsák Sándor szerk. *A magyar nyelv idegenben*, 197–204. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 87–99. Budapest: Universitas Kiadó.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana (Гаудіо дель Сальваторе – Тарасенко Богдана) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 316–331. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana 2009. Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger ed. 2009: 327–358.
- Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–216.
- Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, 113–127. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Gerovszkij (Gerovskij), Georgij 1927. Review of Ivan Pan’kevič, Hramatyka rus’koho jazyka. *Slavia* 6.
- Gerovszkij, Alekszej (Геровский Алексей) 1938. *Борьба чешского правительства с русским языком*, 1938. http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm
- Glatz Ferenc szerk. 2003. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut.
- Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2: 19–39.
- Gosovszkij, V. (Гошовский В.) 1968. *Украинские песни Закарпатья*. Москва: Всесоюзное издательство Советский композитор.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarorsággutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005a. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István–Vančonek Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. 33–76. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Göncz Lajos 2005b. Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak. *Új Kép* IX. évfolyam, 4. szám (2005. április): 5–8.
- Gönczi Andrea 2007. *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Gritsenko, Olexandr (Гриценко, Олександр) ed. 2001a. *Багатокультурність і освіта: перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України*. Київ: УЦКД.
- Gritsenko, Olexandr ed. 2001b. *Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles into the system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations*. Kiev: Ukrainian Center for Cultural Studies.
- Gritsenko, Olexandr, Mjaha, J., Noncharenko, N. (Гриценко О. – Мяка Є. – Гончаренко Н.) 2005. *Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Аналітичний огляд*. Київ: Український центр культурних досліджень.
- Gritsenko, Olexandr (Гриценко Олександр) szerk. 2007. *Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд*. Київ: УЦКД.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gulpa, Ljudmilla (Гульпа Людмила) 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin – Fábán Mirosláva szerk. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця, 186–192*. Ужгород: Ужгородський державний університет.
- Györfy György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I*. Budapest: Akadémiai Kiadó (3. kiadás).
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
- Gyurgyák László – Horváth István – Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*, 69–123. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Hajnis, J. (Гайніш Й.) 2006. Словацька мова на Закарпатті: історія, сучасність, перспективи. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 175–181. Ужгород: Ліра.
- Halasz, V. (Галас Б.) ред. 1993. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент.
- Hanák Péter főszerk. 1978. *Magyarország története 1890–1918. II. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hanazarov, K. (Ханазаров К.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
- Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haugen, Einar 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68/4: 922–935.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
- Haugen, Einar 1977. Norm and deviation in bilingual communities. In: Hornby, Peter ed. *Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications*, 91–102. New York: Academic Press.
- Haugen, Einar 1983. The implementation of corpus planning: Theory and Practice. In: Cobarrubias, Juan – Fishman, Joshua eds., *Progress in language planning. International perspectives*, 269–289. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton.
- Haugen, Einar 1998. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 143–160. Budapest: Universitas Kiadó.
- Herczog, Jurij (Герцор Юрій) szerk. 2009. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи. Реалізація державної мовної політики України та положень протоколів міжкурядових (Змішаної Українсько-Угорської, Змішаної Українсько-Румунської, Двосторонньої Українсько-Словацької) комісії з питань забезпечення національних меншин щодо вивчення української мови як державної в загальноосвітніх навчальних*

- закладах Закарпатської області з навчанням мовами національних меншин: *Матеріали міжнародного науково-методичного семінару, 9-10 червня 2009 року*. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Herman József – Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7: 513–531.
- Hetymancsuk, M. – Hriscsuk, V. – Sipka, N. (Гетьманчук М., Гришук В., Шипка Н.) 2008. *Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Hires Kornélia – Márku Anita 2003. Miből élünk? Adalékok a kárpátaljai magyarság munkaerő-piaci helyzetének leírásához. In: Fábri István szerk. *Kisebbségi lét és érvényesülés: A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*, 105–133. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Hires-László Kornélia 2011. A kárpátaljai magyarság közoktatási intézményei a 2009-es évben – az Oktatási kataszter elemzése. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 23–41. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Hrancisak, I. – Kerecsanin, V. 1975. Az asszimiláció ellen, az ukrán kultúra megőrzéséért (1850–1944). In: *A boldogság felé. Kárpáttól vázlatos története*, 151–182. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó.
- Hrusevszkij, Mihajlo 1913. (Грушевський Михайло) *Історія України-Руси*. Том 1. Київ. (3-є видання). <http://izbornyk.org.ua/hrushrus/iur.htm>
- Hudson, R. A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Husznai, Igor (Гусьнай Игорь) 1921. *Языковой вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ: Книгопечатня „Св. Николая”. <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Husznai21.html>
- Iltyo, I. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Izsjajev, Magomet (Исаев Магомет) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва: Высшая школа.
- Ivanisin, V. – Radevics-Vinnickij, J. (Іванишин В. – Радевич-Винницький Я.) 1994. *Мова і нація*. Дрогобич: Відродження.
- Jagić von, Vatroslav 1908. Die slawischen Sprachen. In: Adalbert Bezenberger szerk. *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Berlin und Leipzig: B. G. Teubner.
- Janmaat, Jan Germen 2000. *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine: Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population*. Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
- Jevcsák Judit (Євчак Юдіта) 2006. Про роботу відділу з реалізації положень Універсалу національної єдності відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 21–26. Ужгород: Ліра.
- Jevtuh, Volodimir (Євтух Володимир) 2004. *Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій*. Київ: Стилос.
- Jevtuh, Volodimir 2009. Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk., *Ukraina színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 307–327. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Jevtuh, Volodimir és mtsai (Євтух В. – Трощинський В. – Галушко К.) 2003. *Етносоціологія: терміни та поняття*. Київ: Видавництво УАННП „Фенікс”.
- Jevtuh, Volodimir szerk. (Євтух Володимир ред.) 2004. *Етнонаціональна структура українського суспільства*. Київ: Наукова думка.
- Juscenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.
- Juszir, J. (Юсип Ю.) 1993. Августин Волошин і мовна дискусія 20-их років ХХ ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 338–342. Ужгород: Патент.
- Kaliničs, V. (Калинич В.) 2006. До питань мовної політики у загальноосвітній школі I–III ступенів № 21 Ужгорода зі словацькою і українською мовами навчання та поглибленим вивченням іноземних мов. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 182–185. Ужгород: Ліра.
- Káprály, Mihály 2003. Russischer язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* XX: 176–182.

- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia* VIII: 178–195.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2002. *Kárpátaljai Tudományos Társaság. Kiadványok: 1941–1944.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2010. *Русинський дайджест 1939–1944. III/1. Кроніка. Тексти з ужгородських новинок „Нова Неділя” и „Карпатска Неділя” 1939–1941 гг.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In: Pop, Ivan: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*, 425–430. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Karmacsí Zoltán (Кормочі Золтан) 2003. Стан викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Katus László 1993. Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 1993/4: 99–128.
- Katus László 2009. *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület.
- Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos 2009. *Tannyelv választás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) 2007. *Словник русинсько-руський. У двох томах, верх 58000 слів.* Ужгород: ПоліПрінт.
- Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) szerk. 2002. *Утцюзнина. Читанка про недільні школи.* Ужгород: ПоліПрінт.
- Kercsa, Igor – Szocska-Borzavin, Vaszil (Керча, Ігорь – Сочка-Боржавин, Василь) 1992. *Русинський язык: очерк комплексної практичної граматики.* Ужгород: неопублікована версія.
- Kezедben a jövő. Анука́кнак és арукáкнак.* Beregszász: Alma Mater Civil Kezdeményezés, 2011.
- Khmelko, Valerii (Хмелько Валерій) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НАУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15.
- Khmelko, Valerii (Хмелько Валерій) 2006. Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня* № 24, 24 червня 2006 р.
- Khmelko, Valerii – Wilson, Andrew 1998. Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In: Kuzio, T. ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, 64–76. London: Armonk.
- Kincses Áron szerk. 2011. *Ukrán állampolgárok Magyarországon.* Budapest: Európai Integrációs Alap.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Zsuzsanna Éva 2011. Az államnyelv elsajátításának oktatáspolitikai akadályai a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben. *Kisebbségkutatás* 1: 73–109.
- Klima, Viktor (Клима Виктор) 1936. Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In: Эдмунд Бачинский ред. *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*, 101–107. Ужгородь: Русский Народный Голось.
- Kljар, Marianna (Кляп Маріанна) 2001. *Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939).* Ужгород: Видаництво В. Падяка.
- Kloss, Heinz 1967a. Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.
- Kloss, Heinz 1967b. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman (ed.) *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington: Indiana University.
- Kocsis Károly 2001. *Kárpátaljai mai területének etnikai térképe.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograrhy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Kocsis Károly – Rudenko, Leonid – Schweitzer Ferenc eds. 2008. *Ukraine in Maps.* Kyiv–Budapest: Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences.
- Kocsis Mihály (Кочиш Михай) 2011. О русинском как литературном языке. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István udvari (1950–2005)*, 189–195. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Koljadzsin Natália (Коляджин Наталія) 2003. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III (2003): 76–81.

- Kolláth Anna 2005. *Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról.* In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében,* 75–96. Budapest: EÖKIK.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kondratovics, Irenей (Кондратович Иреней) 1924. *История Подкарпатскої Руси для народа.* Ужгород: Уніо.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre.* NytudÉrt. 109. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1994. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. *Irodalmi Szemle* 1994/21: 72–81.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–96.,* 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2001. Nyelv, oktatás, emberi jogok. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás,* 125–132. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv,* 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2006b. Nyelvi jogok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv,* 1024–1037. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2006c. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila és Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok,* 9–29. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Kontra Miklós 2009. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 5: 22–25.
- Kontra Miklós 2010a. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. In: Andrassy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek,* 29–45. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Kontra Miklós 2010b. *Hasznos nyelvészet.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra Miklós 2011. The contact dialects of Hungarian. In: Nándor Bárdi, Csilla Fedinec and László Szarka eds., *Minority Hungarian Communities in the twentieth Century,* 661–679. New York: Columbia University.
- Kontra Miklós szerk. 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények.* Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények,* 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Váraday Tibor eds. 1999. *Language: a right and a resource. Approaching linguistic human rights.* Budapest: Central European University Press.
- Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2004. *Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт.* Київ.
- Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2005. *Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації.* Київ: Світогляд.
- Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2007. Мовний аспект державної етнополітики в Україні. *Стратегічні пріоритети* № 2(3): 137–146.
- Kovács András 2003. A magyar keresztnevek orosz/ukrán átírása Som községben. *Acta Hungarica* X–XI: 75–83.
- Kovács András 2011. Hogy hívnak? Adalékok a kárpátaljai magyar személynévhasználathoz. In: Hires-László Kornélia, Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai,* 386–393. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Kovács Miklós 2008. *Ukrainai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008.* Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Kozma István 2000. A névmagyarosítások története. A családnév-változtatások. *História* 2000/5–6: 41–44.
- Kozma Miklós 1942. *Beszédek, cikkek, előadások, nyilatkozatok 1940–1941.* Budapest: a szerző kiadása.

- Kreszina, Irina – Gorbatenko, Volodimir (Кресіна Ірина – Горбатенко Володимир) 2008. Основні напрями правового регулювання мовної політики. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 335–342. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Kreszina, Irina – Javir, Vira (Кресіна Ірина – Явір Віра) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 190–204. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Kubajcsuk, Viktor (Кубайчук Віктор) 2001. *Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови*. <http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/>.
- Kubicek, Paul 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies* Vol. 52/2: 273–294.
- Kucsma, Leonid (Кучма Леонід) 2003. *Україна – не Росія*. Москва: Время.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2000. Щирі українці та їхній „othering”. *Критика* IV/12.
- Kulyk, Volodymyr 2001. The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies* 26/1–2: 197–221.
- Kulyk, Volodymyr 2006. Constructing Common Sense: Language and Ethnicity in Ukrainian Public Discourse. *Ethnic and Racial Studies* 29/2: 281–314.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2007a. Мовна політика України після Помаранчевої революції. In: Олена Судакова ред. *Україна в пошуках себе: Національна ідея, проблеми розвитку*, 270–285. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2007b. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 1: 296–316.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 11–54. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2010. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? *Вестник общественного мнения* 3 (105): 75–86.
- Kurcsenko, Grigoriy (Курчанко Григорій) 1897. *Угорська Русь и ее русски жители*. Вѣдень.
- Kusko, Nagyuja (Кушко Надія) 2007. Літературні стандарти русинської мови: історичний контекст і сучасна ситуація. In: Анна Плішкова ed., *Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*, 31–58. Пряшів: Пряшівська універсіта в Пряшіві – Інститут регіональних і народностных і студій.
- Kuscinszkij, Antyin (Кущинський Антін) 1981. *Закарпаття в боротьбі (Спогад)*. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка.
- Kuzio, T. 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII: 1–15.
- Kymlicka, Will – Krizsán Andrea 1997. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum* 2: 43–53.
- Labov, William 1972. On the mechanism of linguistic change. In: John Gumperz – Dell Hymes eds. *Directions in Sociolinguistics*, 512–538. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Labov, William 1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Pap Mária – Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv*, 255–285. Budapest: Gondolat.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Laihonon, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia, Karmacsí Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 20–27. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Lamp Zsuzsanna 2008. *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésekről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lane, Hugo 2001. Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29: 689–696.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv ármékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről*, 11–72. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet.

- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Várad Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 127–141. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 12–18. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többségi oktatás előnye, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1: 27–44.
- Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 48–58. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. In: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 76–83. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lazur Jaroszlav – Gajdos István 2006. *Kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiájának jogi státusa: külföldi és hazai tapasztalatok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Lehoczy Tivadar 1881–1882/1996. *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Szerkesztett kiadás.
- Lenec, Kateryna (Ленець Катерина) 2000. Суржик. In: Ruszanickij, V. – Taranenko, O. szerk. *Українська мова. Енциклопедія*, 616. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) szerk. 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса.
- Levickij, Koszty (Левицький Кость) 1926. *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*. Львів: Друкарня О. О. Василяна.
- Lizanec, Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1976. *Венгерско-українские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в українських говорах Закарпаття*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, Petro (Лизанец П.) 1979. *Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР*. Ужгород.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття. *Acta Hungarica* III: 125–130.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 2000. Мадьяризм. In: Русанівський В. – Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 298. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Ljavines, M. (Лявинець М.) 2008. Иван Гарайда. *Русинський світ* 2008/1: 7–8.
- Lozinszkij, R. (Лозінський Р.) 2006. Тенденції мовної ситуації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія географічна* 33: 217–227.
- Lucsik, V. (Лучик В.) 2008. *Вступ до слов'янської філології*. Київ: Видавничий центр „Академія”.
- Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Mackey, William 1967. *Bilingualism as a World Problem/Le bilingüisme: phénomène mondial*. Montreal: Herve Hoose.
- Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In: Joshua Fishman ed., *Readings in the Sociology of Language*, 554–588. The Hague: Mouton.
- Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 699–713. Berlin: Walter de Gruyter.
- Magocsi, Paul Robert 1978. *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge: Harvard University Press.

- Magocsi, Paul Robert 1993. *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. London: Minority Rights Group International Report.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 1994. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород: Полічка „Карпатського краю”.
- Magocsi, Paul Robert 1995a. A New Slavic Language is Born. *East European Politics and Societies*. Vol. 9, No 3: 534–537.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 1995b. Русинське питання. *Політична думка* 2–3 (6): 105–115.
- Magocsi, Paul Robert 1996. *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York: Columbia University Press.
- Magocsi, Paul Robert 2004. Языковой вопрос. In: Magocsi, Paul Robert ed. *Русинський язык*, 85–112. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 2005. *Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис. Jews in Transcarpathia. A brief historical outline*. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 2007a. *Історія України*. Київ: Критика.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 2007b. *Народ нивідкы. Ілюстрована історія карпаторусинів*. Ужгород: Видавельство В. Падяка.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 2011. Русинська нація? In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 258–267. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло-Роберт) 2012. *Україна. Історія її земель та народів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam I. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1893.
- Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* 3: 307–322.
- Majboroda, Oleksandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: НАУКМА.
- Majboroda, Oleksandr és mtsai (Mykola Sulha – Volodimir Gorbatenko – Boris Azhuk – Larysa Nagorna – Jurij Sharoval – Viktor Kotyogorenko – May Panchuk – Vitalij Perevezij / Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій) szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Majboroda, Oleksandr – Pancsuk, Maj (Майборода Олександр – Панчук Май) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 205–234. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Макага, М. (Макара М.) 2006. Про деякі тутешні мовні реалії. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 231–237. Ужгород: Ліра.
- Maljar Ljubov (Маляр Любов) 2008. Українська література на сторінках шкільних підручників А. Волошина та О. Маркуша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія, філологія* 18: 30–35.
- Marsuc, Natalija (Марчук Наталія) 2011. Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5: 129–136.
- Marina Gyula 1977/1999. *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Marina, V. (Марина В.) 1997. Етнокультурный ренесанс румынов Закарпатья. In: *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*, 110–115. Ужгород: УЖДУ.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft.–KMF.
- Marples, D. R. 2007. *Heroes and villains: creating national history in contemporary Ukraine*. Budapest: Central European University Press.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 1999. *Мова і політика*. Київ: Соняшник.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2002. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах* 2002/3: 11–13.

- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: ТОВ Темпора.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) szerk. 2005. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos 2009. *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása: Útmutató a szülőiknek és a pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Mayer Mária 1977. *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mayer, Maria 1997. *The Rusyns of Hungary: political and social developments, 1860–1910*. East European Monographs. New York: Columbia Univ. Press.
- Medvegyev, Oleg (Медведев Олег) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386
- Melnyik, Svitlana – Csernicško István 2010a. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Melnyik, Svitlana – Csernicško István 2010b. *Мовна політика в незалежній Україні*. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 681–703. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Melnyik, Svitlana – Csernicško István 2010c. *Мовна політика Радянського Союзу (1945–1991)*. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 668–681. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Melnyik, Svitlana – Csernicško István 2010d. *Поняття мовної політики*. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 629–638. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnevéadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Miller, J. 1994. *Commonwealth of Independent States (CIS)*. In: R. E. Asher et al eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Milován Andrea 2002. *Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. Kisebbségkutatás 4: 984–989*.
- Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги.
- Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) szerk. 2002. *Волошин А. І. Вибрані твори*. Ужгород: Видавництво Закарпаття.
- Misanics, Oleksza – Csucska, Pavlo (Мишанич Олекса – Чучка Павло) szerk. 1995. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород: Гржда.
- Mokány Sándor 1966. *Венгерские заимствования в марамарошском украинском диалекте Закарпатской области*. Ленинград: Ленинградский государственный университет.
- Molnár Anita 2009a. *Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára*. In: Borbély Anna, Vančonek Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 439–446. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.
- Molnár Anita 2009b. *Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében*. In: Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár Anita 2010a. *A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján*. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 189–201. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Molnár Anita 2010b. *Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján*. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*, 186–212. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Molnár Anita 2010c. *Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében*. In: Kozmács István, Vančonek Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for*

- Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*, 53–63. Nitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Molnár Anita 2010d. Fomhangolás: a tannyelv és a nyelvválasztás. In: Csernicskó István szerk. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*, 80–85. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár D. István 2009. A népességszám történeti alakulása. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11.*, 164–174. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 15–32. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2008. Чи наманався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна* 13: 222–235.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2009. „Грамматика руського язика” Івана Панькевича та Галицька українська мова в Підкарпатті. In: Квестослава Копорова ed. *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністики*, 68–93. Пряшів: Пряшівська універзита в Пряшові – Інститут русинського язика і культури.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011a. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* IX: 231–251.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011b. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 111–123. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011c. Шляхи „українізації”: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István Udvari (1950–2005)*, 247–276. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2012. *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки*. Львів: Українознавча наукова бібліотека НТШ.
- Motilcsak, Mihajlo (Мотильчак Михайло) 2009. Шляхи поліпшення вивчення української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах області з навчанням мовами національних меншин. In: Герцог Юрій szerk. *Державотворча й об’єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 36–44. Ужгород, Поліграфцентр Ліра.
- Motyl, Alexander J. 1987. *Will the Non-Russian Rebel?* Ithaca–London: Cornell University Press.
- Musinka, M. (Мушинка М.) 2010. Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1: 101–109.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest: BIP.
- Nádor Orsolya 2011a. Nyelvpolitika és oktatás – történeti háttérvázzlat. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 21–55. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Nádor Orsolya 2011b. The Position of the Hungarian Language. In: Nádor Bárdi – Csilla Fedinec – László Szarka eds. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, 493–502. New York: Columbia University Press.
- Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Naňmanovics, V. (Нахманович В.) 2004. Динаміка етнонаціональних процесів в Україні і завдання державної етнополітики. In: *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*, 91–107. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень.
- Naňorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2005. *Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики*. Київ: Світогляд.
- Naňorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Naňorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2011. *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

- Nebesznik, Ivan (Небесник Иван) 1993. Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919–1938 роках. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 237–244. Ужгород: Патент.
- Nedzelszkij, Jevgenij (Недзельський Евгеній) 1932. *Очеркь карпаторусской литературы*. Ужгородъ: Издание Подкарпаторусского Народопроевітительнаго Союза.
- Nekvapil, Jiří 2007. On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language* 183: 141–160.
- Neustupny, J. V. 1970. Basic Types of Treatment of Language problems. *Linguistic Communications* 1: 77–100.
- Nyımcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000a. Державна мова. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 126–128. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана.
- Nyımcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000b. Закарпатський говір. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 174–176. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Nyomárkay István 1997. A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 204–213.
- Oficinszkij, Roman 2010a. Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 178–184. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Oficinszkij, Roman 2010b. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 233–245. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Oficinszkij, Roman (Офіцинський Роман) 2010c. Закарпатська Україна, 1944–196. In: Vehes Mikola és Fedinec Csilla szerk. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 271–283. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Ormos Mária 2000. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában* I–II. kötet. Budapest: PolgArt Könyvkiadó.
- Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–63. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.
- Orosz Ildikó 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Orosz Ildikó 2004. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 55–76. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. In: Герцог Ю. ред. *Державо-творча й об’єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 287–291. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Orosz Ildikó és mtsai 2010. Beszámoló a „Magyarok oktatási-képzési stratégiája Kárpátalján az új ukrán oktatáspolitikai törekvések fényében. http://www.htmtop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00109CS_kutatasi_beszamololo.pdf
- Orosz Ildikó szerk. 2007. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bányi Szilvia 2011. A magyar oktatás Kárpátalján. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 213–277. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristafori Olga 2008. *A kárpátaljai magyar nyelvű/magyar nyelvi oktatás megőrzéséhez szükséges intézkedések*. <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/133843334.pdf>
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Tinta Publishers.
- Orosz János 2005. *Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár*. Újvidék: Magyar Szó Lapkiadó.
- Orosz Kálmán 1942. *A kárpátaljai magyar közigazgatás szervezete és munkája a felszabadulás után*. Debrecen: kézirat (doktori értekezés). Megtekinthető a Debreceni Egyetemi Könyvtárban (<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/117719>)
- Pahirja, Olekszandr (Пагір’я Олександр) 2012. *Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГ і БУЗУЛУК до рідних Карпат 1939–1949. Архівні документи і матеріали*. Ужгород: Карпати.

- Pahomova, Szvitlana (Пахомова Світлана) 2006. Кафедра словацької філології: десятиліття творчості і звершень. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 170–175. Ужгород: Ліра.
- Pajkos, O. (Пайкош О.) 1993. Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 251–259. Ужгород: Патент.
- Pancsuk, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (6): 116–123.
- Panykevics, Ivan (Панькевич Іван) 1938. *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Prága: Orbis.
- Papp Z. Attila 2010a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 480–498. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Papp Z. Attila 2010b. Itt és ott: integrációs kihívások a magyarországi kisebbségi és a határon túli magyar oktatásban. *Regio* 2010/4: 73–108.
- Papp Z. Attila 2012. Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio* 24/1: 3–23.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26:78–99.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár: Kom-Press Korunk Baráti Társaság.
- Péntek János 2002. A bevehetetlen vár: a román nyelv. *Krónika* 2002. december 7–8.
- Péntek János 2007. Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. *Pro Minoritate* 2007/Tavaszi: 53–62.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Péntek János 2011. *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Phillipson, Robert 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson eds. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1: 12–30.
- Piiipenko, Gleb (Пилипенко Глеб) 2011. *Сербский язык воеводинских венгров (с учётом функционирования словенского языка прекурских венгров и порабских словенцев)*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Pipás, Volodimir (Піпаш Володимир) 2011. Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1: 36–38.
- Pipás, Volodimir (Піпаш Володимир) 2012. Політичний підтекст „русинського питання” на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. február 2. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskohopytannia-na-Zakarpatti>
- Plišková, Anna (Плішкова Анна) 2008. *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів.
- Róhán Katalin (Повхан Катерина) 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі* 1999/4: 55–57.
- Róhán Katalin (Повхан Катерина) 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі* 2003/8: 52–55.
- Pomichál Richárd 2007. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 63–85.
- Popély Gyula 1990. A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. *Regio* 1990/1: 66–89.
- Pop, Ivan (Поп Іван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Pop, Ivan (Поп Іван) 2010. Освобождение Подкарпатской Руси Красной Армией и ее аннексия Советским Союзом (1944–1945). *Russkii vopros – Our Analyses* 2010/1: 1–12. <http://www.russkiivopros.com/index.php?page=one&id=323&kat=7&csl=46>
- Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2001. *Русинський синонімічний словарь*. Ужгород: Видавництво Падяка.
- Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2007. *Словарь русинсько-українсько-руський и русско-украинско-русинский*. Ужгород: Видавництво Падяка.

- Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú ártrendezéséhez. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti attitűdök*, 11–49. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Poznyak, Dmitro (Позняк Дмитро) 2007. Комуникативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі. *Соціальна психологія* 1: 53–69.
- Punykó Mária 2007. „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 45–65. Ungvár: PoliPrint.
- Puskas, Andrej (Пушкаш Андрей) 2006. *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918–1945*. Москва: Інститут славянознавства РАН, Издательство «Европа».
- Puskás Julianna 1982. *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Radevics-Vinnickuj, J. (Радевич-Винницький Я.) Лінгвоцид як предмет українознавства. <http://www.ualogs.kiev.ua/fulltext.html?id=140>
- Radszuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002a. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово* 2: 2–5.
- Radszuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002b. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3: 39–45.
- Rannut, Mart (Раннут Март) 2004. *Пособие по языковой политике*. Таллин: Tallin Pedagogical University.
- Reiplik-Horváth Zsuzsanna (Райплік-Горват Жужанна) 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 177–179. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2000. *Від Малоросії до України. Парадокси запізненого націєтворення*. Київ: Критика.
- Rjabcsuk, Mikola 2002. Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23: 11–20.
- Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2003. *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика.
- Rjabosarko, Leonid (Рябшапко Леонід) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Romsics Ignác 2001. Nemzet és állam a modern történelemben. *Rubicon* 12/8–9: 112–113.
- Romsics Ignác 2008. *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest: Osiris.
- Rónai András szerk. 1945/1993. *Közép-Európa Atlasz*. Budapest: Szent István Társulat – Püski Kiadó (az 1945. évi változat faksimile kiadása).
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Rudnyckij, Jaroslav 1967. *Language rights and Linguicide*. Munich: Ukrainian Technological University.
- Ruszak, Julij (Русак Юлій) 1927. *Очерки культурной истории Подкарпатской Руси*. Ужгородь: Типографія Школьної Помощи.
- Ruszanyivszkij, Vitalij – Taranenko, Olekszandr szerk. (Русанівський Віталій – Тараненко Олександр) 2000. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- S. Benedek András 1994. A magyarok Kárpátalján. In: Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 175–178. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- S. Benedek András 2003. *A gens fidelissima: a ruszinok*. Budapest: Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata.
- Salga Attila 1996. Ruszinok és magyarok Trianon után. In: Bonkáló Sándor: *A rutének*, 151–169. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 7–48. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*, 959–995. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sándor Klára 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest: Typotex.
- Scsegolev, Szergej (Щегольєв Сергій) 1912. *Українське движеніє, якь сьвременный этапъ южнорусского сепаратизма*. Київ.
- Sebestyén Árpád é.n. *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat év és hely nélkül.

- Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.* Kyiv: State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration, 2006. [http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_\(monitoring\)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_kosovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf](http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_(monitoring)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_kosovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf)
- Séra Magdolna 2009a. Az iskolai tantervválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, 241–268. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2009b. Képzlet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tantervválasztási döntéseiben. In: Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 154–157. Ungvár: PoliPrint.
- Séra Magdolna 2010a. Érvék és ellenérvék az iskolai tantervválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*, 161–185. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2010b. Magyar vagy ukrán? Érvék és ellenérvék a szülők tantervválasztási döntéseiben. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 204–212. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Séra Magdolna 2010c. Ha haladsz, haladsz, ha nem, maradsz... – avagy alkalmazkodás az oktatáspolitikai rendeletekhez? *Közoktatás* 2010/1–2: 6–8.
- Sevcsuk, G. – Tracs, N. (Шевчук Г. – Трач Н.) 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Марієтерпим* 37: 97–104.
- Shamshur, Oleg – Izhevskaya, Tatiana 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issues in Language in Society*. Vol. 1 (1994). No. 1: 29–39.
- Semscucenko, Jurij – Gorbatenko, Volodimir (Шемшученко Юрій – Горбатенко Володимир) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 157–173. Kijev: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Shevelov, George Y. 1986. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* X: 70–170.
- Shevelov, George Y. 1987a. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI: 118–224.
- Shevelov, Jurij (Шевельов Юрій) 1987b. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Kijev: Сучасність.
- Shumlianskyi, Stanislav (Шумлянський Станіслав) 2006. „Мовне питання” після парламентських виборів: від політичної кон’юнктури до державної політики. *Політичний менеджмент* 3: 97–104.
- Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not – the Education of Minorities*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2008. Human Rights and Language Policy in Education. In: *Encyclopedia of Language and Education*, Vol. 1 (Language Policy and Political Issues in Education), 2nd ed. 107–119. New York: Springer.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Cummins, Jim 1988. Concluding remarks: Language for empowerment. In: Tove Skutnabb-Kangas – Jim Cummins eds. *Minority Education: From Shame to Struggle*, 390–394. Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children’s Education as Linguistic Genocide and a crime Against Humanity? A Global View*. Geidnu/Kautokeino: Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights no. 1/2010.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert eds. 1994. *Linguistic human rights*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Smith, Raymond A. 1997. Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI (Number 1–2): 141–160.

- Solchanyk, R. 1985. Language Politics in the Ukraine. In: *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*, 57–105. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Solchanyk, R. 1993. The Politics of Language in Ukraine. *RFE/RL Research Report* Vol. 2, N 10, 5 March 1993: 1–4.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 2000/1: 167–180.
- Sorbán Angella 2009. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Emese és Péntek János szerk. *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, 125–143. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvpolólok Erdélyi Szövetsége.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark Tamás 2010a. „Budapest felé fordultak védelemért. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 247–251. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Stark Tamás 2010b. Holokauszt Kárpátalján. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 184–193. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Stark Tamás (Шторк Томаш) 2010c. Голокост на Підкарпатті. In: Vehes Mikola – Fedinec Csilla szerk. 2010., *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*, 213–224. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Stec, Mikola (Штець Микола) 1969. *Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини (після 1918)*. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво.
- Stepanenko, Viktor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin eds. *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*, 109–135. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute.
- Strikha, M. (Стриха М.) 1997. Суржик. *Берепись* 3–4: 135–142.
- Strikha, M. 2001. Language and language policy in Ukraine. *Journal of Ukrainian Studies*, Volume 26/1–2: 239–248.
- Struve, Kai (Штруве Кай) 2011. Селяни та українська нація в Австро-Угорській монархії та Російській імперії. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 167–181. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Sulha, Mykola (Шульга Микола) 1995. Політико-правові моделі забезпечення прав національних меншин. *Бюлетень ДНЦ „Демократичні ініціативи”* 14: 34–35.
- Sulha, Oleksandr (Шульга Олександр) 2008. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49–85. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István szerk. 2002. *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó Ildikó 2006. Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle* 1: 201–250.
- Szabó István 1937/1994. *Ugocsa megye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp – Új Mandátum Könyvkiadó (2., átdolgozott kiadás).
- Szaharda, V. – Tokar, M., Fernega, V. (Сагарда В. – Токар М. – Фернега В.) 2000. *Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття*. Ужгород: Ужгородська міська друкарня.
- Szakál Imre 2012. „...Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek”. Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa. In: Szamborovszkyné Nagy Ibolya szerk. *„Így maradok meg hívivőnek”*. In memoriam Soós Kálmán. *Tanulmányok Soós Kálmán emlékére*, 165–178. Ungvár: PoliPrint.
- Szalay Zoltán 2011. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Tár-sadalomtudományi Szemle* 2011/3: 81–96.
- Szarka László 1996. A cseh–szlovák kettéválás történeti háttere. *Új Forrás* 1996/6. szám (június).
- Szarka László 1998a. A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv szerk. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. kötet, 9–80. Budapest: Ister.
- Szarka László 1998b. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek és nemzetiségi politika a 20. századi Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Ister.
- Szarka László 2003. Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi, nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 15–36. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szarka László 2007. Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. *Korunk* 12: 25–35.

- Szavojcska, Svitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: ВЦ „Просвіта”.
- Szekfű Gyula 1926. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest: Magyar történelmi társulat.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*: 303–329.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szépe György 2011. Nyelvi emberi jogok a Helsinki Zárónyilatkozattal megkezdett korszakban. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 11–19. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Szépe György – Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina.
- Szidor Dimitrij (Сидор, Димитрій) 2005. *Грамматика русинського языка / Grammar of the Rusyn Language*. Ужгород.
- Szilágyi N. Sándor 1994. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 1994/3: 131–158.
- Szilágyi N. Sándor 2003. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. In: *Mi egy más: Közéleti írások*, 576–664. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Szjuzsko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2001. Українська літературна мова на Закарпатті (20–30 pp. XX ст.): чинники мовного розвитку. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 4: 494–499. Ужгород: Міністерство освіти і науки України – Ужгородський національний університет.
- Szjuzsko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2003. Мовний світ О. Духновича: живорозмовна й книжна стихія в творчості письменника. In: *Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття*, 30–47. Ужгород: Міністерство освіти і науки України.
- Szova, Petr (Сова Петръ) 1937. *Прошлое Ужгорода*. Ужгород: Школьная Помощь.
- Sztatejeva, V. (Статеева В.) 1993. Мовні питання на сторінках Закарпатської періодики другої половини XIX – початку XX ст. (до 1919 р.). In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 287–292. Ужгород: Патент.
- Sztripszky Niador 1913. Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok. *Budapesti Szemle* CLIII: 278–296.
- Szuhij, Olekszij (Сухий Олексій) szerk. 2001. *Москвофільство: документи і матеріали*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
- Szvisztun, Filipp (Свістунь Филиппъ) 1895. *Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи*. Львовъ: Типографія Стапротигійского Института.
- Szvisztun, Filipp (Свістунь Филиппъ) 1912. *Що єсть – украинофільство? Его исторія и теперешня характеристика*. Львовъ: Общество имени Михаила Качковского.
- Taranenko, Olekszandr (Тараненко Олександр) 2001. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні. *Мовознавство* 4: 3–19.
- Taranenko, Olekszandr (Тараненко Олександр) 2003. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство* 2–3: 30–55.
- Tarkanyij, Hanna (Тарканій Ганна) 2011. Закарпатська відповідь українському „мовному питанню”. *Закарпаття онлайн* 2011. március 25. <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu->
- Taskovics, Okszana (Ташкович Оксана) 2009. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Rusica* XXIII: 249–255.
- Tichý, František 1938. *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis.
- Tilkovszky Loránt 1967. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tilkovszky Loránt 1994. *Nemzetiség és magyarság: nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. Budapest – Győr: Ikva – Széchenyi.
- Tilkovszky Loránt 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

- Tokar, Marian 2010. Politikai pártok és civil szféra. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 63–79. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. Nyelvárulás vagy nyelventés: kánon vagy diskurzus. *Irodalmi Szemle* 1994/9: 73–85.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas.
- Tóth Gábor 2008. „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”. *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*. Budapest: EÖKIK.
- Tóth Mihály (Товт М.) 2002. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку)*. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА”.
- Tóth Mihály 2005. *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумітися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2: 69–107.
- Trojan, M. 1975. A szovjet népek egységes családjában. In: *A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története*, 168–182. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó.
- Trudgill, Peter 1992a. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.
- Trudgill, Peter 1992b. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In P. Nelde and R. Schjerve eds., *Minorities and language policy* (= Plurilingua 22), 37–44. St. Augustin: Asgard Verlag.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*, 129–134. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Udvari István 1994. Ruszinok. In: Ács Zoltán szerk. *Együtt élő népek a Kárpát-medencében, 177–199*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- Udvari István 1996. Irodalmi nyelv-teremtő kísérletek a szlovákiai ruszinok körében. In: Gadányi Károly és mtsai szerk. *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, 100–106. Szombathely: BDTF.
- Udvari István szerk. 1992. *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.
- Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.
- Yekelchuk, Serhy (Екельчик Сергей) 2007. *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York: Oxford University Press.
- Yekelchuk, Serhy (Екельчик Сергей) 2010. *История Украины. Становление современной нации*. Киев: Издательство «К.И.С.»
- Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.) 2003. *Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”*. <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>
- Vámos Ágnes 2011. Tannyelvpolitika és tannyelv-pedagógia. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, 27–42. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.
- Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest: Regio–MTA Történettudományi Intézet.
- Vasas Géza 2000. A ruszin autonómia választójain – 1939. március-szeptember. *Aetas* 2000/4: 64–87.
- Vasas Géza 2004. Egy félbehagyott alkotmány: Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*, 157–215. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Veress Gábor – Popovics Vladimir 1999. *Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991*. Beregszász: Vízhibu.
- Vegesh, Mykola 2004. Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939. In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*, 21–36. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Vehes Mikola – Tokar Marian (Вегеш Микола – Токар Маріан) 2009. *Карпатська Україна на шляху державотворення*. Ужгород: Карпати.
- Vehes Mikola – Tokar Marian 2010. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 91–107. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Vehes Mikola – Fedinec Csilla (Вегеш Микола – Фединець Чілла) szerk. 2010. *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.

- Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapecs Jurij, Oficinszkij Roman, Tokar Mariana, Fedinec Csilla és Csernicskó István szerk. 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ужгород–Ungvár: Hoverla.
- Venzsinovics, N. – Kondor, M. (Венжинович Н. – Коңдор М.) 1993. Мовна ситуація на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 74–76. Ужгород: Патент.
- Vidnyánszky István 2010a. Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 39–44. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Vidnyánszky István (Віднянський Степан) 2010b. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття (1918–1919). In: Vehes Mikola – Fedinec Csilla szerk. *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*, 45–50. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2007. Динаміка мовної ситуації в Україні. Vorona, V. – Sulha, N. szerk. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*, 381–391. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2008. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 75–85. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Volosin Avgusztin (Волошин Августин) 1921. *О письменном язичь Підкарпатських русинов*. Ужгород: „Уніо”. <http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm>
- Volosin Avgusztin (Волошин Августин) 1937. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарп[атські] русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді*. XII. évfolyam (1936). Ужгород, 1937. 85–117. old. <http://izbornyk.org.ua/volosh/volosh31.htm>
- Vorona, Valerii – Shulha, Mykola (Ворона Валерій – Шульга Микола) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Weinreich, Uriel 1953. The Russification of Soviet minority languages. *Problems of communism* 1953/2: 46–57.
- Weinreich, Uriel – Labov, William – Herzog, Marvin 1968. Empirical foundations for a theory of language change. In: W. Lehmann – Y. Malkiel eds. *Directions for Historical Linguistics*, 95–195. Austin: University of Texas Press.
- Wilson, Andrew 1998. Redefining ethnic and linguistic boundaries in Ukraine: Indigenes, settlers and Russophone Ukrainians. In: Smith, Graham – Law, Vivien – Wilson, Andrew – Bohr, Annette – Allworth, Edward: *Nation building in the post-Soviet borderlands: The politics of national identities*, 119–138. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.
- Zadoroznij, V. (Задорожний В.) 1993. Я. Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, 166–170. Ужгород: Патент.
- Zagornij, Nykolaj (Загорний Николай) 1873. *Политика Русиновъ*. Львовъ.
- Zalizniak, Hanna – Maszenko, Larisa (Залізняк Ганна – Масенко Лариса) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдеший*. Київ: Виданичий дім „КМ Академія”.
- Zan, Mihajlo 2010a. Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 441–448. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Zan, Mihajlo (Зан Михайло) 2010b. Етнічні процеси на Закарпатті. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*, 504–513. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Zaremba, Olekszandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008a. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 235–257. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Zaremba, Olekszandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008b. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 258–280. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Zelei Miklós 2000. *A kettézárt falu*. Budapest: Ister Kiadó.
- Zoltán András 2010. Ukrajna nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 2010/4: 594–601.
- Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2008. Az ukrán nyelvűművelés. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Európai nyelvűművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*, 368–376. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU.

- Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2009. Ukrán. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*, 253–263. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU.
- Zseliczky Béla 1993. Mi volt a sztálini rendszer lényege? In: Dupka György szerk. *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*, 190–195. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Zseliczky Béla 1998. *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Zsoltobrijuh, M. (Жовтобрюх М.) 1970. *Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Zsurzsenko, Tatjana (Журженко, Татьяна) 2005. Миф о двух Украинах. *Перекрестки* 2005/ 3–4: 16.
- Zsuran, Jevhen (Жупан Евген) 2006. Проблеми реалізації у Закарпатській області Європейської хартії регіональних мов або мов меншин по відношенню до русинів. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 212–222. Ужгород: Ліра.
- Всесоюзная перепись населения – всенародное дело*. Moszkva, 1969.
- Історія українського правопису XVI – XX століття*. Хрестоматія. Київ: Наукова думка, 2004.
- Концепція державної мовної політики в Україні*. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.
- Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник*. Ужгород, 1990.
- Склад населення по окремих національностях і рідній мови за даними перепису населення 1989 року*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1990.
- Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990, 1–16.
- Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин*. Київ, 2009.

Név- és tárgymutató

1

1201. sz. Ajánlás 281, 347

A, Á

A magyar helyesírás szabályai 231, 232

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén 40

Abaúj vármegye 91

Ablonczy Balázs 529

Abstand (különálló) nyelvek 120, 135, 272, 512, 518

Ács Zoltán 66, 67, 71, 75, 78, 101

adatközlő 37, 40, 45, 250, 305

additív (hozzáadó) nyelvszemlélet 483

agglutináló nyelvek 22

Agij, Francz 141, 369

aino nyelv 426

alapszófajok 382

I. Alekszej orosz cár 505

Alekszejev, Vlagyimir 248, 267, 276

állambiztonság 530

államfordulat 26, 255, 356, 433, 439, 523

államnemzeti koncepció 426

államnyelv elsajátítása 23, 64, 66, 67, 172, 264–265, 344, 355, 359, 380, 383, 391, 400, 406, 407, 423, 425, 426, 427, 448, 482, 489, 498, 526, 527

államnyelv ismeretének foka 45, 46, 48

államnyelv, 36, 38, 44, 46, 55, 66, 117, 120, 122, 123, 132, 133, 134, 155, 156, 165, 172, 173, 190, 198, 244, 256, 257, 259, 260, 261, 264, 267, 277, 278, 283, 297, 298, 331, 333, 334, 335, 338, 341, 344, 346, 355, 356, 357, 359, 377, 383, 386, 387, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 425, 426, 433, 434, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 445, 448, 483, 485, 526, 527

államnyelvi státus 33, 391, 396

állampolgárság 114, 124, 126, 127, 161, 364, 440, 458, 464

államszervező nemzet 22, 64, 210, 211, 239, 255, 522

álló írás 233

Almási, Mihajlo 326, 327

analfabetizmus 71, 479

Andrássy György 470, 526, 527, 528

angol helyesírások 510, 511

angol nyelv 355, 385, 390, 440, 469, 510, 511

Ankerl Géza 491

Antall József 455

Antalné Szabó Ágnes 470

Antalovszkij, V. 376

antiszemizmus 222

Antonovych, Miroszlava 267

Antoskina, L. 246, 340

anyakönyvezés 458, 459, 460

anyanyelv elsajátítása 186, 312, 526

anyanyelv 17, 34, 37, 70, 223, 224, 242, 243, 245, 269, 381, 382, 390

anyanyelv-domináns kétnyelvűség 484, 491

anyanyelvhasználati jog 257, 526, 527, 528

anyanyelvi kompetencia 427

anyanyelvi oktatás

joga 58, 117, 123, 150, 160, 222, 224, 227, 205, 227,

360, 412, 425, 428, 439, 482, 525, 526

presztízse 423, 410, 487, 489, 490, 493, 499

anyanyelv-megőrzési oktatási program 484

apai név 229, 458, 459, 463, 465

Apponyi Albert gróf 68

Arany János 144

Arel, Dominique 243, 248, 251

Arisztov, F., 81, 82, 91, 94, 95, 362

Arsentyev, M. 216

Asbóth Oszkár 87

aszimmetrikus kétnyelvűség 244, 340, 390, 439, 442, 442, 448, 528

asszimiláció 54, , 64, 117, 203, 208, 250, 264, 412, 414, 423, 426, 429, 447, 448, 455, 476, 481, 482, 508,

520, 521, 529

asszimilációs

folyamatok 203

jogok 529

nemzetiségpolitika 202

nyelvi ideológia 447, 506

nyelvpolitika 202, 441

politika 204, 225, 425, 426, 445

tartalék 520

törekvések 69, 529

veszteségek 445

asszonynevek 458, 461, 465

átírányítási (tranzitív) oktatási program 264

Ausbau (beépült) nyelvek 512, 513, 515, 518

autonóm nyelvváltozat 517, 518

autonómia 18, 74, 109, 111, 113, 114, 130, 131, 134,

154, 157, 162, 163, 164, 173, 190, 209, 210, 325,

335, 351, 433, 449, 455, 481, 505, 506, 508, 524,

525, 529

Avrorin, V. 38
 Aza, Larisza 248
 Azarov, Mikola 344

B

Bacsinszky András, 71, 80
 Badó András 496
 Bajcura Tamara 81
 Balázs Géza 444
 Balczyk Emil 187
 Balega, Jurij 324
 Balla Andrea 459, 460
 Balla D. Károly 232
 Balla László 229
 Baloga, Ivan 181
 Balogh Lajos 463
 Balogh Lívia 421, 488, 490
 Balugyánszky Mihály 81
 Bánffy Dezső báró 64, 69, 73, 74
 Bánréti Zoltán 470
 Bárányné Komári Erzsébet 141, 187, 207, 208, 381, 382, 397, 401
 Barbour, Stephen 55, 514
 Bárdi Nándor 422, 423, 424, 450, 456, 481
 Bartha Csilla 19, 20, 39, 54, 55, 342, 428, 434, 442, 470, 483, 484, 485, 488, 489, 492, 509, 512, 524, 525, 526
 Bányi Szilvia 355
 Baugh, John 384
 Bauring, B. 251, 254, 288, 326
 befullasztási oktatási program 414, 426, 427
 belarusz nyelv 88, 100, 137, 222, 263, 267
 Belej, Ljubomir 323, 324
 Belej, Marjana 81, 86, 368, 370
 Beneš, Edvard 118
 bennszülött nyelvek 426
 Benő Attila 467, 469
 Bereg vármegye 18, 28, 29, 30, 36, 61, 70, 71, 91, 176, 411
 Beregszászi Anikó 46, 226, 229, 239, 267, 338, 345, 355, 380, 392, 419, 422, 458, 468, 477, 483, 490, 491, 495, 496
 Berényi András 506
 Beretka Katinka 467
 Berezovenko, Antonina 250
 Berezanyin, Ivan 81
 Bernsand, Niklas 246
 Besters-Dilger, Juliane 238, 244, 249, 266, 276, 334, 336, 337, 338, 341
 Beszkid, Mikola 131
 bevándorlók 58
 bevándorlók integrációja 58
 Bilaniuk, Laada 196, 237, 246, 250, 258
 Bindorffer Györgyi 64, 66, 67, 68
 Bircsak, Volodimir 86, 368

biztonságpolitika 237
 Bloomfield, Leonard 38
 Bogdán Andrea 467
 Boksay Emil 76, 362
 bolgár nyelv 178, 263, 267, 512
 bolsevizmus 507
 Bonkáló Sándor 72, 76, 77, 78, 79, 83, 87, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 106, 135, 146, 147, 177, 178, 183, 185, 186, 360, 514
 Borbély Anna 19, 20, 448
 Borka, V. 308
 Borsod vármegye 91
 bosnyák nyelv 120, 515
 Botlik József 31, 102, 157, 163, 165, 167, 177, 178, 180, 193, 212, 214, 216, 228, 229, 376
 Bowring, Bill 267
 Brascsjákó Mihály 76, 362
 Braun László 309, 417, 488, 489, 490
 Brenzovics László 87, 157, 162, 163, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 183, 184, 188, 189, 359, 360, 366, 376, 377, 521
 Brezsnjev, Leonyid 229
 brit és amerikai angol 510
 Bródy András 130, 131, 151, 163, 176
 Brosztyanik, Ivan 83, 84
 Brubaker, Rogers 210, 255, 256, 439, 444, 450, 479, 480, 519, 521, 523, 524, 527, 528
 Brunner, Georg 197, 209, 210, 239, 519, 525
 burzsoá nacionalizmus 208, 216, 217, 218, 225
 Bynon, Theodora 24

C, Cs

cári Oroszország 141, 194, 206, 214, 246, 251, 516, 520
 Christ, Herbert 54, 355
 cigány nyelv(ek) 273, 309, 436, 503
 cirill ábécé latinra cserélése 102, 103, 308
 cirill ábécé 80, 102, 103, 106, 109, 217, 330, 380
 Cobarrubias, Juan 56
 Cooper, Robert L. 54
 Crystal, David 38, 39, 429, 476, 477, 484, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 517
 Cummins, Jim 482
 Cúth Csaba 467
 családnevek 458
 Csatáry György 184
 cseh nyelv 79, 117, 119, 120, 134, 411, 512
 Csehovics, K. 141
 Csehszlovák Köztársaság 18, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 124, 127, 134, 210, 211, 359, 435, 507, 524
 csehszlovák nemzet 118, 120
 csehszlovák nyelv 117, 118, 120, 122, 123, 134, 160, 190, 355, 356, 359, 435, 437, 442
 csehszlovakizmus 117, 119, 512
 Cseresnyési László 511, 513, 514

Csernicskó István 17, 19, 23, 40, 46, 47, 70, 71, 111, 157,
187, 193, 204, 230, 237, 239, 246, 248, 252, 267,
277, 304, 305, 308, 309, 323 334, 338, 342, 345,
355, 357, 380, 386, 387, 391, 392, 413, 414, 415,
417, 419, 422, 425, 428, 429, 433, 435, 442, 444,
458, 459, 461, 467, 469, 471, 477, 478, 479, 485,
488, 489, 490, 493, 496
Csete Őrs 445, 477, 487
Csirpák Emil 230
Csokonai Vitéz Mihály 144
Csöpey László 76, 97, 98, 99, 187
Csóri, Jurij 324
Csubirka Magdolna 404
Csucska, Pavlo 76, 86, 88, 323, 324, 361, 364, 400

D

Dachlos 517
Dachsprache 517
dán nyelv 144, 510, 511
Danylenko, Andrii 79
de facto kétnyelvűség 342
de jure kétnyelvűség 342
Debreceni Anikó 463
Deme László 451, 454
demográfia 17, 26, 129, 387
deportálások 161, 216, 439, 440, 445
Derényi András 53
Deserijev, Junusz 202
deszovjetizálás 237
Dezső László 78, 187
dialektológia 231
dialektuskontinuum 515, 517, 518
Dickinson, Jennifer 323, 341
diglosszia
 fergusoni 138
 fishmani 244
diszkrimináció 161, 227, 255, 265, 355, 410, 426, 448,
 482, 526, 527
divide et impera 178, 371
Dobos Ferenc 42, 44, 45, 305, 307, 308, 419, 420, 421,
 422, 477, 486
Dobos, Sz. 376
Dobryánszky, Adolf 91, 92, 93, 95, 137, 327
dólt írás 233
Dragomanov, Mihajlo 96, 98, 102, 206
Dubovik, O. 404
Duchnovics Társaság 148
Duchnovics, Alekszandr 80, 82–86, 88, 95, 98, 106, 130,
 177, 326, 327, 361
Dumnic, Jurij 86, 364, 366, 367, 370
Dunbar, Robert 427
Dunn, J. 276
Dupka György 27, 31, 157, 163, 216, 228, 229, 347, 390,
 438, 506
Dzendzelivszkij, Jozsip 182, 187, 188, 231

Dzjuba, Ivan 205

E, É

E(melkedett) változat 138, 244, 379, 435
É. Kiss Katalin 427, 470
EBESZ 347, 447, 455, 481
Éder Zoltán 454
egyházi szláv nyelvváltozat 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86,
 96, 97, 98, 108, 135, 187, 360, 368, 506
egynyelvű állam 73, 342
egynyelvűség 23, 33, 34, 36, 38, 49, 56, 244, 257, 259,
 264, 333, 340, 342, 448, 481, 483
ellenzéki magatartásforma 341
előregedés 487
elsajátítás-tervezés 54
első bécsi döntés 18, 129, 131, 157, 375, 438
első világháború 59, 97, 101, 105, 106, 111, 117, 141,
 370, 411, 433, 434, 450, 504, 505, 507, 521, 523
elsőnyelv 383, 408, 483
elsőnyelvi nyelvismeret 38
emberi jogok 341, 395, 526, 527, 530
emsi rendelet (ukáz) 110
ENSZ 326
Eötvös József 66
Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye 102
érvényesülés nyelve 412, 421
északi szláv dialektuskontinuum 517
etimologikus helyesírás 89, 141, 186, 206, 366, 367, 369
etnicitás 519
etnikai
 alapú autonómia 325
 azonosság 505, 520
 csoport 243, 253, 525
 előítélet 490
 elv 209
 gettó 489
 hovatartozás 525
 identitás 324, 455
 kisebbség 253, 254
 konfliktus 345, 490, 508, 530
 különbözőség 505
 összetartozás 505
 perspektíva 529
 status quo 522
 tér 219
 térkép 63
 tér szerkezet 219, 387, 439
 többség 61, 504
 tudat 443
 ukránok 254
 változatosság 17, 19, 22, 23, 49, 209, 524, 530
etno-lingvisztikai megosztottság 252, 340
etnopolitika 58, 506
Európa Tanács 254, 267, 272, 276, 323, 347, 447, 455
európai integráció 497

Európai Unió 25, 26, 27, 446, 467, 498
ezeréves magyar–lengyel határ 112

F

Fábián Márta 380, 382
Fazakas Emese 467
Fedinec Csilla 18, 60, 61, 111, 112, 117, 121, 123, 128,
129, 150, 151, 157, 159, 160, 163, 165, 168, 173,
178, 193, 231, 233, 307, 347, 355, 371, 378, 380,
411, 412, 413, 414, 415, 422, 427, 438, 442, 450
Fedynyšynec', Volodymyr 328
fehérorosz nyelv 77, 78, 137, 186
Fejercsak, Petr 79, 82, 84, 91, 95, 194
Fekésházy-díj 98
felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség 448, 524, 530
felekezeti iskolák 66, 67, 189, 359
felekezeti különbözőség 305
felekezeti összetétel 160
felnoíttképzés 493
Fencik, Jevhen 96
Fenczik István (Sztepan) 130, 148, 164, 176
Fenczik, Sztepan lásd Fenczik István
Ferenc Viktória 42, 46, 47, 415, 485, 493, 527
Ferenc, Nagyija, 140, 361
Ferguson, Charles A. 138, 513
Filak, I. 324
finnugor nyelvek 22
Fishman, A. Joshua 152, 244, 489, 519
flamand nyelv, 144
Fogarassy, Ivan 81, 82
folklor szövegek 230
fonetikus helyesírás 89, 96, 141, 206, 366, 367, 369
Font Márta 140, 251
földrajzi nevek oroszítása 229
földreform 129, 440
Francev, V. 84, 85, 94, 95
francia nyelv 139, 355, 385
Franko, Ivan 102, 140, 274, 343
Független Államok Közössége 281
független tesztelés 23, 47, 48, 265, 315, 316, 386, 391,
399, 400, 402, 404, 406, 410, 415, 485, 494, 495,
496

G, Gy

gagauz nyelv 263, 267, 272
Gajdos István 349, 437, 466
Gal, Susan 38, 56, 415
Galegova, O. 404
galíciai emigránsok 161
Garvin, Paul 53, 518, 519
Gaudio del, Salvatore 246, 249
gens fidelissima 177
Gereben Ferenc 419, 443, 478
Gergely Eszter 397

germán nyelvek 144
Gerovszkij, Alekszej 137, 176, 372
Gerovszkij, Georgij 131, 137, 181, 363, 375, 376
gettó 161, 395
Glatz Ferenc 447
globalizáció 56, 440, 477
Golub, O. 328, 329
Goodman, Bridget 250
Gorbacsov, Mihail 199
Gorbatenko, Volodimir 274, 275, 340
Gosovszkij, V. 360
Gömör vármegye 91
Göncz Lajos 39, 422, 428, 429, 477, 485, 524
Gönczi Andrea 61, 78, 81, 95, 96, 97, 101, 103, 520
Gönczy László 168
görög katolikus egyház 78, 81, 82, 151, 179, 214, 216,
323, 504, 521
görög katolikus papság 81, 82, 87
görög nyelv 187, 267
Gamma Nyelvi Iroda 467
grammatikai kategória 382
Grendza-Donszkij, Vaszil 139, 207, 361
Grétsy László 454
Griga, M. 376
Grigorjevics, Alekszandr 361
Gritsenko, Olexandr 243, 253, 325
Grosjean, François 19
Gulpa, Ljudmila 381, 382
gyarmatosítás 196
gyarmatosító nyelv 250
Gyórfly György 17
Gyurgyák János 64, 65, 66, 67, 74, 174, 451, 508, 522,
523, 529
Gyurgyák László 445, 487

H

Haberman, Gustav 364
Habsburg Birodalom 140
Habsburg dinasztia 64, 107, 508, 520, 523
hágai ajánlások 381, 389, 427, 481, 528
Hajnis, J. 310
hakka kínai 511
Halasz, B. 323, 324
Hanák Péter 71
Hanazarov, K. 37, 201
Harajda János 87, 181, 182, 186, 187, 188, 327, 376, 377
hatalmi egyenlőtlenség 525
határon túli magyarok névhasználata 458, 459
Hattyár Helga 447
Haugen, Einar 39, 53, 152, 153, , 246, 514
hazafias tantárgyak 68
hazafiatlanság 78
héber nyelv 17, 272
helsinki nyilatkozat 455
helyesírás szovjetesítése 206

- helyesírási
 hiba 492
 szótár 180, 187
 Herman József 443
 Herman, Anna 344, 345
 Herzog, Marvin 23
 heteronóm nyelvélváltozat 517, 518
 heteronómia 517, 518
 Hetymancsuk, M. 506
 Hires Emőke 400
 Hires-László Kornélia 42, 400, 417, 418, 423
 hivatali ukrán nyelv 280
 hivatalos kétnyelvűség 157, 164, 165, 166, 169, 172, 173, 175, 376
 hivatalos nyelv 55, 117, 122, 134, 151, 156, 165, 172, 192, 193, 244, 259, 260, 261, 277, 297, 333, 335, 338, 340, 345, 346, 371, 377, 396, 433, 434, 442, 446, 527, 529
 Hmelnyickij, Bogdan 505
 Hochdeutsch 138
 Hodanics, Petro 399
 Hodinka Antal Intézet 386, 399, 465, 467
 Hodinka Antal 135, 185, 186, 327
 Hoffmann, Charlotte 19, , 434, 448
 holland nyelv 144
 holokauszt 161, 192, 440
 Holovackij, Jakiv 110
 Holovács József 404
 Horbatsch, Olexa 79
 Horony Ákos 467
 Horthy Miklós 162
 horvát nyelv 120, 512, 515
 Horváth István 445, 487
 Horváth Katalin 403
 Horváth Sándor 390
 Horvát-Szlavónia 65
 hozzáadó (additív) kétnyelvűség 429, 448, 524
 Hrancsak, I. 216
 Hriscsuk, V. 506
 Hruscsov, Nyikita 199, 202, 506
 Hruszevszkij, Mihajlo 75, 76, 77, 98, 100, 110, 514
 Hucul Köztársaság 18, 111, 215, 521
 Hudson, R. A. 513
 hungarizmusok 178
 húsz %-os nyelvhasználati küszöb 121, 124, 127, 134, 267, 437
 Husznai, Igor 139, 140, 142, 145, 146
 Huszti Ilona 381, 382, 397
 Hvilija, Andrij 208
- I, Í**
- idegen nyelv 25, 42, 54, 263, 316, 355, 385, 396, 408
 idegennyelv-oktatás 25, 355, 386, 425
 idegennyelv-tanárok 511
 identitás szabad kinyilvánítása 326, 329, 330
 identitásvizsgálatok 443
 idény munka 309
 idiolektus 513
 igazoló bizottság 162
 II. József 411
 II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 313, 314, 381, 386, 397, 399, 401, 404, 462, 465, 466, 493
 II. Sándor cár 110
 illetőségi törvény 126
 Illiczky Sándor 180, 185
 Iltyo, I. 19, 301, 302, 303, 304, 313, 325
 imperializmus 455
 Imre Samu 443, 451
 indián nyelvek 426
 indoeurópai nyelvek 22, 305
 integráció 47, 58, 64, 264, 265, 391, 410, 440, 447, 448, 481, 482, 484, 485, 487, 489, 498
 internacionalista
 iskolák 225, 226, 413, 414, 415
 képmutatás 449
 politika 196
 propaganda 445
 tábor 451
 internacionalizmus nyelvi ideológiája 506
 internacionalizmus 56, 340, 414, 415, 440, 445, 508, 520
 irredentizmus 146, 506
 I. Sándor cár 81
 iskolai nyelvpolitika 53
 Iszajev, Magomet 200
 Izhevskaya, Tatiana 258
 izoglossza 188
 izraelita 160, 503
- J**
- Jagić, von Vatroslav 144
 janicsár 143, 340
 Janmaat, Jan Germen 261, 396
 Janukovics, Viktor 10, 331, 332, 341, 343, 344, 345, 346
 Jászai Oszkár 111
 Javir, Vira 267, 272, 274, 275
 Jevcsák, Judit 326
 Jevtuh, Volodimir 222, 257, 324, 340
 jiddis nyelv 160, 263, 272
 jogegyenlőség 482, 524
 jugoszlavizmus 119
 Jurcsuk, I. 404
 Juscsenko, Viktor 10, 46, 266, 277, 331, 332, 339, 340, 341, 345, 346, 380, 393, 396
- K**
- K(özönséges) változat 138, 244
 Kádár János 451
 Kalinics, V. 310

- Kaminszkij, B. 216
kantoni kínai 511
Kántor Zoltán 470
Káprály Mihály 135, 140, 176, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 328, 375, 376, 404, 435
karaim nyelv 272
karaimok 272
Kardos Tamás 470
Karinthy Frigyes 12
Karmacsi Zoltán 381
Károlyi kormány 101, 111
Károlyi Mihály 101, 111, 135
Kárpátaljai Kormányzói Biztoság 18, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 190, 435
Kárpátaljai Közlöny 169, 181
Kárpátaljai Magyar Hírlap 411
Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 321, 331, 335, 396, 401, 466
kárpátaljai magyar oktatás 423, 475, 485, 487, 489, 493, 498
kárpátaljai magyar óvodák 387
Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség 386, 392, 400, 401, 496
kárpátaljai magyarok
 identitása 304
 nyelvtudása 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49
Kárpátaljai Megyei Tanács 325
kárpátaljai orosz nyelvtanok 72, 94, 95
Kárpátaljai Református Egyházkerület 403, 412, 464
Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége 325
kárpátaljai szláv nyelvvaltozatok 78, 79, 88, 95, 101, 131, 135, 136, 137, 139, 175, 177, 185, 186, 187, 192, 323, 363, 364, 378, 436, 509, 514, 517
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 464
Kárpátaljai Tudományos Társaság 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 377
kárpátaljai ukrán nyelvtanok 369
Kárpátaljai Vajdaság 163, 172, 173, 438
Kárpáti Igaz Szó 229, 335, 461
Kárpáti Kiadó 230, 400, 405
Kárpáti Ukrajna 18, 87, 132, 133, 151, 155, 177, 215, 216, 356, 433–435, 437, 438, 440, 442, 505, 507
Kárpátontúli terület 18, 193
Kárpátontúli Ukrajna 18, 193, 212, 214, 215, 435, 522
kárpátorosz
 etnonima 17
 nyelv 83, 84, 95
kárpátukrán etnonima 17
Katona Lóránt 400
katonai közigazgatás 157, 161
Katus László 64, 66, 70
kedvezményes honosítás 456, 458, 459, 464, 465
kedvezménytörvény 458
Kelemen László 428
keleti keresztény kultúra 503
keleti kereszténység 22
keleti szláv nyelvek 305
Kercsa, Igor 327
Kerecsanin, V. 216
keresztnev 458
Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről 254, 266, 298, 323, 326, 329, 463, 528
Keszler Sztella 404
két részre szakadt Ukrajna 248, 252, 336, 340, 396
Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért Mozgalom 457
kétnyelvű
 állam 342
 beszélő 38, 39
 feliratok 118, 166, 320, 457, 467
 helységnévtáblák 317, 318, 319
 interakció 38
 közigazgatás 175, 448
 úrlapok 167, 448, 449, 467
kétnyelvűség 20, 40, 70, 336, 342, 393, 396, 433, 448, 481, 483, 526
 definíciói 484
 fogalma 483
 klasszikus 38, 483
 mint kontinuum 38, 39, 484
 nemzetiségi–orosz 202
 szintjei 38
kétannyelvű oktatás 23, 68, 264, 393, 405, 483, 490
 kézírás 233
KGB 324
Khmelko, Valerii 243, 248, 249, 251, 252, 333, 335
kiegyezés 9, 10, 59, 64, 93, 107, 359, 507
kihalóban lévő nyelvek 56, 272, 273, 277, 298
kínai nyelvjárárok 510, 511, 512
Kincses Áron 488
kisebbségek
 anyanyelvi oktatása 68, 192, 262, 311, 312, 395, 412, 423, 426, 428, 429, 477, 478, 480, 482, 522, 525, 526
 integrációja 440
 parlamenti képvisellete 228, 446
kisebbségi nyelv hivatalos/hivatali használata 55, 66, 73, 123, 132, 134, 165, 192, 257, 283, 298, 334, 335, 434, 437, 449, 526, 529
kisebbségi nyelv 55, 122, 239, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 273, 276, 278, 298, 309, 331, 334, 335, 340, 415, 428, 434, 435, 437, 440, 442, 444, 448, 449, 467, 476, 484, 524, 527
kisebbségi oktatás 54, 257, 475, 476, 485, 489
kisebbségi
 felsőoktatás 313, 493
 helyzet 242, 476
 jogok 57, 447, 525
 kétnyelvűség 528
 magyarok nyelvismere 42–45
kisebbségpolitika 451, 454, 455, 526
kisebbségvédelmi standardok 528
kisorosz etnonima 99

- kisorosz nyelv 75, 76, 77, 78, 81, 87, 88, 89, 92, 99, 101, 123, 131, 132, 137, 140, 142, 143, 144, 145, 175, 194, 364, 365, 374, 514, 516
- Kiss Jenő 38, 246, 444, 484
- Kiss Tamás 445, 487
- Kiss Zsuzsanna Éva 383, 410, 426
- kivándorlás 101, 102
- klerikális reakció 215
- Klima, Viktor 150
- Kljap, Marianna, 368
- Kloss, Heinz 55, 434, 435, 512, 514
- Kniezsa István 185
- Kocak, Arszenyij 80
- Kocsis Károly 17, 19, 28, 63, 140, 441
- Kocsis Mihály 120, 323
- Kocsis-Hodosi Eszter 17, 19, 28, 63, 441
- kodifikáció 80, 106, 109, 135, 136, 140, 152, 153, 154, 180, 181, 185, 186, 188, 191, 327, 328, 332, 341, 360, 375, 506, 518, 522
- kodifikációs célú grammatika 376
- kodifikált sztenderd 98
- kódkeverés 250
- Kohut Erzsébet 404
- Kolesznyicsenko, Vagyim 278
- kolhozista 254
- Koljadzin Natália 382
- Kolláth Anna 422, 428, 484
- kollektív emlékezet 251, 327
- Kologyij, Leszja 404
- kolóniák 129
- kommunista blokk 451
- Kommunista Internacionálé 176, 214
- kommunista pártnomenklatúra 337
- kommunizmus 451
- Kondor, M., 141, 361
- Kondratovics, Irenej 91, 102, 103, 131
- kontaktusváltozat 77, 187, 246, 250
- Kontra Miklós 39, 40, 54, 55, 59, 246, 383, 421, 422, 428, 443, 445, 447, 448, 454, 457, 467, 469, 482, 485, 489, 511, 519, 526, 527
- konzervativizmus 57
- Kordonec, Olekszandr 399
- korfa 487
- Korláth Endre 163, 355
- korpusztervezés 54
- Kors, Fjodor, 143
- Kosic Julianna 428
- Kossuth Lajos 64
- Kotijarevskij, Ivan 140
- Kotygorenko, Viktor 253, 272, 336
- Kótyuk István 378, 404
- Kovács András 459, 460
- Kovács Miklós 47, 331, 396, 466
- Kozma István 74
- Kozma Miklós 87, 157, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 188, 521
- kozmpolitikus 225
- kölcsönös érthetőség 510–515, 517, 518
- környezeti nyelv 408, 526
- Kőszeghy Elemér 461
- közigazgatás kétnyelvűsítése 467
- közös nyelv 390, 516, 524
- közvetítő nyelv 390
- Krajnyányic, Vaszil 181, 376
- Kravcsuk, Leonyid 337, 346, 396
- kreol
- identitás 340
 - nyelv 340
- Kreszina, Irina 267, 272, 274, 275
- krimcsak nyelv 272
- krimcsakok 272
- Krími Autonóm Köztársaság 348
- krími tatár nyelv 263, 267, 272, 342
- krivoszlávia 143
- Krizsán Andrea 58, 59
- Kubajcsuk, V. 110, 205, 207, 208, 380
- Kubek, Emil 95
- Kubicsek, Paul 252
- Kucsma, Leonyid 216, 335, 337, 338, 346, 396
- Kuhta, M. 405
- kulcskompetenciák 496
- Kulin Zoltán 404
- Kulis, Panteleimon 140, 206
- kultúrák közötti párbeszéd 390, 525
- Kulyk, Volodymyr 248, 251, 252, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345
- Kupcsanko, Grigorij 98
- Kuscinszkij, Antyin 367
- Kusko, Nagyija 81, 84, 97
- Kuzio, T. 323, 325
- Kymlicka, Will 57, 58, 59

L

- Labov, William 23, 24, 59
- Laihonen, Petteri 56
- laissez faire nyelvpolitika 59, 456, 469
- Lampel Zsuzsanna 422
- Lancz Attila 467
- Lane, Hugo 323
- Lanstyák István 19, 56, 57, 134, 422, 425, 466, 477, 483, 486, 491, 492, 515
- latin ábécé 103, 330, 382
- latin nyelv 64, 79, 188, 355, 440, 491, 506, 508s
- Lazur, Jaroszlav 349, 437
- Lebovics Viktória 403
- lefedő dialektus 517
- Lehoczy Tivadar 28, 411
- leíró nyelvtan 181
- Lenec, Kateryna 246
- lengyel konzulátus 521
- lengyel nyelv 77, 79, 100, 108, 135, 263, 267, 273
- Lengyelország felosztása 520

lenini nemzetiségi politika 199
 Levenec, J. 18, 66, 67, 71, 73, 74, 75, 82, 83, 84, 86, 87,
 91, 94, 95, 96, 101, 102, 112, 131, 132, 176, 201,
 203, 204, 205, 206, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
 223, 224, 226, 240, 319, 324, 361, 364, 367, 372,
 380, 438
 Levickij, Koszty 520
 Lex Apponyi 67, 68, 359, 442
 Lex Dérer 127
 lexikográfia 324
 Libák, Natália 401
 lingua franca 37, 68, 200, 356, 506
 lingvicizmus 196, 197, 265
 Lizanec, Petro 79, 187, 357, 400, 403
 Ljavinec, M. 72, 80, 87, 95
 Lozinszkij, R. 240
 Lucsik, V. 324
 Lukovics, A., 361
 LutsKay Mihály 79, 80, 81, 98, 106, 361

M

Macjuk, Galina 55, 196, 205, 206, 246, 253, 258, 260,
 266, 267, 274, 278, 298, 340, 341, 346, 395, 507
 Mackey, William 20, 342
 Magocsi, Paul Robert 66, 68, 69, 75, 81, 84, 86, 91, 93,
 101, 102, 108, 109, 110, 111, 130, 150, 161, 176,
 214, 323, 324, 325, 334, 360, 361, 362, 366, 367,
 368, 373, 507, 521
 Magyar Királyság 18, 59, 64, 190, 211, 356, 357, 359,
 374, 435, 438, 440, 442
 Magyar Koalíció Pártja 450
 magyar nevek transliterációja 458, 459, 460, 464
 magyar nyelv 267, 273, 511
 egysége 469
 használati köre 64, 304, 306, 434, 443, 456, 491,
 507
 hivatali/hivatalos használata 305, 331, 335, 524
 ismeretének foka 40, 68, 359
 oktatása 66, 67, 68, 70, 160, 188, 190, 356, 377, 499
 presztízse 414, 415, 446, 456, 457, 458, 466, 467,
 490
 státusa 443, 466, 467, 524
 térvesztése 470, 480
 Magyar Nyelvjárások Atlasza 451
 Magyar Rádió 189, 454, 467
 Magyar Szocialista Munkáspárt 451, 452, 454
 magyar tannyelvű iskolák 44, 47, 48, 69, 72, 160, 188,
 189, 190, 222, 225, 226, 227, 233, 264, 265, 307–
 310, 313, 356, 357, 359, 378–381, 384–386, 390–
 392, 396, 399, 400, 402, 406–410, 412–414, 416,
 417, 419–421, 423, 477, 479, 485, 488–490, 493–
 496, 499
 Magyar Tudományos Akadémia 87, 95, 97, 181, 186,
 459
 Magyar Újságírók Karpátaljai Szövetsége 399

magyar
 anyanyelvűek 29, 65, 68, 70, 71, 160, 302, 418, 477
 pártok határon túl 447, 449, 466
 szupremácia 174
 Magyarigazolvány 456, 465
 magyarizmusok 88, 139, 145, 187, 360
 magyar–magyar kapcsolatok 458
 magyarón 136, 361
 magyarosoz
 anyanyelvűek 167
 etnonima 17, 60, 99, 160, 165, 177, 376, 442
 nyelv, 165, 166, 167, 169, 170, 181, 190, 375, 377
 nyelv státusa 173
 nyelvtan 180, 181, 376
 magyarosítás 64, 71, 74, 75, 77, 81, 85, 97, 106, 169,
 187
 magyarságpolitika 469
 magyar–ukrán szótár 399
 Maitz Péter 23, 56
 Majboroda, Olekszandr 244, 273, 324, 340
 Makara, M. 326
 makedón nyelv 512
 málenyikij robot 216, 439, 445
 Maljar, Ljubov 368
 Manuszenko, L. 404
 Máramaros vármegye 18, 28, 29, 30, 36, 61, 70, 71, 91
 Marcsuk, Natalija 216, 218, 231, 324
 Marga, Andrei 308
 Margitics, Katalin 399, 400, 402
 Margitics, Marianna 398, 400
 Marina Gyula 87, 148, 162, 180, 181, 186, 307, 375, 376
 Marina-féle nyelvtan 181, 376
 Márku Anita 42
 Markus, O. 367
 Marples, D. R. 238
 Masaryk, Tomáš Garrigue 118, 119
 második világháború 17, 140, 159, 161, 194, 209, 216,
 323, 356, 378, 434, 435, 436, 438, 444, 451, 505,
 508, 521, 522, 530
 másodnyelv 31, 33, 34, 35, 54, 224, 264, 381, 383, 401,
 408, 448, 483
 másodnyelv-dominancia 426
 másodnyelvi nyelvismeret 38
 Maszenko, Larisza 196, 199, 202, 206, 207, 208, 244,
 246, 249, 250, 252, 253, 260, 267, 272, 277, 334,
 339, 340, 345, 380
 Masztjuk, T. 398
 Máté Anikó 428
 Mayer Mária 78
 Medvegyev, Oleg 248
 megszólítási formák 229
 Melich János 185
 Melnyik, Svitlana 17, 193, 237, 239, 246, 248, 252, 258,
 267, 277, 308, 323, 334, 342, 392, 435, 442, 489,
 493
 migrációs politika 217, 439
 Mill, John Stuart 515

- millenniumi ünnepségek 69, 74
 Miller, J. 198
 Misanics, Oleksza 88, 102, 149, 324
 Misovicz Tibor 423, 424, 450, 456
 Misztjuk, Sz. 404
 Mitrák, Alekszandr 88, 95
 Mohácsek Magdolna 467
 Mokány Sándor 187
 MOL 457
 moldáv
 identitás 330, 435
 nemzetiség 217, 239, 307, 330, 440
 nyelv 263, 267, 272, 308, 330, 435
 nyelvű oktatás 206, 217
 Molnár Anita 419, 422, 477
 Molnár D. István 28, 32, 38, 327, 335, 387, 488
 Molnár Eleonóra 421, 488, 490
 Molnár József 32, 38, 309, 335, 387, 417, 488, 489, 490
 Mondok, Ivan 207
 montenegrói nyelv 120, 515
 Móríc Kálmán 390
 Moser, Michael 76, 79, 84, 85, 86, 107, 109, 176, 181,
 188, 341, 361, 364, 367, 369, 515
 moszkovita 76
 moszkvai magyar emigráció 229
 moszkvai patriarchátus 520
 moszkvofilizmus 102
 Motilcsak, Mihajlo 380
 Motyl, Alexander J. 198
 Mozaik 2011 42
 Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 71, 87, 102
 Munkácsi Görög Katolikus Püspökség 79, 80, 103, 135,
 404, 409
 Munkácsi Római Katolikus Püspökség, 404, 409
 Munkácsi Tanítóképző 381
 Munkás Újság 176
 munkásmozgalom 452
 Musinka, M. 324, 367
 muszka 76, 78, 96, 100
- N, Ny**
- náci Németország 178
 nacionalizmus nyelvi ideológiája 506
 nacionalizmus 56, 226, 227, 324, 444, 476, 522
 Nádor Orsolya 64, 65, 66, 67, 68, 106, 160, 355, 359,
 435, 445, 447, 449
 nagy honvédő háború 232
 nagy októberi szocialista forradalom 232
 nagyorosz nyelv 77, 79, 81, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 95,
 96, 100, 106, 135, 137, 138, 143, 144, 175, 176, 179,
 180, 183, 185, 194, 360, 371, 376, 506, 514, 518
 Nahmanovics, V. 307
 Nahorna, Larisza 75, 239, 244, 324, 343, 344
 narancsos
 forradalom 23, 261, 265, 331, 338, 346, 392
 nemzetpolitika 392, 396
 nyelvpolitika 396
 politikai tábor 339, 341, 392, 393, 394, 395, 396,
 397
 narodovci 84, 109, 149, 376
 -né képző 458, 462, 463
 Nebesznik, Ivan, 360
 Nedzelszkij, Jevgenyij 81, 86, 88, 91, 95, 97, 103, 360,
 367, 370
 Nekvapil, Jiří 323
 német nyelv oktatása 355
 német nyelv 18, 64, 138, 263, 267, 273, 277, 355, 385,
 411, 440, 503, 506, 508, 518
 nemsztenderd nyelvváltozatok 517
 nemzetállam 73, 74, 78, 117, 209, 238, 256, 331, 338,
 445, 446, 527, 528
 nemzetállami romantika 530
 nemzetek közötti érintkezés nyelve 199, 200, 201, 283,
 340, 435
 nemzetépítés 238, 259
 nemzeteszme 522
 Nemzeti Erőforrás Minisztériuma 466
 nemzeti kisebbségek nyelve 278
 nemzeti
 ébredés 257
 egység 56, 119, 143, 523
 ideológia 344, 447, 507
 retorika 344
 nemzeti-kulturális autonómia 349, 437
 nemzetiségek magyarnyelv-tudása 28, 29, 30, 171, 223,
 , 433
 Nemzetiségi és Migrációs Állami Bizottság 324
 nemzetiségi iskolák 190, 226, 380, 382
 nemzetiségi összetétel 101
 nemzeti-szocialista 161
 nemzetpolitika 182, 239, 455, 456, 469, 470
 nemzetpolitikai stratégia 456
 nemzetté válás 238
 népességfogyás 487, 488
 néprajzi csoport 17, 77, 323, 325, 359
 népszámlálás 17, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38,
 63, 64, 70, 71, 127, 128, 160, 211, 224, 239, 240,
 241, 242, 243, 245, 250, 272, 278, 299, 301, 302,
 303, 310, 313, 314, 315, 325, 329, 330, 335, 343,
 388, 390, 417, 522
 népszámlálási biztos 37
 népszavazás 319, 320, 325, 372, 373, 438, 506
 Neustupny, J. V. 152
 névmagyarosítás 74, 169
 Nevrlý, Jaroslav 369
 névváltoztatás 461
 normatív nyelvváltozat 375
 norvég nyelv 144, 510, 511
 numerus clausus 529
 nyelv- és nemzetmentés 492
 nyelv versus nyelvjárás 509, 511, 514

nyelv

fogalma 509, 510, 513, 514
 meghatározása 510
 mint identitásjelölő 56, 206, 216, 217, 239, 259, 261, 304, 305, 307, 326, 330, 339, 477, 478, 481, 482, 506, 509, 510, 517, 526, 527
 mint jelrendszer 509
 mint kampánytéma 252, 332, 335, 336, 338, 339, 341, 346, 396
 mint politikai szimbólum 516, 528
 önállósága 55, 76, 77, 88, 135, 136, 434
 társadalmi beágyazottsága 509
 nyelvcsere 23, 197, 202, 262, 427, 429, 441, 443, 526
 nyelvsajátítás 224, 399
 nyelvfejlesztés 449
 nyelvhasználati szintér 237, 305, 443
 nyelvhatár 69
 nyelvi hátrányos helyzet 440
 nyelvi
 asszimiláció 29, 70, 221, 222, 203, 239, 240, 254, 299, 302, 530
 attitűd 427
 autonómia 512, 516
 diszkrimináció 197, 265
 erőforrások 487
 egység 69, 100, 144, 505
 függetlenség 340
 genocídium 196, 197, 421
 helyzet 19, 24, 53, 130, 135, 138, 154, 197, 212, 214, 221, 222, 225, 239, 243, 244, 297, 299, 302, 331, 334, 339, 340, 343, 367, 372, 377, 379, 434, 499, 526
 hibrid 250
 ideológia 24, 55–57, 340, 345, 506, 528
 jogok 54, 117, 173, 197, 239, 243, 274, 440, 444–448, 450, 456, 466–469, 507, 526, 527, 529
 káosz 360, 376, 377, 379
 kisebbségek 242, 298
 kompetencia 39, 484, 492
 konfliktus 55, 57, 257, 345, 449, 450, 508, 530
 küldetéstudat 239
 megosztottság, 248, 251, 252
 nevelés 496
 önállóság 516
 piac 59, 507
 pluralizmus 56, 57
 presztízis 33, 90, 222, 246, 305, 311, 379, 413, 446, 491
 sokszínűség 22, 23, 49, 56, 242, 274, 299, 429, 530
 szeparatizmus 140, 142, 145, 324
 szociáldarwinizmus 59
 szocializáció 488
 tájkép 321
 távolság 330, 512, 517
 tervezés 53–55, 134, 152, 153, 299, 391, 443, 449, 469, 471, 518

változás 24, 510

változatosság 56, 57, 509, 510

nyelvismeret 40, 355, 425

nyelvjárási különbségek 516

nyelvkörnyeztetan 386

nyelvmegtartás 23, 221, 222, 261, 262, 299, 309, 443, 455, 469, 470, 478, 482, 526, 527, 529

nyelvművelés 246, 443, 468, 522

nyelvtanítás 355, 356, 359, 385, 386, 411, 428, 475, 487

nyelvpedagógia 410

nyelvpolitika 23, 24, 53, 54, 55, 57–60, 78, 97, 106, 153,

154, 175, 176, 178, 187, 188, 190, 191, 196, 204,

214, 217, 237, 238, 253, 265, 278, 299, 317, 339,

340, 346, 355, 391, 392, 396, 434, 440, 441, 443,

450, 468, 469, 470, 471, 475, 503, 507, 518, 526,

528

nyelvpolitikai stratégia 471

nyelvstratégia 469, 470

nyelvtanfolyam 404

nyelvtérület 388

nyelvtisztaság 57, 378

nyelvtudás 29, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 40, 44, 45, 46, 410, 499, 524

nyelvtudásszint 38, 39, 40, 41, 43–46, 48, 68, 265, 385,

387, 399, 407

Nyelvtudományi Intézet 454, 459

nyelvváltozat fogalma 510, 513

nyelvvizsga 171, 409, 410, 499

Nyimcsuk, Vaszil 79, 323

Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai tanszéke 404

Nyomárkay István 120

Nyorba, Szvitlana 404

nyugati keresztény kultúra 503

nyugati kereszténység 22

Nyugat-Ukrán Népköztársaság 111, 215, 521

o, ó, ő, ő

Oficinszkij, Roman 169, 182, 212, 376

Oktatási Kataszter 418

oktatási-nevelési támogatás 423, 424

oktatáspolitikai 56

oktatástervezés 54

Olaszország 238

Olekszj, Sz. 398

Orbán kormány, 469

Orbán Viktor 469

Orlay János 81

Ormos Mária 171

orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek 241

Orosz Ildikó 47, 313, 355, 357, 380, 400, 401, 413, 414, 416, 417, 428, 475, 485, 488, 492, 493, 494

Orosz János 468

Orosz Kálmán 168

orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek 241

- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek 240, 241
 orosz nyelv 200, 267, 503, 512
 elsajátítása 244, 413
 elterjedtsége 34, 304, 341, 435
 használati köre 305, 306
 helyzete 198, 220, 237
 ismeretének foka 40, 46
 mint második államnyelv 239, 333, 341, 343, 379, 393, 396
 mint második anyanyelv 224, 380
 névhasználati szokásai, 229
 oktatása 33, 204, 226, 356, 366, 378, 380, 415, 426
 presztízse 90, 223, 379, 413, 414
 státusa 297, 332, 338, 341, 435
- orosz
 anyanyelvűek 299, 302, 240, 242, 243
 helyesírás 207, 376
 irodalmi nyelv 84, 86, 92, 94, 96, 137, 139, 148, 151, 153, 187, 361, 363, 375, 376
 tannyelvű iskolák 206, 225, 226, 311, 375, 378, 379, 413, 414, 417
- oroszok státusa Ukrajnában 253–255
- oroszos akcentus 344
- oroszosítás 147, 194, 196, 199, 202, 204, 205, 206, 208, 212, 214, 217, 225, 226, 229, 246, 257, 340, 345, 414, 461, 508
- oroszul beszélő oroszok 243
- oroszul beszélő ukránok 243
- ortodox 94, 151, 160, 179, 214, 520
- oslói ajánlások 528
- Oszadcsa, N. 398
- Oszipova, Irina 403
- ószláv nyelv 92
- osztályharc 210
- osztják nyelv 426
- Osztrák–Magyar Monarchia 18, 59, 62, 64, 117, 210, 214, 251, 356, 357, 374, 433, 435, 438, 440, 442, 504
- otcsesztvo 229, 459
- OTP 457, 458
- óvodai ukránoktatás 387, 397
- önálló nyelv, 434
- ószírósás forradalom 111
- ötven %-os nyelvhasználati küszöb 279, 437
- P**
- Pahirja, Olekszandr 161
- Pahomova, Szvitlana 310
- Pajkos, O., 361
- Palkó Gyula 404
- Palkó István 404
- Pancsuk, Maj 324, 340
- Pándi Lajos 118
- pánszlávizmus 86, 90, 91, 178, 186, 509, 520, 523
- Panykevics féle helyesírás 362, 363
- Panykevics, Ivan 131, 154, 207, 327, 361, 362, 363, 364, 367, 372, 377
- Panyko, Sz. 405
- Papp Antal 103
- Papp Z. Attila 42, 46, 87, 265, 419, 443, 445, 479, 481, 482, 485, 487, 488, 490
- paszport 216, 461
- Patopova Zs., 404
- Pavlenko, Aneta 196, 200, 253, 257
- Pecsora Éva 400
- pedagógiai hiba 384
- pedagógusképzés 401, 407
- Penckófer János 226
- Péntek János 426, 428, 444, 468, 469, 470, 485, 491, 492, 525, 526, 528
- perejaszlavi szerződés 505
- Perényi Zsigmond báró 157, 180, 189
- peresztrojka 207
- Petőfi Sándor 144
- Petróczi, Ivan 181
- Phillipson, Robert 59, 389, 469, 516
- pidzsin 249, 250
- Pilipenko, Gleb 42
- Pipás, Volodimir 324
- Plišková, Anna 66, 71, 72, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 135, 142, 143, 188, 230, 367, 376, 377
- po batykovii 459
- Podkarpatszka Rusz 18, 89, 113, 114, 120, 122, 123, 130, 131, 132, 133, 135, 142, 154, 163, 175, 176, 179, 190, 207, 325, 371, 372, 374, 412, 433, 435, 437, 438, 505, 507, 521
- Póhán Katalin 381, 382
- politikai összeesküvés 324
- polonizmusok 145
- Pomichál Richárd 118
- Pop, Dimitrij 327
- Pop, Ivan 176, 182, 187, 214, 327, 328
- Popovics Vladimir 414
- Portnov, Andrej 338, 340, 341
- posztkoloniális örökség 250, 340
- posztsovjettérség 276
- pozitív diszkrimináció 298, 339
- Poznyak, Dmitro 248
- Pravda 378
- pravoszláv 94, 95, 143, 151, 160, 179, 214, 305, 503, 520
- proletár internacionalizmus 452, 454
- Proszvita Társaság 76, 109, 146, 147, 148, 149, 177, 184, 189, 361, 362
- provanszál nyelv 139
- pszeudokisebbség 324
- Punykó Mária 492
- purizmus 57
- Puskás Julianna 102
- Puskas, Andrej 112, 362, 366, 371
- Puskin, Alekszandr 312

R

- Radcsuk, Vitalij 249, 274
 Rákóczi család 177
 Rákosi Mátyás 451
 Rakovszky, Ivan 83, 94, 95, 360
 Rannut, Mart 389
 reformkor 144, 522
 regionális hivatalos nyelv 277, 331, 333, 396, 466, 470, 333, 334
 regionális nyelvi norma 231
 Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 298, 309, 310, 338, 528
 regionalizmus 86
 Replik-Horváth Zsuzsanna 381
 rejtett tanterv 54, 475, 478
 rendszerváltozás 443, 449, 454, 455, 488
 Révay Gyula 76, 362, 367
 revíziós politika 450, 451
 Réz Mihály 72
 Rimarenko, Szerhij 239, 252, 272, 273
 Riskó Éva 226
 Rjabcsuk, Mikola 243, 253, 254, 339, 340
 Rjabosapko, Leonyid 334, 507
 rokon nyelvek 21, 246, 390
 román nyelvi szocializációja 488
 román nyelv 171, 217, 239, 263, 267, 272, 307, 330, 342, 417, 503
 oktatása 189
 státusa 435
 román nyelvű oktatás 192, 206, 308, 417
 román
 anyanyelvűek 302
 identitás 307, 330
 Romániai Magyar Demokrata Szövetség 450
 Romanov dinasztia 520, 523
 romantika 79, 81, 109, 146, 449, 522
 Romsics Ignác 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 95, 163, 164, 450, 451, 455, 520
 Rónai András 503
 Rot Sándor 38, 400
 rovásírás 322
 Rudenko, Leonid 140
 Rudnyckyj, J. 197
 Ruzsak, Julij, 146
 Ruzanyivszkij, Vitalij 279
 ruszin kontra ukrán identitás 76
 ruszin nyelv 17, 60, 76, 78, 87, 102, 106, 134, 165, 174, 175, 323, 324, 330, 378
 elsajátítása 160
 helyesírása 181, 187
 hivatalos/hivatali használata 134, 155, 166, 433, 436
 kodifikációja 153, 188
 mint második államnyelv 165, 170, 172, 173, 190
 oktatása 160, 172, 188, 190, 356, 359, 360, 371, 378
 önállósága 135, 136, 179, 182, 185, 186, 188, 190, 323, 324, 327, 359, 375, 376, 434, 436, 507, 509, 514, 517, 518
 problémaköre 524
 státusa 155, 434, 441
 sztenderd változata 75, 106, 136, 327, 360, 375, 507, 518
 ruszin nyelvű oktatás 69, 71, 160, 375
 ruszin
 anyanyelvűek 160, 161, 325
 etnonima 17, 60, 75–77, 99, 110, 177, 216, 505
 grammatika 79, 80, 82, 87, 88, 180, 181, 186, 187, 327, 369, 376
 himnusz 81, 82, 177
 identitás 108, 214, 216, 231, 324, 521, 522
 írásbeliség 78, 79, 96, 103, 106
 irodalmi hagyományok 230
 irodalmi nyelv 75, 136, 182, 183, 185, 186, 191, 327, 376
 kérdés 327
 kultúra 327
 nacionalizmus 324
 nemzeti ébredés 81, 85, 86
 nemzetiség 17, 127, 214, 323, 325, 328, 329, 330, 509, 521, 522, 524
 nemzetiségi és kulturális szervezetek 323, 326, 328
 nemzetiségi mozgalom 78, 81, 108, 328
 nép 60, 109, 136, 151, 165, 178, 182, 185, 373, 521
 nép önállósága 327, 507
 politikai mozgalom 324
 sztenderd 182
 vasárnapi iskola 327
 ruszinofil nyelvi irányzat 82, 86, 135, 136, 142, 149, 151, 153, 175, 178, 185, 189, 190, 327, 360, 371, 378, 506–508
 Ruszinszko 18, 122, 178, 507, 521
 Ruszka Krajna 18, 111, 438
 rusznák etnonima 17
 ruszofil nyelvi irányzat 72, 81, 84, 86, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 109, 110, 135, 137, 138, 140, 144, 146, 148, 149, 150, 153, 164, 181, 189, 190, 327, 339, 360, 361, 363, 371, 372, 375, 507, 518, 520
 rutén etnonima 17, 76, 99, 177
 rutén–magyar szótár 97
 ruthén etnonima 17

S, Sz

- S. Benedek András 95, 216
 Sahmatov, Alekszej, 143
 saint-germaini békeszerződés 113, 114, 154
 Salga Attila 185
 Saly Noémi 443
 Sándor Klára 56, 81, 152, 153, 509, 513, 515, 516, 518
 Sáros vármegye 91

- schengeni övezet 446
 Schieffelin, Bambi B. 56
 Schobert Norbert 457
 Schriftsprache 138
 Schweitzer Ferenc 140
 Schweizerdeutsch 138
 Scsegolev, Szergej 84, 86, 98, 102, 145, 194, 512, 514
 Scserbickij, Vlagyimir 202
 Sebestyén Árpád 452, 454
 Semsucsenko, Jurij 275, 340
 Séra Magdolna 421, 486
 Setényi János 445, 487
 Sevcsenko, Tarasz 76, 109, 343
 Sevcsuk, G. 206, 250, 273, 324, 327
 Shamshur, Oleg 258
 Shevelov, George Y. 76, 87, 117, 149, 176, 194, 206, 207, 360, 361, 363, 366, 368, 373, 377, 379
 Shumlianskyi, Stanislav 243, 336, 339, 345, 346
 siketek jelnyelvei 286
 Sipka, N. 506
 skizmatikus mozgalom 95, 143, 520
 Skutnabb-Kangas, Tove 54, 197, 264, 381, 389, 415, 425, 426, 427, 482, 483, 484, 516, 528
 Solchanyk, R. 198
 Soós Kálmán 46, 419
 Sorbán Angella 422, 486
 spanyol nyelv 385
 spanyol–katalán kétnyelvűség 342
 Spolsky, Bernard 53
 Stadion, Franz von Warthausen gróf 109
 Stark Tamás 161, 217
 statisztika 26, 27
 státus- vagy kedvezménytörvény 456
 státustervezés 54
 Stec, Mikola, 135
 Stéfán Avgusztin 111, 369
 Stepanenko, Viktor 258, 337, 341, 345
 Strikha, M. 244, 250
 Struve, Kai 108, 109
 Sulha, Mykola 244, 253
 Sulha, Olekszandr 248
 Sumicka, G. 324
 svéd nyelv 144
 Szabados, Ivan 324
 Szabó Eumén 88, 95, 97, 148, 154, 361, 362, 372
 Szabó Ildikó 74
 Szabó István 28
 Szabó Kirill 72, 95
 Szabó Oreszt 101, 111
 Szabó T. Attila Nyelvi Intézet 467
 Szabolcs vármegye 61, 92, 217
 Szabó Mihály Gizella 422, 425, 444, 471, 477
 Szák, J. 400
 Szakál Imre 129
 Szalay Zoltán 117, 120, 121, 122
 Szarka László 55, 119, 422, 447, 450
 Szatmár vármegye 61, 92
 Szavojzska, Szvitlana 323, 324
 Széchenyi István 64
 szegregáció 425, 426, 481
 szegregációs
 oktatási modell 425, 426
 politika 426
 Szekfű Gyula 64
 Széll Kálmán 74
 személynevek
 három elemű névformája 229, 459
 magyarosítása 74
 problémája 458
 szlávósítása 229
 Szemrád Emil 404
 Szent Bazil Társulat 86
 Szent István-i állameszme 179, 183
 szeparatizmus 140, 142, 143, 145, 324, 506
 Szépe György 53, 408, 455, 468, 483
 szerb nyelv 86, 120, 178, 187, 512, 515
 szerbhorvát nyelv 120, 512, 515
 Szergjicsuk Júlia 398
 Szidor, Dimitrij 327
 Szilágyi N. Sándor 383, 434, 485, 526, 527, 528
 szimbolikus tér 321
 szimmetrikus kétnyelvűség 411, 441
 Szimonenko, Petro 338
 Szirovatszka, Julija 202
 Szjuszko, Mihajlo 84, 207
 Szkakangyi, V. 398
 Szkripnik, M. 206
 szkripniki helyesírás 206
 szláv nyelvek 186, 390, 515, 517
 szláv nyelvi egység 514, 518
 szlávított utónevek 458, 460, 464, 465
 szlovák nyelv 100, 117, 119, 120, 135, 160, 263, 267, 273, 310, 390, 503, 512
 szlovák nyelvű oktatás 69, 192, 312, 417
 Szlovákia 178, 277
 szlovakizmus 360
 szlovákosítás 106, 179
 szocialista tábor 445, 446, 451, 452
 szociolingvisztika 56, 60, 258, 260, 274, 468, 469, 509, 512
 szociológiai státus 22
 Szofilkánics, Judit 404
 szókapcsolatok szótára 400
 szókölcsonzés 97, 103, 187
 Szoroka, Mikola 246, 247
 szórvány 179, 446, 468, 492
 szórványhelyzet 446
 szórványok oktatása 492
 szórványosodás 492
 Szoták Szilvia 428
 Szova, Petr 66, 93, 131
 Szovjet Tudományos Akadémia 325
 szovjet
 állam 194

állampolgárok 227, 459
 befolyás 194, 445
 birodalom 194, 212, 251, 255, 378, 459, 520
 börtön 216
 emberek 200, 202, 210, 224
 érdekszféra 445
 erőszakoservezetek 216
 fegyverek 193
 gyarmat 256, 344
 hadifogság 378
 hadsereg 184, 451
 hatalom, 196, 206, 225, 229, 378, 439
 hatóságok 17, 129, 214, 216, 217, 231, 307, 308,
 317, 356, 413, 459, 461, 464
 helyesírás 207
 identitás 237
 ideológia 201
 jogrend 233
 kormány 225, 414
 korszak 60, 208, 220, 224, 244, 312, 377, 522
 légerek 216
 magyarok 229
 migrációs politika 439
 múlt 251
 nemzetiségpolitika 214, 216, 227
 nép 199, 200, 202, 227, 229, 233, 307, 317
 népek nyelvei 202
 népszámlálás 29, 37, 226
 nyelvi tervezés 206, 207
 nyelvpolitika 196, 197, 198, 206, 207, 208, 212, 214,
 224, 226, 229, 230, 233, 279
 oktatáspolitika 233, 380
 pártvezetők 202, 209, 230
 propaganda 207, 217, 505
 propaganda-nyelvész 208
 rendszer 206, 216, 218, 406, 426
 retorika 233
 személyi igazolvány 216, 229, 459, 461
 történettudomány 215
 tradíciók 297
 szovjetesítés 207, 217, 508, 520
 szovjet-ukrán
 helyesírás 206, 207, 208, 363
 sztenderd nyelvváltozat 231
 Szovjetunió Kommunista Pártja 199, 200, 204, 210, 219,
 226, 227
 Szovjetunió 18, 33, 141, 165, 178, 193, 196, 199, 204,
 209, 210, 211, 214, 216, 217, 219, 220, 231, 237,
 246, 251, 255, 307, 323, 334, 341, 356, 414, 427,
 433, 434, 435, 437, 438, 440, 442, 454, 458, 504,
 505, 520, 523, 524
 Sztavrovszkij-Popradov, Jurij 360
 sztenderd
 elkülönítő funkciója 518, 519
 norma 230
 nyelvváltozat 57, 75, 80, 108, 109, 152, 176, 180,
 231, 246, 376, 507, 517, 519

sztenderdizáció 106, 109, 140, 152, 180, 181, 191, 517,
 518, 522
 sztenderdizáltság 512
 sztenderdizmus 57
 Sztójka Sándor 149
 Sztripszky Hiador 78, 81, 88, 90, 97, 99, 100, 101, 106,
 135, 185
 szubetnosz 330
 szubtraktív (felcserélő) nyelvszemlélet 483
 Szuhij, Olekszij 518
 szurzsik 246, 249, 250, 345, 361
 Szülőföld Alap 400, 401
 Szvincickij, I. 81
 Szvisztun, Filipp 145, 146, 194, 518, 520

T

Tabacsnik, Dmitro 345
 támogatáspolitikai 407, 423, 450, 456
 Tanácsköztársaság 18, 111, 112
 tankönyv és taneszköz támogatás 423
 tankönyvkiadás 382, 397, 407, 408
 tannyelvpolitika 54
 tannyelvválasztás 421, 423, 428, 487, 489
 Taranenko, Olekszandr 244, 257, 279, 346
 Taraszenko, Bohdana 246, 249
 társadalmi mobilitás 64, 391, 415, 428, 440, 448, 481,
 487, 492, 496, 497
 társadalmi presztízs 222
 társalgási zsebkönyv 400
 társasnyelvészet 59, 509
 Taskovics, Okszana, 509
 Teleki László Alapítvány 454
 Teleki Pál gróf 163, 172, 173, 180, 183, 529
 településnevek
 helyesírása 105
 kétnyelvű változata 168, 317, 318
 magyarosítása 74, 169
 szlávósítása 229
 visszaállítása 317, 319
 Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 467, 469
 terminológiai kutatások 280
 területhez nem köthető nyelv 278
 tetőnyelv 517
 Tichý, František, 135
 Tilkovszky Lóránt 163
 Timosenko, Julija 277, 332, 339, 341, 343, 344, 346
 Tisza István 72
 Tisza-melléki járás 335
 Tokar, Marian 131, 133, 177
 Tolcsvai Nagy Gábor 53, 443
 Tomcsányi Vilmos Pál 157
 Torna vármegye 91
 Tóth Ágnes 481
 Tóth Gábor 161, 216
 Tóth Mihály 47, 267, 281, 334, 461, 485

többléjtjogok 526, 527
 többnyelvű állam 54
 többnyelvű közterületi feliratok 320
 többnyelvűség 19, 20, 22, 25, 27, 49, 56, 257, 390, 441, 448, 528
 többségi nyelven tanulás 44, 45, 150, 190, 226, 262, 391, 396, 405, 411, 412, 413, 415, 417, 418, 419, 421, 422, 423, 426, 427, 429, 439, 477, 479, 489, 525
 tőkés világ 455
 török nyelv 510, 511
 Tracs, N. 206, 250, 273, 324, 327
 transzkripció 463
 transliteráció 459, 460, 461
 tranzitív (átírányítási) oktatási modell 426
 traszjanka 246
 Trefort Ágoston 66, 67
 Trianon 112, 128, 370, 444, 445, 450, 455
 Trojan, M. 215
 Trudgill, Peter 138, 180, 244, 512, 513, 515, 516, 517, 518

U, Ú, Ü, Ű

Udvari István 28, 186, 400
 Ugocsa vármegye 18, 28, 29, 30, 36, 61, 70, 71, 91
 újjörög nyelv 273
 újraegyesülés 214, 215, 522
 Ukrajna, Leszja 343
 Ukrajna Alkotmánya 254, 329
 Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma 329
 Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 328, 463
 Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma 381, 385, 392, 393, 407, 427, 428
 Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség 321, 331, 401, 466
 ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek 240, 241
 ukrán etnonima 146
 Ukrán Nemzeti Tanács 111
 Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia 329, 330
 ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek 241, 340
 ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek 240, 241
 Ukrán Népköztársaság 111
 ukrán nyelv és ukrán irodalom tanterv 407
 ukrán nyelv 135, 512
 államnyelvi státusa 33, 151, 155, 233, 237, 244, 250, 253, 258, 283, 333, 336, 338, 339, 340, 343, 391, 393, 408, 433, 434, 442
 fejlődése 206, 239, 259
 használati aránya 246
 használati köre 237, 238, 261, 305, 306, 339, 343
 helyzete 264
 ismeretének foka 40, 46, 343, 344, 345, 385, 415, 425, 427, 428
 kizárólagos használata 261, 345
 mint idegen nyelv 408

mint identitásképző jegy 238
 mint második (környezeti) nyelv 408
 nyelvjárásai 17, 139, 323, 359, 360, 436, 517
 oktatása 33, 46, 47, 205, 206, 224, 259, 263–265, 356, 357, 379, 380, 384, 386, 387, 392, 393, 397, 401, 404–406, 408, 415, 425, 427, 428, 499
 önállósága 145, 513, 518
 piaca 391
 presztízse 264, 311, 415
 szimbolikus szerepe 258, 340
 sztenderd változata 140, 142, 230, 367, 374, 517, 518
 védelme 343, 344
 veszélyeztetettsége 239, 253, 272, 273
 ukrán versus ruszin 519
 ukrán
 állameszme 216, 340
 államiság 239, 528
 anyanyelvűek 239, 242, 302, 425
 emigráció 207, 208
 etnonima 76, 146, 176, 177
 helyesírás 140, 145, 149, 206, 207
 himnusz 246
 identitás 75, 106, 109, 214, 216, 239, 323, 340, 507, 508, 520, 522
 irredentizmus 366
 nemzetépítés 258
 nemzeti eszme 514
 nemzetiségűek 31, 221, 239, 241, 242, 302, 325
 nemzettudat 520
 nép 60
 nyelvpolitika 237, 256, 257, 259, 266, 298, 311, 315, 331, 346, 391, 415, 419, 426, 428, 508, 528
 nyelvterület 140
 nyelvvizsga 410
 oktatáspolitikai 426
 politikai nemzet 237, 340
 szaknyelvek 265, 266, 280
 tannyelvű iskolák 206, 224, 264, 311, 384, 407
 ukránizmus 76
 Ukrán–Magyar Kisebbségi Vegyes Bizottság 465
 ukrán–magyar szótár 399
 ukrán–magyar viszony 304
 ukránofil nyelvi irányzat 84, 87, 96, 99, 101, 102, 109, 110, 135, 137, 139–142, 145, 146, 148–151, 153, 156, 162, 175, 176, 177, 178, 181, 189, 190, 216, 327, 360, 361, 363, 364, 369, 371, 373, 375, 434, 507, 521
 ukrán–oros
 kétnyelvűség 244, 246, 248, 332, 334, 338
 nyelvi kapcsolatok 246, 250
 ukránosítás 132, 179, 239, 261, 277, 309, 337, 341, 343, 345, 346, 391, 394, 397, 415, 459, 461, 508
 ukrán–ruszinok 324
 ukrán–ukrán szótár 324
 ukránul beszélő ukránok 243
 ukránnyelv-tankönyv 407, 408, 409

Ung vármegye 18, 28, 29, 30, 36, 61, 70, 71, 91, 159, 163
 Ungvári 10. Sz. Dayka Gábor Közéiskola 404
 Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke 232, 400
 ungvári görög katolikus papnevelde 78
 ungvári görög katolikus tanítóképző 190
 Ungvári Hungarológiai Intézet 400, 403
 Ungvári Nemzeti Egyetem 308, 309, 310, 311, 313, 314, 324, 381, 400, 493
 uráli nyelvcsalád 22
 urum nyelv 273

V

Vahtyin, N. 246
 Vakarczuk, Ivan 46, 265, 392, 394
 választó kötőszó 294
 Valujev, Pjotr 109
 valujevi körlevél 109
 Vámos Ágnes 54
 Varga Beáta 140, 251
 Varga E. Árpád 18
 Varga István Štefan 428
 vasárnapi iskola 312, 327, 423
 Vasas Géza 163, 164, 165, 174
 Vaszko, Ivan 369
 Vatikán 103, 110, 179, 214, 521
 Vehes, Mikola 18, 60, 112, 129, 131, 133, 159, 193, 319, 438, 521
 Venelin-Huca, Jurij 81
 Venzinovics, N., 141, 361
 Veres Valér 42, 46, 419, 443, 490
 Veress Gábor 414
 vernakuláris nyelvváltozat 79
 vernakularizáció nyelvi ideológiája, 506, 507
 vernakularizáció 56, 187, 340, 440, 509
 veszélyeztetett nyelvek 272, 273, 274, 277, 298, 469
 Vidnyánszky István 102
 Vincze András 157
 Vinnycsenko, Volodimir 140
 Visnyak, Olekszandr 248, 250, 333
 vogul nyelv 426
 Volosin, Avgusztin 76, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 96, 102, 103, 130, 131, 132, 133, 141–146, 148, 151, 175, 177, 181, 187, 215, 216, 327, 360, 367, 368, 370, 374, 433, 436, 516, 521, 529
 Vorona, Valerii 244
 Vörös Hadsereg 215
 Vrabély Mihály 86

W

Wardhaugh, Ronald 53, 138, 180, 244, 509, 512, 513
 Weinreich, Max 515
 Weinreich, Uriel 23, 198

Wilson, Andrew 243, 248, 251
 Wlassich Gyula 69
 Woolard, Kathryn A. 56

Y

Yekelchyk, Serhy 75, 76, 77, 84, 93, 108, 109, 110, 194, 251, 520, 523

Z, Zs

Zagornij, Nyikolaj 108, 145, 518
 Zaliznyak, Hanna 244
 Zan, Mihajlo 324
 Zaremba, Olekszandr 239, 252, 272, 273
 Zelei Miklós 39
 Zemplén vármegye 61, 91, 106
 Zoltán András 79, 141, 207, 208
 Zorkij, Nyikolaj 146
 Zsatkovics, Jurij 99
 Zselehivszkij, J. 206
 Zseliczki Béla 216, 405
 Zseliczki Csilla, 405
 zsidó nyelv 17, 267, 272
 zsidó törvények 161
 zsidó vallású magyarok 128
 zsidó vallású magyarok 128, 192
 zsidó
 nemzetiség 17, 299
 nyelv 18
 zsinórirás 233
 Zsobtobrjuh, M. 86
 Zsupan, Jevhen 326
 Zsurzsenko, Tatjana 340

ŕ

r, r' betű 207

З

Зоря–Hajnal 184, 185, 186, 188

ï

ï betű 246

K

Карпат 96
 Карпаторусский голос 164, 168

Карпатска Недѣля 181
Карпатська правда 207
Карпатський край 148
Карпатський русин 327
Карпатський светъ 148, 361
коренизация 507

Л

Листокъ 96, 360
Литературна Недѣля, 84, 184, 187

Ъ

ъ betű 363

Н

Народна Школа 150
Науковий зборник 146
Наша школа 141
Недѣля 105, 136
Нова Недѣля 176, 186
Новий Свѣтъ 72

П

Подкарпатский Вѣстник 169, 182

Р

русин etnonima 110
Руснацький світ 327
руський etnonima 110
руський etnonima 110

С

Свѣтъ 86, 90, 94, 96

У

Украина 246
Україна 246
український etnonima 110
Учительское Товарищество 150
Учительська Громада 150
Учительський Голос 150

Щ

Ще не вмерла Україна 177, 246, 247

Ъ

ъ [йор] betű 182

Я

язычие 81, 86